DAĞISTAN'DA DİNİ KİMLİK VE ZİYARET PRATİKLERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Abdul-Ali ALIEV

sonçağ akademi

Kitabın Adı : DAĞISTAN'DA DİNİ KİMLİK VE ZİYARET PRATİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Editör : Prof. Dr. Mustafa ÜNAL
Yazar : Abdul-Ali ALIEV
Kapak : Ceyda ŞEREFLİOĞLU

1. Baskı : Ağustos 2025 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
e-ISBN : 978-625-5680-25-9
Yayın No : 2936

© Abdul-Ali ALIEV

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

Kıymetli Hocam merhum Prof. Dr. Harun GÜNGÖR'ün aziz hatırasına ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Dağıstan, XVI. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in varlığını sürdürdüğü bir bölgedir. Bu süreçte din, sosyo-kültürel, ekonomik ve ideolojik pek çok alanda önemli bir etken haline gelmiştir. Özellikle ortaçağ toplumları üzerinde büyük rol oynamıştır. Arap kolonizasyonu, Arapçanın Dağıstan toplumu üzerindeki etkisi, yerel diller sorunu, İslam ile pagan inançların etkileşimi, toprak ilişkileri, sosyal hayat, Yakın Doğu ve Ön Asya halklarıyla olan kültürel temaslar, yazılı kültür anıtları ve Müslüman-Arap edebiyat geleneğinin gelişimi gibi bilimsel konuların "İslam'dan bağımsız" olarak incelenmesi ve açıklanması mümkün değildir. Bölgede VII. yüzyılda başlayan İslamlaşma süreci, ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru Dağıstan'da resmi din statüsü kazanmıştır. Dağıstan'ın İslamlaşmasında öncelikle Araplar, ardından XI-XII. yüzyıllar arasında Selçuklular önemli roller oynamıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yayılmaya başlayan tarikat ekolü, XIII. yüzyılın başlarında bölge halkının dini ve toplumsal hayatına derinlemesine nüfuz etmiştir. Bu durum, tasavvufun bölgede güçlü bir konuma sahip olduğunu ve bir yaşam biçimi olarak benimsendiğini göstermektedir. 1070'de Selçuklularla başlayan eğitim faaliyetleri, zaman zaman kesintilere uğrasa da XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.

Dağıstan'ın İslamlaşmasında rol oynayan şehitlerin, halk kahramanlarının ve ordu komutanlarının yanı sıra, özellikle Derbent, Tsahur ve Gazi-Kumuh gibi yerleşim bölgelerinde yetişen ilim ve tasavvuf ehli şeyhlerin ve evliyaların kabirleri, yöre halkı tarafından yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Ayrıca, bölgenin İslamlaşmasında önemli rol oynamış bu kişilerin hatıralarını yaşatmak amacıyla yöre halkı tarafından türbe ve makam gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu mekanlar, yöre halkı tarafından yılın belirli dönemlerinde veya periyotlarla, çeşitli dilek ve arzularla ziyaret edilmektedir.

Diğer yandan Dağıstan'da savaş ve gaza gibi olaylarla ilişkilendirilen dağ, taş, su, göl, kaya, ağaç, mezar, yatır, mevki ve mağara gibi unsurlar da kutsal kabul edilmiştir. Bu durum, İslamiyet öncesi döneme ait bazı kültlerin, İslam kisvesi altında günümüze kadar uygulanageldiğini göstermektedir. Zamanla bu yapıların etrafında oluşan menkıbe ve efsaneler, onların birer kutsal mekan olarak benimsenmesine katkı sağlamıştır.

Bu çalışma, "Dağıstan'da Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Dinler Tarihi Araştırması" başlığıyla, bölgedeki ziyaret yerlerini Dinler Tarihi disiplini çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Tespit edilen bulguların objektif bir şekilde incelenmesi ve yorumlanması hedeflenmiştir. Mevcut imkanlar dahilinde belirlenen bu ziyaret yerleri dışında, başka ziyaret yerlerinin de olabileceği

düşünülmektedir. Dört bölüm içerisinde ele aldığımız çalışmamızın birinci Bölümünde Dağıstan bölgesinin, tarihi, coğrafi ve iktisadi yapısı hakkında bilgi vermeye çalıştık. İkinci Bölümde Dağıstan bölgesinde ziyaret yerlerinin coğrafi dağılımına göre tarihsel kökenleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Üçüncü Bölümde Dağıstan bölgesinde tespit ettiğimiz ziyaret yerlerin morfolojik ve tipolojik fenomenolojisini yapmaya çalıştık. Dördüncü Bölümde ise ziyaret fenomeni etrafında oluşan kültler ve dini pratikleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese en derin şükranlarımı sunarım.

Başta, bu akademik yolculukta daima yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen danışman hocalarım Prof. Dr. Mustafa Ünal, merhum Prof. Dr. Harun Güngör'e, fikirleri ve rehberliğiyle çalışmamıza katkılar sunan Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi Öğretim Üyesi, kıymetli hocam Şarafuddin Magomedoviç Aliyev'e yürekten teşekkür ederim.

Ayrıca, değerli arkadaşlarım Kayseri Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dr. Mustafa Tural, Renat İsrafilov, Rustam Hasanbekov ve İsmail Biyaliyev'e sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

Çalışmamızın titizlikle düzenlenmesini üstlenen çok değerli dostum ve mesai arkadaşım Selahattin Yakut'a, kitabın okuyucuyla buluşmasında emeği geçen SONÇAĞ yayınevinin fedakar çalışanlarına da teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Son olarak, bu süreçte bana maddi ve manevi güç veren sevgili aileme, hayat arkadaşıma ve araştırmalarım için kıymetli bilgilerini cömertçe paylaşan yöre halkına en içten şükranlarımı sunarım.[1]

[1] Bu çalışma, Abdulali Aliev'in 2015 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı “Dağıstan’da Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Dinler Tarihi Araştırması” başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş halidir.

İÇİNDEKİLER

DAĞISTAN'DA ZİYARET FENOMENİ ÜZERİNE BİR DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMASI

İÇİNDEKİLER vi

I. BÖLÜM

DAĞISTAN CUMHURİYETİ

1.1. DAĞISTAN'IN TARİHİ, COĞRAFİ VE İKTİSADİ YAPISI 4

1.1.1.Dağıstan'ın Coğrafi Konumu ve İklimi. 4

1.1.2.Dağıstan'nın Etnik ve Lengüistik Yapısı 7

1.1.3. Ulaşım 12

1.2. DAĞISTAN EKONOMİSİ 13

1.2.1. Genel Ekonomik Göstergeler 13

1.2.2. Tarım ve Hayvancılık 15

1.3. Ana Hatlarıyla Dağıstan Tarihi 16

1.3.1. IV-V. yy. Arasında Dağıstan-İran İlişkileri. 18

1.3.2. Hazar Devletinin Ortaya Çıkışı 19

1.3.3. XVIII-XI. yy. Arasında Arap İstilası ve Hazarlarla Münasebetleri. 21

1.3.4. Selçukluların Kafkasya İlişkileri. 24

1.3.5. Osmanlı-Dağıstan İlişkileri ve Kafkasya'nın Çarlık Rusya'sına Karşı Bağımsızlık Mücadelesi. 26

II. BÖLÜM

DAĞISTAN BÖLGESİNDE ZİYARET YERLERİNİN COĞRAFİ DAĞILIMINA GÖRE TARİHSEL KÖKENLERİ

2.1. Agul İlçesi 32

2.1. Burşag Köyü 32

2.1.1. Şeyh Şaban 32

2.1.2. Çırağ Köyü 33
2.1.2.1. İsimsiz Veli 33
2.1.3. Duldug Köyü 33
2.1.3.1. Şeyh Muhammed Türbesi 33
2.1.4. Goa Köyü 34
2.1.4.1. Molla Hasan Türbesi 34
2.1.5. Hudig Köyü 34
2.1.5.1. Pir Busay 34
2.1.5.2. Şeyh Ramazan Türbesi 35
2.1.5.3. Mağu Dere 35
2.1.6. Huthul Köyü 36
2.1.6.1. Pir Türbe 36
2.1.7. Riça köyü 36
2.1.7.1. İsimsiz Türbe 36
2.1.7.2. Hafız Efendi Türbesi 37
2.1.7.3. Derviş Hacı 37
2.1.7.4. Şaban Efendi (Şaaban) 38
2.1.8. Şari Köyü 38
2.1.8.1. Şeyh Hasan Efendi 38
2.1.9. Tpig Köyü 39
2.1.9.1. Sofi Davud Efendi Türbesi 39
2.1.10. Usug köyü 39
2.1.10.1. Şeyh Kamil 40
2.1.10.2. Şeyh Muhammed Usugskiy 40
2.1.11. Yarkug köyü 42
2.1.11.1. Pir Şeyh Şamsi 42
2.2. Ahtı İlçesi 42
2.2.1. Ahtı İlçe Merkezi 42

2.2.1.1. Bulat Baba Piri.....43

2.2.1.2. Halk kahramanı Şarvili.....43

2.2.1.3. Hacı Kişmiş Baba.....44

2.2.1.4. Hazır Ana (Hıdır De).....45

2.2.1.5. Üç Kardeş Pir'i 45

2.2.2. Hryüg Köyü 45

2.2.2.1. Sufi Baba Türbesi 45

2.2.2.2. Molla Receb Efendi 46

2.2.2.3. Sofi Hüseyin Efendi 46

2.2.2.4. Hacı Abdul-Halik Efendi 47

2.2.2.5. Pir Sadaka 48

2.2.2.6. Sofi Davud Efendi.....48

2.2.3. Lutkun Köyü.....48

2.2.3.1.Vakıf Baba.....48

2.2.4. Smugul köyü 49

2.2.4.1. Molla Yusuf Smugulskiy 49

2.3. Ahvah İlçesi 50

2.3.1. Karata Köyü 50

2.3.1.1. Cemalettin Efendi Türbesi.....50

2.3.1.2. Kara Ömer Efendi. Türbesi.....51

2.4. Akuşa İlçesi.....51

2.4.1. Usişa Köyü 51

2.4.1.1. Usişalı Davud Efendi 52

2.5. Baba-Yurt İlçesi 53

2.6. Bejta Bölgesi 53

2.6.1. Şifalı Su.....53

2.7. Botlih İlçesi 53

2.7.1. Muni Köyü 53

2.7.1.1. Hacı Bedrettin Efendi.....53
2.7.2. Andi Köyü.....54
2.7.2.1. Ana Kız (İla-Yeşi)Tepesi.....54
2.7.2.2. Şeyh Ömer Hacı Andiyskiy Türbesi.....55
2.7.3. Gagatli Köyü.....56
2.7.3.1. Temir-Sultan Ziyareti.....56
2.7.4. Rikvani Köyü.....57
2.7.4.1. Bahargan ve Modu Dağı.....57
2.8. Buynaksk İlçesi.....58
2.8.1. Seyid-Ağa Mir-Hüseyin.....58
2.8.2. Aşağı Kazanişe Köyü (Arkas Köyü).....59
2.8.2.1. Şeyh Asilder Türbesi.....59
2.8.3. Erpeli Köyü.....60
2.8.3.1. Kadı Şihamat Efendi.....60
2.8.4. Çirkey Köyü.....61
2.8.4.1. Çirkeyli Hacı Tahir Efendi.....61
2.8.5.Yukarı-Kazanişe Köyü.....61
2.8.5.1. Hazarlı Şeyh Hanefi Piri......62
2.8.5.2.Muhammed Yasub Efendi......62
2.8.5.3.Said-Muhammed Hacı......63
2.8.5.5.Seyfullah Kadı Başlarov.....64
2.8.6.Novo-Çirkey Köyü.....66
2.8.6.1.Şeyh Said Efendi Türbesi......66
2.9. Çaroda İlçesi.....68
2.9.1.Keser Köyü.....68
2.9.1.1.Şeyh Mubarak Mamma-Dibir Efendi Türbesi......68
2.9.2.Bginub Köyü.....69
2.9.2.1.Şuayip Efendi al-Bagini......70

2.9.3.Kuçrab Köyü 70

2.9.3.1.Hacı-İbrahim Efendi al-Kuçri (1868–1930) 71

2.9.4.Megeb köyü 72

2.9.4.1.Megebli Hacı Damadan Efendi. 72

2.10. Dahadayev İlçesi 73

2.10.1.Huduts köyü 73

2.10.1.1.İsimsiz Türbe. 73

2.10.2. İraki Köyü 73

2.10.2.1. Hiltin Mezarı (Hiltala Hiyab) 73

2.10.2.2.Layla Hak (Etimolojisi Bilinmemektedir)Mevkii 74

2.10.2.3.Şifalı Su (Hilisla Hinnits) 74

2.10.2.4.Göğüsler Pınarı (Mammakad) 74

2.10.2.5.Durumhya (Etimolojisi bilinmemektedir)Geçidi 74

2.10.2.6.Büyük Mağara (Hulal Hinkubri) 74

2.10.3.Kubaçi Köyü 75

2.10.3.1.Şeyh Ali Efendi Türbesi. 75

2.10.4.Urari Köyü 75

2.10.4.1.İsimsiz Türbe 75

2.10.4.2.Pir Mezarı. 76

2.10.5.Kala Küreyiş köyü 76

2.10.5.1.Kala Koreyş (Küreyiş Kalesi). 76

2.11.Derbent İli 77

2.11.1. Derbent İl Merkezi 77

2.11.1.1. Burunc Pir (Köşe Piri) 77

2.11.1.2.Dilek Ağacı 78

2.11.1.3.Dede Korkut Piri (Dama Korkutnu Piri) 78

2.11.1.4. Seyit Mir-Gafar Ağa 79

2.11.1.5. Kırklar mezarlığı. 79

2.11.1.6.Taş Beşik.....80

2.11.1.7.Tutu Bike Türbesi......80

2.11.1.8.Dül-Dül'ün Toynak İzi.....82

2.11.1.9.On İki İmam Şehitliği.....83

2.11.2. Berikey Köyü.....83

2.11.2.1.Ramazan Hacı Piri.....83

2.11.2.2.Pir Sultan Piri.....83

2.11.2.3.Hepşin Piri.....84

2.11.3.Cimi-Kent Köyü.....84

2.11.3.1.Gaib Pir.....84

2.11.4. Deliçoban Köyü.....85

2.11.4.1. Şeyh Eminin Ziyareti.....85

2.11.4.2.Korku Piri.....86

2.11.4.3.Kırk Piri.....86

2.11.4.4. Sidiklik Piri.....86

2.11.4.5.Şeyh Rahim'in Mezarı.....86

2.11.5.Karadağlı Köyü.....87

2.11.5.1.Şifalı Su (Yel Piri).....87

2.11.5.2.Şıhsalah Piri.....87

2.11.6.Padar Körü.....88

2.11.6.1.Hulaba Piri.....88

2.11.6.2.Şeyhin Mezarı.....88

2.11.7.Muğartı Köyü.....89

2.11.7.1.Osuruk Mevkii.....89

2.11.8.Tatlyar Köyü.....89

2.11.8.1.İsitme Bulak Piri (Sıtma Pınarı).....89

2.11.9.Salik Köyü.....90

2.11.9.1.Ğubaş Pir (Dilek Piri).....90

2.11.10.Ulu-Terkeme Köyü.....91
2.11.10.1.Baş Ağrısı Piri (Muzula Piri).....91
2.11.10.2.Diş Ağrısı Piri.....91
2.11.10.3.Demirav Piri (Cilt Mantarı).....91
2.11.11.Velikent Köyü.....92
2.11.11.1.Sarılık Piri.....92
2.11.12.Yukarı-Calğan Köyü.....92
2.11.12.1.Aziz Kirkor Mezarı.....92
2.11.12.2.Kutsal Koru.....93
2.11.12.3.Urus Bulak (Rus Pınarı).....94
2.12. Dokuz-Para İlçesi.....94
2.12.1.Kara-Küre köyü.....94
2.12.1.1.Ağa-Kişi Baba......94
2.12.1.2.Şam-ı Şerif Türbesi (Murat Piri).....95
2.12.1.3.Ağa-Baba Bennet.....95
2.12.2.Kalacuh Köyü.....96
2.12.2.1.Şerif Ali Baba.....96
2.12.3.Mikrah Köyü.....98
2.12.3.1.Pir Türbe......98
2.12.3.2.Dilek ağacı......99
2.12.4.Tekir Köyü.....99
2.12.4.1.Pir Hasan Şami Türbesi......99
2.12.5. Lgar Köyü.....100
2.12.5.1.Şalbuz-Dağ (Gutsar Suv, "Tanrı Dağı").....100
2.13. Gergebil İlçesi.....106
2.13.1.Gergebil İlçe Merkezi.....106
2.13.1.Gergebilli Dalgat Efendi.....106
2.13.1.2.Abdul-Fatah al-Ansavi Türbesi.....108

2.13.1.3.Kaya Ziyareti 108

2.13.1.4.Gazi Cebrail (Gaziyav Cabray) 108

2.13.2.Aymaki Köyü 109

2.13.2.1.Ebubekir Aymaki 1711- 1791 109

2.13.3.Kikuni Köyü 110

2.13.3.1. Şeyh Muhammed Hacı Kukninskiy ve Şeyh Şerafuddin Kukninskiy 110

2.13.4.Kudutl Köyü 112

2.13.4.1.Kudutlili Musalav Efendi 112

2.13.4.2.Şehit İdris Efendi 113

2.14. Gunib İlçesi 113

2.14.1.Gunib İlçe Merkezi 113

2.14.1.1.Şeyh Şamil'in Çardağı 113

2.14.1.2.Uyuyan Güzel 114

2.14.2.Batsada Köyü 115

2.14.2.1.Azize Tamara'nın Mezarı. 115

2.14.2.2.Ebu Müslim'in Kılıcı ve Bayrağı. 116

2.14.3.Rugudja Köyü 116

2.14.3.1.Vatan Memoriali (Salanib Anıtı) 116

2.14.4.Kudali Köyü 118

2.14.4.1.Davud Kudalinskiy 118

2.14.5.Keger Köyü 119

2.14.5.1.Abdurazaki-l Muhammed Efendi. 119

2.14.6.Sogratl köyü 120

2.14.6.1.Şeyh Muhammed al-Yaragi 120

2.14.6.2.Şeyh Abdurrahman as- Suğuri. 121

2.14.6.3.Şeyh Muhammed 123

2.14.7.Şulani Köyü 124

2.14.7.1.Hacı İsmail Şulani.....124
2.15.Gumbet İlçesi.....125
2.15.1.İçiçali Köyü.....125
2.15.1.1.Şehitlik.....125
2.15.2.Yukarı İnho Köyü.....125
2.15.2.1.İnholu Şeyh Abdülhamid Efendi.....125
2.16. Hasav-Yurt İlçesi.....126
2.16.1.Aksay Köyü.....126
2.16.1.1.Bay Töbe.....126
2.16.2.Köstek Kasabası.....127
2.16.2.1.Seyfullah Kadı Başlarov'un Hocası Köstekli (Kostek) Has-Bolat Efendi (öl.-1895)127
2.17. Hiv İlçesi.....129
2.17.1.Arçug Köyü.....129
2.17.1.1.Meşe korusu.....129
2.17.2.Urtil Köyü.....130
2.17.2.1.Pirler Ağacı.....130
2.17.3.Lyahlya Köyü.....130
2.17.3.1.Peygamber Kayası.....130
2.17.4.Yargil Köyü.....130
2.17.4.1.Katırın Ayakları......130
2.17.5.Vertil Köyü.....131
2.17.5.1.Açık Hava Mescidi.....131
2.18. Hunzah İlçesi.....131
2.18.1.Hunzah ilçe Merkezi.....131
2.18.1.1.Şeyh Ebu Muslim Efendi......131
2.18.1.2.Şeyh Hacı Ömer.....134
2.18.1.3.Şeyh Muhammed Şafi Efendi.....134

2.18.1.4. Şeyh Gvandini Mezarlığı ve Şehitlik.....136

2.18.1.5.Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci İmamı Gamzat-Bek Gotsatlinskiy.....137

2.18.2.Ahalçi Köyü.....138

2.18.2.1.Ahalçili Hacı Murtaz-Ali Efendi (1826-1925).....138

2.18.3.Giniçutl Köyü.....139

2.18.3.1.Şeyh Osman Türbesi.....139

2.18.4.Obada Köyü.....139

2.18.4.1.Kadı Şaban Efendi Türbesi (1608-1668).....140

2.18.4.2.Şeyh Muhammed-Hacı Efendi Makam Türbesi.....141

2.18.5.Tanusi Köyü.....142

2.18.5.1.Bilinmeyen ziyaret.....142

2.18.6.Tsada Köyü.....143

2.18.6.1. Gökkuşağı.....143

2.19. Karabudah-Kent İlçesi.....144

2.19.1.Karabudah-Kent İlçe Merkezi.....144

2.19.1.1.Karabudah-Kentli Hacı Cemalettin Efendi.....144

2.19.2.Ağaç-Aul Köyü.....145

2.19.2.1.Vali Kız (Veli Kız) Türbesi.....145

2.19.3.Geli Köyü.....146

2.19.3.1.Delikli Taş (Teşik Taş).....146

2.19.3.2.Adam Yarlar (İnsan Kayaları).....146

2.19.4.Gubden Köyü.....146

2.19.4.1.Abu Müslim Gubdalan Efendi.....146

2.19.5.Kakaşura Köyü.....147

2.19.5.1.Kakaşuralı Abdurrahman Efendi (Atlı Boyunlu).....147

2.19.6.Paraul Köyü.....148

2.19.6.1.Şeyh İlyas Efendi Tsudaharskiy Türbesi.....148

2.19.6.2.Şeyh Muhammed Emin. 149
2.19.7.Tarki-Tau Köyü 150
2.19.7.1.Şeyh Bağdat-Ali Tarkili Piri 150
2.20. Kaya-Kent İlçesi 151
2.20.1.Kaya-Kent İlçe Merkezi 151
2.20.1.1.Hamza Piri 151
2.20.2.Utamış Kasabası 152
2.20.2.1.Utamış Pirleri 152
2.20.2.2.Şeyh Murtaz-Ali 154
2.20.2.3.Şifalı Su 154
2.20.3.Alhocakent Köyü 154
2.20.3.1.Oğlan-Begi Piri 154
2.21. Kaytag İlçesi 155
2.21.1.Cavgat Köyü 155
2.21.1.1.Kaytag Gölleri 155
2.21.2.Harbuk köyü 156
2.21.2.1.Kahraman Aşura 156
2.22. Kazbek İlçesi 156
2.22.1.Bortunay Köyü 156
2.22.1.1.Herakles'in Zafer Abideleri 156
2.23. Kızıl-Yar İlçesi 157
2.24. Kızıl-Yurt İlçesi 157
2.24.1.Enderey Köyü 157
2.24.1.1.Soltan Mut Tarkovskiy 157
2.24.2.Bavtugay Köyü 158
2.24.2.1.Şeyh Musa Türbesi 158
2.24.3.Neçayevka Köyü 159
2.24.3.1. Şeyh Meselasul Muhammed Efendi Türbesi 159

2.25. Kuli İlçesi 159
2.25.1.Hosreh Köyü 160
2.25.1.1.Hacı Sullu Efendi Türbesi 160
2.26. Kumtor-Kala İlçesi 160
2.26.1.Kumtor-Kale İlçe Merkezi 160
2.26.1.1.Sarıkum Tepesi 160
2.27. Kurah İlçesi 161
2.27.1.Aşa-Kent Köyü 161
2.27.1.1.Hacı Ramazan Efendi 161
2.27.1.2.Şehitlik. 162
2.27.2.Gelhen Köyü 162
2.27.2.1.Şeyh Sultan Ahmet Türbesi 162
2.27.3.Kvardal Köyü 163
2.27.3.1.Şeyh İbrahim Halil Şami Türbesi 163
2.27.4.Ştul Köyü 164
2.27.4.1.Hacı Ramazan Baba. 164
2.28. Lak İlçesi 164
2.28.1.Gazi Kumuh İlçe Merkezi 164
2.28.1.1.İcaza Tepesi 164
2.28.1.2.Şeyh Seyyid Cemalettin al-Gazi Kumuhi 165
2.28.1.3.Şehit Gazi-Mandalı. 167
2.28.1.4.Gazi Kalender Ziyareti. 167
2.28.1.5.Şeyh Ahmadulla al-Yemeni 168
2.28.1.6.Abduranman Gazi-Kumuhskiy. 169
2.28.1.7.Kadı Hacı Muhiddin Efendi. 170
2.28.1.8.Partu Patima 170
2.28.1.9.Kabir Hacı Ali Efendi. 171
2.2.8.1.10.Şeyh Ebu-Bekir 171

2.28.1.11.Ziyaret Alişi.....172

2.28.1.12.Şeyh Reyhanat.....172

2.28.1.13.Murtaz Ali Han (1703-1743).....173

2.28.2.Guhal Köyü.....173

2.28.2.1.Şeyh Hacı Ahmet Efendi......174

2.28.3.Guymi Köyü.....174

2.28.3.1.Şeyh Efendi Türbesi......174

2.28.4.Hüri Köyü.....175

2.28.4.1.Musa Efendi Türbesi......175

2.28.4.2.Vatsilu Dağı.....175

2.28.5.Uri-Mukar Köyü.....176

2.28.5.1.Abdullah Veli Efendi Türbesi.....176

2.28.6.Kukni Köyü.....178

2.28.6.1.Şeyh Hacı Musa Efendi.....178

2.29. Levaşa İlçesi.....179

2.29.1.Kuletsma Köyü.....179

2.29.1.1.Kuletsmalı Şeyh Hacı Ali Efendi.....179

2.30. Muharrem-Kent İlçesi.....180

2.30.1.Geliyar Köyü.....180

2.30.1.1.Şifalı Su (Darman Su).....180

2.30.2.Gereyhanovo Köyü.....180

2.30.2.1.Celil Baba.....180

2.30.3.Samur Ormanlığı.....180

2.30.3.1.Anifa Baba Türbesi.....180

2.30.4.Vini Yarağ (Yukarı Yarağ) Köyü.....181

2.30.4.1.Şeyh Muhammed Yaragi'nin Evi......181

2.30.5.Yukarı Kirki Köyü.....182

2.30.5.1.Binet Baba Piri.....182

2.31.Nogay İlçesi 182
2.31.1.Edige kasabası 182
2.31.1.1.Edige Efsanesi 182
2.32.1. Novo-Lak İlçe Merkezi 183
2.32.1.1.Haj İbrahim Türbesi 183
2.32.1.2.Bali Şeyh 184
2.32.1.3.Hasbolat Efendi 184
2.33. Rutul İlçesi 184
2.33.1.Rutul İlçe Merkezi 184
2.33.1.1.Âşıklar Tepesi 185
2.33.1.2.Han Baba 185
2.33.1.3.Zahitler Tepesi (Zahitler Ziyareti) 185
2.33.1.4.Sofiler Ziyareti 186
2.33.2.Amsar Köyü 186
2.33.2.1.Dül-Dül'ün Nal İzi 186
2.33.3.Arakkul Köyü 187
2.33.3.1.Şeyh Murad Piri 187
2.33.3.2.Şeyh Ali Arakkulskiy 187
2.33.4.Attal Köyü 187
2.33.4.1.Kuşburnu Çiçeği (Çaran Vart) 188
2.33.4.2.Azim Baba 188
2.33.5.Cenıh Köyü 188
2.33.5.1.Dervişler Piri 188
2.33.5.2.Ucağ (Ocak) Baba 189
2.33.5.3.Şeyh Sultan Ahmet Türbesi 189
2.33.6.Gelmets Köyü 189
2.33.6.1.Lebbey Baba 189
2.33.6.2.Salavat Baba Türbesi 190

2.33.7.Hıyağ Köyü 190

2.33.7.1.Şeyh Ahmat Efendi 190

2.33.9.Hnov Köyü 191

2.33.9.1.Pervazlı Türbe 191

2.33.10.Hnyuh Köyü 191

2.33.10.1.Sultan Evliya Mazay Gada 191

2.33.10.2.Hacı İbrahim Baba Türbesi. 193

2.33.11.İhrek Köyü 193

2.33.11.1.Şeyh Cami Türbesi 193

2.33.11.2.Kutsal Orman 194

2.33.11.3.Şeyh Saadi Baba 194

2.33.11.4.Kurban Efendi 195

2.33.12.Kala Köyü 195

2.33.12.1.Şehitlik 195

2.33.12.2.Hz. Ali Piri 196

2.33.13.Kalyal Köyü 196

2.33.13.1.Abatti Karnay Baba 196

2.33.13.2.Şehitlik 197

2.33.13.4.Lebbyir Baba'nın Atladığı Kaya 197

2.33.14.Kiçe Köyü 197

2.33.14.1.Şeyh Ali-Muhammed 197

2.33.14.Korş Köyü 198

2.33.14.1.Armut Ağacı 198

2.33.15.Kusur Köyü 198

2.33.15.1.Draf ve Buraf Dağları 198

2.33.15.2.Şeyh Ali Kelebskiy 198

2.33.15.3.Pehlivan Hasan. 198

2.33.16.Mişleş Köyü 199

2.33.16.1.Şeyh Amir Sultan Baba Türbesi.....199
2.33.17.Muslah Köyü.....200
2.33.17.1.Halife Davud Ziyareti.....200
2.33.17.2.Sarı Çalı Korusu.....200
2.33.17.3.Halife Ömer'in Türbesi.....201
2.33.18.Mührek köyü.....201
2.33.18.1.Ali Arabi Türbesi.....201
2.33.18.2.Şeyh Sutay Türbesi.....202
2.33.18.3.Tamimuddara Ocağı.....202
2.33.18.4.Kuru Oğlan Ocağı.....203
2.33.19.Pilek Köyü.....204
2.33.19.1.Nuh Peygamberin Mezarı.....204
2.33.20.Şinaz Köyü.....204
2.33.20.1.Şihamad Veli Türbesi.....204
2.33.20.2.Veli Peri Türbesi.....204
2.33.20.3.Mistik Kuyu.....205
2.33.20.4.Hacı Ramazan Efendi.....205
2.33.20.5.Garip Mezar.....206
2.33.20.6.Ayşe-Ana (Aiş-Gay)Türbesi.....206
2.33.20.7.Bilinmeyen Ziyaretler.....207
2.33.21.Tsahur Köyü.....207
2.33.21.1.Cebrail Efendi Tsahuri.....207
2.33.21.2.Şeyh Mahmut Türbesi.....208
2.33.21.3.Kurban-Muhammed Ziyareti.....208
2.33.21.4.Hasan-Ali Baba.....209
2.33.21.5.Molla Recep Efendi-Harabe Mezar.....209
2.33.22.Una Köyü.....209
2.33.22.1.Hz. Ali'nin atı Dül dül'ün yeri.....209

2.33.22.2.Bilinmeyen Ziyaretler.....210

2.33.22.3.Yukarı-Borç Köyü......210

2.33.23.Yukarı-Katruh Köyü.....211

2.33.23.1.Bilinmeyen Veli Türbesi.....211

2.34. Sergo-Kala İlçesi.....211

2.35. Süleyman-Stal İlçesi.....211

2.35.1.Aşağı-Stal Köyü(Ağa-Kran).....211

2.35.1.1. Lele Pir (Mustafa Lele (Lala) Paşa Piri).....211

2.35.1.2.Tsatsun Pir (Diken pir).....212

2.35.1.3.Ateşler-Suyu Piri (Tsayar Tsin Pir)......212

2.35.2.Alkadar Köyü.....213

2.35.2.1.Hasan al-Kadari.....213

2.35.3.But-Kent Köyü.....214

2.35.3.1.Şehitlik.....214

2.35.4.Ekendil Köyü (Eken).....214

2.35.4.1.Abdul-Kerim Nütügskiy Türbesi.....214

2.35.5.İspik Köyü.....215

2.35.5.1.Pir.....215

2.35.5.2.Ateşler Suyu Piri (Tsayar Tstin Pir).....215

2.35.6.Yukarı-Stal (Vini-Stal) Köyü.....216

2.35.6.1.Pir Pir-Baba Can.....216

2.35.7.Orta-Stal Köyü (Kulan Stal).....216

2.35.7.1.Hacının Gölü.....216

2.35.7.2.Şeyh İbrahim Efendi Türbesi.....217

2.35.7.3.Sazlık Pınarı (Natshan Bulak).....218

2.35.7.4.Kutsal Orman.....218

2.35.7.5.Kpul Yatar (Romatizma Suları).....218

2.35.7.6.Şih-Baba.....218

2.35.8.Vekelar Köyü 219
2.35.8.1.Bilinmeyen Türbe 219
2.35.9.Zuhrab-Kent Köyü 219
235.9.1.Pir 220
2.36. Şamil İlçesi 220
2.36.1.Batluh Köyü 220
2.36.1.1.Batluhlu Muhammed Efendi 220
2.36.2.Çoloda Köyü 221
2.36.2.1.Gidatlili Hacı Udurat Efendi 221
2.36.3.Golotl Köyünün 222
2.36.3.1.Şehitlik. 222
2.36.4.Goor köyü 222
2.36.4.1.Türbeli Mescit 222
2.36.5.Hotoda Köyü 223
2.36.5.1.Naip Mugurul Gitin Efendi (Muğurul Gitinav) 223
2.36.6.Kahib Köyü 224
2.36.6.1.Kahibli Şeyh Habibullah Efendi 224
2.36.6.2.Şeyh Hasan Efendi al-Kahibi 224
2.36.6.3.Muhammed Arif Efendi 225
2.36.7.Tidib Köyü 226
2.36.7.1.Hafız Muhammed-İbrahim Halil Efendi Türbesi 226
2.36.8.Tlyah Köyü 227
2.36.8.1.HamzaEfendi 227
2.36.9.Urada Köyü 228
2.36.9.1.Kudiyav Murtaza-Ali Efendi 228
2.36.9.2.Şeyh Ali 228
2.36.9.3.Hacı İbrahim Efendi 229
2.36.10.Urib Köyü 230

2.36.10.1.Husenil Muhammed Efendi 230
2.37. Tabasaran İlçesi 230
2.37.1.Huçni İlçe Merkezi 230
2.37.1.1.Yedi Kardeş Kalesi 230
2.37.1.2.Dilek Ağacı 232
2.37.1.3.Başlı Pir. 232
2.37.2.Cüli Köyü 232
2.37.2.1.Gencin Kayası (Balin Ğarz) 233
2.37.3.Curdaf Köyü 233
2.37.3.1.Kılıç Mağarası 233
2.37.4.Darvağ köyü 234
2.37.4.1.Göz Bulak (Göz Pınarı). 234
2.37.5.Gurik Köyü 234
2.37.5.1.Abdullah Efendi al-Kuruhi 234
2.37.6.Halag Köyü 236
2.37.6.1.Nevruz Bey (Navruz Beg)Efendi Türbesi 236
2.37.7.Hili Pencik Köyü 236
2.37.7.1.Dilek Ağacı 236
2.37.8.Hürik Köyü 237
2.37.8.1.Şeyh Seracettin Efendi Türbesi 237
2.37.9.Hustil Köyü 237
2.37.9.1.Dürk Mağarası 237
2.37.10.Marağa köyü 239
2.37.10.1.Dilek Ağacı 239
2.37.11.Tatil Köyü 240
2.37.11.1.Mizdan Gul 240
2.37.12.Tinit Köyü 240
2.37.12.1.Şihvaydar türbesi. 240

2.38. Tarumov İlçesi.....241
2.39. Tlyarata İlçesi.....241
2.39.1.Çilda Köyü.....241
2.39.1.1.Muradulla Ziyaret, Bayil Şeyh.....241
2.39.2.Çodokolob köyü.....241
2.39.2.1.Şeyh İsmail Türbesi.....241
2.40. Tsumada İlçesi.....242
2.40.1.Agvali Köyü.....242
2.40.1.1.Şeyh Mamma-Dibir Hüseniyav Efendi.....242
2.40.1.2.Holoda Tepesi.....242
2.40.2.İnhokvari köyü.....243
2.40.2.1.Şifalı Kaynak.....243
2.40.2.3.Şifalı Su Reha.....243
2.40.3.Sasitli Köyü.....243
2.40.3.1.Şeyh Hüseyin Efendi.....243
2.41. Tsunta İlçesi.....244
2.40.1.Gakko Köyü.....244
2.41.1.1.Şeyh Muhammed Hacı Sogratlinskiy Türbesi.....244
2.41.2.Huştada Köyü.....245
2.41.2.1.Huştada Türbesi.....245
2.41.3.Zahida Köyü.....246
2.41.3.1.Hacı Kuramuhammed Efendi.....247
2.42. Untsukul İlçesi.....247
2.42.1.Aşilta Köyü.....247
2.42.1.1.Hiriyasul Alibek (1805-1839)ve Ahulgoh Şehitliği.....247
2.42.1.2.Şeyh Şamil.....248
2.42.2.Arakani Köyü.....249
2.42.2.1.Şeyh Said Arakanskiy......249

2.42.3.Gimri Köyü 250

2.42.3.1.İmam Gazi-Muhammed. 250

2.42.3.2.Şeyh Şamil'in oğlu Said (1837-1839). 251

2.43.1.Mohaçkale 252

2.43.1.1Ömer Kudalinskiy 252

2.44.İzberbaş 253

2.44.1.Puşkin Tau 253

2.44.1.1.Puşkin Dağı (Puşkin Tau) 253

III. BÖLÜM

ZİYARET YERLERİNİN MORFOLOJİK VE TİPOLOJİK FENOMENOLOJİSİ

3.1. Morfolojik Bakımından Ziyaret Fenomeni 255

3.1.1. Mezarlar 255

3.1.2. Ağaçlar 270

3.1.3. Taşlar 273

3.1.4. Su Kaynakları 274

3.1.5. Ev, Mağara ve Benzeri Yapılar 276

3.1.6. Mevkiler 277

3.2. Efsaneler, Kerametler ve Menkıbeler 278

3.3. Amaçlar ve Yasaklar 340

3.4.Usul, Adabı ve Ritüeller 348

3.5. Ziyaretçiler 353

3.6. Ziyaretin Tipolojisi 298

3.6.1.Tarihi Bakımından Ziyaretlerin Tipolojisi 298

3.6.1.1.Tarihi Tipler 298

3.6.1.2. Anonim Tipler 299

3.6.1.3. Aktüel Tipler 299

3.6.2. Nüfuz ve Cazibenin Boyutları Bakımından Ziyaret Tipler 299
3.6.2.1. Mahalli Tipler 299
3.6.2.2. Bölgesel Tipler 300
3.6.2.3. Ulusal Tipler 300
3.6.3. Toplumsal Çevreleri Açısından Ziyaret Yerleri 300
3.6.3.1. Köylü Tipleri 300
3.6.3.2. Kasaba Tipleri 301
3.6.3.3. Şehirli Tipler 301
3.6.4. Amaçlar ve Dilekler Bakımından Ziyaret Fenomeni 301
3.6.4.1. Tek Bir Amaç İçin Ziyaret Edilen Tipler 301
3.6.4.2. Genel Amaçlı Ziyaret Edilen Tipler 301
3.6.5. Kutsalın Varlıklarda Tezahür Biçimi Bakımından Ziyaret Yerleri Tipolojisi 302
3.6.5.1. Tabiat Varlıklarında Tezahür Eden Tipler 302
3.6.5.2. İnsanlar ve Onların Kalıntılarında Tezahür Eden Tipler 302
3.6.5.3. Ev, Mağara vb. Yapılarda Tezahür Eden Tipler 302
3.6.5.4. Tabiat Üstü Varlıklarla İrtibatlı Tipler 302
3.6.6. Kutsiyetin Menşeiler Bakımından Ziyaret Yerleri Tipolojisi 303
3.6.6.1. Tasavvuf ve Tarikat Menşeili Mürşit Veliler 303
3.6.6.2. Gaza ve Fetih Kahramanları 303
3.6.6.3. Kur' an-ı Kerim Menşeili Olanlar 303
3.6.6.4. Hz. Ali ve Onun Neslinden Olanlar 304
3.6.6.5. İsimsiz Olan Ziyaretler 304
3.6.6.6. Hz. Peygambere Nispet Edilenler 304
3.6.6.7. Şia Çizgiler Taşıyan Ziyaretler 304
3.6.6.8. Makam Türbeleri 305
3.6.6.9. Muhayyel Tipler 305
3.6.6.10. Kadın Veliler 305
3.6.6.11. İsimsiz Veliler 305

3.6.6.12. Çoban Veliler 305

3.6.6.13. Meslek Pirleri 306

3.6.8. Cazibenin Artıp Eksilmesine Göre Ziyaret Yerleri Tipolojisi 306

3.6.8.1. Cazibenin Giderek Artan Tipler 306

3.6.8.2. Cazibenin Giderek Yitiren Tipler 306

3.6.8.3. Cazibenin Henüz Oluşmakta Olan Ziyaret Yerleri 307

3.6.9. Ziyaret Usulü, Adabı ve Meniski Bakımından Ziyaret Yerleri Tipolojisi 307

3.6.9.1. Periyodik veya Sistemli Usul ve Adabına Erişmiş Tipler 307

3.6.9.2. Genel Geçerli Usul ve Adaba Göre Ziyaret Edilenler 307

3.6.1.0. Ziyaret Fenomeninin Yapısal ve Fonksiyonel Analizi 307

3.6.11. Ziyaret Fenomeninin Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutları 314

IV. BÖLÜM

ZİYARET FENOMENİ ETRAFINDA OLUŞAN KÜLTLER VE DİNİ DAVRANIŞLAR

4.1.Atalar ve Ölüler Kültü 320

4.2. Atalar Evliya ve Şeyh Kültü 324

4.3. Ağaç ve Orman Kültü 329

4.4. Su Kültü 336

4.5. Dağ ve Taş Kültü 343

SONUÇ 352

BİBLİYOGRAFYA 355

EKLER 379

ÖZGEÇMİŞ ..... **Error! Bookmark not defined.**

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı Geçen Eser

A.g.ş. : Adı Geçen Şahıs

A.g.t. : Adı Geçen Tez

A.g.m. : Adı Geçen Makale

AKM. : Atatürk Kültür Merkezi

AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Cm. : Santimetre

Çev. : Çeviren

HÜ. : Hacettepe Üniversitesi

DAGUÇPEDGİZ. : Dagestanskoye Uçebno Pedagogiçeskoye İzdaniye

DÜSBED. : Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

DNTS. : Dagestanskiy Nauçnıy Tsentr (Dağıstan Bilim Merkezi)

DGPU : Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi

DGU : Dağıstan Devlet Üniversitesi

DÜSBED : Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

EKEV : Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi

ERÜ. : Erciyes Üniversitesi

FÜİFD. : Fırat Üniveersitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

İGAİMK : İzvestiya Gosudarstvennoy Akademii İstorii Materialnoy Kulturı

İPTS. : İzdaelsko-Poblitsistiçeskiy Tsentr

İSPİ. : İnistitut Sotsialno-Politiçeskih İssledovaniy

İYALİ. : İnistitut Yazıka Literaturı i İstorii

İİAE. : İnistitut İstorii Arheologii i Etnografii

İV RAN. **:** İnistitut Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk

İ.A. **:** İslam Ansiklopedisi

İNTBRİ. **:** İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii

İ.İ.B.F. **:** İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İSAM. **:** İslami Araştırmalar Merkezi

Km. **:** Kilometre

M. **:** Metre

MEB. **:** Milli Eğitim Bakanlığı

M.Ö. **:** Milattan Önce

M.S. **:** Milattan Sonra

ODÜ. **:** Ordu Üniversitesi

RAN. **:** Rossiyskaya Akademiya Nauk (Rusya Bilimler Akademisi)

RF. **:** Rusya Federasyonu

SBE. **:** Sosyal Bilimler Enstitüsü

SSSR. **:** Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik

S. **:** Sayfa

SBE **:** Sosyal Bilimler Enstitüsü

SKNTS. **:** Severo-Kavkazskiy Nauçnıy Tsentr

SÜİFD. **:** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Terc. **:** Tercüme

TDV. **:** Türkiye Diyanet Vakfı

Yay. **:** Yayınları

Y.L. **:** Yüksek Lisans

Vb. **:** Ve Benzeri

Vd. **:** Ve Diğerleri

Vs. **:** Ve Saire

GİRİŞ

Modern anlamda bilimsel din çalışmaları on sekizinci yüzyıl sonlarında ve büyük oranda Aydınlanma Dönemi'nin rasyonel ve bilimsel tavrının bir sonucu olarak başlamıştır. Ancak bu alanın ilk büyük siması Max Müller'dir (1823-1900). Max Müler din bilimini (*Religionsswisschaft)*, din alanındaki teolojik ve felsefi çalışmaların yasacı tabiatından farklı olarak tanımlayıcı ve objektif bir bilim olarak tasavvur etmiştir.[2]

Dinler tarihi (***Religionsıvissenschaft*)**, ne dinlerin tarihsel olarak incelenmesiyle (***Religionsgesuhichte*)** ne de din psikolojisiyle özdeştir. Büyük ölçüde sistematik ilgileri barındırdığı için, saf tarihsel bir disiplin de değildir. Dinler tarihi, hiçbir şekilde yalnızca dinin nesnel yönüne hasredilmediği gibi, farklı dinlerin hayat buldukları tarzın tek yönlü bir incelenmesi de değildir. Esas olarak dinler tarihi ne kolektif (milli, kabilevi), ne komünal ne de bireysel dindarlık arasında bir tercihte bulunamaz.[3]

Tarihi bulgular, erken politeizm dönemi ile İslamiyet'in yayılmasından önce, Dağıstan toplulukları arasında Zerdüştlük, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin varlığından bahsetmektedir. Dağıstan Tarihi konusunu ele alan eserlerde, söz konusu dinler ile ilgili detaylı bilgi verilmemektedir, ancak onların etkisi günümüzde toplumun dini hayatlarında, örf ve adetlerinde muhafaza edilmiştir. Ortaçağ dönemine ait kaynaklar konu ilgili geniş bilgi vermektedir.[4]

Bölge toplumu İslamiyet'i kabul ettikten sonra, eski çağ dini tasavvurları yeni dinin dairesine girerek, günümüze kadar uygulana gelmiştir. Toplumların tarihi süreç içerisindeki gelişimler ile birlikte büyük bir ivme kazanan İslamiyet, yine aynı toplumun, eski ritüel ve uygulamalar toplum hafızasından tamamen silinmese de büyük bir kısmının saf dışı edilmesi ve toplumun zaman içerisinde kayıtsız kalınması ya da inanç ve uygulamaların sağlıklı bir şekilde yeni dine geçişi sağlanamamıştır. Yererl.toplumların dini inanış ve ritüellerin bir araya gelmesiyle birlikte yani birbirinden farklı düşünce ve öğretilerin uygulanabilirliği, yerel ve bölgesel kültlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır ki bu sadece Dağıstan'a has bir şey değildir.

Eski çağ halk inanç ve uygulamaları, toplumun kökeni (*Etnogenez*), etnik yapısını, siyasi ve iktisadi, tarihi, belli bir toplum içersindeki ve toplumlar arası bağların aştırılmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Erken dönem dini tasavvurlarında toplumlar, çevresinde cereyan eden hadiseleri kurgusal ve hayali bir ürün olarak algılamaktaydılar, yani gerçek hayatında olup bitenleri sınırlı bir kısır döngü

---

[2] M. Yıldız, M. M. Meçin, "Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri". *EKEV Akademi Dergisi Yıl: 16 Sayı: 53*. Erzurum 2012, s. 264.
[3] J. Wach, *Dinler Tarhi*.(Terc. Fuat Aydın). Ataç Yay. İstanbul 2004, s. 64-65.
[4] O. M.GAdjiyev, O. M. Davudov, A. R. Şihsaidov, *İstoriya Dagestana* . DNTS. RAN. 1996, s. 152-162.

içerisinde ve kendine has bir biçimde yorumlamaktaydı. Bununla birlikte halk dindarlığı, ritüellerin, sembolik eylemlerin, mitlerin oluşmasında ve ayrıca geleneksel halk kültürünün meydana gelmesinde çekirdek vazifesini üstlenmiştir. Kültürün halk dindarlığı ile sıkı bir temas neticesinde, etik, estetik, adet ve gelenekler, toplumsal hayatında belli kuralların, ahlaki normlar, toplumun hafızasına dini formlar olarak yerleşmiştir, bireysel ve toplumsal hayatında yer etmiş olan yasaklar veya tam tersi öneriler ise zamanla dini bir statü kazanmıştır. Eski çağ toplumlarının dini tasavvurlarının araştırılması, halk kültürünün ve halk dindarlığının bazı yönlerinin aydınlanmasında yardımcı olacaktır. Ziyaret fenomenolojisi Dağıstan'ı bölge olarak kapsamlı bir araştırma yapılmış değildir. Dağıstan toplulukları hakkında yapılan araştırmalar farklı dini formların, tezahürlerin ve dini tasavvurların ortaya çıkmasını sağlamakla birlikte, özelde Dinler tarihini, genel olarak ta toplum bilimini zenginleştirmektedir. Günümüzde bölgesel ve toplumsal çeşitlilik konusunda farklılık arz eden Dağıstan bölgesinde birçok etnografik ve arkeolojik, epigrafik çalışmalar yürütülüyor olmasına rağmen, bölge insanının geçmişe dönük ve günümüze kadar ulaşan dini tasavvurları hakkında net bir görüş oraya konmuş değillerdir.

Erken dönem dini fenomenler, tarihin farklı dönemlerinde, çeşitli karakteristik özellikleriyle, toplumların tarih süreci içerisinde gelişmesiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmış senkretik bir yapıya sahip hareketlerdir.[5]

Fenomen ve fenomenoloji terimleri Grekçe Phainomenon ("kendini gösteren şey" veya "gözüken, zuhur eden şey") kelimesinden gelmektedir Fenomenoloji, Alman felsefeci Edmund Husserl'e (1859-1938) atfedilen felsefi bir harekettir.[6] Ancak, fenomenolojiyi sistemli bir bilimsel disiplin olarak ilk kez Hollandalı din bilgini Gerard van der Leeuw (1890-1950) tarafından ortaya koymuştur. O'na göre din ile ilgili bilim dalları, dinin özne ve nesneleri ile işe başlar, yani dindar bir kimse dininin, tefekkür edilen tecrübenin *Faili* olan etkin düşünce ile ilişkili olduğunu bilir. Ayrıca tecrübenin *faili* Tanrı olduğu iddia edilse de buradan hareketle, "Tanrının sınırsız ve mutlak bir kavram olduğu anlaşılmaktadır". Dini tecrübe önemli bir kimse ile ilişkilidir, O kimse de diğerlerinden tamamen farklıdır ve diğerleri üzerinde bir etkiye sahiptir. Dolaysıyla farklı ve istisnai olan şey, doğaüstü ve aşkın Tanrının kendisidir. Dini tecrübelerdeki pratik *Güç* Tanrı kaynaklıdır ve insanın ruhunda kendini hem korku hem de cazibe olarak açığa çıkaran korku hissini uyandırır [7].

Kutsal ve kutsallık tarihi seyri içerisinde değişik formlar altında tezahür etmiş ve tecrübe edilmiştir. Kutsallığı kendisinde barındırdığına inanılan ziyaret yerleri belli kurallar çerçevesinde ve çeşitli

[5] A. O. Bulatov, *Perejitki domonoteistiçeskih verovaniy narodov Dagestana v XIX- naçale XX vekov*. Mohaçkale 1990, s. 5-10.
[6] M. Yıldız, M. M. Meçin, a. g. m. s. 257.
[7] M. Ünal, *Din Fenomenolojisi*. Geçit Yay. 1999, s.152-153.

amaçlarla insanları kendine çekmektedir. Ziyaret fenomeni, toplumumuzun dini hayatının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Araştırma alanımızda ziyaret fenomeni etrafında gösterilen inanç, uygulama ve pratiklerde de bu dinsel ve kültürel etkileşimi en açık şekilde görmekteyiz. Zira ziyaret fenomeni etrafında gösterilen inanç ve pratiklerin arka planında insan psikolojisinin, çevre faktörünün, ekonomik ve kültürel faktörlerin yanında Dağıstan topluluklar arasında, İslam öncesi Geleneksel Türk İnanç ve Kültürünün izlerini de görmek mümkündür.

Bununla beraber ziyaret fenomeni etrafında gösterilen bazı inanç ve uygulamalar *tevhit* inancıyla çelişiyor gibi görünse de toplumumuz tarafından bu inanışlar İslam dini ve özellikle de tasavvufi unsurlarla birleştirilerek farklı bir boyut ve anlam kazanmıştır. İslam dini evrensel bir özelliğe sahip bir dindir. Dolayısıyla o, bütün evrensel dinler gibi yayıldığı bölgelerde uygulanan dini ritüellerinin temel inanç öğretilerine ters düşmüyorsa kendi inanç şekline sokabilmektedir. Bu dini kabul eden topluluk ise kabul etmiş olduğu bu dinsel olguları daha önceden sahip olduğu kültürel ve dinsel motifleri ekleyerek yeniden şekillendirmektedir. İslam dininin temel öğretisi tek tanrıcılık ve insan hayatının değerini korumaktır. Bu nedenle İslam dini sonradan da geliştirilen ve genişletilen Kitabi İslam biçiminde daraltılmadan, Halk Dini verilerine İslami motiflerin eklenmesi suretiyle kabul edilebilir tarzda izin vermelidir. Çünkü Dinler Tarihi ve Din Fenomolojisi hiçbir fenomenin kendi tarihi dışında anlaşılamayacağını göstermiştir. Dolayısıyla her bir fenomen ortaya çıktığı çevre içinde kendine özgü bir tarih kazanmaktadır. Bu özelliğiyle saflığını yitirir ve kendi kültürel ve sosyo-ekonomik içeriği içerisinde yeni bir anlam kazanır. Ziyaret fenomeni dine aykırılığı düşüncesiyle dini çevreler ve toplumumuzun belli bir kesimi tarafından sık sık eleştiriye uğramıştır. Çünkü İslam dininin evrensel özelliğini dikkate almadan konuya yaklaşan bir kısım dini çevreler mezarlık ve mezarlık ziyaretleri fenomenleri hakkında "hurafe, şirk, batıl" gibi hükümler vermektedirler.[8]

Araştırma bölgemizde yaygın bir şekilde görülen mezar ziyaretleri çeşitli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Ziyaret yerleri ise yatır ve mezarlarla beraber taşlar, ağaçlar, sular gibi çeşitlilik göstermektedir. Ziyaret fenomeni toplumumuzun dini ve kültürel hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Onun bilimsel bir çerçevede incelenmesiyle toplumuzun yaşayan dini gerçeklerinin daha derinlemesine ve sistemli bir şekilde ortaya konulmasına imkân verecektir. Bütün bunları göz önünde tutmakla birlikte biz bu çalışmada araştırma alanı olarak seçilen Dağıstan bölgesinde geleneksel halk dindarlığı ve ziyaret olayını, onların tarihi ve kültürel arka planını inceleyerek, Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi'ne bilimsel bir kaynak oluşturma hedeflenmektedir.

[8] A. Kıyak, Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması, Kayseri 2010, s. 5. (Basılmamış Doktora Tezi) Naklen Mustafa Ünal; Türkiye'de Din Bilimi Sorunlarına Fenomenolojik Bir Çözüm Denemesi, "Kazakstan Respublikası Bilim jaŋe Gılım Ministirliği Jeskazgan Kalası Akimdiği F. A. Baykonırov Adındağı Jeskazgan Üniversiteti "Bilim Berudi Damıtudın Memlekettik Bağdarlamasın Jüzege asıru-Jogarı Mekteptin Bastı Mindeti, V. Halıkaralık Baykonırov Okuları Materyallarının Jınağı, Birinci Kitap, Jeskazgan- 2005." s.9

I. BÖLÜM

DAĞISTAN CUMHURİYETİ

Bu bölümde Dağıstan Cumhuriyeti hakkında genel bilgiler verilecek, ülkenin siyasî yapısı, tarih, coğrafya ve iklimi; sanayi, tarım, hayvancılık, ulaşım, turizm, şehirler ve bugünkü durumu ile ekonomik yapısı, tarih, nüfusu, dil, gibi konuları ana hatlarıyla ele alınacaktır.

1.1. DAĞISTAN'IN TARİHİ, COĞRAFİ VE İKTİSADİ YAPISI

Dağıstan, Rusya Federasyonu'na bağlı Güney Federal Bölgesinde (Yujnıy Federalnıy Okrug) yer alan bir cumhuriyettir. 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSR) bağlı olarak kurulan Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 25 Aralık 1991yılında dağılmasından sonra, halen Dağıstan Özerk Cumhuriyeti olarak Rusya Federasyonu'na bağlı konumundadır.

1.1.1.Dağıstan'ın Coğrafi Konumu ve İklimi.

Türkçe Dağ kelimesi ile Farsça-istan ekinin birleşmesinden oluşan ve Dağ Ülkesi veya Dağlık Ülke anlamına gelen Dağıstan kavmî değil, coğrafî-topoğrafik mana ifade eden bir kavramdır. Rusçada da *"Dağlar Ülkesi"* anlamında (Strana Gor) ifadesi kullanılmaktadır.[9]

Dağıstan, Kafkasya'nın en dağlık bölgelerinden birisidir. Romalıların Albanya dedikleri Dağıstan'a ilk dönem İslam kaynaklarında "Cebel-i Kaf'(Kafdağı), "Cebel-ül Elsine" (Diller Dağı), "Cebel-i Memleket ül Etrak"(Türk ülkesinin Dağı), "Cebel'i Kubç" (Kubaçilerin Dağı), "Cebeli-i Lan"(Alanların Dağı), "Bab-ül Ebvab" (Kapıların Kapısı) adlarıyla rastlamaktayız.[10] Dağıstan adına gelince, Kafkasya'nın takriben üçte birini teşkil eden bölgeye verilmiş olan bu isim hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Hazar Denizi doğusunda yaşamış «Dak Kavmi» ne nispetle bu adı almıştır.[11]

Dağıstan coğrafî açıdan beş bölgeye ayrılır.

---

[9] A. Magomedov, *Dagestan i Dagestantsı v Mire,* İzdatelstvo "Yupiter", Mahaçkala 1994, s. 15.
[10] Ş. Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul Matbaası 1961, s. 1-2.
[11] Ş. Sâmî, "Dâğıstân", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul 1891, s. 2090

Birinci bölgede Kafkas Dağları ve Dağıstan iç platosu yer alır. Dağlar arasından Hazar Denizi'ne akan Sulak, Samur ve Kura gibi ırmaklar buralarda derin vadi ve uçurumlar meydana getirmiştir. Kafkas Dağları'nın genellikle güneye bakan yamaçlarında yağış çok azdır. Bu yüzden bazı bölgelerde bitkisel hayat yoktur.

İkinci bölge, birinci bölgenin kuzeyinde yüksekliği 920 metreye ulaşan ve çıkıntı tepelerinden oluşan ikinci bir dağ kuşağından ibarettir. Bu bölge kuzey ve kuzeybatıdan esen rüzgârlar sebebiyle oldukça yağışlı olup, sık ormanlarla kaplıdır.

Dağlar ile Hazar Denizi arasında kalan dar kıyı düzlüğü üçüncü bölgeyi oluşturur. Dar boğazlardan çıkıp yayılan ırmaklar tarafından kesilir. Petrol ve doğal gaz yatakları barındıran bu ovanın genişlediği yerde başlayan dördüncü bölge alçak ve bataklık ovalar ile Terek ırmağı deltasından oluşur. Deltanın hemen ilerisinde uzun ve kumluk Agrahan Körfezi (Аграханский залив) yarımadası başlar.[12]

Dağıstan bölgesinde kuzeyden güneye 1800 dere ve ırmak akmaktadır. Bu ırmakların en büyükleri, Gürcistan, Kuzey-Osetya, Kabartey-Balkar, Stavropol Bölgesi (Stavropolskiy Kray), Çeçenistan ve Dağıstan sınırları içirişinden geçerek, Ardon, Fiagdon, Malka ve Sunja derelerin birleşmesinden oluşan Terek Nehri (623 km), Gazi-Kumuh, Avar ve Andi Koyu Su' ların birleşmesinden oluşan Sulak Nehri (150 km), Pravıy Podkumok, Zolka, Darya, Levaya Tomuzlovka, Suhoy ve Mokrıy Karamıki ve Suhaya Buyvola gibi kollarından oluşan Kuma Nehri (802 km), Azerbaycan sınırları içerisinden geçerek, kuzey-doğu yönünde yer alan Guton dağından (3648 metre) başlayarak Samur Nehri (216 km) Hazar denize dökülmektedir.[13]

Dağıstan, Rusya Federasyonun, diğer federal bölgeleri olan Stavropol bölgesi (Stavropolskiy Kray) kuzey-doğusunda, kuzey-batısında Kalmukiya ve batısında Çeçenistan Özerk cumhuriyetleriyle sınırdaştır. Ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan'la kara sınırına sahip olan Dağıstan'ın Kazakistan, Türkmenistan ve İran'la da deniz bağlantısı vardır. Dağıstan, Rusya'nın Azerbaycan sınırındaki en uç yerleşim bölgesidir; başkenti Mahaçkale'dir. Diğer önemli şehirler Derbent, Kızılyar, İzberbaş ve Buynaks'tır. Güney ve batıda yükseklikler Guton (Gutonskiy massiv) dağında 3,648 metreye, Bazardüzü'nde 4,466 metreye ulaşmaktadır. 50,278 km2 yüzölçümüne sahip Dağıstan'ın yarısı dağlarla kaplı olup, dağların ortalama yüksekliği 960 metre civarındadır. Dağıstan'ın üçte biri 2,000

[13] B. A. Akayev, Z. V. Atayev, B. S. Gadjiyev vd. *Fiziçeskaya Geografiya Dagestana*. İzdatelstvo Şkola Mohaçkale 1996, s. 38-51.

ile 4,500 metre arasında değişen yükseklikerdeki dağlardan oluşmaktadır. Coğrafi yapısı ve topografyaya göre, ülke dört alana ayrılmaktadır: Ova, dağ eteği, iç dağlık ve yüksek dağlık bölgelerdir. En yüksek dağ zirvesi Azerbaycan sınırındaki Bazardüzü 4,460 metredir. Nehir ve çayların % 92'si dağlardadır. Sadece % 8'i dağ eteği ve ovalık çaylarıdır. Yer altı madenleri petrol, yanar gaz, kuvars kumu, taş kömür, demir ve diğer kaynaklardan oluşur. Topografya değişkenliği sayesinde Dağıstan arazisinde subtropik ormanlar, bozkır ve yarı bozkır, yüksek dağ ormanları ve buzullar gibi değişik iklim kuşakları ortaya çıkmaktadır. Özellikle Terek ve Sulak nehirlerinin geçtiği ovalarda yüzden fazla büyük ve küçük göl vardır. 500-600 metreden 1,500-1,600 metreye dek yükseklikerde orman alanları yer alır. Ülke arazisinin sadece % 9'u ormanlarla kaplıdır.[14]

Dağıstan'ın iklimi genel olarak sıcak ve kurudur. Alçak kesimlerde ortalama sıcaklık Ocak ayında -3,6 derece, Temmuz ayında 23 derece dolayındadır. Dağıstan'ın kuzey kısmını teşkil eden Sulak-Terek-Kuma düzlüğü en yüksek yeri olup 26 metreyi geçmeyen ve denize doğru gittikçe alçalan, susuz ve kıraç bir bozkırdan ibarettir. Bu bölgenin sahil boyu zaman zaman su altında kalır ve nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Kuma ile Terek arasında birçok tuz gölü ve bataklık vardır. Terek ile Sulak arasında yer alan ve kumsallarda kaybolan Aktaş, Yarık-su, Yaman-su ve Aksay çaylarından günümüzde tarım alanı olarak yararlanılmaktadır. Sahil boylarına nispeten yüzeyi biraz yüksek olan kuzeybatı bölgeleri hariç olmak üzere, bu düzlüğün iklimi son derece kurudur. Düz, ırmaktan ve ormandan mahrum, yağmursuz ve kuzey rüzgârlarına açık olan daha kuzeydeki bölgede sıcaklık yazın 40, kışın -40 dereceyi bulur.

Tarım, Terek boyunda ve yapay sulama yöntemi ile güneybatı kısmında yapılır. Diğer kısımlarda çeşitli Türk boyları göçebe halinde yaşar ve hayvan beslerler. Sahil boyunda ise balıkçılık ile uğraşılır.

Dağıstan coğrafyası, petrol ve doğalgaz başta olmak üzere cıva, bakır, kurşun vb. mineralleri bakımında oldukça zengin yer altı kaynaklarına sahiptir.[15] Bölgede Dağlık bölgenin bitki örtüsü vadilerde ve kanyonlarda yaprak döken ormanlardan, yüksek tepelerde çam ve huş ağacı ormanlarından ve ağaç sınırının üstünde de Alp çayırlarından oluşur. Tepe yamaçlarında yer yer çöl bitkisiyle kesintiye uğrayan sık yaprak döken ormanlar bulunur. Alçak yamaçlarda seyrek esmer

[14] A. Asker, "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler". AKM. Ankara 2012, s. 534.
[15] B. Tumalayev, "Bednıy Bogatıy Dagestsn". *Nasoyaşeye Vremya*. No: 46 (367) 28 Kasım 2014.

toprak alanlarıyla bölünen verimli kestane rengi topraklar egemendir. Hazar Denizi kıyısında ise tuzlu bataklık toprakları yaygındır.[16]

1.1.2.Dağıstan'nın Etnik ve Lengüistik Yapısı

Otuzdan fazla yerel dilin konuşulduğu Dağıstan'da etnik yapısı çeşitlilik arz etmektedir. Dağıstan, konum itibarı ile önemli göç yolları üzerinde yer alması, tarihi seyri içerisinde birçok kavminin bu bölgede kalmasına neden olduğu tahmin edilmektedir.[17] Günümüz Dağıstan'ın etnik yapısını oluşturan toplulukları üç ana grupta toplamak mümkündür. Dağıstan'ın %75'i Kafkasya'nın yerli halklarından, %15'i Turani, %10'u ise Ari'lerden oluşmaktadır. Dağıstan nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan yerli halklar, birçok araştırmacıya göre Kafkas Albanlardan gelmektedir.[18] Buna göre Dağıstanın başlıca milletleri şunlardır: Avarlar, Laklar, Darginler, Lezgiler, Tabasaranlar, Nogaylar, Kumuklardır, Agullar, Tsahurlar, Rutullar ve Çeçenlerlerdir. Ayrıca azınlık statüsünde olan Azeriler, Yahudiler, Gürcüler ve Ermeniler de etnik yapıda yer almaktadır. Bunun dışında, Dağıstan'ın yerel dillerinde konuşan Avarlar, Ahvahlar, Buduhlar, Kırızlar, Lezgiler, Rutullar, Tsahurlar, Udinler ve Hinagullar gibi topluluklar Azerbaycan'ın Şeki, Zakatala, Belokan, Bakü, Sumgait, Kusarı Haçmaz vd. bölgelerinde ikamet etmektedirler.[19]

Bu topluluklar içerisinde 19 alt gruba ayrılan Avarlar (Avartsı) en kalabalık nüfusa sahiptirler. Avarlar topluluğu arasındaki ayrım, konuştukları dildeki ses uyumu farklılığından ileri gelmektedir. Dağıstan'ın iç bölgelerinde yaşayan Dargileri (Dargintsı), şive farklılığına göre, Kaytaklar, Kubaçiler ve Akumiler olmak üzere üç farklı grupta toplamak mümkündür. Dağıstan'ın en köklü halklarından biri kabul edilen Lezgiler ise, Tabasaranlar, Agullar, Rutullar, Tsahurlar, Buduhlar ve Haputlar gibi kollara ayrılırlar.[20] Bölgedeki tarihleri M.Ö. IV. yüzyıldan daha eskilere dayanmaktadır. Nogaylar ise, bölgedeki Kumuk ve Terekeme Türkleri gibi Türkçe konuşan halklardandır. XVII. yya kadar göçebe hayatı yaşayan bu halk, günümüzde de Dağıstan'ın kuzeyinde, Nogay steplerinde kurak topraklarda ve geçimlerini genellikle hayvancılık ve balıkçılıkla uğraşarak sağlamaktadırlar. Nogaylar, tarihi seyri içerisinde ve özellikle de Çarlık Rusya'nın, asimile politikalarından Dağıstan toplulukları arasında en çok zarar gören halktır.[21] Kıpçak kökenli bir toplum olan Kumuklar ise,

---

[17] Ziya Musa Buniyatov, "Dağıstan", *İslâm Ansiklopedisi İstanbul*: TDV. Yay. 1994, C.VIII, s. 404.
[18] M.Dikkaya, and R. Yilmaz, "Socio-Economic Analysis of Dagestan",*International EasternUniversity Journal*, Vol. 1, No. 1, pp. 35-49. 1999, s.3.
[19] M. Alekseyev, K. İ. Kajenin, M. Süleymanov, Dagestanskiye Narodı Azerbaydjana: Politika İstoriya, Kultura. İzdatelstvo Evropa. Moskva 2006, s. 14-20.
[20] Z. Rizvanov, R. Rizvanov, *İstoriya Lezgin (Kratkiy Nauçno-Populyarnıy Oçerk).* Mohaçkale 1990, s. 6.
[21] M.Dikkaya, and R. Yilmaz, a.g.m. s.3.

Kafkasya bölgesinde Türkçe konuşan ve nüfus bakımından ikinci bir halktır. A. Bakıhanov, Batlamyus' un ifadelerine dayanarak, Kumuk *"Kemak"* kelimesinden türemiş olduğunu ifade etmektedir.[22] S. M. Bronevskiy (1763-1830), Kumukların menşeini Kıpçak Türklerine bağlayarak, Kumuklar Kıpçak ile birlikte XII-XIII.yyda Dağıstan'da ortaya çıktığını ifade etmiş olsa da, İ Klaprot ve A. Vamberi, Kumukların Hazarlar ile birlikte bu bölgede ortaya çıktığını söylemişlerdir.[23] Kafkas bilimcisi (Kakazaved) L. İ. Lavrov, Dağıstan'da dillerin fazla olmasının sebebini dağlarda yaşayan insanların diğer dillere kapalı olmasına, Dağıstan toplulukların içine kapanık olarak yaşadıklarına bağlamaktadır.[24]

XVII. yyda Kafkasları ziyaret eden Evliya Çelebi, "Seyahatname",adlı eserinde Çerkezlerin Türk-Tatar dilinde konuştuklarını kaydetmektedir. 11 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmî dil olarak Kumuk Türkçesini kabul etmesi, Evliya Çelebi'nin tespitlerini desteklemektedir. Rusların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Türkçe'nin yerini yavaş yavaş Rusça almaya başlamıştır. Dağıstan kavimlerine mensup yazarlar Sovyet sistemine kadar kitap ve gazetelerini Türkçe olarak neşretmişlerdir. 1917 Bolşevik İhtilali'nden hemen sonra, Dağıstan'daki etnik gruplar, ilkokulda ana dilde; ortaokuldan itibaren de Türk dilinde eğitim yapılmasına karar verirler.[25]

XX. Yy başlarında Arap dili Dağıstan bölgesinde yazı dili olarak kullanılsa da halkın çoğu Arapça'yı bilmiyordu. Güney Dağıstan'da Lezgi, Tabasaran, Agul, Tsahur ve Rutul topluluklar arasında Azerbaycan Türkçesi konuşulurken, kuzeyde Kumuk Türkçesi resmi dili olarak kabul edilmiştir. Dağlık bölgelerde, anlaşma dili olarak bu dillerin yerini Avar dili; şehirlerde ise Rusça konuşulmaktadır. Dağıstan'da, sayısı az olan milletler konuşma dili olarak kendilerinden daha çok nüfusa sahip olan milletlerin dillerini konuşmaktadırlar. Dağıstan'da konuşulan diller şunlardır:

Avarca.

Hvarşince, Tindice, Hunzahça Karatayca, Kapuçin dili: Godoberi dili, Didoyca, Botlih dili, Bagulalca, Andice.

[22] G. S. Fyodor-Guseynov*, İstoriya Proishojdeniya Kumıkov*. Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo. Mohaçkale 1996, s.17.
[23] S. Ş. Gadjiyeva, Kumıki: İstoriko-etnografiçeskoye issledovaniye. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1961, C. V. s. 44.
[24] Ş. Mazanayev, "Literaturnoye Mnogoyazıçeniye Dagestana", *Musulmanskaya Sivilizatsiya*, Şubat No: 2, 1995, s. 233.

Kuzey ve Güney olmak üzere iki diyalekti bulunmaktadır. Avar dili Kuzey-Kafkasya dil gruplarından Avara Andi Didoy grubuna bağlıdır. Aralarında ses ve biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından bazı farklılıklar vardır.

Lezgice

Rutulca, Tsahurca, Agulca, Arçince.

Kyurin, Samur ve Kuba olmak üzere üç ağzı konuşulmaktadır. Edebî dilin temelini karma bir ağız özelliği taşıyan ve Kyurun grubu içersinde yer alan Güney ağzı oluşturmaktadır. Lezgice'de; Arapça, Türkçe, Farsça, Azerice ve Rusçadan geçmiş birçok kelime bulunmaktadır.

Dargice

Kubaçi dili ve Kaytagça

Kaytak ve Kubaçi ağızları vardır. Dargincenin Kaytak ve Kubaçi ağızları yanında beş ağzı daha bulunmaktadır. Dargiceye fonetik değişiklilere uğrayarak birçok Türkçe, Arapça, Farsça kelime geçmiştir.

Kumukça ve Noğayca

Kumuk dili Kıpçak dil grubundandır. Kumuk Türkçesi'nin Dağıstan'da üç ayrı diyalekti vardır. Bunlar, kuzey, orta, güney diyalektleridir.

Terekemece

Dağıstan'da özellikle Derbent bölgesinde yer alan birçok köyde konuşulmaktadır.

Lakça

Lakça, Kuzey Doğu Kafkas dilleri grubuna, Dargin-Lak alt grubuna dahildir. Lak dilinde Arapça, Farsça, Türkçe ve Rusça birçok kelime bulunmaktadır.

Tabasarance

Tabasaran dilinin iki ağzı bulunmaktadır. Kafkas dillerinden Lezgi grubuna girer. Agulcaya en yakın olanıdır. Nitrik ağzı yazı dili olarak kullanılır.

Çeçence

Kuzey Kafkas dillerinden Nah alt grubuna bağlıdır. Birçok ağzı bulunmaktadır. Yazı dili olarak ova ağzı kullanılmaktadır. Çeçen dilinde Arapça, Türkçe, Gürcüce, Farsça ve Rusça kelimeler bulunmaktadır.

Tatça

İran dillerinin güney-batı grubuna girer. Gramer yapısı bakımından Farsça ve Tacikçeye yakındır. Birçok ağzı bulunmaktadır ve her köyün kendine has dil özellikleri vardır. Tatça inanç ve bölge farklılıkları yüzünden ikiye ayrılmaktadır. Yahudi Tatların ağzı ve Müslüman, Hıristiyan, Tatlarının ağızları. İki grup birbirleriyle zor anlaşabilmektedirler.[26]

Dağıstan toplulukları, yaşayış ve dillerdeki farklılığa rağmen hayat şartları, ekonomi, medeniyet ve tarih birliği bakımından ortak bir kadere sahip olup ve bir millet olduğu inancını taşırlar.

Gerçekten, bu derece farklılık arz eden Dağıstan milletleri şaşılacak derecede bir uyum içinde yaşamaktadır. Bu kavimler, asırlar süren aynı kaderi paylaşma ve ortak sosyal yaşantı yönünden de tam bir bütünlük arz etmektedir. Bu uyumun devamını sağlamak ve dengenin muhafaza edilmesi amacıyla, özellikle kutlama günlerinde olmak üzere, her türlü programda hemen hemen her etnik guruba ait müzik parçaları ve halk oyunlarına yer verilmesine özen gösterildiği müşahede edilmektedir. Rus, Ukraynalı, Yahudi ve Ermeniler dışında hemen hepsi Müslüman olan Dağıstanlılar arasında din birliğinin bu birlik ve beraberliğe önemli katkıda bulunduğu görülmektedir. Nitekim Derbent'te en fazla nüfusa sahip iki etnik grup olan Azerîlerle Lezgiler arasında '90'lı yılların başlarında sun'î olarak oluşturulmaya çalışılan gerginliğin bu din birliği sayesinde çok ileri boyutlara ulaşamadığı görülmektedir.[27]

Mahaçkala, Hasavyurt, Buynakski, Kaspiski, Kızılyar, İzberbaş ve Derbent ülkenin önemli şehirlerindendir. Dağıstan'ın kuzeyi ve doğusundaki düzlük bölgelerde Türki gruplar, ülke geneline hâkim olan dağlık ve plato yerleşimlerinde ise Kafkas kökenli etnik gruplar yaşamaktadır.

[26] Ş. Akiner, *Sovyet Müslümanları*, (Terc. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu) İnsan Yay. İstanbul, 1995, s. 123-219.

Nüfusu 200 kişiden fazla olan Dağıstan Cumhuriyeti Halkları

	Dağıstan Halkları	**Nüfus (kişi)**		**Oransal Ağırlık**		**Artış/Azalış**	
		2010 yılı	**2021 yılı**	**2010 yılı**	**2021 yılı**	**kişi**	**% dilimi**
	Toplam Nüfus	2.910.249	3.182.054	%100,00	%100,00	271.805	%9,34
Sıra No	**Etnik Kökenini Belirtenler**	2.891.819	3.134.249	%99,37	%98,50	242.430	%8,38
1	Avarlar	850.011	956.831	%29,21	%30,07	106.820	%12,57
2	Darginler	490.384	521.381	%16,85	%16,39	30.997	%6,32
3	Kumuklar	431.736	496.455	%14,84	%15,60	64.719	%14,99
4	Lezgiler	385.240	416.963	%13,24	%13,10	31.723	%8,23
5	Laklar	161.276	162.518	%5,54	%5,11	1.242	%0,77
6	Tabasaranlar	118.848	126.319	%4,08	%3,97	7.471	%6,29
7	Azerbaycanlılar	130.919	116.907	%4,50	%3,67	-14.012	-%10,70
8	Ruslar	104.020	102.243	%3,57	%3,21	-1.777	-%1,71
9	Çeçenler	93.658	99.320	%3,22	%3,12	5.662	%6,05
10	Nogaylar	40.407	36.944	%1,39	%1,16	-3.463	-%8,57
11	Agullar	28.054	29.253	%0,96	%0,92	1.199	%4,27
12	Rutullar	27.849	27.043	%0,96	%0,85	-806	-%2,89
13	Sahurlar	9.771	10.320	%0,34	%0,32	549	%5,62
14	Ermeniler	4.997	3.274	%0,17	%0,10	-1.723	-%34,48
15	Tatarlar	3.734	2.473	%0,13	%0,08	-1.261	-%33,77
16	Yahudiler	1.739	863	%0,06	%0,03	-876	-%50,37
17	Ukraynalılar	1.511	580	%0,05	%0,02	-931	-%61,61

18	Kazaklar	522	560	%0,02	%0,02	38	%7,28
19	Osetler	886	521	%0,03	%0,02	-365	-%41,20
20	Özbekler	418	520	%0,01	%0,02	102	%24,40
21	Gürcüler	687	398	%0,02	%0,01	-289	-%42,07
22	Tacikler	234	314	%0,01	%0,01	80	%34,19
23	Kabardeyler	236	294	%0,01	%0,01	58	%24,58
24	Türkler	153	257	%0,01	%0,01	104	%67,97
25	İnguşlar	190	256	%0,01	%0,01	66	%34,74
26	Kalmuklar	40	254	%0,00	%0,01	214	%535,00
27	Farslar	503	234	%0,02	%0,01	-269	-%53,48
28	Tatlar	456	214	%0,02	%0,01	-242	-%53,07
29	Çingeneler	54	206	%0,00	%0,01	152	%281,48

Dağıstan nüfusunun %96,6'sı Müslümanlardan oluşurken, geri kalan kısmı ise Hristiyan ve Yahudilerden meydana gelmektedir.

1.1.3. Ulaşım

Dağıstan'ın dağlık coğrafi yapısı bölgede alternatif yolun ve ulaşım ağının bulunmasına imkân sağlamaktadır. Denizden denize, yani doğudan batıya doğru sıralanan yüksek dağlar, kuzey güney geçişlerini zorlaştırmaktadır. Hazar ve Karadeniz sahillerindeki yollardan başka sadece birkaç önemli geçit bulunmaktadır. Kafkas sıra dağları Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya'yı dolayısıyla Rusya Federasyonu ile Gürcistan ve Azerbaycan'ı birbirinden ayırırken, birbiriyle ilişkili bölgeler arasında direkt Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen Gudaur geçidi üzerinde ve özellikle askeri mühimmat taşımak amacıyla, Gürcistan Askeri Yolu (Voenno Gruzinskaya Doroga) kullanılmıştır. Örneğin birbiriyle komşu olan Gürcistan'a bağlı Abhazya Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu'na bağlı batısında Karaçay-Çerkeş ve doğusunda da Çeçenistan ve Dağıstan Cumhuriyeti arasında doğrudan iletişim bu kara yolu ile sağlamaktadır.

Kafkasya'dan Trans-Kafkasya'ya sıradağlar üzerinden aşarak geçebilen iki karayolundan biri Kuzey Osetya'dan Güney Osetya'ya ulaşımı sağlayan Daryal geçididir. Bu yol Rusya Federasyonu'ndan Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e ulaşımı sağlamaktadır. Dağıstan'dan Azerbaycan'a ulaşımı sağlayan

Derbent geçidi ile de Rusya ve Kafkasya'dan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye ulaşmak mümkündür.[28]

Güney Kafkasya'da gelen trans yolu ile demiryolu ve federe oto yolu Dağıstan'dan geçer. Demiryolu ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlanır. Karayolu ile komşu olduğu ülkelere erişimi vardır Demiryolu Grozni- Mahaçkale-Bakü arasındadır ve ülkenin Hazar sahilini boydan boya kat eder. Ülkede tek sivil hava alanı Mohaçkale'ye 21 km. uzaklıkta Kaspiski Havaalanı'dır. İstanbul, Abu Dabi, Pekin, Riyad, Mekke, Medine vd. birçok dış ülkelere, Moskova, Bakü, Sankt-Petersburg, Tümen, Surgut gibi iç hatlardan yine birçok kentle uçak bağlantısı vardır. Günümüzde Dağıstan'ın başkenti Mohaçkale'den-Bakü-Tiflis-İstanbul, Mohaçkale-Vladikavkaz-Tiflis-İstanbul olmak üzere iki kara yolu ulaşımı da mevcuttur. Deniz yolu ile Orta Asya devletleri, Kazakistan, Türkmenistan ayrıca Azerbaycan, İran ve Rusya Federasyonun kuzeyinde bulunan Astrahan limanı üzerinden Volga nehri ve Don ile Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanabilir.

Görüldüğü gibi ülkede yük ve yolcu taşımacılığı için deniz ve karayolu kullanılmaktadır. Dağıstan'ın bütün şehir ve köylerine otobüs ve otomobil ile ulaşmak mümkündür. Başkentten köylere ve dağlık bölgelere her gün yüzlerce otobüs seferi düzenlenmektedir. Yolcu ve yük taşımacılığında demiryolunun da önemli bir yeri vardır. Dağıstan demiryollarının toplam uzunluğu 435 km'dir.[29]

1.2. DAĞISTAN EKONOMİSİ

1.2.1. Genel Ekonomik Göstergeler

Dağıstan, doğal kaynakları, tabiat ve iklim şartları ile önemli bir ekonomik potansiyele sahiptir. Çinko kurşun, demir filizi, manganez, petrol, gaz ve nehirlerden elde edilen hidroelektrik enerjisi bu potansiyeli oluşturan unsurların başında gelmektedir. Dağıstan'da, inşaat malzemeleri, enerji ve hafif sanayi ürünleri, makine yapımı, kimya petrol, cam ve ürünleri ve elektrikli cihazlar üreten yaklaşık 250 fabrikaya sahip bulunmaktadır. Enerji üretimi konusunda Kuzey Kafkasya'nın en büyük hidroelektrik santralinin faaliyete başlamasıyla bu alanda üretim altı kat artmıştır. Özellikle dünyaca ünlü halıcılık etrafında yoğunlaşan geleneksel el işlemeciliği ise ülke için hem bir gelir kaynağı oluşturmakta, hem de iktisadi potansiyel içermektedir.[30] Dağıstan ekonomisi tarım ve endüstride uzmanlaşmış çok sektörlü bir sistemdir. Gıda, tüketim malları, yapı malzemeleri ve sanat ürünleri

[28] U. Tavkul, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi." *2023*, No:31.Ekim 2003.Sayfa verilmemiş.

[30] M. Magomedhanoviç, *Geografya Dagestana*, Goskomizdat, Moskova, 1996, s. 52-53.

gibi geleneksel kollar yanında, makina üretimi, alet yapımı, petrol çıkarımı, kimya, enerji üretimi gibi ana kollar da vardır. Yatırımlar Dağıstan ve Rusya yasalarının koruması altındadır.[31] Dağıstan'da Ocak 1921'den itibaren Sosyalist sistem uygulamaya konmuş ve eski müesseseleri yıkarak kendi temelleri üzerinde yükselmeye başlamıştır. Dağlılar, bu sisteme de kolay teslim olmamış ve buldukları her fırsatta Bolşevikler'e karşı isyan etmişlerdir. Sovyet dönemi başlayınca topraklar devletleştirilmiştir. 1924 ile 1937 yılları arasında toprak- su reformu uygulanmış, sulama kanalları açılmıştır Sovyetler döneminde 512 sovhoz ve kolhoz açılmıştır. Dağıstan, SSCB zamanında hem sanayi hem köy ekonomisi bakımından gelişmeler göstermiştir. Ülkede petrol ve gaz üretimine büyük önem verilmekteydi. Dağıstan ekonomisine büyük katkısı olan petrol kuyularının çoğu bu dönemde açılmıştır.[32]

Dağıstan Cumhuriyeti ekonomisi tarıma dayalı sanayi, ileri yapı malzemeleri sanayi ve ticaret ile çeşitlendirilmiş bir ekonomidir. Temel makroekonomik göstergelerin toplam tutarı Dağıstan Güney Federal Bölgesi ekonomisine katkısı, tüm cumhuriyetlerin en yüksek düzeydedir. 2010 yılı verilere göre Dağıstan Ekonominin gayrisafi bölgesel ürünün hacmi Rusya Federasyonu ekonomileri arasında 35. Sırada yer almaktadır.

Dağıstan'da sanayinin ana dalları: tarım, bağcılık, balıkçılık, el sanatları, madencilik, hafif sanayi, kimya sanayi, makine mühendisliği ve elektrik üretimi. Dağıstan gaz yönünden zengin bir ülkedir. Kömür ve demir içermeyen metal kaynaklarına sahiptir. Dağıstan'da petrol ve gaz çıkarımı "Dagneft"ve "Dagestangazprom" şirketleri tarafından yürütülmektedir. Metal işlemesi, termik, elektro-teknik ekipmanlar, araçlar, makineler, ekskavatörler, gemi onarımı, Mohaçkale merkezli *"Magomed Gadjiyev"* ve Avia-Agreget fabrikalarında yapılmaktadır. Hazar kıyısında yer alan İzberbeş şehrinde, tatlandırıcı şeker ve şeker ürünleri, konserve üretimi Dağıstan'ın iç piyasa ihtiyacını karşılamaktadır. Derbent ve Kızıl-Yar şehir merkezlerinde dünyaca ünlü Konyak, Şampanya ve Şarap markaları üretilmektedir. 2010 ve 2012 yıllar arasında, Kaspiysk ve Kızıl-Yurt şehir merkezlerinde Türk iş adamları ile ortak kurdukları cam ve fiber cam fabrikalarında çıkan mamul iç piyasanın ihtiyacı karşıladığı gibi % 37 kısmı da ihraç edilmektedir. Yine Kızıl-Yurt ve Buynaksk şehir merkezlerinde çimento fabrikalarında üretim yapılmaktadır. Dağıstan'ın kuzey ve kuzey-batı kesimlerinde Sulak, Gazi-Kumuh, Avar ve Andi Koysu nehirler üzerinde kurulan Çirkey, Çiryurtovskaya, Gergebilskaya, Miatlinskaya, Irganayskaya toplam 15 hidroelektrik santralleri yıllık 4-5 milyar Kw elektrik üretimi yapılmaktadır.[33] Yer altı madenleri bakımından çok zengin olan

[31] B. Açma, K.Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler. *Yönetim ve Ekonomi*. C.20 Sayı:2 Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa 2013, s.134-135.
[32] G. Kılıçoğlu, "Kafkasya'da Dağıstan'ın Stratejik Önemi." *Gebze SBE*. (Basılmamış Y.L.)2004, s.53.
[33] C. Gadisov, "Gidroenergetika yest: kuda rasti." *Dagestanskaya Pravda.* No: 371-372. 30.09.14.

Dağıstan'da kömür ve demir madenleri işletilmektedir. Ülkedeki kayıt dışı ekonominin önemli bir kısmının petrol sanayi ve petrol ürünlerinin satışı, doğal gaz işleme sanayii, yakıt sanayi, alkollü içki üretimi ve satışı, balıkçılık sanayii, un ve un mamulleri sanayii, inşaat sektörünün devlet tarafından finanse edilen kısmıdır.[34]

1.2.2. Tarım ve Hayvancılık

Tarım Dağıstan temel endüstrilerden biridir. Dağıstan nüfusunun %54,7 gibi önemli bir kısmı kırsal alanda yaşamaktadır. Tarım büyük ölçüde, tüm ulusal ekonomisini ve yaşam standartlarının belirleyen ana ögesidir.

Dağıstan Cumhuriyeti - Tarım ve işleme sanayinin gelişimi ile Kuzey Kafkasya'nın en büyük bölgelerinden biridir. Dağıstan Cumhuriyeti'nin tarım arazilerinin toplam yüzölçümü 4359,5 hektardır. Tarım, büyük ölçüde tüm ulusal ekonomi ve yaşam standartlarının durumunu belirlemektedir. Dağıstan'ın agro-endüstriyel kompleksin temelinde ziraat, süt ve et hayvancılığı oluşturmaktadır. Bu bakımdanTarım ve hayvancılık ekonominin ana sektörlerinden biridir. Dağıstan nüfusunun % 27 hayvancılık ve %73 tarım ve ziraat meşgul olmaktadır. Sıcak iklimi, mevcut sulama sistemi (sulanan arazinin yaklaşık 300 bin hektar alanı), insan kaynakları, arazinin durumu tarımın gelişimine katkı sağlamaktadır.[35] 3,4 milyon hektar tarım arazilerinin 513 bin hektar ekinler, 76 bin hektar yonca vb. çok yıllık otlaklar ve nadas bu meraları oluştururken 2.65 milyon hektar ekilebilir arazilerdir**.** Bununla birlikte, sulanan alanların artırarak tarım arazisi iyileştirmek ve meraları ıslah etmek gereklidir, tabii ki bütün devletin gerekli bütçenin ayırması gerekmektedir.[36]

Hayvancılık, Dağıstan'ın bölgesinin geniş otlakların sahip olması (Dağıstan toprağının %50) dağlı toplulukların temel geçim ve gelir kaynağı olması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Bölgedeki hayvanlardan elde edilen ürünleri iç piyasasının ihtiyacı karşılamaktadır. Bunun dışında kalan yün, deri, kemik vs. hammadde olarak ağırlıklı olarak Türkiye ve Rusya'nın çeşitli bölgelerine ihraç edilmektedir.[37]

Bir zirai ürünü olan mısır esas olarak ova ve dağ eteklerinde ekilirken, kışlık arpa, buğday hemen hemen her yerde yetişe. Yaş sebze ve meyve yetiştiriciliği, tahıl üretiminden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Sebze yetiştiriciliği ülkenin Terek-Kuma ovasının alçak bölgelerinde gelişmiştir. Patates

---

[34] G. Kılıçoğlu, a.g.t., s.55.
[35] Ş. İ. Alibekov, "Sostoyaniye i Razvitiye APK Respubliki Dagestan" İnstitut ekonomiki i upravleniya. Upravleniye Nauçnımi Sistemami. No:33. 09. Pyatigorsk 2011.
[36] T. G. Morozova, M. P. Pobedina, *Ekonomiçeskaya geografiya Rossii*. İzdatelstvo Yunti. Moskva 2000, s. 22-24.
[37] Ş. İ. Alibekov, a.g.e. s. 6.

ağırlıklı olarak dağ eteklerinde ve Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yetiştirilir. Üzüm bağcılığı ve bahçecilik önemli bir sektördür. Üzüm bağları özellikle Derbent, Kaya-Kent, Kızıl-Yar, Hasav-Yurt ve Mohaçkale çevresinde yer almaktadır.[38]

1.3. Ana Hatlarıyla Dağıstan Tarihi

Dağıstan'daki ilk insan izleri Paleolitik (Aşel dönemi) çağa, 150-80 bin yıl öncesine gitmektedir. Orta Paleolitik (Mustier) çağa (80-35 bin yıl öncesine) ait bulgular tüm fiziko-coğrafik yörelerde mevcuttur. Buzulların hareketlendiği Üst Paleolitik çağda insan dağlardan *Önkaspi* (Pikaspiya) düzlüğüne inmiştir. Gedjuh bölgesinde bulunan, mamut kalça kemiğinden yapılmış bir çanak bunun kanıtıdır. Aşel döneminde insan ateş yakmayı ve toplu avlanmayı öğrenmiştir. Mustier döneminde ise mızrak ortaya çıkmıştır.

Mezolitik çağda (10-9 bin yıl önce) iklim değişmiş, Kaspis Denizi alçalmış ve Kafkasya'da buzul dönemi ordan kalkmıştır. Bugün Çoh olarak bilinen yerleşmeyi miras bırakan kabileler Kaspis Denizinden hareketle Dağıstan'ın dağlık kısımlarına sızmışlardır. Mekegi ve Rugudja köyleri yakınlarında bulunan kaya sanatı bulguları da onlara ithaf edilmektedir.

Ok ve yay o zamanın en önemli keşfidir. Duvar ve işlenmiş kaya yüzeylerinde yer alan çeşitli hayvan ve güneş simgeleri o dönemdeki insanların ideolojik görüşlerini yansıtmaktadır. Tarım ve hayvancılığa geçiş neolitik döneme işaret eder 8-7 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Çoh'taki kayadan yapılmış bir ev Neolitik dönemden kalmadır. Çömlekçilik, taşların cilalanması ve delinmesi bu dönemin en büyük başarılarıdır.

Aeneolitik çağda (M.Ö. 5-4 bin yıl) önemli maden keşifleri olmuştur. Dönemin standart evi Ginçi yerleşim merkezi çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde dairesel bir plana sahip olduğunu görmekteyiz. Tarım ve hayvancılığa geçiş, antik Dağıstan'ın en önemli gelişmesidir. Bu sayede halkın yaşam standartları gelişmiş ve nüfusun artmasıyla birlikte yaşam alanları da genişlemiştir. Geçici ve mevsimlik yerleşmeler de ortaya çıkmıştır.

Bronz çağının başlamasıyla birlikte (M.Ö 4-2 bin) dağlık Dağıstan'da teraslama yöntemiyle ekin mükemmelleşmiştir. Neolitik Devrim'in bir eyaleti olarak Dağıstan dahil Doğu Kafkasya, dünyanın yiyecek türlerine 50'den fazla buğday, arpa, keten, fasulye kültürlerini ve sayısız kayısı, tohum vb. ürünleri katmıştır. Bronz çağ demir üretimine yol açmıştır. Bu ise ekonomi, kültür, insan mantalitesinde devrimsel değişiklikler yaratmış ve nihayet askeri bir demokrasinin ve ardından da

[38] M. V. Stepanaov, Ekonomiçeskaya geografiya Rossii. İzdatelskiy dom İnfra-m. Moskva 2005, s. 65.

"devletin" oluşmasına neden olmuştur. İran'dan gelen göçer dalgaları (Sabatinler, Beloziorlar, İskit kabileleri) Dağıstan üzerinde çalkalanmış ve Transkafkasya ile Küçük Asya'ya yayılmıştır. [39]

Albanların adları M. Ö. IV. Yüzyıldan itibaren kayda alınmıştır. Tarihçiler bu topluluğun etnik menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre Albanlar İndo-Kafkas kökenli bir topluluk iken, kimine göre Çeçen-İnguş menşeli, kimine göre de Sak boylarından biridir. Yapılan araştırmalarda son görüşün daha geçerli olduğu kabul edilmiştir. Gürcü, Alban ve Antikçağ kaynakları Albanlardan hem etnik bir topluluk hem de siyasi bir oluşum olarak söz etmektedirler

Eski Yunan ve Romalıların coğrafi olarak Albania, Helenistik devirde kavim adı olarak Arian ve Arianoi dedikleri isim Araplaştırılmış ekli Arran'dır. Bazı araştırmacılar Albania adını Ermenice Aghuan/Ağvan veya Alvan sözcüğüyle ilişkilendirir.

Albaniya Samur nehrinin kuzey, kuzey-doğuda İori/Yori ve Alazan vadisinin (Güneyde Dağıstan ile Azerbaycan'ın Zakatala bölgesi) güney sınırlarına kadar, Hazar Denizi Kıyısında ise Derbende kadar uzanıyordu. Arazi bakımından M. Ö. IV. Yüzyıldan Miladi VIII. Yüzyıla kadar geniş bir sahayı içine alan Albanya'nın, Güney Kafkasya'nın dörtte üçünü kapsamaktaydı.

Albania (Arran)'nın güney kısmı Selçuklular zamanında Türkleşti ve zamanla Karabağ adıyla bilinir oldu. Bu tarihten sonra Albania (Arran) adı ve bu ülkenin X. yüzyılda hâlâ konuşulduğu söylenen dili (Arran dili, Arrani) giderek unutuldu. Bunlar bugün sadece literatürde yaşamaktadır. Ayrıca günümüzde Dağıstan'ın güneyinde yaşayan Lezgi, Rutul, Tsahur topluluklar arasında Azerbaycan'a, Aran ve Azerbaycan'da yaşayan halka Arançi olarak hitap edilir.

Kafkaslar, M. Ö. VII. Yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan gelen Sakalara ev sahipliği yapmıştır. M. Ö. V.-IV. Yüzyıllarda batıya göç eden Türk boyları olan Bunturk ve bazı Hun boylarının baskısı sonucunda Saka Devleti çöktü. Gürcü kaynakları, Büyük İskender'in seferi öncesinde Kür nehri sahillerinde Bunturk boylarının oturduğunu ve başlarında bir hükümdar bulunduğunu söyler. Buna göre bölgeye gelen Hun göçebeler yerleşmek için Bunturk hükümdarından izin istemişlerdir. Anlaşılan Saka Devleti Güney Kafkasya'ya yapılan Hun göçleri sonucunda dağılmıştır. Doğal olarak Hun göçleri Saka boyları arasındaki siyasal birliği bozulmuş ve her boy bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştır. Ancak Büyük İskender'in Bunturk ve Hun boylarını mağlup etmesi üzerine gelenler Kafkasya'nın kuzeyinden çekilmişlerdir. Muhtemelen İskender de buradaki bazı küçük İskit boylarını kendisine bağlamıştır. Ancak, onun ölümü üzerine bölgede siyasal bir boşluk ortaya

[39] M. G. Gadjyev, O. M. Omarov, A. R. Şihsaidov, *İstoriya Dagestana s drevneyşih vremen do kontsa XV v. İnstitut istorii, arheologii i etnografii*. DNTS RAN Mohaçkale 1996, s. 7-41.

çıkmıştır. Bu boşluğu Albanlar (Arnavutların ataları kabul edilir) dolduracaktır. Alban tarihinin tek birinci el kaynağı olan Movses Kagankatvatsi (Kaganatlı Movses) eseri olan *"Alban Tarihi",* Albanların ilk dönemine ait bilgiler konusunda mitolojik rivayetlere başvurmuş olduğundan, onların etnik kimliğini tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Müellif, Albanların başına efsanevî Yafes soyundan Aran isimli birinin Hükümdar olarak geldiğini belirtiyor ki, bilindiği gibi Yafes Türklerin atası olarak kabul edilmektedir. Albanlar,bu coğrafyada yaşayan, 26 *(Kaspiler, Udinler, Albanlar, Gargariler, Mikolar, Ketler, Silviler, Legler, Didurlr, Tidiyler vd.)* boydan oluşan bir etnik gruplar konfederasyonudur. Bu grupların içinde Türk olanların da varlığı bilinmektedir.

"Hudûdu'l-Âlem" adlı eserde Hunan kalesini Kür nehri üzerinde Ermenistan ile Arran arasında göstermektedir ki, bu kalenin bir sınır kalesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgede yaşayan kavim medeniyet itibarı ile Bizans tesiri altında kalmış ve daha ilk zamanlarda Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir.[40]

1.3.1. IV-V. yy. Arasında Dağıstan-İran İlişkileri.

İran'da güçlenen Sasaniler (224-652 yıllar arasında) Orta Asya, Atropatene, Mezopotamya, Suriye gibi bölgelerde yayılarak yaklaşık üç asır sürecek Sasani İmparatorluğunu kurmayı başarmıştır. Sasaniler ile Roma İmparatorluğu arasında Ortadoğu bölgesinde önemli rol oynan Derbent geçidinde kalmak için uzun yıllar sürecek mücadeleler başlamıştır.

Orta Çağ'da Kafkasya mücadelesinde Roma ve Pers İmparatorlukları arasındaki halefleri Bizans ve Sasani İran oluyor Derbent, ortaçağda doğunun en büyük merkezlerinden biriydi. Avrasya ile Orta Doğuyu bağlayan İpek Yolu bu bölgeden geçmekteydi. *"Tarihi Derbent-name"* de Derbentteki Sasani tahkimatının ve özellikle bu duvarın ilk kurucusunun Yezdigerd olduğunu ifade etmektedir. Hazar geçidinin tahkimatının inşaatını antik yazarlar Sasani Persin üç kralıyla ilişkili olduğuna bağlamaktadırlar: Yezdigerd II (438-457), Kavada (488-531) ve Hosrov I Anuşirvan (531-579) VII. ve VIII. Asırlarda Karadeniz ve Kafkasya steplerinde aniden göçlerin artması Yakın Doğu Kafkasya ve Derbent'in tarihi gelişiminde etkili olmuştur. I. ve III. yy. bugünkü Azerbaycan ve Güney Dağıstan'ın olduğu topraklarda Kafkas Albanyası ortaya çıkmış ve Derbent I. yy. bu topraklar içinde bulunmaktaydı Aynı dönemde şehrin yeniden yapılanmasını diğer Sasani Şahı Hosrov Anuşirvan tamamladı ve aynı zamanda da şehrin ismini Derbent *(Yol Düğümü)* olarak değiştirdi. Böylece, VI-VII. yüzyıllarda Derbent gelişmiş ortaçağ şehri, askeri ve savunma değerleri yanı sıra yeterince yüksek düzeyde sosyo-ekonomik değerlerine sahip bir şehir haline geliyor. Tarihçilere göre Derbent

[40] E. Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarh Çözümlemesi". *ODÜ SBE Araştırmaları Dergisi C. 1 No: 2* Aralık 2010, s. 27-28.

VI. yüzyılın ortalarına kadar Kafkasya'nın Hıristiyanlık merkezi konumundaydı.[41] Öte yandan Hazarların önemli bir Türk kolu olan Sabirler veya Saberler Miladi 503 yılında Kafkasya'nın güneyine kadar inmişler ve Derbent'ten geçerek günümüz Dağıstan ve Azerbaycan sınır bölgesinde büyük bir varlık haline gelmiştir. Halkı olarak burada var olan Türk hâkimiyeti, Sasani idaresini gerçekten de rahatsız etmiştir. Sasani hükümdarı Kubad b. Nuşirvan (531-579) bölgeyi Türk hâkimiyetinden arındırmak istemiş ve buralarda yeni teşebbüslerde bulunmuştur.[42]

Kafkas Albanyasında Zerdüştlüğün yayılması, Sasani Kralı I. Şapurla anılır. Tarkinskiy tarafından Derbent'teki mezar ve mezar taşları üzerine yapılan araştırmalarda Sasanilerin hâkimiyeti döneminde bölge halkının sosyo-ekonomik alanında önemli ölçüde ilerleme kaydettiği anlatır. Ortaçağ tarihçileri Çoga, Tsri, Berdeka ve Derbent gibi Dağıstan'ın önemli şehir merkezleri Sasaniler döneminin eserleri olduğunun ifade etmektedir.

V. yy. itibaren Dağıstan topraklarında bir dizi devlet kurulmuştur. Bunlar: Derbent, Lakz, Tabasaran, Serir, Zirixgeran (Kubaçi), Kaytak, Gumik vb. VI. yüzyılda Sulak nehrinin kuzeyinde güney ovalarında, Varaçan, Çungars ve Semender şehirleriyle *"Hun krallığı"* kurulmuştur. Bu krallığın nüfusu Hunlar ve yerel halktan oluşuyordu.[43]

K. V. Trever Gürcü kaynaklarına dayanarak V yy. ortasında Perslerin esaretinden kurtulan Alban, İber ve Gürcü düklerin geri dönmeleriyle birlikte Kafkas Albanyasında ve Gürcistan'da Zerdüştlük eğitiminin ve büyücülerin çoğaldığını görürler.[44] Anuşirvan I. Husrev "*Hazar halklarının bir kısmı kendi istekleriyle tabi oldular ele geçirdiğimiz bölgelere ateş tapınaklarını açtık genç nüfusa kendi inançları yanında Zerdüştlüğün ritüel ve uygulamalarını öğrenmelerini sağladık"* dediği aktarılır.[45]

1.3.2. Hazar Devletinin Ortaya Çıkışı

VI.-X. yy. asırlarda köklü bir devlet kurmuş olan Hazarlar kendileriyle ilgili Hazar dilinde yazılı herhangi bir eser bırakmamıştır. Dolayısıyla menşeleri hakkında son zamanlara kadar garip fikirler ileri sürülmüştür. Yapılan son incelemeler de bunların Türk olduğunda ve Türklerin bugünkü Çuvaş

[41] G. Şutanrıkulu, "Dağıstan-Derbent Şehri Ve Terekeme Köylerinin Tarihi Ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4* Spring 2014,s. 1087-1088.
[42] Z. Kitapçı, *Azerbaycan-Harzem ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet*. Yedikubbe Yay. Konya 2005, s.28-29.
[43] G. Şutanrıkulu, "Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması-Derbent (Dağıstan Örneği)".Kayseri 2012, ss.16-17.
[44] K.V.Trever, *Oçerki po İstorii i kulture Kavkazskoy Albanii*. Moskva1959, s.156.
[45] A.V.Gadlo, *Etniçeskaya istoriya Severnogo Kavkaza V-VII v*. Leningrad 1979, s. 36.

lehçesinin temsil ettiği LİR lehçe zümresine mensup bulunduğunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.[46]

Ancak Gürcü kaynaklarda Hazarlar, Hazar ülkesine milattan önceki dönemde gelmişlerdir. M.Ö. 167-123'te Gürcü hükümdarı Mervan Hazarlara karşı savaşmış ve onlardan ülkesini korumak için Daryal geçidinde surlar inşa etmiştir.[47]

Hazarlar hakkında ilk bilgiler II. Yy sonu ve III. yy. başlangıcında çıkan olaylarla ilgili olarak Ermeni kaynaklara aittir. İlk sahih kaynaklar ise V. asrın ikinci yarısına ait olan kaynaklardır ki bu dönemde Hazarlar, Bulgar ve diğer halklarla Hunlardan ayrılmıştır.[48] Artamanov, Arapça kaynaklarına dayanarak, Hazarlar hakkında en erken yazılı belgelerin VI. Yy dan öteye gitmediğini ifade etmektedir.[49]

Hazar Devleti, birtakım hükümetleri ve halk teşekküllerini içine alan federal bir devlet olarak 558 senesinde Dağıstan'da kurulmuştur. Devlet reislerine *"Hakan"* unvanı verilmekteydi. Şerir (Avar), Alan hükümdarları, Lekz ve Maskat emirleri bu devlete dahil olduğu gibi iç işlerinde müstakil yaşayan birçok topluluklar da bu birliğe dahildiler. Ayrıca Onoğor, Ogor (Uygur), Sabir, Burgar, Kutargar, Tokuzoguz, Dirmar, Sarigor-Baraçolu (Barglu), Kalaçi, Abdal gibi birtakım kavimler de Hazar camiasının içindeydiler. Dağıstan'da Belencer, Semender ve Kabala şehirlerini merkez edinen Hazar Devleti Milâdi VII. yy. kuzeyde Don, güneyde Kür ve Aras nehirlerine ve Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar olan sahaları sınırları içine almış bir devlettir. VII. yy. sonlarında İslâm orduları karşısında sarsılan Hazar hakanları kuzeye çekilmişler, merkezlerini Belencer'den İdil (Volga) Nehri üzerindeki El- beyza (Beyaz Şehir) ya nakletmişlerdir.

Hazarlar IX-X. Yy.da sınırlarını kuzeye doğru daha da genişleterek Dnepr'den Oka'ya kadar olan sahalardaki. Slâv'lardan vergi almaya devam etmişlerdir. XX. yy. sonlarında Svyatoslav'un ordusu (965) Dağıstan'ı istilâ ederek Hazarların şehirlerini yağma ve tahrip etmişlerse de neticede Hazarlar Rusları mağlûp ederek memleketlerinden atmaya muvaffak olmuşlar ve Rusların tahrip ettikleri şehirleri kısa, bir zamanda eskisinden daha mamur bir hale getirmişlerdir.[50] Kafkasya, Hazarlar, Bizans ve Sasani devletleri daha sonra da Müslüman Araplar için stratejik açıdan çok önemliydi.

Tarihte "Albanya" ve "Kaspien" kapıları diye adlandıran bu geçitlere Araplar kapılar kapısı anlamına "Babu'l Ebvab" demişlerdir. Bu geçitler şunlardır: Babu'l-Ebvab, Babu'l-Alan, Babu'l-Sahib-üs-

[46] Z.V.Togan "Hazarlar", MEB, İslam. Ansiklopedisi, İstanbul, 1964, C. V s. 397.
[47] Ş.Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*. Alıç Matbaacılık, Ankara 1993, s.51.
[48] M.G. Gadjiyev, O.M. Davudov, A.R. Şıhsaidov, a.g.e. s.179.
[49] M.İ. Artamanov, *Hazar Tarihi*. (Terc. Ahsen Batur), Selenge, Yay. İstanbul 2004, s.157.
[50] Ş. Erel, *Dağıstan Ve Dağıstanlılar*. İstanbul Matbaası. İstanbul 1963, s. 26-28.

Şerir,(Babu'l - Kılan Şah), Babu'l-Şadran, Babu'l-Lazka, Babu'l- Karuyan (Çaruyan), Babu'l -Sol, Babu'l- Filan Şah, Babu'l -Aran Şah vb. diğer birçok geçitler bölgenin jeo-politik konumu açısından önem arz etmekteydi. Bu geçitlere Ebvab denmesinin sebebi muhtemelen, dağların mahdut geçit yerlerinde eskiden yapılan surlar ve bu surlarda kapıların bulunmasıdır. Ne zaman ve kimler tarafından yapıldıkları kesin olarak bilinmeyen ve şimdi Derbent alanındaki surlardan başka izleri hemen-hemen kalmayan bu kapı ve surları yapanlar hakkında değişik rivayetler vardır. Başta Mısır Firavunlarından Sezostris olmak üzere Zülkarneyn, Sasani hükümdarlarından Kubat ve Nuşirvan isimleri bunlar arasında geçmektedir.[51]

1.3.3. XVIII-XI. yy. Arasında Arap İstilası ve Hazarlarla Münasebetleri.

Arapların Dağıstan topraklarına ilk seferi Hicri 22 yılında Halife Ömer zamanında Süraka ibn-Amr komutası altında 643 yılında olmuştur. VII. yy.nın ikinci yarısında Derbent bir istilacı Araplara bir yerli halk Hazarların eline geçerek birçok kere el değiştirmiştir. Ancak ilk önemli hücum ise H. 32 (652-53) yılında Selmân b. Rebîa el-Bahilî kumandasındaki 4000 kişilik ordu ile Erran, Beylekan, Berda'a üzerinden Derbent Geçidi'ni (Bâbu'l-abvâb) dönemin başkenti Belencer'e kadar ulaşmışlardır. Fakat Hazar orduları, komutanı Selman b. Rebîa da dâhil olmak bu ordunun tamamını yok etmiştir.[52] Dağıstan'a gelen ilk İslâm ordusu kumandanı Suraka bin Amr kaleme aldığı şiirlerde *"Her kim ki benden sual ederse, ben bir türlü karar bulamayan Bir yerdeyim. Burası Türk Kapısıdır. Geçilmesi zor, geçitleri bulunan bu yerin her köşesinde her zaman baskınlar olur".* Arapların Dağıstan'a Bab-ı-Türk (Türk kapısı) dedikleri görülmektedir.[53] Hicri 89/709 yılında Emevî Halifesi Velid bin Abdülmelik (668-715) Dağıstan'a Kuteybe Bin Müslim (670-715) kumandasında bir ordu gönderdi ise de Hazarların karşı koymaları sonucunda bir netice elde edemedi.

Velid zamanında Kafkaslar önemli bir mücadele alanı olmuştur. Bu sırada Kafkasların kuzeyinde bulunan Hazar devleti Müslümanların en kudretli rakibi durumunda idi. Hazarlar ile Müslümanlar arasında sarp Kafkas dağlarının bulunması ve Hazarların sağlam bir orduya sahip olmaları sebebiyle Müslümanlar bu cephede pek ilerleyemiyorlardı. Nitekim 707 yılından itibaren Mesleme b. Abdülmelik (öl 738) komutasındaki İslam kuvvetleri hemen her yıl Hazarlara karşı sefere çıkıyor ve fakat Derbend'i geçemiyorlardı. Halife Velid 705 yılında, Derbend'i almak için seçilmiş 40.000 askerle Mesleme b. Abdülmelik'i Hazarlar üzerine gönderdi. Hicri 95/713-714 yılında Hazarlara karşı harekete geçen Mesleme Şirvân, Cümrân, Berrân ve Sûl şehirlerini fethederek Derbend'e kadar ilerledi ve bazı şehir ve kasabaları almayı başardı Halife Yezid b. AbdülmelikCerrâh b. Abdullah el-

[51] D. Dursun, "Kafkasya", İslam Ansiklopedisi, TDV, C. İstanbul 2001, s.157.BAK
[52] M. Demirci, Abbasîler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler (VIII-IX. Y.Y.). Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. No: 5. 2011, s.110.
[53] Ş. Erel, a.g.e. s. 61.

Hakemi'yi Ermeniye ve Azerbaycan valiliğine atadı33 ve Hazarlar ile mücadeleye memur etti. Cerrâh, 21000 askerle Derbend'e yakın olan Mehrevan'a gidip, orayı yağmaladı, Sonunda Cerrâh, Hazarları gafil avlayarak onları mağlup etti, birçok şehir ve kalelerin yanı sıra, 23 Ağustos 722 Cuma günü Hazarların en önemli şehirlerinden birisi olan Belencer'i ele geçirdi. Bir müddet burada ikamet ettikten sonra, Cerrâh Belencer'den ayrılarak Semender geldi. Hazarlar, 105 (723/724) yılında Câbân Türklerinden oluşan büyük bir orduyla Ermeniye'ye akın yaptılar. Bunun üzerine hazırlıklı olan Cerrâh, onlara doğru yürüdü47. İki taraf, Ramazan ayında el-Kerrve er-Ress arasında yer alan Elzem diye bilinen yerde karşılaşarak günlerce savaştılar. Sonunda Hazarlar mağlup oldu ve çekilmeye mecbur kaldı. Cerrâh, 106 (724/725) yılında Ermeniye üzerine yürüdü, daha sonra tekrar Hazar topraklarına girdi ve başarılı seferlerde bulundu. Hişâm b. Abdülmelik(724-743) zamanında en çetin mücadelelerin geçtiği cephe yine Hazar cephesi olmuştur. Halife II. Yezid tarafından Ermeniye valiliğine tayin edilmiş olan Cerrâh b. Abdullah'a yardımcı kuvvetler göndererek Hazarlara karşı sefere çıkmasını emretti. Cerrâh komutasındaki birlikleri Hazar ülkesine çeşitli yönlerden sevk ederek Hazarları yıpratmak istiyordu. Fakat bu sefer daha önceki mağlubiyetlerden ders almış olan Hazar hakanı, hazırlıklı olup komşu hükümdarlardan yardım almıştı. İslam birliklerini dağınık halde yakalamaları üzerine onları mağlup etmek zor olmadı. Bu mağlubiyet üzerine H. 107 (M.725/726) yılında Hişâm, b. Abdülmelik, Cerrâh b. Abdullah'ı, Ermeniye ve Azerbaycan valiliğinden azlederek yerine kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i getirdi. Mesleme, Saîd b. Amr el-Haraşî (öl. M. 779-80) komutasında öncü kuvvetlerini harekete geçirdi. Arkasından ana kuvvetlerle Berda'a üzerinden Derbend'e geldi ve burasını zapt ederek buraya kuvvetli bir garnizon yerleştirdi.[54]

Hicri 114/732 yılında *Said* bin Amr'*ûl Harşî* azledildi ve yerine tekrar Ermenistan Valiliğine getirilen Mesleme bin Abdülmelik, Hazarlara baskınlar yapmaya başladı. Bu baskınların birinde Hazar Hakanının oğlu Bars-Bey öldürüldü. Mesleme, Belencer dağlarının arkasına kadar ilerledi ise de Hazarların büyük bir ordu ile yaptıkları mukabil taarruz karşısında tutunamayacağını görerek süratle geri çekildi ve Derbent şehrine sığındı. Hicri 117/735 Mervan 150 bin kişilik bir ordu ile Dağıstan'a taarruz etti. Derbend ve Daryal geçitlerini aşarak Hazarların Idil üzerindeki merkezleri Elbeyza şehrini muhasara etti.[55]

Kafkasya'da Hazarlara karşı yürütülen bu mücadelede 732'de Mervân b. Muhammed'in savaşları ve çabaları bölge için bir dönüm noktasıdır. Mervan b. Muhammed'in baskıları ile Hazar Hakanı Hanuka Han'ın Müslüman olduğunu ilân etmesi de bölgede İslam'ın kökleşmesine yardımcı olmuştur. Böylece Hazar Hakanı İslam'ı anlatmak üzere gönderilen âlimlerin huzurunda İslam'ı kabul ettiğini

[54] O. Bozan "Emeviler Döneminde Müslüman-Hazar İlişkileri". DÜSBED. Nisan Yıl-6 2014, s.108-113.
[55] Ş. Erel, a.g.e. ss. 62-66.

açıkladı. Daha sonra Mervân aldığı 40 bin kadar esiri Derbendin güneyinde Şemkur şehrine yerleştirdi. Ardından Serir halkı(Avarlar), Tumanlar, Hamzinşah, Zerkan düzenleyerek, Şenzan, Tiranşah, Filanşah, Lekz ve Şirvan halkları ve şehirleri üzerine seferler onları da haraca bağladı. Her ne kadar Hazar Hakanının İslam'ı kabulü kısa sürse de bu ihtida olayı bölgede din meselesinin öne çıkmasına neden olmuştur. Mervan'ın savaşından sonra Emevîler iç bunalıma sürüklendiğinden her iki devlet arasında pek savaş görülmemiş ve bu durum Hazarların yeniden eski zamanlarına dönmelerine neden olmuştur.[56]

Hicri 133/750 yılında Ebu'l-Abbas Abdullah'ın (M. 721-754) Kufe'de halife seçilmesiyle ve Mervan'ın Mısır'da öldürülmesiyle hilafet Emevi soyundan Hasimi soyunun Abbasi koluna geçti ve Sam da İslam halifeliğinin merkezi olmaktan artık çıktı VIII. Yüzyılın ikinci yarısında Arap karşıtı eylemler Dağıstan ve Hazarya'da da yükselmeye başladı. Hazarlar Derbent'e tekrar nüfuz etmeye başladı. Hazarların saldırısıyla binlerce kişilik Müslüman ordusu bozguna uğratıldı.[57] Abbasilerin iktidarı ele geçirmesi ile Arap dış politikası özellikle ilk yıllarında barışa dönük bir siyaset arz etmekteydi. Zaman zaman savaşlar olmuşsa da ancak hiçbir muharebe Emeviler devrinde olduğu gibi uzun süreli ve şiddetli olmamıştır. Halife Mansur (M.714-775) Hazar Türkleri ile barışın korunmasına özellikle önem veriyordu. Bu amaçla Ermeniyye valisi Yezid b. Sülemi'ye (ö.206/821) bu konuda ihtiyatlı davranmasını önermiştir. Hatta Hazar hakanı ile mümkünse akrabalık ilişkileri kurmasını istemiştir. Vali Yezid bu amaçla Hazar Hakanı Bagatur'a teklifini iletmiş ve Hakan bu teklifi kabul etmiştir. Araplar ile Hazarlar arasında Harun Reşid (763-809) dönemine kadar sınır çatışmaları niteliğinde hafif savaşlar meydana geldi. Ancak bunların hiç biri Emeviler dönemindeki gibi şiddetli olmadı. Araplar bu süreçte ellerinden geldiğince Hazarlara karşı barış yanlısı politika izlemişlerdir. Harun Reşid Kafkaslardaki sorunları çözmek için Said b. Selm Kuteybe El- Bahiliyi (ö. 240/855) bölgeye vali olarak tayin eder. Arap halkın başındaki mevcut vali Necm b. Haşim Harun Reşid'in gönderdiği valiye isyan ederler. Said Arapların kabul ettiği Necm'i yakalayıp öldürünce bölgede durum iyice karışır. Necm'in oğlu Hazarlara sığınarak yeni valiye karşı savaş başlatır. 799 yılında meydana gelen bu savaşta Hazarlar bir süre Ermeni topraklarında kalırlar ancak sonra geri çekilirler. Daha önceden azda olsa var olan ticari ilişkiler X. Yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. Barış ortamı Hazar ülkesini, Müslüman tüccarların en çok ticaret yaptığı sahalardan biri haline getirmiştir. Bunun bir uzantısı olarak din ve bilim adamları da Hazarlar arasında faaliyet göstermeye başlamışlardır. X. Yüzyılın başlarında iyice kuvvetlenen Ruslar hem Hazarlara hem de Araplara büyük zarar veriyorlardı. 913 yılındaki bir Rus saldırısında Müslüman, Türk ve Hıristiyanlardan oluşan ittifak Rus kuvvetlerini tamamen yok etmişlerdir. Hazarlar arasında İslam'ın yayılmasına

[56] M. Demirci, a.g.m. ss.112-114.
[57] M. Eldarov, Hazarlar Arasında İslamiyet'in Yayılması. ERÜ. SBE. Basılmamış Y. L. Tezi. Kayseri 2006, s. 50.

önemli bir etkende Harzem Türkleridir. Hazarlara saldıran Ruslara ve çeşitli Türk boylarına karşı Hazar hakanı Harzemlilerden yardım talebinde bulunmuştur. Harzem Türkleri İslam'ı kabul etmeleri şartı ile 965 yılında Hazarlara yardım etmişlerdir. Aralarında yapılan anlaşma gereği Harzemliler sadece Müslüman olmayanlara karşı Hazarlarla birlikte hareket etmeyi kabul etmişlerdir.[58]

1.3.4. Selçukluların Kafkasya İlişkileri.

1066 Yılında Selçuk kumandanlarından Karatekin Şirvan'a girdiği zaman beraberinde Şirvan Şahın amcası Memlan da bulunuyordu. Bunlar Yezidiye şehrinin kapısı önünde karargâh kurarak şehri muhasara ettiler. Selçuk Türkleri, Yezidiye Kapısından Lakz Nehrine doğru indiler. Ayni yılda Kaymaz ve Karatekin, maiyetlerindeki Türk atlıları ile birlikte Şirvan Şahın'a geldiler. (1066) Kaymaz, Şirvan'da ani olarak öldü ve Yezidiye'de gömüldü. Yine bu senenin sonlarında Selçuk Sultani Alp Arslan, Aran'a geldi. 1067 yılında Alp Arslan'ın yaptığı gazalarda Şirvan Şahi Feriburz da onunla beraber bulundu.[59]

Selçuklu Türkeri'nin Kafkasya'ya girişi, bölgede oynadıkları önemli rol, dünya tarihinde, Müslüman Türkler içinde olduğu kadar Hıristiyan dünyası için önem arz etmektedir. Ancak bu konu derinlemesine incelenmemiştir. Bunun da nedeni, Türklerin Kafkaslara yerleşmelerinin sosyal yönden ele alınıp incelenebilecek yeterince kaynak bulunmamaktadır.[60]

1069 Alp Aslan'ın kölesi Yağma, Derbent havalisine emir olarak geldi. Derbentliler Yağma'yı iyi karşıladılar. Saygı ile şehre aldılar. Yağma, Derbent şehrini ve istihkâmları Şirvanlılardan teslim aldı. Şirvan Şahın oğlu Afridun da içindeki cephane ve erzakını boşaltarak kaleyi Yağma'ya teslim etti, kendisi Şirvan'a çekildi. Yağma, Derbent kalesinin orta surlarını yıktırdı.1070 Yılında Selçuk Sultanının Irak'a dönmesi ile Derbentliler Abdülmelik'i şehre getirerek emirliği ona verdiler. O da, Şirvanlılara karşı savaşlara devam etti.[61] 1074 Yılında içinde Selçuk Sultanının naibi Emir-ün-Irakayn Say-Tekin'in kölesi Ali oğlu Ahmet Derbent'e gelerek buraları, Sultan tarafından Say-Tekin'e verildiğini bildirdi. Bunun üzerine Sultandan sonra Şau-Tekin adına hutbeler okutuldu. Buraların Şau-Tekin'in eline geçmesi ile Şirvan Şahı da buralardan ümidini kesmeğe mecbur oldu. Ölünceye kadar Sultanın hazinesine vergi ödedi. Öldükten sonra yerine oğlu Afridun vali oldu. Alp Arslan'ın yerine geçen Melikgazi zamanında da Derbent ve havalisi Selçukluların hükmü altında kaldı.

---

[58] M. Çog, Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri. Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s. 157-160.
[59] H.D.Yıldız, a.g.e, C.VII, s.118-120.
[60] Y. Bedirhan, Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya Ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic
Volume 9/4 Spring Ankara 2014, s.168.
[61] K.Kaflı, "Şimali Kafkasya" İstanbul 1942, s.48.

Melikgazi de babasının siyasetine devam ederek bir taraftan Gürcistan hududundan Hazar Denizi kıyılarına kadar olan sahalara Türkleri yerleştirmeye çalışırken, diğer taraftan veziri Nizamü'l Mülk de bu havalinin imar ve irfan bakımından yükselmesine gayret sarf etti. Nizamü'l Mülk gerek Derbentte ve gerek dağlık bölgelerde ilim müesseseleri kurmuş, Dağıstan'ın en ücra köşesi sayılabilecek olan Samur havzasındaki Tsahur kasabasında bile medreseler yaptırarak buralara müderrislerle talebelerin geçinmeleri için vakıflar tesis etmiştir.[62]

Dağıstan bölgesi üzerinde cereyan eden savaşlar Emevî ve Abbâsîlerle Dağıstan'a hâkim olan Hazar vd. Türk kavimleri arasında geçerken, bu arada ülkenin yerli topluluklar Müslüman olmuş ve Hıristiyanlığı kabul etmiş olan komşuları Gürcülerle aralarında pek çok savaşlar vukû bulmuştur. XI. yüzyılda Büyük Selçuklular tarafından fethedilen Dağıstan, XIII. yüzyılda Moğol istilâsına kadar Selçuklu Türklerinin yönetiminde kalmıştır. XI-XII. yüzyıllarda Karadeniz'in Dağıstan'a kadar sokularak bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Daha sonra sırasıyla İlhanlılar (1256-1353), Altınordu Hanlığı (1226-1502), Şirvanşahlarının, Timurlular (1370-1506) ve Safevîlerinin Dağıstan'a hâkim olmuşlardır.

XIV. yy. da Orta Asya'da büyük bir devlet kuran Timurlenk, Cengiz Han'ın başaramadığı *"Evrensel İmparatorluk"* için harekete geçmiştir. 1395'de büyük bir ordunun başında Azerbaycan ve Derbent geçidi yoluyla Dağıstan topraklarına girmiştir. Timur'un barbarca katliamları, Dağıstan halklarına sayısız felaketler getirmiş ama özgürlük düşkünü dağlılar onun önünde diz çökmemiştir. Onların özgürlük ve bağımsızlık savaşımı parlak bir tarihi olgudur.[63]

XVIII. yy.ın ilk çeyreğinde İran'da yönetimi daha sonra kendisini Nadir Şah (1688-1747) olarak ilan eden, Tahmas-Kuli Han ele geçirmiştir. Nadir Şah, kendisinden önce Safevi İran'ın hüküm sürdüğü topraklarda aktif bir dış politika izleyerek otorite kurmaya çalışmıştır.

1732-1734 arasında iki yıl içerisinde, Nadir Şah Türkler tarafından fetih edilen tüm toprakları ele geçirdi. Hatta bundan önce, 1732 yılında İran-Rus anlaşma gereği, Astrabad, Gilan, Mazandaran ve 1735 yılında Şirvan kıyılarında yer alan Bakü ve Derbent gibi şehirler kendi sınırları içerisine almaya başarmıştır. Zaman içerisinde İran'ın kaybettiği toprakların geri almakta kalmamış, başarılı birkaç sefer yaparak Ermenistan ve Gürcistan'ın bir kısmını, Azerbaycan, Afganistan ve Belucistan gibi memleketleri İran'a bağlamıştır. Bununla birlikte Buhara ve Hiva hanlıkları kendilerinin Şahın tebaası olduklarını kabul etmişlerdir. 1741 yılında Dağıstan'a yaptığı sefer sırasında Nadir Şah resmi

[62] H.D.Yıldız, a.g.e, C.VII, s.121.
[63] Ş.Erel, a.g.e. ss. 83-90.

raporlara göre 42 bin, ancak İran kampında bulunan Rus gözlemci I. Kaluşkin ise Şah 70 binden fazla askerini kaybettiği ifade edilmektedir.

Nadir Şah'ın Dağıstan'a yapmış olduğu seferleri sırasında yanından ayırmadığı tarihçi Mirza Mehdi-Han: *"Andalyal (Avarların yaşadıkları bölge) bizim için tam bir hezimett. Şah Dağıstan'da umduğunu bulamamaktan öte, sahip olduğu ordunun neredeyse tamamını Dağlar ülkesinde yitirmiş ve kendisi de 1743 yılında Mugan steplerine kaçarak, zor kurtulabilmiştir"* demektedir. Dağıstan'a yapmış olduğu üçüncü seferi sonucunda, tebaa üzerindeki otoriteyi tamamen kaybetmiş ve bu tarihten sonra bir daha zafer elde edememiştir. Nadir Şahın kurmuş olduğu İmparatorluk kısa zamanda yıkılmış ve kendisi de 1747 yılında öldürülmüştür.[64]

1.3.5. Osmanlı-Dağıstan İlişkileri ve Kafkasya'nın Çarlık Rusya'sına Karşı Bağımsızlık Mücadelesi.

Daha sonra sırasıyla İlhanlılar (1256-1353), Altın Orda Hanlığı (1370–1506) ve Safeviler Dağıstan'a hâkim olmuştur. Dağıstan ile Osmanlılar arasındaki sıcak ilişkiler, 1475 yılında Kırım Hanlığı aracılığıyla başlamış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde, Haziran 1475'te Kefe'nin fethiyle Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanması üzerine, bu hanlığa bağlı olan Dağıstan Beyleri de Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir.[65]

Özdemiroğlu Osman Paşa (1526–1585), Kafkasya'nın, özellikle de Dağıstan'ın fethinde ve yönetiminde önemli bir rol oynamış bir Osmanlı komutanı ve devlet adamıdır. Kendisi, 1578–1590 Osmanlı-Safevi Savaşı sırasında bölgedeki Osmanlı nüfuzunu pekiştirme çabalarıyla tanınır. Özdemiroğlu Osman Paşa, Kahire'de doğdu. Babası, Mısır'da yaşayan Türk kökenli Dağıstanlı bir paşaydı. Askeri kariyerine Mısır, Yemen ve Diyarbakır'da hizmet ederek başlamış ve Safevilere karşı düzenlenen seferlere katılmıştır. 1583'te, Derbent yakınlarında gerçekleşen Meşaleler Muharebesinde 50.000 kişilik Pers ordusunu mağlup ederek Osmanlı'nın Dağıstan ve Şirvan üzerindeki kontrolünü sağlamıştır. Bu zaferin ardından, Osmanlı egemenliğine direnen yerel kabilelerin isyanlarını bastırdı. Daha sonra Şirvan ve Dağıstan beylerbeyi olarak atandı ve Derbent'i başkent yapmıştır. Yönetimi sırasında, gücü sağlamlaştırmak amacıyla Tarku Şamhalı gibi yerel elitlerle işbirliği yapmıştır. 1585'te Tebriz'i fethetmiş, ancak kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Ölümüyle Dağıstan, 1590'da imzalanan barış antlaşmasına kadar Osmanlı kontrolünde kalmıştır.[66] Osman Paşa'nın

[64] P. Tanhayeva, Posledniy Pohod Nadir Şaha. Biznes i Uspeh, No:1 (15) Nisan 2009.
[65] N.Luxenburg. "Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz politikası ve İmam Şamil", (Çeviren: Sedat Özden) Kayhan Yayınları, İstanbul 1998, s.250.
[66] Ş. A. Magaramov, Dagestan i Şirvan v Kontekste Kavkazskoy Politiki Gosudarstva Sevefidov i Turtsii v XVI veke. İzvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskiy Region. Obşestvennıye Nauki. No: 5 2009, s. 48-51.

bölgedeki faaliyetleri, Dağıstan'da Türk yazı geleneğinin yayılmasına ve Türkçe el yazmalarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, politikaları yerel kabilelerin direnişine neden olmuş ve bu durum daha sonraki isyanlara zemin hazırlamıştır.[67] Onun faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu ile Dağıstan halkları arasındaki karmaşık tarihi etkileşimin önemli bir parçası olarak bölgenin kültürü ve siyasetinde derin izler bırakmıştır.

İlerleyen dönemlerde bu ilişkiler; karşılıklı askeri yardım talepleri, yöneticilerin (hanların) atanması, kendilerine rütbe verilmesi ve bölgeye memur gönderilmesi gibi siyasi ve askeri alanların yanı sıra, Dağıstanlı öğrencilerin Darülfünun ve Darü'l-muallimine kabul edilmesi gibi kültürel ve sosyal alanlarda da sürdürülmüştür.[68]

Safevîler'in XVII. yüzyılın başlarında Dağıstan'da Şiiliği yaymak için başlattıkları harekât Dağıstanlıların şiddetli tepkisiyle karşılaştı. 1607'de Şah I. Abbas Şamahı Kalesi'ni kuşatarak ele geçirdi. Osmanlılar burayı hiç kimsenin canına dokunulmaması şartıyla teslim ettikleri halde Şah Abbas pek çok kişiyi öldürttü ve 1639'da Dağıstan'da önemli bir nüfuz tesis etti. Dağıstan XVI. yüzyıldan itibaren Ruslar'ın da ilgisini çekmeye başlamış ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren İranlılar, Ruslar ve Osmanlılar arasındaki nüfuz mücadelesine sahne olmuştur.[69]

Hazar sahillerinde hâkimiyet kurabilen Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin yardımıyla Bakü önlerinde durduruldu. Ancak İranlıların 1724 yılında Ruslarla imzaladığı Reşt Antlaşmasıyla Derbent ve Bakü Ruslar'ın eline geçti. 1732de Derbent Nadir Şah tarafından tekrar geri alındı ancak 1747'den sonra Ruslar Dağıstan'da yeniden nüfuz kazanmaya çalıştılar ve 1785'de Kafkasya valiliğini ihdas ederek hâkimiyetlerini büyük ölçüde sağlamlaştırdılar. 1813 yılında İranlılarla Ruslar arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile Dağıstan Çarlık Rusya'sına verilmiş oldu. Fakat Ruslar uzun müddet Dağıstan da hâkimiyet kuramadı ve 1783'de ilk defa Dağlı kabileleri birleştirme düşüncesiyle hareket eden Şeyh İmam Mansur Uşurma (1722-1794) Çarlık Rusya'sına karşı bağımsızlık mücadelesini başlatmış oldu. Şeyh Mansur, Ruslara karşı ilk zaferini 1785 yılında Aldı'da (Çeçenistan'da bir yerleşim merkezi) kazandı.

[67] N. A. Magomedov, Ş. A. Magaramov, Dagestan v period osmano-sefevidskoy voynı 1578-1590 po dannım turetskogo avtora İbrahima Rahimzade. Vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta, Vıp. 4, 2012, s. 109-113.
[68] G. M-R Orazayev, Pamyatniki Turkoyazıçnoy Delovoy Perepiski v Dagestane XVIII v. Rossiyskaya Akademiya Nauk Dagestanskiy nauçnıy Tsentr İnistitut İstorii (Opıt istoriko-filologiçeskogo issledovaniyta dokumentov fonda "Kizlyarskiy Komendant") Mahaçkala 2002, s. 80-82.
[69]M. Z. Bunyatov, Dağıstan İslam Ansiklopedisi. C. XVIII.yıl s.405.

Rus Başkomutan Kont Pavel Potemkin'in (1743-1796) emriyle, Albay Piyer komutasındaki Rus birliği, Şeyh Mansur'u yakalamak amacıyla Terek Nehri'nin bir kolu olan Sunca'yı geçerek Aldı köyüne doğru ilerledi.

Aldı Savaşı'nın başlangıcında Şeyh Mansur, çatışmadan kaçınmak için Albay Piyer'e elçi gönderdi. Ancak Rusların bu teklifi reddetmesi üzerine savaş başladı. Dört saat süren çarpışmanın sonunda Şeyh Mansur komutasındaki Çeçenler, Albay Piyer'in birliğini tamamen yok etti.

Şeyh Mansur'un ganimet olarak ele geçirmiş olduğu topları ve cephaneyi geri istedi ise de Şeyh Mansur *"Ben size üzerime gelmeyin dediğim halde dinlemediniz üzerime geldiniz. Topları size vermem ve bana dahi lüzumu yoktur. Soğucak'ta Osmanlı padişahının vekili olan paşaya gönderdim"* şeklinde bir cevap vererek Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirdi.

1791 ilkbaharında, Osmanlıların Anapa'daki savunmasının zayıflığından yararlanmak isteyen Ruslar, 21 Haziran 1791'de General Kont Gudoviç komutasında Anapa üzerine yürüdü. Ertesi gün, Rus askerleri Şeyh Mansur'un da bulunduğu Anapa Kalesi'ne sızmaya başladı. On dört gün süren sokak çatışmalarının ardından Anapa'daki Osmanlı birlikleri yenilgiye uğradı. Bu savaşta 93 subay ve 4000 asker kaybeden Ruslar için tek teselli, Şeyh Mansur'u yaralı olarak esir almaktı.

Şeyh Mansur, daha sonra St. Petersburg'a götürülerek Şlisselburg hapishanesine konuldu. Osmanlı elçisi Mustafa Rasih Paşa, St. Petersburg'a giderek onu diğer Rus esirlerle takas etmeyi teklif etti ancak Ruslar bu teklifi kabul etmedi. Yaklaşık üç yıl süren mahkûmiyetin ardından Şeyh Mansur, 13 Nisan 1794'te vefat etmiştir.[70]

Dağıstan'ın dini ve siyasi liderlerinden, Gimrili Gazi Muhammed, Şeyh Mansur'un başlattığı hareketi devam ettirerek 1829 yılında Arapça bir bildiri ile ırk, mezhep ve tarikat ayrımı yapmadan bütün Kafkas halklarını Rus işgaline karşı cihada davet etti. Aynı zamanda Şamil'in de ilk hocası ve arkadaşı olan ve Dağıstanlıların derin sevgi ve saygısını kazanmış olan Gazi Muhammed Dağıstan'ın her tarafından gelen dini liderlerin de katıldığı bir halk toplantısında seçimle İmam ilan edildi ve cihat çağrısı benimsedi. İmam Gazi Muhammed çok kısa fakat unutulmaz zafer ve yenilgilerle dolu mücadele döneminden sonra, 1832 yılında Gimri'de Ruslarla çarpışırken şehit edildi. Onun yerine geçen Gamzat bek'in de Eylül 1834'de kan davası sebebiyle bir suikast sonucu öldürülmesiyle Dağıstan özgürlük hareketinin başına imam olarak Şeyh Şamil seçildi.

[70] M. Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti". *TÜRKLER*, C. XVIII. Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 858-860.

Dağıstan ve Çeçenistan dini ve siyasi lideri İmam Şamil hayatı boyunca bir birinden kopuk olan Dağlı kabilelerin bağımsızlığı için mücadele etmiştir. İmam Şamil 1797 yılında (bir başka rivayete göre 1799) Gimri köyünde dünyaya geldi. Doğumdan sonra kendisine verilen Ali ismi çocukluk çağında "Şamil" olarak ailesi tarafından değiştirilmiştir. Akranlarına göre daha iri bir yapıya sahip olan Şamil daha küçük yaşta, Arap dili grameri, mantık ve hitabet dersler dönemin saygın hocalar arsında yer almayı başarmıştır. Sağlam ve eğilmez bir iradeye sahip olan İmam Şamil, Dağlı topluluklara bağımsızlık mücadelesinde bir ilham kaynağı olmuştur. Yaptığı vaaz ve hitabetiyle, çevresinde toplanan dinleyiciler üzerinde ciddi tesir ettiği de bilinmektedir.[71]

1840'lı yıllarda İmam Şamil Çarlık ordusu üzerinde birçok zafer elde ettiyse de 1850'lerden sonra Şamil'in kurduğu *"İmamat Devleti"* zayıflamaya başlamakla birlikte art arda yenilgiler baş göstermiştir. Kırım Savaşı arifesinde 1853-1856 Birleşik Krallık ve Türkiye'nin yardım edeceğini hesaplayarak Rus ordusuna karşı eylemlerini arttırdı ancak beklenen olmadı. 1856 yılında Paris Barış Antlaşması sonucu, Şamil'e karşı Çarlık Rus yönetimine Kafkasya'ya 200 bin kişilik ordu sevk etmeye müsaade edilmiştir.[72]

Yeni komutanlar, Orgeneral Nikolay Muravyev (1854-1856) ve General Aleksandr Baryatinskiy (1856-1860), İmamat'ın çevresindeki ablukayı daraltmak için her fırsatı değerlendiriyordu. 25 Ağustos 1859'da (yeni takvime göre 7 Eylül), Şeyh Şamil 400 müridiyle birlikte teslim olmak zorunda kaldı. St. Petersburg'da Rus İmparatoru II. Aleksandr ile görüştükten sonra, 1868 yılına kadar Kaluga şehrinde ikamet etti.

1868 yılında Kaluga şehrinin iklimine ve havasına alışamadığı ve bundan dolayı sık sık rahatsızlandığını dile getirmesi üzerine, II. Aleksandr kendi sağlığına uygun gelecek ikamet yeri seçmekte muhayyer olduğunu bildirmiş ve Şamil'de Kiev'den yana tercih hakkını kullanarak, 1970 yılına kadar burada ikamet etmiştir. Şubat 1870 yılında II. Aleksandr Şamil'e Hac farizasını yerine getirmek için müsaade etmiştir. 12 Mayıs tarihinde Kiev'den ailesiyle birlikte yola çıkan Şeyh 19 Mayıs İstanbul'a, oradan da 20 Kasım tarihinde Mekke'ye ulaşmıştır. [73] 1870 yılı Mart ayın sonunda Medine şehrini ziyareti sırasında rahatsızlanarak vefat eden Şeyh Şamil Medine *"Cennetu'l Baki"* mezarlığında defnedilmiştir.[74]

---

[71] V. Romanov, "Tretiy İmam". *Vokrug Sveta, No:6 (2753),* Haziran 2003.
[72] J. F. Baddeli, *Zavoyevaniye Kavkaza Russkimi 1720-1860*. Tsentrpoligrf. Moskva 2011, s. 198.
[73] M. D. Gogitidze, *Voennaya Elita Kavkaza II, generalı i Admiraalı narodov Severnogo Kavkaza*. Meridian. Tiflis 2011, s. 108.
[74] M.N. Çiçagova, Biografiçeskiy Oçerk Şamilya so dnya yego rojdeniya, do konçini v Medine.Glava I. İzdatelstvo Tonar. Moskva 1991, s.208.

Dağıstan, işgalin ardından Rus uygarlığıyla tanışmış ve bu sayede Avrupa ile ilişkileri başlamıştır. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında bölgede kapitalist işletmeler kurulmuş, demiryolu ve bir liman inşa edilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ekonomik ve kültürel bir ilerleme kaydedilmiştir.

Ancak, 1917 Şubat Devrimi, ardından gelen darbe ve iç savaş, halka büyük zorluklar yaşatmış ve Dağıstan için önemli politik ve sosyal sonuçlar doğurmuştur. 13 Kasım 1920'de, yalnızca yerel halkın katılımıyla düzenlenen Dağıstan Halkları I. Kongresi'nde, Dağıstan Sovyet Otonomisi ilan edilmiştir. 20 Ocak 1921'de, tamamı Ruslardan oluşan Merkez İcra Komitesi, Dağıstan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar vermiş ve aynı yılın Aralık ayında, yine sadece Dağıstanlılardan oluşan Sovyetler Kurucular Kongresi, cumhuriyetin Anayasası'nı yürürlüğe koymuştur.

1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında *"genel kollektivizasyon"* (Vseobşaya Kollektvizatsiya) başlatılmıştır.

1941-45 İkinci Dünya savaşı tüm ülke için büyük bir trajedi olmuştur. Dağıstan'ın halkları SSCB halkı ile birlikte faşizme karşı zafer kazanmış ve 52 Dağıstanlı, Sovyetler Birliği Kahraman'ı unvanını almıştır. 25 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un (1931) istifa etmesinin ardından Sovyetler Birliği'ni teşkil eden cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanmalarıyla SSCB dağılmıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'ya bağlı diğer özerk cumhuriyetler gibi Dağıstan da 'cumhuriyet' statüsüne yükselmiştir. 17 Aralık 1991'de ise *"Sovyet Sosyalist"* sözcükleri atılarak *"Dağıstan Cumhuriyeti"* adını almıştır. 26 Temmuz 1994 yılında Dağıstan Cumhuriyeti'nin yeni anayasası kabul edilmiştir. Anayasanın birinci maddesinde şu cümle yer alır: *"Dağıstan Cumhuriyeti, Dağıstan'ın çok uluslu halkının irade ve çıkarlarını ifade eden ve Rusya'ya bağlı egemen, bölünmez, demokratik bir cumhuriyettir".* Dağıstan Cumhuriyeti'nin yürürlükteki son anayasası 10 Temmuz 2003 tarihinde Dağıstan'ın Anayasa Kurulu tarafından kabul edilmiştir.[75]

Rusya'da komünist rejiminin yıkılmasıyla birlikte Dağıstan halkı yeniden dine yönelmiş; yerli ve yabancı pek çok tarikat ve cemaat ortaya çıkmıştır. Dağıstan toplumunun dokusunda zaten var olan tarikat ve tasavvuf anlayışının dışında gelişen yeni ekoller ve özellikle de Vehhabilik, toplumu etkisi altına almıştır.

Kafkasya, tarih boyunca Sufi İslam'ı barındıran bir coğrafya olmuştur. 1994-1996 yılları arasındaki Birinci Çeçen Savaşı sırasında İslam, Çeçen direnişinin önemli bir unsuru olarak öne çıkmıştır. Ancak

[75] A. Asker, a.g.m. s. 541.

İkinci Çeçen Savaşı, çatışmayı Vehhabileştirerek "cihat" kavramı altında Hristiyan-Müslüman çatışmasına dönüştürmüştür.

Bu bağlamda, özellikle Dağıstan ve Çeçenistan başta olmak üzere Kuzey Kafkasya'da Vehhabiliğin 1990'ların başından itibaren yükselişinin ardında yatay ilişkiler bulunmaktadır. Dağıstan, Ortadoğu ve Çeçenistan arasındaki insan, mühimmat ve ideolojik bağlar, Vehhabiliğin bölgedeki gücünü artırmada kritik bir rol oynamıştır.[76]

[76] M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Ankara 2008, s. 268-269.

II. BÖLÜM

DAĞISTAN BÖLGESİNDE ZİYARET YERLERİNİN COĞRAFİ DAĞILIMINA GÖRE TARİHSEL KÖKENLERİ

2.1. Agul İlçesi

2.1. Burşag Köyü

2.1.1. Şeyh Şaban

Şeyh Şaban ziyareti, Burşag köyünün güney-doğu yönünde, dağın yamacında yer almaktadır. Ziyaret dikdörtgen şeklinde ve bir metre yüksekliğinde bir yapıdır. Yapının üzeri yassı taşlarla kapatılmıştır. Rivayete göre Şeyhin fakir komşusu, Camaka'ya bir inek hediye etmiştir, hediye edilen inek sayesinde köyün en zenginlerinden birisi olmuştur.[77]

Şeyh Şaban'ın tarihi şahsiyeti ile ilgili kayıtlı her hangi bir kaynağa ulaşılamamıştır, ancak yöre halkı arasında zatın sağlığında yanına gelen kişileri iyileştirdiği, bu hasletinin halk arasında kısa zamanda yayıldığı anlatılır. Bu adet Şeyhin vefatından sonra devam etmektedir. Günümüzde bedensel ve ruhsal hastalar başta olmak üzere, çocuk sahibi olmak isteyen çiftler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belli bir gün yoktur. Haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Dileği kabul olan ziyaretçiler

[77] http://agul.etnosmi.ru/one_stat.php?id=13163.Vesti Agula Selo Burşag Vıpusk No: 8 (5720) 05.03.2011.(03.01.2014)

adaklarını keserler ve etlerini dağıtırlar. Bazı ziyaretçilerin buradan aldıkları toprağı suya karıştırıp içip ve çamurunu da vücudunun rahatsız olan yerine sürerek şifa bulacaklarına inanırlar.[78] Dileği olan ziyaretçiler, dileklerini dileyip, mezarın üzerinde dikili direğe çaput bağlamaktadırlar.

2.1.2. Çırağ Köyü

2.1.2.1. İsimsiz Veli

İsimsiz Veli ziyareti, Çırağ köyü sınırları içerisinde, Çırağ-Çay nehrine yaklaşık 30 metre mesafede, güney-batı istikametinde yer almaktadır. Türbenin iç kısmı 3,5 metre uzunluğunda ve yaklaşık üç metre enindedir, duvar kalınlığı 25 cm. kadardır. Türbenin, güney tarafında yer alan duvarda antropormorfik izleri taşıyan iki taş yer almaktadır. Yöre halkı tarafından daha çok bolluk ve bereket için ziyaret edilmektedir. Ziyaret için özel bir gün olmayıp, haftanın her günü ziyaret edilebilmektedir. Daha çok bayanlar tarafından ziyaret edilmektedir, ziyaret esnasında yanlarında çocuklar olmasına dikkat edilir. Böylece istek ve dileklerin kabul olunacağına inanırlar. Ziyaretçiler, ziyaretin etrafında dönerek dua ederler. Dönerken de atılan turların üç, beş, yedi gibi tek sayı olmasına dikkat ederler. Yanlarında getirdikleri pasta, börek, bisküvi cinsinden yiyecekleri orada bulunanlara ikram ederler. Ziyaretçiler yukarıda bahsi geçen iki taşın üzerine bez bağlayarak, ziyareti tamamlarlar. Ziyaretin kimliği hakkında hakkında yazılı veya sözlü herhangi bir kaynağa ulaşamadık, ancak bu yapının XVIII. yy.a ait olduğu tahmin edilmektedir.[79]

2.1.3. Duldug Köyü

2.1.3.1. Şeyh Muhammed Türbesi

Şeyh Muhammed Türbesi Agul ilçelerine bağlı Duldug köyünün batısında küçük bir derenin Çirah Çay'la birleştiği noktada yer almaktadır. Türbe 4,2x 4,2 kare şeklinde bir yapıdır. Türbenin duvar kalınlığı yaklaşık 50 cm kadardır. Türbe içinde toprak zemine saplanmış vaziyette ve farklı renk ve ebatlarda bezlerle süslenmiş çok sayıda değnek görmek mümkündür. Türbe bir özellik taşımayan sıradan bir taştan ve toprak harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Muhammed Duldugskiy'nin memleketi olan Duldug köyü içinde sadece Agul toplumunun yaşadığı orta büyüklükte dağlık bir köydür.[80] Mezar taşında, "Bu mezar taşı Şeyh İbrahim Halil'in oğlu tarafından yapılmıştır" kaydı bulunmaktadır. Şeyh Muhammed Türbesi Agul toplumu için çok önem arz etmektedir. Ziyaretçilerin yoğun ilgi gösterdikleri bu mekân her türlü dilek için ziyaret edilir ve adakta bulunur. Rutul, Şinaz

[78] Şamil Guseynov, 1976 Derbent doğumlu. Polis Memuru.
[79] Harunov Ahmet, 1979 Tpig Doğumlu. Dağıstan Baş Müftülüğü. Murakıp.
[80] S. O. Han-MAgomedov, *Arhitektura Agulov.* İzdatelstvo Ladya. Moskva 2001, s. 335.

ve Dağıstan'ın güney bölgelerinde yaşayan diğer topluluklarda olduğu gibi, Agular arasında da uzun süren yağmurların kesilmesi için, kadınlar ve çocuklardan oluşan köylü bir grup köyün meydanında, bazen de açık bir alanda dualar eşliğinde ateş yakar ve Okunan Kur'an-ı Kerim eşliğinde bir sopanın başına geçirilen güneşi sembolize eden, daire şeklinde sert bir cismin üstüne geçirilen sarı ya da

turuncu bez bir küçük çocuk tarafından ateşin etrafında bir müddet dolaştırılır. Daha sonra, bu merasime katılanlar yanlarında getirdikleri sunuların, bir kısmını burada dağıtırlar. Bir kısmı da köyde bulunan ziyaret yerlerine bırakılarak dua edilir ve böylece *"güneş çağırma"* ritüeli sona erer.

Türbenin içindeki yazıda bu yapının Hicri 1004, Miladi 1682- 83 yıllarında inşa edildiği kaydı yer almaktadır.[81]

2.1.4. Goa Köyü

2.1.4.1. Molla Hasan Türbesi

Molla Hasan Türbesi Goa köyü sınırları içerisinde XIII-XIV. yy. Moğol istilası sonrası ortaya çıkan; günümüzde *"eski mezarlık"* olarak bilinen bir mevkide yer almaktadır. Türbe iki kademeli olup, iç tarafının ebatları 2,6x 2,7 ve yaklaşık 2 metre yüksekliğindedir. Türbenin üst kısmı huni şeklindedir. Duvarların kalınlığı 40 cm kadardır. Türbenin inşasında yerel bir taş ve toprak harcı kullanılmıştır. Mezar taşına düşülen kayıt ve yazılar silinmiş ve türbe badana yapılmıştır. Yapı olarak Türbenin XVII–XVIII. yy. ait olduğu tahmin edilmektedir.

Molla Hasan'ın tarihi ya da menkıbevi kişiliği hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir, ancak düşmanlara karşı verilen mücadelesinde şehit düştüğü tahmin edilmektedir. Sadece yöre halkı tarafından periyodik olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret sırasında, ziyaretçiler bu mekânın etrafında üç-beş ya da yedi kere ziyaret yerinin etrafında dönerek dilekte bulunurlar, daha sonra Kur'an okunur, dua edilir, ziyaretçiler burada dikilmiş olan direğe bez, çaput bağlarlar ve yanlarında getirdikleri yiyecek türünden sunuları sunarlar.[82]

2.1.5. Hudig Köyü

2.1.5.1. Pir Busay

[81] S. O. Han–Magomedov, *Movzolei i Pirı Yujnogo Dagestana*, Mohaçkale 1974, s. 62.
[82] Fayzullayev Kazbek Ramazanoviç, 1953. Goa Doğumlu. Muhtar

Hudig köyü Agul ilçesine bağlı Koşanapu derenin (Çirağ-Çay havzası) kıyısında ve ilçe merkezine 22 km kuzey-doğu istikametinde yer almaktadır. Ziyaret Hudig'in kuzey yönünde, köye hâkim bir noktada yer almaktadır. Türbe huni şeklindeki yapının her sene bakımı yapılmakta ve saflığın, temizliğin, masumiyetin simgesi olan beyaza boyanmaktadır.[83] Zatın mezarı yapının ortasında yer almaktadır. Pir Busay hakkında yazılı bir kaynak mevut değildir. Ancak kaynak kişilerin ifadelerine göre Pir Busay düşmana karşı mücadele etmiş ve burada şehit düşmüştür. Türbeye çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı gelinir. Daha çok çocuğu olmayan çiftlerin çocuk sahibi olmak için geldiği ve korku, baş ağrısı diğer şikâyetleri olanların da yoğun bir şekilde şifa amaçlı olarak geldikleri bilinmektedir. Rahatsızlığı bulunan hastalar bir süre türbede bekletilir. Ziyarete gelen kişiler burada Fatiha, İhlâs veya Yasin süresi okuyup zatın ruhuna bağışlar, istek ve dileklerin kabulü için dua ederler.[84]

2.1.5.2. Şeyh Ramazan Türbesi

Şeyh Ramazan Türbesi köyün karşı yamacında, yolun sağ tarafında yer almaktadır. Üç metre eni ve üç metre uzunluğu olan türbenin duvar kalınlığı 40 cm civarındadır. Türbenin üst kısmı uzayan kubbe şeklindedir. Türbenin içerisinde medfun olan zatların, mezar taşları üzerindeki Arapça yazılı olan kayıtlar okunmamaktadır. Türbenin inşasında işlenmemiş yerel taş kullanılmıştır.[85] Şeyh Ramazan'ın tarihi ya da menkıbevi kişiliği hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yöre halkı tarafından yılın her mevsiminde yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Özellikle hastalanan veya kısır olan hayvanın iyileşmesi için, bol ve bereketli mahsullerin olması dilekleriyle ziyaret edilmektedir. Ziyaretler esnasında imkânlar nispetinde para veya yiyecek cinsinden sunu bırakırlar.[86]

2.1.5.3. Mağu Dere

Mağu Dere, Agul ilçe merkezinden 15 km doğuda yer almaktadır. Agul dilinde Magu-Mogol anlamına gelmektedir. Rivayete göre: Cengiz Han'ın orduları, Agul topraklarından Magu deresi üzerinden, Lak ve Tabasaran bölgelerine geçmek istemiştir. Mogol ordusunun dereden geçmesi esnasında türbenin bulunduğu yere, gökyüzünden dağın tepesine melekler inerek; Moğol askerlerinin büyük bir kısmını dereye dökmüşlerdir. Türbenin ortaya çıkış tarihi ile ilgili her hangi bir bilgi mevcut değildir. Dağıstan bölgesinde Türbe kültürü XVII. yy. sonra yaygınlık kazanmıştır. Türbe 1990-lı yılların başında restore edilerek orijinalliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Türbenin içi bostur.

[83] S. O. Han-Magomedov, *Movzolei i Pırı Yujnogo Dagestana*, s. 74.
[84] Nazim İbragimov 1980 Hudig Doğumlu
[85] Z. Ş. Zakaryayev, "Sultan Şeyh-Amir" *İslamovedeniye.* No: 3, 2011, s 105-111.
[86] Harunov Ahmet, a.g.ş.

Tabasaran-Agul ilçeler arası çift yönlü karayolu inşa edilmiştir.[87] Türbe Çirah-Çayın sol kıyısında yer almaktadır. Türbe kubbeli olup 2x2 metre kare şeklindeki kaideye oturulmuştur. Duvar kalınlığı 50 cm'dir. Bu yapı şüphesiz Agul kültür mirasının XVII. yy. ait ender yapılarından bir tanesidir. Türbenin etrafı bir metre kadar yüksekliğinde duvarla çevrili olup duvarın üstü bir uçtan öbür uca kadar, ziyaretçiler tarafından bağlanan bezlerle kaplıdır. Buraya insanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, amaç ve maksatlarına ulaşmak için de gelmektedir. Burası yol kenarı olması hasebiyle, gelip geçenler dua ederler, bez bağlarlar, yiyecekler dağıtır kâğıt cinsinden para bırakırlar[88].

2.1.6. Huthul Köyü

2.1.6.1. Pir Türbe

Huthul, Agul ilçesine bağlı en büyük ve nüfus bakımından en kalabalık yerleşim merkezidir. Huthul da iki cami ve bir (ziyaret) Pir bulunmaktadır. Pir her hangi bir zata ait mezar değildir. Rivayete göre memleket, memleket gezen ve her gittiği yerde dini tebliğ ve irşatta bulunmakta olan ismi meçhul bir zat, bir müddet burada konaklamıştır. Tarihi olarak H.1222/M.1807-1808 yıllara tekabül etmektedir.[89] Türbe köyün giriş yolu üzerinde 50 metre kadar Çirah-Çay köprüsünün batısında yer almaktadır. Türbe dış duvarlarının ebatları 3,2 x 3,2 metre civarındadır, duvar kalınlığı 50 cm. civarındadır. Türbenin giriş kapısı kuzey yönüne doğru açılmaktadır, duvarlarda işlenmiş siyah renkle taş kullanılmıştır. Yöre halkı daha çok yağmurların dinmesi için ziyaret eder. Bunun dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret edilmekte ve niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçilerin bir kısmı dilek dileyip türbeye bez bağlamaktalar. Ziyaret öncesinde ya da sonrasında sadakalar dağıtılır, burada Kur'an okunmaktadır[90].

2.1.7. Riça köyü

2.1.7.1. İsimsiz Türbe

Agul ilçe merkezine bağlı Riça köyünün doğusunda yer alır. Ziyaret yeri XVII. yy. Agul halk kült mimarisinin bir örneğidir. Riça geçmişte Güney Dağıstan bölgesinin en kalabalık nüfusa sahip yerleşim merkezlerinden biriydi. Tarihi bir kişiliği olan, ya da tarih içerisinde kişiliği unutulan kişilerin vefatlarından sonra; zaman içerisinde ziyaret yeri veya pir haline gelen mezar, türbe vs.

---

[87] S.O. Han-Magomedov, *Mavzolei i Piri Aulov Yujnogo Dagestana v sb Zodçestvo Dagestana*. Mohaçkale1974. s. 56-66. S.O. Han-Magomedov, *Lezginskoye Narodnoye tvorçestvo*, Mahaçkala 1969 s.159 -162.

[88] Pir-Muhammed Muhammedov, ERÜ Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

[89] S. O. Han-Ahmedov, *Arhitektura Agulov*. s. 323.

[90] Harunov Ahmet, a.g.ş.

yerleri Güney Dağıstan bölgesinde özellikle saygı duyulur. Tarif ettiğimiz ziyaret yeri de tam olarak böyle bir ziyaret yeridir. Her ne kadar Riça halkı bu mekânı ziyaret etse de, bu mekânın kime ait olduğu bilinmemektedir. Ancak, ziyaret yerinin kesin olarak kime ait olduğunun bilinmemesi, ziyaret edilmesine engel değildir. Riça halkı burayı her türlü dilek için ziyaret etmektedir, ziyaret esnasında dilek tutulur, dua edilir, kuran okunur ve türbenin yanında dikilmiş direklere bez bağlanır.[91]

2.1.7.2. Hafız Efendi Türbesi

Agul ilçesine bağlı Riça köyü ilçenin en büyük yerleşim merkezlerinden biridir. Riça köyünde, biri güney diğeri kuzey tarafında olmak üzere iki mezarlık bulunur. Güney tarafında yer alan mezarlıkta Hafız Efendinin türbesi yer almaktadır. Türbenin batıya bakan duvarında Arapça yazılı olan taşın üstünde türbenin inşa tarihi ile alakalı bir kayıt bulunmamaktadır. Türbe güney yöndeki eski mezarlıkta ve köye 500 metre kadar uzaklıkta yer almaktadır. Türbenin oturumu kare şeklinde olup 2,2 x 2,5 duvar kalınlığı 50 cm. kadardır. Yumurta şeklindeki kubbesinin çapı 1,6 tepe kısmı taç şeklindedir. Kubbenin, duvarlara bitiştiği noktada türbenin aydınlatılması amacıyla delikler açılmıştır. Bu delikler aynı zamanda yöre halkı tarafından bir çubuğa bağlayıp türbenin içine bez, çaput parçaları atmak için de kullanılmaktadır. Türbenin içine giremedik, ancak Türbe dış yüzeyi bakımlı olsa da, girişi toprak kayma sonucunda kapanmıştır. Türbenin işlenmemiş taşla inşa edilmiş olup, duvar ustalığının kötü bir örneği sergilenmiştir.

Hafız Efendinin tarihi kişiliği hakkında yazılı kaynak bulunmamaktadır. Ancak kaynak kişilerin ifadelerine göre Hafız Efendinin keramet sahibi biri olduğu anlatılır. Hafız Efendinin, köy halkının gözü önünde beyaz güvercine dönüşerek Mekke'ye uçtuğu rivayet edilmektedir. Yalnız Agul ilçesine bağlı köylerde hem şekil olarak birbirine benzeyen hem de kime ait olduğu belli olmayan birçok türbe bulunmaktadır[92]. Bu türbe eskiden beri, günlerce süren yağmurun kesilmesi için ziyaret edilir. Türbe daha çok kadınlar tarafından ziyaret edilir ve yanlarında çocukları götürürler. Ziyaretler, türbenin etrafında salavatlar eşliğinde Kur'an okunarak dönülür ve dua edilir. Sonra yağmurun dinmesi için dua edilir. Ziyaretçiler getirdikleri tatlı cinsinden sunuları dağıtırlar, ayrıca dileği olan dilekte bulunur ve çubuğa bez parçası bağlayıp duvar deliğinden içeriye atılır.[93]

2.1.7.3. Derviş Hacı

Riça köyünde yaşamış olan Derviş Hacı'nın tarihi kişiliği hakkında bir bilgiye sahip değiliz, ancak zat göstermiş olduğu kerametleriyle meşhur olmuştur. Derviş Hacı bayram namazından önce adet

[91] Ahmed. Magomedov, 1969 Riça Doğumlu. Tarih Öğretmeni.
[92] S. O. Han Magomedov, *Mavzolei i Piri aulov Yujnogo Dagestana*. 1974, s. 56-58.
[93] Hıdır Nebi Halilov 1979 Riça doğumlu.

üzere kabristana giden cemaatin arasından bir anda ortadan kaybolmuştur. Köyündeki halk, namaza durduktan sonra Derviş Hacının ancak rükuya yetiştiği rivayet ediliyor.

2.1.7.4. Şaban Efendi (Şaaban)

Agul ilçesine bağlı Riça köyünde yaşamış olan Şaban Efendi, köy ağasının koyun çobanlığını yapmaktadır. Bir akşam koyunları ile birlikte Şaban Efendi gecikmiştir. Başına bir iş gelmesinden endişe eden ağa, meraya doğru yola koyulmuştur. Köyden iyice uzaklaşan Ağa, koyunların başlarında ışık yanıyor vaziyette ve arkasından Şaban Efendi'yi gördüğü rivayet edilmektedir. Bu olaydan sonra ağa Şaban Efendinin sıradan bir insan olmadığına kanaat getirmiş ve ona karşı saygıda kusur etmemiştir. Günümüzde de bu ziyaret bütün canlılığını korumaktadır. Yöre halkı ve çevre köylerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Bu ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir, fakat daha çok çocuğu olmayan kadınlar bu arzu ve gayelerine ulaşmak maksadıyla burayı ziyaret ederler.[94]

2.1.8. Şari Köyü

2.1.8.1. Şeyh Hasan Efendi

XII. yy. Dağıstan topluluklarını irşat etmek maksadıyla gelerek ve Dargi toplumu arasına yerleşir, daha sonra Şeyh Hasan olarak tarihe geçmiştir. Yapmış olduğu bütün seferlerde Şeyh Hasan çok başarılı olmuştur, her geçen gün İslamiyet'i kabul edenlerin sayıları artmıştır. Şeyh Hasan Efendi yerli halkla sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kubaçi halkı da bu yeni yayılan dine karşı şiddetle karşı koymaktadır. Bir gün iki ordu *"Urçinupyala Maydan" (Kalpler Meydanı)* denilen mevkide karşı karşıya gelmişler. Rivayete göre her çarpışmadan sonra Şeyh Hasan Yelme çıkarıp silkelermiş, silkelerken yelmeden çarpışma sırasında isabet aldığı okları dökülürmüş. Kubaçi halkı Şeyh Hasan'ı savaş alanında mağlup edemeyeceklerini anlayınca ona tuzak kurmaya karar vermişlerdir. Aslen Kubaçili olan Şeyh Hasan'ın eşinden onun zayıf noktasını öğrenmişler. Şeyh Hasan'ı öldürmek için *aybalta* (**ağzı 30-40 cm olan baltaya benzeyen çok keskin savaş aracıdır**) hazırlarlar. Savaşın en kızıştığı anda Şeyh Hasan'ın başı kesilmiştir. Rivayete göre; savaş alanında yer alan kayada, şeyhin diz izler görmek mümkündür. Son yapılan yenileme çalışmalarından önce

[94] Harunov Ahmet, a.g.ş.

koni şeklinde olan Şeyh Hasan'ın Kubaçi ve Aşti köylerinde yer alan mezarlarının üst kısmı Magomedov Omar tarafından dikdörtgen şekli verilerek orijinalitesi değişmiştir. Mezar taşının baş kısmında *"Burada Allah yolunda savaşmış Şeyh Hasan yatmaktadır."* Yazılı olduğu görülmektedir.

Şeyh Hasanın Hicri 706 yılında Rabi-ul evvel ayında (10 Eylül 1306) tarihinde vefat ettiği tahmin edilmektedir. Şeyh Hasan Türbesi bu yörenin en önemli, en sık ziyaret edilen mekânlarındandır. Ziyaret daha çok Sari, Amuzgi ve Kubaçi köyü sakinleri tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete özel günlerde gidilmektedir. Ziyarete önce erkekler, onlar döndükten sonra bayanlar giderler. Ziyaretlerde daha çok ev yapımı tatlı, börek ve kek gibi tatlı cinsinden yiyecekler dağıtılır. Ziyaret toplu halde yapıldığı gibi münferit olarak ta yapılmaktadır. Özellikle hayatın yoğunluğu içerisinde yaşanılan işsizlik, borçlarını ödeyememe, ailevi geçimsizlik vb. sıkıntı ve içine düşülen ruhsal bunalımdan kurtulmak için bu ziyarete gelinmekte ve Allah'a şifa için dua edilerek yardım temenni edilmektedir. Amaç ve maksatlarına ulaşan ve adağı bulunan ziyaretçiler burada kurbanlarını kesmekte ve dağıtmaktadır[95].

2.1.9. Tpig Köyü

2.1.9.1. Sofi Davud Efendi Türbesi

Tpig sınırları içerisinde yer alan Sofi Davud Türbesi, köyün batı tarafında yer alan ırmağa yakın mesafede yer almaktadır. Türbe iki kattan oluşmaktadır, türbe duvarının yüksekliği 3,5 metre, güneye bakan yönünün toplam yüksekliği 4 metredir. Hücre odanın katları 3,2 x 3,2 kare şeklinde olup duvarların kalınlığı 50 cm. Sofi Davud'un mezarı yerden 70 cm kadar yüksektir. Türbenin üst katı, yatıya kalan, uzaktan gelen ziyaretçiler ve özel günlerde burada düzenlenen merasimlerde aktif kullanılmaktadır. Türbe H. 1114 miladi 1702-03 yıllarında yapılmıştır.[96] Sofi Davud halk arasında keramet sahibi olarak bilinmektedir. Sofi Davud'un dualarının yağmurun yağmasında etkili olduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca Sofi Davud'un *telekinezi* yeteneğine sahip olduğu da halk arasında yaygın olarak bilinmektedir. Günümüzde Tpig köy halkı, kurak mevsimlerde yağmur duasına çıkarlar. Gelen ziyaretçilerden bir kısmı bu ziyaret mahalline yumurta, şeker vb. yiyecek ürünleri bırakırlar. Ayrıca sancısı olan havyanlar buraya getirilerek bu ziyaretin etrafından döndürülür.[97]

2.1.10. Usug köyü

[95] Murat Bacayev, 1979 Şari köyü doğumlu. Özel bir şirkette yönetici.
[96] S.O. Han-Magomedov, *Mavzoleyi i Piri Yujnogo Dagestana*, Mahaçkala 1974, s. 59.
[97] Ramazanov Hıdır Hıdıroviç, 1925 Usug köyü Doğumlu. DGU. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

2.1.10.1. Şeyh Kamil

Agul ilçe merkezine bağlı Usug köyü mezarlık üzerine kurulmuş bir yerleşim merkezidir. Yerli halkın genel görüşüne göre burada asırlardır yerleşik olarak yaşayan (halkın bazılarına göre) Yahudi, başkalarına göre Arap kökenli oldukları iddia edilmektedir. Öne sürülen tezler ne olursa olsun bunlar, ancak bir iddiadan öteye gitmemektedir. Ancak, Agul topluluğu ya da Dağıstan'da yerleşik olarak yaşayan her hangi bir başka topluluğun menşeini araştırmak çalışma konumuzun dışında kalıyor olsa da, belirtmeliyim ki, Dağıstan'ın yerleşik topluluklarının milli harsını, genel Türk kültürü içeresinde değerlendirmek mümkündür.

Usug köyü ev mezarlarıyla ve türbe evleriyle meşhur olmuştur. Dağıstan kökenli tarihçilerin yanı sıra Moskova, Petersburg menşeili Üniversitede çalışan araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Usug da birçok evin içinde Şeyh Eveliya vb. zatların mezarını bulmak mümkündür. Bunların en meşhuru Şeyh Kamil mezarıdır. Şeyh Kâmilin mezarı Usug köy sakini Magomed-Han Harunov'un evinde yer almaktadır. Büyük bir odanın içinden hücreye küçük bir kapı açılmaktadır. Hücrenin içinde üstü yassı taşlarla örtülü olan Şeyhin mezarı bulunmaktadır. Bir rivayete göre burada Müslümanlarla birlikte yaşayan ve İslamiyet'i kabul eden Yahudilerin kendi soydaşlarından gelecek zarardan endişe ettiklerinden, toplumdan kopuk hayat sürmüşlerdir. Öldüklerinde ailesi tarafından evlerde defnedilmişlerdir.

Magomed- Hanın ifadesine göre Usug köyünde bu şekilde defnedilen zatlara ve ziyaret yerlerine çok sık rastlanmaktadır. Fakat yöre insanı dışarıdan gelen yabancılara itiraf etmek istemezler, ısrarımız üzerine ev sahibi Nebi İshakov, bize yıkılmak üzere olan evin duvarlarını göstererek meseleyi bizim asıl amaçladığımız konunun dışına taşımıştır. Şeyh Kâmilin mezarına ikişer, üçer kişilik küçük gruplar halinde yılın her döneminde ziyaret edilmektedir. Daha çok çocuğu olmayan ailelerin çocuk istemesi için yapılmaktadır. Gelen ziyaretçiler ev sahiplerine para ya da yiyecek cinsinden sunuları bırakırlar. Güney Dağıstan'ın diğer bölgelerinde özellikle Rutul ilçesi ve civar köylerde olduğu gibi burada da her ailenin bir nevi gelir kaynağı haline gelmiş ziyaret yerleri olduğunu belirtmekte fayda vardır[98] .

2.1.10.2. Şeyh Muhammed Usugskiy

XIX-XX. yy. Dağıstan sosyo–politik tarihinde çok önemli olaylar cereyan etmiştir. Gazavat ve Müridizm harekâtıyla tarih sahnesine çıkan Muhammed al-Yaragi, *(Yarag köyü Muhammed Efendinin doğduğu Muharrem-Kent ilçesine bağlı yerleşim merkezidir.)* imam Şamil, Cemalettin al-

[98] Nebi İshakov 1935 Usug doğumlu. Emekli.

Gazi-Kumuhi, Gazi-Muhammed gibi dini ve siyasi tarihe yön vermiş isimlerdir. Bu zatlar, hem halk, hem de bilim çevreleri tarafından sıkça söz edilmektedir. Ancak aynı toplum içerisinden çıkan ve yıldızlaşmış isimler arasında haksız bir şekilde unutulmuş olan isimler vardır. Bunlardan en önemlisi de Şeyh Şamilin müttefiki, destekçisi dava arkadaşı Agul toplumuna mensup olan Şeyh Muhammed Usugskiy'dir.

Şeyhin memleketinde zatın ismi yöre halkı tarafından büyük bir heyecanla anılmaktadır. Şeyhin türbesi Usug köyü merkezinde eski mezarlıkta yer almaktadır. Şeyh Muhammed türbesi, Gelhen köyünde Şeyh Sultan Ahmet türbesiyle benzerlik arz etmektedir. Mütevazı bir yapı olan türbe dere kıyasından toplanan taşlarla yapılmıştır. Türbe, 5 metre eninde, 7 metre kadar uzunluğundadır. Yapının kubbesi işlenmesi kolay olsun diye ince sacdan yapılmıştır. Zatın mezarı kubbenin tam altında yer almaktadır[99]. Mezar zeminden 30 cm yüksekliğindedir. Üçgen şeklinde işlenmiş mezar taşının yüzeyinde zatın hayatı ile ilgili kayıt yer almaktadır. Türbenin iç duvarları ve mezarın üzeri, ziyaretçiler tarafından getirilen seccade vb. malzemeler ile örtülüdür. Mezar taşı üzerinde Şeyh Muhammed'e ait olduğu sanılan asa ve yeşil sarık sergilenmektedir. Şeyh Muhammed Usugskiy 1810 yılında Kurah bölgesi Usug köyünde zengin bir ailede dünyaya geldi. Usug köy medresesinde başlayan eğitim süreci Vini-Yargı *(Yukarı-Yarag)* köyünde Şeyh Muhammed Yaragi'nin yanında tamamlandıktan sonra Şeyh Muhammed Avaristan bölgesine hareket ettiği bilinmektedir. Ancak ne zaman ve ne şekilde olduğu bilinmiyor. Şeyh Şamil ile medrese yıllarında başlayan dostluğu, Şeyh Şamil'in esaretine *(25 ağustos 1859)* kadar devam etmiştir. Dağıstan ve Çeçenistan imamı Şeyh Şamil'in esir düştükten sonra, Şeyh Muhammed Avar kökenli eşi Fatıma ile köyüne dönmüştür. Burada Hac farizasını yerine getirmek için Hicaza giden Şeyh Muhammed Efendi, dönüşte Kars şehrinde 1862 yılında Dağıstan'dan göç eden Cemalettin al-Gazi-Kumuhi ile karşılaşmıştır. Cemalettin Efendi iyice yaşlandığını ve yolun sonuna geldiğini söyleyerek, şeyh Muhammed'e Efendiye mürşitlik icazetini vermiştir. Dağıstan da Nakşibendi tarikatı üçüncü mürşidi olan Şeyh Muhammed Efendi icazeti aldıktan bir yıl sonra 1863 yılında vefat etmiştir. Y.İ. Kozubskiy'nin ifadesine göre: Dağıstan bölge valisi L.İ Melikov (1817- 1892) şöyle yazmıştır: *"Cemalettin Gazi-Kumuhi Dağıstan da Nakşibendi tarikatının son mürşididir, ilerlemiş yaşına rağmen henüz kendisinden sonra mürşit olacak zatı tayin etmiş değildir. 1860 yılında dört kişilik grup Hacca gitmiştir Kurali ve Nur-Muhammed ailevi durumlardan dolayı memleketlerine döneceklerdi, bekâr Urakli Muhammed temelli Mekkede kalmayı düşünmüştür"*[100]. Elde edilen bilgilere göre, halk arasında Şeyh Muhammed Usugskiy Kurdi Magoma olarak ta bilinmektedir. Şey Muhammed'in Çirkeyde ikamet ettiği dönemde, Osmanlıya iltica etmeden önce Kazanişedeki eski hocası Cemalettin

[99] S. O. Han-Magomedov, *Arhitektura Agulov*. s. 337.
[100] E. İ. Kazubskiy, *Ruskiy Arhiv*. Universitetskaya tipografiya Moskva1896, s.125- 132.

Gazi-Kumuhi'yi sık sık ziyaret eder. Molla Magoma ile Cemalettin Gazi-Kumuhi birbirlerine çok yakın idiler, öyle ki Cemalettin Efendi Molla Muhammed'in geçimini sağlamaktaydı. Hicaz dönüşü Kurah Hanlığına bağlı Usug'a yerleşen Molla Muhammed Efendi 14 Ocak 1863yılında vefat etmiştir. Böylece XIX. yy. Dağıstan bölgesinde Nakşibendi tarikatının iki mürşidi Kure bölgesine çıkmış oluyorlar. Şeyh Muhammed Usugskiy Türbesi özellikle Agul ve Lezgi toplulukları tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Türbeye her türlü amaç için gidilmektedir. Adağı olan ziyaretçiler burada kurban keserler ve dağıtırlar. Gelen ziyaretçiler tarafından pirinç, şeker, ekmek, meyve türünden yiyecekler de dağıtırlar. Burada dağıtılan ve yenilen yiyecekler ziyaretçiler tarafından şifa bulma niyetiyle yenilmektedir[101].

Türbenin kıble yönüne açılan kapının hizasında Türbeyi aydınlatan orta büyüklükte pencerede yer almaktadır. Türbenin ön tarafındaki yaklaşık bir metre yüksekliğinde çevrilmiş duvar bir kısmı toprak altında kalmıştır. Türbe beyaza rengine boyanmıştır. Türbe içi dışı son derece bakımlıdır.

2.1.11. Yarkug köyü

2.1.11.1. Pir Şeyh Şamsi

Günümüze kadar muhafaza edilen tarihi ve mimari anıtlardan biri de Yarkug köyünde yer alan Şeyh Şamsi Türbesidir. Türbe zemini eşilerek yarım metre kadar derinleştirilmiş olan bodrum şeklinde küçük bir hücreden ibarettir. İçinde abdest alınacak ve namaz kılınacak şekilde dizayn edilmiştir. Ayriyeten burası Şeyhin inzivaya çekilmiş olduğu mekân olarak bilinmektedir. Yapı, Agul ilçesi Yarkug köyünün kuzey yönünde, kenar mahallede yer almaktadır. Halk tarafından yoğun olarak ziyaret edilen bu mekân, şeyh Şamsi'nin makam ziyaretidir. Şeyhin mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Zat hakkında ne yazılı, ne de sözlü bir bilgi kaynağı mevcut değildir. Yarkug köyü halkı kurak ya da bunun aksine aşırı yağışlarda sac üzerinde pişirilmiş börek cinsinden yiyecekleri, ziyaret mahalline getirip çocuklara dağıtır. Pir daha çok kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Pir'in etrafında dualar eşliğinde üç defa dönülür. Akabinde her bir ziyaretçi buraya bir bez bağlar ve dilek tutar [102].

2.2. Ahtı İlçesi

2.2.1. Ahtı İlçe Merkezi

[101] Ruslan Kurbanov, 1976 Kurah doğumlu. Tarihçi. Araştırmacı-Yazar.
[102] İstoriya sela Yrkug Agulskogo rayona. Vesti Agula No: 29 (5789) 16 Temmuz 2010.

2.2.1.1. Bulat Baba Piri

Bulat Baba Piri Ahtı ilçe merkezinden 6-7 km mesafede ve denizden 140 metre yüksekliğinde dağın sırtlarında yer almaktadır. XVIII. yy. ikinci yarısında yaşamış olup bu güzel dağ kasabasında toplum arasında nezaket ve şefkatiyle ve derin ilmi bilgisiyle meşhur olmuştur. Her yıl yaz mevsiminde yüzlerce kişi zatın mezarını ziyaret ederek, zatın şahsında muratlarını dile getirmektedirler. Zatın mezarı dağın yamacında düzlük bir alanda elma ağaçların altında yer almaktadır. Ziyaretin etrafı çitle çevrilmiştir. Ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir. Gelen hastaların bazıları şifa ümidiyle yatıya kalmaktadırlar. Ziyaretçiler türbe kapısına ve ağaçlara belli dilek ve istekleri için bez bağlamaktadırlar. Bu ağaçlar kesinlikle kesilmez ve başka yerlere götürülmez. Bu ağaçların meyvelerini gelen ziyaretçiler şifa niyetiyle yemektedirler. Aynı zamanda uğur ve bereket getirmesi için alıp evlerine götüren ziyaretçiler de görülmektedir. Ayrıca ziyaretçiler tarafından dilekler dilenip dallarına ve etrafındaki çitlere bez bağlanmaktadır. Ahtı ilçe belediyesi tarafından ziyaretgâhı koruma altına alarak dağ yolu genişletilmiş ziyaretçilerin ulaşımı kolaylaştırılmıştır.[103]

2.2.1.2. Halk kahramanı Şarvili

Mohaçkale merkezine 245 km mesafede bulunan Ahtı ilçe merkezine girerken, ana yolun sol tarafında yüksekçe tepede büyük kubbesiyle herkesin dikkatini çeken bir anıt görünmektedir. Burası Lezgi halkın milli kahramanı, vatan koruyucusu yüreği vatan ve millet sevgisiyle dolu Şarviliye ait olan anıttır.

Şarvili hayat felsefesiyle yaşam tarzıyla Lezgi halkı için özgürlük ve erdemlilik sembolü haline gelmiştir.

Efsaneye göre Şarvili'nin Antey *(Antey, denizler tanrısı Poseydon'dan ve toprak tanrısı Geya'dan olma eski Yunan tanrısıdır)*efsanesinde olduğu gibi tek bir zayıf noktası vardır. Şarvili yaratılış itibariyle topraktan kopmaması gerekmektedir. Vatanını düşmanlara karşı korumak için onlara karşı girmiş olduğu mücadelede sayısız kahramanlıkları olan Şarvili'yi kendi toplumu içindeki zengin ağalar tarafından pek sevilmemektedir. Günün birinde köy halkı üzerinde tahakkümü olan zatlardan birisi Şarvili'yi zayıf noktasından yakalamıştır. Ona, ironik bir biçimde, şöyle hitapta bulunur;

"Şarvili, bizim aramızda hiç şüphesiz en güçlü, en cesur sensin, ama şu karşıdan görünen Ahtı çayının güney yakasından kuzey yakasına atlayacak kadar cesaretin yoktur". Şarvili düşmanlarının istihza etmelerini, küçük düşürmelerini içine sindirememiştir atlayacak yeri ve günü tayin ettikten

[103] Kazimuhammed İbragimov, 1971 Ahtı Doğumlu. Ahtı İlçesi Gençlik Parlamentosu Başkan Yardımcısı

sonra kötü niyetli insanlar Şarvili'nin atlayacağı yere nohut dökerler. Üstüne de saygınlığı ifade eden birbirinden güzel, rengârenk örtülerden örterler. Atlayacak zaman yaklaşınca, halk meydanı doldurmuştur. Şarvili'nin dostları ve onu sevenler toplumun en zayıf en fakir insanlarıdır. Onun gücünü cesaretini kabullenmeyen ve onu kıskananlar, ona karşı düşmanca hisler besleyenler ise, toplumun içindeki zengin, elit tabakanın mensuplarıdır. Şarvili atlamak için hızlanınca, kurulan tuzakta kayarak sert bir kayaya çarpılmış ve başından aldığı ölümcül yaradan dolayı oracıkta ölmüştür. Rivayete göre Şarvili doğmuş olduğu Ahtıda defnedilmiştir. Her sene yaz aylarında Güney Dağıstan'da Lezgi toplumunun yaşadığı, Lezgistan bölgesinin merkezinde (Ahtı ilçe merkezinde) Şarvili'yi anma, ve onun aziz hatırasına merasimler düzenlenmektedir. Toplumun her tabakasından kadın erkek genç yaşlı toplu halde Şarvili ye ait kılıcının gömülü olduğuna inandıkları dağın yamacını ziyaret ederler. Daha sonra Şarvili'nin adına değişik müsabakalar düzenlenir. Buradan Şarvili'ye seslenirler, onun ruhunu çağırırlar. Şarvili temsili kıyafetiyle halkın huzuruna çıkarak kısa bir konuşma yapar. *"Sizin benden talepte bulunduğunuz, arzu ve istekleri yerine getirmek için çalışacağım"* diyerek huzurlarında ayrılır[104].

Her yıl Haziran ayının son cumartesi günü düzenlenen merasimlere Dağıstan, Azerbaycan başta olmak üzere, yurt içinden ve yurt dışından çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. Şarvili günü, toplumun kanaat önderleri ve yerel yönetim temsilcilerin geniş katılımıyla coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır. Mezarının başında üç defe Şarvili, Şarvili, Şarvili diye çağrılmaktadır. Burada dualar edilir Kur' an okunur ve ruhuna bağışlanır. Böylece merasim başlamış olur. Halk folklor gösterileri yapar.[105] Bilimde öne çıkmış bilim adamlarına üniversite öğrencilerine, Dağıstan'da Rusya'da ve Dünya'da dereceye giren sporculara burada ödüller takdim edilir. Kurbanlar kesilir sadakalar dağıtılır. Bu güne özel bal ve un karışımından yapılan helva ve şerbet dağıtılır.

Şarvili'nin anıtı Ahtı'nın orta yerinde yüksekçe bir tepede yer almaktadır. Altı köşeli anıtın zemini mermer kaplıdır. Gümüş rengindeki kubbesi takriben üç metreye ulaşan sütunlar üzerine oturtulmuştur. Anıtın etrafı dökme beyaz çimentodan yapılan tırabzanlarla çevrilidir[106].

2.2.1.3. Hacı Kişmiş Baba

[104] M. Vagabov, Şarvili: *Dva Mira Epiçeskogo Geroya*. Dagestanskaya Pravda.29. 10. 2008. No: 326-327
[105] M. Ş. Rizahanova, *Duhovnaya Kultura Lezgin, 20-ye godı XX v.-naçalo XXI v. Sovremennıye etnokulturnıye protsessı.* Mohaçkale 2009, s. 212.
[106] Faima İsrafilova, ERÜ Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı Doktora öğrencisi.

Kurukal köyü Ahtı ilçe merkezine 5,5 km mesafede batı yönünde yer almaktadır. Hacı Kişmiş Baba'nın mezarı Ahtı ile Kurukal köyü arasında yaya yolu üzerinde Lay mevkiinde hafif tepelikte yer almaktadır. Daha çok kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler arasında sıkıntılarına çare bulanlar ve adağı bulunanlar kurbanlarını kesip dağıtırlar. Ziyarete gelenler burada bir Fatiha ve üç İhlâs veya Yasin süresini okuyup bağışlar, her türlü dilek için dua edeler. Ziyaretçiler bu zatın ruhuna Kur'an ve dualar okuyarak ziyaretlerini tamamlayıp ayrılırlar. XVIII. yy.'da yaşadığı bilenen, Hacı Keçmiş Baba'nın tarihi ya da menkıbevi kişiliği hakkında, yazılı veya sözlü kaynağa rastlanılmamıştır.

2.2.1.4. Hazır Ana (Hıdır De)

Halk arasında Hazır Ana olarak bilinen ziyaret Ahtı ilçesi merkez camiinin kuzey tarafında, yokuş aşağı anayolu ile paralel dar bir sokağın içinde yer almaktadır. Ziyaret için belli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Yöre halkı çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı geldiği gibi daha çok çocuk sahibi olmak isteyen, çocuğu olupta fazla yaşamayan, ayrıca gelişimsiz, zayıf olan çocukların bu rahatsızlıklardan iyileşmeleri (kurtulmaları) için ziyarete getirilir. Burada dua edilir. Ziyaretçiler buraya getirdikleri çocukları kısa bir zaman tek başına bırakırlar, çocuğun ağlaması yaşayacağına işaret etmektedir.

2.2.1.5. Üç Kardeş Piri

Ahtı çayının kuzey-batı yakasında, eski mezarlığın içinde Üç Kardeş Pir yer almaktadır. Bu mezarın XVII. yy.ra ait olduğu iddia edilmektedir. Üç Kardeş 'in tarihi kişilikleriyle ilgili yazılı veya sözlü bir bulguya rastlayamadık. Üç Kardeş, Bolşevizm döneminden önce yoğun olarak ziyaret edilirken, günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. Bunun haricinde Ahtı ilçe merkezi eski mezarlığında, Şeyh İbrahim'e ait ziyaret yeri olduğu bilgisini aldık, ancak ziyaretin kendisine ulaşamadık [107].

2.2.2. Hryüg Köyü

2.2.2.1. Sufi Baba Türbesi

Hürüg köyü, Ahtı ilçe merkezine bağlı, köklü tarihi geçmişi olan büyük bir yerleşim merkezidir. Köyde altı ziyaret yeri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi yukarı mahallesinde, üç tanesi aşağı

[107] Meriyem Aliyarova, 1954 Ahtı doğumlu. Öğretmen

mahallesinde bir tanesi köyün güney tarafında dağın yamacında sonuncusu da köyün çıkışında güney yönü istikametinde yer almaktadır. Bunlardan ilki yukarı mahallede yer alan Sofi Baba türbesidir. Türbe tek odadan oluşmaktadır. Yapının giriş kapısı özel mülk alanına açıldığı için, ziyaretin içini görme imkânımız olmadı. Ziyaretin batı tarafına bakan duvarında, sunak yer almaktadır.

Sufi Baba hakkında yazılı ya da sözlü kaynak mevcut değildir. Halk arasında keramet sahibi biri olduğu anlatılmaktadır. Yöre halkı tarafından buraya her türlü sıkıntı ve dilek için gelinmektedir. Bu ziyarete yoğun olarak ruhsal problemi olanlar, çocuğu olmayanlar, kaderi açılmayan kız ve erkekler bu sıkıntı ve dileklerine çare olması amacıyla gelmektedirler. Çocuğu olmayanlar bu ziyarete gelip bu maksatlarına ulaşmak için Allah'a dua ederler. Herhangi bir hastalık için bu ziyarete gelen kişiler Fatiha, İhlâs ve Yasin surelerini okuyup bağışlamakta Allah'tan şifa dilemektedirler. Ayrıca mezar taşına sürdüğü elini vücudunun ağrıyan ve rahatsız olan bölgesine sürerler. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar[108].

2.2.2.2. Molla Receb Efendi

Aslen Rutul köyünden olan molla Recep Efendi'nin Hryug köy medresesinde müderrislik yaptığı anlatılır. Molla Recep Efendinin türbeleri köyün aşağı mahallesinde ana yol üzerinde ağaçlığın altında yer almaktadır. Mezarın çevresi hayırsever köylüler tarafından restore edilmiş, günümüzdeki halini almıştır. Kaynak kişiler, Recep Efendi'nin hayatının sonuna doğru halktan uzaklaşarak münzevi hayat tercih ettiğini söylüyorlar.

Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp; haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete herhangi bir rahatsızlığı bulunan ve belli bir dileğinin gerçekleşmesini isteyen kişiler giderler. Ziyarete girerken duvarın üzerinde *"sadaka taşı"* adı verilen bir taş bulunmaktadır. Buraya ziyarete gelen kişiler gücü nispetinde para bırakırlar. Bu para köy çocukları arasında dağıtılmaktadır.[109]

2.2.2.3. Sofi Hüseyin Efendi

Sofi Hüseyin Efendinin mezarı aşağı mahallede, okul bahçesinin sınırında yer almaktadır. Zatın tarihi kişiliği hakkında kayıtlı bir belge olmasa da, halk arasında keramet sahibi bir zat olduğu anlatılır. Kaynak kişiler, Hüseyin Efendinin velî bir zat olduğunu, kardeşleri arasındaki diyalog sonrasında ortaya çıktığını aktarıyorlar. Hüseyin Efendi, geçimlerini avcılıkla sağlayan kardeşleriyle birlikte aynı çatı altında yaşamaktadır. Onlarla birlikte ava çıkmadığı için sürekli abilerinin ithamlarına maruz kalan Hüseyin Efendi, bir akşam yemeği sırasında kardeşlerden birinin: "Sen acıkınca sofraya el

[108] Sergey Hagı 1969 Hryug Doğumlu. Cami görevlisi.
[109] Cemalettin Hacı, 1968 Hryug Doğumlu. Öğretmen.

uzatmayı biliyorsun, ama bizimle ava gelmeyi bilmiyorsun?." der. Hüseyin Efendi kardeşlerine hitaben: *"Tamam o halde yemek yemeyeceğim"* diyerek önündeki pilavlı tepsiyi ters çevirmiştir. Olaya şahit olan kardeşler: *"Sen ancak bunu yaparsın"* diyerek tepki gösterdiler. Hüseyin Efendi, *"Endişelenmeyin bir şey olmadı"* karşılığını vererek tepsiyi eski haline getirdiğinde, pirincin dökülmediğine şahit olurlar." Bu olaydan sonra ailesi, kardeşlerinin sıradan bir insan olmadığını anlarlar.

Hüseyin Efendi çok sade bir hayat sürmüştür. Mütevazı evinde çoğu zaman yakacak odun bile olmazmış. Bir gün eşi Hüseyin Efendiye evde yakacak odunun olmadığını söyleyince, kocası onu yanına alarak ormana götürür, elindeki çakıyla bir ağaca kertik açar açmaz, ağacın gövdesinden kan akmaya başlar, veli zatın eşine hitaben, "işte bundan dolayı ben ağaçlara dokunamıyorum" dediği rivayet edilmektedir.

Günümüzde Hüseyin Baba'nın mezarı, keramet ehli bir kişi olduğu kanaatiyle yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Mezar yöre halkının yanı sıra çevre ilçelerden gelenler tarafından da ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok akıl ve ruh hastaları ve felçli insanlar geldiği gibi, yaşı ilerlediği halde evlenemeyen gençler kısmetlerinin açılması için, gelirler ziyarete. Herhangi bir işte çalışmayan kişiler bir iş sahibi olabilmek için, bunun dışında başka maksatları olanlar da gelir[110].

2.2.2.4. Hacı Abdul-Halik Efendi

Hacı Abdul-Halik Efendi'nin mezarı Hryug köyün batısında yer almaktadır. Oğlunun yanında metfun olan zatın mezarı ağaçlığın altında, mezarlığın köşesinde bulunmaktadır. Keramet sahibi bir kişi olduğu bilgisine ulaştığımız Abdul-Halik Efendinin tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında kayda değer bir bilgiye ulaşamadık. Zatın mezarı, hayırsever köylüler tarafından restore edilmiş ve günümüzdeki halini almıştır. Mezarı iki duvarı kırmız tuğla ile basamak şeklinde örülmüştür. Zat hakkında bilgi içeren mermer parçasında: *"Fani dünyadan ebedi âleme irtihal eden Hacı Abul-Halik bin Nur-Muhammed H.1311/M. 1893 ve onun oğlu Hacı ....? M.1320, H.1902"* tarihi kayıt yer almakta ve yanında duvarın içinde kare şeklinde bir sunak bulunmaktadır. Mezara çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı gelindiği gibi daha çok çocuğu olmayan ailelerin çocuk sahibi olmak için geldiği ve korku, baş ağrısı diğer şikâyetleri olanların da yoğun bir şekilde şifa amaçlı olarak geldikleri bilinmektedir. Rahatsızlığı bulunan hastalar bir süre türbede bekletilir. Ziyarete gelen

[110] Sereja Hagı, a.g.ş

kişiler burada Fatiha, İhlâs veya Yasin süresi okuyup bağışlar, dilekleri için dua ederler, ağaç ve tel örgülerine çaput bağlarlar.[111]

2.2.2.5. Pir Sadaka

Pir Sadaka, Hyug köyün dışında Ahtı ilçe merkezine giden yolun güney yönünde yer almaktadır. Pir 1,20 cm yüksekliğinde 2x2 metre ebadında bir yapıdır. Yapının üst kısmı arkaya doğru eğiktir, ön duvarda sunak yer almaktadır. Yapını üzerinde çaprazlama dikili duran direklere ziyaretçiler tarafından çaput bağlamaktadır. Ziyaretgâh yöre halkı tarafından ailevi sıkıntılardan kurtulma gibi çeşitli amaç doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Maksatlarına ulaşmak isteyen ziyaretçiler duvarda yer alan sunağa kâğıt cinsinde para bırakırlar. Ayrıca ziyaretçiler tarafından ziyarete gelen hastaların şifa amacıyla yemeleri için şeker vb. türden tatlılar ve kuru gıdalar bırakılmaktadır, ziyaret edildiği gibi, yoldan vasıtayla geçen kişiler de burada bineklerden inerek dua eder dileği olan dilekte bulunur ve bir Fatiha ve üç İhlas okuduktan sonra yollarına devam ederler.[112]

2.2.2.6. Sofi Davud Efendi

Ziyaret, Hryug köyünün güneyinde, dağın doğu yamacında yer almaktadır. Heyelan sonucunda ziyarete giden yola ulaşıma tamamen kapanmıştır. Dağın eteklerinden bakınca zatın mezarının, uçurumun sınırında yer aldığı görülmektedir. Tahminlerimize göre, ziyaretin ilk bulunduğu yer dağın eteklerinde düzlük bir alan iken, buralarda sık görülen toprak kayması sonucunda yer değiştirmiştir. Söz konusu ziyaretin yeri yakın gelecekte tamamen ortadan kalkacağa benziyor.

2.2.3. Lutkun Köyü

2.2.3.1.Vakıf Baba

Halk arasında Vakıf Baba olarak bilinen, İsmailov Vakıf İsmailoviç, 1894 yılında Ahtı ilçesine bağlı Usur köyünde dünyaya gelmiştir. Vakıf Baba, Usur köyünde otuz iki yıl kadar yaşamıştır. Annesini kaybettikten sonra 1926 yılında Lutkun köyüne göç etmiştir. Lutkun'da bir aile kurduysa da kendi çocukları olmamıştır, bir kız çocuğunu evlat edinmiştir. Çok sade hayat yaşayan Vakıf Babanın okuması yazması hiç olmamıştır. Gündüzleri halkın çeşitli sıkıntılarıyla meşgul olan Vakur Baba'nın, gecelerini ibadetle geçirdiği anlatılır. Vakıf Baba hayatta iken içinde yaşadığı halkın ona veli nazarıyla baktıkları, toplum içinde onun olağan üstü bir yeteneğe ve keramete sahip biri olduğu anlatılmaktadır. Hayatta iken meşhur olan Vakıf Baba'nın vefat ettikten sonra popülaritesi daha da

[111] Peri Karibova, 1945 Hryug köyü doğumlu. Emekli.
[112] Bisirat İsayeva, 1965 Lenin köyü doğumlu. Ev hanımı.

artmıştır. Rivayete göre Vakıf Baba kendisine müracaatta bulunan ve hasta olan insanları iyileştirirmiş. Yukarda da ifade ettiğimiz gibi Vakıf Baba herhangi bir eğitim görmemiştir, ayrıca daimi bir işte de çalışmamıştır. Zaman zaman ortadan kaybolup bir zaman sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Sürekli hareket halinde olan Vakıf Babayı, bir köyün altından geçen yolda, bir ormana giderken, bazen dağa tırmanırken görürler bazen de haber verilmediği halde hastanın yanında görürlerdi. Vakıf Baba daha çok üfürükçülükle meşhur olmuştur. Kaynak kişiler zat, ellerini hastanın başı üzerinde gezdirerek ve ağzına tükürerek iyileştirdiğini aktarıyorlar. Bir rivayete göre 1960'lı yıllarda yaz günü, Lutkun köyünde hasta olan bir çocuğa doktorlar teşhis koyamadılar, yemeden, içmeden kesilen çocuğun sağlığı her gün daha da kötüye gitmekteydi. Anne-çocuk serinlemek için camiye girdiği bir anda Vakıf Baba da camiye girmiştir. Hasta çocuğu kucağına alıp sağdan sola başını sıvazlayarak, sanki çocuğun saçlarından avucun içine bir şeyler topladığı izlenimi vermiştir. Ardından avucunun içine üfleyerek *"Uç, sinek uç"* deyip avucunun içindekini itina ile temizledikten sonra, çocuğun ağzını açtırıp "bir daha hastalanmayacaksın" diyerek içine tükürdüğü anlatılır. Ahtı bölgesinde Vakıf-Baba'nın ünü o denli artmıştı ki, dönemin Kominist Parti Bürosu bölge sorumlusunun dahi gizli gizli bazı şeyleri ona danıştığı aktarılır. Vakıf-Baba 1972 yılında vefat etmiştir, ancak onun ünü vefatından sonra daha da artmıştır[113]. Vakıf Baba'nın mezarı, yaşadığı eski evin önünde yer almaktadır. Zatın vasiyeti üzerine köylüler tarafından dört duvardan oluşan sade bir mezar inşa edilmiştir. Onun cazibesi mensup olduğu Lezgi topluluğunun yanı sıra Agul, Rutul, Tabasaran ve Tsahur toplulukları arasında da her geçen gün artmaktadır. Lutkun köy mezarlığında metfun olan Vakıf Babaya çok sade bir mezar yaptırılmıştır. Mezara çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı gelindiği gibi daha çok çocuğu olmayan ailelerin çocuk sahibi olmak için geldiği, korku, baş ağrısı diğer şikâyetleri olanların da yoğun bir şekilde şifa amaçlı olarak burayı ziyarete geldikleri bilinmektedir. Ziyarete geldikten sonra çocuğu olan aileler eğer çocukları erkek olursa adını Murat koymaktadırlar. Rahatsızlığı bulunan hastalar bir süre türbede bekletilir. Adağı bulunan ziyaretçiler kurbanlarını burada kesmekte ve dağıtmaktadır. Ziyarete gelen kişiler burada Fatiha, İhlâs veya Yasin süresinin okuyup bağışlar, dilekleri için dua ederler.[114]

2.2.4. Smugul köyü

2.2.4.1. Molla Yusuf Smugulskiy

Ahtı ilçesine bağlı Smugul köyü kabristanda molla Yusuf'a ait bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Molla Yusuf, 1796 yılında Ahtı-Para 'ya Smugul'un da dahil olduğu ve diğer yerleşim merkezlerinden oluşan askeri müfrezeye katılmıştır. Bulgakov (?-1824) komutasındaki Çarlık Rus birliklerine karşı,

[113] N. M Mufaraceva, *Tarikatı i Tarikatskiye Şeyhi "Dagestana* "Sbornik Soçineniy" Mahaçkala 2003, s. 419.
[114] Ragneta Kurbanismailova, 1978 Doğumlu. Muharemkent ilçesi Giliyar köyü Doğumlu. İlahiyatçı.

mücadele eden Gazi-Kumuh Hanı II. Surhay'ın (1744-1827) ele geçirdiği Kuba köyüne yakın bir mevkide Molla Yusuf Smugullu şehit düşmüştür. Zaman içerisinde ziyaret mekânına dönüşen molla Yusuf'un mezarı, halk arasında her türlü arzu ve dilek için ziyaret edilmektedir. Ancak zat hakkında mezar taşında yer alan bilgi dışında, yöre insanı ne tarihsel kişiliği, ne de menkıbevi bir bilgiye sahip değildir. Mezara yöre halkı tarafından daha çok ziyaret amaçlı olarak gitmektedir. Buraya gelen ziyaretçiler bu zatın ruhuna Kur'an okuyan, dua ile ziyaretlerini yapıp ayrılırlar. Bununla beraber felçli hastalar, kalp rahatsızlığı bulunanlar, bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar da ziyarete getirilir ve burada dua edilerek şifa temennisinde bulunulur. Ziyarete günümüzde de halk tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir.[115]

2.3. Ahvah İlçesi

2.3.1. Karata Köyü

2.3.1.1. Cemalettin Efendi Türbesi

Cemalettin Efendi türbesi, Şeyh Şamil'in veznedarı Kara Ömer'in mezarının yanında yer almaktadır. Bu iki ziyaret yeri Ahvah ilçe merkezine bağlı Karata köyü sınırları içerisinde kuzeydoğu istikametinde köyün eski mezarlığının orta kısmında bulunur. Kubbeli yapının yüksekliği üç metre civarındadır. Türbe duvarlarının dışa ölçüleri iki metre eni ve iki buçuk metre uzunluğundadır. Duvar kalınlığı 50 cm. olup, doğu tarafına açılan girişi yer almaktadır. Doğu tarafındaki duvara yaslanmış şekilde Arapça yazılır 1,7 metre yüksekliğinde mezar taşı bulunur. Yapı, Şeyh Şamilin en büyük oğlu Cemalettin'e aittir.

Cemalettin 1831 yılında Untsukul ilçesine bağlı Gimri köyünde doğmuştur. Dokuz yaşındayken Ahulgo muharebesinde babası tarafından Rus generali Grabbeye (1789-1875) esir olarak verilmiştir. O tarihten itibaren Cemalettin sarayda yetiştirilmeye başlanmış, dönemin en iyi hocalarından, eğiticilerinden, güzel bir eğitim almış, ileri seviyede Rusça örenmiştir, zamanla Rus ordusunun parlak bir subayı, Sankt- Petersburg'un en gözde damadı ve gelecekte imparatorun vaftiz çocuğu olacaktı. Kısa zaman içerisinde toprak ağasının kızı Oleninoy ile evlenecekti;[116] ancak, dağlıların Gürcistan'a yaptıkları son bir baskında Gürcü Çarın'ın kaçırılan torunları olan Orbeliani ve Çavçavadze'nin prenseslerle mübadele yapılması üzerine 1855 yılında Şeyh Şamil oğlu Cemalettin'i geri çağırır. İmparator anlaşmak zorunda kalmış ve Mart 1855 yılında 24 yaşını dolduran Cemalettin memlekete dönmüştür.

---

[115] Ruslan Kurbanov, a.g.ş

[116] Ali-Gadji Çohskiy*, Skazaniye Oçevidtsa o Şamile* 1873. Mohaşkale 1990, s. 45-49.

Küçük yaştan itibaren Rusya'da yetişen Cemalettin, yeni ortama alışamaz ve babasını barış görüşmeleri başlatması için ikna etmeye çalışır, fakat bu teklif babası tarafından öfke ile karşılanır. Cemalettin geride bıraktığı arkadaşlarını, nişanlısını, alıştığı hayat tarzını özler. Çok geçmeden Cemalettin hastalanır.[117] Babası Cemalettin'i Çeçenistan hükümdarının kızıyla evlendirmiş ve Ahvah'a bağlı Karata köyüne yerleştirmiştir. Memlekette iki yıl geçiren Cemalettin 1857 yılında vefat etmiştir. Oğlunun vefatının üzerinden iki yıl sonra 1859 yılında Şeyhin kendisi silahı bırakıp teslim olmuştur.[118]

Ziyarete haftanın bütün günleri gelindiği gibi, yoğun olarak da Perşembe ve Cuma günleri gelinmektedir. Türbeye daha çok felçli hastalar ve ruhsal sorunu olan hastalar gelmektedirler. Ruhsal rahatsızlığı olan ziyaretçiler Cuma günü burada yatıya kalarak şifa bulacaklarına inanırlar. Ayrıca çocuğu olmayan kişilerde bu ziyarete rağbet etmektedirler. Gelen ziyaretçilerden bir kısmının türbeye yiyecek, para, meyve vb. bıraktıkları da görülür.[119]

2.3.1.2. Kara Ömer Efendi Türbesi

Kara Ömer Efendi türbesi, 1988 yılında restore edilmiş ve beyaza boyanmıştır. 1,5x 1,45 cm. kalınlığında olan duvarları, yaklaşık üç metre yüksekliğindedir. Kare şeklindeki çatısıyla Cemalettin Efendi Türbenin kuzey doğusunda yatmaktadır. Üzerinde Arapça yazıları olan yarım daire şeklinde 160 cm yüksekliğinde iyi işlenmiş yerel bir cins taştan yapılmış mezar taşı bulunuyor. Kara Ömer Efendi, Çarlık ordusuna karşı mücadele etmiş Şeyh Şamil'in hayatının sonuna kadar yanında bulmuş ve onun veznedarı olmuştur. Kara lakabı muhtemelen onun ürkütücü görünüşünden dolayı verilmiştir. Kara Ömer'in türbesi, Cemalettin Efendinin türbesin yanında yer almaktadır. Günümüzde Kara Ömer'in türbesinin türbedarlığı akrabaları tarafından yapılmaktadır. Her sene yaz aylarında Dağıstan Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından burada toplu programlar düzenlenmektedir. Bu programlar kapsamında mevlütler okutulur, kurbanlar kesilir dualar edilir, gelen ziyaretçilerden dileği olan dilek tutar. Ayrıca burada düzenlenen toplu programlara çok sayıda farklı sosyal tabakalardan ziyaretçi katılır.[120]

2.4. Akuşa İlçesi

2.4.1. Usişa Köyü

[117] B. İ. Gadjiyev, *Dagestan v istorii i Legendah*. Mohaçkale.77.
[118] Ş. M. Kaziyev, *İmam Şamil*. Mohaçkale s. 272 BAK
[119] Gamzat Gamzatov, 1976 Untsukul Doğumlu. Sosyal Sigortalar Kurumunda Memur.
[120] Magomed Rasulov 1957 Karata Doğumlu.

2.4.1.1. Usişalı Davud Efendi

Dargi toplumunun yoğun yaşadığı Usişa bölgesi tarihte çok âlim, bilim ve devlet adamı yetiştirmekle meşhur olmuştur. Usişa'da faaliyet gösteren medrese ve mektepler XVI-XVII yüzyıllarda bölge halkını aydınlatma hususunda çok önemli rol oynamıştır. Burası henüz matbaanın yaygın olmadığı dönemlerde, el yazma eserlerinin çoğaltılma merkezi olarak da bilinir. Bu bölgede (XVI-XVII. yy.) her medrese görev yaptığı müderrisiyle meşhur olurdu. Onlardan birisi Muhammed b. Muhi Efendi adıyla bilinen Davud Efendi'dir. Davud Efendi 1665 yılında dünyaya gelmiştir. Babası köy halkının koyunlarını güden bir çobandır. Davud Efendi küçük yaşlarda köyde faaliyet gösteren medrese hocalarından ders almış, yaşı biraz ilerleyince her gün ders almak için, Akuşa köyüne gidip gelmiş. Davud Efendi'nin zeki ve meseleleri kavrama yeteneği medrese hocalarının dikkatlerini çekmiştir. Hocası tarafından zaman kaybetmeden Kudutli köyündeki Musalav Efendi'nin medresesine gönderilir. Davud Efendi Arap dili ve belagati konusunda kendini iyi yetiştirmiştir. Bunu fark eden Musalav Efendi, Arap uleması arasındaki nüfuzunu kullanarak Davud Efendi'yi Kahire'deki en saygın medreseye eğitimini tamamlaması için gönderir. Kahire'de Davud Efendi'nin çok büyük başarılar elde ettiği anlatılır. Öyle ki bir zaman sonra devrin saygın medreselerine Davud Efendi müderris olarak davet edilmiştir. Kahire'den sonra Şam'da hocalığa devam eden Davud Efendi XVII. yy. sonuna doğru gurbetten dönmeye karar vermiştir. Uzun yıllar sonra memlekete dönen Davud Efendi'ye bu zor zamanda destek olacak ne bir evi, ne de bir ailesi vardır. Davud Efendi memlekete döndükten sonra da hocalık görevine önce Akuşa, daha sonra Usişa'da devam etmiştir. Çok kısa zamanda Davud Efendi Dağıstan âlimleri arasında ün salmıştır.[121] Davud Efendi'nin bilgi birikimi konusunda çok iddialı olduğunu Tatilav al-Karati, İbrahim al-Uradi ile arasındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Burada, Davud Efendi daha çok güncel meseleler hakkında kendisine yönelten sorulara fetva verdiği görülmektedir. Davud Efendi İran Şahına vergi vermemek için halkını uyarmış, hatta vergi memurları geldiklerinde Davud Efendi onları mezarlığa götürmüş ve *"size vergi ödeyeceğiz diyenler burada yatmaktalar, onlardan talep edin"* demiştir. Davud Efendi'nin halk tarafından camiinin hemen yanında inşa edilen evinin içinde derince bir kuyu açılarak yılın belli dönemlerde inzivaya çekildiği de anlatılır. Ziyaret yöre halkı tarafından yoğun olarak yapılmaktadır. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü de ziyaret edilmektedir. Davud Efendi'nin kabri her türlü dilek ve hastalık için ziyaret edilmekle beraber daha çok baş ağrısı, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olan kişilerce ziyaret edilmektedir [122]

[121] D. M. Alhasova, "Tvorçeskoye Naslediye Davuda iz Usişa. Vzaimodeystviye Gosudarstva i Religioznıh Obyedeneniy: Sovremennoye Sostoyaniye i Perspektivı". *Severo-Kavkazskaya Nauçno-Praktiçeskaya Konferenciya. 15 Ekim* Mohaçkale 2003, s. 525-527.
[122] Muhammed-Rasul Omarov, a.g.ş.

2.5. Baba-Yurt İlçesi

Baba-Yurt ilçe sınırları içerisinde herhangi bir ziyaret yerine rastlanılmamıştır.

2.6. Bejta Bölgesi

2.6.1.1. Şifalı Su

Sağlıklarına kavuşmak adına insanlar birçok yola başvurmaktadırlar. Dolaysıyla şifalı kaynak ve pınarların da insanların ezelden beri kullandıkları bir yöntemdir. Şifalı su kaynaklarına Dağıstan'ının dağlık batı bölgesinde sık rastlanılmaktadır. Bejta bölgesine 12 km. mesafede sıcak kaynak yer almaktadır. Rivayete göre burada yer alan kaynak su radikülit, böbrek, kalın bağırsak vb. rahatsızlıkları iyileştirme özelliğine sahiptir. Kaynak kişiler, SSCB döneminde Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan gibi komşu ülkelerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilirken, günümüzde ancak yöre insanının buralara gelerek bu şifalı kaynaktan yararlandığını ifade etmektedirler.[123]

2.7. Botlih İlçesi

2.7.1. Muni Köyü

2.7.1.1. Hacı Bedrettin Efendi

Bedrettin Efendi 1913 yılında Botlih köyünde doğmuştur. Babası tarafından küçük yaştan itibaren dini ilimleri okuması için medreseye başlatılır. Bedrettin Efendi bir âlim kimliğiyle meşhur olduğu kadar ikinci dünya savaşı gazisi olarak ta bilinir. Bedrettin Efendi savaş hatıratlarında cephede hiçbir vakit namazı kazaya bırakmadığını ifade etmektedir. İkinci dünya savaşı sırasında cephede gördüğü rüyayı şöyle anlatmaktadır: *"Almanlarla yaptığımız savaş sona ermiş ve ben sağ salim köyüme dönmüştüm sanki köydeki camiyi temizleyip içinde namaz kılıyordum"*. Savaş dönüşü Botlih ilçe merkezine bağlı Muni köyünün camisinde mevcut rejimin katı kurallarına rağmen imam hatiplik yapmıştır. Bedrettin Efendi, şeyh Meselyasul Muhammed Efendi'nin mürididir. Rivayete göre, Bedrettin Efendi Botlih ilçe hastanesinde yöneticilik yaptığı yıllarda Godoberi kasabasına iş icabı yapmış olduğu yolculukta, başından geçen olayı şöyle aktarmaktadır: *"Godoberi kasabasında benim Arapça okuryazar olduğumu öğrenince bana, Kahibli Hasan Efendi'nin "Hülasatu-l Âdab" eseri hediye edildi. Godoberi'den at sırtında Muni'ye gelene kadar o eseri okuyup bitirdim. Okuduğum*

[123] İsa Abdullayev, Cemal Muhtarov, "Tselebnıye Rodniki Gor." *Dagestanskaya Pravda. No: 299-301*. 12.10.1212

kitap benim üzerimde ciddi bir etki bıraktı, beni mürşidime öyle bağladı ki, her an onun huzurunda bulunma isteği doğmuştu".

Bedrettin Efendi'nin, annesinin vefatından sonra, her gün sabah ve ikindi namazlarından sonra annesinin mezarına giderek dua ettiği anlatılır. Nakşibendî ve Şazeli tarikatı mürşidi olan Hacı Bedrettin Efendi icazetini Muhammed Efendi al- Huçadi' den almıştır. Şeyh Bedrettin Efendi 1990 yılında Sovyetler birliği dağılınca Hac farizasını yerine getirmiştir. Temmuz 2003 yılında vefat eden Bedrettin Efendi'nin ziyareti Botlih ilçe merkezine bağlı Muni köyüne 2 km; kuzey-doğu istikametinde, eski mezarlığında yer almaktadır. Zatın menkıbevi kişiliği hakkında araştırmamıza katkı sağlayacak nitelikli bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Şeyh Bedrettin Efendi yöre halkı tarafından çok saygı duyulan aydın bir kişi olduğu ifade edilmektedir. Şeyh Bedrettin Efendinin mezarının etrafı yeşile boyanmış demir parmaklıklarla çevrilidir. Ayrıyeten mezarın etrafı çınar ağaçlarıyla çevrilidir. Mezar taşının bulunduğu tarafta yeşil bayraklar asılıdır.

Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Burayı daha çok Nakşibendi ve Şazeli tarikat mensupları ziyaret etmektedir. Her yıl Temmuz ayında şeyh Bedrettin Efendinin mezarı başında tertiplenen mevlütlere ve zikir halkalarına, Dağıstan ve Çeçenistan'ın çeşitli bölgelerinden yüzlerce kişi katılmaktadır. Ziyaret esnasında Zatın ruhuna Kur' anı Kerim okunur dualar edilir, tarikat müntesipleri kıyamet günü şeyhlerden şefaatçi olmalarını istemektedirler. Kadınlar ziyaretleri esnasında çeşitli dilekler dileyerek burada yer alan ağaçlara çaput bağlamaktadırlar.[124]

2.7.2. Andi Köyü

2.7.2.1. Ana Kız (İla-Yeşi)Tepesi

Andi köyüne 5-6 km mesafede güney batı tarafında İla-Yeşi mevkiinde dağın yamacında *"Ana Kız"* ziyareti yer almaktadır. Rivayete göre: ana ve kız sabahın erken saatlerinde köyden 5-6 km. kadar uzak bir mesafede yer alan tarlaya, harmana giderler. Hava sıcaklığından bunalan ve çok çalışmaktan yorgun düşen ana ve kız, bir ağacın gölgesinde dinlenmeye çekilirler, kız annesine hitaben: *"Tarlada çalışmaktansa dağın zirvesine çıkmayı tercih ederdim"* der. Burada uyuyakalmışlardır. Uyandıklarında kendilerini *"Reçedil Reçol"* dedikleri dağın tepesinde bulurlar. Anne ve Kız ikisi de donarak taş kesilmişlerdir. Günümüzde dağın yamacında yer alan biri büyük diğeri küçük olan kayaları görmek mümkündür. Mekânın, toplum nazarında eksi cazibesi kalmamış olup; yöre insanı

[124] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

nadir de olsa ziyaret etmektedir.[125] Ziyaret için her hangi bir yer mevcut olmayıp, haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyarete çocuk sahibi olmak isteyenler başta olmak üzere, her türlü istek ve amaç için gelinmektedir. Ziyaret sonrasında dilekleri kabul olan ziyaretçiler şükür amacıyla kurban keserek dağıtırlar. Bu uygulama günümüzde pek görülmemektedir. [126]

2.7.2.2. Şeyh Ömer Hacı Andiyskiy Türbesi

Kadiri tarikatı şeyhi, Şeyh Ömer Hacı Andiyskiy 1834 yılında Andi köyünde dünyaya geldi. Ömer Hacı Andiyskiy icazetini Çeçen asıllı Kunta Hacı Kişiyev (1800- 1867) den almıştır. Kunta Hacı Kişiyevin müritlerinin büyük bir çoğunluğunun Çeçenlerden oluşuyor olmasına rağmen, bu makama Ömer Hacı Andiyskiy'i layık görüp kendisinden sonra mürşidi kâmil olarak onu tayin etmiştir.

Ömer Hacı Efendinin yaşadığı yıllar dönem itibariyle Dağıstan ve Çeçenistan toplumlarının sosyo-politik ve ekonomik açıdan gerçekten zor zamanlardır. İki halkın nüfusunun önemli bir kısmını yitirdiği, bağımsızlık mücadelesi sona ermişti (1859). Kunta Hacı Kişiyev ile Ömer Hacı Andiyskiy her ne kadar halka barış ve huzuru telkin etseler de, Çarlık Rusya'nın yerel yönetimlerini ikna edememişlerdir.

Rus yanlısı asker ve memurların yerli halka yönelik haksız tutumu konusunda, Ömer Hacı Andiyskiy:*"Allah'ın bahsettiği bir canı, ancak Allah alır"* diyerek onları barışa ve huzura davet etmiş, haksızlığa tahammülleri olmayan halkın kan dökmelerinin önüne geçmiştir. Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerinde fikir itibarıyla benimsenen ve yaygınlık kazanan; sürekli *"Gazavata"* teşvik eden Nakşibendi Tarikatının mürşitlerinin aksine, Kadiri Tarikatı şeyhleri sevgi, saygı, hoşgörü ve toleransı telkin ederek, temel insani değerleri gözetip, birlikte yaşama anlayışı içerisinde hareket etmektedirler. Kunta Hacı Kişiyev ve müritlerinin, Şeyh Şamil ve önderliğinde devam eden Gazavat ve Müridizm harekâtına karşı sergilenen duruş bu şekildeydi.

1863 yılının sonuna doğru gelen tehlikeyi sezerek kendi evinde yeni Kamili mürşidi ilan etmek amacıyla müritleri bir araya getirerek şöyle hitap etmiştir: *"Ben benden sonra size rehber olarak öyle bir kişi seçeceğim ki benim yapmaya güç yetirmediğim işleri Allah'ın izniyle o zat yapacaktır"*. Etrafında toplanan müritlerine kısa bir konuşma yaptıktan sonra, Kunta Hacı, Hacı Ömer Hacı Andiyskiy'i sormuş orada hazır bulunanlar: görmediklerini söylemişler, Kunta Hacı ancak on iki kişinin sığabileceği sundurmanın altında zikre başladıktan kısa bir süre sonra, bir anda Ömer Hacı'nın zikir halkasına dahil olduğunu görünce, müritler yeni mürşidin kim olduğu artık anlamışlardır. Ömer

[125] M.A. Aglarov, *Andiytsı*, İzdatelstvo Yupiter, Mohaçkale. 210-213 2002, s. 5-12.
[126] Ramazan-Hacı Magomedov. 1979 Botlih doğumlu. Esnaf.

Hacı Andiyskiy şöyle diyordu: *"Kafkasya'nın Rusya ile silahlı mücadeleye girmesi bu toplumu yok etmekle eş değerdedir. Ancak akıllı hareket ederek her türlü zulmü ve haksızlık izale edilebilir. Yaşlıları, çocukları, kadınları ayırt etmek toplumsal yıkıma sebebiyet veren bir savaşın, Allah katında hiç bir değeri olmadığı gibi, Müslümanlara ve Allah'ın dinine zarar vermektedir. Bizler, Müslüman topluluğu olarak yegâne sığınağımız ve tek yardımcımız Allah'tır ve sizden, devletin kanun ve yasalarına gereği gibi uymanızı istiyoruz"*. Herkes bilsin ki mensup olduğunuz din senin olmayanları soymayı kati olarak yasaklamıştır. Soyguncular, yağmacılar bunu meslek ve alışkanlık haline getirenler, haksız olarak aldıkları ve gayrı meşru yollarla kazanılan malın yüzde beşini cami ve medreselere bağışlamakla iyilik yaptıkları zannederler, tam aksine kanun kaçakları yüzünden masum Müslüman toplumu zarar görmektedir.

Ömer Hacı Andiyskiy hayatının sonuna kadar Dağıstan da, Çeçenistan da ve İnguşetya bölgelerinde düzenledikleri her mecliste barışı telkin ederek, sulhtan yana taraf olurken, Nakşibendi tarikatının mensuplarından eleştirilere ve ciddi tepiklere maruz kalmıştır. Ömer Hacı Andiyskiy 1914 yılında 80 yaşında Andi köyünde vefat etmiştir. Günümüzde zatın türbesi Andi köyü eski mezarlığında yer almaktadır. Kadiri tarikatı Dağıstan'da Andi toplumu arasında yaygınlık kazanmıştır. Her sene 17-18 Temmuz da Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya'dan ve diğer bölgelerden gelen binlerce ziyaretçinin katılımıyla mevlütler, toplu zikirler gibi dini programlar düzenlenmektedir.[127] Şeyh Hacı Ömer Andiyski'nin türbesi her yıl 17-18 Haziran ayında Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya halkınca yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Her türlü hastalık için bu ziyarete gelinmekle beraber buraya daha çok akıl, ruh hastaları ve felçli hastalar getirilmektedir. Gelen kişilerce burada Kur'an okunup zatın ruhuna bağışlanmakta ve dua edilerek Allah'tan şifa temenni edilmektedir.[128]

2.7.3. Gagatli Köyü

2.7.3.1. Temir-Sultan Ziyareti

Botlih ilçe merkezine 30 km. mesafede olan Gagatli köyünün güneyinde eski Rikvani yerleşim merkezinin bulunduğu mevkide yer almaktadır. M.A. Aglarov' un ifadesine göre, Gagatli köyünün civarında *"Himliru"* denilen mevkiide dağın tepesinde, Aksak Timur'un yöre halkını kılıçtan

[127] A. Murtazaliyev, M. Sultanov-Barsov, *Umar-Hacı Andiyskiy*. "İstoriko-Filosofskiy Oçerk" . İzdatelskiy Dom, Narodı-Dagestana. Mohaçkale. 2013, s. 10-27.
[128] Mahmut Ahvahskiy, 1974 Ahvah Doğumlu. Çiftçi.

geçirdiği *"Timur-Sultan"* ziyaret mekânı yer almaktadır.[129] Timur-Sultan ziyaret yeri dağın en tepe yerinde bulunmaktadır. Ziyaret, yeri Türkiye de Nevşehire, bağlı Kapadokya yöresinde karşılaştığımız Peri bacalarına benzer kayalıklardır. Beyaz renkte ve keskin köşeli kayalıkların arasında, küçük odacıklar yer almaktadır. Aynı mevkide halk arasında *"günah ölçer"* dedikleri iki kaya arasında bir boşluktan geçerek, günahlardan arındıkları, kayalıklarda yer alır. Kayalıkların arasında kuytu yerlerde inşa edilen odaların büyüklüğü 3 metre eninde, 4,5 uzunluğunda olup yüksekliği ise yaklaşık 2 metre kadardır. Odaların duvarları bu civardan toplanmış ince taşla örülmüştür. Tavan kısmı duvarların üzerinde yatay olarak sıralanmış kalaslar ve yassı taşlarla örtülmüştür.

Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilebilmektedir. Ziyarete her türlü amaç ve rahatsızlıktan dolayı gelinmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar, ruhsal bozukluğu olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunanlar getirilir. Rahatsızlığı bulunan bu hastalardan bir kısmı şifa bulmak amacıyla bu odacıklarda yatıya kalmaktadır. Maksatlarına ulaşan kişilerden bazısı veya adağı bulunanlar kurban kesmekte ve dağıtmaktadırlar. Ayrıca ziyarete işsizlik, ailevi huzursuzluk gibi her türlü sıkıntısı olanlar da gelmektedir. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an okuyup bağışlamakta ve rahatsızlıklarından kurtulmak için dua etmektedirler.[130]

2.7.4. Rikvani Köyü

2.7.4.1. Bahargan ve Modu Dağı

Dağıstan toplumlarının kültürel bütünlüğünü oluşturan mitolojik karakterleri, çok çeşitlilik arz etmektedir. Yerli toplulukların tarihten, günümüze kadar gelen doğa ile iç içe yaşamalarına bağlıdır. İnsan doğada varlık bulan, yaşamını sürdürebilmesi için de, zorunlu olarak doğayla ilişki içinde olmak durumunda olan bir canlıdır.

Andi halkının dini ve sosyal yapısında geniş yer etmiş ve doğanın çok ender motiflerinden biri olan Botlih ilçesine bağlı Rikvanib köyünde dağa dönüştürülmüş iki kardeş motifi karşımıza çıkmaktadır.

---

[129] M. A. Aglarov, *Andiytsı; İstoriko Etnografiçeskoye İssledovaniye*. İzd-vo Yupiter. Moskva.2002, s. 262.
[130] Arsen Murtazaliyev 1950 Rikvani Doğumlu. Tarihçi

Bize aktarılan efsaneye göre: Tanrı Tsop, iffet ve namus timsali bir kadından dünyaya gelen iki erkek çocuktan; Bahargan ve Modu kardeşlerden söz edilmektedir. İnsanların kötü niyetli, dedikodu, haset ve kıskançlıklardan dolayı, Kutsal Ruhlar, kardeşlerden birini dik yamaçlı sert kayalıklara, diğerini üstü yeşil örtü ile kaplı dağlara dönüştürürler. Annelerinin vefatından sonra kalbini Modu dağının orta kısmına gözlerinin birini Bahargan, diğerini Modu'unun dibine gömerler. Bahargan'ın yamacından soğuk, Modu'unun yamacından ise ılık şifalı su akmaktadır. Bahargan ve Modu dağları Andi toplumunda kendine has kült merkezleri haline gelmiştir. Bahargan ve Modu dağı Rikvani köyüne 3-4 km mesafede, güney yönünde yer almaktadır. Dağın yamaçlarının sıcak yaz mevsimlerin de dahi karlarla kaplı olduğu görülmektedir. Ziyaretçiler 2200 metre yükseklikte olan dağa çıkmak için kuzey tarafındaki yolu kullanılmaktadırlar.[131]

Mitolojiye göre, Bahargan dağının en tepesinde, insanların yaşam biçimine yakın hayatlarını sürdüren Tanrılar topluluğunun yaşadığından bahsedilmektedir. Günümüzde Bahargan ve Modu dağının eteklerinden akan suların yöre halkı arasında şifa kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Kurak mevsimlerde köyün İmam hatibinin öncülüğünde, kadın erkek hep beraber dağın zirvesine yağmur duasına çıkarlar. Burada namazlar kılınır, zikir halkaları oluşturulur, nadir de olsa kurbanlar kesilir. [132] Yöre halkı, XIX. yy.'nın ikinci yarısında yaşamış Çeçen Kadiri tarikatı mürşidi Şeyh Kunta Hacının Bahargan dağında yağmur duasına çıktığını aktarıyorlar.

Bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olan ziyaretçiler şifa bulma umuduyla, bu sudan içer ve yıkanırlar. Dağın zirvesinde kayalıklar arasına sıkıştırılmış ve ziyaretçilerin bez, çaput vs. bağladıkları direk bulunmaktadır Yöre halkının genel itibariyle geçim kaynağı hayvancılık olduğundan, halk hayvanlarını Modu'nun eteklerinde otlatırlar. Burada beslenen hayvanların kışı zayiatsız atlatacaklarına inanılmaktadır.[133]

2.8. Buynaksk İlçesi

2.8.1. Seyid-Ağa Mir-Hüseyin

Seyit-Ağa-Mir Hüseyin'in ziyaret yeri Buynaksk şehri mezarlığında batı tarafında yer almaktadır. Ziyaret XX. yy. başında ortaya çıkmıştır. Ağa-Mir Hüseyin Azeri kökenli Peygamber soyundan gelen Seyit olduğu bilinmektedir. Mezar taşında Kiril alfabesiyle Azerice ve Arapça yazılı metal bir levhanın sonradan monte edildiği anlaşılıyor. Ziyaret yeri temelde dörtgen şeklinde bir yapıdır.

[131] M.R. Halidova "Vozrojdenie" DNTS İnistitut yazıka literaturı i isskustva im. G.Tsadası. Mohaçkale No:13. 1993.
[132] M. A. Aglarov, *Yazıçeskoye Svyatilişe na Verşine Gorı Bahargan(k izuçeniyu jöşinnıh i regionalnıh kultov v Dagestane) Mifologiya narodov Dagestana*. Mohaçkale 1984, s.36-42.
[133] Arsen Murtazaliyev, a.g.ş.

Ziyaretin üst kısmı yarım küre şeklinde demir sacla kapatılmıştır. Türbenin kıbleye bakan tarafında dışa açılan iki kanatlı kapı yer alır. Türbenin iç kısmında mum yakmak için özel taş bulunmaktadır. Ziyaretçilerin, ziyaret etmek için tayin edilmiş belli bir günü yoktur. Bir amacı ve dileği olan ziyaretçiler, hücrenin içerisinde yer alan taşın üzerine yakılmış en az üç mum koyarken dilek tutar ve mutlaka dileğin kabul olunacağına inanır. Hücrede ışığın sönmemesine dikkat edilir. Buranın, kalabalık gruplar halinde gelerek ziyaret edildiği görülmemektedir.[134] Ziyaret için belirli bir gün olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok ruhi bunalımı geçirenler, vücutlarında ağrısı bulunanlar, ailevi huzursuzlukları olanlar ve ayrıca geçim sıkıntısı bulunanlar bu sıkıntılarından kurtulmak için gelmektedirler. Gelen ziyaretçiler burada mum yakmakta ve maksatlarına ulaşmak için dua etmektedirler. Gelen ziyaretçiler mezarın üzerine yiyecek, elma, para, buğday tanesi bırakmaktadırlar.[135]

2.8.2. Aşağı Kazanişe Köyü (Arkas Köyü)

2.8.2.1. Şeyh Asilder Türbesi

Peygamber soyundan geldiği bilinen Şeyh Asilder'in türbesi Harkas-Tau (Harkas Dağı) eteklerinde bulunmaktadır. Türbe köyün dışında geniş bir alanda ye almaktadır. Türbe dört geniş odadan oluşmaktadır. Zatın mezarı güneye bakan geniş odanın köşesinde ve yerden 35-40 cm kadar yüksekte yer almaktadır. Mezarın etrafı yarım metre yüksekliğinde yeşil bir perde ile çevrelenmiştir, dolaysıyla kişiler ziyaretleri esnasında, Zatın mezarına dokunma imkânına sahip değillerdir. Yaya olarak üç defa Hacca giden Asilder Efendi, 806/1404-04 veya 860/1456 tarihinde vefat etmiştir.[136]

Yerli halk arasında: *"İnsanların arkasına bakmadan ve dağın zirvesine mola vermeden çıkarsa, Allah'ın bütün günahlarını bağışlayacağına inanılır."* Ziyaretlerde yetişkinlerin yanında mutlaka çocukların da bulunmalarına özen gösterilir. Gelen kişiler burada iki rekât nafile namaz kılmaktadırlar. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Bir kısım ziyaretçiler ziyaretlerini yaptıktan sonra iki rekât nafile namazı kılmaktadırlar Ziyaretçiler arasında (nadiren de olsa) mezarın çevrili bulunduğu yeşil perdeyi öpenler de bulunur. Ziyaret alanında ağaçlara bez bağlama ve mum yakma gibi olgulara rastlanmamaktadır. Ziyaretin sona ermesiyle birlikte kadın, erkek, küçük, büyük herkes günah işlememe hususunda sözleşirler. Ancak bu uygulama günümüzde görülmemektedir. Bunun yanı sıra Şeyh Aselder'in

---

[134] Ş. Ş. Şihaliyev, *İz İstorii Poyavlaenya v Dagestane posledovateley Nakşibendiyskogo i Şaziliyskogo tarikatov. Gosudarstvo i religiya Dagestane*. "İnfomatsionno-analitiçeskiy bülleten Komiteta Pravitelstva Respubliki F-Dagestan po delam religiy" . No: 1 (14). 2003, s. 39- 57.
[135] Eldar Süleymanov, a.g.ş.
[136] A. R. Şihsaidov, M. Kemper, A. Bustanov, Uslada Umov v Biografiyah Dagestanskih Uçennıh İzdatelstvo Marcami Moskva 2012, s.14-15.

mezarı ruhsal hasta olanların, akli dengesini yitirmiş olanların sık ziyaret ettikleri mekândır. Gittikleri ziyaret yerinde birkaç gün yatılı olarak kalmaktadırlar. Şeyh'in türbesi etrafında üç defa dönerler. Bu ritüelin bitmesiyle birlikte orada bulunan herkes geçilmesi zor dar patikalardan bir an önce *"Helel Baş"* dağının zirvesine çıkmaya gayret eder. Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurulduğu rivayetleri de bulunur. Ziyaret alanında ağaçlara bez bağlama ve mum yakma gibi olgulara rastlanmamaktadır.[137]

2.8.3. Erpeli Köyü

2.8.3.1. Kadı Şihamat Efendi

Beybulat oğlu Kadı Şihamat Efendi, Buynaksk şehrine bağlı Erpeli köyünde 1833 yılında dünyaya gelmiştir. Şihamat Efendi ilk tedrisini Nakşibendi tarikatı Şeyhi Musa Hacı Erpelinskiy'den almıştır. Şeyhi Osmanlı topraklarına göç edince, eğitimine Hüseyin Hacı'nın yanında devam etmiştir. Kadı Şihamat Efendi, Kadı olmasına rağmen, tarihe daha çok mütercim olarak geçmiştir. Vaktinin çoğunu, bir takım eserleri Arapçadan Kumukçaya tercüme ederek geçirmektedir. Toplum tarafından âlim, zahit ve âbid bir zat olarak bilinen Şihamat Efendinin eserleri ve tercümeleri, Sosyalist ideoloji takipçileri ve aynı düşüncede olan yerel yönetimler tarafından yasaklanmıştır.[138] 1907-1917 yılları arasında Kadı Şihamat Efendi, Arapçadan Kumukça'ya otuzu aşkın eser tercüme etmiştir. Arapçanın yanı sıra, Türkçe (Osmanlıca) eserleri de Kumuk diline tercüme edip; eserlerde sade ve kolay anlaşılır üslup kullanarak toplumun ana dilini ve kültürünü canlı tutmaya çalışmıştır. Bir zaman sonra Şihamat Efendi tarafından tercüme edilen eserler Kumuk edebiyatı ve folklorunun bir parçası haline gelmiştir. Kadı Şihamat Efendi, günümüzde Kumuk halk edebiyatının öncülüğünü yapmış biri olarak anılmaktadır. 1918 yılında vefat etmiştir. Kendisine sevenleri tarafından Erpeli köyünde mütevazı bir mezar yapılmıştır. İki metre boyunda mezar taşı ve mezarı çevrelemiş demir parmaklıklar yeşile boyanmıştır.

Günümüzde mezarı oldukça yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp; haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Zatın mezarına genellikle ziyaret amaçlı olarak gidilmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması makasadıyla ziyarete gelmekteler. Ayrıca çocuğu askerden dönenler, geçirdiği bir kazadan sağlıklı bir şekilde kurtulanlar vb. birçok dilek ve istekleri doğrultusunda buraya gelmekte ve şükür amacıyla kurban kesip dağıtmaktadırlar.

---

[137] M. Abdullayev, *Arabo- Msulmanskiye uçennıye i mısliteli XVII-XIX vv*. "Vozrojdeniye" No: 3. Mohaçkale 1993.
[138] H. Haybullayev, 1969 Mohaçkale Doğumlu. Dağıstan Kültür Bakanlığı Anıtları Koruma Müdürlüğünde Memur.

Ziyarete gelenler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okumakta ve ziyaret sonrasında nafile namaz kılmaktadırlar.[139]

2.8.4. Çirkey Köyü

2.8.4.1. Çirkeyli Hacı Tahir Efendi

1844 yılında Çirkey köyü Çarlık Rusya ordusu tarafından yakılmıştır. Köy halkından hayatta kalanlar Avaristan bölgesindeki diğer köylere dağılmıştır. Şeyh Şamil'in naibi Haciyav ailesiyle birlikte Botlih ilçe merkezine göç etmek zorunda kalmıştır.

Botlih'te 1845 yılında Haciyav'ın Tahir adında bir erkek evladı dünyaya gelir. Memleketin içinde bulunduğu durum itibarıyla Hacıyav Efendi ailesinin yanında kalamaz, açılık ve sefalet içinde hayatını sürdürmeye çalışan annesi de daha fazla dayanamayarak vefat eder. Çocuk yaşta yetim kalan Tahir Efendiyi teyzeleri büyütürler. Çocuktaki dini ilimlere karşı olan isteği gören babası Haciyav Efendi, Tahir'i Aşilta köyüne, Kurban Ali Efendi'nin yanına, ardından Karah'a Gazi-Muhammed Efendi'nin yanına gönderir. Karah köyünde Tahir Efendi Şeyh Şamil'in kâtibi Tahir al-Karahi ile sık sık görüşmektedir. Gazi-Muhammed Efendiden icazetini aldıktan sonra müderrislik görevine başlayan Hacı Tahir Efendi 400'den fazla talebe yetiştirmiştir. Dağıstan'da meşhur olan Fahrudin Argani, Batlaiçli Çanka, Tsadasalı Hamza, Makaşarip Gimri ve daha başkaları Hacı Tahir Efendi'nin yetiştirdiği zatlardır.

Çirkey köyünü diğer yerleşim merkezlerden ayıran özelliklerden bir tanesi, köyün imam hatibi olacak kişi, ancak köklü ve büyük sülale mensubu birisi olmalıdır. Hacı Tahir Efendi'nin babası Çirkey'e Harahi'den göç etmişti. Öyle olmasına rağmen, Çirkey halkı imam hatiplik konusunda tercihini Hacı Tahir Efendi'den yana kullanmıştır. 1890 yıllarının başında Dağıstan bölgesinde kolera salgını baş göstermiştir. Çirkey halkının bir kısmı yerleşim yerlerini terk etseler de, Hacı Tahir Efendi ve itimat etmiş cemaati köyü terk etmemiştir. Hacı Tahir Efendi'nin bu davranışı halkın çok hoşuna gitmiş toplumun ona karşı olan bağlılığı ve sadakati daha da artmıştır. Hacı Tahir Efendi 1925 yılında vefat etmiştir. Sevenleri tarafından kendisine yapılan türbe ve ziyaret yeri 1970'li yıllarında inşa edilen barajın altında kalmıştır.[140]

2.8.5.Yukarı-Kazanişe Köyü

[139] M-Rasul Omarov, a.g.ş
[140] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

2.8.5.1. Hazarlı Şeyh Hanefi Piri.

Şeyh Hanefi'nin türbesi Buynaksk iline bağlı Yukarı Kazanişe köyüne 1,5-2 km mesafede bulunmaktadır. Şeyhin türbesi çok yüksek olmamakla birlikte bir odadan ibaret olup, hiçbir mimari özelliği de yoktur. Türbenin içindeki yer döşemesinin üstü halılarla kaplıdır. Şeyh Hanefi'nin mezarının üstüne karyolaya benzer ahşaptan ve dört ayaklı Lahit (mezar taşı) yapılmış olup; renkli örtüyle örtülüdür. Mezar taşında "*Bu mezar Hazar Emirliğinden Şeyh Hanefi'ye aittir"* yazılıdır.[141] Zatın menkıbevi ve tarihi kişiliği hakkında nitelikli bir bilgiye ulaşamadık. Ziyaret için herhangi bir gün bulunmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaret her türlü amaç doğrultusunda yapılmaktadır. Ziyarete ruhsal dengesi bozuk olanlar, korkmuş olanlar ve çocuğu olmayanların daha yoğun olarak gelmekteler. Maksatlarına ulaşanlar daha sonra buraya kurban getirip kesmekte ve kurban eti pişirilerek yenilmekte ve dağıtılmaktadır. Ayrıca işsiz olanlar iş bulmak, gençler kaderlerinin açılması, ev veya araba sahibi olmak gibi çeşitli maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir.[142]

2.8.5.2.Muhammed Yasub Efendi.

Muhammed Yasub Efendi 1886 yılında Assab köyünde doğdu. Şamil ilçesine bağlı Assab köyünde yaşayan yörenin meşhur âlimi olan Nurullah Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından alan Muhammed Efendi daha sonra sırayla Dağıstan'ın tanınmış âlimlerinden ders okumuştur. Assaba'lı Şeyh Abdurrahman Efendi 1903 yılında Hacca giderken kendisine ait olan bütün kitapları, el yazmaları, risaleleri 17 yaşındaki Muhammed Efendi Yasubi'ye miras bırakmıştır. Yasubi Efendi'nin müritliği Assabalı Hacı Abdurrahman Efendi ile başlamıştır. Sonrasında Nakşibendi ve Şazeli, tarikatlarının mürşitlik makamına getirecek olan Kahibli Hasan Hilmi Efendi'ye bağlanmıştır. Hasan Hilmi Efendi müritleri vasıtasıyla kendisine mürşitlik makamı tevdi etmiş, ancak Muhammed Efendi bu göreve layık olmadığını yazdığı bir mektupla üstadına bildirmiştir. Hasan Efendi'nin bu kararı kendi başına vermediğini: *"Yeni balta, eski baltaya nazaran daha iyi keser"* diyerek son noktayı koymuştur.

Muhammed Efendi, 1937 yılında Dağıstan'ın diğer birçok âlimleriyle birlikte tutuklanarak, Derbent şehir Hapishanesi'ne konmuştur. Muhammed Yasubi Efendi Derbent hapishanesinde, Andıhlı Hümeyda Efendi'ye icazet verdiğine dair bir mektup göndererek tarikat silsilesinin devam etmesini sağlamıştır. Huçada'lı Şeyh Meselasul Muhammed Efendi'nin *"Eğer bu mektubu elimize*

---

[141] A. Abdurrahmanov, *Musulmanskiye Svyatilişa (Pirı) Kumıkii*. Daguçpedgiz. Mohaçkale. 198. s.124, Lavrov L. İ. *Etnografiya Kavkaza*, 1981, s. 190, Lavrov L. İ. *Epigrafiçeskiye Pamyatniki Kavkaza*, Moskva, 1968, Çast 2, s.19-25, 111, 178

[142] Atab Adilgereyev, 1960 Kazanişe Doğumlu. Yukarı Kazanişe, Öğretmen.

geçmeseydi, Dağıstan'da Nakşibendi ve Şazeli tarikatlar silsilesi kapanırdı" dediği aktarılıyor. Muhammed Yasub Efendi Mayıs 1942 yılında tutuklu kaldığı hapishanede vefat etmiştir. Derbent şehir mezarlığında açılan toplu mezara defnedilmiştir. On yedi yıl sonra 1959 yılında Muhammed Arif Efendi, Saaduhaciyasul Muhammed Efendi ve başka birkaç müridiyle birlikte gizlice mezarı açıp Muhammed Yasub Efendi'nin na'şını Yukarı Kazanişe'ye getirerek burada toprağa verimişlerdir.

Muhammed Yasub Efendi'yi mezardan çıkaranlar, kefeninin dahi çürümediğine şahit olmuşlar, hatta o mezarda şahsın yere temas eden kısmının da bozulmadığını aktarıyorlar. Muhammed Yasub Efendi'nin Arapça olarak ele aldığı kitaplarının bazıları şunlardır: *"Acvibatul li tarihul-Arakaniya", "Al acvibatul bahiyah fi isbati şafaati hayril bariyya"* ve *"Faraidul vehbiyya fi raddi şubuhatil vahabiyya".*

Günümüzde Dağıstan Baş Müftülüğü öncülüğünde, Dağıstan'ın yerel lehçelerinin yanı sıra, Rus diline de tercüme edilmektedir. Muhammed Yasubi Efendi'nin mezarı ve ziyaret yeri Buynaksk ilçesine bağlı Yukarı Kazanişe köy kabristanında yer almaktadır.

2.8.5.3.Said-Muhammed Hacı.

Said–Muhammed Hacı Abakarov, 1959 yılında Derbent ilçesine Bağlı Berikey köyünde dünyaya gelmiştir. 1980 yılında Tıp fakültesini bitirmiş ve 1990-92 yılları arasında Dağıstan müftü yardımcılığı, 1996 yılında Dağıstan müftülüğü görevine getirilmiştir. Said-Muhammed Hacı aynı zamanda Rusya Federasyonu Müftüler Kurul Eş başkanlığı görevini de yürütmüştür. Aslen Gumbet ilçesine bağlı Tsilitl köyünden olan Sayyid- Muhammed Hacı, 21 ağustos 1998 yılında Cuma günü cami avlusunda arabsından inerken; kendisi, kardeşi ve Ahmet Hacı Omargadjiyev ile birlikte zaman ayarlı bombanın patlamasıyla hayatlarını kaybetmişlerdir. Dağıstan da dini harekâtın önde gelen şahsiyeti olarak Sayyid-Muhammed Hacı Abakarov, Rusya da ve hatta bütün Müslüman dünyasında tanınan ve takdir edilen bir din adamıydı. Said-Muhammed Hacı Abakarov, Dağıstan ve Kafkasya bölgesinde aşırı radikal dini grupların özellikle Vehhabiliğin faaliyet göstermelerine karşı çıkmıştır. Hayatı boyunca insani değerleri korumak, toplumlar arasında barış ve huzuru temin etmek için gayret eden Sayyid–Muhammed Hacı Abakarov, her sene Aşağı-Kazanişte binlerce kişinin bir araya gelerek okunan hatimler ve mevlütlerle anılmaktadır. Ziyaretçilerin daha çok tarikat mensupları olduğu bilinmektedir. [143] Dağıstan da bu ve buna benzer suikastlar sık sık görülmektedir. Said-Muhammed Said Efendi, Kura Muhammed Hacı, İlyas Hacı vd. bunun gibi bu bölgede yaşayan topluluklar

[143] Muhammed Rasul Omarov, 1960 Batluh köyü doğumlu Dagıstan Müftülüğü Basın Sözcüsü.

arasında barışı huzuru temin eden dini ve kanaat önderleri, birileri tarafından ortadan kaldırılarak bir kargaşa ortamı oluşturma çabaları içerisine girilmiştir. Bu faili meçhul cinayetler henüz aydınlatılmış değildir.

2.8.5.5.Seyfullah Kadı Başlarov

Seyfullah Kadı Başlarov*(aş-şeyh al-mücahit Halit Seyfullah bin Hüseyin bin Hacı Musa bin Başlar an-Nitsubkri al-Gazi Kumuhi Seyfullah Kadı Başlarov).* Dağıstan toplumu arasında müderris, fakih, devlet adamı ayrıca Kuzey Kafkasya bölgesinde Şazeli temsilcisi olarak tarihe geçmiştir. 1853 yılında Lak ilçesi Gazi-Kumuh'a yakın Nitsovkra köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Başlarov ve beş kardeşi (Seyfullah Efendinin amcaları), dönemin en meşhur Sogratl medresesinde eğitim görmüş kimselerdir. Kafkas savaşı sona erdikten sonra (1859) babası Hüseyin Başlarov Astrahan şehrine göç etmiştir.

1861 yılında Hüseyin Başlarov Efendi, Astrahan şehrinde medrese açmıştır. Seyfullah Kadi üç yıl medrese eğitimi aldıktan sonra Rusça eğitim almak için gimnaziyuma *(büyük önem taşıyan ilkokul sonrası eğitimin en yüksek seviyede tutulduğu okullara verilen isimdir.)* kaydolmuştur. 1869 yılında memlekete dönen Seyfullah Kadı, Gazi-Kumuh'ta Rus garnizonda yazıcı olarak işe başlamıştır. Seyfullah Kadi 1871-1875 yılları arasında Sogratl medresesinde Hasan al-Kudali Efendi'den hadis, fıkıh, mantık dersleri almıştır. Burada bulunduğu süre içerisinde, Nakşibendi tarikatı şeyhi Abdurrahman as-Suğuri'ye bağlandığı rivayet edilmektedir.

Seyfullah Kadı daha genç yaşlarında Müslüman toplumuna yönelik uygulanan sistematik zulme karşı gelmiş ve 1878 yılında Rusya aleyhinde yürüttüğü propaganda sonucunda Saratov vilayetine sürgün edilmiştir. Seyfullah Kadı sürgün yıllarında, tanıştığı Alman hekimlerinin yanında tıp ilmiyle ilgili yeterli eğitimi aldıktan sonra pratisyen hekimlik diploması almaya hak kazanmıştır. 1891 yılında Vladikavkoz ve Rostov gibi şehirlerde hekimlik yapmıştır. Dört yıl hekimlik yaptıktan sonra Ufa şehrinde bulunan medreseye müderris olarak davet edilmiş ve burada 1909 yılına kadar görev yapmıştır.

Seyfullah Kadi tasavvuf öğretisine, hayatının önemli kısmının geçtiği sürgün yıllarında daha da yakınlaşmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Nakşibendi tarikatının meşhur şeyhi Almalılı Hacı Mahmud Efendi'nin *(H.1225-1294)*[144]* halefi olduğu kabul edilen Halidi tarikatının şeyhi Hasbolat Efendi'nin yanında bir müddet ders okuduktan sonra, Hasbolat Efendi onu Tataristan'ın Çistopol

*Almalılı Şeyh Hacı Mahmud Efendi (1810-1877) Kuzey Kafkasya'da Nakşibendi tarikatının Muceddiyye kolunun kendi adını taşıyan Mahmudiyya ekolün kurucusudur.

şehrine Şeyh Mahmut al-Almali'nin bir başka müridi olan Muhammed Zakir al-Çistavi'nin (1815–1893) yanına göndermiştir. Muhammed Zakir al-Çistavi aynı zamanda Kadiri tarikatının şeyhi olarak bilinir.

Şeyh Muhammed Zakiri'nin vefatından sonra Seyfullah Kadi kendisine mürşit olarak Şeyh Zeynullah Efendi Rasuli al-Mamuri'yi (1833-1917) seçmiştir. Seyfullah Kadı'ya kadar Şaziliye tarikatı Dağıstan'da bilinmemekteydi. Sayfula Kadı'nın Hasan Efendi'ye icazet vermesinden sonra bu tarikat Dağıstan'da yayılmaya başlamıştır. Seyfullah Kadı bu tarikatı Şaziliye şeyhi Muhammed Ali Zahirî'den almış ve daha sonra bunu silsile yoluyla iletmiştir. Seyfullah Kadı aynı zamanda Nakşibendî şeyhi idi. Seyfullah Kadı'nın Nakşibendî tarikatı üzere ilk mürşidi Magomedzakir Çistavi olmuştur. Çistavi de icazetini Mahmud Efendi'den almıştır1907 yılında Zeynullah Efendi, Seyfullah Kadi'ye Nakşibendî ve Halidi tarikat şeyhlik icazeti vermiştir. Geleneğe göre de dördüncü halife olan ve Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen cübbesini giydirerek Seyfullah Kadi'ye Nakşibendî ve Halidi şeyhlik unvanı vermiştir. (Seyfullah Kadı) Volga Nehri dolaylarında seyahat ettiği sırada Tataristan'da Nakşibendi tarikatı Halidi koluna müntesip olan meşhur Muhammed Salih bin Abdülhalik al-İcavi al-Karaman Hani al-Hanefi an-Nakşibendi'yle yakınlaşmıştır. Seyfullah Kadi 1915 yılında Muhammed Salih Efendi'nin elinden Şazili tarikatı icazetini almıştır.[145]

Dağıstan'da Seyfullah Kadı'nın birçok müridi bulunmaktaydı. Seyfullah Efendinin kendisinden sonra Kahibli Hasan Hilmi Efendi'yi mürşit olarak seçmiştir. Kadı Efendi, memleketteki değişikliklerin uzun vadede sıkıntılı geçeceğini sezerek Hasan Hilmi Efendi'ye aynı anda Nakşibendî, Şazili ve Kadiri tarikatlarının icazetini vermiştir.

Dağıstan'da tarikatlar silsilesi nedense genel olarak Avarlar arasında devam ede gelmiştir. Hasan Hilmi Efendi (1856 1942), Hümeyd Efendi (1874 1977), Abdülhamid Efendi (1888-1977), Hamza Efendi (1892-1978), Muhammed Efendi (öl. 1977), Bedrettin Efendi (1913-1987), Muhammed Saadu Hacı *(1995 yılında aynı arabada kardeşi ve kayınıyla öldürülen Dağıstan eski müftüsü), Said Efendi Çirkavi (kendi evinde iki çocuk ve eşi de dâhil olmak üzere sekiz kişiyle birlikte uzaktan kumandalı bomba düzeneğinin patlatılması sonucunda hayatını kaybetmiştir).* Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Seyfullah Kadı mutasavvıf kimliğinin yanı sıra Dağıstan halkı arasında sosyo-politik kimliği ile de meşhur olmuştur.

Seyfullah Kadı 1905 yılında *"Dağıstan Müslümanları Birliği"* komitesini kurmuştur. 1909 yılında Temir-Han Şura'da *(Günümüzde Buynaksk Şehri)* Dağıstan halk mahkemesi tarafından bütün

[145] N. M. Mufaradjeva, "Tarikat i Tarikatskiye Şeyhi v Dagestane." *Severo-Kavkazskaya Nauçno Praktiçeskaya Konferentsiya"*. Mohaçkale 2003. 413-415.

suçlamalardan beraat ederek, Dağıstan baş müftüsü seçilmiştir. 1917 Şubat ihtilalinden sonra Dağıstan bölgesi geçici komitenin kurucu üyeliğini yapmıştır. Siyasi ve dini otoritelerin karşılaştıkları dini, siyasi ve iktisadi sorunların çözümü için, Seyfullah Kadı'ya başvurdukları bilinen bir gerçektir. 1919 yılında gönüllü askerlerden oluşan ordusuyla General A. İ. Denikin (1872-1947), tarafından Temir Han Şura'yı muhasara altına almış Seyfullah Kadı'nın müritleri esir düşen mürşitlerini, bir yolunu bulup kaçırmışlardır. Ağır hasta olan Seyfullah Kadı'yı bir tabuta koyarak gizlice şehirden çıkarmışlardır. Yolda vefat eden Seyfullah Kadı vasiyeti üzerine bugün Buynaksk ilçesi sınırları içerisinde bulunan Yukarı Kazanişe köyünde defnedilmiştir. (Seyfullah Kadı) Başlarov hiç tartışmasız Dağıstan ve bütün Kuzey Kafkasya tasavvuf tarihinde gelmiş geçmiş en büyük mutasavvıftır. Günümüzde Dağıstan'da Seyfullah Kadı'nın ismi birçok medrese ve camiye verilmiştir. Seyfullah Kadı 1919 yılında vefat etmiştir.[146] Kabri yöre halkı ve civar şehirlerden gelen kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Haftanın bütün günleri ziyaret edilmekle beraber daha çok Cuma günleri yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Özellikle ruhsal sıkıntısı olanlar bu ziyarete gitmekte ve Allah'tan şifa temenni etmektedirler. Bunla beraber, ailesinde geçimsizlik bulunanlar özellikle son birkaç yıldır çok yaygınlık kazanan kumar ve gittikçe artan içki tüketimi bu zeminde ailevi şiddetli geçimsizlikleri vb. sıkıntılarından kurtulmak amacı doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen kişiler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okuyup bağışlar. Dualar ederek hastalıklarının geçmesi ve muratlarının gerçekleşmesi için Allah'a dua ve niyazda bulunurlar. Ayrıca buraya gelen ziyaretçilerin bir kısmı tarafından, hastaların şifa niyetiyle yemeleri için şeker, lokum vb. lokma adı verilen yiyecek bıraktıkları görülür. Dini bayramlarda tarikat mensubu kişilerin çok kalabalık gruplar halinde ziyaret ettikleri görülmektedir.[147]

2.8.6.Novo-Çirkey Köyü

2.8.6.1.Şeyh Said Efendi Türbesi.

Nakşibendi ve Şazeli tarikatı şeyhi Said Efendi al-Çirkavi 1937 yılında Buynaksk ilçesi Çirkey köyünde Abdurrahman Efendinin evinde dünyaya geldi. Rivayete göre Said Efendi Beraat kandilinde doğduğu ve bunu üzerine babasının Yasin süresini okuyarak; *"Allah'ım: dünyaya yeni gelmiş olan yavrumu Sana hakiki kul olmasını ve Senin rızan istikametinde hizmet etmesini ona nasip et"* şeklinde dua ettiği aktarılıyor.

[146] Ş. Ş. Şihaliyev, *Ustaz treh tarikatov: Seyfullah Kadı Başlarov*. Dagestanskiye Svyatıni C.I. İzdatelstvo Epoha. Mohaçkale 2008, s.147-163.
[147] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

Said Efendinin Annesi Ayşe Hanım çocuğunu dünyaya getirmeden önce, garip bir rüya görür. Rüyasında *"beşiğiyle birlikte gökyüzüne yükseldiğini, yukarıda süzülürken karınca misali şehirleri seyrettim"* dediği aktarılır.

Çocukluğundan itibaren Said çok zeki ve şaşılacak derecede sabırlı ve sakin bir idi. Kendini beğenmiş ve en haşere çocuklar, büyükler onunla çatışmaya, kavgaya girmekten çekinirlerdi.

Bir grup kadın, kolhozun üzüm bahçesinden dönerlerken, kadınlardan bir tanesi sokakta gördüğü çocuğa (Said Efendi) üzüm salkımı uzatmış, ancak çocuk haram olduğu gerekçesiyle ikramı geri çevirmiştir. Bir kez, Said buğday için gittiği Gelbah köyünden, döndükten sonra, giydiği ayakkabının içine giren buğday taneleri fark edince, hemen geri dönmek istemiş, ancak gece olduğu için ailesi tarafından evden çıkmasına izin verilmemiştir. Said Efendinin babası, oğluna dini eğitimi vermek istemiş olsa da, ancak ömrü vefa etmemiş, yedi yaşındaki Said Yasin süresini okuduğu sırada babası ani bir ölümle ahirete irtihal etmiştir. Yedinci sınıfı tamamladıktan sonra Said Efendi, ailesini geçindirmek için çobanlık yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Said Efendinin hatıratlarında Babasının, dini eğitimli bir insan olarak görmek istediğini her hatırladığında, koyun sürüsünün önünde çok defa hıçkırıkla ağladığı aktarılıyor. Ancak, maddi imkânların yetersizliği, ailesine destek ihtiyacı Said Efendiyi çobanlığa devam etmeye zorlamıştır. Said Efendi otuzlu yaşlarda, çobanlığı bırakıp, çok arzu ettiği, ancak bir türlü sahip olamadığı dini eğitime başlamış ve Şazeli tarikatına dâhil olmuştur. Yanlarında ders aldığı birçok mürşit Said Efendinin ilerde çok büyük bir zat olacağı sezmişlerdir.

Muhammed-Arif Efendi müritlerine: *"Çirkey köyünde Peygamberin bir saç teli saklıdır, bir gün gelecek herkes ondan haberdar olacaktır"* dediği aktarılır. Bir gün Said Efendi Abdurrahman Efendi ile Neçayavka köyüne mürşidi Muhammed Efendinin ziyaretine gittiği esnada Hocası ona: *"Said, oğlum artık takatim kalmadı, ben çok düşündüm bu kutlu vazifeyi kime bıraksam ve Allah'a yalvardım bana bu vazifeyi tevdi edecek birine işaret etsin ve ölmeden evvel bir halef bırakabileyim. Ben senin bilgi ve yeteneklerinin mükemmel olduğunu biliyorum. Sana verilen vazifeyi de hakkıyla yerine getireceğinden eminin. Bu günden sonra insanları bu kutlu yola sen davet edeceksin, bu yolun başında sen varsın der".* Said Efendi duyduklarına itiraz etmiş olsa da, Hocası *"Bizim takip ettiğimiz yolda icazet birinin kişisel arzu ve isteğine göre verilmez ve aynı şekilde alınmaz der"*.

Saadu Haciyasul Muhammed Efendi, Has-Muhammed vasıtasıyla verilen vazifeyi sahiplenmesi için Said Efendi'ye *"Emir"* ve *"Hırka"* gönderdiğini görünce artık bu işin geri dönüşü olmadığını anlamıştır. Said Efendi 28 Ağustos 2012 yılında Atsayevde evine gelen bir bayan ziyaretçi tarafından düzenlenen terör eylemi sonucunda hayatını

yitirdi. Eşi ile birlikte evinde bulunan altı misafiri de olay yerinde hayatlarını kaybettiler.[148] Said Efendi, geriye on binlerle ifade edilen müridi bırakmıştır. Günümüzde Şeyhi sevenler tarafından Novo-Çirkey köy mezarlığında, görkemli türbe inşa edilmiştir.

Günümüzde türbesi oldukça yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp, haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Türbe genellikle tarikat ehli kişilerce ziyaret edilmektedir. Türbeye çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, felçli hastalar, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak gelmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması, işsiz olanlar iş sahibi olmak, maksadıyla ziyarete gelmektedirler. Ayrıca çocuğu askerden dönenler, geçirdiği bir kazadan sağ selamet kurtulanlar buraya gelmekte ve şükür amacıyla kurban kesip dua etmektedirler. Ziyarete gelenler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okumakta ve ziyaret sonrasında namaz kılmaktadırlar. Türbe içersinde Said Efendinin mezarı üzerinde yeşil bayraklar bulunmaktadır. Gelen ziyaretçiler tarafından türbeye şeker, bisküvi vb. türünden yiyecekler de bırakılmaktadır.[149]

2.9. Çaroda İlçesi

2.9.1.Keser Köyü

2.9.1.1.Şeyh Mubarak Mamma-Dibir Efendi Türbesi.

Mamma-Dibir 1778 yılında Çaroda ilçesine bağlı Arçib köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Ali âlim bir zattır ve çocuklarının terbiyesine çok dikkat etmektedir. Mamma-Dibir altı yaşından itibaren babası tarafından köy medresesinde dini eğitime başlatmıştır. Arçib köyünde medrese eğitimini tamamlayan Mamma-Dibir köy halkından gelen istek üzerine köy camisinde müezzin olmuştur. Mamma-Dibir, 16-17 yaşlarına geldiğinde, köyünden ayrılarak Urada, Dusrah, Huruh, Huçada, Gazi-Kumuh gibi ilim merkezlerinde, devrin ulemasından ders almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Dusrah ve Huruh köy medreselerinde müderrislik yapmıştır. Arçiplilerin ısrarlarına dayanamayan Mamma-Dibir 20-22 yaşlarında köyüne dönerek imamlık görevini üstlenmiştir. Mamma-Dibir'in Türkçe, Arapça, Dargice, Lakça, Avarca ve Lezgice olmak üzere yedi lisana hâkim olduğu bilinmektedir. Ayrıca fevkalâde tıp ilminde de ciddi bilgi birikimine sahip olan Mamma-Dibir'in, bitkisel ilaçları dağlık bölgelerinde kısa sürede yaygınlık kazanmıştır. Otuzlu yaşlarında tarikat ve tasavvufla meşgul olmaya başladıktan sonra Mamma-Dibir bitkisel yolla tedavileri tamamen terk etmiştir.

---

[148] "Duhovno Prosvetitelskaya Gazeta Assalam". No: 17 (414) Eylül. Mohaçkale 2012.
[149] Eldar Süleymanov, 1981 Tsahur köyü doğumlu. Murakıp

Mamma-Dibir, Hacı Muhammet Huçadi (1909-1987), Buhtulu Ramazan Hacı, Huruh köyünden Davut Efendi, Muhammet Umaril Duruni, Umar efendi Bagini, Budayçi Hacı Gazi-Kumuhi, Uradalı Udurat Hacı gibi âlimleri yetiştirmiştir. Kadiri, Şazili ve Nakşibendî tarikatları şeyhi Seyfullah Kadı, Şuayp Efendi Bagini gibi zatlar Mamma-Dibir'in yetiştirdiği dini önderlerdendir. Mamma-Dibir'in dağlık Dağıstan topluluklarını aydınlatma hususunda çok büyük hizmetler olmuştur. Hocası Cemaleddin Gazi-Kumuhski'nin kendisine vasiyeti ettiği düsturlarına hayatının sonuna kadar sadık kalmaya gayret etmiştir. Osmanlı topraklarına göç etmeden önce Cemaleddin Gazi-Kumuhski, birkaç gününü Tarki'de geçirmiştir. Kendisiyle vedalaşmak isteyenleri Mamma-Dibir'e yönlendirecek şöyle demiştir: *"Arçib'e giderseniz benden aldığınızın daha fazlasını, Mamma-Dibir'den alırsınız"* dediği aktarılır.[150]

1859 yılında Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerinde resmi olarak *Gazavatın* sona ermesiyle birlikte, Çarlık Rusya savaşın yeniden patlak vereceğinden endişe duymaktadır. Dağıstan ve Çeçenistan'da meşhur olan dini liderleri ve tarikat şeyhlerini özellikle Arçib'li Mamma-Dibir ve Guhal köyünden Muhammed Efendi'yi sıkı takibe almışlardı. Mamma-Dibir'in Efendi Gazi-Kumuh Hanı'ın casusları tarafından takip edilmekteydi. Mamma-Dibir Efendi'nin öncülüğünde hizmete açtırılan medresede Dağıstan'ın her topluluktan ve her bölgeden gelen talebeler eğitim almaktaydı. Mamma-Dibir Efendi'nin kerametlerine, Şuayip Efendi Bagini tarafından ele alınan *"Tabakat"* adlı eserinde geniş yer vermiştir. Mamma-Dibir Efendi 1878 yılında yüz yaşında vefat etmiştir. Ziyareti Çaroda ilçesine bağlı Roça köyünde yer almaktadır. Her yıl Ramazan ayının ilk günü ve son günü Arçib köy halkı ikindi namazından sonra caminin önünden toplu halde Mamma-Dibir Efendinin türbesine hareket eder. Mamma-Dibir Efendi'nin türbesi günümüzde kadar yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Bu ziyaret mekânı yöre halkı tarafından çeşitli amaçlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulmak amacıyla gelirler. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunurlar. Bir kısım ziyaretçiler ziyaretlerini yaptıktan sonra burada iki rekât nafile namazı kılmaktadırlar Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurulduğu rivayetleri de bulunur. Ziyaret çevresinde ağaçlara bez bağlama ve mum yakma gibi olgular görülmemektedir.[151]

2.9.2.Bginub Köyü

[150] M. G. Şehmagomedov, Ş. Ş. Şihaliyev, *Svedeniya ob Uçennom bogoslove İ Sufiyskom Şeyhe Mamma-Dibire AR-Ruçi v Kontekste Dagestanskih Araboyazıçnıh Biografiçeskih Soçineniy. //Sovremennıye Problemı Nauki i Obrazovaniya*. Mohaçkale 2012. No: 6. s.37-43.
[151] Magomed Magdilov, 1995 Arçib köyü Doğumlu.

2.9.2.1.Şuayip Efendi al-Bagini.

Şuayip Efendi al-Butsravi, al-Huruhi, al-Bagini, ad-Dağıstani, Çaroda ilçesine bağlı Baginub köyünde 1853 yılında dünyaya geldi. Şuayip Efendi yedi yaşından itibaren babası Hacı İdris Efendi tarafından sıkı bir eğitime tabi tutulmuştur. Uzun ve zorlu eğitimin sonucunda 1893 yılında kendisine Kusay Efendi tarafından müritlere verilen yüksek nişan verilmiştir.

Kusay Efendi'nin vefatından sonra, Şuayip Efendi, Ahmet Efendi Talali'ye tabi olmuştur. Tanınmış tasavvuf şeyhleri Şuayip Efendi al-Bagini'ye *"dinin nuru", "tanrısal hikmetin (bilgeliğin) hazinesi"*, *"sırlar denizi"* gibi sıfatlar atfedilerek ona ilmi seviyesinden ötürü övgüler sıralamışlardır. Şuayip Efendi kendisinde sonra iki önemli şahıs bırakmıştır. Bunlar Hacı İbrahim Efendi al-Kuçravi ve Hasan Efendi al-Kahibi'dir. Bu zatlar Hacı Abdurrahman al-Asavi'den daha önce icazet almışlardır. Şuayip Efendi'nin dört oğlu vardır. Hepsi Dağıstan'ın seçkin ilim adamları arasında yerlerini almayı başarmışlardır. Şuayip Efendi'nin çok sayıda el yazması eseri günümüze ulaşmamıştır, muhafaza edilen eserler de, araştırılmış değildir. Şuayip Efendi al-Bagini'nin "*Kalaidu cevahiri al-acamiyya", "zubdat al-ahbar", "tabakat havacakan an-Nakşibendiyya", "Tahmis silkul-ayn", "Tahmis nur-ul-ayn"* gibi eserleri günümüzde tercüme edilmektedir.[152] 1907 yılında Şuayip Efendi hacca gidip; orada bütün İslam dünyasınca tanınmış Şeyh Yasin al-Mısri ile tanışmıştır.

Şeyh Yasin al-Mısri'nin, Şuayp Efendi'ye hitaben; *"Ben senin yanında Peygamberi gördüm. Bana izin ver de Hac farizasını bitene kadar senin yanından ayrılmayayım"* dediği ifade edilmektedir. Şuayip Efendi 1909 yılında elli altı yaşında vefat etmiştir. Baginub köy caminin yanında metfundur. Mezarı yeşile boyalı demir parmaklıklar ile çevrilmiştir. Şuayip Efendinin yaşadığı evi de günümüze kadar korunmuştur. Günümüzde bu ev yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler önce zatın mezarını ziyaret ederler, ardından evine gidip orada namaz kılarlar. Ziyaret için tayin edilmiş bir zaman yoktur. Ziyarete her türlü amaç doğrultusunda gelinmektedir. Ziyarete daha çok baş ağrısı olanlar, ruhsal dengesi bozuk olanlar ve herhangi bir nedenden dolayı korkmuş olan kişiler getirilir. Burada bu zatın ruhuna Kur'an-ı Kerim okunur ve bağışlanır, Allah'tan bu zatın yüzü suyu hürmetine şifa temenni edilir. Bunun yanın da sadece ziyaret amaçlı olarak ta gelinmekte ve dua edilerek gidilmektedir.[153]

2.9.3.Kuçrab Köyü

[152] N. K. Mahmudova, Şuayip Efendi al-Bagini (1853-1909). Vzaimodeystviye Gosudarstva i Religioznıh Obyedeneniy: Sovremennoye Sostoyaniye i Perspektivı". *Severo-Kavkazskaya Nauçno-Praktiçeskaya Konferensiya. 15 Ekim* Mohaçkale 200, s. 641-643.

[153] Dibirov Muhammed-Hacı, 1975 Maçada doğumlu. As-salam gazetesi Muhabiri.

2.9.3.1.Hacı-İbrahim Efendi al-Kuçri (1868–1930)

Hacı İbrahim Efendi 1868 yılında Kuçrab köyünde dünyaya geldi. Hacı-İbrahim Şuayip Efendi Bagini' in halefi ve yakın akrabasıdır. Hacı-İbrahim çok sevdiği Şuayp Efendi'nin yanında 25 yıl ilimle meşgul olmuştur. Şuayip Efendi Bagini tarafından Hacı-İbrahim Efendi'ye icazeti verilince eşi ona: *"Ey şeyh! Senin dört oğlun var ve hepsi de hafız ve âlim insanlardır, neden onlardan biri değil de Hacı İbrahim'i seçtin?"* diye sorar. Şuayip Efendi: *"Ey Fatıma! Böyle bir şeyde benim kendi başıma karar verme salahiyetim yok. Onun için yukardan ilham gelmesi gerekmektedir. İbrahim Hacı buna layıktır"* dediği ifade edilmektedir.

Günün birinde Çoh köyünden Şuayip Efendi'nin müridi Ursilasul Ahmet-Hacı, Şeyhten bir keramet göstermesini ister. Şeyh müridin isteğini iki kere reddeder. üçüncüsünde, İbrahim-Hacı'nın yanına gönderir, Hacı İbrahim Ursilasul'a kendi evine doğru gitmesini söyler. Yolda giderken Ursilasul Ahmat-Hacı beklenmediği bir anda kendini Medine'deki Cennet'ül Baki mezarlığında bulur. Ahmet Hacı çok korkmuş ve şöyle demiştir: "*Bu kadar uzağa atmasanız da inanırdım. Cebimden eve gidecek param da yok. Ben şimdi ne yaparım?"* demeye kalmaz Çoh köyünün kenar mahallesine geldiğini fark eder. Ahmet-Hacı şeyhin yanına giderek özür dilemiştir. Halk arasında Hacı İbrahim Efendinin keramet sahibi bir zat olduğunu ifade ediyorlar. Hacı İbrahim Efendinin bir başka kerameti şöyledir: Bir yaz günü mevlüt okuduğu bir ortamda orayı aniden terk ederek bir müddet sonra geri dönmüştür. Mevsim yaz olmasına rağmen orada bulunanlar giydiği ayakkabıların üstündeki karı, şeyhin kendisinin de çok üşüdüğünü fark etmişler *"Ben Umilkal mevkiinde kar yığını altında kalmış müridimin yardımına gittim"* demiştir. Nakşibendî tarikatı şeyhi Hacı İbrahim Efendi al-Kuçri uzun yıllar çoğunlukla Avar toplumunun yaşadığı Azerbaycan'ın Belokani köyünde yaşamıştır. Tsor bölgesinin sınırları içerisinde Danaçi köyünün halkı şeyh Hacı-İbrahim Efendi'yi çok sevmişlerse de oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Danaçi halkı, zata karşı duyduğu muhabbetin bir ifadesi olarak *"Şeyh Hacı İbrahim Efendi Camisi"* adında bir camii inşa etmişlerdir.[154].

İbrahim Hacı Efendi 1930 yılında vefat etmiştir. Kuçrab'da doğup büyüdüğü evi, Çaroda Belediye Başkanlığının katkılarıyla yenileyerek, ziyarete açılmıştır. Her yıl yaz mevsiminde Dağıstan Baş Müftülüğü önderliğinde, Hacı İbrahim Efendi'yi anma programları düzenlenmektedir. Merasimlerde mevlütler, Kur'an'ı Kerimler okunur Allah'a niyaz edilir. Ziyaretçilerin bir kısmı burada nafile namazı kılarlar. Bu ziyaret halk arasında sıkıntısı bulunan kişiler için adeta bir umut kapısıdır. Yöre halkı tarafından buraya her türlü sıkıntı ve dilek için gelmektedir. Bu ziyarete yoğun olarak ruhsal problemi olanlar, çocuğu olmayanlar, kaderi açılmayan kız ve erkekleri gelmektedir. Çocuğu

[154] M.Amirhanov, 1978 Dğumlu, Dağıstan Din İşleri Kurulu Üyesi.

olmayanlar bu ziyarete gelip bu maksatlarına ulaşmak için Allah'a dua ederler. Eğer duaları kabul olup çocukları olursa burada mevlüt okutup, kurban keser ve dağıtırlar. Eğer çocukları erkek olursa ismini genelde Muhammed, Ali Rıza veya Beyzade koyarlar. Herhangi bir hastalık için bu ziyarete gelen kişiler Fatiha ve Yasin surelerini okuyup bağışlayarak Allah'tan şifa dilemektedirler. Ayrıca mezar taşına sürdüğü elini, vücudunun ağrıyan ve rahatsız olan bölgesine sürerler. [155]

2.9.4.Megeb köyü

2.9.4.1.Megebli Hacı Damadan Efendi.

Hacı Damadan Efendi, fen bilimleriyle meşhur olduğu kadar, fıkıh tefsir, kelam gibi dini ilimlerle de meşhur olmuştur. Damadan Efendi'nin ilk hocası Arçibli Hacı Muhammed Efendi *(Kazakilav olarak ta bilinir).* Hacı Muhammed Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçen Damadan Efendi ciddi bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Hacı Damadan Efendi (1678-1688) Şam, Irak, Şirvan gibi yerlerde ders almıştır. Yemen'de Kudutli Musalav Efendi'nin Hocası olarak bilinen Salih Efendiden de ders aldığı rivayet edilir. Hacı Damadan Efendi *"Tuhfetü'l-Mu'minin"* adlı eserini kaleme alarak Dağıstan bölgesinde tıp ilmine dair ilk şahsiyet olarak tarihe geçmiştir. Damadan Efendi tıp ilmini İbni Sina Ebu'l Kazım Zahravi, İbnu Baytar, Zekeriya Razi vb. eserlerini talebelere okuttuğu bilinmektedir. Astronomide de Hacı Damadan Efendi Ulugbek ve Nuruddin at-Tusi'nin çalışmalarını ana kaynak olarak kullanmıştır. Hacı Damadan Efendi'nin ilgi alanına giren ve hoşlandığı eserleri Farsçadan Arapçaya tercüme etmiştir. Rivayete göre Damadan Efendi olacak şeylerin önceden haber verirmiş, uzak mesafeden insanların zihin ve ruhunu etkilediğini, sıra dışı yöntemler uygulayarak insanları tedavi ettiğini, hiç beklemedikleri yerde, bir anda ortaya çıktığını ve aynı şekilde ortadan kaybolduğunu aktarıyorlar. Damadan Efendinin tıp, felsefe, astronomi, astroloji bilimlerine dair kaleme aldığı eserler, muhafaza edilmiştir, ancak tercüme edilmemiştir.

Damadam Efendi 1726 yılında Azerbaycan'ın Gence şehrinde vefat etmiştir ve orada defnedilmiştir.[156] Günümüzde sevenleri tarafından, 2005 yılında Megeb köyünde zatın adına görkemli bir türbe inşa edilmiştir. Ziyaret için herhangi bir gün bulunmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaret her türlü amaç doğrultusunda edilmektedir. Ziyarete ruhsal dengesi bozuk olanlar, korkmuş olanlar ve çocuğu olmayanların daha yoğun olarak gelmektedir. Maksatlarına ulaşanlar daha sonra buraya kurban getirip kesmekte; kurban eti pişirilerek yenilmekte ve

[155] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[156] M. Abdullayev, Vozrojdeniye. No:4 1999.

dağıtılmaktadır. Ayrıca işsiz olanlar iş bulmak, gençler kaderlerinin açılması, ev veya araba sahibi olmak gibi çeşitli maksatlar doğrultusunda da ziyaret edilmektedir[157]

2.10. Dahadayev İlçesi

2.10.1.Huduts köyü

2.10.1.1.İsimsiz Türbe.

Dahadayev ilçesine bağlı Huduts köyü mezarlığında bir isimsiz türbe yer almaktadır. Yöre halkı türbenin kime ait olduğunu bilmemektedir. Şam tarafından irşat ve tebliğ vazifesini yerine getirmek için geldiği tahmin edilmektedir. Rivayete göre Huduts XI. yy. Lak, Dargi ve Lezgi toplulukları tarafından meydana getirilmiştir. Gazi-Kumuh, Ahtı ve Kaytag beyliğin sınırları ortasında bulunan bu topraklar daha fazla kan dökülmesini önlemek amacıyla, her beylikten dört aileyi buraya yerleştirme neticesinde Huduts köyü meydana gelmiştir.

Türbe Huduts köyünün batı tarafında bulunan mezarlıkta Huduts'un altından geçen yola yakın, dağın sarp yamacında yer almaktadır.[158] Türbenin bulunduğu zeminin engebeli olmasından, yapının yüksekliği yer, yer farklılık göstermektedir. Temelde türbe kare şekline yakındır, yüksekliği batı taraf iki metre iken, doğu tarafındaki duvarın yüksekliği 1,85 cm'dir. Türbeye giriş güney yönden olup, giriş çıkışlar için kullanılan boşluk toprak kayması sonucunda kapanmıştır. Buraya insanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, maksatlarına ulaşmak için de gelmekteler. Eskiden yağmur duası için çok sık ziyaret edilirken, son yıllarda gelen ziyaretçi sayısında ciddi azalma olduğunu görülmektedir. Vasıta ile geçen insanlar bineğinden inerek burada Fatiha okuyup zatın ruhuna bağışlamaktadırlar.

2.10.2. İraki Köyü

2.10.2.1. Hiltin Mezarı (Hiltala Hiyab)

Hiltala Hiyab (Hiltin Kabri) İraki yöre halkı arasında çok değer verilen bir kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu mezarın yanı başına 2-3 aylık, düşük olan çocuklar defnedilir. Günümüzde çocuk

[157] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[158] V. İ. Markovin, *Dorogami i tropami Dagestana*. Mahaçkala. 1974, s. 38-45.

sahibi olamayan, olup ta yaşamayan aileler tarafından ziyaret edilmektedir. Muradına ermek isteyen ziyaretçiler adakta bulunurlar. Dileği kabul olan ziyaretçiler adaklarını yerine getirirler.

2.10.2.2.Layla Hak (Etimolojisi Bilinmemektedir)Mevkii

Layla Hak mevki İraki köyünün güney-batı tarafında yer almaktadır. Yöre halkı yağmur duası için toplanmaktadır. Yöre halkı yağmur duasından sonra yanlarında getirdikleri yiyecekleri dağıtırlar

2.10.2.3.Şifalı Su (Hilisla Hinnits)

Köyün batısında, orman açıklarında yer alan Hilisla Hinnits su kaynağı Siğil olan hastalar tarafından ziyaret edilmektedir. Hastalar kaynaktan alınan su ile yıkanırlar ve Siğil olan bölgeleri yıkarlar.

2.10.2.4.Göğüsler Pınarı (Mammakad)

İraki köyünün aşağısında yer alan pınar, sütü az ya da tamamen sütten kesilen kadınlar tarafından ziyaret etmektedirler. Fındık ağacından imal edilen fıçıyı pınardan akan su ile doldurulur, ziyaretçi yanına biraz buğday ve tavuk yumurtası koyduktan sonra göğüslerini fıçıya daldırılırlar. Allahtan dileğinin kabul etmesini ve çocuğu sütsüz bırakmamasını istenir.

2.10.2.5.Durumhya (Etimolojisi bilinmemektedir)Geçidi

Köyün kuzeyinde yer alan geçide yolu düşenler burada durmamaya ve kimse ile konuşmamaya dikkat etmektedirler. Rivayete göre bir zamanlar köylülerde biri burada dinlenmek için oturduğu sırada, adamın yanına o yörede görülmemiş güzellikte bir bayan oturmuş. Adam kadına sarılmak istemiş, ancak kadın bir anda yok olmuş. Evine güçlükle ulaşan adam, kısa bir zaman içinde vefat etmiştir. Nadir de olsa buraya yolu düşen yöre insanı, mutlaka dua okuyarak geçmektedir.

2.10.2.6.Büyük Mağara (Hulal Hinkubri)

Büyük Mağaralar, köyün kuzey tarafında yer alan dağın eteklerinde bulunmaktadır. İçine büyük bir koyun sürüsünü sığdığı için yöre halkı tarafından *"Büyük Mağara"* olarak adlandırılmıştır. Yörede anlatılan bir efsaneye göre bir zamanlar değirmenden un torbalarıyla köye dönen bir adam, mağaranın ağzında mola vermek için durduğu sırada cinlerin düğünü ile karşılaşmıştır. Cinler adamın omuzlarındaki yükü yere indirirler ve oynamaya davet ederler. Adam bir hayli oynadıktan sonra yorgun düşer ve bir zaman sonra cinler adamı gördüklerini kimseye anlatmamak şartı ile serbest bırakırlar. Bu olaydan sonra adamın sandukalarında un hiç eksilmemiştir. Adamın yıllarca değirmene gitmemesi durumu karşısında, komşuların meraklarını gidermek için, olayı tüm detaylarıyla anlatır;

ancak o andan sonra sandukalardaki un kaybolmuştur. Günümüzde yöre halkı buraya bolluk ve bereket için ziyaret etmektedir. [159]

2.10.3.Kubaçi Köyü

2.10.3.1.Şeyh Ali Efendi Türbesi.

Şeyh Ali Türbesi Kubaçi köyü sınırları içerisinde köyün kenar mahallesinde yer almaktadır. Türbenin büyüklüğü 3x 3,2 metredir, duvarların kalınlığı yaklaşık 40 cm'dir Türbe iki katlı olup üst kat teras şeklindedir. Türbenin içi işlenmiş taş ve ayrıca duvar inşaatında toprak harcı kullanılmıştır. Duvarda sıraya dizilmiş taşlar arasında, çok sayıda Kufi yazılı taşları görmek mümkündür. Sözünü ettiğimiz ziyaretin, mimari yapısından yola çıkılarak XV. yy. ait olabileceği düşünülüyor. Şeyh Ali bir halk kahramanıdır. Rivayete göre, Şeyh-Ali bir kılıç darbesiyle bir kayayı parçalarmış. Günün birinde Şeyh-Ali, köylüyü toplamış ve Hıristiyan Kubaçi toplumuna karşı savaş ilan etmiştir. Aslen Kubaçili olan Şeyh Ali'nin hanımı, eşine ihanet etmiştir. Dağın yamacında askerlerle birlikte namaz kılarken öldürülen Şeyh Ali'nin cenazesi, yine Kubaçi halkı tarafından kaldırılmıştır. Eskiden sıkça ziyaret edilen bu ziyaret yeri, günümüzde köylerin boşalmasıyla birlikte, ziyaretçi sayısında önemli ölçüde düştüğü ifade edilmektedir.

2.10.4.Urari Köyü

2.10.4.1.İsimsiz Türbe

Ziyaretlik Türbe, Urari Köyü sınırları içerisinde köy mezarlığın doğusunda Urari-Kubaçi yolu üzerinde yer alır. Taş işlemesiyle meşhur olan Urari Köyü ustaları, maharetlerini türbe inşasında da göstermişlerdir. Ziyaretin dış duvarlarında işlenmiş kesme taş kullanılmıştır. Türbe 2,5x2,5 kare şeklindeki yapının, duvar kalınlığı 45 cm civarındadır. Ziyaretin kesin olarak kime ait olduğu bilinmezse de, yöre halkı irşat etmek için Arabistan'dan gelen bir şeyh olduğunu tahmin edilmektedir. Türbeye her türlü hastalığın şifası için gelinmektedir. Özellikle çocuğu yaşamayan ve olmayan aileler tarafından ziyaret edilip adaklar adanmaktadır. Yine köy halkı kuraklık döneminde bu ziyarete gelmekte ve yağmur yağması için dua etmektedirler. Bayram akşamlarında, köy halkı bu ziyaret mahallinde toplanır ve evlerinde hazırladıkları et ağırlıklı yiyecekleri buraya getirerek, birbirlerine ikramda bulunurlar. Türbenin çevresinde ziyaretçiler tarafından dileklerini dileyip, ağaca çaput bağlamaktadırlar.

[159] Bagomedov Musa Rasuloviç 1990 Doğumlu. DGU. Araştırma Görevlisi. Mohaçkale.

2.10.4.2.Pir Mezarı.

Dahadayev İlçesi sınırları içinde Urari Köyün doğusunda, Zuzli Mevkiinde tarihi kişiliği belli olmayan ziyaret yeri bulunmaktadır. Yöre halkı özel günlerde, bayram arifelerinde ziyaret etmekteler. Adağı olan adakta bulunur. Türbe inşasında işlenmiş taş kullanılmıştır. Dağıstan'ın diğer bölgelerde rastladığımız mimariden farklı bir mimariye sahip oluşu dikkat çekmektedir. Urari mezarlığının doğusunda Şeyh Ali dedikleri bir başka ziyaret yer alır. Ancak burayla alakalı bir bilgi mevcut değildir. Urari köyü Urkuta, Urhnisa Kurki, Turakari, Muskili, Ayatsuri gibi on beş küçük yerleşim merkezinden meydana gelmiştir.[160]

2.10.5.Kala Küreyiş köyü

2.10.5.1.Kala Koreyş (Küreyiş Kalesi).

Dahadayev ilçe merkezine bağlı olan Küreyiş Kalesi (Kala Küreyiş) köyü Dağıstan'ın en eski yerleşim merkezinden biridir. Kureyş Kalesi sınırları içerisinde yer alan cami tarihçiler tarafından XI-XII. yy ait olduğunu iddia etmektedirler. Küreyişiler Kalesi olarak bilinen bu mevki, Kaytag Dargi Utsmilerin (Beylerin) ana merkez olarak kullanıyordu. Kureyş Kalesi deniz seviyesinden 1000 m yüksekliğinde 4000 m uzunluğunda 200 m eninde dağın yamacında yer almaktadır. Dört tarafın sarp kayaklılarla çevrili olan kalenin, batı tarafında, beş metre genişliğinde, kaleye giriş ve çıkışı sağlayan yolun iki tarafında dik yamaçlar yer almaktadır.

Utsmilerin soyu, Peygambere dayandığını rivayet edilmektedir. Küreyiş Kalesi'nde rastladığımız yarı silindir şeklindeki mezar taşlarının bir benzerini, Derbent Kırklar Küreyiş Kalesi'ni araştıran bazı tarihçiler, kalenin çevresinde yer alan şehitliğin, Dağıstan bölgesine XI. yy. gelmiş, Selçuklu ordusu komutanlarına ait olabileceği ihtimali üzerinde duruluyor. Sanduka şeklindeki mezarların bulunduğu kabristan, Küreyiş Kalesi'nin batısında yer almaktadır. Mezar taşları yapımında kullanılmış taş yumuşak olduğundan, ön tarafında yer alan Arabi yazısı silinmiş olsa da, burada rastladığımız birçok mezar taşının üzerindeki çeşitli hayvan figürlerinin bir benzerini Derbent ve Urkarah bölgesindeki mezar taşlarında da görülmektedir.[161]

---

[160] Magomed Amaygadjiyev, 1976 Urari Doğumlu, İlahiyatçı.

[161] Ş. Ş. Şihaliyev, *İslamizatsiya Dagestna X-XI vv.İstoriöeskiye Aspektı*. Mohaçkale 2007, s. 80-81.

1999-2000 yıllarda Küreyişler Kalesi etrafında Dağıstan Bilimler Akademisi üyeleri tarafından yapılan araştırma neticesinde, birçok tarihi kalıntıları elde edilmiştir. Ayrıca bu araştırmalar sayesinde Utsmilerin mezarları gün yüzüne çıkarılmıştır. 19x13 metre büyüklüğündeki yapının içerisinde 4x3 metre ebadından üç oda yer almaktadır. Dört metre yüksekliğindeki kubbe, çapı yaklaşık üç metre olan daire şeklindeki kaide üzerine oturtulmuştur. Kubbenin alt kısmı mescit olarak kullanılmaktadır. Erken dönem Utsmilerin, mezarlarının önemli bir kısmı kapalı alanda yer almaktadır. Mesela: Muhammed-Han ve oğlu Ahmet-Han XVI. yy. ikinci yarısı, İmam Ali ve oğlu Sultan-Ahmet XVIII. yy. ilk çeyreği buna örnek verebiliriz. XIX. yy. yaşamış olan Emir bin Muhammed, Ahmet-Han ve Razi bin Han-Muhammed Utsmilerin mezarı yapının batı tarafında yer almaktadır. Halk arasında Utsmilerin soyu Peygambere dayandığı rivayet edilmektedir[162]. Kala Koreyş türbesi gerek Dahadayev ilçesi ve çevresinde gerekse çevre il ve ilçelerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belli bir yer yoktur. Bir rahatsızlık veya dileğinden dolayı ziyaret edildiği gibi çocuğu olmayan kişilerce de rağbet edilmektedir. Bunun haricinde kız çocuğu olup da erkek çocuğu olmayan kişilerde, bu maksatlarına ulaşmak amacıyla buraya gelmektedirler. Sinir hastaları, felçliler, nazara uğrayan kişiler ile çeşitli dilekleri bulunan kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Yine çeşitli talep ve isteklerine ulaşmak için buraya gelen ziyaretçiler türbenin çevresinde yer alan ağaçlara, çalılara, taşlara bez, şal vb. şeyler bağlamaktadırlar. Yine türbeye muhtelif amaçlarla gelen ziyaretçiler burada yatan zatların ruhlarına Kur'an okunur. Bazı ziyaretçiler türbenin mescit bölümünde nafile namaz kılarlar.[163]

2.11.Derbent İli

2.11.1. Derbent İl Merkezi

2.11.1.1. Burunc Pir (Köşe Piri)

Burunc Pir tarihi Derbent Kalesi olan *"Narın-Kale"* nin güneyinde *"Orta Kapının*" sağ yan tarafında yer almaktadır. Şii topluluğu buraya Kerbela'ya Hacca gitmek üzere yola koyulmadan önce ziyaret etmektedir. Ziyarete gelen kişiler Allah'tan seferin kolaylaştırmasını, kazasız ve sorunsuz geçmesi dilenir. Ayrıca ziyaretçilerin burada hastalıklardan kurtulmak, genç kızların kısmetlerin açılması vb. amaçlar doğrultusunda toprağa ve burada dikili direklere çivi çaktıkları görülmektedir. Ziyaret yeri IX-XX. yy. geç Sasani ve erken Arap dönemlerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Etnograflar

[162] M. G. Magomedov, A. R. Şihsaidov, *Kala-Koreyş*. İzdatelstvo Yupiter. Mohaçkale 2000, s. 9-25.
[163] Bagomed Ramazanov, 1948 Kala-Koreyş Doğumlu. Kala-Koreyşin koruyucusu.

tarafından yapılan araştırmalarda, Dağıstan Bölgesinde, ziyaret yerlerinde çivi çakma âdetin özellikle güney topluluklar arasında yaygın olarak görüldüğü ifade edilmektedir.[164]

2.11.1.2.Dilek Ağacı

Derbent Narın-Kale güney-batı yönünde, araba yolu üzerinde açık bir alanda orta büyüklükte bir dut ağacı yer almaktadır. Burayı ziyarete gelen ziyaretçiler istek ve maksatları doğrultusunda dilekler dileyip, ağaca bez bağlamaktadırlar.

2.11.1.3.Dede Korkut Piri (Dama Korkutnu Piri)

1638'de Derbent Vilayeti'ne seyahat eden Adam Oleary-Dede Korkut hakkında bilgi vermektedir. Adam Oleary, Derbent dışında Kırklar Mezarlığı'nı görmüş, burada iki mukaddes müslümanın mezarını da ziyaret etmiştir. Bunlardan biri, Pir Muçar, diğeri bir yokuş üzerinde yer alan Dede Korkut'a aittir. [165]

Adam Olearіy, mezarı büyük dağın içine oyulmuş geniş mağaradan ibaret olduğunu, içinde bulunduğu tabutun, dört tahta parçadan meydana geldiği ve dört dirsek boyu yerden yüksekte yer aldığını ifade etmektedir. Adam Olearіya, Dede Korkut türbesi, küçük bir nehir yakınında, Derbent şehrinin kuzeyinde, Kumukların yoğun olarak yaşadıkları bölgede yer aldığını ifade etmektedir.

Rivayette, Dede Korkut, Hz. Muhammed'in akrabası ve çağdaşıdır. Bir başka rivayete göre, Muhammed'in vefatından üç yüz sene sonra yaşamıştır. İmam Korkut, daha sonra Kazan Han'a hizmet etmiş, ona kopuz çalmış ve harp şarkıları terennüm etmiştir. O'leary, Dede Korkut'un mezarını bir kurban bayramında ziyaret etmiş. Bu ziyaret sırasında, türbenin dışında ve mezarın etrafında birçok kadın ve kızların yürüyerek ibadet ettiklerini görmüştür. Ziyaretçiler, ziyaret mahallinden ayrılmadan önce yanlarında getirdikleri peynir, et, süt, ekmek vb. yemek cinsinden yiyeceklerin bir kısmını türbenin bakımı ve temizliğini yapan kadın türbedara yaptığı hizmete karşılık hediye verirlerken, bir kısmını da tabutun yanlarına koyduklarına şahit olmuştur. Adam Olearіya'nın bir bayram günü Dede Korkut' ut mezarını ziyaret ettiği eserinde detaylı bu şekilde anlatmaktadır. Olearіya'da sonra 1647 yılında Evliya Çelebi tarafından da Dede Korkut'un türbesini ziyaret ettiği bilinmektedir.[166]Ancak günümüzde Dede Korkut ziyareti tamamen cazibesini yitirmiştir.

---

[164] M. S. Gadjiyeva, *Vorota Sudnogo Dnya v Derbente*. Dagestanskiye Svyatıni C.III. İzdatelskiy Dom Epoha. Mohaçkale. 2007, s. 26.
[165] M. Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi.* Başbakanlık Basımevi Ankara.1977, s.201.

[166] A. Olearіy, *Opisaniye puteşestviya v Moskoviyu i çerez Moskoviyu v Persiyu*. Terc. A. Lovyagina. S-Peterburg 1906, s. 490.

2.11.1.4. Seyit Mir-Gafar Ağa

Seyit Mir Gaffar Ağa, Derbent Şehri eski mezarlığı olan *Şihsalah* Kabristanı'nında, toprak yolu üzerinde ve yerden bir metre kadar yüksekte yer almaktadır. Kaldırım taşla döşenmiş alana üç basamakla çıkılmaktadır. Zatın mezarı 40-45 cm. kadar zeminden yüksektedir. Zatın mezarı ve mezar taşı koyu mavi renge boyanmıştır. Burası düşmanlarına karşı mücadele eden Seyit Mir-Gafar Ağa ait bir mezar olduğu anlaşılma Kişinin menkıbevi ve tarihi kişiliği hakkında bir bilgi mevcut değildir. Şii vatandaşları tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilebilmektedir. Seyit Mir Gaffar Ağa'nın kabri her türlü dilek ve hastalık için ziyaret edilmekle beraber, baş ağrısı, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olan kişilerce de ziyaret edilmektedir.[167]

2.11.1.5. Kırklar mezarlığı.

Derbent şehir merkezinde yer alan Kırklar Mezarlığı VII-VIII. yy. ortaya çıkan İslam kült mimarisine ait tarihi bir yapıdır. Kırklar Mezarlığı, Derbent Narın-Kala (Ateşler Kalesi) Kalesi'nin takriben 500 metre kuzeyinde, *Kırklar* kapı yönünde 19,5x18m alanı içeresinde işlenmiş taşlara örülü olan duvarın yer yer yüksekliği 2 metreyi geçmekte olup 40 sahabeye ait olduğuna inanılan bir mezarlık ve ziyaret yeridir. Kabristanın iç alanına girişi kuzey yönde yer almaktadır.[168] Mezarlığın içeresinde yer alan mezarlar yarı silindir şeklinde yer parke taştan döşenmiş olup, mezarlar güneyden kuzeye doğru düzensiz bir şekilde sıralanmıştır. Alan içeresindeki en büyük mezar üç metre uzunluğunda 70 cm. eninde ve 80 cm yüksekliğindedir. Kırklar mezarlığı Arapların Derbent'e yaptığı seferleri neticesinde H/41-43 yıllardan sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır[169].

Kırklar Mezarlığı, uzun asırlar boyunca Müslümanlar tarafından ziyaret edildiği gibi yerleşik olarak yaşayan Hristiyan ve Yahudi azınlıklar tarafından da ziyaret edilmektedir. Kırklar mezarlığı, Dağıstan toplumunun bütün sosyal tabakalarınca ziyaret edilmektedir. Ayrıca Azerbaycan, Çeçenistan ve İnguşetya başta olmak üzere, uzak ve yakın birçok memleketten gelen ziyaretçileri de, görmek mümkündür. Bu ziyaret yeri haftanın bütün günleri ziyaret edilmekle beraber daha çok Cuma günleri yoğun olarak ilgi görmektedir. Özellikle ruhsal sıkıntısı olanlar bu ziyarete gitmekte ve Allah'tan şifa temenni etmektedirler. Bununla beraber türbe iş bulma, ailesinde geçimsizlik bulunanlar bu sıkıntılarından kurtulmak vb. birçok amaç ve maksat doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen kişiler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okuyup, dualar ederek hastalıklarının geçmesi ve

[167] Ragimat Adamova, 1985 Doğumlu, DGPU Öğretim Elemanı.
[168] S. O. Han- Magomedov *Derbent.* Moskva 1958, s. 86.
[169] M. S. Gadjiyev, *Gorod-Muzey Derbent. Dagestanskiye Svyatını*. C.I. İzdatelstvo Epoha. Mohaçkale 2007. s. 32-55.

muratlarının gerçekleşmesi için Allah'a niyazda bulunmaktadırlar. Ayrıca buraya gelen ziyaretçilerin bir kısmı tarafından, ziyarete gelen hastaların şifa niyetiyle yemeleri için şeker, pasta, bisküvi vb. yiyecek bıraktıkları görülür.

2.11.1.6.Taş Beşik

Kırklar Mezarlığı alanı içeresinde çocuğu olmayan kadınlar ziyaret esnasında taştan yapılma sembolik, bir beşik sallayarak niyazda bulunurlar. Ayrıca söz konusu beşiğin altında Hz. Peygamberin neslinden gelen bir çocuğun metfun olduğu rivayet edilir. Dua ve dileklerin kabulü için dileyen kurban keser veya ziyaretçiler yanlarında getirdikleri şeker ve bisküvi cinsinden yiyecekler dağıtırlar.[170]

2.11.1.7.Tutu Bike Türbesi.

Tutu Bike (?-1787) Türbesi, Derbent Kırklar mezarlığın hemen yanı başında yer almaktadır. Türbe 1758-1789 yıllar arasında Derbent in yöneticiliğini yapmış Fetihali-Han tarafından 1787-89 yıllarında eşi Tutu Bike için inşa ettirmiştir. Türbe yapı itibariyle Selçuklu mimarisinden izler taşımaktadır. Türbe altı köşeli zemin üzerinde inşa edilmiş olup dış duvarlarında kemer yapılmıştır. Türbe iyi işlenmiş ve bu yörede *"Derbent Taşı"* olarak bilinen taştan inşa edilmiştir. Altıgen şeklindeki yapının üzerine basık bir kubbe yapılmıştır. Kubbe her sene boyanmaktadır. Türbenin güney batı tarafında, bitişik 2 metre yüksekliğinde duvarla çevrili bir kaç mezardan oluşan mezarlık yer alır. Türbenin içinde kıbleye dönük olan duvar oyuğunda namaz kılmak için yerde serili namazlıkları vardır. Duvarlarda Kur'an ve Dini içerikli kitapları konması için duvarda yaklaşık 90 cm yüksekliğinde 50 cm eninde ve 45 cm derinliğinde bir raf yapılmıştır. Türbeye dört basamakla çıkılmaktadır. Türbenin içinde boyları ve ebatları farklı, dört mezar bulunmaktadır.

Mezarların olduğu yer, zeminden 20-25 cm yüksekliğinde olup hepsi koyu yeşil renge boyanmıştır. Türbede Fetih-Ali Han'ın ailesinden dört kişinin mezarı bulunmaktadır. Bunlar Fetih-Ali Hanın eşi Tutu Bike iki oğlu Ahmet-Han, Hasan-Han ve eşi Nurcihan ve onun ayak kısmında nedimesinin mezarı yer alır. Kırklar mezarlığında Tutu Bike vasiyeti üzerine defnedildiği rivayet edilir. Tutu Bike Derbent'in ilk ve tek kadın hükümdarı olarak tarihe geçmiştir.[171]

Ziyaretçiler arasında toplumun her sosyal tabakasından insanları görmek mümkündür. Anlatılanlara bakılırsa, buraya Derbent şehrinde azınlık statüsünde olan Ermeni ve Gürcü cemaatinden gelen

[170] Cemal Musayev, 1980 Derbent Doğumlu. Esnaf.
[171] İ. Mustafazade, *Kuba Hanlığı*, Elm. Bakü 2005, s.480.

ziyaretçiler de görülmektedir. Bilindiği üzere Derbent Hanlığı 1759 yılında Gunib Hanlığı'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihten itibaren Derbent Gunib Hanlığı'nın önemli politik ve yönetim merkezi haline gelmiştir ve bununla birlikte Fetih-Ali Han'ın birleştirici politikanın önemli dayanağı olmuştur.

Derbent Hazar denizi kıyısı olmasıyla deniz ticareti ve Rusya'nın güney toprakları, Kızıl-yar ve Şirvan hattını birbirine kara yoluyla bağlıyor olması açısından önemli bir merkezdir. Derbenti Gunib Hanlığı'nın hâkimiyeti altına girdikten sonra, Fetih-Ali Han'ın kuzeydeki toprakları genişleyerek Kara-Kaytag Hanlığı'yla komşu olmuştur. Her ne kadar Utsmi *(Bey, Beylik)* Amir Hamza Derbendi, Gunib Hanlığı'nın hâkimiyeti altına girmesi için önemli rol oynamışsa da her ikisi için çok rahatsız edici bir komşudur. Utsuminin siyasi oyunlarını bile Fetih-Ali Han, kız kardeşi Hatice'nin karşılığında Amir Hamza'nın kardeşi Tutu Bike'yle 1766 yılında evlenerek akrabalık bağı kurmuştur. Fetih-Ali Han ilerde Amir Hamza tarafından gelebilecek her türlü tehlikeyi önlemek için yapılmış bir hamle ile ancak ne olduysa Fetih-Ali Han kardeşi Hatice'yi Bakü Hanı Melik-Muhammed Hanla evlendirerek Amir Hamza'ya vermiş olduğu sözünü yerine getirmemiştir.[172]

Fetih-Ali Han, Bakü Hanlığı'yla yapmış olduğu akrabalığı neticesinde Muhammed Melik Hanı (*yöneticilik yaptığı yıllar* 1768-1784) kendine bağlamış olsa da, diğer tarafta Amir Hamza (yöneticilik yaptığı yıllar 1751-1788) gibi acımasız bir düşman edinmiştir. 1765 yılında yaptıkları küçük düşüren Fetih-Ali Hana (1736-1789) karşı düşmanca duyguları besleyen Amir Hamza Derbent üzerine yürür. Amir Hamza, Derbent'te görevli İlyas Beki kendi safir çekerek kendisine kalenin kapılarını açmış olsa da, Amir Hamza Derbent'te fazla duramaz. Gunib Hanlığı'na bağlı askeri birlikleri 2000 kişilik Amir Hanın ordusunu mağlup etmiştir ve Utsumi Amir Hamza bir şekilde kaçmayı başarmıştır. 1766-68 yılları arasında Fetih- Ali Han, Utsmi Amir Hamza'nın Derbent'e girmesini engellemek amacıyla, eşi Tutu Bike'yi Derbent'in hükümdarlığına getirmiştir. Ama Amir Hamza'nın Fetih-Ali Hana karşı beslediği intikam duyguları, kardeş sevgisini geçmiştir. Bunula birlikte Tutu Bike de abisinden ziyade eşine sadık, akıllı ve ileri görüşlü bir yöneticidir. Bu iki aile arasındaki husumet 22 Mart 1789 yılında Fetih- Ali Han'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Tutu Bike oğulları, gelini ve nedimesinin bulunduğu türbe girişi karşı tarafında türbenin dış girişinde ne için kullanıldığını bilemediğimiz güvercinlik bulunmaktadır.[173]

Günümüzde Türbeye gelen ziyaretçiler arasında toplumun her tabakadan, gelir düzeyi bakımından her sınıf ziyaretçiyi görme imkânı vermektedir. Hatta anlatılanlara bakılırsa burası, Derbent şehir merkezinde yerleşik olarak yaşayan azınlık statüsündeki Rus, Gürcü, Ermeni cemaatleri tarafında da

[172] V. G. Gadjiyev, *İstoriya Dagestana*. İzdatelstvo Nauka, C.I. Mohaçkale 1965, s. 403-404.
[173] İ. Mustafazade a.g.e. s. 482.

ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belli bir gün olmayıp, haftanın bütün günleri ziyaret edilebilmektedir. Daha çok çocuk sahibi olmak isteyenler tarafından ziyaret edilmektedir. Bunu dışında ailede geçim sıkıntısı çekenler, maddi olanakları zayıf olan insanlar tarafından ziyaret edildiği gibi, her türlü istek ve dileğin gerçekleşmesi umuduyla ziyaret edilir. Ziyaretçiler dualar eşliğinde mezar taşlarını sıvazlarlar ve Tutu Bike' den dilekte bulunurlar. Kur'an okuyabilen ziyaretçiler Kur' an okurlar okuyamayanlar ise türbenin yanında hazır bekleyen *"okuyucular"* tarafından belli bir maddi tutar karşılığında Kur' an okuyorlar. Türbenin içinde nafile namazı kılan ziyaretçileri sıkça görmek mümkündür. Ziyaret sona erdiğinde, ziyaretçiler yanlarında getirdikleri yiyecek cinsinden sadakaları burada yer alan sunak üzerine bırakırlar, maddi imkânları nispetinde ziyaretçilerin türbenin temizlik işlerini yapanlara kâğıt cinsinden para bıraktıkları da görülmektedir.[174]

2.11.1.8.Dül-Dül'ün Toynak İzi

Derbent şehir merkezinin batısında, Narın Kalesi'nin yakınlarında, özellikle yerleşik olarak Şia cemaati tarafından uzun asırlardan beri yoğun ilgi gösterilen Dül- Dül Ali olarak bilinen ziyaret makamı yer alır. Kestane ağacı altında yer alan ziyaret, uzaktan bakıldığında kubbeli bir çeşmeyi anımsatmaktadır. Üstü mavi yağlı boya ile boyanmıştır. Peygamberin hem amcaoğlu, hem damadı ve de İslam'ın dördüncü halifesi olma hasebiyle bu ziyaret yeri Şia cemaati için çok önem arz etmektedir. Bu olay her ne kadar tarihi gerçeklerle örtüşmüyor olsa da, Hz. Ali 656- 661 yıllarında Derbenti ziyaret ettiği rivayet edilir. Bunun somut bir kanıtı olarak da burada bulunan taşın üstündeki Hz. Ali'nin topuk ve atı Dül-Dül'ün toynak izi gösterilmektedir. Buraya yukarda da belirttiğimiz gibi Şia cemaati kadınları tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler ziyaretlerini genelde Perşembe günleri yapmayı tercih ederler. Taşın hemen yanında derin bir kuyu yer almaktadır. Kuyunun içinde Hz. Aliye ait bir kaç eşya parçası bulunduğunu, ayrıca kuyuda bulunan suyunun da şifalı olduğuna inanılır. Kuyuya inmek için basamaklar yapılmış, gelen ziyaretçilerden kuyuya inmeyi arzulayan rahatça inebilmekteler.[175]

Daha çok Muharrem ayında Şia cemaati tarafından Aşure gününde toplu merasimler yapılmaktadır. Ziyaretçiler Hz. Ali den şefaatçi olması için niyazda bulunurlar. Bunun dışında ziyaretçiler maddi refahı elde etme dileğiyle ziyaretin çevresinde yer alan ağaçlara çaput, şal, bez vb. kumaş cinsinden malzemeler bağlamaktadır. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri şeker, bisküvi, pasta cinsinden yiyecekleri dağıtırlar.[176]

---

[174] Abulfez Latifov 1980 Derbent Doğumlu. Esnaf.
[175]İ. H. Kasimov, S. H. Hurdamiyeva, *Mifologiçeskaya Osnova Predaniy i Legend Azerbaycatsev Derbentskogo Regiona*. İzvestiya DGPU. No:3(20) Mohaçkale 2012, s. 84.
[176] Abulfez Latifov, a.g.ş.

2.11.1.9.On İki İmam Şehitliği

On İki İmam Mezarlığı, Derbent Kalesi'nin doğu tarafında Umum mezarlığın dışında, etrafı çitle çevrili on iki kabirden oluşan bir mezarlıktır. On iki İmam, müstemleke güçlere karşı, amansız mücadele vererek burada şehit düştükleri anlatılır. Ziyaret yeri dağınık halde ve farklı boylarda olan on iki mezar taşından oluşmaktadır. Burayı yoğun olarak Şia vatandaşların ziyaret etmesiyle birlikte Sünni kesimden vatandaşlar da ziyaret etmektedirler. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın, her gününde ziyaret edildiği kaynak kişiler tarafından ifade edilmektedir. Ziyareti çevreleyen taş duvara ve yakın çevresindeki ağaçlara dilek dileyip bez bağlarlar. Ayrıca ziyaret çevresindeki ağaçlar kutsal kabul edildiği için kesilmezler. Ziyarete her türlü hastalık, dilek ve adak için gelinmektedir.[177]

2.11.2. Berikey Köyü

2.11.2.1.Ramazan Hacı Piri

Hacı Ramazan Efendi'nin mezarı Berikey köy mezarlığında yer almaktadır. Yöre halkı kendisine Evliya nazarıyla baktığı için, vefatından sonra sevenleri tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında kayda değer bir bilgiye ulaşamamış olsak da Hacı Ramazan Efendi'nin yaya olarak Hacca gidip geldiği bilinmektedir. Hacı Ramazan Efendi, yöre halkı tarafından sade bir hayat yaşantısı ile bilinir olmuştur. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya çocuğu olmayan kadınlar, bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar, sinir hastaları ve vücudunun çeşitli yerlerinde ağrısı bulunanlar her türlü sıkıntıdan mustarip olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bu ziyarette şifa bulanlar ve adağı bulunan, ziyaretçiler burada kurban kesmekte ve kurban etlerini dağıtmaktadır.

2.11.2.2.Pir Sultan Piri

Berikey köy mezarlığında yer alan diğer bir ziyaret yeri Pir Sultan'a ait ziyaretgâhtır. Pir Sultan Efendi din uğruna savaşırken şehit düştüğü bilinmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her gününde ziyaret edilmektedir. Zatın mezarı Berikey halkı ile birlikte, civar köylerden yoğun olarak ziyaret edildiği görülmektedir. Ziyarete özellikle bedensel ve ruhsal rahatsızlıkları olan

[177] Bahtiyar Gadjiyev, 1979 Derbent doğumlu. Gardiyan.

ziyaretçiler tarafından rağbet edilmektedir. Ayrıca Sultan Efendi Türbesi baş ağrısı gibi vücudunun çeşitli yerlerinde rahatsızlığı bulunan kişiler tarafından da ziyaret edilmektedir.

2.11.2.3.Hepşin Piri

Hepşin Piri bir rüya üzerine ortaya çıkan bir kız çocuğa ait mezardır. Mezar Berikey köyü sakininin bahçesinde yer almaktadır. Burası köy halkı tarafından çöplük olarak kullanırken bahçe sahibinin rüyasına kara elbiseler bürünmüş bir kız çocuğun *"Üzerimi temizlersen bunun hayrını görürsün"* dediği anlatılır. 3,5-4 metre kare alanı kapsayan ziyaret, büyük bir dut ağacının altında yer almaktadır. Hepşin Piri'nin etrafı örgü teliyle çevrilmiştir. Bahçe sahibi burayı temizledikten sonra, yöre halkı tarafından ziyarete konu olmaktadır. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp, haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Yöre halkı tarafından özellikle insanın yüzünde ve vücudunun çeşitli bölgelerde çıkan yaralardan kurtulmak dileğiyle ziyaret edilmektedir. Bu amaçla gelen ziyaretçiler mustarip oldukları rahatsızlıklardan üç gün gibi kısa bir zamanda kurtuldukları anlatılmaktadır. Hepşin Piri Berikey köy halkı ile birlikte, aynı amaçla çevre köy insanı tarafından da yoğun olarak ziyaret edilmektedir. [178]

2.11.3.Cimi-Kent Köyü

2.11.3.1.Gaib Pir

Gaip Pir, Cimi-Kent köyü çıkışında, araba yoluna yakın mesafede yer alan köy kabristanda bulunmaktadır. Mezarın duvarları taş ile örülmüş olup üst kısmı açıktır. Burası yine dini için mücadele etmiş ve şehit düşen bir zata ait ziyaret yeri olarak kabul edilir. Zatın tarihi kişiliği hakkında bir bilgi mevcut değildir. Ancak kaynak kişilerin ifadelerinden, ziyaretin oldukça eski olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ziyaretin türbedarlığı yapan ailenin büyüklerinden biri, gecenin bir vakti komşu köyden evine dönerken, mezarın bulunduğu yerde parlak bir ışığın yandığına şahit olduğu anlatılır. Zat belindeki hançeri kınından çekmiş ışığın yandığı tarafa doğru ilerlemiş, ancak bir anda hançer sahibinin beline saplanmıştır. Bu olay üzerine zat burada bir keramet olduğuna inanarak, kardeşiyle birlikte mezarın üstünü örmeye karar vermiştir. Ancak ertesi gün sabah mezarın üzerinin açıldığını fark etmişler. Biri bizimle dalga mı geçiyor diye düşünerek mezarın üzerini tekrar kapatıp orada saklanarak beklemişler. Gecenin bir yarısında komşu tepeden yuvarlak bir ışık dönerek gelip mezarın üzerini tekrar açmış ve demiş ki *"Bir daha sakın mezarın üzerini kapatmayınız. Bu mezarı üzeri açık kalacak buraya mutlaka yağmur dökülecek ve burası insanlar için bir ziyaret yeri olacak. İnsanlar buraya her türlü istek, murat ve hastalıklar için gelecekler ve duaları kabul olunacaktır."*

[178] Seyyit-Ahmet Hidirov, 1981 Berikey Doğumlu. İmam Hatibi.

Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Yine mezar yöre halkı tarafından her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok genç kızlar kaderlerinin açılması ve çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Ayrıca korkmuş olan çocuklarla huysuzluğu bulunan çocuklar bu psikolojik durumdan kurtulması için bu ziyarete getirilir. Yöre halkınca türbe inanarak ve halis bir niyetle samimi olarak ziyaret edildiği takdirde niyet ve maksatlarının gerçekleşip sıkıntılarından kurtulunacağına inanılır. Ziyarette metfun olan zatın yüzü suyu hürmetine Allah'tan şifa ümit edilir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput, gömlek, şal, iç çamaşırı, elbise, ayakkabı vb. giyim eşyaları bağlamaktadırlar. Ziyaretçiler ziyaretleri yapacağı esnada, mutlaka türbedarın yanlarında olmasına dikkat ederler. Ziyaret bitiminde buranın bakımını yapan zata bir miktar kâğıt cinsinden para verildiği görülmektedir.[179]

2.11.4. Deliçoban Köyü

2.11.4.1. Şeyh Eminin Ziyareti

Derbent il merkezine bağlı olan Deli-Çoban köyünün farklı mahallelerinde beş ziyaret yeri tespit ettik. Bu ziyaretlerden ilki Şeyh Emin Piridir. Burası köyün güneybatı yönünde, ağaçlık alanda çok sık kullanılmayan yol güzergâhında yer almaktadır. Ziyaret yeri ağaçların altında, yaklaşık bir metre taş duvarla örülüdür. Ziyaretin yanında geçen yol, Hacca gidenlerin kullandıkları güzergâh olduğu rivayet edilir. Yöre halkı bu güzergâh üzerinde, geceleri ışığın yandığını gördüklerini anlatılır. Bir zaman sonra bu yol köyden birileri tarafından kullanıma kapatılmıştır. Bu yolu kapatanların, başlarına türlü türlü belalar gediği, ailede doğan bütün çocuklar kronik hasta olarak dünyaya gelmiş, aile içerisinde huzur kalmadığı, ailenin tek çocuğu bir araba kazası sonucunda vefat ettiği ve bir süre sonra ailesi bir tek torununu da kaybettiği rivayet edilmektedir. Bütün bu olaylardan sonra ziyarete yakın inşa edilen ev yıkılmıştır. Günümüzde ise ziyaretin çevresinde herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Günümüzde türbesi oldukça yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Türbe genellikle ziyaret amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Türbeye çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, felçli hastalar, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak ziyaret etmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması, işsiz olanlar iş sahibi olmak, maksadıyla ziyarete gelmektedir. Ayrıca birçok dilek ve istekleri doğrultusunda buraya gelmekte ve şükür amacıyla kurban kesip dağıtılmaktadır. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.

[179] Rustamova Farida Ahmedovna, 1978 Doğumlu. Cemikent köyü Tarih Öğretmeni

2.11.4.2.Korku Piri

Korku Piri, bir köy sakinin bahçesinde yer alan, kırık bir dut ağacının kütüğüdür. Ziyaretçilerin ziyaret amaçları isminden de anlaşıldığı gibi bir şeyden veya şahit olduğu bir olaydan yahut başından bir olaydan ötürü korkmuş olan kişilerce ziyaret edilmektedir. Yöre halkı ve çevre köy insanı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaretler tek başına yapılmamaktadır. Ziyarete gelenler ağacın altında Fatiha Suresi okuyarak, korkmuş olan kişiye kütüğün çevresinden alınan toprağı suyla karıştırmak suretiyle içirilir. Buna mukabil ziyaretçiler mutlaka kendilerine ait bir şey bırakmak zorundalar, aksi halde hasta şifa bulamayacağına inanılır.

2.11.4.3.Kırk Piri

Kırk Piri Deli-Çoban kabristanda bir aile mezarlığı içerisinde yer almaktadır. Ziyaret yeri toprağa gömülü olan üç mezar taştan ibaret, beşik şeklinde bir yerdir. Buraya kırkı çıkmış, yaşı doldurduğu halde yürüyemeyen çocukları getirilerek, taşın içine yatırılır. Ziyaret için belirli bir gün olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Ayrıca, çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak için bu taşın içine yatırılır. Bu uygulamadan sonra fayda görenlerin olduğu anlatılmaktadır.

2.11.4.4. Sidiklik Piri

Sidiklik Piri daha çok idrar yollarında sorun yaşayan ve böbreklerde taş olan kişiler tarafından ziyaret edildiği görülmektedir. Ziyaret yeri hafif tepelik mevkide, köyü kuzey-batı yönünde yer almaktadır. Ziyaretin çevresinde orta boy ağaçlarla çevrilidir Ziyaret için belli bir yoktur, haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete Deli-Çoban halkının yanında çevre köylerden de, gelen kişilerin ziyaret ettiği görülmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar. İdrar yollarından veya buna bağlı çeşitli hastalıklardan rahatsız olan kişilerin ziyaret sonrası önemli ölçüde fayda görüldüklerini anlatılır.

2.11.4.5.Şeyh Rahim'in Mezarı

Şeyh Rahim Efendi'nin mezarı Deli-Çoban köy mezarlığında yer almaktadır. XX. yy. ikinci yarısında yaşamış olmasına rağmen, zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında nitelikli bir bilgiye ulaşamadık. Rahim Efendinin Deli-Çoban köyünde imam hatiplik görevi yaptığı bilinmektedir. Rahim Efendi, bir araya gelen yaşı ilerlemiş birkaç kişi ile Terekeme topluluğu arasında, özel günlerde mevlitler okur, zikir halkaları oluşturur, halkın dini hayatlarını canlı tutmaya gayret ettiğinden söz edilmektedir. İçinde yaşadığı halk arasında derin bir saygıya sahip olan Rahim Efendi, hem dini hem de toplumu yakından ilgilendiren meselelerin çözümü noktasında sözü geçen bir zat

oluğu anlatılmaktadır. Halkın içine çıktığı vakit az ve yerinde konuşan bir bilge olan zatın, Peygamber soyundan geldiği rivayet edilmektedir. Halkın kendisine her hangi bir konuda danıştığında, yardım istediğinde, Şeyh Efendi bir kâğıda dua yazarak: *"Bu senin derdine deva olacaktır"* dediği ifade edilmektedir. Yöre halkı tarafından bu ziyaret çocuğu olmayanlar, felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar yoğunlukta olmakla beraber her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyarete kaderleri kapalı olan gençler kaderlerinin açılması, iş sahibi olmak gibi çeşitli amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyaret gelen kişiler ziyaretin yanında bulunan ağaca dilek dileyip bez bağlamaktadırlar.[180]

2.11.5.Karadağlı Köyü

2.11.5.1.Şifalı Su (Yel Piri)

Taş Kızdıran Piri, Karadağlı köyünün kuzey yönünde, ağaçlık bir alandaki şifalı su kaynağıdır. Özellikle romatizma ve buna benzer eklem rahatsızlıkları olan hastalar tarafından ziyaret edilmektedir. Pirin yanında küvet şeklinde bir taş yer almaktadır. Su kaynağında bulunan siyah renginde olan taşlar toplanarak ateş üzerinde ısıtılır ve taş küvetin içine koyulur, daha sonra üzerine pınardan doldurulan sudan dökülür. Su ısındıktan sonra hasta bir süre için bu küvetin içine yatırılır. Yöre halkınca bu çeşmenin suyu ve kayalık, kutsal kabul edilmektedir. Bu çeşmenin suyu tatlı su mahiyetinde olup, berrak ve soğuktur. Bu uygulama daha çok yetişkin insanlar arasında görülmektedir. Daha önceleri Dağıstan'ın birçok bölgesinden ve her sosyal tabakadan insanların gelip, burada çadırlar kurarak günlerce kaldıkları anlatılır. Günümüzde, ziyaretçi sayılarında ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. Yöre halkı duvarları taşla örülü olan şifalı kaynağının üzerini kapatarak, ziyaretçilere daha elverişli hale getirmek istemişlerse de, gündüz yapılan çalışmalar, karanlık çökünce her defasında gizli bir güç tarafından yıkıldığına şahit olurlar. Aynı olay birkaç defa tekrar edince, yöre halkı bu fikirden vaz geçmek durumunda kalmışlardır. Yöre halkınca kutsal kabul edilen bu suyun her türlü hastalığa faydalı olduğuna inanılır. Rahatsızlığı bulunulan hastalara bu sudan içilir ve yıkanırlar. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.

2.11.5.2.Şıhsalah Piri

Sıh-Salah Piri, Karadağlı köy merkezinde yer alan eski bir aile mezarlığıdır. Yapının ebatları yaklaşık olarak 1,5 metre eninde, 2,3 uzunluğunda olup yüksekliği toprağa gömülü olduğundan

[180] G. Şutanrıkulu, *Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması-Derbent (Dağıstan Örneği).* ERÜ. SBE (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 2012, s. 97-99.

hesaplanamamıştır. Mezarın duvarları kesme *"Derbent Taş"* ile örülmüştür. Yine zatın tarihi kişiliği ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Yöre insanı ile birlikte, Dağıstan'ın çeşitli bölgelerden gelen kişilerin ziyarette bulundukları anlatılır. Ziyaretçiler ilk önce Fatiha, İhlas, Nas ve Felak surelerini okuyarak mezarın etrafından üç kere dönerler, daha sonra hangi maksatla ziyarete gelindiğini ve o niyetle mezarın üzerinden bir tutam toprak alınır ve suya karıştırılarak hastanın vücuduna sürülür, daha sonra da hastaya içirilmektedir. Ziyareti tamamlayan ziyaretçiler, yine dualar eşliğinde, ziyarete sırtını dönmeden, ziyaret mahallinden ayrılırlar. Bu ziyareti ile ilgili şöyle bir rivayet anlatılır. Yıllar önce Derbent vilayetinden, çocuk sahibi olmak isteyen bir aile burayı ziyaret etmiş, bir sene sonra bu çiftin erkek çocukları olmuştur. Dileği gerçekleşen çift tekrar Şıh-Salah'ı ziyaret etmiş ve burada kurban keserek tasdduk etmiştir. Aynı şekilde felç geçiren devletin önemli bir mevkide görevli bir zatın Sıh-Salah'a ziyarette bulunduktan kısa bir zaman sonra iyileştiği anlatılmaktadır.

2.11.6.Padar Körü

2.11.6.1.Hulaba Piri

Hulaba Piri, Padar köyünün merkezinde büyük pınarın yakınında yer almaktadır. Burası Hulaba adında bir kadına ait olduğu iddia edilen bir ziyaret yeridir. Terekeme yöresinde Hulaba *"Büyük Anne"* anlamına gelmektedir. Efsaneye göre Hulaba Hatun bir gün avlusuna buğday sermiştir. Yemi görünce buğdaya bir anda saldıran kazlara kızan Hulaba Hatun kazlara: *"Taş kesilesice kazlar"* diyerek bedduada bulunmuştur. Bir anda taş kesilen kazların durumuna üzülen ve yaptığından pişman olan Hulaba Hatun bu sefer: *"Gidin şuradan"* demeye kalmadı, kazlar canlanarak oradan uzaklaştığı rivayet edilmektedir. Hulaba Hatun Piri Padar yanı sıra bütün Terekeme bölgesi ve çevresinde bilinen ve yoğun olarak rağbet edilen bir ziyarettir. Yöre halkı tarafından bu ziyaret çocuğu olmayanlar, felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar yoğunlukta olmakla beraber her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyarete kaderleri kapalı olan gençler kaderlerinin açılması, iş sahibi olmak gibi çeşitli amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyaret gelen kişiler ziyaret alanında bulunan ağaca dilek dileyip, bez bağlamaktadırlar. Amaç ve maksatlarına ulaşanlardan, adak dileyenler daha sonra adaklarını buraya getirip kesmektedirler.

2.11.6.2.Şeyhin Mezarı

Şeyhin mezarı Padar köyü camii alanı içerisinde yer alan bir mezardır. Mezar genç bir şeyhe ait olduğu anlatılıyor. Zat hakkında tarihi bir kayıt bulunmamaktadır. Daha çok köy halkı tarafından

genelde Padar Köyü halkı tarafından ziyaret edilir. Ziyaretçiler burada dua ederler ve Fatiha Suresi'ni okurlar, dua edilir. Ziyarete her türlü istek, amaç ve maksat için gelinmektedir.[181]

2.11.7.Muğartı Köyü

2.11.7.1.Osuruk Mevkii

Muğartı-Derbent kara yolu üzerinde yer alan *"Osuruk Ağacı,"* yolun güney tarafında, düzlük bir alanda yer almaktadır. Anlatılanlara bakılırsa, ziyaretin çevresinde eskiden, günümüzdeki durumdan farklı olarak çok daha fazla ağaç yetişirken, zamanla buradaki ağaç ve çalılar kuruyarak tek bir ağaç kalmıştır. Ziyaretin ebatları yaklaşık olarak şöyledir: Eni 4,8 metre uzunluğu 4 metre, yüksekliği 2,2 metre kadardır. Ziyaret yerinin duvarları kesme taş ile örülmüştür . Bu ziyaretin ortaya çıkışı ile ilgili şöyle bir efsane anlatılır: Bir gün üç kardeş tırpanları alıp meraya ot biçmeye giderler. Bir müddet çalıştıktan sonra hem dinlenmeye, hem de bir şeyler yemeye oturdukları bir anda kardeşlerden en küçüğü, gayrı ihtiyari olarak yellenmiştir. Utanç verici bu durum karşısında, abilerden bir tepki görmemesine rağmen, küçük kardeş ne yapacağını bilemez. Küçük kardeş bir vakit sonra sofradan ayrılır ve ağaçların gür olduğu gölgeye çekilmiş ve belindeki kamayı iki taşın arasına sivri tarafı üstte kalacak şekilde dikmiş ve kendi *kıçına* hitaben: *"Sen beni abilerimin yanında utandırdın"* dedikten sonra üzerine oturarak, orada kendi hayatına son vermiştir. Ziyarete haftanın bütün günleri gelinmektedir. Türbeye daha ruhsal sorunu olan hastalar gelmektedirler. Ayrıca çocuğu olmayan kişilerde bu ziyarete rağbet etmektedirler. Gelen ziyaretçilerden bir kısmının türbeye yiyecek, para, meyve vb. bıraktıkları da görülür. Ziyaretin yolu üzerinde olması hasebiyle buradan vasıta ile geçen şahıslar, zatın büyüklere karşı olan saygısından, bineği durdurarak zatın ruhuna Fatiha okurlar. Toplu taşıma vasıtalar ile yolculuk yapan kişiler, buradan geçerken, aracın içinde ayağa kalkarak dua ederler.[182]

2.11.8.Tatlyar Köyü

2.11.8.1.İsitme Bulak Piri (Sıtma Pınarı)

[181] S-Ahmed Hidirov, a.g.ş.
[182] Ziyar Omarov, 1980 Muğartı köyü Doğumlu. 2010 yılı 14 Nisan tarihinde, Hakkın Rahmetine kavuşmuştur.

İsitme bulak, Tatlar köyü eski köy girişinde bulunan bir pınardır. Pınar yaz aylarında soğuk, soğuk mevsimlerde ise ılık akmaktadır. Terekeme halkı şivesinde *"İsitme"* Türkiye Türkçesinde *"Sıtma"* sözcüğün karşılığıdır. Bu ziyaret yeri daha çok sıtma hastalığına yakalanan kişiler tarafından yoğun olarak rağbet görmektedir. Pınarın üzerinde yetişmekte olan büyük bir dut ağacının dibine bazı ziyaretçiler demir ve kâğıt cinsinden para bıraktıkları görülmektedir. Ziyaret yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip, ağaca çaput bağlamaktadırlar. Amaç ve maksatlarına ulaşanlar eğer kurban adamışlarsa; buraya daha sonra tekrar ziyarete gelmekte, kurbanlar kesilir ve dağıtılır.[183]

2.11.9.Salik Köyü

2.11.9.1.Ğubaş Pir (Dilek Piri)

Dilek Piri bilinen yer aslında bir aile mezarlığıdır. Sülalenin en yaşlı üyesi, Arabistan bölgesinden Azerbaycan'ın Küba vilayetine, oradan da Dağıstan'ın Derbent bölgesindeki yöre halkına irşat etmek gayesiyle geldiği rivayet edilmektedir. Yöre halkı bu zatı Ğubaş ismiyle bilmektedir. Ğubaş'ın soyu Peygamber'in soyuna dayandığı rivayet edilmektedir. Zatın dört oğlu bir de kızının olduğu ve kızı dışında hepsi de bu ziyaret mahallinde metfun olduğu bilinmektedir. Kızı komşu olan Cimi-Kent köyüne gelin gittiği için mezarı köy kabristanında yer almaktadır.

Ğubaş Pir günümüzde oldukça yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Türbe genellikle ziyaret amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Türbeye çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, felçli hastalar, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak ziyaret etmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması, işsiz olanlar iş sahibi olmak, maksadıyla ziyarete gelmektedir. Ayrıca çocuğu askerden dönenler, geçirdiği bir kazadan sağlıklı bir şekilde kurtulanlar vb. birçok dilek ve istekleri doğrultusunda buraya gelmekte ve şükür amacıyla kurban kesip dağıtılır. Ziyarete gelenler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okumakta ve ziyaret sonrasında en az iki rekât namaz kılmakta ve kılınan bu namaza *"Pir namazı"* denmektedir. Ziyaretçiler üç İhlas bir Fatiha okuyarak mezarın etrafında dönerler. Ziyaretçiler, mezarın üzerinden alınan bir tutam toprak su ile karıştırarak üç yudumla içilir, arta kalan su vücudun bütün uzuvlarına sürülmektedir.[184]

---

[183] Şeyh Zagirov, 1980 Tatlyar Doğumlu. Çiftçi
[184] Macid Macidov, 1972 Cemikent Doğumlu. İmam Hatip

2.11.10.Ulu-Terkeme Köyü

2.11.10.1.Baş Ağrısı Piri (Muzula Piri)

Baş ağrısı Piri Ullu-Terkeme köyünün kuzey yönünde, üzüm bağlarına yakın bir mevkide yer almaktadır. Ziyaretin etrafı 1,2 metre yüksekliğinde kesme taş ile çevrelenmiştir. Sekizgen şeklinde örülü olan duvarın ortasında, orta boyda iki ağaç bulunmaktadır. Günümüzde bu ziyaret yöre halkının yanında çevre köyler tarafından da yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete her türlü amaç ve maksat doğrultusunda gelinmektedir. Ziyarete daha çok baş ağrısı olanlar, ruhsal dengesi bozuk olan kişiler getirilir. Bunun yanında sadece ziyaret amaçlı olarak da gelinmekte ve dua edilerek ziyareti tamamlamaktalar. Yöre halkı arasında kesintisiz baş ağrısına *"Muzula"* denilmektedir. Kelimenin etimolojisi bilinmemektedir.

2.11.10.2.Diş Ağrısı Piri

Diş ağrısı Piri, Muzula Piri ile aynı mevkide yer almaktadır. Ziyaret toprak yolu üzerinde, büyük bir dut ağacın altında yer almaktadır. Ziyaretin etrafı kesme taş ile aralarında boşluklar bırakılarak örülmüşt. Ziyaret için belli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Buraya özellikle diş ağrısı olan hastalar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.

2.11.10.3.Demirav Piri (Cilt Mantarı)

Terekeme toplumu arasında hastalık olan *"Demirav"* aslında bir çeşit mantardır. Halk arasında bu mantar erkek ve dişi olarak ikiye ayırırlar. Erkek olan vücudun herhangi bir yerde çıktığında, yayılamaz, dişi olan ise sulu ve vücudun her tarafına yayılmaktadır, dolayasıyla izalesi ve iyileşmesi de oldukça uzun zaman almaktadır. Mezkûr hastalığın Dağıstan bölgesinde, her topluluğun kendine göre uygulanan bir çeşit halk tedavisi görülmektedir. Örneğin Tsahur topluğu arasında bu duruma özel dua ile kalemle üzerine *"yazılır", Rutul* ve Lezgiler arasında ısıtılmış tahta kaşıkla *"korkutulur."*

Terekeme topluluğu arasında *"Tütye"** ile tedavi uygulandığı görülmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.

2.11.11.Velikent Köyü

2.11.11.1.Sarılık Piri

Sarılık Piri bulunduğu mevki Veli-Kent köyünün eski bir mezarlıktır. Sarılık ziyaretine, adından da anlaşılacağı üzere, daha çok sarılık hastalığından mustarip olan kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edildiği gibi, çeşitli dilek ve maksatlar doğrultusunda da ziyaret edilmektedir. Daha çok, yaşlı kadınlar tarafından ziyaret edilen mekânda, mevlitler okunur, zikir halkaları oluşturulur ve son olarak edilen dualarla ziyareti tamamlamış olurlar. Sarılık Piri, uzunlamasına gelişigüzel konulmuş bir kayadan ibarettir. Ziyarete gelen kişiler, ziyaret taşı üzerinde belli amaçlar doğrultusunda cam şişeleri kırarlar. Bu uygulama ile kişilerin, kalplerindeki gamı, kederi vs. kötü duygu ve düşüncelerin, cam misali kırılmasını umulmaktadır. Ayrıca kötü niyetli insanların şerrinden korunmak adına da yapıldığı söylenir. Şöyle niyazda bulunurlar: *"Allah'ım insanın kötü niyeti, bu cam parçası gibi kırılsın."* Bazıları ise şişeye su dolduruyor ve mevlit, zikir veya dualar okunduktan sonra o şişedeki suyu şifa *(tütye)* olarak saklarlar.[185]

2.11.12.Yukarı-Calğan Köyü

2.11.12.1.Aziz Kirkor Mezarı

Derbent ili merkezine bağlı Yukarı-Cağlan köyünde hem Hristiyan hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edilen Aziz Kirkor' a ait olduğu sanılan bir mezar yer almaktadır. Aziz Kirkor'un kabri Yukarı-Calğan köyün yukarı mahallesinde, bir ailenin özel mülkü sınırları içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla ziyaretin bakımı da bu aile tarafından yapılmaktadır. Mevcut kaynaklar, Aziz Kirkor Kapadokya piskoposluğuna bağlı Kayseri vilayetinde IV. yy. başında dünyaya geldiği, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinde, Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri yürüttüğünü ve IV. yy. ortalarında Dağıstan bölgesine geçerek, bu bölgede Hıristiyanlığı yaymaya çalıştığını göstermektedir. Grigoris (Kirkor) Maskut Kral'ın huzuruna çıkarak onu Hıristiyanlığa davet etmiştir.[186]Kral, Kirkor'u dinledikten sonra, halka din olarak Hıristiyanlığı benimsediğini ve Kirkor'a tabi olduğunu

---

* *Tütye: Ziyaretlerden alınan ve kendilerine kutsallık atfedilen taş, toprak, ağaç, su vs. tabiatta yer eden varlıklara verilen bir genel bir addır.*

[185] Şihselim Seyidrızayev, 1974 Velikent doğumlu. Esnaf.

[186] V.G. Gadjiev, *Dagestan v armyanskoy dorevolutsionnoy literature*, Mahaçkala;1982 s.132

bildirmiştir. Ancak nedendir bilinmiyor bir zaman sonra Kral kararından vaz geçtiğini bildiriyor ve Kirkoru'un idam edilmesini emrediyor. Bunun üzerine Kirkor'u bir kıratın kuyruğuna bağlıyorlar ve Vatean çölüne bırakırlar.[187] Bu trajik olayların geçtiği yer, yazılı kaynaklara göre, Derbende yakın olan Belidji kasabası olduğu tahmin ediliyor.[188] Ölümünden sonra Kirkor, Aziz ilan edilmiş ve onun adına hacılar için büyük bir kale inşa edilmiştir. Kulenin olduğu yer günümüzde Molla-Halil veya Molla-Kent (Günümüzdeki adı Nügdi) kasabası olarak bilinmektedir. Ziyaret 1,5 metre eninde 2,4 metre uzunluğunda, yüksekliği ise iki metreyi aşan, kesme taş ile örülü duvarlardan meydana gelen bir yapıdır. Ziyaretin güney yönüne bakan bir girişi yer almaktadır. Üstü açık olan ziyaretin içinde kaya kütlesi yer almaktadır. Yapının dış duvarın yanında, incir ağacından geriye kalan kütük, sunak olarak kullanılmaktadır. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Yine türbe yöre halkı tarafından her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok genç kızlar kaderlerinin açılması ve çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Ayrıca korkmuş olan çocuklarla huysuzluğu bulunan çocuklar bu psikolojik durumdan kurtulması için bu ziyarete getirilir. Yöre halkının yanında yaz aylarında, Azerbaycan ve İran'dan gruplar halinde gelenlerin ziyaret ettikleri ifade ediliyorlar.

2.11.12.2.Kutsal Koru

Kabrin bulunduğu yer üç kilometre uzak bir mesafede, yöre halkınca kutsal kabul edilen bir koru yer almaktadır. Bir zamanlar Hacı adayların ibadet etmek maksadıyla burada mola için durdukları rivayet edilmektedir. Hıristiyanlar ve Müslümanların mola ve ibadet mevkii olarak tarihe geçmiştir. Eskiden bu mevkide din uğruna can veren Aziz Kirkor ve ona sadık askerler anısına adak ve kurbanlar sunulurken, ancak günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. Ziyaretçilerin kurbanları sundukları sunak ve kilisenin mihrabı *"Altar"* günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Ziyaret alanında, ziyaretçiler tarafından yemek pişirilmek ve hazırlanan bu yemeklerin yenilmesi için, uygun yapılar meydana getirilmiştir. Günümüzde buraya gelen ziyaretçiler, Yukarı ve Aşağı Calğan'dan gelen kişilerle sınırlıdır.

Dini bayramlarda ve özel günlerde, bu iki köyün evlilik çağına gelmiş olan gençler, kutsal koruda bir araya gelerek, burada evliliklerine ilk adımı atmış olmaktadırlar. Yeni evlenmiş çiftler ise daha önce adamış oldukları kurbanları burada kesmekteler. Daha çok gençler tarafından rağbet edilirken, hayat arkadaşı arayan, yaşı biraz ilerlemiş bayanlar, çocukları için hayırlı bir eş dileyen anaların da ziyaret

[187] M. Horenatsi (Horenskiy), *İstoriya Kavkaza*, Moskva 1983, s.145.
[188]K. M. Hanbabayev, *Hristianstvo v Dagestane IV-XVIII vv. Sobraniye Trudov Tsentra Sistemnıh Regionalnıh İsledovaniy i Prognozirovaniya* İSPİ RAN. Yujnorossiyskoye Obozreniye. Mohaçkale Vıpusk 20, 2004.

ettikleri görülmektedir. Genel itibariyle toplumun her sosyal sınıfından insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretler çoğu zaman ikişer, üçer kişilik küçük gruplar halinde yapılmaktadır. Sebebini ise buraya ziyarete gidenler, ne amaçlar için gidildiği toplum tarafından bilinmektedir, dolayısıyla ziyarete gidenlerde toplum karşısında bir çekingenlik ve utanma söz konusu olduğundan, gizli saklı ziyaret yerine gitmeye de özen gösterirler.

Ziyaret yeri Kara-Koy-Su nehrin batı yakasında, deniz seviyesinden yaklaşık iki yüz elli metre yüksekliğinde olan çalılıklar ve yer yer muhtelif cins ağaçlarla kaplı, halk arasında *Keger* dağı olarak bilinen bir dağın yamacıdır. İlçe merkezi girişinde yolun sağ tarafında yeşil fon üzerinde Şeyh Şamil'in portresini görmek mümkündür. Bu dağ ilçe merkezinin etrafındaki en yüksek tepedir.

2.11.12.3.Urus Bulak (Rus Pınarı)

Urus Bulak ziyareti, Kutsal Koru mevkiinin hemen yakınında, batıya doğru yer almaktadır. Urus Bulak Deli Petro tarafından Dağıstan'a gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sırasında bu mevkiine gelerek bir müddet burada kaldığı ve bu pınardan su içtiği anlatılır. Ziyaret yeri 55x70 cm çapında bir mağara girişinden ibaret olup, iç kısmında su seviyesi hiç değişmeyen berrak ve şifalı olduğu inanılan su birikmektedir. Sedef, mantar, siğil vb. cilt hastalıkları, böbrek, kısırlık gibi iç hastalıklardan rahatsızlığı duyan ziyaretçiler, bu sudan içtikleri ve yıkanma amacıyla yanlarında götürdükleri de görülmektedir. Özellikle rahatsızlığı bulunan kişilerin birkaç defa aralıklarla geldiklerinde, şifa bulacaklarına inanılır.[189]

2.12. Dokuz-Para İlçesi

2.12.1.Kara-Küre köyü

2.12.1.1.Ağa-Kişi Baba.

Ağa-Kişi Baba mezarı, Dokuz-Para ilçesine bağlı Kara Küre köyü sınırları içeresinde, köy kabristanın kuzey-doğu istikametinde yer almaktadır. Ağa-Kişi Baba'nın tarihi kişiliği hakkında bilgi veren herhangi bir kayıta rastlamadık. Ağa-Kişi Baba çok sade bir hayat sürmüştür. Yöre halkı, zatın akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle, kendisine evlenecek bir kız vermemişlerdir, dolaysıyla Ağa-Kişi Baba'nın bir ailesi sahibi de olmadığını ifade edilmektedir. Mezarlığın kuzey yamacından, tek odalı bir evde yaşayan Ağa-Kişi Baba, evin içinde kendisine bir mezar yeri kazıyarak, istirahat edeceği vakit çukurun içinde yatıp kalktığı anlatılır. Zaman zaman zatın göstermiş olduğu bazı

[189] Seferaliyev Nurali, 1976 Aşağı-Calğan doğumlu. Esnaf.

kerametlerine şahit olan Kara-Küre halkı, önyargılarında yanıldıklarını farkına varmış olsalar da, artık çok geç olmuştur. Ziyaret için herhangi bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Ziyarete bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunanlar, felçli hastalar, sinir hastaları çoğunlukta olmakla beraber her türlü hastalık, niyet, amaç ve maksatlar doğrultusunda gelinmektedir. Amaç ve maksatlarına ulaşan ziyaretçiler, daha sonra tekrar buraya gelmekte şükür amacıyla kurban kesilir ve etleri dağıtılır. Ayrıca ziyarete gelenler ziyaretçilerin şifa amacıyla yemeleri için, şeker, ekmek vb. gıdalar bırakmaktadırlar.

2.12.1.2.Şam-ı Şerif Türbesi (Murat Piri)

Şam-i Şerif Baba Türbesi, Ağa-Kişi Baba ziyaret ile aynı mevkide yer almaktadır. Zatın Şam vilayetinden geldiği, ancak tarih olarak ne zaman buraya yerleştiği bilinmemektedir. Şami Şerif'in tarihi kişiliği hakkında herhangi yazılı bir belge bulunmayıp hakkında elde edilen bilgiler daha çok sözlü rivayetlerden ve hakkında anlatılan menkıbevi olaylardan ibarettir. Türbenin oturumu 3x4 ve 2,3 metre yüksekliğinde bir yapıdan ibarettir. Güneye bakan tarafında 1,2 metre büyüklüğünde bir kapı girişinde özel gün ve dini bayramlarda, ziyaretçiler tarafından yemek hazırlamada kullanılan kazan, tencere, taba vb. mutfak eşyaları yer almaktadır. Yöre halkının hafızasında Şami Şerif Efendi insanlara şifa dağıtan, onların dert ve sıkıntılarına çare bulan olağanüstü bir yeteneğe sahip bir kişi olarak kalmıştır. Zatın bu himmeti vefatından sonrasında da devam etmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Gelen ziyaretçiler tarafından Kur'an-ı Kerim okunmakta ve dualar edilmektedir. Ziyarete her türlü hastalıklardan rahatsız olan insanlar gelmektedir. Ziyarete gelen kişiler dua ederek Allah'tan şifa dilemektedirler. Bu hastalıklardan ziyarete baş ağrısı, karın ağrısı olan kişiler gelmektedirler. Rahatsızlığından kurtulan kişiler daha sonra şükür amacıyla kurban kesmekte ve dağıtılmaktadır.[190]

2.12.1.3.Ağa-Baba Bennet

Veli ve şeyh gibi zatların, kısa zamanda uzun mesafeleri katetme (*tayyi mekân bastı zaman),* sadece kutsal topraklara hac farizesini yerine getirmek yahut Cuma ve Bayram Namazları kılmak için değil, zaman zaman bu tarz yolculuklar yörede kutsal kabul edilen ziyaretgâhlara yapıldığı da bilinmektedir. Ağa-Baba Bennet, Dağıstan bölgesinde oldukça yoğun olarak rağbet edilen Şalbuz-Dağına yolculuklar yaptığı rivayet edilmektedir. Ağa-Baba'nın düzenli ve bir anda ortadan kaybolmaları, sıklaşınca ve giydiği çarıkların mevsimi olmadığı halde karlı olması, annesinin dikkatinden kaçmamıştır. Annesinin ısrarı üzerine Ağa-Baba Bennet bunu itiraf etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu olay üzerinden çok zaman geçmemiştir ki, Ağa-Baba ortadan kaybolmuş bir daha onu gören

[190] M. A. Celilov, 1943Mikrah doğumlu. "Lezgi Gazet". Editör

olmamıştır. Ağa-Baba'nın ziyareti dağın tepesinde yer almaktadır. Yöre halkı burada herhangi bir yatır olmadığını biliyor olmasına rağmen yine çeşitli amaçlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Buraya çeşitli rahatsızlıkları olan hastalar, borçlu olanlar, ailevi sıkıntıları, geçimsizleri olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler mutlaka kendilerine ait elbiseden bir parça bez bağlarlar.[191]

2.12.2.Kalacuh Köyü

2.12.2.1.Şerif Ali Baba

Şerif-Ali Baba Dokuz-Para ilçesi Kalacuh köyünde XIX. yy. ilk yarısında yaşadığını bilinmektedir. Şerif-Ali Baba, Güney Dağıstan bölgesinde önemli bir zat olmasına rağmen hakkında çok kapsamlı bir bilgi mevcut değildir. Şerif-Ali Baba herhangi tarikat şeyhinin rehberliğinde Tasavvuf eğitim ya da herhangi bir eğitime tabi olmadığı bilgisi mevcuttur. Toplum arasında Şerif-Ali Baba'nın erken yaştan itibaren aniden ortadan kaybolur gibi, tuhaf davranışları ve olağandışı özellikleriyle meşhur olmuştur. Bir gün O (yakınların başarısız bir girişimi sonunda) kendi düğünü sırasında kayboldu. Bu hadise Perşembe günü olmuştur ve ertesi gün Şerif-Ali Baba tekrar ortaya çıkmış ve köy camisine giderek, İslam'ın kutsal topraklarına, Mekke'ye Hac ibadeti için köyden giden iki hacının birinin ölüm haberlerini camide toplanan cemaate vererek, onların gıyabi cenaze namazlarını kıldırmıştır. Bu durum karşısında herkes şaşırmıştır. Beş ay sonra, hacı döndü ve onun arkadaşı Şerif-Ali Baba tarafından bildirilen günde Mekke'de öldüğünü doğruladı. Bu olaydan sonra, yöre halkı Zatın kısa sürede uzun mesafeler kat ettiği öğrenmiş oldu. Bunun dışında, Şerif-Ali Baba'nın birçok keramet gösterdiği rivayet edilmektedir. Bunun dışında Şerif-Ali Baba hakkında anlatılan hikâyelere bakılırsa, geleceği öngörme yeteneğine sahiptir. Bir gün zatın yanına henüz yedi aylık hasta bir çocuğu getirilir. Çocuğun başına elini koyarak, *"Bu çocuk küçük yaşta ölürse daha iyi olacaktır"* diyerek oradan ayrılmıştır. Ama çocuk kendisi bir şekilde kurtuldu ve düğün günü ebeveynleri öldürdüğü anlatılır.

Kafkas Savaşı sırasında, Şamil Ahtı köy muhasara altına karar vermiş, rivayete göre, o geleceği bilen bir kişi olarak Şerif-Ali Baba gitmek için tavsiye edildi. Şeyh, yanına gelen haberciye 'Kaleyi kuşatma girişiminden önce gelecektiniz' diyerek onları geri göndermiştir. Şeyh Şamil'in kaleyi zapt etme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Şerif-Ali Baba öleceğini sezmiş, ailesinden yolcular mezarı başında dua etsinler Ahtı ile Miskinca köyleri arasında yol üzerinde defnetmeleri istemiş, ancak ailesi zatın vasiyetini yerine getirmemiştir. Şeyh-Şerif Ali Baba, Kalacuh (Yalacuh) köy mezarlığında defnedilmiştir. Şerif-Ali Buba mezarı kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir. Buraya özel günlerde toplu halde ziyaret edilmektedir. Çeşitli rahatsızlıkları olan hastalar iyileşmek, şifa

[191] İmaiddin 1979 Kara-Küre doğumlu. Tarih Öğretmeni

bulmak, kurak mevsimlerde yağmur duası ve çocuk sahibi olmak isteyen çiftlerin de ziyaret ettikleri bilinmektedir. Burada zikir halkaları oluşturulur, yılda bir kere mevlit okutulmaktadır. 1952 yılında Yalacuh köyü dağın kayma tehlikesine karşı tahliye edilmiştir. Şeyhin yakınları, yaklaşık bir asır önce zat sağlığında neye işaret ettiğini yeni anlamışlarsa da yapacak bir şeyler yoktur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Şerif-Ali Baba yanına gelen hastaları iyileştirme (üfürükçülük) gibi yeteneklerine de sahip olduğu bilinmektedir. Rivayete göre, O, çeşitli rahatsızlıkları olan insanları iyileştirir, ancak ahlaken bozuk olan, ebeveynleriyle geçim sorunları yaşayan, toplum içinde uyum sağlamakta zorlanan, hastaların kendine yaklaşmasına izin vermemiştir. Tedavi için herhangi bir ücret talep etmez, ancak kişi kendi kendine söz ederek adakta bulunursa ve daha sonra bunu unutarak geciktirirse, Şerif-Ali Baba ona hatırlatmada bulunur, adadığında fazlasını verirken de nezrettiğin kadarını almıştır. Bir gün Şerif-Ali Baba'nın kardeşinin eşinin avucunda bir yara çıkmış ve kaynından yardım istemiştir. Ancak Gelin Hamın, birçokları gibi Şeyhin sağlıklı olmadığı düşünmektedir. Şerif-Ali Baba eline bakmış 'Seni iyileştiririm, ancak senin bir sunu vermen gerekecektir demiş; fakat gelin: 'Benim verecek bir param yoktur; yanıtını vermiş. Bunu üzerine Şerif-Ali Baba para elbisesinin cebinde olduğunu söyleyerek iyice cebine bakmasını emreder. Gelin hanım daha önce görmediği parayı kendi cebinde görünce daha önce Şerif-Ali Baba hakkında söylediklerinden ötürü mahcup olmuş, zatın göstermiş olduğu keramet karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Şerif-Aşi Baba onun yaralı elini tuttu ve yaranın üzerine tükürdü, daha sonra sağ elin üzerinde soldan sağa birkaç dairesel hareketler sağ eline yaptı. *"Bu el bir daha seni rahatsız etmeyecek"* diyerek uğurlamıştır. Bunula birlikte Şerif Ali Baba, yabani hayvanlar üzerinde güce sahip olduğuna inanılır. Günün birinde köy çocukları Şeyh'in üzerine giydiği kaftanla alay edip onu sinirlendirmişler, öyle ki çocukların muziplikleri sınırları aşınca, onları kurt geliyor diyerek korkutmak istemişse de ona kimse inanmamıştır. Şerif-Ali Baba durdu ve yan döndü. Çocuklar geriye baktıklarında kayalığın üzerinde oturmuş birkaç kurdu görürler. Şerif-Ali Baba kurtlara teşekkür etmiş ve onları alıkoyduğu için onlardan özür dilemiş, bu konuşmadan sonra kurtlar ortadan kaybolmuş. Diğer bir rivayete göre, Şeyh Şerif-Ali Çarlık yetkilileri tarafından suçlu bulunmuş ve hapse mahkûm edilmiştir, ancak Şeyhi götürecek olan at arabası bir türlü yerinden hareket edememiştir her ne yaptılarsa bir sonuç vermemiştir. Bu olay üzerine Şeyh Şerif-Ali Baba eğilerek atın kulağına: *"Ben hapisten kaçmak isteseydim, bir anda ortadan kaybolabilirdim, ama şu durumda devlet yetkililerine tabi olmak lazım diyerek atlardan hareket etmesini istemiştir"*.

Şeyh Şerif-Ali Baba denize kıyı olan bir memlekette hapis yatarken, bulunduğu hücrenin kapıları kilitli olmasına rağmen, her namaz vakti girince denizin kıyısında abdest alır; namaz kılarmış. Hapishane yetkilileri ne yaptılarsa fayda etmemiştir, en sonunda olay Çara intikal ettirilir. Çar Şeyh'in derhal serbest bırakmalarını emretmiştir. Ancak şeyh henüz hapisteki suresini doldurmadığı için

ayrılmak istememiştir. Hapisten çıktıktan sonra, Şeyh dil bilmeden, üstelik cebinde para olmadan kısa bir sürede memleketine varmıştır. [192]

Şeyh'in ağabeyi Ahmet'in torunları tarafından muhafaza edilen kaftan ve asası günümüzde kurak mevsimlerde yağmur yağması için bir araç olarak kullanılmaktadır. Zatın kaftanı çeşitli rahatsızlıkları olan hastaların ağrısı olan bölgesine sürülür. Ancak günümüzde kaftan kullanılamaz halinde olduğu için Muharrem-Kent ilçesi Sovetskoe köyünde yeğenin torunları tarafından muhafaza etmektedirler. Şerif Ali Baba'nın asası hastalarını tedavi etmek için kullanılır; bunlar hastanın başının etrafında çevreleyen, üst veya bir dikey olarak tutulur. Üç kez, belirli bir dua okuyarak hastaya su içirilir. Ayrıca şerif-Ali Baba cin çarpmış hastaları da iyileştirdiği ve tedavi esnasında kamış kullandığı anlatılır.[193]

2.12.3.Mikrah Köyü

2.12.3.1.Pir Türbe.

Pir Türbe, Mikrah köyü sınırları içerisinde dağın güney yamacında yer almaktadır. Yapı tek bir hücre odadan meydana gelmiştir. Türbenin içinde Geyik Baba, Sufi Baba ve Şayda Baba'nın mezarları yer almaktadır. Mezar taşlarına, Arapça olarak nakşedilen kayıt okunmamaktadır. Han-Magomedov'a göre bu yapının ortaya çıkış tarihi, XIX. yy. ikinci yarısına tekabül ettiği ifade etmektedir. Zatların tarihi kimliği menkıbevi, kişiliği hakkında yazılı yahut sözlü bir bilgi mevcut değildir.[194]

Türbenin boyutları eni ve uzunluğu 4 metre civarında olup, yüksekliği türbenin zeminden, kubbenin en üst nokta arasında mesafe 6 metredir. Türbenin içinde üç mezar taşı olmasına rağmen burada yatanların kimler olduklarını yöre halkı tarafından bilmemektedir, ancak rivayete göre yaklaşık üç asır evvel Şam tarafından buraya yöre halkına irşat etmek üzere Hasan ve Süleyman adında iki kardeş geldiği anlatılır. Bir zaman sonra Hasan, Mikrah köyünü güneyinde toprak satın alarak burada kendi dergâhını kurmuştur. Bu mevki her geçen sene büyüyerek zamanla burada Tekipir-kent köyü olarak ortaya çıkmıştır. İkinci kardeşi olan Süleyman'ın türbesi Şalbuz-Dağında yer almaktadır. Her ne kadar ziyaret yeri hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip değilseler de, Pir Türbesi yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilen bir mekândır. Halk buraya her türlü amaç ve dilek için ziyaret

[192] A. O. Bulatov, "Otgoloski Şamanstva v külte svyatıh u narodov Dagestana". *Etnografiçeskoye Obozreniye* No: 2. 2004, 67-84.
[193] Ragneta Kurbanismailova, a.g.ş.
[194] S. O. Han-Magomedov, Lezginskoye Narodnoye Zodçestvo. İzdatelstvo Nauka. Moskva 1968, s. 157-159.

edilmektedir. Gelen ziyaretçilerin burada bazen tavuk kurban edildiği görülmektedir. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri yiyecekleri burada sadaka olarak dağıttıkları ve bir kısmın da burada bıraktıkları görülmektedir. [195]

2.12.3.2.Dilek ağacı.

Mikrah köyü sınırları içerisinde yer alan bir başka ziyaret yeri dilek ağacıdır. Her ne kadar burası geçmişte ziyaret edilen bir yer olmuş olsa da, sözünü ettiğimiz dilek ağacı kurumuştur. Bu ziyaret yerinin ortaya çıkısıyla alakalı anlatılan hikâyeye göre, XIV. yy. Mikrah'ta Mikrah-Kemer adında bir kız yaşadığıdır. Mikrah Kemer zengin bir ailenin kızıdır. Güzel sesiyle meşhur olan Kemer evlilik çağına gelince babası tarafından gönlü olmadığı birisiyle evlendirecektir. Ancak Mikrah Kemer fakir bir ailenin çocuğu olan Sultanı sevdiğini ve düğün günü birlikte kaçtıkları rivayet edilir. Aradan ne kadar zaman geçmiştir bilinmez, ancak doğup büyüdükleri köyü Pers Cüneyt tarafından istila ettiği haberi alır almaz, kocasıyla birlikte kılıcı kuşanarak düşman saflarına saldırmıştır. Mikrah Kemer ve Sultan muharebede hayatlarını kaybetmişlerdir. Onların naaşlarını köy askerleri tarafından köye getirilerek *Elbester* dedeleri yalnız olarak yetiştiği ağacın gölgesine defnetmişler. Hala köyün yaşlıları ziyaret yeri hatırlıyor olsalar da ne mezar, ne de ağaç günümüze ulaşmamıştır. Bu ziyaret yerine daha çok kavuşamayan âşıklar, ziyaret ettikleri bilinmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar. Amaç ve maksatlarına ulaşanlar eğer kurban adamışlarsa buraya daha sonra tekrar bu ziyarete gelmekte kurbanlarını kesip dağıtılmaktadır. Yine ziyaretçilerden bir kısmı kurbanı temsilen burada tavuk, horoz kesip ikram ederler.[196]

2.12.4.Tekir Köyü

2.12.4.1.Pir Hasan Şami Türbesi.

Pir Hasan Şami'nin Türbesi, Dokuzpara ilçesine bağlı Tekir köyü kabristanında yer almaktadır. Pir Hasan kardeşi Süleyman'la tebliğ ve irşat için Şam vilayetinden hicret ettiği ifade edilmektedir. Tarihi kişiliği hakkında yazılı bir belge mevcut olmayıp, elde ettiğimiz bilgiler sözlü rivayetlere dayanmaktadır. Bir rivayete göre Tekir köyüne/Nadir Şah'ın ordusu girdiğinde (1741) Pir Hasan diğer köylüler ile birlikte düşmana karşı mücadele etmiştir. Pir Hasan Şamdan gelip Mikrah'a yerleşmiş, daha sonra Tekir köyüne göç etmiştir. Pir Hasan Şami'nin vefatından sonra, Tekir-Pir kent olarak değiştirmiştir. Burası aslında bir makam türbesidir. Tekipir-Kentte vefat eden Hasan Efendi, yıkanıp kefenledikten ve define hazır hale getirdikten sonra, tabutu açıp baktıklarında mevtanın

[195] M. A. Celilov, 1943, Mikrah doğumlu. *"Lezgi Gazet"* Genel Yay. Yönetmeni.
[196] Mehdiyev Mehdi, Tekipir-Kent doğumlu, Dağıstan Kültür Bakanlığı'nda memur. Mohaçkale.

tabutun içinde olmadığını görürler. Sajidin Said Şanov *"Mikrah Name"* eserinde Şalbuz-Dağın eteklerinde yer alan Pir Süleyman, Pir Hasan Şami'nin kardeşi olduğu ifade etmektedir. Dolaysıyla Pir Hasan'ın da burada metfun olabileceği tahmin edilmektedir.[197] Türbeye özellikle ağrısı olanlar, çocuğu olmayanlar, felçli hastalar getirilmekte bununla beraber her türlü hastalıktan kurtulmak için de gelinmektedir. Galen hastalardan nadir de olsa bir gece yatıya kalanlar da bulunmaktadır. Buraya gelip şifa bulanlar eğer adak dilemişse daha sonra kurbanlarını alıp Şalbuz-Dağı'nda kesmekte ve ziyaretçilere dağıtılmaktadır. Buraya gelen ziyaretçiler türbede dualar etmekte, Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlamakta ve bu zatın yüzü suyu hürmetine niyazda bulunmaktadırlar. Pir Hasan ziyareti için, Temmuz ve Ağustos ayları ziyaret ayları sayılır. [198]

2.12.5. Lgar Köyü

2.12.5.1.Şalbuz-Dağ (Gutsar Suv, "Tanrı Dağı")

Şalbuz-Dağ, Dokuz-Para ilçe sınırları içerisinde yer alan Miskince köyüne 6 km mesafede yer almaktadır. Tepeleri sürekli karla kaplı olan dağın yüksekliği 4142 metre kadardır. Dağın zirvelerinden akan çok sayıda irili ufaklı derelerin Samur, Ahtı-Çay ve Usuh çay nehirlerine dökülmektedir. Şah-dag ve Bazar-düzü dağlarıyla birlikte, Şalbuz-dağı Kafkasya bölgesinin en yüksek dağlarıdır. Geleneksel inançlara göre Dağıstan bölgesinde yaşayan Lezgi, Azeri, Tabasaran, Agul, Rutul, Tsahur vd. topluluklar arasında kutsal kabul edilmektedir. Lezgi toplumu arasında Şalbuz-dağ, *"Gutsar Suv"* yani Tanrı Dağı olarak bilinmektedir. Rivayete göre Şalbuz-dağın (Al-Burza) zirvesinde bu yerlerin koruyucu çok sayıda tanrı yaşamaktaydı. Bütün tanrılar arasında en büyük ve en saygın olan tabiat olayları idare eden tanrının adı Erenler'dir. Şalbuz-dağın eteklerinden başlayarak dağın en zirve bölgesine kadar olan kısmın çeşitli bölgelerinde 19 ziyaret yeri bulunmaktadır.

Bahse konu olan bu ziyaret yerleri daha çok güney Dağıstan topluluklar tarafından ziyaret edilmektedir. Çehi Pir, Miski Erenler ve Şeyh Süleyman Piri Şalbuz-dağında yer alması dağa kutsiyet kazanmıştır. Şalbuz-dağa giden yolun üzerinde İmam-ı Ali'ye ait abide kayaları, kılıç darbesiyle ikiye bölünen kaya, İmam Ali'nin üzerinde namaz kıldığı kaya, yine Hz. Ali'nin geleceğe dair müjde verdiği mevki yer almaktadır. Yöre halkı tarafından her yıl 20 Temmuz ile 20 Ağustos tarihleri arası binlerce kişi tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir.

[197] Sajidin Saidgasanov 1933 doğumlu Süleyman Stal selo Asaga-Stal ilçesi (Araştırmacı yazar, Şair).
[198] Razidin Mirzametov, 1976 Tekipir-Kent Doğumlu.

Bununla birlikte Baba Kanber'in ve Lele Baba'nın mezarları bütün Müslümanlar tarafından kutsal sayılmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şalbuz-dağında 19 ziyaret yeri bulunmaktadır, burada sırayla, halk tarafından daha yoğun olarak ziyaret edilen ziyaret mekânlardan kısaca bahsedilecektir.

I- Pir Süleyman Türbesi

Halk arasında Pir Süleyman'la ilgili birçok rivayet ve menkıbe anlatılmaktadır. Bir görüşe göre ise Pir Süleyman Şalbuz-dağına yakın Lgar köyünde münzevi bir hayatı yaşayan bir zattır. Ahtı köyünde vefat etiğini na'şını beyaz güvercin sürüsü tarafından kutsal Şalbuz-dağına getirildiği ve burada toprağa verildiği aktarılmaktadır. Daha sonra civar köylerde yaşayan halk tarafından burada büyük bir türbe dikilmiştir.

S. M. Saidov'un ifadesine göre: Şalbuz-dağın ismini VII. yy. yerli halkın Hazarlara karşı mücadelesinde yardım eden dağın eteklerinde yaşamış Şah-Al-Burza'dan almıştır. M. Saidov eserin devamında; Süleyman aynı anda birkaç yerde bulunabilme yeteneğine sahiptir. Gaibi bildiği, yağmur, rüzgâr, kar, sel, heyelan, deprem vs. gibi tabiat olaylardan önceden haberdar olduğu, bütün hayvan ve kuşların dilinİ konuştuğunu ifade etmektedir.[199] Burada anlatılan Pir Süleyman ile Süleyman peygamber arasında ciddi bir benzerlik olduğu görmekteyiz Örneğin Kuran-ı Kerim'de *Süleyman Davud'a vâris oldu ve dedi ki: Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.*[200] Aynı surenin devamında ise: *"Süleyman, kuşları araştırarak: "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplarda mı? Bana apaçık bir delil getirmelidir; yoksa onu ya şiddetli bir azaba uğratırım yahut keserim' dedi." dedi*".[201]

Ayrıca Şalbuz-dağı etrafında birbirinden farklı dini inanç ve uygulamaların bir arada yaşandığı, İslamiyet ile birlikte ve İslamiyet'ten çok öncelere dayanan aynı uygulamalarının burada çok yoğun olarak uygulandığını görmekteyiz. Bu uygulamalarının merkezinde yer alan Şalbuz-dağın eski Yunan mitolojisinde tanrıların evi olarak kabul edilen Olimpos dağı ile paralellik arz etmektedir.[202] Pir Süleyman'ın türbenin içerisinde Peygamberin kızı Fatıma'ya ait olduğu iddia edilen ve şekil itibariye mezar taşına benzeyen keskin köşeleri olan dörtgen biçiminde taş yer almaktadır. Yine aynı taşın üzerinde İmam-ı Ali'nin atı Düldül'e ait olduğu inanılan toynak izleri yer almaktadır. Pir Süleyman'ın mezarı zeminden 60-70 cm. kadar yüksekliktedir ve türbenin orta yerinde bulunmaktadır. Mezar taşı, yenileme çalışmalardan sonra orijinalliği değiştirilmiş olup, beyaz mermerden yapılmıştır ve üzerinde zatın ismi ve künyesi nakşedilmiştir. Mezar taşında yer alan kayıta göre "*Bu mezar Kureyşli Abu-*

[199] S. M. Saidov, Kult Svyatıh v Dagestane. İPTS. DGU. 2000, s. 13-21.
[200] H.Karaman, M. Çağrıcı vd. Neml, 27/ 16. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 2004, s.189.
[201]. Neml 27/ 20-21.
[202] "Olypos Dağı" madd. Ana Britanica C. XVII. Ana Yay. İstanbul 1989, s.103.

Müslim'in soyundan gelen Pir Süleyman'a aittir." Pir Süleyman'ın XVIII. yy. da yaşadığı iddiası tartışmalıdır. Kesin tarihi ve tarihi kişiliği hakkında kesin bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Pir Süleyman, Tekipir-Kent köyünde ziyareti bulunan Pir Hasan'ın kardeşi olduğu daha önce ifade etmiştik. Türbe Şalbuz-dağın eteklerinde araba yolunun bitiminde yer almaktadır. Şalbuz-dağına gelen ziyaretçiler ilk olarak Pir Süleyman'ın türbesini ziyaret ederler. Burada ziyarete gelen grubun arasında yaş bakımından en büyüğün önderliğinde, ellerinde dağıtılmak üzere getirdikleri sadakalarıyla tekbirler ve salavatlar eşliğinde üç defa türbenin etrafında dönerler ve o dönme esansında dualar ve dileklerde bulunarak türbenin üç cephesinde yer alan 10 cm derinliği ve 95 cm uzunluğu olan pencere şeklindeki boşluğa yerden toplanan çakıl taşından büyük taşları koyarlar. Bu uygulamadan sonra türbenin içine girerek ziyaretçiler burada Pir Süleyman'dan her türlü istek ve dilekte bulunurlar. Daha çok Miskinca köyünden gelen Şia'nın Caferi mezhebinden olan ziyaretçiler tarafından türbenin iç kısmında iki rekât nafile namazı kılarlar. Ruhsal ve bedensel hastalıktan rahatsız olan ziyaretçiler, başları zatın mezarına gelecek şekilde sıra sıra uzandıkları görülmektedir. Türbenin girişinde sadaka için özel tasarlanmış sadaka kasası bulunuyor. Türbe 2000 yılların başında yenilenmiştir. Kırmızı tuğladan örülmüş duvarların üzerinde dörtgen şeklindeki kaide üzerine alüminyum sacdan kubbesi oturtulmuştur. Türbenin etrafı yüksekliği yaklaşık bir metre olan taştan duvarla çevrilmiştir. Duvarın üzerine ziyaretçiler tarafından giyisi bırakılmaktadır. Türbenin etrafında ziyaret mevsimi boyunca yüzlerce koyun ve keçi kurban edilmektedir. Kesilen hayvanların etlerin bir kısmı buraya gelen ziyaretçilere dağıtılmaktadır.

Bütün ziyaretçiler yanlarında yiyecek cinsinden sadakalar getirirler ve getirilen sadakalar bir yerde toplanır her gelene eşit şekilde pay edilir. Türbe, yukarıda da belirttiğimiz gibi daha çok güney Dağıstan bölgesinde yaşayan topluluklar tarafından ziyaret edilmektedir. Bunun dışında, sınır bölgelerinde yaşayan Azerbaycan vatandaşı olan Lezgiler ve Azerbaycan halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Burayı her türlü dilek, arzu ve istek için ziyaret edilmektedir. Özellikle son yıllarda toplum arasında artış gösteren ailevi sıkıntıların, huzursuzlukların, her geçen gün artan boşanmaların, boşanan aileler ve yakınları tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen kişiler burada Kur'an-ı Kerimden sureler okuyup dualar ederek sıkıntılarının geçmesini ve muratlarının gerçekleşmesi için Pir Süleyman'a dua etmektedirler. Bunun dışında gelen ziyaretçiler maddi olanakları nispetinde sadaka kutusuna kâğıt cinsinden para bırakırlar.[203]

II- Büyük Pir (Çehi Pir)

[203] Celal İsmailov, 1977 Miskinca Doğumlu. Esnaf.

Pir-Süleyman'ı ziyareti ettikten sonra, Şalbuz- dağın doğusunda yol üzerinde *"Büyük Pir"* dedikleri ziyaret yer alır. Ziyaretçiler buradan geçerken burada bir müddet mola verirler. O esnada önceden hazırladıkları bezleri dualar ve dilekler eşliğinde bağlamaktalar. Büyük Pir, kesin olarak ne olduğu bilinmemektedir, ancak ziyaretçiler tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir. Ziyaret mevkiinde yer alan boyu iki metreyi aşan direğe bezler, çaputlar kimi ziyaretçiler de başına bağladıkları yazma, atkı cinsinden başörtüleri bağlanmaktadır. Şalbuz-dağında yer alan her bir ziyaret mekânı belli amaçlar için ziyaret edilmektedir. Büyük Pir ise, daha çok baş ağrısı olan ziyaretçiler tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir.

III- Pir Erenler Mescidi (Miski Erenler Pir)

Erenler Mescidi Şalbuz-dağında yer alan en önemli ziyaret yerlerinden biridir. Mescit çevresinde ziyaretçiler tarafından getirdikleri sadakaların dağıtıldığı, içinde çay içtikleri, dinlendikleri çadırlar kurulmuştur. Burada kesilen kurban etleri pişirilerek gelen ziyaretçilere dağıtılmaktadır. Mescidin etrafında çok sayıda bez bağladıkları taşlar ve çalıları da görmek mümkündür. Mescit bir özelliği olmayan taştan inşa edilmiş 3 m eninde 4 m. uzunluğunda tarihi bir yapıdan ibarettir. Rivayete göre bu mescit İmam-ı Ali tarafından inşa edilmiştir. Ancak tarihi vesikalarda bu yapının kim, ya da kimler tarafından ortaya koyduğu ile alakalı kanıtlanmış bir bilgi mevcut değildir. Ziyaretçiler mescidin etrafında gezerek başta İmam-ı Ali'nin ruhuna olmak üzere Kur'an-ı Kerim okuyorlar; bütün Müslümanların ruhlarına bağışlıyorlar. Sadakaların dağıtılmasından sonra ziyaretçiler arasında yaşça büyük olan ayağa kalkar ve ziyaretçilere asıl ziyaret amacı olan Şabuz-dağına olan çıkışın kolay olmasını, kimin ne dileği ve arzusu varsa dileklerin kabul olmasını, günahların af olmasını diler ve böylelikle yollarına devam ederler.

IV- İmam-ı Ali'nin Üzerinde Namaz Kıldığı Kaya

İmam-ı Ali'nin namaz kıldığı inanılan kayalığa çıkılması oldukça zordur, öyle olmasına rağmen ziyaretçiler sarp kayalığı aşıp üzerinde namaz kılmayı gayret göstermekteler. Kayalığın üzerinde yeşil bayrak dalgalanmaktadır ve ziyarete gelenler de bu bayrağın yanında namazını kılmayı tercih ederler. Kaynak kişiler bu kayalığın, Şalbuz-dağında yer alan diğer kayalardan müstesna bir yer sahip olduğu ifade etmektedirler. Burada daha çok Caferiler tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir.

V- İmam-ı Ali'nin Taşı

"İmam-ı Ali'nin Taşı" dedikleri pir ise İmam-ı Ali'nin atını bağladığı yer olarak kabul edilmektedir. Sözü ettiğimiz pir 1 m. uzunluğunda üstü yarım daire şeklinde bir kayadan ibarettir. Yol üzerinde ve

yoldan yarım metre yükseklikte olan bu ziyaret yerine, insanlar kayanın yanında çakılan tahta parçasına bez bağlayıp dileklerde bulunurlar.

VI- Kanber Baba Hücresi ve Mezarı

Şalbuz-dağına ziyareti gerçekleştiren ziyaretçiler dönüş yolunda yamaç aşağı inerken Kanber Baba'nın mezarını ziyaret edilir. Hücre ve mezar bir metre kadar yükseklikte taşlarla örülü duvarın avlusunda yer almaktadır. Daha çok çocuk sahibi olmak isteyen aileler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler salâvat getirerek mezarın avlusuna girerler, salâvat getirdikten sonra Kanber Babaya selam verilir ve sebebi ziyareti dile getirilir. Ziyarete gelen bayanlar yarım metreden biraz yüksek olan hücreden içeriye girerek, bir müddet orada yatılır. Ziyaretçiler imkânlar nispetinde kâğıt cinsinden para bırakırlar. Ziyaret sona erdiğinde ziyaretin çevresinde yer alan taşlara, direklere çaput bağlanmaktadır.

VII- Lele Baba'nın Piri

Şalbuz-dağın batı yamacında yer alan Lele Baba ziyareti, yine ziyaretçiler tarafından yoğun olartak rağbet edilmektedir, ancak Şalbuz-dağı ile ilgili A.R.Şihsaidov, M.Ş. Rizahanova vd. çalışmalarında ne Kanber Baba' tarihi ne de menkıbevi kişiliği hakkında bir bilgi verilmemiştir. Daha çok ruhsal ve bedensel ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir. Bunun dışında çeşitli istek ve arzular doğrultusunda da ziyaret edilir. Ziyaret sırasında salâvat getirilir, dua edilir ve çaput bağlanır.[204]

VIII- Zemzem Gölü

Şalbuz-dağının zirveye yakın mesafede ve Salbuz-dağında yer alan en önemli ziyaret yerlerinden bir başkası ise, dağların arasında yer alan krater şeklindeki *"Zemzem"* gölüdür. Eriyen karlardan oluşan gölün son derece berrak suyu, seviyesi hiçbir zaman ne yükselmekte, ne de düşmektedir. Halk arasında, bu gölün kaynağı Mekke'deki Zemzem kuyusu ile aynı olduğuna inanılır. Taşınması zor olmasına rağmen, ziyaretçiler buradan evlerine şifa niyetiyle, komşuya, akrabaya ikram etmek için plastik bidonlarla su götürürler. Ayrıca bedensel engellinin, ruhsal hastalıkların şifa bulması niyetiyle içirilir ve yıkanılır. Göle yabancı maddeler atılmaz, gölün içinde eller yıkanmaz. Gölün toplam uzunluğu 20-25 metre, eni 10-12 m. Kadardır.

IX- Şeytan Taşlama Yeri

---

[204] M.Ş. Rizahanova, *Duhovnaya Kultura Lezgin 20-ye godı XX v.- naçalo XXI v. Sovremennıye Etnokulturnıye Protsessı.* İzdatelskiy dom "Epoha. Mohaçkale 2009, s. 128-135.

Zem-zem gölünden sonra, ziyaretçiler *"ejderha"* ya da *"şeytan taşlama"* kayanın yanına geçerek şeytan taşlarlar. Şalbuz-dağında yer alan bu ziyaret yeri, yine Hac mevsiminde, Hac ibadetinin bir rüknü olan ve Müzdelife denilen mevkide yer alan *"Şeytan taşlama"* taşı ile bir benzerlik arz etmektedir. Ziyaretçiler üç, beş, yedi, dokuz gibi taş sayısının tek sayı olmasına dikkat ederler. Ziyaretçilerin attıkları taşların maksimum sayının duvarda yer alan boşluğun içinde isabet etmesine gayret ederler. Ziyaretçilerin şeytan taşlamadaki temel amaç, kötülüğü kınamaktır.

X- Ruhların Yatacağı Yer

Şalbuz-dağın kuzey batı istikametinde düzlük bir alanda ziyaretçiler tarafından düzlük alanı büyük taşlardan temizleyerek, insanın beden büyüklüğünde, çakıl taşları dizerek alanı küçük parsellere ayırmaktalar. Ziyaretçiler öldüklerinde ruhların Şalbuz-dağında ve bu parselledikleri mevkide yatacağına inanılır.

XI- Peygamberin Devesi

Ziyaretçilerin yoğun olarak ziyaret ettikleri mekânlardan bir diğeri de Şalbuz-dağının çeşitli bölgelerinde yer alan zoopomorfik taşlar ve kayalardır. Bunların arasında en önem verdikleri de devasa Peygamber Devesi'dir. Halk arasında anlatılan rivayete göre; Peygamber Şalbuz-dağına gelerek burada kötü ruhlu ejderha ile savaşmıştır ve galip gelmiştir. Mücadele sonrasında Peygamber'in devesi ve öldürülen ejderha da kaya halini almıştır. Bir başka rivayete göre Şah al-Buraz yöre halkının huzurunu kaçıran ejderhayı öldürdükten sonra kaya kütlesi haline geldiği anlatılır. Bunun dışında bir de yan yana uzanmış iki tane kaplan yavrusunu da görmek mümkündür.

XII- Şifalı Kayalar

Şalbuz-dağın çeşitli bölgelerinde ziyaretçiler tarafından üzerine bırakılmış gömlek, ceket, kaban, kazak gibi giyeceklerin bırakıldığı taş ve kayaları görmek mümkündür. Ziyaretçiler Allah'tan hastaya şifa vermesi için dilekte bulunurlar. Bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olan hastaların iyileşmesi için Şalbuz-dağına yapılan ziyareti dönüşünde bırakılmaktadır. Ziyaret eden hasta veya hasta yakınları şifa bulması ya da muratlarının geçekleşmesi durumunda kurban adağında bulunurlar.

XIII- Şehadet Taşları

Yol üzerinde bulunan bu ziyaret yeri, dağın yüksek tepesinde, ziyaretçilerin geçtiği yola dökülen çakıl ve yumruk büyüklüğünde olan taşları, ziyaretçiler tarafından itina ile büyük bir kayanın üzerine

düzgün ve düşmeyecek bir şekilde koymaya gayret ederler. Ölen kişinin cennetlik mi ya da cehennemlik mi, buraya yerleştirilen taşlar kıyamet gününde Şalbuz-dağına yapmış olduğu ziyareti hakkında şehadet edeceğine inanılır.

XIV- Günahlardan Arınan Kaya ya da İmam-ı Ali Kılıcıyla İkiye Böldüğü Kaya

Şalbuz-dağın sondan bir önceki ziyaret yeri *"Günahlardan Arınan Kaya"* dedikleri yeridir. İmam Ali'nin kılıç darbesiyle böldüğüne inanılan bu kaya Şalbuz-dağın zirveye yakın bölgesinde batı tarafında yer almaktadır ve halk tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir. İkiye ayrılmış kaya ile arasında yaklaşık 50-60cm kadar ara bulunmaktadır. Bu dar dişli (çentikli) koridordan zorlanmadan hareket eden ziyaretçiler, günahların az olduğuna ve yolun sonunda artık günahlardan arındığına inanılmaktadır. Günahları çok olanlar buradan geçerken kayalar onu sıkar ve geçerken de zorlandıklarına inanırlar. Kayalığın ön tarafında yine ziyaretçiler tarafından bağladıkları bezleri görmek mümkündür. Bu ziyaret yeri günahlardan arınmanın dışında, çocuk sahibi olmak isteyen çiftler, ruhsal ve bedensel hastaları bulunan kişilerin şifa bulmak amacıyla ziyaret etmektedirler.

XV- Şah al –Burz'un Hücresi (Şalbuz-Dağ'ın Hücresi)

Şalbuz-dağına yapılan ziyaretin son durağı, dağın zirvesinde, batı tarafında bu dağın hâkimi ve ziyaret yerinin sahibi olan *Şah-al-Burz'a* ait olduğu bir inanılan hücre yer almaktadır. Kayalığın içinde yer alan hücrenin duvarları yassı taşlardan örülmüştür, tabanı da aynı şekilde yassı taşlarla döşenmiştir. Hücreye giriş çıkışları bir metre yüksekliğinde dar bir kapıdan yapılmaktadır. Günahlardan arınan ziyaretçiler yalın ayak ve diz çökmüş vaziyette kıbleye dönerek, zirveye ulaşma gücü verdiği ve ziyaretin kabulü için Allah'a dua eder ve şükürde bulunurlar. Ayrıca yapılan ziyaretlerin kabulü için Erenlere de dua edilir. Hücrenin duvarlarında yer alan bezler, çaputlar daha çok genç kızlar tarafından kısmetleri açılması için bağlanmaktadır.[205]

2.13. Gergebil İlçesi

2.13.1.Gergebil İlçe Merkezi

2.13.1.Gergebilli Dalgat Efendi

Gergebilli Dalgat Efendi dönem itibariyle toplum içerisinde trajik olayların en sık görüldüğü ve siyasi çalkantıların zirve yaptığı dönemdir. Yönetim Bolşeviklerin eline geçince Marksist ve Leninist ideolojisine uymayan her türlü fikir, rejimin düşmanı ilan edilmiştir. Müslüman toplumun

[205] Asiyat Omarova, 1953 Kala Köyü Doğumlu. Sınıf Öğretmeni.

aydınlanmaya, Hac vazifelerini yerine getirme ümidini yitiren âlim ve diğer dini temsilciler, Peygambere hasretini, özlemini mevlitlerde ve nazımlarda dile getirmişlerdir. Gergebilli Dalgat 1884 yılında Gergebil'de dünyaya gelmiştir. Hayatında ciddi zorluklar yaşayan Dalgat Efendi, o zor dönemde kendisinin yazdığı nazımlarda teselli buluyordu. Dalgat Efendi'nin babası sade bir hayat yaşayan sıradan bir çiftçiydi. Dalgat'a ilk dini eğitimi babasından almıştır. Orta öğretimine köy medresesinde devam eden Dalgat Efendi, takip eden yıllarda, eğitimine tanınmış âlimlerin yanında devam etmiştir. Yakınlarının anlattıklarına göre Dalgat Efendi bir müddet Kudutli Said Efendi'nin yanında kalmıştır. Dalgat Efendi köye döndükten sonra iki yıl, yani medrese kapatılana kadar (1936) İmam-Hatiplik vazifesini yürütmüştür. Yerel yönetimler ideolojik tutumlarından dolayı medrese ve camileri kapatmakla yetinmediler. Toplum içerisinde kanaat önderi, âlim ve mütedeyyin insanlar üzerinde sistematik takipler, zulümler, sürgünler baş gösterdi. Sadece Gergebi'den on iki kişi tutuklanarak Rusya'nın çeşitli bölge hapishanelerinde açlık, hastalık vb. sebeplerle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunlardan dördü, beşi hariç, diğerlerden bir daha haber alınamadı. Dalgat Efendi, Gunib Hapishanesi'nde birkaç ay geçirdikten sonra kontenjanın dolmasından mı, yoksa suçlayacak kanıt bulamadıklarından mı bilinmez, dini propaganda yürütmeyeceğine dair sıkı tembih edildikten sonra serbest bırakılmıştır. Elli üç yaşını geçirmiş Dalgat Efendi için artık çok fark etmiyordu. Belli merciler tarafından sürekli takip altında olan birçok müderris arkadaşlarından haber alınamaması, onu derinden etkilemiştir. Dalgat Efendi her şeye rağmen kendi köyündeki ve civar köylerden yanına gelenleri okutmaya devam ediyordu. O zor dönemde, Ömer Ansar, Abakar Muhammed gibi talebeleri yetiştirmiştir. Dalgat Efendi, takip edilmelerinden kurtulamayacağını anlayınca, talebelerinin evlerine kendisi giderdi. Zatın yazmış olduğu şiirlerde, nazımlarda daima hüzün, eski günlerin özlemi hissedilmektedir. Dalgat Efendi mevlit ve nazımları iktidar tarafından en çok taciz edildiği dönemde bestelemiştir. Mevlit, İslami edebiyatta çok yaygın olan bir türdür. Her ne kadar Bolşevik rejimi tarafından din ve dini ritüelleri takibatı altında olsa da, bunun tamamen yasaklayamadılar. Nevruzlarda, aile içi törenlerde, asker yolcu edilirken, asker dönüşü, cenaze vs. gibi halkın bir araya geldiği, kalabalık ortamlarda mevlitler okunurdu. Bu ve buna benzer törenlerde, özlü ve kısa olmaları açısından Dalgat Efendinin kaleminden çıkan mevlitler okunurdu. XX. yy. başlarında âlimler tarafından bestelenen mevlitler uzun uzun yazılmış ve törenlerde okunması zaman alıyordu.

Yönetim şeklinin değişmesiyle birlikte dinini bir şekilde korumak, toplumun zihninde Peygamberi canlı tutmak için,v mevlitlerde Peygamberin hayatını, ahlakını ve bir nebze de olsa dini ayakta tutma amacı güdülmüştür. Dalgat Efendi birçok mevlit, şiir, nazım ve türkünün müellifidir. Rivayete göre Dalgat Efendi yirmiden fazla mevlit yazmıştır. Meclislerde okunan mevlitler sayesinde Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde din bir nebze de olsa korunmuştur. Dalgat Efendi yaşadığı dönemde, kapatılan dini müesseselerin bir kaçını açılması için çok gayret emiştir. Sadece Buynaksk şehrindeki caminin

açılması için yedi-sekiz defa Bakü'ye gidip gelmiştir. Bu topraklarda Dalgat Efendi gibi yaşayıp hayatları kaleme almamış nice şeyhler vardır. Dalgat Efendi 14 Şubat 1984 yılında vefat etmiştir. Mezarı yöre halkı tarafından ziyaret edildiği gibi, civar köy ve ilçe insanı tarafından da ziyaret edilmektedir. Gelen ziyaretçiler tarafından kabri şerifleri başında Kur'an-ı Kerim ve dualar okunmaktadır. Ziyaret yaptıktan sonra, bazı ziyaretçilerin nafile namazı kıldıkları görülmektedir. Ziyaret için herhangi bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Ziyarete her türlü hastalık için gidilmekte, dua edilmekte ve Allah'tan şifa temenni edilmektedir. Çok sık olmamakla beraber, adağı bulunan ziyaretçilerin burada kurban kestikleri de söylenir. Yine çeşitli dilek ve istekleri olan kişiler bu maksatlarına ulaşmak amacıyla buraya gelir ve burada yatan zatların yüzü suyu hürmetine Allah'a dua edilir. [206]

2.13.1.2.Abdul-Fatah al-Ansavi Türbesi

Gergebil merkezi Kurmi mevkiinde Gerebil halkı tarafından en önemli ziyaret yeri olarak kabul edilen tebliğ ve irşat için buralara gelen Arap misyonerlerden Şeyh Abdul-Fatah al-Ansavi'nin türbesi yer almaktadır. Zatın menkıbevi ve tarihsel kişiliği hakkında yazılı bir belge mevcut değildir. Türbe bir hücre odadan oluşmaktadır. Hücre girişinin karşı duvarıyla yapışık olan mezarı, yerden yaklaşık bir metre kadar yüksekliktedir. Ziyaret için belli bir gün yoktur. Türbe, yöre halkının yanı sıra çevre illerden de gelenler tarafından ziyaret edilmektedir.[207] Ziyarete daha çok akıl ve ruh hastaları. felçli insanlar geldiği gibi, yaşı ilerlediği halde evlenemeyen gençler, kısmetlerinin açılması için ve ayrıca çeşitli amaç ve maksatları olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bazı hastaların mezara doğru başları uzatıp yattıkları görülmektedir. Ziyarete gelen kişiler türbede Kur'an okuyup dua ettikleri gibi, sanduka üzerinde bulunan yeşil örtüyü öpüp başına koydukları ve yine bu örtüyü yüzüne ve vücutlarının ağrıyan kısımlarına sürdükleri görülmektedir.

2.13.1.3.Kaya Ziyareti

Gergebil sınırları içerisinde, bir diğer ziyaret yeri Natab mevkiinde eski medresenin yanında yer almaktadır. Yöre halkı burada, ismini toplum tarafından unuttuğu bir şeyhi metfun olduğuna inanılmaktadır. Rivayete göre, köye yakın dağın yamacından kopup gelen büyük bir kaya şeyhin mezarının üstünü örtmüştür. Yöre halkı, Şeyh'in himayesi sayesinde, Gergebil'e yıkıcı sağanak yağışlar yüklü bulutlar, bu mevkide dağıldığına inanılmaktadır. [208]

2.13.1.4.Gazi Cebrail (Gaziyav Cabray)

[206] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[207] Z. B. İbragimova, "Gergebil- Aul Krepost (İstoriçeskiye Vehi)" *Dagestanskiye Svyatıni C. III*. Mohaçkale 1913, s. 84.
[208] Cevat-Han Guseynov. 1972 Gergebil doğumlu. Üniversite mezunu.

Gergebil topraklarında, Kafkas Savaşı sırasında ortaya çıkan çok sayıda şehitlikler bulunmaktadır. Bunlardan biri de Gergebil Kalesi'nin karşı Uli Dağı'nda yer almaktadır. Buranın 750 metre karesinde, iki yüzden fazla şehidin metfun olduğu ifade ediliyor. Eskiden köyün bulunduğu, fakat Kafkas Savaşı sırasında yakılan köyün doğu tarafında, yer alan tepenin yamacında, Şeyh Şamil'in komutanlarından ve 1847 yılında şehit düşen Gazi Cebrail'e ait ziyaret yeri bulunmaktadır. Taşla örülmüş olan ziyaretin çevresinde, yer yer tel örgüsü de görülmektedir. Her sene yaz aylarında Dağıstan Baş Müftülüğü'nün öncülüğünde, burada, mevlitler okunur, meclisler düzenlenmektedir.[209] Gazi Cebrail mezarı yöre halkının yanı sıra, çevre illerden de gelenler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok yaşı ilerlemiş ve evlenemeyen gençler, kısmetlerinin açılması için; ayrıca çeşitli maksatları olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Yaptığımız gözlemlerde ziyarete gelen kişiler mezarda Kur'an okuyup, dua ettikleri gibi ziyaretin çevresinde asılı bulunan yeşil örtüyü üç defa öpüp başına koydukları ve yine bu örtüyü vücutlarının ağrıyan kısımlarına sürdükleri görülmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler, buraya üç Perşembe art arda ziyaret ederek, kısmetlerinin açılacağı umulmaktadır.[210]

2.13.2.Aymaki Köyü

2.13.2.1.Ebubekir Aymaki 1711- 1791

Ebubekir Efendi, 1711 yılında Gergebil ilçesine bağlı, Aymaki köyünde dünyaya gelmiştir. Baba Muaviyat (Muaviye), Ebubekir Efendi'nin dedesi ise Abdullah Dibir Efendi, Butsra köyünden, nesebi Küreyiş kabilesine dayandığı rivayet edilmektedir. Ebubekir Efendi, dönemin önde gelen medrese hocalarından ders almıştır ve genç yaşta Dağlık Dağıstan bölgesinde ulema arasına girmeyi başarmıştır. Otuz yaşındaki Ebubekir (1742) Dağlık Dağıstan bölgesinde otorite sahibi ve kanaat önderleriyle birlikte Nadir Şah'ın Dağıstan'a saldırmaması hususunda müzakereler için Derbent vilayetine gönderilmiştir. Gerçi görüşmeler, müzakereler herhangi olumlu netice vermese de Şah Dağıstan'da umduğunu bulamaz.[211] Muhammed-Rasul Omarov, Ebubekir Efendi'den şöyle bahsetmektedir. *"Ebubekir Efendi Peygamberiyle sürekli rüyalarda görüşürdü, ama zalim Şah'la görüştükten sonra, Peygamber artık rüyalarına girmez oldu"* diyor. Âlimlerden bir kısmı Ebubekir Efendi'de sahabeyi hatırlatan bazı özelliklerin olduğunu söylemişlerdir. Ebubekir Efendi eserlerin büyük bir kısmı Arapça yazılmıştır. Eserler daha çok, İslam fıkhı ve siyer ilimleri ağırlıktadır. Onun kaleme aldığı en meşhur eser *"Fezailül Habib"* dir. Ebubekir Efendi hayatının büyük bir kısmını,

---

[209] Z. A. Magomedova, "Gergebil- Aul-Krepost (İstoriöeskiye Vehi)" *Dagestanskiye Svyatıni C.III*. İzdatelstvo Epoha. Mohaçkale. 2013, s. 85.
[210] Asiyat Kukarova, 1971 Gunib Doğumlu. Dağıstan Devlet Teknik Üniversitesi Mezunu
[211] Gizbulayev Magomed Andalav-Magomedoviç, *Abu-Bakar Hacı iz Aymaki, Jizn, Tvorçestvo i Nauçnoye Naslediye*. Mohaçkale 2005, s. 37.

Arakani köyünde geçirmiştir. 1791 yılında vefat eden Ebubekir Efendi, Arakani'de defnedilmiştir. Zatın türbesi Arakani köyü eski mezarlığında yer almaktadır. Türbe 2x2 metre ebatları olan, dört ayak üzerine oturtulmuş kubbeli bir yapıdan ibarettir. Türbeye çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı gelindiği gibi daha çok çocuğu olmayan ailelerin çocuk sahibi olmak için geldiği ve korku, baş ağrısı diğer şikâyetleri olanların da yoğun bir şekilde şifa amaçlı olarak burayı ziyarete geldikleri bilinmektedir. Ziyarete gelen kişiler burada Fatiha, İhlâs veya Yasin süresi okuyup istek ve dilekleri için dua ederler.[212]

2.13.3.Kikuni Köyü

2.13.3.1. Şeyh Muhammed Hacı Kukninskiy ve Şeyh Şerafuddin Kukninskiy

Muhammed Hacı ve hem yeni, hem damadı Şarafuddin Efendi'nin hayatları henüz araştırılmış değildir; hatta Dağıstan Başmüftülüğü dâhil, tasavvuf ve tarikat çevreler tarafından bu iki zatın gerçekten şeyh olup olmadıkları hususunda tartışmalar devam etmektedir. Muhammed Hacı Efendi, altı-yedi yaşlarında iken Dağıstan'ın o dönem Nakşi Tarikatı'nın mürşidi Abdurrahman as-Suğuri önderliğinde tasavvuf ve tarikat öğretisinde önemli mesafe kat etmiştir. Muhammed Hacı Efendi Nakşibendi Tarikatı'na intisap ettiği ve Şeyh Abdurrahman as-Suğuri'nin gözetiminde seyri sülükünü tamamlamıştır. Abdurrahman as-Suğuri'nin, 1877'deki ayaklanmanın bastırılmasından sonra Muhammed Hacı iki yıla yakın dağlarda gizlenmişse de 29 Eylül 1889 yılında yakalanarak Gunib Hapishanesi'ne konulmuş; yine bir müddet burada kaldıktan sonra 11 Ekim günü mahkemenin nihai kararı ile ömür boyu Sibirya'nın İrkutsk vilayetine sürgün edilmiştir. Sürgünde ise, Muhammed Hacı, Kikuninsky Ayaklanması'nda aktif rol alan, aslen Gergebilli olan ve gurbette kucağında çocukla dul kalan biri ile evlendi. 1893 yılında, müritler bir yolunu bulup Muhammed Hacı'ya sürgünden kaçmasına yardım ederler. Birçok tehlikeyi atlatan Muhammed Efendi, nihayet memleketine ulaşmıştır. Ancak, Kikuni'de rahat bırakmayacaklarını düşünerek, Gergebil'de eşinin evinde kalmayı tercih etmiştir. Gergebil'de, Muhammed Hacı ve Havva'nın evine en sık gelen konuğu, yeğeni Şarafuddin olmuştur. Şarafuddin Efendi, dayısı Muhammed Hacı'nın dışında devrin tanınmış birçok âlim den ders almıştır. Muhammed Hacı daha genç yaşlarda olan Şerafuddin Efendi'nin geleceğiyle ilgili büyük umutlar beslemektedir. Yöre halkı arasında, Şarafuddin Efendi'nin küçük yaşlardan itibaren, akranlarından farklı yapıya sahip olduğu ve sıra dışı davranışları ile dikkatleri üzerine toplamıştır. Gergebil halkı arasında, küçük Şarafuddin'i yakından tanıyanlar: *"Veli"* olarak hitap ettikleri bilinmektedir. Bir rivayete göre de her sabah namaza camiye giderken, onun geçtiği yol

[212] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

güzergâhı olağanüstü bir şekilde süpürülüp temizlendiğini anlatılır. Memlekette Rus baskılarına daha fazla dayanamayan Muhammed Hacı ailesi ve yakın çevresi, Osmanlı'ya sığınmıştır. Bir müddet Bursa'da ikamet ettikten sonra Yalova'nın Reşadiye (Güney Köy) kazasına yerleşmiştir. Burada Şarafuddin, Şeyh Muhammed Hacı'nın kızı ile evlendi ve ölümünden kısa bir süre önce, Şeyh Muhammed Hacı ona mürşitlik icazetini vermiştir. Hatta daha sonra, Şeyh Sharapuddin Kikuninsky, dayısı gibi, Türkiye'de Dağıstanlı muhacirlerin manevi lideri olmuştur. Muhammed Hacı Efendi, Yalova'nın Güneyköy köyünde 1913 yılında vefat etmiştir. Şerâfeddin ad-Dağıstanî, H.1292/1875 yılı, Dağıstan'ın Temirhan-şura (Buynaksk) vilayeti, Gergebil ilçesi, Kikuni köyünde, dünyaya geldi. Babası Abdurraşid Efendi, annesi Emine Hatun'dur. Yalova'nın Güney Köyünde (Reşadiye) H.1355/1936 yılı altmış üç yaşında iken vefat etmiş ve Muhammed Hacı Efendi'nin yanına defnedilmiştir. XX. yy. en seçkin tasavvuf erbabından olan Şarafeddin Zeynal Abidin Dağıstani, *"Ebu'l-Fukara"* lakabı ile de bilinir. Birçok veli zatlarının menkıbelerinde olduğu gibi Şeyh Şarafuddin Efendi'nin de doğumundan itibaren çeşitli kerametler gösterdiği ve çocukluğundan itibaren hayvanların kendilerine has zikirlerini işitebildiği rivayet edilmektedir. Kikuni, Şeyhleri ziyaretleri ile ilgili üç farklı mekân bilinmektedir. Bunlar zatların metfun oldukları Güneyköy, Kikuni ve Gergebil ilçe merkezinde yaşadıkları evlerdir. Şarafuddin Efendi'nin Kikuni köyünde doğup büyüdüğü, ev sevenleri tarafından muhafaza edilmiştir. Üç odalı ve tek katlı ev, eski yerleşim bölgesinde tepelik mevkiinde yer almaktadır. Odalardan birinde ocak ve taşıyıcı direk yer almaktadır. Rivayete göre bu direğin yanında Şeyh Şarafuddin Efendi dünyaya gelmiştir. Yöre halkı arasında kısır, çocuğu olmayan kadınlar bu direğe sürtünme ile dileği geçekleşeceğine inanılır. Ayrıca gelen ziyaretçiler dilek dileme esnasında yüzü kıbleye gelecek şeklinde sırtını direğe dayayanlar olduğu gibi, direği öpenlerin olduğu da görülmektedir. Daha çok tarikat ve tasavvuf ehli kişiler tarafından ziyaret edilen ev temiz ve düzenli olmasına dikkat edilmekte, gerektiği durumlarda tamirat ve tadilatlar yapılmaktadır. Odanın duvarlarında iki şeyhin portreleri ve Kur'an'dan ayetleri yazılı kumaşlar asılıdır. Sibirya'dan firar edip yaşadığı ev, Gergebil ilçe merkezinde yer almaktadır. Kikuni'deki evin aksine bu ev boş değildir. Bu evde Muhammed Hacı Efendi'nin eşi Havva Hatun'un torunu Dalgat Kurahmayev ikamet etmektedir. Muhammed Hacı Efendi, evin ikinci katında, yapının sağ kanadında yaşadığı ifade ediliyor. Zatın yaşadığı oda genel olarak temiz ve bakımlıdır. Dalgat Kurahmayev'in evinde, Şeyh Muhammed Hacı Efendi'ye ait muhafaza edilen emanetler, tasavvuf ve tarikat ehli kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Hacı Muhammed Efendi'nin bir çift ayakkabıdan yalnızca birini muhafaza edilmiştir. O da önemli ölçüde zarar görmüştür. Ziyarete gelen müritler

çarıktan koparılan deri parçalarını muska olarak yanlarında götürmektedirler. Ayrıca, ziyarete gelen kişiler, zatın kullandığı eşyalara dokunmak ile zatın şefaatine mazhar olunacağına inanılır.[213]

2.13.4.Kudutl Köyü

2.13.4.1.Kudutlili Musalav Efendi

Hacı Muhammed bin Musa bin Ahmed al-Kudutli, al-Avari, al-Dağistani İslam dünyasında anınmış âlim, Gergebil ilçesine bağlı Kudutli köyünde 1652 yılında dünyaya gelen Musalav, kaleme aldığı eserlerde bu künyesini kullanmıştır. Musalav ilk tedrisini babasından almıştır. Babası çocuktaki yeteneğini fark edince, Gunib ilçesine bağlı Rugudja köyünde meşhur ve ilerde kayın babası olacak olan şeyh Ebu Bekir'in yanına vermiştir. Burada orta düzey eğitimi tamamladıktan sonra Musalav, yörenin meşhur, Sogratl medresesinin hocalarından Ali Rıza Efendi, Şaban Efendi, Obada köyünden Obodiyav Şaban Efendi'den ders almıştır. Musalav burada Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, mantık gibi İslami ilimler okumuştur. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra, ilmini daha da geliştirmek için Mısır, Suriye gibi memleketlerde bulunmuştur. Şam'da Musalav cebir, felsefe ve fıkıh ilimleriyle meşgul olmuş, buradaki eğitimini tamamlamaya yakın, Musalav Efendi Yemen'de Salih adında bir zatın yaşadığını işitir, kısa zaman içerisinde Yemene geçer ve 7 yıl daha onun yanında eğitimini sürdürürmüştür. Bazı rivayetlere göre Osmanlı Sultanlarından biri, 1697 yılında Musalav'ı Mısır'a yerleştirmiş. Musalav birkaç yıl Mısırda geçirmiştir. Yemenli Salih Efendi'nin vefatından sonra, Musalav Efendi Dağıstan'a dönmüştür. Dönüşle birlikte Musalav halk arasında dini tebliğ kendine vazife edinerek, Kudutl köyünde medrese açmaya karar vermiştir. Zamanla Kudutl medresesi çok meşhur olmuş, Bolşevik İhtilali'ne kadar talebe yetiştirmiştir. Kudutl Medresesi'ni ayrı kılan özelliklerden birisi de, el yazma eserlerinin ilk burada çoğaltılıyor olmasıdır. Musalav şöyle diyormuş*: "Bugünlerde bu topraklarda, dinin temeli atılmaktadır ve biz bu temeli ne kadar sağlam atarsak bu temel üzerinde yükselen bina da o demli sağlam olacaktır".* XVIII. yy. Dağıstan'ın bütün medreselerinde en çok okutulan kitabı Musalav'ın kaleminden çıkan *"Haşiyetu'l ala Çarpardarı"* eseridir. Bu eser Dağıstan'ın yanı sıra birkaç dış memleketlerde de basılmıştır. 1892 yılında İstanbul'da basılmış iki yıl sonra Mısır ve 7 yıl sonra Şam'da basılmıştır. Musalav, Dağlık Dağıstan bölgesi için bir imsakiye hazırlamış, bunun yanı sıra *"Hisab al Kudutli", "Şerhu Esmaillahi'l-Hüsna"* adlı eserleri yazmıştır. Musalav İslam âleminde kabul görmüş birçok âlim yetiştirmiştir. Bunlar *Megebli Damadan, Usişalı Hacı Davud, Ubrili Muhammed, Rogelda köyünden Ali Kuli, Karata köyünden Muhammed, Harahi köyünden Taygib, Batsada köyünden Mola Muhammed, Nukuş köyünden Hacı Davud, Kudutli köyünden Batsilav Muhammed, Maçada köyünden Baguçilav* vd.

[213] Z. B. İbragimova, "Muhammed-Hacı i Şarafuddin Kikuninskiye-Sufii, Muhacirı". *Dagestanskiye Svyatını C. II.* İzdatestvo Epoha. Mohaçkale 2008, s. 159-169.

Vefatından iki sene öncesine kadar Musalav Halep şehrinde medresede hocalık yaptığı bilinmektedir. 1717 yılında Halep'te vefat etmiştir ve orada defnedilmiştir.[214] Ziyaret, Kudutli köyünde bulunup bir mezar ziyaretidir. Bir anıt mezarını andırmaktadır. Yapının etrafı beton duvarla çevrilip, bu duvarın üstüne kalın zincir ile çevrelenmiştir. Bu mezar iki basamaklı olup kaide üzerine oturtulmuştur.

Ziyaret, Kudutli köyünde yüksekçe bir tepede yer aldığından, daha çok sıcak aylarda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp, haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete, daha çok vücudunun çeşitli yerlerinde ağrısı bulunan hastalar, çocuğu olmayan kadınlar ve felçli hastalar tarafından daha çok rağbet edilmektedir. Gelen kişiler şifa bulmak amacıyla Kur'an okuyup bağışlamakta, dua etmekte ve kurban adağında bulunmaktadırlar. Hastalıklarının iyileşmesi durumunda ise buraya gelip kurbanlarını kesip dağıtılmaktadırlar.[215]

2.13.4.2.Şehit İdris Efendi

Haziran 1847 yılında Şeyh Şamil tarafından Koysubulinskoe bölge naibi tayin edilen İdris Efendi, aynı yıl 15 Eylül tarihinde M.Vorontsov'un (1782-1856) komutasındaki Çarlık Rus Ordusu'nun Salta'ya (Gunib ilçesi) düzenlemiş olduğu saldırı sırasında cesur ve genç Naip-i olan İdris Efendi şehit düşmüştür. İdris Efendinin silah arkadaşları savaş alanından çekip almışlar ve derenin kıyısına yakın bir bölgede defnetmişlerdir. Günümüzde, Gergebil halkı tarafından, kahramanca çarpışıp savaşa alanında şehit düşen zatın mezarını ziyaret etmektedirler. Türbesi yöre halkı tarafından daha çok ziyaret edilmektedir. Buraya gelen ziyaretçiler bu zatın ruhuna Kur'an okuyarak ve dua ile ziyaretlerini yapıp ayrılırlar. Bununla beraber felçli hastalar, kalp rahatsızlığı bulunanlar, bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar, bu ziyarete getirilir ve burada dua edilerek şifa temennisinde bulunulur. Ziyarete günümüzde de halk tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir.

2.14. Gunib İlçesi

2.14.1.Gunib İlçe Merkezi

2.14.1.1.Şeyh Şamil'in Çardağı

Gunib ilçe merkezi sınırları içerisinde eski mahallesinde, akağaçların altında Şeyh Şamile ait çardak yer almaktadır. Şeyh'in çardağı dört ayak üzerinde özel taştan inşa edilmiş köşeli kubbesi olan bir yapıdır. Çardağın yüksekliği 4 metre civarındadır. İçerinin ebatları 1,5x1,5 metredir. 25 yıl süren

[214] A. Magomedov, *Dagestan i Dagestantsı v Mire. İstoriko Politiçeskiy Oçerk*. İzdatelstvoYupiterMohaçkale 1994, s. 151-160.
[215] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

savaşı neticesinde Şeyh Şamil'in, Çar ordusu Mareşali Baryatinskiy (1815-1879)'e teslim olduğu yer olarak tarihe geçmiştir. Albay Lişev (1892-1893) yıllarında projeye göre yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca bu çardak tarihe en uzun ve en kanlı savaşın sona erdiği yer olarak geçtiğinden, Şeyh'in Kafkasya'yı bağımsızlık mücadelesinin başkumandanı olarak, sürekli ziyaret edilen mekândır.[216] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyarete konu olmaktadır. Ziyarete yöre halkının yanında, çevre illerden de gelinmektedir. Şeyh'in çardağı'na daha çok ziyaret amaçlı olarak gelinmektedir. Gelen ziyaretçiler tarafından Kur'an-ı Kerim ve dualar okunarak bağışlanmaktadır. Bununla beraber çeşitli hastalıklardan mustarip olan insanlar da buraya gelmekte ve dua ederek Allah'tan şifa dilemektedirler. Bu hastalıklardan dolayı ziyarete özellikle astın, bronşit vb. rahatsızlıkları bulunan kişiler gelmektedir. Ziyarete gelenler, dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar. Rahatsızlığından kurtulan kişiler, daha sonra şükür amacıyla kurban kesmekte ve dağıtılmaktadır.[217]

2.14.1.2.Uyuyan Güzel

Günib ilçe merkez sınırları içerisinde kuzeybatı yönüne doğru yüksek dağlar yer almaktadır. Akşam güneş batarken dağın sırtlarına doğru belli bir açıdan baktığımızda Uyuyan Güzelin profilini görmek mümkündür.

Geniş alnına bağlanmış Çohto (*alın kısmı ile birlikte başına bağlanan bir çeşit yöresel kıyafet)* uzun kirpikleri çok hafifçe yumulmuş gözleri görülmektedir. Bu kayalık halk arasında *"Uyuyan Güzel"* ya da *"Şamil'in kızı"* olarak bilinmektedir. Rivayete göre Günib'de bir zamanlar zalim bir Han yaşamaktadır. Han'ın pek güzel bir kızı vardır. Her ne kadar evliliğin imkânsız olduğunu bilse de köyün çobanı Han'ın kızına âşık olmuştur. Kız da çobana karşı boş değildir. Kısa zaman içinde Han durumdan haberdar olur, bir hükümdar kızının bir çobanla evlenmesinin kabul edilemez bir durum olduğunu bildirmiştir. Han kızını yanına çağırarak, ona ceza olarak Gunib'in batısında yer alan kayalığın çıkması ve sabah saraya geldiğinde, kararından vazgeçtiğini duymak istediğini söyler. Han'ın kızı babasına itaat ederek kayalığa gider ve kayalığın en tepe yerinde oturur. Kız almış olduğu kararından vazgeçmemektedir. O, halkın içinden, sıradan bir çobanı sonsuza dek sevmiştir. Gece yarısından sonra, dere yatağında hava iyice soğumuş hanın kızı yorgunluktan yaslandığı yerde

[216] Yelena Korotkova, "Kto ne posetil v Gunib tot nebıl v Dagetane." *Moskovskiy Komsomolets*. 2.10. 2009.
[217] Amirov Magomed Amiroviç, 1991 Şulani Köyü Doğumlu. Üniversite Mezunu. Müezzin

uyuyakalmıştır. Ertesi sabah tan yeri ağarırken, Han'ın hizmetkârları kızın taş kesilmiş bedeninin kayalığın bir parçası haline geldiğini görmüşlerdir. Keger Dağı'nın eteklerinde koyunları otlatan çoban gördüğü manzara karşısında üzüntünden aynı kaderi paylaşmıştır. Akşam, güneş batımında *"Uyuyan Güzeli"* siluetinin arkasında Karasu Irmağı'nın karşı yakasında Keger kayalıklarında çoban başının donuk tasviri görülmektedir.[218]

2.14.2.Batsada Köyü

2.14.2.1.Azize Tamara'nın Mezarı.

Dağıstan'ın dağlık bölgesinde yer alan Batsada, Şulani, Kullab, Unti gibi Karah cemiyetine bağlı bölgelerde yaşayan insanların XVIII. yy. sonuna kadar Gürcü kökenli ve İsevi oldukları bilinmektedir. Bu ve civar köylerin eski kabristanlarda mezar taşları üzerinde tespit edilen haç işaretlerinde aynı döneme ait olduğu kanıtlanmıştır. Bu bölgede, Hristiyan kültürü ve tarihi mirasına ait araştırılmamış anıtlara en çarpıcı örneği

olanak da, yerleşim bölgesine 10-15 km mesafede yer alan ve halk arasında *"Tamara'nın Mezarı"* olarak bilinen ziyaret mekânı yer almaktadır. Eski dönemlerde burada yapılan törenler günümüzde kısmen de olsa icra edilmektedir.

Günümüzde, ziyaret İslamî kimlik taşısa da, aslında burada yatan zata atfedilen sıfatlarla bir bağ bulunmamaktadır. Ayrıca ziyaret mekânın birkaç defa yenilendiği ifade ediliyor. Duvar aralarında IV. yy. da burada yaşadığı tahmin edilen Gürcü kökenli misyoner Nina'ya ait olduğu iddia edilmektedir. Rivayete göre Azize Nina bu haçı üzüm çubuklarından kendi saçıyla bir birine bağlayarak meydana getirmiştir. Ziyaret mahallinde yapılan araştırmalarda, üzerinde Azize Tamara'yı temsil eden resimli bir taş bulunmuştur. Tamara'ya ait olduğu iddia edilen bu mezar ve ziyaret yeri, civar köy halkları tarafından yoğun olarak rağbet görmektedir. Mezar yeri ve ziyaret adı olarak da yerel topluluklar tarafından Gurjilhi *(Gürcüler)* olarak biliniyor olsa da, bir Hristiyan azizenin mezarı zaman içerisinde İslamî kimliğe bürünmüştür.[219] Azize Tamara'nın mezarı dağın zirvesinde çam ormanın batı yakasında yer almaktadır. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Yine türbe yöre halkı tarafından her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Türbeyi daha çok genç kızlar kaderlerinin açılması ve çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Ayrıca

[218] Elmir Nurmagomedoviç Yakubov, 1956 Doğumlu. Hasavyutr İli "Rasul Gamzatov" Kütüphanesi Müdürü.
[219] P.Tanhayeva, "Udivitelnaya Sudba Datunskoy tserkvi. Hram, kotorıy vnov ojil pri Şamile vo vremya Kavkazskoy voynı". *Novoe Delo,* No: 90 19.10.2010.

korkmuş olan çocuklarla huysuzluğu bulunan çocuklar bu psikolojik durumdan kurtulması için bu ziyarete getirilir. Ziyaretçiler dilekler dileyip buradaki ağaçlara ve taşlara çaput bağlamaktadırlar.[220]

2.14.2.2.Ebu Müslim'in Kılıcı ve Bayrağı.

Gunib ilçe merkezine bağlı, Çoh köyü bir mahalle caminin içinde Ebu Müslim'e ait olan kılıç ve beyaz bayrak muhafaza edilmektedir. Bayrağın üzerindeki *"Dağıstan Fatihi: Abu Müslim"* ibaresi XIX. yy. ilk çeyreğine kadar korunduğunu ifade ediliyor. Abu Müslim ait emanetleri 733-734 yıllarında Çoh köyünde bırakıldığı rivayet edilmektedir. Bahar mevsiminde ekinler ekilmeye başlandığı sırada Avarca:*"ats-bay" (öküz koşuma)* anlamına bayramında Ebu Müslim'le birlikte gelip buraya yerleşen ve soyu Peygambere kadar uzanan, Osman sülalesinin en büyüğü tarafından kılıcı ve bayrağı camiden çıkarılır. Rugidja köyü yolu üzerinde imam hatibin önderliğinde, salavatlar eşliğinde*: "Ey Allahım Çolu halka bol ve bereketli hasatlar Rugudjalılara kıtlık ver diyerek"* niyazda bulunurlar. Ardından su ile dolu testiyi bir kılıç darbesiyle kırarlar. Kılıç darbesiyle kırılan testi ve akabinde boşalan suyun bolluk ve bereket getireceğine inanılır. Çoh halkı ile Rugudjalılar arasındaki husumet, Rugudja halkının İslamiyet'i kabul edene dek devam etmiştir. Her iki beldede halkın Müslüman olmasıyla günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. Buradan Rugudja kelimesinin etimolojisi *Gürcü* kökünden geldiği ve muhtemelen Rugudja topluluğunun soyu Gürcülere dayandığı anlaşılmaktadır. XX. yy. ilk çeyreğinde Dağıstan'ın diğer bölgelerde olduğu gibi, Çoh merkez camisinin de kapısına kilit vurulmuş ve 1960'lı yılların başında yerel yönetimler tarafından cami yıkmıştır. Ancak ondan önce 1944 yılında Ebu Müslim'e ait kılıç ve bayrak etnograf M. Y. Şilling tarafından (1892-1952) yılında Moskova Din ve Tarih Müzesine teslim edildiği bilinmektedir.[221] Çeşitli rahatsızlıklardan muzdarip olan hastaların, çocuk sahibi olmak isteyen bayanların, sihir ve büyüyü bozmak, kurak mevsimlerde yağmur duasında kullanılan ve bunun dışında daha başka amaçlar doğrultusunda gelen kişilerin yoğun olarak ziyaret edilirken, kendilerine kutsiyet atfedilen emanetlerin ortadan kaybolmasıyla birlikte bu uygulama artık görülmemektedir.[222]

2.14.3.Rugudja Köyü

2.14.3.1.Vatan Memoriali (Salanib Anıtı)

Kafkas bağımsız mücadelesinin sona ermesiyle birlikte, Çarlık Rusya'nın Kafkas toplulukları üzerindeki zulüm ve baskıları daha da artmıştır. Yerel yönetimler fakir ve çaresiz dağlı toplulukları keyfi ve ağır vergilerin altına sokarak onları isyana zorlamıştır. Şeyh Şamil'in bağımsız

[220] Magomed Ramazanoviç Ganiyev, 1935 Batsada Doğumlu. Emekli Öğretmen.
[221] T. M. Aytberov, *Drevniy Hunzah i Hunzahtsı*, Mohaçkale, 1990, s. 123-129.
[222] Şahov Şarip, 1978 Çoh Doğumlu. Dağıstan Türizm ve Spor Kometesi Başkan Yardımcısı.

mücadelesinden sona ermesinden sonra halk birçok defa ayaklanmış ve kısa sürede bastırılmıştır. Ancak 1877 yılında yaşanan ayaklanma bütün Dağıstan'ı kapsamıştır. Dağıstan'da ayaklanmanın nedeni Hunzah'a gitmek üzere yola çıkan Gerghebil ve Hvartikuni köy sakinlerini Çarlık askerleri tarafından dövmelerinden ileri gelmiştir. Ayaklanma 29 Ağustosta Aziz Georgi köprü üzerinde Çarlık Rus birliği karakoluna saldıran bir grup tarafından başlatılmıştır. Aynı gün, Sogratl köyünde toplanan heyet uzun tartışmalar neticesinde umumi cihadı ilan etmiş ve Rugudja, köyün yakınlarında yer alan Anada meydanında toplanmalarına karar verildi. Bu toplantıda Dağıstan'ın bütün topluluk temsilcileri tarafından ayaklanmanın liderini ve Dağıstan'ın dördüncü imamını Şeyh Abdurrahman Sogratlinski'nin oğlu Muhammed Hacı Sogratlinskiy'i seçmiştir. Birkaç gün içerisinde isyan Gunib ve çevre bölgelerine yayılmıştır. Aynı yıl Eylül ayında ise Dağıstan'ın orta, güney ve batı bölgeleri ve Çeçenistan'ın 500'den fazla yerleşim merkezi ayaklanmaya destek vermiştir.

Dağlıların ayaklanmaları Rus yetkililerine kötü bir sürpriz oldu ve Çarlık hükümetinin Kafkasya'nın diğer bölgelerinde konuşlanmış olan orduları Dağıstan çekmeye başlamıştır. 4 Kasım sabahı düzenli askeri birimler ile birlikte Melikov (1834-1878) ayaklanmayı bastırmayı başarmıştır. Dağıstan'da kadın ve çocuklarla birlikte tutuklanan sayısı 17 bin kişiye ulaştı. Sadece Sogratl köyünde 700'den fazla kişi gözaltına alınmış ve köy de yakılmıştır. Askeri mahkemeler Derbent ve Gunib de Kasım 1877 yılında ayaklanmada aktif rol oynayan 300 kişiyi idamla yargıladılar. Rugudja köyü yakınlarında yer alan Salanib mevkinde, çarlık makamları tarafından isyanı organize eden en cesur 14 kişiyi liderleri ile birlikte idam edilmiştir.[223] Bunlar: Muhammed-Hacı Sogratlinskiy *(Dağıstan'ın 4.İmamı)*

1. Abdul-Kerim *(Şeyh Şafii'nin torunu)*
2. Abdullah Hacı *(Sogratl köyünden Şeyh-Ali'nin oğlu)*
3. Ömer *(Soğratl köyü)*
4. Hacı-Ramazan *(Teletl köyü)*
5. Omarilav Ali *(Kolo köyü)*
6. Murtaz-Ali Teletlinskiy
7. Abbas Ansaltinskiy

[223] A. P. Andreyev, "Vosstaniye 1877 goda v Dagestane". *İstoriçeskiy Vestnik. No: 11*. 1903.

8. Abdul-Mecit Kumuhskit

9. Zubeyir Kumuhskiy

10. Abdullah Tsuldinskiy

11. Nika-Kadı Tsudaharskiy

12. Mahlat Bahrikskiy

13. Kanluh Hacıyav Kumuhskiy

Muhammed-Hacı Sogratlinskiy torunu Gamzatov Gamzat'ın katkılarıyla ortaya konulan anıtın mimari projesi Unçukatl köyünden Kurban-Muhammed Kerimov'a aittir. Bu zatlar adına inşa edilen anıt Hutni köyünün altında, eski bir kalenin olduğu bir mevkide yer almaktadır. Yapı geniş arazide ve dağın güney yamacında yer almaktadır.

Bir avuç dağlının kahramanca mücadelesi sosyal ve ulusal kurtuluş için cesaret ve kahramanlık örneği olarak tarihe geçmiştir. Cesur atalarının anısına dikilen Salanib anıtı her sene Dağıstan ve Çeçenistan'dan gelen ve sayıları binlerle ifade edilen kişi tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Dağıstan din işleri kurulu tarafından her yıl Temmuz ayında toplu merasimler düzenlenmektedir. Ziyarete her türlü amaç ve maksat doğrultusunda gelinmektedir. Ziyarete daha çok baş ağrısı olanlar, ruhsal dengesi bozuk olanlar ve herhangi bir nedenden dolayı korkmuş olan kişiler gelirler ya da getirilir. Burada şehitlerin ruhuna Kur'an-ı Kerim ve mevlitler okunur ve bağışlanır, Allah'tan bu zatların yüzü suyu hürmetine şifa temenni edilir. Bunun yanında sadece ziyaret amaçlı olarak da gelinmekte ve dua edilerek gidilmektedir. Ziyaretçiler anıtın çevresindeki ağaçlara dileklerini dileyip ağaçlara çaput bağlamaktadırlar.[224]

2.14.4.Kudali Köyü

2.14.4.1.Davud Kudalinskiy

Davud Kudalinskiy, 1604 yılında Gunib ilçesine bağlı Kudali köyünde doğdu. Ancak hayatının önemli kısmını Tlyah köyünde medrese hocalığı ve kadılık vazifesini yaparak geçirmiştir. Bir rivayete göre bir zamanlar Arap diyarından yöre halkı irşat etme gayesiyle gelmişler, bu yörede kendisinden övgüyle söz ettiren Davud Kudalinskiy'le görüşmek istemişler. Arapların isteği üzerine

[224] Mahaç Abdurazakov, 1975 Rugudja Doğumlu.

onları Kudali'ye getirirler. Fakat Davud Efendi'yi evde bulamazlar. Davud Efendi bir köylünün düğününe gitmiştir. Misafirler beklemeye koyulmuşlar, ancak Davud Efendi'nin düğünlere katılıyor olması Arapları zatın takvasından şüphe sevk etmiştir. Misafirlerin geldiği kendisine haber verilince onların da düğün alanına getirilmesini söyler. Düğün sahipleri uzaktan gelen misafirleri karşıladıktan sonra, Davut Efendi'ye sıcak ekmek, et ve buza* eşliğinde aynı masaya oturmuşlar. Şeyh herkesle beraber yiyip içtikten sonra masadan kalkmış, tam o esnada Araplar misafirinin bardağında buza yerine süt olduğu fark etmişler. Davud Efendi 1672 yılında Tlyah köyünde vefat etmiştir. Defin işleri Davud Efendi'nin köylülerden gizli yürütülmüştür. Aksi halde Kudali halkı köylüsünü Tlyah'ta defnedilmesine rıza göstermezlerdi. Sır olarak tutulan şeyhin vefatı, kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Kudalili erkekler gece vakti şeyhin mezarını açarlar, na'şını Kudali'de küçük bir mescidin içinde metfundur.[225] *"Âlimlerin Âlimi Şeyh Davud al-Kudali"* Türbenin kapısının üstünde duvar içindeki taşta Arabî olarak yazılmıştır. Türbe bir özelliği taşımayan yerel işlenmiş taştan inşa edilmiş olup, türbenin güney tarafında mihrap görünüyor. Bununla birlikte iki penceresi ve doğu tarafında da türbenin aydınlatılması için küçük bir delik yapılmış. Türbenin sıvası kilden yapılmıştır. Tavandaki açıklık dikkatimizi çekti. İnanışa göre kurak geçen yaz aylarında dereden su getirilerek buradan türbeye doğru dökülür. Kapalı olan bu delik, ancak şeyhin yakın akrabalar tarafından açılır. Ancak günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. XX. yy. başına kadar bu delikli yeri şeyhin uzak akrabası Abdulhalidova Batina açarmış. Onun vefatından sonra, yeğeni Muhammed Mirza (1930) tarafından açılıp kapatılmaktadır. Türbe Kudali köyün doğu tarafında yer almaktadır. Davud Kudalinskiy'nin kabri, yöre halkı ve civar köylerden gelen insanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için daha çok bayram arifeleri, perşembe ve cuma günleri tercih edilir. Bu ziyaret mekânı yöre halkı tarafından ve çevre illerden gelen ziyaretçiler tarafından çeşitli amaç ve istekler doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma amacıyla gelirler. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Bir kısım ziyaretçiler ziyaretlerini yaptıktan sonra burada iki rekât nafile namazı kılmaktadırlar. Kuraklık dönemlerinde de, yağmur duası için bu türbeye başvurulduğu görülmektedir.[226]

2.14.5.Keger Köyü

2.14.5.1.Abdurazaki-l Muhammed Efendi.

Nakşibendi ve Şazili tarikatlarına bağlı olan Şeyh Muhammed oğlu Muhammed 1909 yılında Gunib ilçesine bağlı Keger köyünde dünyaya geldi. Molla Muhammed'in nesebi Hz. Peygambere

[225] Zakari Murtuzoviç Nahibaşev, 1943 Ahvah Doğumlu. Dağıstan Devlet Pedogoji Üniversitesi Öğretim Üyesi
[226] Hatice Dibirkadiyeva 1953 Kudali Doğumlu. Emekli.

dayanmaktadır. Oğlunun ifadesine göre: *"Babam, Peygambere layık bir ümmet olmak için Peygamberi kendisine gerçek bir rehber edinmiştir."* Abdurazaki-l Muhammed dönemin önde gelen birçok tarikatın önde gelen zevatından ders almıştır. Abdurazaki-l Muhammedi, Hüsenil Muhammed Efendi'nin yanında eğitimini tamamlayarak Şazili tarikatının mürşidi Kamil mertebesine ulaşmıştır. Muhammed Efendi (k.s.) 1977 Tlahl'ı Hamza Efendi tarafından verilen Nakşibendi tarikat icazetini büyük bir sır olarak saklamıştır. Abdurazaki-l Muhammed Efendi tarikatı gelişmiş ve yaymıştır. Tarikatın inceliklerini, mürşitlerin hayatlarını konu olan bir kitabı ele almıştır. 400 sayfadan oluşan kitapta Muhammed Efendi mürşitlerin hayatlarını anlatan eserinde müellifidir. Muhammed Efendi, Şuayip Efendi al-Bagin'in "*Tabakat'ul Bagini"* ve Hasan Efendinin *"Siracu's- Saadat"* tasavvuf ve tarikatı konu alan meşhur eserleri Avar diline kazandırılmıştır. Abdurazaki- l Muhammed İslam aleyhtarı sistemi ve yönetimin kurbanı olmuştur. Yapılan haksız uygulamalar ve sürekli takibat altında olması Muhammed Efendinin ikametgâhını değiştirmesine neden olmuştur. 1991'de vefat eden Abdurazaki-l Muhammed Efendi (k.s) birçok tarikat şeyhinin, kanaat önderinin de metfun olduğu Yukarı-Kazanişe köy mezarlığına defnedilmiştir. *Seyfullah Kadi Başlarov, Muhammed Arif Efendi, Muhammed Yasubi Efendi* gibi her yıl yaz aylarında Yukarı Kzanişe köy mezarlığı etrafında tarikat müritlerin önderliğinde burada toplu merasimler tertip edilmektedir. Mevlitler ve zikirler okunur çok sayıda kurban kesilir, daha önceden adağı olanlarda adaklarını merasim (anma) gününe bırakır. Burası toplu ziyaret mekânı olduğu için ziyaretçiler her türlü arzu ve dilekleri için ziyaret etmekteler.[227]

2.14.6.Sogratl köyü

2.14.6.1.Şeyh Muhammed al-Yaragi

Şeyh Muhammed Efendi 1777 yılında Muharrem-Kent ilçesine bağlı Vini-Kazmalyar (Yarağ*-Kazmalyar) köyünde dünyaya gelmiştir. Şeyh Molla Muhammed Yarağı XIX. yüzyılın yetiştirdiği büyük sufi âlimleridendir. Bugünkü Dağıstan'da dahi etkisini sürdüren Halidiye-Nakşibendiyye tarikatı Dağıstan'da Yukarı Yarağ köyünden Şeyh Molla Muhammed Yarağî ve halefi Şeyh Cemalettin Gazi-Kumuki vasıtasıyla taraftar bulup yayıldı. Sonuncusu İmam Şamil olan Dağıstan İmamlarının kurdukları Dağıstan-Kafkasya İmamet Devleti'nin temeli bu iki Nakşibendi mürşidinin öğretileri ile ortaya çıkmıştır. Bugün Kafkasya'da, bilhassa Dağıstan ile Çeçenistan bölgelerinde hayatiyetini sürdüren imamet, imam, Gazavat (Gaza), Mürid ve Müridizm gibi dini-şer'i kavramlar birdenbire ortaya çıkmadı. Bu kavramların yaşatılıp hayata geçirilmesinin kaynağı Molla Kura-Muhammed'in kendisi ile aynı adı taşıyan medresesi olmuştur. XIX. yy. başında Osmanlı Devleti ile

[227] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

* Yarağ: Lezgi dilinde güzel, parlak, nurlu, neşeli anlamlarına gelmektedir.

İran arasında yaşanan anlaşmazlık veya savaş söz konusu olunca Rusya'nın Kafkasya'yı istila ve işgali de hız kazanmaktaydı. Kafkasya ve Dağıstan'da Rus yayılmacılığının önlenmesi için gelişen cihat ve direniş düşüncesinin hem teorik kaynağı, hem de askerî karargâhı Nakşibendi medreseleri olmuştur. Cihat teorik zeminin oluşturulması ve cihat birlikleri oluşumunda etkin olan Yukarı Yaraği Medresesi uzun yıllar bağımsızlık mücadelesi için zemin hazırlamıştır. Bu medrese, Mevlana Halit Ziyauddin Süleyman Bağdadi'nin (1776-1827) manevi yönlendirmesi ile açılmış bir Halidiyye tarikatı şubesi olarak Nakşibendi tarikatının usul ve erkânını yürüten Şeyh İsmail Seracettin Kürdemiri Molla Muhammed Yaraği'ye verdiği icazet sonunda açılmış bir ilim kurumu olarak faaliyet göstermekteydi. Nakşi tarikatı Dağıstan ve Kafkasya'da ilim ile eylemi Çarlık Rusya'nın müstemleke güçlerine karşı birleştirmeyi öğütler ve cihadın fiili organizasyonunda da baş aktör olmuştur.

Bu şekilde bir cihat odağı haline gelen Yukarı Yarağlı Medresesi'nde Gimri köyünden Molla Gazi-Muhammed ile İmam Şamil'den önce de aralarında Şeyh Cemalettin Gazi-Kumuhi'nin de olduğu çok şöhretli şahsiyetler yetişmiştir. İmam Şamil (Şeyh Şamil)'in: *"Şeyh Muhammed Yaragi'nin vaazını bir kere dinleyen her kimse düşmana karşı mağlup olmaz.*" diyerek topluma Şeyh Muhammed al-Yaragi'nin manevi şahsiyetini ön planına çıkarıyordu. Cemalettin Gazi-Kumuhi'nin *"Adâbu'l-Marziya"* adlı eseri çok meşhurdur ve Kafkasya müridizminin de temel kaynaklarındandır.[228]

Şeyh Cemalettin Gazi-Kumuhi, Şeyh Molla Muhammed Yukarı Yaragi'nin icazet vermesi ile mürşitlik makamına yükselmiştir. Daha önce Gazi-Kumuh hanının özel kâtipliğini yapmıştır. Şeyh Muhammed Yaraği, 17 Muharrem H.1265 /M.1848 tarihinde vefat etti. Tarikat silsilesi Şeyh Cemalettin Gazi-Kumuhi tarafından devam ettirildi.[229] Şeyh Muhammed al-Yaragi'nin türbesi Gunib ilçesi Sogratl köy mezarlığında yer almaktadır. Günümüzde yöre halkı ve çevre illerden gelen ziyaretçiler Şeyh Muhammed al-Yaragi'yi haftanın bütün günleri ziyaret edebilmektedir. Bu ziyarete daha çok ziyaret amaçlı olarak gelinmektedir. Gelen ziyaretçiler tarafından Kur'an-ı Kerim okunmakta ve dualar edilmektedir. Ziyarete her türlü hastalıklardan muzdarip olan insanlar gelmektedir. Ziyarete gelen kişiler dua ederek Allah'tan şifa dilemektedirler. Ziyarete özellikle psikolojik ve ruhsal rahatsızlıkları bulunan kişiler gelmektedirler. Rahatsızlığından kurtulan kişiler daha sonra şükür amacıyla kurban kesmekte ve dağıtılmaktadır.[230]

2.14.6.2.Şeyh Abdurrahman as- Suğuri.

[228] Ruslan Gereyev. "Nastavnik İmamov Muhammed Yaragskiy. Lezginskiy uçitel İmama Şamilya". *Nastoyasheye Vremya 28.03*. 2012

[229] A. M. Halilov, *Natsionalno-osvoboditelnoye dvijeniye gortsev Severnogo Kavkaza pod predvoditelstvom Şamilya.* Daguçpedgiz 1991, s. 65-69.

[230] Magdilav Omar 1955 Sogratl Doğumlu. Üniversite Mezunu.

Abdurrahman Efendi; 1792 yılında Gunib ilçesine bağlı Sogratl köyünde zengin bir ailede dünyaya geldi. Babası Daran Ahmet (tüccar Ahmet) lakabıyla bilinirdi. İş icabıyla seyahat ettiği Doğu memleketlerindeki eğitim kurumlarını yakından tanıyan Daran Ahmet çocuklarına iyi bir eğitim verme gayretindeydi. Abdurrahman Efendi'nin iki abisi Selim ile Davud eğitimlerini tamamladıktan sonra Dağıstan'ın farklı bölgelerinde medrese hocalığı yapmaktaydılar. Hacı Abdurrahman Efendi hicaza gitmeden evvel tarikata bağlı olduğu bilinmektedir. Şeyh Şamil ile Gazi Muhammed'e olan tanışıklığı eğitim yıllarına dayanmaktadır.

Şeyh Şamil'in Abdurrahman Efendiye karşı derin muhabbeti beslemektedir. Takip eden yıllarda Şeyh Şamil'in Hacı Abdurrahman Efendi'yle olan yazışmalarda Şeyh Şamil, Hacı Abdurrahman Efendiye *"As-şams al-munira," "Güneş gibi parlayan"* gibi ifadelerle taltif edermiş. Hacı Abdurrahman Efendi, Şeyh Şamil'in danışmanlığını da yaptığı bilinmektedir. Halk arasında *"Hacı Abdurrahman Efendi ile yardımcısı Dibir Hacı Honohskiy ile halledemeyeceği çatışma yoktur"* anlayışı hâkim olmuştur. Hacı Abdurrahman Efendi'nin bu başarısı Şeyh Şamil ile olan yakınlığı veya İmamat'ın resmi görevleri yürütmekten ziyade, onu şahsında ve insanlığı ön plana tutmasıyla alakalıdır. Hacı Abdurrahman Efendiyi yakından tanıyanlar onu çok akıllı, otoriter ve çok adil biri olduğunu aktarmaktadır. Hacı Abdurrahman Efendi çok güçlü hitabet yeteneğine sahiptir, bazen hitap ettiği ortamda toplum arasında bilinen en acımasız kişilerin bile çocuk gibi ağladıkları olurmuş. İhtimal Şeyh Şamil ona bu hasletlerinden dolayı değer veriyordu. 1843 yılında Gazi-Kumuh'a düzenledikleri saldırıda diğer esirleri ile birlikte Tiflis'te zindana atılmıştır, ancak Şeyh Şamil, Hacı Abdurrahman Efendi için kendi prensiplerinden vazgeçerek onu zindandan kurtarmıştır. Şeyh Şamil muharebede müritlerin bireysel sorumluluğu almaları için esir düşen Rus askerine karşı müritlerin mübadelesi yapılmamaktaydı, ancak bu olay bir istisna idi. Hacı Abdurrahman Efendi İmamat için çok önemli bir şahsiyettir. Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra, Hacı Abdurrahman Efendi, dağlık Dağıstan bölgesinde birçok konuda söz sahibiydi. Hacı Abdurrahman Efendinin Dağıstan'ın her bölgesinde müritleri bulunuyordu, bundan dolayı Çarlık Rusya Hacı Abdurrahman Efendinin başkaldıracağından endişe ediyordu ki Temir-Han Şura valiliği onun toplum içine karışmasına hatta evden çıkmasını engellediler. Ancak Dağıstan Umumi Kadısı Muhammed Tahir Karahski'nin müdahale etmesi neticesinde geri adım atılmıştır.[231] Hacı Abdurrahman Efendinin oğlu Hacı Muhammed İmamat'ın düşmesiyle birlikte, Osmanlı topraklarına iltica etmiştir. Hacı Abdurrahman Efendinin çocukları İstanbul'a göç etme hususunda ısrar etmiş olsalar da O, vatanında ölmeyi tercih etmiştir. Hacı Abdurrahman as- Suğuri 1870 yılında vefat etmiştir. Ziyaret yeri ve türbesi Buynaksk ilçesine bağlı

[231] Z. A. Magomedova, "Abdurrahman Hacı as-Suğuri Uçennıy Propagandist znaniy, pobornik Svobodı". *Dagestanskiye Svyatınii. C. I*. İdatelstvo Epoha. Mohaçkale 2007, s. 124-144.

Aşağı Kazanişe kabristanında yer almaktadır, Şeyhin yanında büyük kızı Meryem defnedilmiştir.[232] Abdurrahman Hacı as –Suğuri'nin görkemli türbesi 22 Ekim 1997 yılında merhum Dağıstan müftüsü Sayid Muhammed Hacı Abakarov tarafından ziyarete açılmıştır. Oldukça geniş olan türbesi uzaktan bakıldığında cami görünümündedir. Zatın mezarı türbede ahşap kulübenin içinde yer almaktadır. Kulübenin hemen bitişiğindeki camekânda, Abdurrahman Efendiye ait sarık, cübbe, asa ve tespih muhafaza edilmektedir. Kulübenin etrafında ziyaretçiler tarafından yeşil bayrak ve örtüler asılmaktadır. Ziyaret şehir merkezine yakın olmasından dolayı yöre halkınca yoğun olarak rağbet görmektedir. Ziyaret için herhangi bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok psikolojik rahatsızlığı bulunanlar, felçli hastalar başta olmak üzere modern tıbbın teşhis koyamadığı her türlü hastalarca, yaşadığı ailevi sıkıntılardan kurtulma gibi çeşitli amaç ve maksadı olan insanlara ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyaretçiler tarafından ziyarete gelen hastaların şifa amacıyla yemeleri için şeker vb. türden kuru gıdalar bırakılmaktadır.[233]

2.14.6.3.Şeyh Muhammed

Dağıstan bölgesinde yaygın olan Nakşibendi tarikatına uygulanmaya başlandığı XVIII. yy.'ın ilk yarısından itibaren diğer tarikatlara veya tasavvuf ekollerine göre daha fazla rağbet edilmektedir. Şeyh Muhammed Efendi yaşadığı dönemin tasavvuf hiyerarşisinin en saygın isimlerindendir. A. R Şihsaidov'un ifadesine göre XV-XVII. yy. al-Gazali'nin (1058-1111) çalışmaları Dağıstan âlimlerin ilgi odağı olmuştur. Dağıstan'da XVII. yy. Muhammed al-Gazali'nin eserleri Akuşa, Karata, Mulebki, Uri vd. ilim merkezlerinde el yazısıyla çoğaltmıştır. Bunun arka planında Şeyh Muhammed Efendinin XVII. yy. burada Nakşibendi tarikatının yayılmasında önemli bir rol oynaması görülmektedir.

Şeyh Muhammed Efendinin üstün gayretleriyle Muhammed al-Gazali'nin en meşhur eserlerinden "*İhya-u Ulumiddin*" i birkaç nüsha olarak çoğaltılmıştır. XII-XVII. yy. Muhammed- al-Gazali'ye ve eserlerine olan ilgi ve bağlılık İmam Gazali'nin Şafii mezhebi mensubu olmasının dışında, toplumun tasavvuf aracılığıyla İslam öncesi inançlı ve uygulamaları hayatlarında pratize etmeleri ve en önemlisi de Dağıstan kökenli ilim talebelerinin Hilafet şehirlerinde, Bağdat'ın Nizamiye medresesinde eğitim almış olmalarına bağlanmaktadır. Asırlardan beri Dağıstan'da yayılan tasavvuf okulu bu coğrafyada yaşayan toplumların bir arada birlik, beraberlik ve huzur içinde yaşayabilmeleri için zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Şeyh Muhammed Efendinin ele almış olduğu çalışmaları kısmende olsa Rusça ve diğer bazı yerel dillere tercüme edilen eserler, Dağıstan'da yaşayan otuzu aşkın topluluğa

[232] Ş. Şihaliyev, "Sufizm i Rossiyskaya vlast v Dagestane v XIX- pervoy polovine XX vveka. Materialı Vserossiyskoy nauçnoy konferencii 24-26 Sentyabrya." Karaçayevsk 2009.
[233] Eldar Süleymanov, 1981 Tsahur köyü Doğumlu. Murakıp

hitap etmektedir. Sogratl kabristanında metfun olan Şeyh Muhammed bin Musa'nın 1634-35 yıllarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.[234]

Şey Muhammed Efendinin tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında yazılı ya da sözlü çok bir bilgi mevcut değildir, din ilmi olarak da Şeyh Muhammed Efendinin kimliği 2000'li yılların başında ortaya çıkmıştır. Elde ettiğimiz bilgiler Petersburg Şarkiyat Bölümü öğretim üyesi A. R. Şihsaidov tarafından ortaya konmuş bilgilerdir. Ziyaret için özel bir gün mevcut olmayıp, kabri haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Zatın mezarı genellikle ziyaret amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Türbeye çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, felçli hastalar, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak ziyaret etmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması, işsiz olanlar iş sahibi olmak, maksadıyla ziyarete gelmektedir. Ziyarete gelenler burada Kur'an-ı Kerim'den sureler okumakta ve ziyaret sonrasında en az iki rekât namaz kılmaktadırlar.[235]

2.14.7.Şulani Köyü

2.14.7.1.Hacı İsmail Şulani

XIX. yy. sonu XX. yy. ilk yarısında Dağıstan bölgesinde din âlimlerinin, devlet adamlarının, bilim ve ilim sahibi insanların sayıları bir hayli artmıştır. Dağıstan'da köy, kasaba veya daha büyük yerleşim bölgelerinde, din adamlarının, âlimlerin ve kanaat önderlerinin büyük gayretleri neticesinde, toplumun aydınlanması hususunda büyük mesafeler kat edilmiştir. Dolayısıyla birçok zat toplumun gelişmesine ışık tutmuş, tarihe iz bırakmış, yaşadıkları dönemleri itibariyle kendi toplumlarına sağladıkları menfaatleri ortaya koymuş oldukları çalışmalardan, günümüze kadar gelen sözlü ya da yazılı kaynaklarında görüyoruz. Bunlardan birisi de Hacı İsmail Dibir Şulani'dir. İsmail Dibirin 1863 yılında Şulani köyünde dünyaya geldi. Babası Ebu-Bekir aslen Gunib ilçesine bağlı Çoh köyünden olup Şulani'ye İmam hatiplik görevi nedeni ile yerleşmiş oldu. İlk eğitimini babasının yanında alan İsmail Efendi sonraki yıllarda dönemin meşhur Sogratl medresesinde eğitimine devam etmiştir. Burada eğitimini tamamlayan İsmail Efendi, Muhammed-Mirza Mavrayev'le birlikte Kırım'a seyahat etmiştir. Kırım'da matbaayı öğrendikten sonra memleketine dönmüştür. Mavrayev, İsmail Efendi'nin kaybolmaya yüz tutmuş yirmiden fazla el yazma eseri gün yüzüne çıkarmıştır. Ömer Hacı Ziyaeddin Dağıstani'nin kaleminden çıkan *"Kısasu'n-Nabiyyin"*, Muhammed Tahir al-Karahi'nin *"Tercematü'l Karihiyye"* gibi eserleri basıma hazırlamıştır. Bunun yanında İsmail Efendi, İbnu Hacer

[234] A.R Şihsaidov; Materialı respublikanskoy nauçno-praktiçeskoy konferentsii. "Sufizm kak faktor sohraneniya mira i stabilnosti." 29 Mayıs 2004. Mohaçkale.
[235] Magomed Ahduhanov, 1949 Alhoca-Kent Doğumlu. Araştımacı Yazar.

al-Askalani'nin *"el-Münebbihat",* İbrahim al-Bucuri'nin "*Abu Şuca"* gibi eserlerini Avar diline tercüme etmiştir. Hacı İsmail Efendi'nin şiirleri, türküleri, ezgileri, mersiyeleri Avar halk edebiyatında önemli yer etmiştir. İsmail Efendi astronomi, fizik, coğrafya gibi ilimlerde de derin bir bilgiye vakıftı. İsmail Efendi 1930 yılında vefat etmiştir. Ziyareti Şulani köy kabristanında yer almaktadır. Her yıl temmuz ayında çevre köylerden ve Mohaçkale, Buynaksk, Hasavyurt gibi şehirlerden gelen çok sayıda ziyaretçinin katılımıyla mevlitler okunur, zikir halkaları oluşturulur. Bir önceki seneye ait adakları olan ziyaretçiler, kurbanlarını burada keserler ve pişirilmiş kurban etlerini burada dağıtılır. Dileği olan ziyaretçi kadınlar, ziyaretin etrafında yetişmekte olan ağalara çaput, bez, bazen üzerindeki bir parça elbiseyi vs. bağlamaktadırlar.

2.15.Gumbet İlçesi

2.15.1.İçiçali Köyü

2.15.1.1.Şehitlik

İçiçali köyünün doğusunda ormanlık bir alanda yer alan şehitlik, özellikle Kadiri tarikatı müntesipleri tarafından her yıl ocak ayında ziyaret edilmektedir. Ziyaret ormanlık alanının içinde geniş bir arazi üzerinde kurulmuştur. Şehitliğin dışında sekiz ayak üzerinde oturtulmuş, kubbe şeklinde bir yapı yer almaktadır. Ziyaretçiler, ziyaretlerini tamamladıktan sonra, soldan sağa koşarak sesli olarak zikir halkası oluştururlar. Şehitlikte Dağıstan toplumu dışında, Çeçenistan ve İnguşetya'dan gelen ziyaretçileri de görmek mümkündür. Şehitliğin etrafında bez, çaput bağlanmasına izin verilmemektedir. Ziyarete özellikle bayram arifelerinde perşembe ikindiden sonra ve cuma sabah namazından sonra gelinmektedir. Bu ziyarete her türlü hastalığa şifa bulmak için gelinmektedir. Fakat daha çok astım, bronşit hastalığı olanlar ve çocuğu olmayan kadınlar gelmektedir. Ayrıca aile içindeki huzursuzluğun giderilmesi, gibi çeşitli niyet ve dilekleri olan kişilerce de sık olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelenlerden maksatlarına ulaşanların kurban kesip dağttıkları da görülür.[236]

2.15.2.Yukarı İnho Köyü

2.15.2.1.İnholu Şeyh Abdülhamid Efendi

Nakşibendî tarikatı şeyhi Abdülhamid Efendi, 1888 yılında Gumbet ilçesine bağlı İnho köyünde *"Arap kabilesi"* olarak bilinen fakir bir ailede dünyaya gelmiştir. Abdülhamid Efendi'nin soyu Hz. peygambere dayandığı rivayet edilmektedir. XX. Yüzyılın 70'li yıllarında Abdülhamid Efendi'nin

[236]Magomed Hanakayev 1967 İçiçali Doğumlu. Üniversite Mezunu.

kendisine yakın olan çevreyle gizli saklı olarak katıldığı sohbetlerinde hep Hacca gitme arzusunu dile getirmiştir. Ondan dolayıdır ki; kendi ifadesiyle *"Nereye baksam hep Kâbe'yi görüyorum"* demektedir. Günün birinde başkent Mohaçkale Devlet Güvenlik Komitesinden (KGB) Abdülhamid Efendi'yi sorgulamak üzere dört kişi gelmiş. Onların sorgulamalarını beklemeyen Abdülhamid Efendi: *"Aranızda rütbece en üst olan hanginiz"?* diye sormuş. Gelenlerden birisi kendini takdim etmiş. Abdülhamid Efendi ona hitaben: *"Madem siz devleti temsil ediyorsunuz, benim sizden bir ricam olacaktır. Ben yaşlı bir adamım ve beni ölmeden Hacca gönderebilir misiniz?* dediği aktarılır. Karşısındakinden olumsuz yanıt alan Abdülhamid Efendi şaşkınlığını gizlemeden: *"Sen nasıl amirsin ki tek bir kişiyi hacca gönderemiyorsun"* dediği aktarılır. Bu durum karşısında telaşa kapılan ziyaretçiler yaşlı adamla daha fazla konuşmanın yararı olmayacağını düşünerek, huzurundan ayrılırlar. Ayrıca Abdülhamid Efendi'nin keramet sahibi bir zat olduğundan da bahsedilmektedir. Ahmet Hacı Labazanskiy başından geçen hadiseyi şöyle aktarmıştır: Kokrek köyünde arkadaşlarıyla abdest alırken sabunun kullanılmasının caiz olup olmadığı hususunda biz uzun uzun tartıştık. Aradan bir zaman geçti. Ben İnho'ya üstadı ziyaretine gittim. Namaza durmadan önce üstat pencere camının önünden sabunu aldı bana uzattı. *"Cebine koy, lazım olur"* diyerek benim sormak istediğim sorunun cevabını vermiş oldu.[237] Hacca gitme arzusuyla bir ömrü tüketen Abdülhamid Efendi, 1977 yılında 89 yaşında vefat etmiştir. Kabri Gumbet ilçesine bağlı Yukarı İnho köyünde bulunmaktadır. Ziyaret için özel bir gün mevcut olmayıp, haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Özellikle sıcak mevsimlerde gerek yöre halkı ve gerekse çevre illerden gelen kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilir. Ziyarete her türlü hastalık için gidilmekte, dua edilmekte ve Allah'tan şifa temenni edilmektedir. Çok sık olmamakla beraber adağı bulunan ziyaretçilerin burada kurban kestikleri de söylenir. Yine çeşitli dilek ve istekleri olan kişiler bu maksatlarına ulaşmak amacıyla buraya gelir ve burada yatan zatın yüzü suyu hürmetine Allah'a dua ederler. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.[238]

2.16. Hasav-Yurt İlçesi

2.16.1.Aksay Köyü

2.16.1.1.Bay Töbe

Hasav-Yurt güneybatı yönünde Çeçenistan'ın sınır bölgesinde yer almaktadır. Hasavyurt il merkezi sınırları içerisinde yer alan Aksay köyünün doğusunda, geniş arazi üzerinde Bay-Töbe *(Zengin-Tepe)*

[237]M-Hacı Labazanskiy, "On ne pokidayet moye serdtse! (Vospominaniya vnukov o dede-Dostoçtimom Şeyhe Abdülhamid Efendi)." *Duhovno Prosvetitelskaya gazeta Assalam. No: 16(365).* 2009
[238] M-Rasul Omarov, a. g. ş.

olarak bilinen bir mevki bulunmaktadır. Bay Töbe mevkinin ismi bir anda zengin olmak isteyenlerin dikkatini celbetmiştir. Aksay köyünden bir öğretmen Çağarotar'da bu kutsal mevki hakkında bilgi veren bir el yazması olduğunu haberini almış, eserin sahibiyle görüştükten sonra bir inek karşılığında kitabı vermeyi kabul etmiştir.

Risalede Bay-Töbe hakkında şöyle bir efsane anlatılmaktadır. Çok eski zamanlarda bu topraklarda iki zengin kardeş yaşarmış. Küçük kardeş, Bay-Töbe'de geniş topraklara sahiptir. Abisi ise uzak Kaza-Nogay steplerinin ağasıdır. Bir gün Bay-Töbe' de yaşayan kardeşinin bir erkek evladı dünyaya gelir. Bu güzel haberi alan ağabeyi pahalı hediyeleriyle, güzel taylarıyla, yeni doğan yeğeni için altından yaptırdığı beşiği de yanına alarak yola çıkmıştır. Yolda ne kadar zaman geçirmiş bilinmez ama o, kardeşine ulaşmadan kara haber ona yolda ulaşmıştır, yeni doğan yeğeni doğduktan kısa zaman sonra ölmüştür. Amcası, ölmüş yeğenini altın beşikle gömülmesi için ısrar etmiş ve öyle de olmuştur. O günden günümüze kadar ziyarete gelen bu mevkii Bay-Töbe olarak biliyor olmuştur. Bay-Töbe Aksay'a dört beş kilometre kadar uzaklıkta bir mevkiidir. Tepenin üstü açık, etrafı farklı cins ve boyda ağaç ve çalılarla çevrilidir.

Kumuklar ve uzak steplerdeki Nogaylar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok art arda ölen çocukların aileleri ilerde doğacak olan çocuklarının hayatta kalmaları için gelmektedir. Ziyaretçiler, genel itibariyle orta düzey geliri olan insanlardır. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri yiyecek cinsinden sadakalarını dağıtırlar, dua edereler. Bazı ziyaretçiler de buradan götürdükleri toprağı evin bahçesine serperler. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.[239]

2.16.2.Köstek Kasabası

2.16.2.1.Seyfullah Kadı Başlarov'un Hocası Köstekli (Kostek) Has-Bolat Efendi (öl.-1895)

Köstek kasabası Hasav-Yurt il merkezine 30 km mesafede kuzeybatı tarafında yer almaktadır. Köstek yerleşim merkezi Enderey Dükü Aliş Hamzin tarafından XVII. yy. 60-70'li yıllarında kurulmuştur. XVIII. yy'ın. başlarında ise Köstek büyük bir yerleşim merkezi ve *"Köstek Beyliği"* merkezi haline gelmiştir. XIX. yy. ortalarına doğru Köstek beyliğin merkezi olmaktan çıkar, büyük bir ticari merkezi haline gelmiştir.[240] 1876 yılında Köstek'te, sadece Kumuk toplumun seçkin bir zümrenin okuyabilecekleri Rus askeri *"Mektep"* açılmıştır ki buradan mezun olan öğrenciler, Rus ordusunda subay olmaya hak kazanıyorlardı. XX. yy. başlarında Tersk bölgesinin önemli merkezi olan Köstek'te

[239] Salauddin Magomedov, 1989 Mohaçkale Doğumlu. Universite Mezunu
[240] B. Atayev, Kray Ravninnıy Kumıkiya. Mohaçkale 1996, s. 74.

Kumuklar dışında Ruslar, Çeçenler, Alman ve Yahudi gibi milletlerin yaşadığı bilinmektedir. Kasabaya Köstek denilmesinin sebebi ise rivayete göre, eski zamanlarda burada *Bragun* kazaklardan Konstantin adında bir derebeyin yaşadığını ve zaman içerisinde buraya yerleşen Kumuklar, Konstantin *(Kumukların yaşantısından etkilenerek Müslüman olmuştur onun soyundan gelen Balayev soy ismini almışlardır.)* ismini kısaltarak, kısaca Kostik demiştir.[241]

İslâm dünyasında da kendilerinden söz ettiren bu insanlar dönemlerinin en meşhur müesseselerinde müderrislik, kadılık gibi, hem devlet kademelerinde hem de ilmi tedrisatta önemli vazifeleri üstlenmişlerdir. Ne yazık ki tarihe mal olan birçokları hakkında yeterli bilgi ve belge elimizde mevcut değildir. Araştırma esnasında karşılaştığımız temel problemlerden biri de tarihe mal olmuş şahıslar hakkındaki bilgi kaynak kişiler tarafından, birkaç cümleyle ifade edilmektedir. Has-Bolat Efendi, Hasav-Yurt bölgesinde yaşadığını yerli halkın ve hatta ikinci kuşak torunları olan Fayzuttin ve İzzettin'in de büyük dedeleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığına şahit olduk. Has-Bolat Efendi, Hasav-Yurt şehir merkezine bağlı çok eski bir yerleşim merkezi olan Köstek köyünde dünyaya gelmiş, burada yaşamış ve burada da vefat etmiştir. Şazilî, Nakşibendi ve Kadiri tarikat şeyhi olan Seyfullah Kadı Başlarov, bir dönem Has-Bolat Efendi'nin talebeliğini yapmış ve buradaki eğitim süresini tamamladıktan sonra Seyfullah Kadı Başlarov'u *(Kadı Seyfullah)* Nakşibendi tarikat şeyhi olan Muhammed Zakir Efendi Al-Çistavi'nin(Muhammed-Zakir al-Kazani 1803-1893) yanına Troitsk'a göndermiştir. Has-Bolat Efendi icazeti Elmalılı Şeyh Muhammed Efendi *(Şeyh Muhammed Efendi al-Almali, 1225-1294)*'den almıştır. Şeyhin torunlarından kaynak kişilerin anlattıklarına göre, Hasbolat Efendi'ye saygı ve hürmetin bir ifadesi olarak yaşadığı evine ziyarete gelen her ziyaretçi, şeyhten geriye kalan el yazma kitapları, risaleleri, şahsi eşyaları dâhil her şeyi yanlarında götürmüşler. Şeyh Has-Bolat Efendi'den, geriye bırakmış olduğu zengin kütüphane yer alan kitaplardan başka yazılı herhangi bir belge de kalmamıştır.

Has-Bolat Efendi, bu dünyadan göç ettikten sonra cenazesinin evinin bahçesine defnedilmesini vasiyet etmiştir. Daha sonra fikrini değiştirerek köy mezarlığına defnedilmesini, ancak üstünde ya da yanında herhangi bir bina *(türbe)* inşa edilmemesini vasiyet etmiştir. Has-Bolat Efendi'nin torunları önceleri dedelerinin vasiyetinin yerine gelmeyeceği hususunda endişe etmişlerse de, ziyarete gelenlere kolaylık sağlamak amacıyla, mezarın etrafını demir parmaklıklarla örmüşler ve üstünü de kapatmışlardır. Rivayete göre Has-Bolat Efendi, Astrahan ve Sankt-Petersburg gibi Rusya coğrafyasının önemli merkezlerde müderrislik yapmıştır. Has-Bolat Efendi'nin keramet sahibi bir zat olduğu da rivayet edilmektedir.[242]

---

[241] B.B.Atayev *Kray ravninnıy-Kumıkiya*, Mohaçkale 1996, s. 68-75.
[242] Aziz Miçigişiyev, 1982 Doğumlu. Dağıstan Baş Müftülük Çlışanı 33 yaşında

Toplum arasında şeyhin başından geçen şu olay yaygın olarak anlatılmaktadır. Has-Bolat Efendi, Hasa-Yurt bölge kadılığı yaptığı dönemde, huzuruna şeriat mahkemesinde davası görülecek olan bir adam gelerek davanın kendi lehine sonuçlandırılması için istekte bulunmuştur. Has-Bolat Efendi ise kendisine Şer 'an ve kesinlikle böyle bir şeyi yapamayacağını ve hakları sahiplerine eşit şekilde dağıtacağını ifade edince, adam *"Seni tez zamanda öldüreceğim"* diyerek huzurundan ayrılmıştır. Ertesi gün mahkeme adamın aleyhine sonuçlanmış ve adam akşam vakti, Şeyh Has-Bolat Efendi'nin karşısında diz çökerek özür dilemiştir. Has-Bolat Efendi *"Niçin özür diliyorsun?"* diye sorunca, adam; *"Mahkeme kararı aleyhime sonuçlanınca seni öldürmeye karar verdim ama ne zaman sana nişan aldıysam elimdeki silah ateş almadı."* diyerek itirafta bulunmuştur. Has-Bolat Efendi adama "*Ben seni affettim ama ben senin elinden ölmeyeceğim sen rahat ol."* diyerek tesellide bulunmuştur. Köstek'te Has-Bolat Efendi'den önce ve sonrasında isimleri, künyeleri halk tarafından bilinen birçok şeyh, âlim, zahit yaşadığı rivayet olunuyorsa da, onların tarihi kişiliklerini ispatlayabilecek herhangi bir yazılı veya sözlü bilgi kaynaklarına henüz ulaşılamamıştır. Has-Bolat Efendi hicri 1312, miladi 1894-1895 yıllarında vefat etmiştir.[243]

Mezarı ziyaret edenlerin rahatlığı için yakınına 3 metre eninde ve 5 metre uzunluğunda bir oda inşa edilmiştir. Mezarın etrafı, yaklaşık 1,3 metre yüksekliğindeki demir parmaklıklarla çevrilidir. Üst kısmı, kavisli demir profillerin üzerine yerleştirilen kauçukla kapatılmıştır. Mezar taşının yüksekliği yaklaşık 2,5 metredir. Şeyhin mezarının güney yönünde ise yeşil bayraklar asılıdır. Ziyaret için özel bir gün belirlenmeyip, kabri haftanın bütün günleri ziyaret edilebilmektedir. Buraya insanlar ziyaret amacıyla geldiği gibi, çeşitli istek ve amaçlara ulaşmak gayesiyle de ziyaret etmektedir. Her sene Ramazan ayı içerisinde burada çeşitli merasimler düzenlenir, mevlitler okunur, zikir halkaları oluşturulur, Kur'ani Kerimler okunur zattan şefaati dilenir. Köyün dışından gelen ziyaretçiler yalnızca ziyaret amacıyla gelmekteler. Ziyarete felç hastalığı başta olmak üzere, özellikle iç hastalıklardan rahatsız olan hastalar dua ile Cenabı-ı Hak'tan şifa istenmektedir.[244]

2.17. Hiv İlçesi

2.17.1.Arçug Köyü

2.17.1.1.Meşe korusu

Ziyaret, Arçug köyünün kuzey tarafında Kondik köyü yolu üzerinde Yeni Hac *"Tsiy Haj"* adı verilen mevkide yer alır. Meşe korusu olan bu mekanı ziyaret için özel bir gün belirlenmemiştir. Haftanın

[243] D-M.Şihaliyev, Rasskaz Kumıka o Kumıkah. Dagestanskoe Knijnoe İzdatelstvo Mohaçkale 1993, s. 35- 47.
[244] Abdulkerim Aliyev 1950 doğumlu Kostek köy okulu müdürü.

bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaret esnasında insanlar dilek dileyip ağacın dallarına çaput bağlarlar.[245]

2.17.2.Urtil Köyü

2.17.2.1.Pirler Ağacı

Urtil köyü bir zamanlar Beçen köyünün bulunduğu mevkide ortaya çıkmıştır. Kanlı Harman *"Beçen Ratstsar"* mevkinde, Urtil köy halkı tarafından kutsal kabul ağaçları yer almaktadır. Ağaçların altında yosun tutmuş mezar taşları yer almaktadır. Ziyaret için özel gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline yağmur duasına gidilmekte, yağmur yağması için dua edilmektedir. Buraya gelen ziyaretçiler, istek ve maksatları doğrultusunda dilekler dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar.[246]

2.17.3.Lyahlya Köyü

2.17.3.1.Peygamber Kayası

Halk arasında Peygamber Kayası olarak bilinen ziyaret yeri, Lyahlya köyü sınırları içerisinde Kuvig köyü yolu üzerinde yer almaktadır. Burayı ziyarete gelen ziyaretçiler istek ve maksatları doğrultusunda dilekler dileyip çevredeki ağaçlara çaput bağlamaktadırlar. Nadir de olsa kayanın üzerinde namaz kılan ziyaretçiler görülmektedir.[247]

2.17.4.Yargil Köyü

2.17.4.1.Katırın Ayakları.

Halk arasında Katırın Ayakları *"Daçin Ligar"* olarak bilinen ziyaret yeri Yargil köyden bir kilometre kadar kuzeyde yer almaktadır. Kaya üzerindeki toynak şeklindeki boşlukların Abu Müslim'in katırına ait oluğu inanılır. Yerli halk tarafından kurak mevsimlerde yağmurun yağması için en büyük boşluğun içine Yargil dereden getirilen su dökülür. Bu uygulama daha çok kadınlar tarafından gerçekleştirilir.

[245] Nizami Mallayev, 1980 Lyahlya köyü Doğumlu. İlahiyatçı
[246] Molla-Kerim Mallayev, 1950 Lyahlya köyü Doğumlu. Okul Müdürü
[247] Baris İdrisov, 1980 Lyahlya Doğumlu. İlahiyatçı

Bu mekan ziyaret amaçlı olarak ta ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler tarafından ritüelin tamamlanmasının ardından, evde hazırladıkları "*Tsikav" (Bir çeşit börek),* kuru pasta vb. cinsinden yiyecekler dağıtılır. Bazı ziyaretçilerin burada Kur'an okuyup dua ettikleri de görülmektedir. Ancak son yıllarda gittikçe azalan nüfus ile birlikte ziyaretçilerin sayısında ciddi azalma görülmektedir.[248]

2.17.5.Vertil Köyü

2.17.5.1.Açık Hava Mescidi

Açık Hava Mescidi, Vertil köyün 1,5 km. kadar batısında Çehtik mevkiinde yer almaktadır. XX. yy. ilk çeyreğine kadar bu bölgede yer alan 12 köyün erkekleri her yıl bayram namazlarında burada buluşmaktaydılar. R. Seferbekov, bu yapının İslamiyet'ten önceki dönemlere ait olduğu ifade etmekte Paganist topluluğun burada yine gece ile gündüzün eşit olduğu (ekinoks 20 Mart ve 23 Eylül) olmak üzere yılda iki kere bir araya geldiklerini, *"Tanrıların Kralı"* ve diğer yerel tanrılara ibadette bulunmaktadırlar. Ziyaretçiler bol ve bereketli mahsulleri, hayvanların üreme döneminin verimli geçmesini, köy ve nesillerini her türlü doğal felaketlerden muhafaza etmesi için dua ve niyazda bulunduklarını ifade etmektedir. Yöre halkı İslamiyet'i kabul ettikten sonra, ziyaret yeri olduğu gibi İslamî kimliğe transfer olmuştur.[249] Günümüzde Açık Hava Mescidi harabeye dönmüştür.

2.18. Hunzah İlçesi

2.18.1.Hunzah ilçe Merkezi

2.18.1.1.Şeyh Ebu Muslim Efendi.

Ebu Müslim hicri V. yy'da. Arabistan bölgesinde ailesiyle Dağıstan'a gelmiş ve Avaristan'ın merkezi Hunzah'a yerleşmiştir. Ebu Müslim Efendi bu bölgede dini tebliğ vazifesini üstlenmiş. Dağıstan toplumu irşat ettiği kanaatine varılınca, yanına bir kaç kişiyi olarak Tuşetiya'ya (Gürcistan'ın kuzey doğusunda tarihi ve coğrafi bir bölge.) gitmek üzere yola çıkmış, ancak kısa bir zaman sonra hastalanarak vefat etmiş ve Hunzah'ta defnedilmiştir. Rivayete göre Hunzah'ın kenar mahallesine gelince Ebu Müslim yanındakilere şöyle dediği aktarılmaktadır: *"Atımı serbest bırakın, o nerde durursa beni orada defnedin, muhtemelen ben perşembe günü ahirete göçerim, cuma günü beni defnederler."* Hastalığı iyice ilerlemiş ve onun öngördüğü gibi perşembe günü vefat eden Ebu Müslim Efendi cuma günü toprağa verilmiştir. Bir başka rivayete göre Botlih ilçesi sınırları içeresinde

[248] Pirmuhammed Muhammedov, 1980 Küryag Doğumlu. ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikoloji bilim Dalı. Doktora Öğrencisi.
[249] R. İ. Seferbekov, DGPU, Genel Tarih Bolümü Öğretim Üyesi.

yer alan Ansalta köyü yakınlarında yapılan muharebede aldığı yara sonucunda vefat etmiştir. Bu iddia Rahata köyünde bulunan Arapça el yazma bir eserle desteklenmektedir. [250]

Ebu Müslim, Derbent 'ten başlayarak Agul, Kumuh ve en son Avaristan'a kadar gelerek H.714-15/1314-15 yıllarından başlayarak Dağıstan toplumunu irşat ettiği için Dağıstan'ın ilk imamı olarak ta bilinmektedir.[251] Ebu Müslim'in türbesi dönem olan Avar Nutsallar *"Beyler"* tarafından restore edilmiş olsa da, Sovyetler Birliği döneminde tahrip edilmiş, 1990'lı yılların başında restore edilmiştir. Ebu Müslim'in türbesi Hunzah köyünde Samilah mevkiinde yer almaktadır. Türbenin ortaya çıkış tarihi XVI.-XVII. yy. olarak tahmin edilmektedir. Türbe hakkındaki ilk yazılı kaynaklar XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. olarak kayıtlara geçmiştir. 1922-1923 yıllarında iç savaş sırasında kaybolan emanetler ancak 1933 yılında ortaya çıkmıştır. Ebu Müslim'in asası, kılıcı ve cübbesi Hunzah yerel müzesine teslim edilmiştir.

Dağıstan'ın güneyinde Ebu Müslim'le irtibatlı olarak halk tarafından yoğun olarak rağbet edilen ziyaret yeri toplumun yaşadığı Ahtı ilçe merkezinde yer almaktadır. Rivayete göre Ahtı ilçe merkezdeki caminin avlusunda Abu Müslim'in kardeşi (bir başka rivayete göre kızı) Ümm'ul Muminat'ın mezarı yer almaktadır. Dağıstan'a elde edilen kronolojik bilgilere göre XVIII.-XIX. yy. arasında tarihi yapılar üzerinde yer alan yazılı kayıtları Dağıstan'ın güney bölgesinde yer alan Kara-Koreyş, Kamuh, Kara-Küre, Kuçhür, Maka, Riça, Tsahur gibi yerleşim bölgelerinde yer alan tarihi yapılarda Ebu Müslim'le irtibatlandırılmaktadır. Gazi Kumuh, Akuşa, Çoh ve Hunzah gibi yerleşim bölgelerinde yer alan tarihi eserlerin de Ebu Müslim'in bizatihi iştirak inşa edildiğine inanılır. Söz konusu tarihi cami, tekke, hamam vb. yapılarda Ebu Müslim'e ait kutsal emanetleri muhafaza edilmekteydi. Öyle ki, Gazi Kumuh'ta tarihi merkez cami avlusunda (XIV-XV. yy.) Ebu Müslim'in feyiz ve bereketinden istifade etmek için mermerden bir mezar taşı yapılmıştır. Ancak XX. yy.'ın ilk çeyreğinde bu mezar taşı ortadan kaybolmuştur.[252]

Dağıstan'ın kuzey bölgesinde Botlih ilçe sınırları içeresinde yer alan Aşali ve Hasav-Yurt il merkezine bağlı Enderey gibi yerleşim merkezlerinde Ebu Müslim'in kuzenleri olan iki farklı Musa'ya ait ziyaret yerleri bulunmaktadır. Aşali köyü eski mezarlığında kubbeli tek odalı daha çok hücreyi andıran bir ziyaret mekânı bulunmaktadır. Yapının üzerinde şeyhin ismini zikreden XIX. yy. ait bir kayıt yer almaktadır. Ebu Müslim kuzenlerini Andi toplumu irşat etmek maksadıyla göndermiş, ancak şeyh Musa amacına ulaşamamıştır. Aşali köyü halkından, Gukuçilal sülalesine mensup bir kişi tarafından okla vurularak öldürülmüştür. Andi merkezine giden diğer Musa ise yerli halkın zulmüne

[250] T. M. Aytberov, *Drevniy Hunzah i Hunzahtsı*. Mahaçkala 1990 s. 30-37.
[251] Abbas Aga Bakihanov: *Gücistan, İrem.* İzdatelstvo Elm Bakû 1991 s 27-34.
[252] D. K. Cavathanov, *Rasprostraneniye İslama v Dagestane*. Mohaçkale 2010, s. 27-45.

dayanamayarak Enderey'e kaçmıştır. Aşali de Şeyh Musa'nın vurulduğu mevkide türbe inşâ edilmiştir. 1922 yılında yıkılan türbe, 2000'li yılların başında yeniden inşa edilmiştir. Türbe dörtgen şeklinde olup herhangi bir mimari özelliği bulunmayan, türbenin üstü üçgen şeklinde demir sacla kaplıdır. Enderey'de bulunan ziyaret yeri 1930'lu yıllarda tahrip edilmiş ve yeniden inşa edilmiştir. *"Dağıstan fatihi"* olarak tarihe geçmiş olan Ebu Müslim ve onun yakınlarına ait ziyaret mekânları, araştırmayı yürüttüğümüz coğrafyanın hemen hemen her bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Direk ya da dolaylı yollardan Ebu Müslim'e ait halkın yoğun olarak rağbet ettikleri ziyaret mekânların yanı sıra, daha az ve hatta hiç bilinmeyen ziyaret yerleri de mevcuttur. Mesela Gelhen, Kara-Küre, Maza, Mikrah, Riça, Rutul, Usuh, Fite, Hnov, Huçni, Şinaz, Ştul, Kumuh, Kubaçi v.s gibi önemli merkezlerde Ebu Müslim ve ona yakın olanların mezar taşları, şehitler veya makam ziyaretleri Orta ve Güney Dağıstan'da bölgesinde bulunmaktadır. Bazen bu ziyaret yerleri sadece ve XI.-XVIII. yy.'da Yemen, Şam vd. memleketlerden buraya göç etmiş Araplara ait gösteren mezar taşları olabiliyor. Konuyla alakalı bir başka örnek de, Dokuz-Para ilçe sınırları içeresinde Lgar köyü doğusunda Pir Süleyman'ın Küreyiş kabilesinden Ebu Müslim'in soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Ebu Müslim hakkında XIX. yy.'dan beri Kazembek, Aleksander Kasimaliç Mirza Muhammed-Ali (1802-1870), Abbas-Kuli Ağa Bakihanov (1794-1847), V. V. Bartold (1869-1930), A.R. Şihsaidov (1928-), A.K Alikberov (1964-) gibi bilim adamları tarafından araştırma yürütülmektedir, ancak tarihi tip olarak Abu Müslim tam olarak araştırılmış değildir. Ebu Müslim'in, Dağıstan toplumu içinden çıkmış biri olduğu ihtimali üzerinde duruluyor. A. K. Bakihanov ve Hasan Alkadari, Ebu Müslim'in Arabistan'dan dini tebliğ için gelmiş olduğu tezinin aksine A.K Alikberov tarafından XI. yy. başında Ebu Bekir Muhammed ibn Musa al- Farac ad-Derbendi'nin (XII. yy.'ın ilk yarısında vefat etmiştir.) ele aldığı *"Reyhan al-Hakaik ve bustan ad-Dabaik"* eserini tetkik ettikten sonra, Ebu Müslim efsanesinin temelinde Kuzeydoğu Kafkasya bölgesinde X. yy.'da yaşamış olan Şafi mezhebinden zahit, hatip, fakih olan Ebu Müslim az-Zâhid adında bir zatın olduğu iddia etmektedir.[253]

Kanaatimizce Dağıstan toplumları arasında genişçe anlatılan Ebu Müslim efsanesi Kuzeydoğu Kafkasya bölgesinde VIII.-XVI. yy. arasında yaşamış Arap veya yerli dini kimliğiyle popüler olmuş bir kaç prototipin genelleştirilmiş halidir. Dağıstan üzerine yapılan seferlerin birçoğunu Ebu Müslim'e ait olduğu bilinse de, aslında seferler Emevi Halifesi Hisam İbni Abdul Melik'in (Mesleme) (705-73) hilafeti (724-743) tarafından yapıldığı bilinmektedir.[254] Dağıstan bölgesinde Ebu Müslim kültü X.-XVIII. yy. arasında oluşmuştur, meydana gelmesinde menkıbeler ve şifahi edebiyatın da katkısı büyük olmuştur. Ziyaret için özel bir gün belirlenmeyip haftanın bütün günleri de ziyaret

[253] R. İ. Seferbekov, *Agrarnıye kultı Tabasarantsev*, Mohaçkale 1995, s. 67-89.
[254] Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi Divantaş Neşriyat İstanbul 1993, s. 404.

edilmektedir. Özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline yağmur duasına gidilmekte ve kurbanlar kesilip yağmur yağması için dua edilmektedir. Bunun dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret edilerek ve niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçilerin bir kısmı dilek dileyip türbenin çevresinde yer alan ağaçlara bez bağlamaktadırlar. Dileklerinin gerçekleşmesi durumunda adak dileyenler burada kurban kesmekte ve dağıtılmaktadır. Günümüzde burası Dağıstan halkının yanı sıra Çeçenistan, Gürcistan sınır bölgelerinde yaşayan halk tarafından da yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Toplumun her kesiminden ziyaret edilen bu türbe etrafında, her yıl yaz mevsiminde binlerce kişinin bir araya geldiği toplu merasimler düzenlenmektedir. Ziyaretçiler türbeye girerken türbenin kapı pervazlarını, pencerelerini sıvazlayarak dua ederler.

2.18.1.2.Şeyh Hacı Ömer

Şeyh Hacı Ömer'in, mezarı Hunzah ilçe mezarlıkta yer almaktadır. Hacı Ömer Efendi, şeyh Abdurrahman-Hacı Efendi'nin imamlık yaptığı camide müezzinlik görevini yapmıştır. Ayrıca Hacı Ömer Efendi, tüm Avaristan bölgesinde halk tabibi olarak bilinir olmuştur. Hacı Ömer Efendi, Şeyh Hacı Abdurrahman Efendi ile birlikte Hac farizasını yerine getirmek için çıktığı yolculuğu sırasında, Abdurrahman Efendi yolda rahatsızlanarak vefat etmiştir. 1940 yılında Hunzah'ta vefat eden Hacı Ömer Efendi'nin menkıbevi ve tarihsel kişiliği hakkında elimize ulaşan bir belge yoktur, ancak yöre halkı tarafından çeşitli rahatsızlıklardan kurtulmak amcayla ziyaret edilen ziyaretgâhı vardır. Bir metre boyunda demir parmaklar ile çevrelenmiş olan mezarın etrafında bez, çaput vb. eşyalar bağlanmamaktadır.[255]

2.18.1.3.Şeyh Muhammed Şafi Efendi

(Dibir Kadı -at-Talti al-Hunzahi al-Avari ad-Dağistani -1742-1817)

Huzah, asırlar boyu Avar toplumunun başkentliği yapmış dinî, siyasî ve iktisadî alanlarda Dağıstan bölgesinde önemli rol oynamıştır. Avar hanedanın merkezi olan Hunzah, 1834 yılında Dağıstan'ın ilk İmamı olan Hamza Bey Hunzah'ı ele geçirerek Avar hanedanına son vermiştir. Dönemin önemli

[255] Eldar Pir-Magomedov, 1976 Kusur Doğumlu. Üniversite Mezunu

bir merkez olması hasebiyle Hunzah'ta pek çok ilim adamı ve siyasî lider yetişmiştir ve Muhammed Şafi Efendi onlardan biridir.

Dibir Kadı'nın üç farklı doğu dilinde ortaya koymuş olduğu çalışmalar, Dağıstan edebiyatına yazılı eşsiz bir miras bırakmıştır. Dibir Kadı, adlî kurumunun temsilcisi olarak toplumun içerisinde şahit olduğu, dinen yasak olan eylemlerine, özellikle gittikçe toplumun arasında artan içki tüketimine karşı *"Tarikat fi tahrimal–haram ve şurbihi"* adlı risalesini ele almıştır. Dibir Kadı fıkhî ve lengüistik eserlerin yanında, bir de şiir tarzında edebî çalışmalarda ortaya koymuştur. Dibir Kadı'nın çalışmalarından kısaca söz edecek olursak en önemli eserleri şunladır diyebiliriz:

*"Macmu al-Lugat"*1784,*"Tibyan al-Lisanlita'lim as-Sibyan"*bu çalışmanın diğer adı *"Mecmu al-Asam"* (1785), Türkçe-Arapça-Farsça sözlük *"Cami'al-Lugatayn li Ta'limi Alahavayn"*(1800) bu 538 sayfalık çok kapsamlı bir çalışmadır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Dibir Kadı şiir yazma konusunda da kalemini ustaca kullanmıştır. O'nun kaleminden "*Derbent"*, *"Zarifat al-kasid li rahmal hasid"* adlı iki kaside, *"Bada'i as-salat bil'avami al vasilat"*, *"Tuhfat al-ahavayn an'safar an-nakdayn"* bunların dışında, Avar Hanı Umma-Han'a yakın dost ve arkadaşlarına atfedilmiş ve Arapça ele almış daha çok birçok şiir günümüze kadar ulaşmıştır. Dibir Kadı'nın tarihi kişiliği hâlâ yeteri kadar araştırılmış değildir. Dağıstan Bilimler Akademisinden P.M.Alibekova'nın başkanlığında yürütülen araştırmalar neticesinde Dibir Kadı'nın çalışmaların bir kısmını gün yüzüne çıkarılmıştır.

Hunzahlı Maksud Kadı'nın oğlu, Dağıstan uleması arasında, daha çok Dibir Kadı olarak bilinen Muhammed Şafi Efendi, 1742 yılında Hunzah'ta doğdu. Dibir Kadı, Şam vilayetinden Dağıstan toplumunu irşat etmek için hicret eden adı Ahmet adında bir zatın yedinci göbekten torunu olduğu bilinmektedir. İlk eğitimini babasının yanında tamamlayan Dibir Kadı, takip eden yıllarda Kudali köyünden Hasan Efendi, İmahad Çohi vd'nin. yanında eğitimine devam etmiştir. Dönemin en meşhur eserlerine ulaşmak için, Dibir Kadı bir müddet Dağıstan'ın ünlü medreselerinde eğitim görmüştür. Sonraki yıllarda Dibir Kadı, *"Karabahname"* adlı eserin yazarı Mirze Cemal Cevanşir'in (öl. 1853) yanında kalmıştır. Dibir Kadı ileri derecede Türkçe, Arapça, Farsça, Gürcüce'ye hâkimdi. Babası Maksud Kadı'nın vefatından sonra, Dibir Kadi, Avaristan'ın umumi kadılık görevine getirildi.

Dibir Kadı, Türkçe-Arapça-Farsça sözlük oluşturmuştur ki, bu sözlük medrese talebeleri için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Dibir Kadı sayesinde medreselerde Türkçe ve Farsçanın okutulması, Dağıstan halk edebiyatı da o dönem önemli ivme kazanmıştır. 1796 yılında Umahan Avarskiy (öl.1801), Dibir Kadı'yı, ordusuyla Derbent'e gelen Rus General V.A.Zubov (1771-1804)'la Derbent

hükümdarı Şih-Ali Hanla arabulucu olarak gönderilir. Fakat müzakereler bir sonuç vermemiştir. Ruslar Derbent şehrini ele geçirdiler. Dibir Kadı Dağıstan'ın başına geleceklerini, ta o zaman Derbent'e yapmış olduğu seyahatte sezmiştir. Hayatı boyunca ilimle, talebe yetiştirmekle meşgul olan Dibir Kadı 1817 yılında vefat etmiştir. Dibir Kadı Efendinin defin yeri belli değildir, ancak Hunzah ilçe merkezi eski mahallesinde zatın yaşadığı ev yer almaktadır.[256]

Ziyaret için belli bir gün olmayıp haftanın her günü burası ziyaret edilebiliyor. Buraya daha çok tasavvuf tarikat ehli birtakım insanların (müritler) ziyaret ettikleri bilinmektedir. Ziyaretçiler zatın evinde nafile namaz kılarlar ve zattan şefaat umarlar. Çocuğu olmayan kadınlar, çocuk sahibi olmak ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak ziyaret etmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması maksadıyla ziyarete gelmektedir. Ziyarete gelenler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okumakta ve ziyaret sonrasında en az iki rekât namaz kılmaktadırlar.[257]

2.18.1.4. Şeyh Gvandini Mezarlığı ve Şehitlik

Hunzah ilçe merkezinde Şeyh Gvandini olarak bilinen mezarlık yer almaktadır. Şeyhin ne tarihi, ne de menkıbevi kişiliği hakkında, bir bilgi mevcut değildir. Ancak Donogo Hacı Murad'ın *"Sverkayüşiy Gazavat"* eserinde Şeyh Gvanidini, İmam Gazi Muhammed ile birlikte zikredilmektedir.[258] Şeyh Gvandini Mezarlığı uzun yıllar atıl durumdayken Hunzah ilçe belediye başkanlığı katkılarıyla tadilat ve çevre düzenlemeleri tamamladıktan ziyarete açılmıştır. Şehitlikte yer alan mezarlar tek tiptir. Mezarlar bir metre yüksekliğinde duvarlar ile çevrilmiş olup mezar taşları bulunmamaktadır. Şeyh Gvandini'nin mezarının iç kısmı tel örgü ile iki bölünmüştür. Ziyarete özellikle cuma günleri akşamları gelinmektedir. Bu ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir. Fakat daha çok ruh hastaları, çocuğu olmayan kadınlar ve felçli hastalarca ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyarete iş bulma, aile içindeki huzursuzluğun giderilmesi, sınavda başarılı olma gibi çeşitli niyet ve dilekleri olan kişilerce de sık olarak ziyaret edilmektedir.[259]

---

[256] P.M. Alibekova, *Jizn i tvorçeskoye naslediye Dibir Kadi iz Hunzaha* İYALİ, 2009, s. 158-175
[257] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[258] Donogo Hacı Murad, *Sverkayüşiy Gazavat İmam Gazi-Muhammad*. Mohaçkale 2007, s.168.
[259] Eldar Süleymanov, 1981 Tsahur Doğumlu. Murakıp.

2.18.1.5.Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci İmamı Gamzat-Bek Gotsatlinskiy.

Hamzat-Bek Gotsatlinskiy, 1789 yılında Hunzah bölgesi Gotsatl köyünde doğdu. Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci imamı olarak tarihe geçmiştir. Babası Alisksandir Bek (Ali İskender), Umar-Han Avarskinin (1775-1801) vezirliğini yapmıştır. Aynı zamanda Gazi-Muhammed'in silah arkadaşıdır. Gamzat-Bek Avar ve Andi koyusu nehirlerin sağ ve sol yakasında yer alan Gimri, Aşilta, İrganay, Untsukul, Arakani gibi köyleri kendine tâbi kaldıktan sonra, Gamzat-Bek'in diğer bir önemli hamlesi ise Avar hanların rezidansı (karargâhı) olan Hunzah kalesini muhasara altına almak oldu. Gamzat-Bek kraliçeden Avaristan bölgesinde Şeriat kanunlarının uygulanmasını, Gamzat-Bek'in Bahu Bike'nin (1801-1834) önderliğinde İmamatın kabul etmesini ve Çarlık Rusya'ya karşı Avaristan bölgesini *"Gazavat"* (Kutsal Savaşı) desteklemesini talep etmiştir. Kraliçe Bahu-Bike ile yapılan müzakereler istenilen sonucu vermedi..

1801 yılında babası Gamzat-Bek'i Andalyal mollası Gunib Mahob Efendi'nin yanına ilim tedris etmesi için vermiştir. Zeki ve yetenekli Gamzat-Bek Arap dili ve belagat, tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlere vakıf olmuştur. Gamzat-Bek'in küçük yaştan itibaren silahlara karşı hep bir merakı vardı. Gamzat-Bek birçok kez minarenin zirvesindeki hilali tek el atışıyla düşürmüştür. Gamzat-Bek on iki yaşına geldiğinde Mahob Efendi vefat etmiştir ve Gamzat Bek eğitimi Hunzah'ta Nur-Muhammed Efendinin yanında kaldığı yerden devam etmiştir. Hunzah'ta Avar Hanı Ali Sultan Ahmet Han'dan (1823) dul kalan Bahu-Bike, Alisksander Bek'in sadakatinden ve üstün hizmetlerden dolayı Gamzat-Beki kendi sarayına almıştır. Hunzah'ta ki eğitimini tamamlayan Gamzat-Bek, köyüne dönmüş ve bir aile kurmuştur. 1832 yılında Ahulgo' da şehit edilen Gazi-Muhammed'den sonra Muhammed al-Yaragi, Cemalettin Gazi-Kumuhi vd. ulemanın tavsiyesiyle Dağıstan ve Çeçenistan'ın imamlık vazifesine Gamzat-Bek getirilmiştir. Ancak yukarıda ifade ettiğim gibi Bahu- Bike ile yapılan ikili görüşmelerinin akamete uğramasıyla, Gamzat-Bek'in birlikleri (1834) Hunzah'ı kuşatarak, yedi yaşındaki Bulaç Han dışında, hanedanın bütün üyelerini öldürtmüştür. Aynı yıl içeresinde Şeyh Şamil'in emriyle Bulaç Han idam edilmiştir. Hunzah merkez caminde cuma namaz sırasında Gamzat-Bek, 19 Eylül 1834 yılında han ailesinin akrabası olan Osman ve Hacı Murat kardeşler tarafından şehit edilmiştir.[260]

Gamzat-Bekin mezarı ve ziyaret mekânı Hunzah şehitliğinde bulunmaktadır. Üç metre yüksekliğindeki mezarın baş kısmı bir metre kalınlığında işlenmiş taştan inşa edilmiş Mezar taşın üst kısmında da küçük bir kubbe yer almaktadır. Her yıl, Dağıstan Müftülüğü ve yerel sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde burada toplu dini merasimler düzenlenir, mevlitler okunur, özellikle

[260] Haydarbek Genigutlinskiy, *İstoriko biografiçeskiye istoçniki ve oçerki.* Mahaçkala 1992, s. 67-71.

Nakşibendi tarikatı müritlerinin aktif oldukları görülmektedir. Merasimlerin bitiminde çok sayıda kurbanlar kesilmektedir. Kesilen hayvanların etleri burada pişirilerek ziyaretçilere ikram edilmektedir. Ziyarete her türlü amaç ve rahatsızlıktan dolayı gelinmektedir. Ziyarete daha çok, çocuğu olmayan kadınlar, ruhsal dengesi bozuk olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunanlar gelir. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an okuyup bağışlamakta ve rahatsızlıklarından kurtulmak için dua etmektedir. Ziyaretçiler ziyaretin çevresinde yetişen ağaçlara dilekler dilenip çaput ve bez bağlamaktadırlar.[261]

2.18.2.Ahalçi Köyü

2.18.2.1.Ahalçili Hacı Murtaz-Ali Efendi (1826-1925)

Murtaz-Ali Efendi, 1826 yılında Hunzah ilçesi sınırları içerisinde yer alan Ahalçi köyünde doğmuştur. Murtaz-Ali Efendi'nin hayatı boyunca Dağlı bölgesinde yaşayan toplulukların özgür kalmaları için mücadelede etmiştir. İlk eğtimini babasından alan Muratz-Ali sonraki yıllarda Gortkolo ve Oboda gibi devrin ilim merkezlerinde eğitimine devam etmiştir. Murtaz-Ali Efendi medrese eğitimiyle birlikte Şeyh Şamil yanında gazalara da katılırmıştır. Katıldığı gazalarda göstermiş olduğu cesaretinden dolayı Şeyh Şamil özel nişanlarıyla ödüllendirirmiştir.[262]

Hacı Murtaz-Ali Efendi, Avar halkı arsında şair olarak da bilinmektedir. Şiirlerde İmam'ın yürütmüş olduğu Gazavat ile Peygamberin savaş ve gazalar arasında benzer yönlerini dile getirmektedir. Ahulgoh muharebesinde Gazi olan Murtaz-Ali Efendi abluka altına alınan Ahulgoh kalesi müdafaası sırsında (13Haziran1839-22 Ağustos 1839) Müslümanların maruz kaldığı zulme vurgu yapmak için Uhud'u ve Huneyn savaşlarını mukayese ederek, aradaki farkın, Ahulgoh'da dinleri ve özgürlükleri için savaşan Müslümanların arasında sadece bir Peygamberin yokluğu olabilir diyerek, o günün dehşetini dile getirmektedir. Gazavat sırasında ve Gazavat'tan sonra, Şeyh Şamil'in yanında bulunan ve bu harekâtın yersiz olduğuna inanan bazı komutanlar, halk arasında bu fikri yaymaya çalışanlara karşı Hacı Murtaz-Ali Efendi, Gazavatı Peygamberin savaşlarıyla mukayese ederek bunun aksini iddia edenlerin delillerini çürütmüş, iddialarını yalanlamıştır.[263]

Murtaz-Ali Efendi doksan dokuz yaşında, 1925 yılında vefat etmiştir. Mezarı köyün kuzey tarafında yer alan eski mezarlığında, araba yolu üzerinde yer almaktadır. Mezarın yanında ziyaretçilerin namaz

[261] Şamil Aliyev 1970 Doğumlu. Hunzah müzesi müdürü.
[262] S.Nurmagomedov, 1961 Ahalçi doğumlu, Litso Kavkaza dergsinin Editörü
[263] M. N. İbragimov, *Musa Balahanskiy*. Mohaçkale 2009, s. 283.

kıldıkları, zikir halkaları oluşturdukları, bazen geceledikleri gözlenmiştir. Ziyaretin toplam alanı 3,5x3,8 orta büyüklükte olup yüksekliği 2,6 santim kadar olan bir oda yer almaktadır. Oda güneye bakan orta büyüklükte bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Giriş çıkışları ise kuzey yönüne bakan, dışa açılan tek kanatlı kapıdan yapılmaktadır. Yapının üzeri kromla kaplı olup daire şeklindeki kaide üzerine kubbe oturtuluştur. Köy halkı tarafından sonradan inşa edilen odaya bitişik olan Muraz-Ali Efendi'nin mezarının etrafı 1,30 santim yüksekliğinde demir parmaklarla çevrilidir.

Hacı Muratz-Ali Efendi'nin mezarı Ahalçi köy halkı ile beraber çok geniş kitleler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde özellikle ziyaret edilir. Belli bir dileğin gerçekleşmesi için ziyaretçiler tarafından bazen üç cuma şeklinde de ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olamayan kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Bunun haricinde herhangi bir hastalığı veya rahatsızlığı olan kişiler ile çeşitli dilek ve arzuları olanlar tarafından da ziyaret edilmektedir. Dileği kabul olan ziyaretçiler kurbanlarını kesip dağıtılmaktadır. Yine çeşitli isteklerine ulaşmak için buraya gelen ziyaretçiler mezarın etrafında yer alan demir parmaklıkların üzerine bez, yazma vb. kumaş cinsinden şeyler bağlarlar. Ayrıca Ahalçi köyü halkı her sene yaz aylarında Hacı Murtaz-Ali Efendi'nin vefatının yıl dönümünde Kur'an'lar ve mevlitler okunur, meclisler düzenlenir.[264]

2.18.3.Giniçutl Köyü

2.18.3.1.Şeyh Osman Türbesi

Şeyh Osman Efendi'nin Türbesi, Giçutl köyünün güneyinde köyün eski kabristanında yer almaktadır. Rivayete Osman Efendi, Hunzah'ta metfun olan Ebu Müslim Efendi ile birlikte Dağıstan bölgesinde irşat ve tebliğ vazifelerinde bulunmuşlardır. Ayrıca bu zatın Ebu Müslim ile akraba oldukları bilinmektedir. Türbe 4x4 metre kare planlı olup, tek odadan oluşmaktadır. Şeyhin mezarı yerden yaklaşık yarım metre yüksekliğindedir. Zatın kabri türbenin ortasında yer almaktadır. Bu ziyaret halk arasında sıkıntısı bulunan kişilerce çok sık ziyaret edilmektedir. Yöre halkı tarafından buraya her türlü sıkıntı ve dilek için gelinmektedir. Bu ziyarete yoğun olarak ruhsal problemi olanlar, çocuğu olmayanlar, kaderi açılmayan kız ve erkeklerin bu sıkıntı ve dileklerine çare olması amacıyla buraya gelmektedirler. Ziyaretin çevresinde bez ve çaputların bağlı olmaması dikkatimizi çekmiştir.[265]

2.18.4.Obada Köyü

[264] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[265] Şamil Zaynalov, 1960 Geniçutl Doğumlu.

2.18.4.1.Kadı Şaban Efendi Türbesi (1608-1668)

Dağıstan'da İslamiyet'in henüz gelişmeye başladığı VII-XVIII. yy. arsında toplumun dinî hayatlarında geleneksel dinlere ait adet ve gelenekler canlılığını korumaktaydı. Bu bölge halkları, zorla empoze edilen dinî akımlara karşı, dağlık bölgesinde yeni oluşumlar karşısında çok fazla direnememiştir. Dinî tebliğ, XV. yy. sadece yeni dinin ritüelleri yerine getirmekle sınırlıydı. O yıllarda Avaristan Hanlarının yanında ve devlet kademelerinde çok ince dini politikayı götüren yetenekli insanların bulunmaları işi biraz olsun hızlandırılmıştır. İşte Obodalı Kadı Şaban Efendi bunlardan biridir. Şaban Efendi, Hunzah ilçesine bağlı Oboda köyünde 1608 yılında dünyaya gelmiştir. Şaban Kadı ilk tedrisini kendi aile çevresinden alır. Müteakip yıllarda eğitimine, Lezgi ve Lak köylerinde devam etmiştir. O bölgelerde yöre halkının ve dışardan gelen Arapların desteğiyle açılan okullar faaliyet göstermekteydi. Böyle müesseselerde eğitimini tamamlayan Şaban Efendi, dinî ilimlerde derinleşme amacıyla Arap ülkelerinde bulunmuştur. 1639'da memlekete döndükten kısa bir süre sonra Şaban Efendi'nin Avaristan bölgesinde meşhur olmuştur. XVII. yy'ın. ilk yarısında Şaban Efendi, Batluh bölgesinde Kadılık görevine getirildi. Yılların vermiş olduğu tecrübeyle Kadı Şaban Efendi ince siyasetiyle toplumsal hayatının her alanında dini uygulamaları en ince ayrıntısına kadar halkına anlatmaya çalışmıştır. Araştırmacı yazar Muhammed Şihabudinov'un ifadesine göre, Musalav Kudutlinskiy, Megebli Damadan, Ahalçili Mahmut, Tlohlu Selman, Ebu-Bekir Aymaki, Kudalili Kudiyav (Büyük) Hasan gibi dönemin büyük âlimleri Kadı Şaban Efendi'nin tedrisinden geçmiş zatlardır. Bu medresede Dağıstan'ın hemen hemen bütün bölgelerden gelen talebeler eğitim görmektedirler.[266]

Avar hükümdarlarından Emir Hamza Han (1634-1646), Kadı Şaban Efendi'yi bütün Avaristan'ın Başkadılık vazifesine getirmiştir. XV. yy. başında Dağıstan ve Kafkasya'nın diğer bölgesinde her geçen gün İran'ın siyasî etkisini arttığını fark eden Kadı Şaban Efendi, tek tek Hanlıkları, beylikleri ziyaret ederek, onlardan İran'ın siyasî oluşumlara karşı uyarmıştır. Kadı Şaban Efendi ilmiyle bütün Kafkasya'da ün salmıştır. Hayatı boyunca kendini ilme adayan, Dağıstan halkları arasında İslam'ı ilimleri yayma ve neşretme hususunda önemli mesafe kaydeden Kadı Şaban Efendi, 1668 yılında vefat etmiştir. Şaban Kadı vefat ettiğinde Şeyh Şamil'in naibi İnkvaliçilav (Haydar-Bek) Geniçutlinskiy (1829-1879), Şaban Kadı'nın mezarın başına bir âlimin şanına yakışır bir şekilde güzel bir taş koymalarını istemiştir. Mezar taşının üzerinde: *"Bu mezar dönemin en meşhur şeyhi olan, Dağlı ulemanın piri, Obodalı Kadı Şaban'a aittir."* [267]yazısı yer almaktadır. 1999 yılında köyü halkı tarafından inşaatı tamamlanan Kadı Şaban Efendi'nin Türbesi, Oboda köyün kuzey batı

[266] M.Ş. Şihabudinov, *Aul Oboda*, Mohaçkale 1999, s. 37-40.
[267] T. Aytberov *Epoha Şaban- Kadi Obodinskogo (XVII. yy.)*. Mohaçkale 2012, s. 23-24.

istikametinde köyün kenar mahallesinde yüksekçe bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Tuğla ile örülmüş olan türbenin giriş çıkışları kuzey yönüne bakan tek kanatlı kapıdan yapılmaktadır. Yeşil renginde özel metal malzemeden yapılan çatı, dörtgen kaide üzerine oturtulmuştur. Şaban Efendinin mezarı, çatının tam altında mezar taşı duvarla bitişiktir. Mezar zeminden 15-20 santim kadar yüksektedir.

Kadı Şaban Efendi'nin mezarı, Huznah ilçesinde yoğun olarak ziyaret edilen ziyaretlerden biridir. Yöre halkı dışından da buraya her türlü sıkıntı ve dilek için ziyaret edilmektedir. Bu ziyarete yoğun olarak tarikat mensupları ziyaret etmekteler, her sene yaz aylarında burada toplu merasimler düzenlenir, mevlitler, hatimler okunur. Burada Çeçenistan, İnguşetya ve diğer yakın bölgelerden gelen ziyaretçileri görmek mümkündür. Toplumun her kesiminden gelen ziyaretçiler türbenin etrafında büyük kalabalıklar oluşturur. Gelen ziyaretçiler Şaban Efendiden şefaat dilenir. Bunun dışında gelenler, özellikle bayan ziyaretçiler kısmeti açılmamış çocuklarına hayırlı kısmetler çıkması için dilekte bulunurlar. Mevsimlerin kurak geçtiği zamanlarda, yöre halkı buraya gelip Şaban Efendi'den yağmurun yağması için dua eder ve sadakalar dağıtılırdı, ancak son zamanlarda halk arasında bu adet uygulanmamaktadır.[268]

2.18.4.2.Şeyh Muhammed-Hacı Efendi Makam Türbesi

Muhammed-Hacı Obodi, 1828 yılında Hunzah ilçesi Oboda köyünde âlim bir babanın evinde dünyaya geldi. İlk eğitimini kendi aile çevresinden alırdı. Küçük yaşta ilme olan düşkünlüğünden dolayı 1843 yılında babası tarafından kendini yetiştirmesi için devrin âlimlerinden Abdurrahman Suğuri ve Muhammed Ukali'nin yanına götürülür. Dolayısıyla onun, Nakşibendi tarikatına olan bağı da böylece oluşmuştur. Kadı Şaban Efendi İnkvalita köyünden orta düzey bir Avar ailenin Halime adında bir kızıyla evlenmiştir, ancak bu evlilikten çocukları olup olmadığı bilinmiyor. Sekiz yıl evli kaldıktan sonra Halime Hanım bilinmeyen bir nedenle hayatını kaybetmiştir. Günümüzde İnkvalita köyü güney yönünde yer alan mezarlıkta *"Halima Ana'nın*"ve *"Hacı Argvani'nin"* türbesi ve ziyaret bulunmaktadır.

1866 yılında, 38 yaşında, Muhammed Hacı Mekke'ye kutsal topraklara ilk hacını yapar. Hicazdan döndükten sonra Dağıstan'da İslami ilimleri ve bilhassa tasavvuf ilminin neşri için çaba sarf etmiştir. Arapça olarak, tarikat ve tasavvufu konu alan birçok eser ele almıştır. Muhammed-Hacı Efendi, Kafkas bölgesinde âlim, şeyh ve üstat olarak meşhur olmuştur. Zatın kaleminden çıkan el yazma eserler, Kahire ve Şam'da gibi merkezlerde neşredilmiştir.1878 yılında, o ikinci defa Hacca 1964 yılında ikinci defa hacca giderek kutsal yerleri ziyaret eder. Bu seyahatte *Ulema, Seyyid Hüseyin el*

[268] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

Kureyş al Mekki, Abdurrahman Şami, Abdul Kazbari Shami, Hizri Humusi gibi farklı ülkelerden gelen İslam dünyasının ilim adamları ile tanışma imkânına sahip olmuştur. Muhammed-Hacı Efendinin Kur'an'a ve Peygamberin sünnetine olan bağlılığı, Arabistan ulemasının dikkatlerini celp etmiştir. 1883 yılında, Arabistan ulemasının oybirliği ile Mekke'de, *"Mescidi'l-Haram'ın",* İmam Hatibi olarak seçilmiş ve vefatına kadar bu vazifede bulunmuştur. Muhammed-Hacı Efendi, 1895 yılında Mekke'de vefat etmiş ve *"Mualla"* kabristanın *"Şabatu'l-Nur"* mevkiinde Peygamberin eşi Hatice'nin yanına defnedilmiştir.[269] Günümüzde zata ait Oboda köyünde görkemli bir makam türbesi inşa edilmiştir. Ayrıca İnkvalita köyünde *"Halimat Ana"* ile sekiz evli kaldığı evi de bir ziyaret mekânıdır. Muhammed-Hacı Efendi'nin ziyaretgâhı Oboda'da en çok ziyaret edilen yerlerden biridir. Yöre halkı tarafından buraya her türlü sıkıntı ve dilek için gelinmektedir. Bu ziyarete yoğun olarak ruhsal problemi olanlar, çocuğu olmayanlar, kaderi açılmayan kız ve erkeklerin bu sıkıntı ve dileklerine çare olması amacıyla buraya gelmektedirler. Çocuğu olmayanlar bu ziyarete gelip bu maksatlarına ulaşmak için Allah'a dua ederler. Eğer çocukları erkek olursa ismini genelde Muhammed koyarlar. Herhangi bir hastalık için bu ziyarete gelen kişiler Fatiha, İhlâs ve Yasin surelerini okuyup bağışlamakta, Allah'tan şifa dilemektedirler. Yine bu ziyarete yaşı ilerlediği hâlde evlenemeyen ve evlenememesinin sebebini kaderinin kapalı olmasına bağlayan daha çok bayanlar tarafından rağbet edilmektedir.

2.18.5.Tanusi Köyü

2.18.5.1.Bilinmeyen ziyaret

Hunzah ilçesi Tanusi köyü sınırları içeresinde yer alan ziyaret yerinin mezar taşı Dağıstan diğer bölgelerinde yaygınlık kazanmış anıt şeklindedir. Bu tip anıt şeklinde olan yapılar, genellikle gurbette vefat eden önemli şahıslar için dikilir. Dış görünüşü kümbet şeklinde olan türbelere özellikle Dağıstan'ın güney bölgesinde Pir denilir. Ziyaret yeri işlenmemiş taş ve toprak harcından inşa edilmiştir. İki buçuk metre yüksekliğinde ve bir metre çapında bir yapıdır. Yapının alt kısmı silindir şeklinde olup, üst kısmı ise tek sıra halinde olan pervaz görünümündedir. Yapıya güney yönden bakıldığında uzun bedeni ve ince boyun, üzerinde yapının başı yer almaktadır. Anıtın hücresinde üzerinde Arapça olarak 1312 tarihi gösteren yazısı yer almaktadır. Burası yöre halkı tarafından arada bir ziyaret edilen bir mekândır. Özel günlerde burada şeker, helva, tatlı cinsinden yiyecekler dağıtılır.[270]

[269] M. Abdul-Azizov, *Ustar Said Obodiyav*. Mohaçkale 2010, s. 15-27.
[270] Muslim Magomedov, 1974 Tanusi Doğumlu.

2.18.6.Tsada Köyü

2.18.6.1. Gökkuşağı

Hunzah ilçe merkezin 4 km mesafede yer alan Tsada köyü araştırma konumuz itibariyle bu yörede bir tek ziyaret yeri tespit edilmiştir. Tsada, Avar dilinde ateşli anlamına gelmektedir. Dağlık Dağıstan bölgesinde V-VIII. yy. arasında, Gürcü misyonerler aracılığıyla yayılan Hristiyanlık, VII. asırdan sonra Araplar vasıtasıyla bölge halkı arasında yayılmaya başlayan İslamiyet'e rağmen, Hunzah ilçesi sınırları içerisinde yer alan Tsada köyü halkın dini, örfi ve geleneksel din içerisinde ele alınan birtakım ritüelleri bölgeye, Hristiyanlık ya da İslamiyet'in gelmesinden çok öncelere dayanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde benimsedikleri dini inanç ya da inançlar sistemi ne olursa olsun sonraki nesillere atalardan miras kalan inançlara örfleri (mistisizmi) yeni dini içerisinde muhafaza etmişlerdir.

Tsada halkı arasında yer, gök, tabiat olaylarına atfettikleri kutsiyeti kudret sahibi olan ve diğer varlıkları idare etme yetisine sahip olan semavi tanrılardır. Günümüze kadar gelen yemin şekilleri arasında birbirinden farklı yeminleri duymak mümkündür. Meselâ: *"Bizim üstümüzde olan göklere"*, *"Yeryüzüne", "Güneşe", "Aya", "Yıldızlara"* yeminler olsun şeklindeki antlardır. Yöre halkı, köyde ki güzel ve alımlı kızları, aya, güneşe, yıldızlara benzeterek *"Ay yüzlü", "Güneş kadar parlak"* gibi benzetmelerle güneşe, aya, tabiat olgularına kutsiyet atfettikleri görülmektedir.

Tsada halkı arasında günümüzde, gökkuşağın ortaya çıktığı yerde gökkuşağın her iki ucun denk geldiği noktalarda, altınla dolu testilerin olabileceğine inanılmaktadır. Eski zamanlarda köyün büyükleri köydeki buluğa ermemiş kız çocukları gökkuşağı yarı kürenin görüldüğü dağa altın makas aramaya gönderirlerdi. Günümüzde ise gökkuşağında kırmızı renk parlak ise yaz mevsiminin kurak geçeceğine, mavi renk yoğunlukta ise şiddetli yağmurların yağacağına, yeşil renk ise hasat mevsiminin çok bereketli olacağına inanılmaktadır. Tsada halkının tabiat olaylarıyla ilişkin inanışlarından bir diğeri de, gökkuşağı görüldüğü anda tutulan dileğin mutlak kabul olacağına inanılmasıdır. Gökkuşağının herhangi birinin evinin üstünden geçtiği durumlarda o ev halinin bütün günahlarının affolunacağına inanılmaktadır. Tsada halkı arasında yıldırımın düştüğü yerde altın balta bulunabileceğine inanılır. Bu durumda yıldırımın ateşli balta oluğu inancı taşımaktalar.

Şiddetli rüzgârların ekinlere, bağ ve bahçelere vermiş olduğu hasardan ötürü kötü söz söylenmez, aksine rüzgârlar insanların başlarına gelecek bela ve musibetleri, alıp götüreceğine inanılmaktadır. Tsada halkı kuraklık dönemlerde yağmurun yağması için çocukları merkeplere bindirerek köyün buluğa ermemiş çocukların eşliğinde kapı kapı dolaştırılırdı. Köy halkı imkânlar nispetinde; buğday, arpa, mısır, fasulye vb. yiyecek cinsinden bakliyatlar verirler, toplanan gıdalar köy meydanında

kurulan kazanlarda pişirilerek yine köylüye dağıtılır. İkindi'den sonra, yöre halkı toplu toplu halde Allah'tan yağmurun yağması için niyazda bulunurlar. Eskiden Tsada köyü civarındaki dağlarda tepelerde, geleneksel halk inanışlar içerisinde yer alan ritüeller eşliğinde icra edilen birtakım ibadetler, günümüzde uygulanmamaktadır.[271]

2.19. Karabudah-Kent İlçesi

2.19.1.Karabudah-Kent İlçe Merkezi

2.19.1.1.Karabudah-Kentli Hacı Cemalettin Efendi

Mamayev Cemalettin Hacı, 1858 yılında Karabudah-Kent köyünde dünyaya geldi. Babası meşhur Altunçaç (Altın saç) kabilesinin mensubudur. Çok küçük yaşlarda din eğitimi için köyünü terk eden Cemalettin Efendi, devrin birçok tanınmış âlimin tedrisinden geçti. Cemalettin Efendi daha çok Akkuşa ilçesine bağlı Mugi ve Gunib ilçesine bağlı Sogratl medreselerinde kaldı. 1898 yılında Cemalettin Efendi yakın akrabalarıyla Hacca giderek ziyaretlerde bulundu. Dinî ve fennî ilimlerde derinleşen Cemalettin Efendi, kendisine teklif edilen devlet memurluk görevlerinin hiç birisini kabul etmedi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Dağıstan Müftülüğü tekrar aktif hâle geldi. O dönemde kendisine tevdi edilen müftülük makamını da kabul etmedi. Bununla birlikte Cemalettin Efendi talebe yetiştirmeye devam etmiştir. Bolşevik İhtilali, Cemalettin Efendi'nin hayatında çok şey değiştirdi. 1930 yılında ellindeki bütün mal varlığına el konulmakla birlikte Cemalettin Efendi'nin Abdullah-Bek ve küçük oğlu Abdul-Huda sürgüne gönderildi. Bunun üzerine Cemalettin Efendi çocuklarının serbest kalmaları hususunda Stalin'e mektup yazdı. Mektup, çok geçmeden sonuç verdi. Cemalettin Efendi, 1947 yılında 89 yaşında vefat etmişti ve Karabudah-Kent ilçe merkezinde defnedildi.[272] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Türbe her sıkıntı ve rahatsızlıktan mustarip olan insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Daha çok ailevi sıkıntıları olan kişiler tarafından bu ziyarete rağbet edilmektedir. Ziyaret sonrasında ziyaretçilerin bir kısmı nafile

[271] E. Yakubov, a.g.ş.
[272] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

namazı kılmaktadırlar. Bununla beraber Cemalettin Efendi kabrini ziyaret amaçlı olarak ta ziyaret edilip dualar edilmektedir.[273]

2.19.2.Ağaç-Aul Köyü

2.19.2.1.Vali Kız (Veli Kız) Türbesi

Veli Kız-Ortaçağda yaşamış meşhur ilim adamı ve şair Bağdat Ali'nin kızı olduğu iddia edilmektedir. Halk arasında Veli Kız'ın üfürükçü olduğuna ve vefatından sonrada kerametin devam ettiğine inanılır. Yöre halkı arasında Veli Kız'ın kendisinden şifa bulacağına inanarak ziyarete gelen hastaları, onun dokunuşuyla ya da sıvazlamasıyla şifa bulacaklarını umarlar. Veli Kız on beş yaşına geldiğinde amansız bir hastalığa yakalanmıştır. *"Ben biliyorum ki yakında öleceğim ve ben öldüğümde beni iki siyah öküzün koşunmuş kağnının içine yatırın, bir defa kamçılayıp serbest bırakın. Kağnının durduğu yerde o iki öküzü kurban edin ve sadaka olarak dağıtın. Kağnıyı ateşe, beni de toprağa verin. Şifa arayan hastalar beni ziyaret etsinler. Ben öldükten sonra da onları iyileştiririm, Tanrıyı unutmasınlar!"* dediği aktarılır.[274] Veli Kız ziyaret yeri Tarki-Dağı (Tarki-Tau) eteklerinde Ağaç-Aul köyün kenar mahallesinde yer almaktadır. Türbenin çevresinde yer alan mezarlar daha çok, çocuk mezarlarıdır. Türbenin çevresi ziyaretçilerin temel ihtiyaçları karşılayabilmeleri için dizayn edilmiştir. Ayrıca bu mezarların XX. yy. ikinci yarısından sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ziyarete daha çok, çocuğu hasta olan kişiler rağbet etmektedir. Bunun yanında çocuğu hayatta kalamayan kişiler, çocuklarının yaşamaları amacıyla buraya gelmektedirler. Ayrıca korkmuş olan çocuklarla huysuzluğu bulunan çocuklar bu psikolojik durumdan kurtulması için bu ziyarete getirilir. Sinir hastaları, felçliler, nazara uğrayan kişiler ile çeşitli dilekleri bulunan kişiler, tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler dilekleri gerçekleştiğinde buraya gelip şükür kurban kesip dağıttıkları görülmektedir. Yöre halkınca, türbe, inanarak ve halis bir niyetle ziyaret edildiği takdirde niyet ve maksatlarının gerçekleşip sıkıntılarının bertaraf olacağına inanılır. Durumu ağır olan hastaların bir kısmı şifa bulmak maksadıyla burada yatıya kalmaktadır. Türbenin çevresinde çaput, bez vb. giysiler bağlanmamaktadır.[275]

---

[273] İsamudin Salahbekov, 1978 Karabudah-Kent Doğumlu. Lise Mezunu.
[274] K. M. Aliyev, 1947 Bammat-Yurt Doğumlu. Kumuk Ulusal gazetesi "Yoldaş" baş editörü
[275] Konul Aliyeva 1981Azerbaycan Gözbarah Doğumlu. Eczacı.

2.19.3.Geli Köyü

2.19.3.1.Delikli Taş (Teşik Taş)

Delikli Taş ziyareti, Geli köyün güney-doğu yönünde, İrhan mezar arasında yer almaktadır. Üç metre çapında olan delikli taş, yek pare kayalıktan meydana gelmiştir. Kayalığın farklı boylarda dört zirvesi bulunmaktadır. Bu ziyaret mahalline hasta, gelişmeyen, çelimsiz ve cılız çocuklar ve doğduktan sonra fazla yaşayamayacağı zannedilen çocuklar aileler tarafından buraya getirilir. Getirilen çocuklar bu delikli taşlardan üçer kez geçirilir. Ayrıca bu ziyaret mahallinde çocuğun elbisesinden bir parça bırakılır. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri bisküvi, şeker bazen de yörede doğuştan engelli olan hastalara kâğıt cinsinden para dağıtıldığı görülmektedir.

2.19.3.2.Adam Yarlar (İnsan Kayaları)

İnsan Kayaları, Geli köyün kuzeyinde dağın yamacında yer almaktadır. Efsanede, Kumukların oturduğu bir köyde, zengin ve tanınmış bir ailenin güzel bir kızın, aynı köyden yakışıklı, fakat fakir aileden bir gence âşık olduğu anlatılır. Fakat kızın ailesi vermez, oğlan tarafının fakirliğini ileri sürerler. Gençlerin sevgisi ise devam etmektedir. Sonunda, âşıklar kızın nedimesinin yardımı ile kaçmayı başarırlar. Ama babası bir atlar alayı ile takibe çıkar ve bir dağın yamacında bunları yakalar. Hayatının sonuna geldiği anlayan genç, tanrıya yalvarır ve ikisi de olduğu yerde taş kesilir. Adını, burada beraber ölen iki âşık gencin trajik hikâyesinden alan tepe, daha çok umutsuz âşıkların, bir müddet ayrı kalmak zorunda kalan, platonik aşk yaşayanlar vb. kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler dilek tutup çaput bağlamaktadırlar. Dileği gerçekleşen ziyaretçiler kurbanlarını, başka yerde keserek dğıtılmaktadır.[276]

2.19.4.Gubden Köyü

2.19.4.1.Abu Müslim Gubdalan Efendi

Halikov Abu Müslim Hacı Gubdalan, Karabudah-Kent ilçesine bağlı Gubden köyünde 1942 yılında dünyaya geldi. Gubden yerleşim merkezi, tarihin her döneminde tanınmış âlimleriyle, medreseleriyle ünlüdür. Abu Müslim Gubdalan Efendi ilk eğitimini kendi aile çevresinden, de, daha sonra devrin âlimlerden eğitimini aldı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Abu Müslim Gubdalan cami kürsülerinde verdiği vaazların yanı sıra çok sayıda kitap ve makale yayınlandı. 1990-1994 yılları arasında doğduğu köyde imam hatiplik görevi yaptı. 1994-2007 yılları arasında Abu Müslim

[276] Murad Gamidov, 1973 doğumlu. Üniversite mezunu

Gubdalan, Dağıstan müftü yardımcılığını yapmıştır. Abu Müslim Gubdalan çağdaş fikir ve ilim adamların arasında, 90'lı yıllardan sonra Kafkasya'da ve özellikle Dağıstan bölgesinde hızla yayılmakta olan Vehhabi fikir akımına karşı mücadele etti. Abu Müslim, Cemalettin Gazi-Kumuhski'nin tasavvufa dair yazılmış eseri "*Adabu'l-Marziya"* Arapçadan Rusçaya tercüme etmiştir. Abu Müslim Gubdalan Efendi, Ağustos 2007'de vefat etmiştir. Abu Müslim Efendi'nin mezarı Gubden köy mezarlığında bulunmaktadır. Ziyarete, yöre halkının yanında Dağıstan'ın muhtelif bölgelerinden de gidilmektedir. Günümüzde Abu Müslim Efendinin mezarını, tarikat yolunu devam ettiren müritleri bazı özel dini günlerde ve özellikle de bayramın birinci günü sabahı buraya gelmekte Kur'an-ı Kerim okuyup hep beraber dua ettikten sonra dağılmaktadırlar.[277]

2.19.5.Kakaşura Köyü

2.19.5.1.Kakaşuralı Abdurrahman Efendi (Atlı Boyunlu)

Kakaşuralı Abdurrahman Efendi XVIII. yy. ikinci yarısında dünyaya geldi. Abdurrahman Efendi uzun yıllar eğitim amaçlı Şirvan'da (Azerbaycan) bulunmuştur. Yurda döndükten sonra, Avaristan'tan bölgesinde dönemin önde gelen âlimlerden Tefsir, Hadis, Fıkıh, gibi dini ilimlerde derinleşmiştir. Dağıstan'ın Al-Hoca-Kent, Kakaşura gibi, dönemin önemli merkezlerde kadılık görevini yapmıştır. İleri düzeyde Arapça ve Türkçeye hâkim olan Abdurrahman Efendi çok sayıda el yazma risale tercüme etmiştir. Abdurrahman Efendi 1944 yılın ortalarında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Abdurrahman Efendi hayatının son yıllarını Atlı-Boyun köyünde geçirmiştir. Burada vefat eden Abdurrahman Efendi buranın eski mezarlığında defnedilmiştir. Günümüzde Atlıboyun köyünden geriye harabeler kalmıştır. Abdurrahman Efendi'nin eserlerinde Arapça ve Türkçe kelimelerin kullanılmış olması eserlerin sıradan halk tarafından anlaşılmamaktadır. Abdurrahman Efendi'nin kadılık vazifesinden ayrıldıktan sonra onda şairlik yeteneği de olduğunun farkına vardılar ki kadı efendinin şiir, türkü ve kasideler günümüzde de popülaritesini korumaktadır.

XIX. yy. Abdurrahman Efendi'nin türküleri Aşağı Kazanişe'li Akaki Kadı tarafından bir araya getirilmiştir. 1909 yılında Kadı Şihamat Hacı tarafından Temirhan-Şura (Buynaksk) da *"Abdurrahman Efendi'nin Türküleri"* olarak basılmıştır. Günümüzde zatın mezarı sınırlı sayıdaki kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Yine türbe, yöre halkı tarafından her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ziyarete, daha çok, genç kızlar kaderlerinin açılması ve çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Yöre halkınca türbe inanarak ve halis bir niyetle ziyaret edildiği takdirde niyet ve maksatlarının gerçekleşip

[277] Abdullah Salavatov, 1977 Gubden Doğumlu. İş Adamı.

sıkıntılarının bertaraf olacağına inanılır. Ziyarette yatan zatın yüzü suyu hürmetine Allah'tan şifa ümit edilir.[278]

2.19.6.Paraul Köyü

2.19.6.1.Şeyh İlyas Efendi Tsudaharskiy Türbesi

İlyas Tsudaharski'nin türbesi, Karabudah-Kent ilçesi sınırları içeresinde Paraul köyünün batısında, köy mezarlığın üst kısmında, köye hâkim bir tepede yer almaktadır. İlyas Tsudaharskiy XIX. yy. Dağıstan toplulukları arasında tasavvuf ekollerinin ve özellikle Nakşibendi tarikatının yayılmasında önemli rol oynadı. Yöre halkının zatın tarihsel kişiliği hakkındaki bilgi, ancak kulaktan kulağa duyma bilgilerden ibarettir. Bilimsel olarak da Şeyh İlyas Tsudaharskiy ortaya koyduğu eserlere rağmen, zat hakkında yapılan araştırmalar bir iki makale ile sınırlı kalmıştır.

Şeyh İlyas Tsudaharski'nin iki meşhur el yazma eseri olan günümüzde Nakşibendi ve Şazili müntesipleri tarafından okunmaktadır. Arapça olarak kaleme aldığı *"Sullam al-Mürit* Arapça olarak neşredilmiştir. Daha sonra *"Kifaya al-Mürid fit- Tarika at-Tavhid"* olarak tekrar yayımlanmıştır. Bu kitaplar Tataristan'ın başkenti Kazan vilayetinde 1904 yılında Kasımov kardeşler matbaasında bedelsiz olarak basılmıştır. Şeyh İlyas Tsudaharski'nin ikinci eseri *"Kifaya al-Mürid fi-Tarika at-Tavhid"* Dargi kökenli olmasına rağmen, Kumukça yazmıştır. Bu konuyu kendisi şöyle dile getirmektedir: *"Ben tarikata giren birçok erkek ve kadını gördüm, ancak bunlar çoğunun bilinmesi gereken temel dini kaide ve kurallarının aynı zamanda tarikat ahlakını da idrak edemiyorlar. Bu toplum sorularına aradığı cevaplar bulamazlar, çünkü Arapça bilmiyorlar ve ben de bu eser dinlerini öğrenmeleri için toplumun anlayacağı Türkçe olarak ele aldım."* dediği aktarılır. Şeyh al-Tsudakari eserin ayrı ayrı bölümlerde tövbe ve fazileti, tasavvuf yolunda olan tarikat ehlinin işlemesi gereken amellerinin yanında cerhi zikrin üstünlüğü, Mürşid-i Kâmil'in müridine zikrin telkin etmesi, şeyh ile müridin karşılıklı ahlaki ilişkiler, şeyhin hayatta ya da ölü olduğu durumlarda müridin şeyhle olan rabıtası ve ona karşı duyulan muhabbet, gibi halkı yakından alakadar eden tasavvufi meseleler ele almıştır. İlyas al-Tsudakari 24 Nissan 1904 yılında sürgünde vefat etmiştir, daha sonra cesedi Dağıstan'a getirilerek Paraul'da toprağa verilmiştir. Zatın mezar taşında Arapça olarak şöyle bir kayıt nakşedilmiştir: *"Novokuznetsk bölgesi Samara vilayetinde Fani dünyadan Baki âleme göç eden Allâme al-Mürşit al-Kamil, İlyas bin Mahmut al-Amatharkmaki 8 Safer 1322 (24 Nisan 1904)."*[279] Yukarıda sözünü ettiğimiz eserler, İlyas Efendi tarafından süngün yıllarında ele aldığı bilinmektedir. İlyas Efendi sürgünde bulunduğu Samara vilayetinde vefat etmiş ve yirmi dokuz gün mezarda

[278] Arslan Agadjanov, 1978 Mohaçkale Doğumlu. Mimar.
[279] Ş. Şihaliyev, "Sufiyskiy Şeyh Segodnya". *Etnografiçeskoye Obozreniye. No:2* 2006, s. 24-35.

kalmıştır. İlyas Efendinin oğulları Mahmut ile Muhammed tarafında demir yolu ile tabutta Dağıstan'a getirilir, tabutu ile birlikte Paraul kabristanında toprağa verilmiştir. Üç ay sonra cesedi tabuttan çıkarmak için mezarı açtıklarında, zatın nâşının çürümediğine şahit olurlar.[280]

Günümüzde Paraula Şeyhi, yöre halkının yanında Çeçenistan, İnguşetya, Kabartey-Balkar vd. uzak ve yakın memleketlerden, onun feyiz ve bereketinden istifade etmek amacıyla, toplumun her tabakadan ziyaret edilmektedir. Ziyaret mahallinde kurbanlar kesilir, mevlitler, hatimler okunur, burada hazırlanan yemekler merasimlerden sonra gelen ziyaretçilere pay edilir. Bunun dışında Türbeye çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, felçli hastalar, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak ziyaret etmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması, işsiz olanlar iş sahibi olmak maksadıyla ziyarete gelmektedir. Ayrıca çocuğun alkol, uyuşturucu vb. kötü alışkanlıklardan kurtulmaları doğrultusunda buraya gelmektedir. Dileği gerçekleşen ziyaretçiler daha sonra buraya gelerek şükür amacıyla dua etmekte, bir kısmı ise kurban kesip dağıtılır. Ziyarete gelenler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okumakta ve ziyaret sonrasında en az iki rekât namaz kılmaktadırlar.[281]

2.19.6.2.Şeyh Muhammed Emin.

Şeyh Muhammed Emin Efendi, 1916 yılında Paraul köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini kendi aile çevresinden aldı. Küçük yaşta, ilme olan merakından dolayı babası Muhammed Hacı, kendini yetiştirmesi için devrin tanınmış âlim zat olan Tabasaran'a Kadı Yahya Efendinin yanına gönderirken babası ona: *"Bak oğul, içinde bulunduğumuz duruma bakmadan, seni okumaya gönderiyorum, git oku, ilmi ve dili öğren, senden istediğim tek şey okuyup topluma faydalı bir insan olmandır."* dediği aktarılır. O, Yahya Efendi'nin yanında Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi ilimlerinin yanında tasavvuf ve tarikatta derinleşmiştir. Muhammed-Emin Efendi memlekete döndükten sonra dini ilimlerin neşriyle meşgul olur. Ancak İkinci Dünya Savaşının baş göstermesi ve savaşın sona ermesiyle 1947 yılında Kırgızistan'a sürgün edilmiştir. Sürgün yılları Şeyh için zor geçmiştir. 1974 yılında sürgünden döndükten sonra aslında onun için değişen bir şey olmamıştır. Meslek sahibi olmasına rağmen Paraul köyünde yerel yönetimi onu rejim karşıtı biri olduğunu var sayarak, Kaya-Kent'te göç etmek mecburiyetinde bırakılmıştır ve burada emekli olana kadar kolhozda* çalışmıştır. Kaya-Kent'te dini ilimlere vakıf olasından ötürü, yöre halkı tarafından büyük saygı ve hürmet gösterildi. Şeyh Muhammed Emin, Kâmili Mürşid derecesine ulaşmıştı. Ancak icazeti kimden aldığı bilgisine vakıf

[280] Ş. Şihaliyev, "Kifayet al-mürir" İlyas al-Tsudakari kak Pamyatnik po İstoriisufizma v Dagestane." *Mir İslama 2 (11).* 2013, s. 11.
[281] Abdul-Basir, Gadjiyev, 1979. Gubden Doğumlu. İş Adamı
* Kolhoz.Eski SSCB üretimin, mülkiyetin ve tüketimin kolektif olduğu bir kooperatif şeklidir. Kolhoz üyelerinin kendilerine ait bir ev, bir bahçe, hayvan vb. özel mülkiyeti olabilir.

değiliz. 1981 yılında Şeyh Muhammed Emin ailesiyle birlikte tekrar Paraul'a göç etmiştir. Muhammed Emin Efendi, 7 Temmuz 1999 yılında vefat etmiştir. Paraul köyünde defnedilen Şeyh Muhammed Efendi için Şeyh İlyas Tsudakari'nin türbesinin yanında, aynısının bir benzeri inşa edilmiştir.

Türbeye çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı gelindiği gibi daha çok çocuğu olmayan ailelerin çocuk sahibi olmak amacı ile ziyarete geldikleri bilinmektedir. Ziyarete geldikten sonra çocuğu olan bazı aileler şükür amacıyla kurban kesmekte ve dağıtılmaktadır. Bunun dışında rahatsızlığı bulunan kişiler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar. Ziyarete gelen kişiler burada Fatiha, İhlâs veya Yasin süresi okuyup bağışlar, istek ve dilekleri için dua ederler.[282]

2.19.7.Tarki-Tau Köyü

2.19.7.1.Şeyh Bağdat-Ali Tarkili Piri

Kumuk toplumu açısından önemli bir yere sahip olan Bağdat-Ali Tarkili'nin türbesi (XVII. yy.) Kumuk Şamhalların (Beylerin) başkenti olan Tarki'de bulunmaktadır. Bağdat-Ali Tarkili Kumuklar arasında çok değer verilen âlim, şair ve bilim adamıydı. Şeyh Bağdat-Ali Eldar Bey takriben (1623-1635) ve Surhay Bey (1641-1663) dönemlerinde kadılık yapmıştır. Dönemin bilginleri bulundukları meclislerde kendisine çok saygı ve hürmet edilirmiş. Tek kubbenin altında babası Bağdat-Ali ve oğlu Gazi Bulat'ın mezarları bulunmaktadır. Bağdat-Ali'nın ölüm tarihi aralık Hicri 1066 (1655) yılı olarak belirtilmiştir. Bağdat-Ali Tarkili'nin eserleri Ebusufyan Akayev tarafından muhafaza edilmiştir. Dini ilimlerine hâkimiyetinin yanında, Bağdat-Ali'nin edebiyata olan ilgisini yazmış olduğu şiirlerden şahit oluyoruz.

Biliyorum ecelimden kurtulmaz başım

Medet olmaz bana kavmim, kardeşim

Allah'ım, sensin benim dostum

Ecelimden korkup ağlarım.

Şeyh Bağdat-Ali Tarkili'nin türbesi 90'lı yılların başında Tarki'den B. Bekeyev tarafından restore edilmiştir.[283] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir.

---

[282] Abdullah Salavatov, a.g.ş.
[283] A. K. Ahayev, *Kumuklanı belgili âlimleri*. Mohaçkale. 1999, s. 13-14.

Özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline yağmur duasına gidilmekte ve kurbanlar kesilip yağmur yağması için dua edilmektedir. Bunun dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret edilmekte ve niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçilerin bir kısmı dilek dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar. Eskiden, dileklerinin gerçekleşmesi durumunda adak dileyenler burada kurban kesilirken, günümüzde bu uygulama yaygınlığını yitirdiği ifade edilmektedir.[284]

2.20. Kaya-Kent İlçesi

2.20.1.Kaya-Kent İlçe Merkezi

2.20.1.1.Hamza Piri

Kayakent ilçe merkezine bağlı Başlı-Kent köyü, başkent Mohaçkale'ye 113 km uzaklıkta, kuzey batı yönünde yer almaktadır, Başlı-Kent'in güney tarafında Adji Gölüne dökülen *"Başlı-özen"*(Art-Özen) ırmak akmaktadır. Hamza Piri, Başlı-Kent köyün güneyinde Cavan Tau (Cavan Dağ) zirvesinde yer almaktadır. Halk arasında bu mevki Arap Tau (Arap-Dağı)olarak bilinmektedir, köyün eski köy camisi burada yer alırken günümüzde burası bir harabedir. Değişik sebeplerden dolayı hacca gidemeyen vatandaşlar bu dağın zirvesine çıkarlar. Dağın zirvesinde genç yaşta vefat eden Evliya Hamza'nın mezarı yer almaktadır.

Rivayete göre Haşa mevkiinde Hamza adında bir genç ortadan kaybolmuştur. Yöre halkı, genci ne kadar aramışlarsa da, halkın çabaları bir sonuç verememiştir. Daha sonra gencin kaybolduğu yerde parlak bir ışığın çıktığına inanılır. Bu olaydan sonra yöre halkı bu mevkii daire içine alır. Bir çoban burada koyunları otlatırken bacağında dayanılmaz ağrıları hisseder. Ağrılarına daha fazla tahammül edemeyen çoban, bu mevkide yalvarmaya ve birinin ona yardım etmesini istemektedir ki çok geçmeden mucize gerçekleşir, ayağındaki ağrılar kesilmiştir. Çoban bu olayı Başlı halkıyla paylaşır. O günden sonra Haşa mevkii Hamza'nın Piri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Hamza Piri olduğu mevkide tek minareli ve kubbeli bir cami yer almaktadır.

Hamza'nın mezarını ziyaret edenler aşk mevzular dışında bütün dileklerinin gerçekleşeceğine inanılır. Günümüzde burayı ziyaret etmek isteyen vatandaşlar yaya olarak gitme mecburiyetindeler, ziyaretçiler ziyaret mahalline 200-250 metre kala yerden 7 adet çakıl taşı toplaması gerekiyor. Ziyaret bulunduğu yerine varana kadar her ziyaretçi bir Fatiha ve İhlâs sureleri okunur, mezara ulaşıldığında elindeki taşları, içinden sessizce dilekte bulunarak tek tek dağın tepesinden aşağı atarlar. Evliya Hamza Piri ziyaret edenler ziyaret sırasında ya kertenkele ile ya da yılanla karşılaşırlar, kertenkele

[284] Arslan Agadjanov, a.g.ş.

temiz ruhu, iyi niyeti olduğuna inanılır ve bazen burada karşılaştıkları kertenkeleyi elden besledikleri görülmektedir. Ziyareti tamamlayan ziyaretçiler yerel dansları oynarlar ve buradan ayrılırlar.

Ziyaret için herhangi bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete vücudun herhangi bir yerinde ağrısı olan hastalar ruh ve sinir bozukluğu olan başta olmak üzere her türlü hastalık için ziyaret edilir ve Allah'tan şifa ümit edilmektedir. Özellikle kronik hastalıklardan rahatsız olan kişiler burada yatıya kalmaktadırlar.[285]

2.20.2.Utamış Kasabası

2.20.2.1.Utamış Pirleri

Utemiş kasabası Kaytag ilçe merkezine bağlı olup Kumuklarla Dargilerin ortak yaşadıkları bir yerleşim merkezidir. Sözlü kaynaklar Utamış'ta pirlerinde yer alan 18 mezarın ilki şeyh Gazi-Muhammed Utamışi sonuncusu ise buranın türbedarı Fatıma'ya ait olduğu ifade edilmektedir. Utamış Hanlığının Başkenti Utamış XVII-XVIII. yy. önemli ticari merkeziydi. Utamış kasabası 1721 yılında I. Petro (Deli Petro) (1672-1725) Dağıstan'a yapmış olduğu sefer sırasında yerle bir edilmiştir. Yine XX. yy. ilk çeyreğinde NKVD tarafından ikici sefer yakılmıştır. 1990 yılında yapılan yenileme çalışmalar neticesinde ziyaret mahallinde bütün mezar taşları yenilenmiştir. Utamış *"Halvetinde"* metfun olan zatların isimleri sondan başa doğru on dört zatın ismini zikretmektedir: *Gazi-Muhammed ad-Dağistani*, *Şamsuddin ad-Dağistani*, *İmam Husayin ad-Dağistani*, *Musa ad-Dağistani*, *Hacı ad-Dağistani*, *Hacı-Muhammad ad- Dağistani, İmam Gusayin ad- Dağistani*, *Hacıgişi ad-Dağistani*, *Yusuf Şeyh, Hacı Abdullah ad-Dağıstani*, *İkinci Gazi-Muhamad ad-Dağistani*, *Seyyid-Babat ad-Dağistani, İkinci Baba da-Dağistani*, *Şeyh Abdurrezak ad-Dağistani*. İsim listesi Hüseyin Saidov'un şahsi kütüphanesinde bulunan *"Haza fi Silsilat al Maşayih va–l' Kutub ad-Din"* el yazma eserinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Yukarıda ismi zikredilen zatların soyağacı Abdul- Haşim al-Muskuri'ye dayanmaktadır. Gazi Muhammed ad-Dağistani'nin soyu Peygamberin soyuna dayanmakta olup VIII. yy. yöre halkını irşat etmek amacıyla hicret ettiği rivayet edilmektedir. Dağıstan toplulukları arasında, yörede İslamiyet'i IX. yy. başında Peygamberin amcaları Abbas ve Hamza'nın torunları tarafından neşredildiğine inanılmaktadır.[286]

XVIII. yy. Utamış ve Targu (Tarki) bölgelerinde Hazarlarla Araplar arasında çatışmaların yaşandığı ifade ediliyor. Yerel yönetimlerle anlaşamayınca Arap komutanlar Mesleme ibni Abdulmalik (709-732) bölge toplulukları irşat etmek maksadıyla ve süregelen mücadeleyi sona erdirmek için Mekke

[285] Abdullayeva Rapiyat Bagautdinovna, 1977.Başlıkent Doğumlu Tarih öğretmeni.
[286] Hybullah Hacı, 1950 Utamış Doğumlu. Utamış köyü İmam Hatibi.

ve Medine'ye mektuplar göndermiştir. Bu yazışmalar neticesinde küçük bir birlik ile Hamri Hanlığın başkenti Targu'ya gelmiştir. Şeyh Muhammed'in, gelişiyle birlikte, kanlı mücadele sona ermiş ve karşılıklı müzakereler başlamıştır. Şeyh Gazi-Muhammed toplumun kanaat önderlerini toplayarak bu topraklara geliş gayesini ve getirmiş olduğu yeni dinini tebliğe başlamıştır. Şeyh Gazi-Muhammedin dini hususlardaki mantıklı açıklamalarından ziyade onun toplum arasındaki münasebeti ve dini temsilden halk etkileniyordu. Hamri Hanlığı ile Araplar arasında yapılan ikili anlaşma öyle sağlam temeller üzerine kurulmuştu ki iki hanedan arasında kız alıp vermeler başlamıştır. Bir zaman sonra Hamri Hanlığı artık kendileri de bu yörede dinin yayılması için gayretler içerisine girmişlerdi. Dinini yayma konusunda bir engel kalmayınca, ancak iki tarafın karşılıklı barış imzalamasıyla Hazar Hanlığı ile Araplar arasındaki mücadele sona ermiş değildir. Utamış yerleşim merkezine yakın bölgede, Hazarlara karşı savaşan Şeyh Gazi-Muhammed burada şehit düşmüştür. Şeyh Gazi-Muhammed'i yaşadığı *"Halvet"* dedikleri yerde defnetmişler. Şeyh Muhammed'in mezarının yanında yer alan mezarların onun haleflerine ait olduğu iddia edilse bu bilgi kesin değildir. 1831 yılında Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı olan Gazi-Muhammed, Derbent şehrine yaptığı seferde aralarında Şeyh Şamil'in de bulunduğu ordu birlikleri burayı ziyaret etmişlerdir. Şeyh Şamil, imam seçildikten sonra da burayı ziyaret etmiş, *"Utamış'ın üzerine ateş düşmesini engelleyeceksiniz."* diyerek Naiplerini tembihlediği aktarılıyor.[287]Burası 1990'lı yıllarda Ahmet Hacı Çupalayev'in üstün gayretleriyle restore edilmiştir. Ahmet Hacının oğlu Abdullah Gupalayev hac dönüşü babasının vefat ettiği gece olağan dışı bir olayın gerçekleştiğini aktarmaktadır. 1990'lı yılların başında babası hac dönüşü Şam'da vefat etmiş ve o gece Utamış türbesinde ışığın yandığını gören köylüler hacıların döndüklerini düşünerek ziyaret mahalline doğru ilerler, ancak kapıları kilitli olduğu hâlde türbeden yükselen zikri duymuşlar, buna bir anlam veremeyen köylüler evlerine dağılmışlar. Hacıların geldiği gün Hacı Ahmet Çupalayev'in vefat ettiği gece meydana geldiğini anlamışlar. Utemiş, Pirlerinin türbedarı eşinin Peygamber soyundan geldiğini iddia edilen şeyh Abdul-Vaab (Abdul-Vahap) adında bir zattır. Geniş kitleler tarafından bu ziyaret; çocuğu olmayanlar, felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar yoğunlukta olmakla beraber sarılık, hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyarete kaderleri kapalı olan gençler kaderlerinin açılması, iş sahibi olmak gibi çeşitli amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyaret gelen kişiler ziyaretin yanında bulunan ağaca dilek dileyip bez bağlamaktadırlar. Amaç ve maksatlarına ulaşanlar adak dileyenler daha sonra adaklarını buraya getirip kesmektedirler. [288]

[287] Cangiş Gadisov, "Utamış Zemlya Drevnyaya." *Dagestanskaya Pravda. No: 187-188*. 10.06.2009.
[288] Abdullah Çupalayev, 1972 Utamış Doğumlu. Merhum Ahmet Hacı Çupalayev'in Oğlu.

2.20.2.2.Şeyh Murtaz-Ali

Utamış, yerleşim merkezi olarak yaklaşık beş asırdır varlığını sürdürmektedir, ancak tarihte birçok defa yabancıların istilasına maruz kalmıştır: (I. Petro 1722-1723), (Nadir Şah 1734-1747) Kadı Murtaz-Ali Efendi, Utamış köyünde âlim bir zat olan Kazi-Hadis'in evinde doğdu. 1924 yılında temel eğitimini doğduğu köyde tamamlayan Murtaz-Ali, yüksek tahsili için sosyo-politik ve dini ilimler merkezi olan Kazan şehrine gitmiştir. Murtaz-Ali, Efendi uzak diyardan döndükten sonra kadılık vazifesini üstlenmiştir. Kadı, bu bölgede yetişmiş büyük âlimlerden biridir.[289] Her yıl ocak ayında Utamış ziyaretine 2-3 bin kişi ziyaret etmektedir. Kadı Murtaz-Ali ziyaretine gerek Utamış, gerekse çevre ilçe ve köylerden gelen kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. İnsanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, amaç ve maksatlarına ulaşmak için de gelinmektedir. Ziyaretçiler arasında sıkıntılarına çare bulunanlar ve adağı bulunanlar kurbanları kesip dağıtılmaktadır. Ziyaretçiler, ziyaretin etrafındaki tellere dilek dileyip çaput bağlamaktadırlar.

2.20.2.3.Şifalı Su

Ziyaret suyu, Utamış köyüne iki kilometre doğusunda yer almaktadır. Yöre halkınca kutsal kabul edilen bu suyun göz hastalıklarına faydalı olduğuna inanılır. Rahatsızlığı olan hastalara bu sudan içirilir ve hastalar bu suyla yıkanır. Ayrıca bu su kutsal kabul edildiğinden kesinlikle temizlik işlerinde kulanılmamaktadır. Ziyaretin bulunduğu alanda ziyaretçilerin bir kısmı burada dilek dileyip direklere ve tellere çaput bağlamaktadırlar.[290]

2.20.3.Alhocakent Köyü

2.20.3.1.Oğlan-Begi Piri

Oğlan-Begi (Kraliçe) Piri, Kaya-Kent ilçesine bağlı Alhoca-Kent köyü yakınlarında bulunmaktadır. Oğlan-Begi Piri, Kumuk halkı arasında tazim ve saygıyla anılmaktadır. Rivayete göre burada Hazarlarla Araplar arasında yapılan savaşta (VII. yy.) Oğlan-Begi Kumuk halkının onurunu, şerefini koruma adına savaşmış ve savaş alanında bir kahraman gibi ölmüştür.

Alhoca-Kent yakınlarında yer alan Oğlan-Begi Piri, bir halk kahramanı kraliçeye ait ziyaretidir. Efsaneye göre, burada uzun süre Arapların saldırı karşında direnen şehir olduğu rivayet edilir. Uzun

[289] Magomed Atabayev, "Lyudi i relikvii". *Mahaçkalinskiye novosti. No 6*. 20.06.2009.
[290] Muhammed Rabadanoviç Atsiyev, 1987 Şalasi Doğumlu.

süren müzakereler sonuç vermeyince, son olarak, Arap komutan, kentin kalenin surlarına ilk tırmanan askerin her arzusunu yerine getireceğine dair söz verir.

Düşman saflarından Tanus adında bir asker: *"Oğlan-Begi'yi bana verirsen bunu yaparım."* komutan teklifi kabul etmiş, ancak Oğlan-Begi Tanus'u kolundan tuttuğu gibi kendini surdan aşağıya atmıştır. Müslüman olmayan Oğlan-Begi mezarı zaman içerisinde İslami kimliğine bürünerek yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilen merkezi hâline gelmiştir.[291] Bu ziyaret mekânı yöre halkı tarafından ve çevre illerden gelen ziyaretçiler tarafından çeşitli amaç ve istekler doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma olmak amacıyla gidilir. Ziyaretçiler arasında nadiren de olsa mezarın çevrili bulunduğu demir parmaklıkları öpenler de bulunur. Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurduğu rivayetleri de bulunur. Gelen ziyaretçilerden bir kısmı burada dilek dileyip türbe ve çevredeki ağaçlara çaput bağlamaktadırlar.[292]

2.21. Kaytag İlçesi

2.21.1.Cavgat Köyü

2.21.1.1.Kaytag Gölleri

Başkent Mohaçkale'ye 133 km mesafede, Madjalis ilçe merkezi kuzey-doğu yönünde, Kaytag ile Tabasaran ilçe sınırlarının kesiştiği noktada, dar bir akıntı yoluyla birbirine bağlı iki gölet bulunmaktadır. Bu doğa harikası göletler hakkında, yerli halk tarafından efsaneye göre; eski zamanlarda göletlerin bulunduğu mevkide iki köy bulunmaktaydı. Yerli halk arasında gayri ahlâkî hayat tarzı sürdüren ve toplumun huzurunu kaçıran insanlar yaşamaktaydılar. Yörede yaşayan toplumun dini uygulamalarında Güneş ve Ay önemli bir yere sahiptir. Toplumun büyük bir çoğunluğu Güneş'e ve Ay'a tazim ve hürmet gösterirken aynı toplumun içindeki az bir kısmı ise topluma ve toplumun kutsalına hakaret ederek ok ve taş atmaktadırlar. Günün birinde adamın birisi haddini aşmış ve *"Güneş'i kendime eş olarak alacağım".* demiştir. Bu ifadelere sinirlenen gökyüzü, yöre halkın üzerine bir musibet göndererek, toplumun içindeki zalim fertleriyle birlikte yutuvermiştir. Kaytag halkı, burada kendi günahlarından dolayı yok olmuştur, toplumun bu cezayı hak ettiklerini ifade ediyorlar. Göletlerdeki suyun şifalı olduğu için, bu sudan içilir ve suyla yıkanılır. Daha çok sedef hastalığı olan ziyaretçiler başta olmak üzere ziyaret edilirken, bünyesinde her hangi bir rahatsızlığı

[291] Ş. Ş. Şihaliyev, "K voprosou o rasprostranenii sufizma v sredne vekovom Dagetane (X-XVI) VV." Şark el yazmaları Bölüm başkanı. İnistitut İstorii Arheologii i Etnografii Dgestanski Nauçnıy Tsentr. Rossiyskoy Akademii Nauk. *Mediaprofil. No: 5*. Mohaçkale 2011.
[292] U. Djabrailova, "Tarihi Betlerinden: Oglanbegi Pir." *Yoldaş, 7 Nisan* 1994.

olanlar tarafından da ziyaret edilmektedir. Eskiden yoğun olarak ziyaret edilirken, günümüzde bu uygulama nispeten azalmıştır. Göletler orta yükseklikte olan iki dağın arasında yer almaktadır. Civarda ağaç yetişiyor olmasına rağmen, gölün kıyısında hiçbir şekilde ağaç yetişmemektedir. Göletlerin derinliği ise bilinmemektedir.[293]

2.21.2.Harbuk köyü

2.21.2.1.Kahraman Aşura

1741 yılının Ekim ayı ortalarına Nadir-Şah, orduları Kaytag bölgesine doğru ilerlemektedir. Yöre halkı, düşmanın, topraklarına girmesini engellemek için her yolu denemiş olsalar da bunda başarılı olamazlar. Bir cuma günü bütün ahalinin cuma namazında olduğunu fırsat bilen düşman köye girmiştir. Bu durum karşısında 18 yaşındaki Aşura erkek kılığına girerek Pers askerleriyle harp etmeye başlar. Aşura dağın tepesinde büyük kayaları üzerine çıkarak çok sayıda düşman askerini öldürmüş ve onlarcasını da yaralamıştır. Şahın askerleri bu cesur askerin etrafını sardıklarında karşısındakinin bir kız olduğunu görünce hayretlerini gizleyememişlerdir. Düşman askeri Aşûra'yı ele geçirmek isteyince o kendini uçurumdan atlayarak canına kıymıştır. Aşura'nın kahramanlığı Harbuk'lu erkeklere cesaret vermiştir. Düşman ordusu yüzlerce ölüyü ve bırakarak panik içinde bölgeyi terk etmiştir. Harbuk halkı Aşura'yı bir kahraman olarak defnetmişler.[294] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günler ziyaret edilmektedir. Ziyarete çocuğu olmayan kadınlar yoğunlukta olmak üzere her türlü hastalıktan kurtulmak için ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen bir kısım ziyaretçiler, dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.[295]

2.22. Kazbek İlçesi

2.22.1.Bortunay Köyü

2.22.1.1.Herakles'in Zafer Abideleri

Yunan mitolojisinin yenilmez kahramanı olan Herakles'in on iki kahramanlık örneği sergilemek için dünyayı çok defa gezmek zorunda kalmıştır. Herakles'in Zeus'un çocuğu olduğunu anlayan Hera, onunla sürekli uğraşmış ve onun ölümüne neden olmuştur. Herakles doğduğu günden itibaren tanrısal

[293] E. Yakubov, a.g.ş.
[294] Gadji Abdurahmanov, "Dahadayevskiy rayon." *Vozrojdeniye No10.* 1996.
[295] Kurban Musayev, 1978 Duakar. Köyü Doğumlu. İş Adamı.

bir kuvvete sahiptir. Hera'nın gönderdiği iki zehirli yılanı öldürdüğünde henüz birkaç günlük bebektir. Rivayete göre kahramanlığı yaptığı her yerde kahramanlık nişanesi olarak devasa kayaları dikmektedir. Efsanevi Herakles'in dikmeleri Dağıstan'ın Hasav-Yurt bölgesinde Rusya'nın Ural bölgesi gibi dünyanın çeşitli coğrafyalarında görmek ya da en azından duymak mümkündür.

Kaynak kişiler, burada akan Avar koyusu nehrinin kıyıları çok yüksek olduğu için kıyıdaki kolonların dünyadaki değişik coğrafyalarda görülen Herakles dikmelerine esaslı bir benzerlik arz ettiğini ifade ediyorlar. Yerli halk Herakles dikmelerinin yakınlarında yılın belli zamanlarında sıra dışı olaylara şahit olduklarını aktarıyorlar. Herakles dikmelerinin etrafında sıra dışı olarak cereyan ettiğini yöre halkı arasında yaygın olan inanışa göre Herakles dikmelerinin tamamı yer altı geçitleriyle birbirine bağlıdır. Yöre halkının bu mevkiinin ziyaretçi üzerinde ciddî bir etki bıraktığı ifade ediliyor. Dünya spor müsabakalarına katılan Dağıstan kökenli güreşçilerin Herakles dikmeleri çevresinde elemelerden önce antrenmanlar yaparak bu mevkide güç depoladıklarını, dikmelerin güç verdiklerine inanıyorlar. Ve hakikaten Avrupa, Dünya ve Olimpiyat şampiyonluklarında Rusya'yı temsil eden Dağıstanlı sporcuların birçoğunun Burtunay bölgesinden çıkmış ve hâlâ çıkıyor olmasını efsanevi Herakles dikmelerine bağlamaktadırlar. Herakles dikmeleri Avar Kaysu nehrinin kıyısında irili ufaklı yedi dikme devasa taştan ibarettir. Tepeleri çalılıklarla kaplı olan kayaların gövde kısmı ise yer yer yosunla kaplıdır. Dikmeler yekpare kayadan ibarettir. Dikmelerin etrafı orta yükseklikte olan ağaçlarla çevrili olduğundan dibine kadar yaklaşılmamaktadır.[296]

2.23. Kızıl-Yar İlçesi

İlçede her hangi bir ziyarete rastlanılmamıştır.

2.24. Kızıl-Yurt İlçesi

2.24.1.Enderey Köyü

2.24.1.1.Soltan Mut Tarkovskiy

Sultan-Mut (Mahmut) Tarkovskiy (1560-1643), Enderey Beyliği'nin kurucusu ve aynı zamanda Kumuk halk tarihinde geçen ve en çok tartışılan simalardan biridir. Günümüzde hâlâ onun menşei, eylemleri, kendisinden sonra bıraktığı politik mirası etrafında hararetli tartışmalar yapılmaktadır. Hatta isminin yazılış şekline dahi itirazlar yöneltilmektedir. Sultan Mahmut ismi, muhtemelen İslam âleminde meşhur olan Altınordu Hanı Sultan Mahmut Canibek'ten (öl.1357) gelmektedir. Sultan

[296] E. Yakubov, a.g.ş.

Mut, toplum içerisinde baş gösteren her türlü sıkıntının çözüm merkeziydi. Kafkasya'nın yetiştirdiği en önemli tarihî şahsiyetlerden biridir.

Kumuk asıllı tarihçilerin bir kısmı, Sultan-Mut'un cariyenin oğlu olmasından ötürü mirastan mahrum bırakıldığını ve bunun intikamını toplumun arasına fitne ve nifak sokarak aldığını savunmaktadırlar.[297] Ancak entelektüel ve aydın diğer bir kesim ise Sultan-Mut'un Kumuk toplumunun yetiştirmiş olduğu ender şahsiyetlerden biri olduğunu savunur. Sultan-Mut, günümüzde toplumumuzun çok ihtiyaç duyduğu inanç, fikir ve ideallerin taşıyıcısı, birlikteliğin ve ilerlemenin manevi bir simgesidir. Sultan-Mut'u ismi Kuzey Kafkasya'da İslam'ın yayılmasına, güçlenmesine hizmet etmiş şahsiyetlerle birlikte anılması gerekmektedir. Sultan-Mut, beylerin avam halk üzerindeki tahakkümünü kaldırarak toplumsal hukuka riayet etmelerini mecbur kılmıştır. Sultan-Mut toplum içerisinde etnik gruplar arasında ayrımcılık yaparak nifak sokmaya çalışanları acımasızca cezalandırdığı bilinmektedir. Kafkas topluluklar arasında birlikteliği sağlamak amacıyla Kafkasya'nın en etkin temsilcilerinin kız alıp vererek dostluklarını pekiştirmiştir. Mesela Kabartey dükü Mudar Alhasov'un yeğeni Avar Hanı'nın kızı, Kaytag Utsumi'nin kızı Gazi-Kumuh hanı Ali Bey'in yeğeni ile evlilikler yapmıştır. Sultan Mut'un politik çabaları İran ve Rusya gibi devletlerin karşı çıkışlarına rağmen Kafkasya'yı birleştirme ve tek bir güç haline getirme yönünde olmuştur.[298] Kaynaklar Sultan Mut'un 1643 yılında vefat ettiğine işaret ediyorsa da vefat yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bir Kumuk halk kahramanı olan Sultan Mut için Mohaçkale şehir merkezi sınırları içerisinde Tarki-Tau'da (Tarki Dağı) bir anıt dikilmiştir. Kızıl-Yurt ilçesi Enderey köy mezarlığında Sultan-Mut için sevenleri tarafından görkemli bir türbe inşa edilmiştir. Ziyarete her türlü dilek için gelinmektedir. Ziyaretçiler türbe kapısına ve ağaçlara belli dilek ve istekleri için çaput bağlamaktadırlar. Ayrıca ziyaretçiler tarafından dilekler dilenip dallarına bez bağlanmaktadır. Ziyarete gelen kişilerin ve hastaların şifa niyetiyle bisküvi, şeker vb. cinsinden yiyecek ve meyve bırakırlar. Bunlar aynı zamanda yöre halkı tarafından lokma olarak adlandırılmaktadır.[299]

2.24.2.Bavtugay Köyü

2.24.2.1.Şeyh Musa Türbesi

Kızıl-Yurt il merkezine bağlı Bavtugay (Bay-Tugay) 7,3 km mesafede güney-batı istikametinde yer almaktadır. Şeyh Musa'nın türbesi Sulak nehrinin sol yakasında yer almaktadır. Güney ve kuzey tarafında dik yamaçlar, batı tarafında ise uçurumlar ve 200x100 metre büyüklüğünde dar bir vadi

[297] B. Uzunayev, "Sultan-Mut, Sozidatel Smut " *Respublika. 16 Aralık.* 2011.
[298] Y. N. Kuşeva, *Narodı Severnogo Kavkaza i ih svyazi s Rossiyey. (Vtoraya polovina XVI-30-ye godı XVII veka)* Moskva 1963, s. 47.
[299] Rustam Hasanbekov, 1976 Hasavyurt Dogumlu. Serbest meslek.

arasında yer almaktadır. Bavtugay köyün batı yönünde Şeyh Musa'ya ait mezar yer almaktadır. Bir savaş sırasında düşmanın yayından çıkan okla vurularak öldürüldüğü yere defnedilen Şeyh Musa'nın mezarı yöre halkı tarafından ziyaret mekânı olmuştur. Rivayete göre Şeyh Musa devasa vücut yapısına sahip olduğunu anlatılır. Mezar taşında:*"Bu mezar Şeyhlerin Şeyhi şehit Mekkeli Küreyiş kabilesinden Hacı Musa'ya aittir."* yer alan kayda göre Şeyh Musa H. 780/1378) yılında vefat etmiştir. [300] Şeyh Musa'nın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Yöre halkınca geçmişte her türlü amaç doğrultusunda yoğun olarak ziyaret edilirken, günümüzde, yerleşim merkezinden geriye harabe kalmıştır.

2.24.3.Neçayevka Köyü

2.24.3.1. Şeyh Meselasul Muhammed Efendi Türbesi

Meselasul Muhammed Efendi, 1909 yılında Huçada köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Meselav Efendi, yeni doğmuş çocuğu eline alıp eşine hitaben: *"Fatıma biliyor musun, sen geleceğin tarikat şeyhini mi dünyaya getirdin? Ben bu çocuğun alnında mühür görüyorum."* dediği aktarılır. Muhammed Efendi, küçük yaşlardan itibaren her şeye çok merak salan neşeli bir çocuktur. Altı yaşına gelince babası oğlunu devrin meşhur tarikat şeyhi, Cavat-Han'ın yanına vermiştir. Asabalı Dibirasul-Muhammed Efendi (Muhammed Ya'subi) şöyle dediği aktarılır: *"Baba oğul ilim öğreniyorlar, fakat oğlu babasını geçerek zirveye ulaşmıştır."* Muhammed Efendi'nin icazeti Hamza Efendi ve Saaduhaciyasul Muhammed Efendi'den aldığı bilinmektedir. Hayatının son yıllarına doğru Muhammed Efendi ciddi rahatsızlıklar geçirmiş olmasına rağmen, onun sürekli ilimle ve talebe yetiştirmekle meşgul olduğunu anlatılır. 1987 yılında vefat eden Meselyasul Muhammed Efendi, Neçayevka'da metfundur. Günümüzde de bu ziyaret yöre halkı yanında çevre illerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü de ziyaret edilmektedir. Ziyarete her türlü amaç ve maksat için gelinmektedir. Türbenin bulunduğu bahçedeki ağaçlara ve demir parmaklara gelen ziyaretçiler tarafından dilek dilenip çaput, bez, yeşil bayrak vb. bağlanmaktadır. Ziyarete çocuğu olmayan kişiler, ruhsal ve bedensel rahatsızlığı olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunan kişiler başta olmak üzere her türlü hastalıktan mustarip olan kişiler şifa bulmak gayesiyle rağbet etmektedirler. Tasavvuf ve tarikat ehli kişiler zattan şefaat umulmaktadırlar.[301]

2.25. Kuli İlçesi

[300] http://kumukia.ru/article-9122/ (27.03.2015).
[301]M-Rasul Omarov, a.g.ş.

2.25.1.Hosreh Köyü

2.25.1.1.Hacı Sullu Efendi Türbesi

Hacı Sullu Efendi Türbesi, Hosreh eski mezarlığında tepe bir mevkide yer almaktadır. Yapının sivri kubbesi daire şeklindeki kaide üzerine oturtulmuştur. Silindir şeklindeki ziyaret iki kattan oluşmaktadır. Zatın mezarı girişte, türbenin ortasında yer almaktadır. Üst katta yer alan oda 4,5 metre civarındadır. Yapının toplam yüksekliği 4,3 metredir. Harabe dönen Hacı Sullu'nun evi ve türbesi Cahayev Damadan Hacı tarafından restore edilmiştir.

Hosreh köyünde, 1882 yılında kolera salgını olduğu rivayet edilmektedir. Yörede baş gösteren salgın, birçok insanın canını almıştır. Sullu (Süleyman) Efendinin belli bir ayin yerine getirirse, ölümlerin duracağı,, ancak o zaman da kendisinin de öleceğini bilmektedir. Bir sabah erken saatlerinde Hacı Sullu, kız kardeşine bir mezar taşı hazır etmesini söylemiş, kendisi de uzağa nehrin öte yakasına, dağlara çekilmiştir. Hacı Sullu Efendi akşama, elinde 50-60 kg ağırlığında ve küre şeklindeki kaya ile köyüne dönmüştür. Hacı, yanında getirdiği kaya ağır olmasına rağmen, onu elden ele bir top gibi sektirmektedir. Ertesi gün Hacı Sullu Efendi bu kayanın üzerine çıkarak dua etmiş ve ardından kendisi de hayata veda etmiştir. Böylece köydeki salgının sebep olduğu ölümler de durmuştur. Hacı Sullu Efendi vefat ettikten sonra yöre halkının küre şeklindeki kayayı zatın mezarın temeline koydukları aktarılıyor.[302] Hacı Sullu Efendi türbesi, gerek yöre halkı ve gerekse çevre köylerden gelen insanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Türbeye özellikle ağrısı olanlar, çocuğu olmayanlar, felçli hastalar getirilmekte, bununla beraber her türlü hastalıktan kurtulmak için de gelinmektedir. Gelen hastalardan nadir de olsa bir gece yatıya kalanlar da bulunmaktadır. Buraya gelip şifa bulanlar eğer adak dilemişse daha sonra kurbanlarını alıp buraya getirip kesmekte ve dağıtılmaktadır. Buraya gelen ziyaretçiler türbede dualar etmekte, Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlamakta ve bu zatın yüzü suyu hürmetine şifa umulmaktadır.[303]

2.26. Kumtor-Kala İlçesi

2.26.1.Kumtor-Kale İlçe Merkezi

2.26.1.1.Sarıkum Tepesi

Dağlık ve step Dağıstan'ın sınırında tam ayrıldığı noktada ilginç bir doğa olayı karşımıza çıkmaktadır. Sarı-Kum, Orta Asya çöllerini andıran, dağlık bölgesinin orta yerinde küçük bir çöl

[302] Asadullah Allayev, *Hosreh i Hosrehtsı*. Moskva 2008, s. 17-18.
[303] Said Saidov, 1974 Mohaçkale Doğumlu. Dağıstan İslam Üniversitesi. Öğretim Elemanı.

parçasıdır. Mevkiinin uzunluğu on kilometre olup, eni ise üç-dört kilometre kadardır. Yüksekliği şiddetli esen rüzgârlardan dolayı sürekli değişmektedir. Genellikle iki yüz elli, iki yüz altmış metre kadardır. Sarı-Kom'un yüksekliği değişiyor olmasına rağmen, temelde alan olarak enlemesine ve uzunlamasına hiç değişmemektedir. Sarı-Kum'un etrafı da dikenli çalılıklarla kaplı olup, eteklerinde Yolgun dedikleri bir çeşit çalı yetişmektedir. Bu doğa harikası Asya ve Avrupa'nın en yüksek kum tepesi (Barhan) olarak bilinmektedir.

Sarı-Kum coğrafi konumu itibariyle Kumtor-Kala tepelerinin kesiştiği noktada yer almaktadır. Sarı-Kum'un meydana gelişiyle ilgili birbirinden farklı efsaneler anlatılmaktadır. Efsanenin birinde Kumtor-Kala'da toplum üzerinde otorite sahibi olan İbrahim ağa yaşamaktadır. İbrahim'in Bariyat adında güzelde bir kızı vardır. Bariyat köyün fakir bir ailenin çocuğu olan Bulat'ı sevmektedir. Bulat, İbrahim Ağa'nın yanına Bariyat'ı istemek için çok gelmiş gitmiş, ama bir sonuç alamamıştır, Bariyat da inadına başkasına varmayı kabul etmemektedir. Bir gün İbrahim Ağa genci huzuruna çağırarak ondan Şura Özen nehrinin karşı kıyısından kum taşımasını ve taşıdığı kumu tepe haline getirmesini ve tepeden baktığında evin damındaki Bariyat'ı görebileceği yüksekliğe getirmesini ancak o vakit Bariyat'a karşı olan duygularında samimi olduğuna inanacağını söyler. Bulat, İbrahim Ağa'nın dediğini yerine getirmiştir. Gençliği ellerinden gitmiş ve hayatları tükenmiş iki âşık uzun yıllar sonra kavuşmuşlar. Bu şekilde Kumtor-Kala Bulat ve Bariyat'ın aşklarını simgeleyen anıtı meydana gelmiştir. Günümüzde Sarı-Kum daha çok ziyaret amaçlı ziyaret gidilmektedir. Eskiden ümitsiz âşıklar ve yağmur duası için ziyaret edilirken, günümüzde bu uygulamalar görülmemektedir. [304]

2.27. Kurah İlçesi

2.27.1.Aşa-Kent Köyü

2.27.1.1.Hacı Ramazan Efendi

Şeyh Ramazan Efendi'nin mezarı Kurah ilçesinin Aşahur köyünün kuzeyinde tepelik bir mevkiide yer alır. Şeyh Ramazan Efendi'nin mezar taşı sevenler tarafından *"Derbent taşından"* yapılmıştır. Yöre halkı arasında Şeyh Ramazan Efendi, yetimlerin, fakirlerin ve düşkünlerin hamisi olarak bilinir. Zatın türbesi köye hâkim tepede araba yolu üzerinde yer almaktadır. Huni biçimindeki kubbesi, daire şeklindeki kaide üzerine oturtulmuştur. Zatın mezarı kubbenin tam altında yer almaktadır. Zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[304]E. Yakubaov, a.g.ş.

Günümüzde de bu ziyaret bütün canlılığını korumaktadır. Yöre halkı ve çevre köylerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Bu ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir fakat daha çok çocuğu olmayan kadınlar bu arzu ve gayelerine ulaşmak maksadıyla burayı ziyaret ederler. Kadınlar üzerindeki elbiseden her hangi bir parçayı burada bırakırlar bunun neticesinde çocuk sahibi olmayı ummaktadırlar. Gelen ziyaretçilerden bir kısmı burada dilek dileyip türbe içinde mum yakmakta ve çevredeki ağaçlara çaput bağlamaktadırlar. Kadınlar Hacı Ramazan Efendinin kabrine yüzünü sürer, dileğini diler.[305]

2.27.1.2.Şehitlik.

1811 yılında Çarlık Rus ordusu Kurah topraklarına saldırı düzenlediğinde Gazi-Kumuh Hanı Aslan Han (1781-1836) Gazi-Kumuhskiy Ruslara destek vermiştir. Ruslar bunun karşılığında 1820 yılında Kurah bölgesi Gazi-Kumuh Hanlığından kopartarak, Aslan Han Gazi-Kumuhskiyi'nin idaresine verilmiştir. Lezgistan bölgesi Ruslara karşı verilen mücadeleyi kaybederek Rus yanlısı Aslan Hanın hâkimiyeti altına girmiştir[306]. Kurah'ın bağımsızlığı için savaşan ve şehit düşen 39 şehidin mezarı Kurah batı yönünde yer almaktadır. Mezarlık halk arasında *"39 Şehit Mezarlığı"* olarak bilinmektedir. Şehitliği yola yakın bölgede şehitlik anıtı dikilmiştir. Anıt 1,5x1,5 metre kaide üzerine kırma taştan yaklaşık 2 metre yüksekliğinde silindir şeklinde kubbe oturulmuştur. Şehitlik anıtı beyaza boyanmıştır. *"39 Şehidin Mezarlığı"* ya da kısaca şehitlik Kurah halkın cesaretin, vatanlarına karşı olan bağlılığını, birlik ve beraberliğini simgelemektedir. Sözünü ettiğimiz şehitlik hakkında bilgiler sözlü rivayetlere dayanmaktadır. Ancak son yıllarda yerli halkın arasında okumuş kimseler bu eksikliği giderme adına bir takım münferit araştırma çabaları içeresine girmiş bulunuyorlar. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her gün ziyaret edilebilir. Ziyaretçi sadece ziyaret amaçlı gelindiği gibi çeşitli istek ve amaçlarına ulaşmak için de gidilmektedir. Ziyarete gelenlerden maksatlarına ulaşanların kurban kesip sadaka olarak dağıtıldıkları da görülür.[307]

2.27.2.Gelhen Köyü

2.27.2.1.Şeyh Sultan Ahmet Türbesi

Şeyh Sultan Ahmet Türbesi, Gelhen köyü eski mezarlığında güney doğu istikametinde yer almaktadır. Türbenin giriş kısmında yer alan kayda göre bu sözünü ettiğimiz mekân H.1031 yani 1622 yılında Riça vilayetinden ustalar tarafından inşa edilmiştir. Türbenin 12 metre eninde ve 14 m

[305] Ragneta Kurbanismailova, 1979 Gilyar Doğumlu. İlahiyatçı.
[306] N. K. Zeydlits, *Kafkazskoye Gorskoye Upravleniye, Sbornik svedeniy o Kavkazskih gortsah Vıpusk II. 24 Aprel 1869. Materialı dlya İstorii Dagestana, Kazikumuhskiye i Kurinskiye Hanı.* Tiflis 1869, s. 23.
[307] R.Kurbanismailova, a.g.ş.

uzunluğunda olup iki kattan olarak inşa edilmiştir. İnşa edilen kubbe dörtgen şeklindeki bir kaide üzerine oturtulmuştur. Şeyh Ahmet Sultan Efendi'nin, Şam vilayetinden geldiği bilinmektedir. Sultan Şeyh Ahmet Efendi *"Kurah dere"* bölgesinde çok sayıda ilim adamı yetiştirmiştir. Yaygın olan rivayete göre, Şeyh-Ahmet tıraşsız, kirli, çok çirkin bir biçimde ilk Gaptsah ortaya çıktığı anlatılır. Kalacak yer arayışı içinde giren Şeyh, kapı kapı dolaşmış, ancak kimse kabul etmemiştir. Kalacak yeri bulamayan Şeyh'in için son çaresi köyün camisine sığınmak olmuştur. Camide kendi parmaklarından çıkan ışığında Kur'an okuduğu sırada, kendisine yemek getiren köylü kadınlardan birisi buna şahit olduğu anlatılır. Bu olaydan sonra Gaptsah halkı zatı evlerine davet etmek için sıraya girse de Şeyh bunu kabul etmemiş ve buradan ayrılarak Gelhen köyüne yerleşmiştir.

Gelhen köyünün baş imamı Manaf İbiyev Gelhende Cengiz Han, Perslerin (Nadir Şah), Araplar ve Rusların istilasına maruz kalmıştır, ancak en çok tahribatı Nadir Şah tarafından ifade etmektedir. Nadir Şah'la karşı verilen mücadele sonucu şehit düşen askerlerin şehitlikleri Kurah derenin küçük büyük yer köyde rastlamak mümkündür. Gelhen köyünde de Şeyh Sultan Ahmet türbe haricinde bayram arifeleri de ziyaret ettikleri şehitlikte bulunmaktadır.[308] Ziyaret için belirli bir gün olmayıp haftanın her gün ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çök hasta olanlar başta olmak üzere belli bir rahatsızlığı olmayan her hangi bir dileğin gerçekleşmesini isteyen kişilerde ziyaret etmektedirler. Türbenin girişinde sadakanın toplandığı bir taş bulunmaktadır. Ziyarete gelen kişiler kendi ekonomik durumuna göre para bırakırlar. Burada toplanan para fakire, fukaraya dağıtılır. Eskiden burası tekke olarak da kullanılmıştır.[309]

2.27.3.Kvardal Köyü

2.27.3.1.Şeyh İbrahim Halil Şami Türbesi

Şeyh Halil İbrahim Şami'nin türbesi Kvardal (Kurdal) köyünün eski mezarlığında, kuzey yönünde yer almaktadır. Ziyaret 2x2 metre ebadında kare şeklinde ve XVII. yy. ait tarihi bir yapıdır. Türbe köyün merkezinde, araba yokuşu üzerinde yer almaktadır. Türbenin yüksekliği, koni şeklindeki kubbesi de dâhil, 4 metre kadardır. Şeyh İbrahim Halil Şâmi Efendi türbenin ortasında, kubbenin tam altında metfundur. Güney Dağıstan bölgesinde yaygın olan adet üzere zatın türbesi ve Kvardal köyün muhtelif bölgelerinde diğer ziyaretler de beyaza boyanmıştır. Zatın tarihi kişiliği hakkında yazılı herhangi bir bilgi mevcut olmayıp, hakkındaki bilgiler anlatılan menkıbelerden ibarettir. Rivayete göre Halil İbrahim Efendinin Şam'dan geldiği ve yöre halkını irşat ettiği söylenir. Ziyarete daha çok,

[308] Ramazan İbiyev, 1949 Gelhen köyü Doğumlu. Türbedar.
[309] Manaf İbiyev, 1965 Gelhen köyü Doğumlu. İmamı Hatibi.

çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunan kişiler gelmektedir. Gelen ziyaretçiler burada üç İhlas ve Fatiha okur, Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Ziyaretçiler arasında, nadiren de olsa, mezarı öpenler bulunur. Yöredeki halkın, kuraklık dönemlerinde yağmurun yağması için veya bunun tam aksine günlerce yağan yağmurların dinmesi için bu türbeye başvurduğu rivayetleri de bulunur. Ziyaret alanında ağaçlara bez bağlama ve mum yakma gibi olgulara rastlanmamaktadır.

2.27.4.Ştul Köyü

2.27.4.1.Hacı Ramazan Baba.

Kurah ilçesine bağlı Ştul köyünde dünyaya gelen Hacı Ramazan Baba'nın doğum ve vefat tarihleri hakkında yazılı ya da sözlü bir bilgiye ulaşamadık. Hacı Ramazan Baba'nın halk arasında hasta olan insanları bazen bir bakışla, bazen okşamayla, bazen onların sırtını sıvazlayarak iyileştirdiği anlatılır. Ramazan Baba hayatta iken olduğu gibi vefatından sonra şifa bulma dileğiyle mezarına, Dağıstan'ın bir çök bölgesinden ve Azerbaycan'ın sınır yerleşim bölgelerinden her sene yüzlerce insan ziyaret gelmektedir. Ziyaretçiler dua ederek Hacı Ramazan Baba'dan hastalığa şifa vermesini diliyor ve mezarın yanı başındaki direğe bez bağlıyorlar. Dileği gerçekleşen ziyaretçiler tekrar Ramazan Baba'yı ziyarette bulunuyorlar. Burada adağı olan adakta bulunuyor, ancak kurbanlar burada kesilmiyor. Burada ziyaretçiler yanlarında getirdikleri yiyeceklerin bir kısmını dağıtıyorlar, bir kısmını ise buraya bırakırlar.[310]

2.28. Lak İlçesi

2.28.1.Gazi Kumuh İlçe Merkezi

2.28.1.1.İcaza Tepesi

İcaza tepesi Gazi Kumuh'un güneybatısında yer almaktadır. Çok eski zamanlarda Kumuh'ta Ömer Yartrinskiy namında saygın bir zat yaşardı. Ömer'in dört oğlu ve İcaza adında güzel bir kızı vardır. Günün birinde ticari amaçla Detuş Hanı yakışıklı oğluyla Kumuh'a gelir ve Ömer'in kızı İcaza'yı

[310]R.Kurbanismailova. a.g.ş.

oğluna ister. Detuş Hanı (Gürcü Hanı) Hristiyan'dır. Gazi Kumuh halkı, çok önceleri İslamiyet'i kabul etmiş bir toplum olduğundan, Müslüman bir kızın başka bir dine mensup biriyle evlenmesini istememektedir. İcaza'nın babası Detuş Han'ın isteğini reddetmesi halinde kan dökületeceğinden endişe duyarak Kumuh'un kanaat önderlerine, aksakallara fikir danışır. Ömer'e, Han'dan bir kaç ay müsaade istemesini tavsiyede bulunurlar. *"Bu zaman zarfında belki Han'ın oğlu kızı unutur, belki kız Kumuh'lu biriyle evlenir ve böylece sorun ortadan kalkmış olur"* demiş olsalar da korktukları başlarına gelmiştir. Gün gelir ve İcaza Detuşya'ya gelin gider. Gittiği ortama alışmakta zorlanan İcaza, bir yolunu bulup saraydan kaçmayı başarır. İcaza, günlerce yürür, gündüzleri çalılarda saklanır. Her dağın yamacına geldiğinde acaba ezan sesi duyar mıyım, diye ümit eder ve sürekli; *"Allah'ım son bir defa ezan sesi duymaya nasip et"* der. Günler sonra karşı dağın eteklerinde köyünü gören İcaza, artık yürüyecek takati kalmamış, sürünerek köyüne varmaya çalışır. Tam o esnada yılkıların bekçiliğini yapan gençler, kendilerine doğru sürünerek yaklaşan birini görürler. İcaza sürünerek dağın tepesine ulaştığında ayağa kalkar. Tam o esnada minareden sabah ezanı sesi duyulur, İcaza ellerini kaldırarak *"Allah'ım sana şükürler olsun"* der ve yere yığılır. Gazi Kumuh halkı İcaza'nın çekmiş olduğu acı ve çileden ötürü İcaza'yı bir evliya olarak defnederler. Dağın tepe yerinde İcaza'nın defnedildiği yer ziyaret olarak kabul edilmektedir.[311]

Ziyaret esnasında ateşin yakıldığı mekân ise İcaza'nın mezarının üst tarafında bulunmaktadır. Altıgen şeklindeki bu yapı, kamelyayı anımsatmaktadır. Demir sacla kapalı çatı kısmı ise, demir direkler üzerine oturtulmuştur. Yapının etrafı açıktır ve tam orta kısmında yaklaşık bir metre yüksekliğinde ateşin yakıldığı sac bulunmaktadır. İcaza'nın mezarı araba yolu üzerinde yer almaktadır. Mezarın iki tarafında insanların, üzerine bez, çaput, yazma vs. bağladıkları orta boyda direkler yer almaktadır. İcaza'nın mezarı sürekli aydınlatılmak amacıyla, halk arasında bu adet uzun asırlar devam etmiş ise de, bu uygulama günümüzde görülmemektedir, mum dikilmektedir. Haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya insanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli arzu ve dilek için de gelmektedir. Ziyaretçiler arasında uzun yola çıkacak olanlar, askere gidecek gençler, evinden uzun müddet ayrı kalacak olan kişiler yola çıkmadan önce İcaza'yı ziyaret ederek dua ederler. Ziyaretçiler yanlarında gazyağı getirir. Doksan yaşındaki Misidu Çargiyeva, *"Ukrayna'nın Harkov şehrine gelin giderken, İcaza'nın mezarını ziyaret ederek öyle yola koyulmuştum"* demektedir. Günümüzde ise İcaza'nın mezarında gazyağı fitili yakılmazsa da, gelen ziyaretçi sayısında da ciddi azalma görülmektedir.[312]

2.28.1.2.Şeyh Seyyid Cemalettin al-Gazi Kumuhi

[311] M. C. Mihailoviç, *Put Veri*. Kit Yayınları. Mohaçkale 2011, s.89-93
[312] Said Saidov, a.g.ş.

Nakşibendi tarikatı şeyhi Cemalettin Gazi Kumuhski 1792 yılında Gazi-Kumuh'ta dünyaya gelmiştir. Şeyhin doğup büyüdüğü Kumuh, devrin en büyük ve önde gelen, idari, ekonomik ve ideolojik merkezlerinden biriydi. Cemalettin Efendinin Babası, Makabutta, oğlunun iyi bir eğitim alması için her türlü gayret göstermiştir ki Cemalettin Efendi Kumuh, Dağıstan'ın çeşitli bölgelerinde ve İstanbul gibi dönemin önemli ilim merkezlerinde eğitim görmüştür. Cemalettin Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra ilk olarak, Gazi Kumuh Hanı Aslan-Han'ın yanında kâtip olarak göreve başlamıştır. Ancak kısa zaman sonra devlet memurluğundan istifa ederek, Gazi-Kumuh'ta inzivaya çekilmiş ve kendini tasavvufa adamıştır.[313]

Cemalettin Efendi, XIX. yy. 20-50 yıllarda genç neslin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Nakşibendi tarikatı Şeyhi, ilim adamı, Miridizm hareketlerinin manevi lideri Kuzeydoğu Kafkasya'nın önemli şahsiyeti olan Muhammed el-Yaragi (1771-1839) ile tanışmıştır. 1824 yılında Cemalettin Efendi Şeyh Muhammed al-Yaragi'den icazetini almıştır. Nakşibendi tarikatı şeyhi olan Cemalettin Efendi tasavvufun önemli isimlerinden biridir. Ayrıca Cemalettin Efendi, Dağıstan ve Çeçenistan imalarından Gazi Muhammed ve Şeyh Şamil'in tarikata girmelerine öncülük etmiştir. İmamlar arsında derin saygı ve güvene rağmen O, Rusya ile ilişkilerin barışçıl yolla çözülmesinin taraftarıydı.

Cemalettin Efendi İmamlık Divan üyesiydi. Yönetim hukukun, uluslararası ilişkiler konularında tavsiye için onun hocası Şeyh Şamil'e danışırdı. Akraba ilişkileri iki seçkin Dağıstanlı arasındaki dostluk ve güveni daha da güçlendirmiştir. İmamt'ın yıkılmasından sonra Cemalettin Efendi 1862 yılında İstanbul'a yerleşmiştir.[314] Tasavvuf özü hakkında, ahlaki ve etik standartlar, mürşit ile mürit arasındaki ilişkileri konu alan eseri *"Adab Al-marziya fi A-tarikat An-Nakşibandiya"* birkaç defa basılmıştır. (Petrovsk (Mohaçkale) 1905, Temir-Han-Şura (Buynaks)1908 ve Oksford 1986)[315]

Cemalettin Efendi, tarihsel kişiliğinin yanında menkıbevi yönü de bir o kadar ilgi çekicidir. Kaynak kişilerin ifadelerine göre Cemalettin Efendi keramet sahibi biri olduğu, ancak kendisinin bundan bahsetmekten çok hoşlanmadığı anlatılır. Cemalettin Efendi, Gelhen'de türbesi bulunan Şeyh Ahmet'te olduğu gibi parmaklardan ateş veya ışık yayma yeteneğine sahiptir. Rivayete göre Kaz-Kumuh Hanı Aslan Han, Cemalettin Efendi'nin kerametler gösterdiği duymuş ve derhal zatı huzuruna çağırtarak kendisine aynı kerametleri göstermesini emretmiştir. Han'ın huzurunda Cemalettin Efendi ellerini uzatarak *"Hangi mucizeler! Ben böyle bir şey beceremem"* der. Ancak Cemalettin Efendi'nin

---

[313] M. Haydarbekov, "Antalogiya Dagestanskih Uçennıh".*Rukopisnıy Fond İİAE,* DNTS RAN. F.Z. 3. Op. 1. D. 180. L.4.

[314] S. Magdiyev, "O Pismennom Nasledii Şeyha Camaluddina iz Gazi-Kumuha."*Nauka i Molodej*. *Vıpusk.5.* Sbornik Statey Molodıh Uçennıh i Aspirantov po Gumanitarnım Naukam. Mohaçkale 2004, s.11-15.

[315]S. Magdiyev, "Sufiyskiye İdei v Dagestanskoy Araboyazıçnoy Literature XIX v." *Naukai molodej No: 6*. Mohaçkale 2003.

karşısında oturan Han, parmakların ucundan çıkan alevleri görünce şaşkına dönmüştür. Cemalettin Efendi İstanbul'a göç ettikten dört yıl sonra 1866 yılında vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığında defnedilmiştir. Cemalettin Efendinin memleketi Gazi-Kumuh'ta ve eğitim gördüğü Sogratl köylerinde makam ziyaretleri yer almaktadır. Ziyaret için daha çok cuma namazından önce ve sonra cuma namazına gelenler tarafından ziyaret edilir. Buraya insanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, amaç ve maksatlarına ulaşmak için de gelmektedir. Günümüzde sinir hastaları, felçli hastalar ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar Cemalettin Efendinin makamını ziyaret etmektedirler. Ziyaretçiler arasında sıkıntılarına çare bulanlar ve adağı bulunanlar kurbanlarını kesip dağıtılmaktadır. Burada kurban olayı oldukça yaygındır. Ziyarete gelenler burada bir Fatiha ve üç İhlâs veya Yasin süresi okuyup bağışlar, her türlü dilek ve istekleri için dua ederler.

2.28.1.3.Şehit Gazi-Mandalı.

Gazi Kumuhta dar bir sokakta Tsudavi mevkiinde caminin önünde 923 yılında şehit düşen Mandal adında bir zata ait olduğu inanılan bir mezar ve ziyaret yeri bulunmaktadır. Mezar taşında: *"Gazi al-muhacir Mandal ibn Abdullah şehit düşmüştür"* yazısı yer almaktadır.[316] Zaman içeresinde mezar taşı dökülmeye başlayınca Gazi-Kumuh'lu Bugayev Ahmet tarafından dere yatağından getirilen mezar taşı dikilmiş ve eski yazısında hiçbir değişiklik yapılmadan yazılmıştır. Gazi Mandalı'nın mezarının yanında Dağıstan'ın hemen hemen bütün bölgelerinde görüldüğü gibi ziyaretçilerin çaput, bez vs. bağlamaları için bir direk dikilmiştir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp, haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete çocuğu olmayan kadınlar, psikolojik rahatsızlığı olanlar, felçli hastalar yoğunlukta olmak üzere, her türlü hastalıktan kurtulmak için insanlar gelmektedir. Ayrıca ziyaret esnasında mum yakmak ve çeşitli maksatlarına ulaşmak için dilek tutmak gibi davranışlar da görülür. Gelen ziyaretçiler mezarın yanında gaz yağı lambası bırakmakta, bazı ziyaretçiler mezar taşını öpmekte ve yüzünü sürmektedir.[317]

2.28.1.4.Gazi Kalender Ziyareti.

Gazi Kumuhta *"Büyük Gölet"* mevkiinin arkasında *"Gürnal-al"* mahallesinde Gazi Kalender'e ait bir ziyaret yer almaktadır. Gazi Kalender'in mezarında orta boyda beyaz renkte, üzerinde: *"Bu mezar Nasir-ad-din basit İslami Kalendar."* yazılıdır. Ancak mezar taşında Gazi Kalender'in doğum ya da ölüm tarihi belirten her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Gazi Kalender Selçuklu kumandanı Afşin, Haydar bin Kâvûs'un (ö. 226/841) oğlu olduğu ve XI. yy.' da bu bölge halkını irşat etmek amacıyla

[316] L. İ. Lavrov, *Epigrafiçeskiye Pamyatniki Severnogo Kavkaza na Tureskom, Arabskom i Persidskom Yazıkax, Çast II. Nadpisi XVIII-XX vv. İzdaniye Tekstov, Pervodı, Kommentarii Statya . Prilojeniya*. Moskva 1968, s.176.
[317] İlyas Magomedov, 1975 Mohaçkale Doğumlu. Mobilyacı

buraya yerleştiği ifade edilmektedir. Gazi Kalender Laklardan oluşan askeri birlikleriyle Dargiler ve bazı diğer dağlı topluklar arasında İslamiyet'i yaydığı ifade edilmektedir. Gazi Kalender kendisinden sonra Dağıstan'ın dağlık bölgesinde yönetici olarak kendisine en yakın gördüğü Şamhal adında bir zatı tayin etmiştir. Bu şekilde Gazi Kalender Dağıstan'da ilk Şamhallar devletini kurmuş oldu. Gazi Kumuh Hanlığı (Şamhallığı) XIV. yy.' da ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Gazi Kumuh'a, o onurlu *"Gazi"* unvanı Lak toplumuna Gazi Kalenderden dolayı verilmiştir.[318] XX. yy.' ın ilk çeyreğinde Bolşevik döneminde Yunus ailesi kendi imkânlarıyla Gazi Kalender türbesini yenilemişlerse de devrin yönetimi tarafından burası tahrip edilmiştir. Kubbeli türbeden geriye kalan taşlar köylüler tarafından talan edilmiştir. Gazi Kalender'in türbesine yakın mesafede yaşayan Bilal Bilalov'un mezar taşını evine götürdüğünü söyleseler de taşın akıbeti bilinmemektedir. Günümüzde Gazi-Kumuh halkı tarihe iz bırakmış bu müstesna zatın mezarını yeniden gün yüzüne çıkartmış ve yöre halkınca yoğun olarak tekrar ziyaret edilmeye başlanmıştır. Ziyaret Gazi Kumuh'un merkezinde ağaçların altında yer almaktadır. Mezar, 1,6 metre boyunda duvarla çevrilidir. Mezarın ön duvarda siyah granit üzerinde *"Amir Gazi Kalender ibn Sultan Haydar"* kaydı yer almaktadır. Şeyh Mehmet Efendi'nin kabrine sadece ziyaret amaçlı gidilmektedir. Ziyaretin çevresinde çaput, bez vb. her hangi bir şey bağlı değildir.[319]

2.28.1.5.Şeyh Ahmadulla al-Yemeni

Ahmet al-Yemeni 1523 yılında Lak topraklarına gelmiş ve Gazi Kumuh'a yerleşmiştir. Ahmet al-Yemeni'nin nesebinin Peygamberin torunu Hasan'a dayandığına inanılır. Ahmet al-Yemeni Mezopotamya bölgesinde yaşamış. Bağdat'tan Orta Asya'ya (Türkistan'a) göç eden Ahmet al-Yemeni (1518-1520) Türkistan'da büyük bir saygıyla anılan al-Yemeni den *"Al Akidatul İshakiya"* eserinin şerhini yapmasını isterler. Bu eser zor anlaşıyor olmasına rağmen ulema arasında meşhur bir çalışmadır. Ahmet al-Yemenin şehri:*"Al-Tuhfetul Ulukbekiya"* olarak piyasaya çıkmıştır. Ahmet al-Yemeni Türkistan da bulunurken Kafkas bölgesinde din uğruna verilen mücadelenin ve yeteri kadar toplumu aydınlatacak din adamının bulunmadığını öğrenince, Dağıstan bölgesine yerleşmeye karar vermiştir. Ahmet al-Yemeni yanına ailesini ve büyük kütüphanesini alarak Derbent vilayetine varmıştır ve Derbentten Lak topraklarına gelerek Gazi-Kumuh'a yerleşmiştir. Gazi Kumuh'ta al-Yemeni beş eseri ele almış ve dinini neşretmede aktif rol oynamıştır. Ahmet al-Yemeninin ele almış olduğu eserlerden ikisi hala dini kurumlarda yaygın olarak okutulmaktadır. Ahmet al-Yemeni 1547 yılında Gazi Kumuh'ta salgın bir hastalıktan dolayı vefat etmiştir, aynı hastalıktan al-Yemeninin

[318] Nikolay Sıçev *Kniga Dinastiy*. İzdatelstvo Ast-Vostok- Zpad. Moskva 2005, s. 636.
[319] Said Saidov, a.g.ş.

oğulları ve kızları da hayatlarını kaybetmişleridir.[320] Gazi Kumuh'ta "*Yemenlilerin mezarlığı"* olarak bilinen kabristan yer almaktadır. Sovyetler Birliği dönemde kabristan yerle bir edilmiştir. Ahmet al-Yemen'inin mezarından geriye bir mezar taşı kalmıştır. 2005 yılında Dağıstan Müftülüğü öncülüğünde Gazi Kumuh halkının yardımıyla Pazar yerinde bulunduğu yerin bir köşesi taştan duvarla çevrildi. Ahmet al-Yemeni için yeni mezar taşı dikilmiştir. Eski taşın üzerinde yer alan kayıt hiç değiştirmeden dikilen yeni taşın üzerine nakşedilmiştir. Günümüzde Ahmet al- Yemeni'nin soyunu devam ettirecek geriye kimse kalmamıştır. Türbeye haftanın bütün günleri gelinmekle beraber, herhangi bir hastalıktan muzdarip olan kişiler tarafından buraya bayram arifelerinde ve özel günlerde de gidilmektedir. Türbeye her türlü hastalık için gelinmekle birlikte daha çok ruh ve sinir hastaları tarafından bu türbeye rağbet edilmektedir. Her sene yaz mevsiminde Gazi Kumuh'ta yüzlerce kişinin katılımıyla mevlitler, hatimler okunmakta, kurbanlar kesilmekte ve dağıtılmaktadır.[321]

2.28.1.6.Abduranman Gazi-Kumuhskiy.

Abdurrahman al-Gazi Kumuhi 1 Şubat 1837 yılında Gazi-Kumuh Hanlığının başkenti Kumuh'ta doğdu. Babası Dağıstan'ın en meşhur Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden biri olan şeyh Cemalettin al Gazi Kumuhi'dir (1788-1866). Abdurrahman Efendi devrin en meşhur müderrislerden ders alarak, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Mantık, Arap dili ve Belagat gibi ilimlerde kendini iyi yetiştirmiştir. Şeyh Şamil'in damadı olan Abdurrahman Efendi, Şeyh'in esir düşmesinden sonra ailesiyle birlikte Kaluga şehrine göç etmiştir. Abdurrahman Efendi Kaluga'da eşi ve kardeşiyle ve Şeyh Şamil'in yanında altı yıl kalmıştır. Ancak eşinin hastalığı onu memlekete dönmeye mecbur kılmıştır. Abdurrahman Efendi, 1866 yılında bölge valiliği izniyle Dağıstan'a dönmüştür. Abdurrahman Efendi eşi Hafise'nin ölümünden sonra Tiflis'e göç etmiş, orada *"Dağıstan Atlı Milis"* birliğine katılmıştır. 1871 yılında Dağıstan Bölge Valiliği tarafından bölge umum kadılık görevine getirilerek tekrar Gazi Kumuh'a yerleşmiştir. Abdurrahman Efendi burada kadılık yapmıştır. Abdurrahman Efendi *"Kitap at-Tazkirat Seyyid Abdurahman ibni Ustat, Şeyh at-Tarika Cemalettin al-Hüseyni fi Bayan Ahval Ahali Dağıstan va Çaçan Allafahu va Katabahu,"* Tiflis 1869*, "Hülsat at-Tafsil An Ahval Al-İmam Şamil"*(1883) gibi eserleri kaleme almıştır. Günümüzde eserlerin ikisi de Rusça'ya da tercüme edilmiştir. Abdurrahman al-Gazi Kumuhi'nin 1900 yılında Kumuh'ta vefat ettiği tahmin edilmektedir.[322] Günümüzde Abdurrahman Efendi'nin mezarı, daha çok tasavvuf ve tarikat ehli kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Kumuh'un yerli halkının yanında çevre illerden gelen kişilerce yoğun olarak

[320] İlyas Kayayev, "Gazi Kumuhskoye Şamhalstvo (XV-XII vv.)." *Federalnaya Gazeta Nastoyaşeye Vremya No:38. 26 Eylül*. 2008.
[321] Said Saidov, a.g.ş.
[322] M. A. Musayeva, M.G. Şehmagomedova, "Soçineniye Abdurrahmana iz Gazikumuha "Padeniye Dagestana i Çeçni vsledstvii podstrekatelstva Osmanov 1294/1884."*Vestnik Dagestanskogo Nauçnogo Tsentra. No:43*. 2012.

rağbet görmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmesine rağmen daha çok perşembe ve cuma günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete ruhsal dengesi bozuk olanlar, çocuğu olmayan kadınlar, korkmuş olan kişiler ve felçli hastalar başta olmak üzere her türlü hastalıktan muzdarip olanlar, ailevi huzursuzluğu olanlar ve işsiz olanlar buraya gelmekte ve bu sıkıntılarından kurtulmak için zatın yüzü suyu hürmetine Allah'a sıkıntılarının giderilmesi için dua ederler. Ayrıca ziyarete gelenler bu zata Kur'an-ı Kerim okuyup ruhuna bağışlarlar.[323]

2.28.1.7.Kadı Hacı Muhiddin Efendi.

Adli teşkilatının temeli ve kadılık hanedanlığının atası Lak bölgesindeki kadı Hacı Muhiddin'e dayanmaktadır. Hacı Muhiddin kadının soyundan gelen Kadı Ziyauittin 1358 yılında kendi soyağacını oluşturdu. Kadı Ziyauittin atası Kadı Muhittin'in on beşinci nesilden torunu olduğunu ortaya koydu. Gazi Kumuh'ta okulun arkasında su kaynağının yanında Kadı Muhittin'e ait mezarı ve beyaz renkte iyi işlenmiş büyük bir mezar taşı bulunuyordu. Bir zamanlar mezar taşının yanında ziyaretçilerin bez bağlamaları için büyükçe bir direk bulunuyordu.[324] Mezar bakımsız kalmış, zaman içerisinde dağılmış ve mezar taşında nakşedilmiş yazı da artık okunmaz hale gelmiş. Günümüzde ise mezar taşının eski bulunduğu yerden bir kaç metre yukarı dağın yamacına doğru götürülerek yeri değiştirilmiştir, ancak toprak kayması sonucunda mezar taşının az bir bölümü görünmektedir. Rivayete göre Kadı Hacı Muhittin VII. yy.'da Dağıstan'a yerleşen Arap asıllı Ebu Müslim'in yakın dostu ve büyük bir ilim adamıydı. Ebu Müslim, Hacı Muhittin'i daimi kadılık görevine getirmiştir. Bir zamanlar çok ziyaret edilen bir mekân iken, zaman içerisinde siyasi ve toplumsal etkenlerden ötürü birçok ziyaret mekânı gibi Hacı Muhittin Efendi'nin mezarı da toplum tarafından unutuldu.

2.28.1.8.Partu Patima

Gazi Kumuh köyü girişinde, araba yolu üzerinde *"Partuvalil Rat"* (Partu Çayı) mevkiinde yer almaktadır. Rivayete göre Partu Patima, Aksak Timur'un (1395) ordularını Lak topraklarına girdiğini haber alınca, Partu Patima vefat eden kardeşi Ahmet'e ait zırhını kuşanır ve erkek kılığıyla savaşarak Aksak Timur'un en cesur askeri Tugayı mağlup ettiği anlatılır. Bu olaydan cesaret alan Lak birlikleri, hücuma başlayınca düşman ordusu bölgeyi terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. 2002 yılında *"Daraççi"* (Kardelen) dernek başkanı Meryem İlyasova öncülüğünde Partu Patima için görkemli bir anıt dikilmiştir.[325] Anıtın sol tarafında, yaklaşık iki metre ve 80 cm. yüksekliğinde öne doğru eğik *"Dilek Kaya"* adını verdikleri kayalar bulunmaktadır. Kayanın çevresinde irili ufaklı çok sayıda taş

[323] Said Saidov, a.g.ş.
[324] İlyas Kayayev: "İnozemnıye familii Dağıstan". Federalnaya gazeta *Nastoyaşeye vremya* 2009 No 47, 4 Aralık.
[325] M. Tsahayev, "Partu Patima-Simvol mujestva, svobodı, lyubvi k rodine." *Mahaçkalinskiye İzvestiya.* Vıpusk № 33/ 23.08.2013.

görmek mümkündür. Ziyaretçiler bu kayanın üzerine taş koyarlar, şayet bu duvara taş yapışırsa o kişinin dileğinin kabul olacağına, aksi takdirde ise kabul olmayacağına inanılır. Yine Partu Patima ziyaretine muhtelif amaçlarla gelen ziyaretçiler *"Allah'ım bana hayırlı bir kısmet aç, Allah'ım bu zatın yüzü suyu hürmetine hayırlı bir evlat nasip et"* şeklinde dua ederler. Bazı ziyaretçilerin bir kâğıda yazı yazıp taşın altına koydukları görülmektedir.[326]

2.28.1.9.Kabir Hacı Ali Efendi.

Bolşevizm'le birlikte Gazi- Kumuh'un sınırları içerisinde yer alan birçok türbe, mezar ve ziyaret mekânı gibi şeyh Hacı Ali'nin mezarını da tahrip edilmiştir. Eski kabristanın bulunduğu buraya, kolhozun küçükbaş hayvanları için barınak inşa edilmiştir. Zatın mezar taşı da ikiye bölünerek, ahırın Pazar tarafına bakan duvarın içine yerleştirilmiştir.

Mevcut kaynaklardan Kabir Ali Hacı'nın XV. yy. ortalarında dünyaya geldiği, 1528 yılında Gazi Kumuh'ta vefat ettiği öğreniyoruz. Mezarı *Smirdalov* kabristanında yer almaktadır. Şeyh Hacı Ali'nin bölgeye Semerkant vilayetinden geldiği ve yöre halkı arasında İslam'ı neşrettiği rivayet edilmektedir. Yöre halkıyla yaptığımız görüşmede zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında nitelikli bir bilgiye ulaşamadık. Ali Hacı kaleme almış olduğu *"Küçük Muhtasar,""Durar al-Azkar"* günümüzde Dağıstan ve Çeçenistan medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır.[327] Geçmişte yöre halkı Ramazan bayramı ve Kurban bayramı sabahları erken saatlerde şeyhin mezarını ziyaret edilirken, mezarın tahrip edilmesiyle birlikte ziyaret yeri işlevselliğini yitirmiştir.[328]

2.2.8.1.10.Şeyh Ebu-Bekir

Gazi Kumuh'ta *"Smirdalov"* kabristanında Şeyh Hacı Ebu Bekir Efendi'ye ait ziyaret yer almaktaydı. Yöre halkı kurak dönemlerde toplu halde ziyaret mahalline giderek burada yağmurun yağması için dualar ederken, tahrip edildiğinden günümüzde mezarın yeri dahi belli değildir. 1872 yılında Fata Ali Bekir liderliğindeki ayaklanmada, Fata Ali Bek cepheye giderken: *"Rusa karşı şehit düşersem beni Şeyh Hacı Ebu Bekir'in yanında defnedin"* vasiyet ettiği aktarılır. XX. yy. 1930'lu yıllardan sonra toplum tarafından yoğun rağbet gören ziyaret, türbe vb. mekânlar iktidar hükümeti tarafından ya tahrif edilmiştir, ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Şeyh Şamil'in esaretlerinden sonra *(29 Ağustos 1859)* Şeyh'e yakın olan Abdurrahman as-Suğuri, Ali Hacı Saltinskiy, Fata Ali Bek gibi isimler Ruslara karşı 1877 yılında yeni bir ayaklanma başlatmıştır. İsyanın neticesinde isyana Dağıstan ve

[326] Abu Abdullah Abdullayev 1974 Mohaçkale Doğumlu. Diş Hekimi.
[327] (http://alpan365.ru/perepischiki-iz-gazi-kumuxa/02.04.2015).
[328] S. Saidov, a.g.ş.

Çeçenistan'ın muhtelif bölgelerinden otuz bine yakın Dağlı katılmıştır. Ancak ayaklanma kısa bir sürede bastırıldı ve Fata Ali Bek yanındaki bir kaç kişiyle 1778 yılında idam edildi.

2.28.1.11.Ziyaret Alişi

Kaynak kişilerin Alişi ziyareti Gazi Kumuh'un *"Gazi-Kurça"* mahallesinde yer almaktaydı. Mezarın başında üzerinde Arapça yazılı, orta boyda bir mezar taşı bulunmaktaydı. Kutsal mekânlara yönelik toplu tahribat başlayınca, buradaki mezar taşı da kayboldu. Bunun dışında sözünü ettiğimiz mahallede kaynak suyunun arkasında, sokağın içinde halk arasında *"Azil-zilü"* olarak bilinen ziyaret yer almaktaydı. Eskiden, mezarın baş kısmında, ziyarete gelen kişiler tarafından dileklerini dileyip çaput bağladıkları direk dikiliyken, günümüzde söz konusu direk ve buna bağlı uygulamalar görülmemektedir.[329]

2.28.1.12.Şeyh Reyhanat

Lak halk efsanesi on dört nesil evvel Dağıstan toprakları Gogi-Magogi (Yecüc Mecüc) olarak bilinen kavim tarafından istila edildiği anlatılır. Acımasız istilacı kavim, Gazi Kumuh'a yaklaştığında, köy sakinlerinin eli silah tutan gençleri, yaşlıları ellerinde silahlarla pazarın kurulduğu, köyün ana girişinde beklemeye koyulurlar. Köyün kadınları ve çocukları evlerinin damlarına düşmana atılmak üzere taş yığmışlardır. Köy meydanının üst tarafına doğru gölün kıyısında Reyhanat olarak bilinen bir dul kadın yaşardı. Reyhanat'ın en büyüğü yirmi dört en küçüğü on dört yaşlarında üç oğlu vardır. Savaşın yaşandığı gün Reyhanat çocuklarına vatanlarının düşman istilasından kurtarılmasını ve düşmanın yok edilmesi gerektiğine dair çok içten ve hararetli bir konuşma yapar. Oğullarını savaş alanına uğurladıktan sonra kendisi de elinde Kur'an'la evin damında dua etmeye başlar. Savaş başlayalı çok olmamıştı ki bir oğlunun cesedini evlerinin önüne getirirler. Evlerinin damında Kur'an, dua ile meşgul olan Reyhanat, sabır ve metanetini korumuştur. Aradan çok geçmeden ikincisini, derken akşamüstü üçüncü oğlunun da cesedini diğer kardeşlerinin yatına yatırırlar. Köyün kadınları Reyhanat'ın göstermiş olduğu erdemlik karşısında:*"Reyhanat senin oğullarının hepsi öldü, aşağıda yatıyorlar sen kime dua ediyorsun?"* diye sorarlar. Reyhanat*: "Savaş alanında benim daha çok oğlum var, onların, kardeşlerinin öldüklerinden haberleri olmamalı."* yanıtını vermiş. Evinin damından harp meydanını izleyen Reyhanat, savaşın düşman lehine sonuçlanacağını anlayınca, evinin damından aşağı inerek ölmüş çocukların kabzalarından kılıçlarını alarak *"Allah'ım bu ordu karşısında bizleri mağlup etme."* diye dua ederek katledilen oğullarının intikamını almak için, savaş meydanına koşmuştur. Onun yapmak istediği şeyden ne damdaki diğer kadınlar, ne de savaş meydandaki erkekler vazgeçiremediler. Yorgun düşmüş düşman saflar önüne geleni deviren kadını

[329]Abdulmecid Kayayev. "Federalnaya gazeta." *Nastoyaşeye vremye No 33.27* Ağustos Mohaçkale 2010.

görünce şaşkınlıklarını gizleyemiyorlardı. Savaş meydanında ağır yara alan Reyhanat, ayakta duramaz hale gelince Kumuh'a dönerek damlarda onu seyreden kadınlara *"Bacılarım benim elimden bu kılıçları alın. Bunlar son düşman ölene kadar yere düşmemeli."* 'diye bağırmıştır. Bir anda bütün kadınlar damlardan inerek düşmana karşı hücuma geçtiler. Bu olaya şahit olan köyün erkekleri, kadınların cesaretinden güç alarak son bir kez daha düşmanın üzerine yürümüştür. Düşman ordusu mağlup olacağını anlayınca dereden aşağıya doğru kaçmıştır. Reyhanat'ı evine getirmişler. Almış olduğu ölümcül yaradan fazla yaşayamamıştır. Kumuh halkı onu evliya sıfatıyla defnedip mezarın başına büyük bir mezar taşı diktiler.[330] Bu ziyaret mekânı yöre halkı tarafından gelen ziyaretçiler tarafından çeşitli amaç ve istekler doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma olmak amacıyla gelirler. Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurulduğu rivayetleri de bulunur.[331]

2.28.1.13.Murtaz Ali Han (1703-1743)

Murtaz Ali Han'ın mezarı Gazi Kumuh ilçe merkezi sınırları içerisinde eski mezarlığında, tek minareli caminin yanında yer almaktadır. Lak topluluğun milli kahramanı Murtaz Ali Han, Nadir Şah'a karşı yürüttüğü mücadelesinde Laklar ile birlikte parça parça olan Dağıstan toplulukları düşmana karşı birleştirmeyi başarmıştır. 1742 yılında Turçidağ mevkiinde karşı karşıya gelen iki ordunun savaşı, Dağlı toplulukların lehine sonuçlanmıştır. Şah bozguna uğratılmıştır. Ancak Murtaz Ali Han karnından ciddi yara almıştır ve çok geçmeden vefat etmiştir. Mezar taşında H. 1154/ 1742 tarihi kayıt yer almaktadır. 1990 yılına kadar mezarlığında yer alan cami, konserve fabrikası olarak kullanılmıştır. Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birlikte, zaman içerisinde unutulan, tahrip edilen bir kısım ziyaretler, mezarlar, türbeler vb. yapılar tekrar gün yüzüne çıkmıştır.[332] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Ziyarete herhangi bir rahatsızlığı bulunan ve belli bir dileğinin gerçekleşmesini isteyen kişiler tarafından gidildiği gibi, türbesi yöre halkı tarafından daha çok ziyaret amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Buraya gelen ziyaretçiler, bu zatın ruhuna Kur'an okuyarak ve dua ederek ziyaretlerini yapıp ayrılırlar. Bazen buraya ziyarete gelen kişiler, gücü nisbetinde kâğıt cinsinden para bırakırlarmış. Bu paradan ihtiyaç sahibi olan kişiler ihtiyaçları nisbetinde alırken, günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. [333]

2.28.2.Guhal Köyü

[330] M. C. Mihailoviç, a.g.ş. s. 88-89.
[331] İlyas Magomedov, 1975 Mohaçkale Doğumlu. Serbest Meslek.
[332] G. Ş. Kaymarazov, *Oçerki İstorii Dagestana*. İzdatelstvo Nauka Moskava 1971, s. 86.
[333] İlyas Magomedov, a.g.ş.

2.28.2.1.Şeyh Hacı Ahmet Efendi.

Gazi Kumuh'un 7 km. kadar Kuzeyinde Hanar köyünün eski mezarlığında şeyh Hacı Ahmet Efendi ve eşi Nefisat (Nefise)'ye ait ziyaret yer alırken, 1938 yılında ziyaret yeri tahrip edilmiştir. Dolaysıyla günümüzde böyle bir ziyaret yeri bulunmamaktadır.[334]

2.28.3.Guymi Köyü

2.28.3.1.Şeyh Efendi Türbesi.

Gazi Muhammed Şeyh Efendi Türbesi, Guymi köyü sınırları içerisinde köye 300 metre uzaklıkta yer alır. Tek odadan meydana gelen türbenin boyutları 4,5x2,5 metredir. Türbenin giriş kısmı genellikle ziyaretçiler tarafından yemek pişirilmek için kullanılmaktadır. Türbe iyi işlenmiş büyük taşlarla toprak harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Türbenin güneybatı cephesinde duvarın üstünde Arapça yazısıyla H.1286/1869 tarihi kayıt yer almaktadır. Şeyh Şamile yakınlığı ve dostane ilişkilerden dolayı, Gazi Kumuh Hanı Muhammed Mirza(1815-1838), Gazi Muhammed Efendi'ye karşı tavır almıştır. Bir gün Muhammed Mirza, Şeyhi sarayına davet eder, ona yemek sırasında, Gazi Muhammed Efendi'ye içmeyeceğini bildiği halde bir kadeh şarap uzatmış, Şeyh bunu kibarca reddetmiştir. Han'ın ısrarları üzerine Şeyh: *"Eğer üst üste konulmuş on tane ekmeğin, en üsttekine bir damla şarap dökülürse en alttakini yiyemeyeceğim."* der. Han Şeyh Gazi Muhammed Efendi'nin tolum üzerindeki etkisini bildiği için, Şeyh'ten, Gazi Kumuh toprakları üzerinden Rus ordularına geçişini izin verecek bir fetva vermesini istemektedir. Ancak Şeyh, Muhammed Mirza'ya hitaben: *"Eğer bunu yapacak olursan ne bu millet ne de tarih seni affeder."* diyerek karşı çıkmış. Şeyhin konuşmalardan rahatsız olan Han, yanındakilere Şeyhi dövmelerini ve ağzına şarap dökmelerini daha sonra zindana atmalarını emretmiştir. Zindanda gecenin bir vaktinde Şeyh karanlığın içinden bir ses duyar *"Allah'ın izniyle zindandaki bütün kilitler açılmıştır. Çık ve kaç buradan."* deniyordu. Şeyh *"Hayır bir yere kaçmam. Allah bana ne yazdıysa o olacaktır. Ben onun kölesiyim."* dediği anlatılır. Ertesi sabah Han Şeyhin gözlerini oyulmasını emreder. Şeyh iyileşip kendine geldikten sonra, Şeyh Şamil'in 1859 yılında teslim olmasına kadar onun yanında bulunmuştur. Aynı yıl, Şeyh Şamil, Gazi Muhammed Efendi'yi yanında Kaluga'ya götürmeye çalışsa da, Şeyh Gazi Muhammed Efendi köyüne dönmeyi tercih etmiştir. Köye döndükten bir kaç gün vefat etmiştir. Günümüze kadar ayakta duran türbe, yeğeni Veli Hacı tarafından inşa edilmiştir.[335] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline, yağmur duasına gidilir. Bunun dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret

[334] Abdulmecit Kayayev, a.g.m.
[335] M. Şurpayeva, *Legendı i Bılı Kazi Kumuha*, Mahaçkala 1993, s. 35-37.

edilmekte ve niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçilerin bir kısmı dilek dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar. [336]

2.28.4.Hüri Köyü

2.28.4.1.Musa Efendi Türbesi.

Musa Efendi Türbesi, Hüri köyüne mezarlığında yer alır. Türbenin iç kısmında duvarlara kaba sıva ve badana yapılmıştır, toprak zemine her hangi bir malzeme döşenmemiştir. Hüri köyü, Lak bölgesinde yer alan en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Üzerinde Arapça yazılı tarihi bilgiler içeren en eski mezar taşları ve yazılı eserleri Kumuh Sumbatl ve Huride gibi yerleşim merkezlerinde bulmak mümkündür. Halk arasında Musal Katta olarak bilinen *"Musanın Evi"* mezar taşında: *"Burada Hicri 867/1462 yılında Budday oğlu Muhammed defnedilmiştir."* yazılıdır. Burada Budday'ın oğlu Muhammed defnedilmiş olmasına rağmen Hüri halkı arasında *"Musa'nın Evi"* olarak bilinen bu ziyaret yeri halk tarafından rağbet görmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline yağmur duasına gidilmekte ve kurbanlar kesilip yağmurun yağması için dua edilmektedir. Bunun dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret edilmekte ve niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçilerin bir kısmı dilek dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar. [337]

2.28.4.2.Vatsilu Dağı

Hüri köyü çevresinde Lak topluluğu tarafından kutsal kabul edilen, Vatsilu dağı yer almaktadır. Vatsilu dağı İslamiyet'ten önceki dönemlerde, Lakların dini ve içtimai hayatında önemli bir yer tutmaktaydı. Lak milletinin kutsal olarak kabul ettikleri Vatsilu Dağı, Osetya halkı için sel, dolu, uzun süren yağmurlar veya bunun tam tersi kuraklık gibi tarım arazilerine zarar verecek tabiat olayları karşısında, dini ritüelleri yerine getirdikleri Vatsille dağıyla paralellik arz ettiği ifade edilmektedir. [338]

---

[336] Abu Abdullah Abdullayev, a.g.ş.
[337] S. Saidov, a.g.ş.
[338] L. İ. LAvrov, *Arheologiçeskiye Razvedki v Dagestane, 1947-1950 gg./Sbornik muzeya Antropologii i Etnografii.İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.C.14*. Moskva-Leningrad 1953, s.258.

Vatsilu Dağı, gökyüzünde altın at arabasıyla gezen (Ognenaya Kolesnıtsa), paganistlerde Tanrı Pari'nin yerine geçen, İsevi'lerde ise Aziz İlya ile özdeşleştirilen mitolojik bir kahramandır. Halk, Vatsilu'yu Pari'ye âşık olan Barhhu mitiyle özdeşleştirmektedir. Pari'nin isteği üzerine bir hendek eşilmiştir. Çıkan toprak dağ halini almış ve tuzun altında kalmıştır.[339]

Lakça Va-tsil-lu, *"tuzun altında yatan"* manasına gelmektedir. Vatsilu Dağı'nın zirvesinde, iki dağın arasında ancak günahsızların geçebileceğine inanılan yarık bulunmaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar, bu dar geçitten geçtiklerinde dualarının mutlak kabul olacağına inanırlar. Eskiden olduğu gibi, günümüzde de Vatsilu Dağı'na kurak mevsimlerde yağmur duasına çıkılmaktadır. Vatsilu, Lak toplumunun dini hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Burada dini ve milli bayramlarda kurbanlar kesilir, merasimler düzenlenir, ziyaretçilerin yanlarında getirmiş oldukları sadakalar dağıtılır, akabinde dualar edilir. Dağıtılan sadakalar hasta olanlara, çocuk emziren kadınlara da ulaştırılır.[340]

2.28.5.Uri-Mukar Köyü

2.28.5.1.Abdullah Veli Efendi Türbesi

Lak ilçesi sınırları içerisinde yer alan Uri-Mukar köyü Mohaçkale'ye 144 km, ilçe merkezine 18 km mesafede kuzey batı yönünde yer almaktadır. Çaroda ve Gunib ilçeleriyle sınırları olan Uri-Mukar beldesi, Kamahal, Palisma, Kurhi, Kiharçi gibi küçük köylerin birleşmesi neticesinde Uri-Mukar köyü meydana gelmiştir. Araştırma konumuz kapsamında Uri-Mukar beldesi sınırları içerisinde iki ziyaret yeri tespit edilmiştir. Uri-Mukar beldesinde Türbesi olan ve halk tarafından Şeyh Vali Abdullah Efendi olarak bilinen zat kökleri itibariyle Şumatli köyünden olduğu ifade edilmektedir. Uri köyünde çobanlık yapan Vali Abdullah rivayete göre, koyunları kurtlara emanet ederek her cuma namazını Beytullah'da kılarmış. Köy halkından birisi bir gün koyunların yanında çobanı görmeyince Zatı azarlayarak tart etmişler. O olaydan sonra köyü terk etmeye karar verir. Köyün batı tarafında yer alan dağa ulaştığında köy halkı yaptığından pişmanlık duyarak, ondan geri dönmesi için özür dilemişseler de, ısrar etseler de, onların yalvarmaları bir sonuç vermemiştir. *"Ben sizin aranızdan ayrılıyorum. Benimle gelmek isteyen varsa gelebilir."* demiş. Köy halkı arasından Meryem adında bir kız ona eşlik etmiştir. Vali Abdullah elindeki asasını köye doğru savurarak: *"Asamın düştüğü yere kızı ayrı, kendisini ayrı defnetmelerini, ziyarete gelenler, Allah'ın Selam'ını önce Meryem'e sonra kendilerine"* vermeleri vasiyetinde bulunmuştur.

[339] http://daglegenda.blogspot.com.tr/2012/05/blog-post_20.html (22.02. 2015)
[340] İ. Magomedov, a.g.ş.

Abdullah Veli Efendi Türbesi Uri-Mukar beldesinin eski mezarlığında hafif yükseklikte dut ağaçların arasında yer almaktadır. Türbe 1990-lı yıların başında restore edilmiştir. Türbenin çatısı kayrakla kaplı olup, türbenin ön kısmı açıktır. Türbenin eni beş, uzunluğu yaklaşık dokuz metredir. Vali Abdullah Efendinin mezarı zeminden yaklaşık kırk santim kadar yüksekliktedir. Zemine ziyaretçiler tarafından getirilen halılar, kilimler serilidir. Mezar iç duvarların duvar kâğıdı kullanılmıştır ve duvarlar yeşil bayraklarla süslenmiştir.

Vali Abdullah Efendi'nin kabrinde bazı akşamları nur çıktığını ifade ediyorlar. Bir rivayette, yaz gününde nerden geldiği bilinmeyen kelebeklerin Vali Abdullah Efendi'nin kabri etrafında uçuştuklarını, ertesi gün tek bir tanesinin bile kalmadığını ifade ediyorlar. Kendilerine başvurduğumuz kaynak kişilerden Meryem Hanım, 1970'li yıllarda, burayı yıkmak amacıyla, Mohaçkale merkezden ekiplerin geldiğini, esrarengiz olaylar sonucunda bundan vazgeçmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Meryem Hanım, Mohaçkale 2 No'lu şehir hastanesinde yatan bir hastanın itiraflarını ve gizemli olaylardan şu şekilde bahsetmektedir: "1976 yılında biz sekiz kişilik bir ekip olarak Uri-Mukar köyüne türbeyi yıkmak için vazifelendirilmiştik. Türbenin kapısında büyüyüp küçüldüğü iddia edilen bir taş bulunuyor dediler. Aslında ben, ne o kayayı parçalamak, ne de türbeyi yıkmak istiyordum. Ekipten iki arkadaş kayanın etrafına demir çember bağlamak isterken adeta elektrik çarpar gibi çarpıldılar. Türbeyi yıkmak için getirilen iş makinelerini çalıştıramadık. Dönüş yolunda Gazi Kumuh'a varmadan çarpılan o iki arkadaşımız ansızın öldüler. Diğer beş kişi bir yıl içinde garip sebepler neticesinde öldü." Vali Abdullah Efendi, Uri-Mukar köyüne gelmeden Kuli ilçesine bağlı Sumbatl köyünde zengin bir ağanın yanında çobanlık yapmaktaydı. Ağanın bir kızı ve dört oğlu vardı. Köy halkı arasında *" Çoban Abdullah ağanın kızıyla evlenmek istiyor."* şeklindeki dedikodular çıkınca, ağa ve oğulları yetim ve kimsesiz Abdullah'ı öldürmeye karar vermişler. Köyün dışındaki derenin kıyısına gelince, Abdullah Efendi öldürülmeden önce namaz kılmak için izin istemiştir. Abdullah Efendi üzerindeki çuhasını (abasını) akan dereye atar. Akan su iki yana ayrılmıştır. Bu olaya şahit olan ağanın oğulları koşarak olay yerinden uzaklaşırlar. Namazını kıldıktan sonra Abdullah Efendi dereden siyah renginde bir taşı alıp köye dönerek, *"Bu taş benden sizlere armağan olsun."* diyerek derenin kenarına bırakır. (Sözü edilen taş Sumbatl köyünde uzun süren yağışlarda, yağmurları durdurmak için taşı dualar eşliğinde ederler. Israrlar işe yaramayacağını sürtüyorlar). Başta köyün ağası olmak üzere, köy halkı Abdullah Efendi'ye gitmemesi için ısrar edince, hiç olmazsa bize bir keramet bırak demişler. Abdullah Efendi: *"Madem öyle, sizin koyunlarınızda otuz üç kaburga olacaktır ve sizin köyünüzde evde kalmış kız sayısı çok olacaktır."* demiştir. Ayrıca Vali Abdullah Efendi'nin türbesinin güney tarafında yazın soğuk, kış mevsiminde don tutmayan ve uzun zaman kapalı ortamda tutulmasına rağmen, hiç koku almayan, halk arasında şifalı olduğu inandıkları kaynak bulunmaktadır. Uri-Mukar beldesi kuzeybatı yönünde, halk

tarafından yoğun olmamakla birlikte ziyaret edilmekte ve Vali Abdullah Efendi'nin bazen inzivaya çekildiği, dağın zirveye yakın bir mevkide güney yönüne bakan orta derinlikte bir mağara bulunmaktadır. Türbedar Abidi Guseynov'un ifadesine göre Vali Abdullah Efendi, sıcak mevsimlerde bazen bu mağarada aylarca ibadetle meşgul olurdu. Bu ziyaret mekânı yöre halkı tarafından ve civar köylerden gelen ziyaretçiler tarafından farklı amaç ve dilekler doğrultusunda yoğun olarak ziyaret edilmektedir.[341] Vali Abdullah'ın türbesinde dilekte bulunanın çoğu zaman dileğinin gerçekleştiğine inanılır. Halk arasında Vali Abdullah'a adanan kurbanlık koyun serbest bırakıldığında, koyunun kendisinin ziyaret mahalline geldiği rivayet edilir. Bu nedenle sürünün başındaki koyun doğru istikamette ilerliyorsa, halk arasında bir *"Vali Abdullah'a ait kurban gibi ilerliyor."* ifadesi yaygın olarak kullanılmaktadır. Türbe, çocuğu olmayan kadınlar, ailevi sıkıntıları olan, geçinemeyen aile bireylerin aile içindeki huzurunu temini için ziyaret edilmektedir. Uri-Mukar halkı eskiden kurak mevsimlerde yağmur duası için türbeyi ziyaret ederken, günümüzde bu uygulama görülmemektedir. Nadir de olsa, sanduka ve üzerindeki örtüyü öpen, etrafında dönen ziyaretçileri görmek mümkündür. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar. Bazı ziyaretçiler, sandukanın yanına kendilerine ait bir parça elbiseyi bırakmaktadırlar.[342]

2.28.6.Kukni Köyü

2.28.6.1.Şeyh Hacı Musa Efendi

XVIII.-XX. yy. ortalarına kadar Kukni köyü Lak toplumu arasında eğitim, kültür, sanat değerleriyle meşhur bir yerleşim bölgesiydi. XVIII. yy. ortalarında köyde açılan medresede, Dağıstan'ın muhtelif bölgelerinden gelen ilim erbabının burada hocalık yaptıkları bilinmektedir. Günümüzde harabe halinde olan medrese, Türbesi Hunzah'ta bulunan Ebu Müslim'in kardeşi olduğu tahmin edilen, Hacı Musa tarafından inşa edildiği iddia edilmektedir. Kuda Süleyman oğlu Şeyh Hacı Musa 1846 yılında Kukni köyünde dünyaya gelmiştir. Hacı Musa'nın kendi köyünde yaşayan bir başka âlim zatla, keramet ve olağanüstü yeteneklerine sahip olup olmadıkları hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Aynı gün Kukni köyünde bir cenaze olmuştur, Hacı Musa tartıştığı zata akşam namazından sonra, yeni defnedilen zatın mezarını şahitler huzurunda açmasını söyler. O zatta kendisine denildiği, akşam vakti mezarı açarlar ve mezarın içinde ölünün başucunda Kur'an okur vaziyette Hacı Musa Efendi'nin ruhunu görürler. Musa Efendi ile tartışmaya giren zat hatasını kabul etmiş ve özür dileyerek oradan ayrılmıştır. Bunun dışında, yörede birinin hayvanı kaybolduğu vakit Hacı Musa Efendi'nin yanına giderek derdini arz ederler. Musa Efendi ise *"Filan yere git hayvanın veya her ne kaybettiysen orada bulursun."* dediği aktarılır. Hacı Musa Efendi vefatından önce yakınlarına: *"Ben yakında öleceğim*

[341] Abidi Guseynov 1940 Guşi doğumlu. Emekli
[342] Meryem 1952 Uri-Mukar doğumlu. Emekli Doktor.

ve benim öldüğüm gün şiddetli yağmur yağacaktır, sizin sıkıntıya girmemeniz için sizden mezarımı önceden kazmanızı istiyorum." dediği anlatılır.

Türbesi yöre halkı tarafından daha çok özel günlerde ziyaret edilmektedir. Türbe yöre halkının yanı sıra çevre illerden gelenler tarafından da ziyaret edilmektedir. Daha çok akıl ve ruh hastaları, felçli insanlar geldiği gibi yaşı ilerlediği halde evlenemeyen gençler, kısmetlerinin açılmasını isteyenler, herhangi bir işte çalışmayan kişilerin bir iş sahibi olabilmek ve ayrıca çeşitli amaçları olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Yaptığımız gözlemler neticesinde ziyarete gelen kişiler türbede Kur'an okuyup dua ederler. Kısmeti kapalı olan gençler ziyaret ederek kısmetlerinin açılacağını ummaktadırlar.[343]

2.29. Levaşa İlçesi

2.29.1.Kuletsma Köyü

2.29.1.1.Kuletsmalı Şeyh Hacı Ali Efendi

Ali Hacı Efendi 1937 yılında Levaşi ilçesine bağlı Kuletsma köyünde dünyaya geldi. Küçük yaşta ilme olan düşkünlüğünden dolayı babası tarafından kendisini yetiştirmesi için devrin âlimlerinden Şazili ve Nakşibendi tarikatının şeyhi İnholu Abdulhamit Efendi'nin yanına götürülür. Ali Hacı Efendi her türlü dini faaliyetlerin yasak olduğu dönemde zor koşullarda dinini yaşatmaya ve ayakta tutmaya büyük gayretler sarf etmiştir. Ali Hacı Efendi uzun yıllar Buynaksk merkez camisinde imam hatiplik görevini yürütmüştür. 1995-1996 yılları arasında Ali Hacı Efendi Dağıstan baş müftüsü görevinde bulunmuştur.

Ali Hacı Efendi ileri düzeyde birçok dile vakıf olduğundan *"Abu Lugat"* (Dillerin Babası) lakabıyla da bilinirdi. Bilgin önemini sürekli dile getiren Ali Hacı Efendi, İslam tarihinin de sürekli altını çizerek önemine vurgu yaparmış: *"Eğer ben tarih okumasaydım din eğitimi ve neşriyatı yapamazdım."* demiştir.

Şeyh Hacı Ali Efendi 2006 yılında Said Efendi den icazet almıştır. İlerlermiş yaşına ve sık sık rahatsız olmasına rağmen ilim ve zikir meclislerini hiç ihmal etmemiştir. Muhterem Ali Hacı Efendi 13 Ekim 2013 yılında vefat etmiştir. Ali Hacı Efendi doğduğu Kuletsma köyünde defnedilmiştir.

---

[343] Abdullah Abduragimoviç Havçayev, 1948 Kukni Doğumlu 2000-2001 yılları arasında Başkent Şehir Mahkemesi Başkanı Birinci Yardımcısı.

Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Mezar her türlü sıkıntı ve rahatsızlığı olan insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Daha çok tarikat ehli kişiler tarafından bu ziyaret rağbet görmektedir. Bununla beraber Şeyh Hacı Ali Efendinin mezarı ziyaret amaçlı olarak ta ziyaret edilip dualar edilmektedir.[344]

2.30. Muharrem-Kent İlçesi

2.30.1.Geliyar Köyü

2.30.1.1.Şifalı Su (Darman Su)

Su kütlelerinin (pınar, göz, kaynaklar) korunması için, bazen bir dini, bazen tıbbi isimler verilir. Bunlardan bir tanesi de Muharrem-Kent ilçesi Gilyar köyün güneybatı istikametinde yer alan *"Derman-Su"* şifalı su kaynağıdır. Bu suyun böbrekteki taşların düşürülmesine, cilt hastalıklarına ve romatizma hastalıklarına iyi geldiği söylenir.

2.30.2.Gereyhanovo Köyü

2.30.2.1.Celil Baba

Celil Baba 1878 yılında Tselagün köyünde dünyaya geldi. Celil Baba türbesi Muharrem-Kent ilçesine bağlı Gereyhanovo'da (eski Sovetskoye köyü) yer almaktadır. Bir asra yakın hayat sürmüş olmasına rağmen, Cemil Babanın bir ailesi olmamıştır. Yetimlere, fakirlere karşı düşkün olan Celil Baba, zamanının önemli kısmını ibadet ve zikir ile geçirirmiş. Za Celil Baba'nın sağlığında, yöre halkı arasında herhangi bir rahatsızlığı olan kişilerin yanına giderek şifa bulduklarına inanılırdı. Zat hakkında yazılı her hangi bir bilgi yoktur. Hakkında elde edilen bilgiler daha çok sözlü rivayetlerden ve hakkında anlatılan menkıbevi olaylardan ibarettir.[345]

2.30.3.Samur Ormanlığı

2.30.3.1.Anifa Baba Türbesi

[344] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[345] R.Kurbanismailova, a.g.ş.

Anifa Baba türbesi Samur ormanlık alanın içinde yer almaktadır. Zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkından her hangi bir bilgiye ulaşamadık. Türbenin kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Ancak günümüze kadar ulaşan mevcut kayıtlarda adına türbe yapılan zatın bir şeyh, veli olduğu ve 1718/1719 tarihlerinde vefat ettiği öğrenilmektedir. Türbenin Muhammed Anifa babanın vefat ettiği yıllarda yaptırılmış olması muhtemeldir. Yapı, güney-batı doğrultusunda dörtgen (türbeden) oluşmaktadır. Dörtgen şeklinde olan yapı, taştan sade ve basit durumdadır. Sacdan yapılmış basık olan kubbe, dörtgen kaide üzerine oturtulmuştur. Türbeye giriş kuzey yönüne bakan kapıdan yapılmakta ve türbenin kapısı oldukça büyüktür. İçeriye güneş ışığı girmesini sağlamak için düşünülmüştür. Türbenin etrafı tel örgü ile çevrelenmiştir. Gelen ziyaretçiler dileklerini dileyip ağaca çaput, bez, elbise vb. eşyalar bağlamaktadırlar.

Yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilen bu mekân daha çok, çocuğu olmayanlar, felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlarla beraber her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca türbe, aile içi sıkıntıları olan, kısmeti kapalı olan gençlerin kısmetlerinin açılması gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün yoktur. Ancak bayram arifeleri ve havaların açık olması tercih edilir. Ziyaret gelen kişiler, ziyaretin yanında bulunan ağaca dilek dileyip bez bağlamaktadırlar.[346]

2.30.4.Vini Yarağ (Yukarı Yarağ) Köyü

2.30.4.1.Şeyh Muhammed Yaragi'nin Evi.

Şeyh Muhammed Yarağskiy 1771 yılında Vini Yarag (Yukarı Yarag) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası köy imamıdır. Şeyhin dedesi Agul bölgesinde Kvardal köyünde bir kaç yıl hocalık yaptıktan sonra Vini Yarag köyüne dönüş yapmıştır. Şeyh Muhammed Efendinin, Hacı İsmail ve İshak adında iki oğlu, bir de Hafize isminde kızı vardır. Daha sonra Hafize, Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı olan Gazi Muhammed'le evlenecektir. Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerinde "Müridizm" harekâtının önderi, Şeyh Muhammed al-Yaraği Rusların uzun takibatı sonucunda 1825 yılında tutuklanarak ve yoğun koruma altında Tiflis'te bulunan General Yermolov'un karargahına götürülmek üzere Kurah Kalesine kapatılmıştır. Ancak Şeyhin müritleri tarafından korumalara düzenlenen saldırıcı neticesinde Şeyh kurtarılarak Agul bölgesi ve Gazi Kumuh'u geçerek Sogratl'e götürürler. Şeyh 1838 yılında Gunib bölgesine bağlı Sogratl köyünde defnedilmiştir. Vini Yarag köyünün güneyinde dağın eteklerinde, köy camisinin yanında iki katlı kayrakla kaplı düz çatısıyla taştan inşa edilmiş ve şimdilerde yıkılmak üzere olan mütevazı yapı tarihe Şeyh Muhammed Yarağskiy'e aittir. Şeyhin evinin yanında ve arka cephede düz ve kaba bir taşla inşa edilmiş düz duvarları yer almakta ve evin

[346] Aliyev Şarafudin Magomedoviç 1952 Kalyal Doğumlu. DGPU. Coğrafya Bölümü Dekanı.

giriş ve çıkışları evin yan tarafından yapılmaktadır. Evin zemin katı muhtemelen kiler olarak kullanıldı tahmin edilmektedir. Evin üst katında üç tane küçük oda bulunuyor. Evinin toplam aktif olarak kullanılan alan 85 metre karedir. Evinin giriş tarafında, bu evini Şeyh Muhammed al- Yaragi ye ait olduğu belirten siyah bir mermer yerleştirilmiştir. Günümüzde Şeyhin evi, ziyaret mekânı olarak kullanılmaktadır. Buraya Dağıstan'ın her bölgeden ve her sosyal tabakadan ziyaretçi gelmektedir ve özellikle tasavvuf ve tarikatı ehli ziyaretçileri arasında çoğunluk oluşturmaktadır. Ziyaretçiler burada namaz kılarlar, özel günlerde zikir halkaları oluştururlar, şeyhlerine dua ederler ve ondan şefaat dilerler.[347]

2.30.5.Yukarı Kirki Köyü

2.30.5.1.Binet Baba Piri

Yukarı Kirki köyü eski mezarlığında ormanlık alanında, Pir Buba-Binet ait ziyaret yer almaktadır. Kirki köyü sakinlerin Binet Baba'nın tarihi ve menkıbevi kişiliği iç içe geçen bu şahsiyet hakkında bilgi veren yazılı ve sözlü kaynaklar bulunmamaktadır. Sadece yöre halkı tarafından çeşitli dilek ve amaçlar için ziyaret edilmektedir. Binet Baba Piri yetişkinler tarafından yağmur duası, kısmetin açılması, vb. dilekler için ziyaret edilirken, köyün gençleri son yıllarda üniversiteye giriş sınavların ve şartların ağır olmasından dolayı sınavlarında başarılı olmaları dilekler doğrultusunda ziyaret edildiği ifade edilmektedir.[348]

2.31.Nogay İlçesi

2.31.Edige kasabası

2.31.1.1.Edige Efsanesi

Edige kasabası Nogay halkının yoğun olarak yaşadıkları Rusya'nın sınır bölgesinde, Nogay steplerinde yer almaktadır. Kasaba, adını bir zamanlar Altın Ordu Başkumandanı Toktamış Han'a (1341-1405-08?) karşı amansız mücadele vermiş bir halk kahramanından almıştır.[349]

Nogay milli kahramanının göstermiş olduğu kahramanlıklardan dolayı bu millet onu anısına her yıl belli dönemlerde savaştığı ve adını verdikleri Edige alanında bir araya gelmektedirler. Asırlardan beri Nogay steplerde yaşayan halkı tarafından Edige günleri coşkuyla kutlanılmaktadır. Merasimlerde güreş, futbol vs. müsabakalar düzenlenmektedir. Burada kurban kesilir, sadakalar dağıtılmaktadır.

[347]http://flnka.ru/glav_lenta/4007-o-proishozhdenii-muhammada-yaragskogo.html.(27.08.2014).
[348] R. Kurbanismailova, a.g.ş.
[349] İlyas Kamalov, *Toktamış Han*. (maddesi). TDV. İSAM. C.41. s. 232.

Kesilen kurbanlar burada pişirilerek dağıtılır. Burada dağıtılan sadakalardan, evindehastası olan, çocuk emziren kadınlara burada pişirilen yemeklerden, dağıtılan sadakalardan şifa niyetiyle ziyaretçiler tarafından evlere götürülmektedir. Edige mevkii olarak düzlükte yer alan geniş bir vadidir. Edige'nin etrafı iğde, çam ve kayın ağaçlarla çevrilidir. Her yıl bahar mevsiminde Edige'yi gelincik çiçekleri süsler. Halk arasında alanındaki kırmızı gelincik çiçekler burada savaşan Edige ve onun yanındakilerin kanını temsil ettiğini inanılır. Edige'nin mezarı nerede olduğu bilinmiyor ama efsanevi Edige, Nogay halkı arasında yaşıyor olması bir gerçektir. [350]

2.32.1. Novo-Lak İlçe Merkezi

2.32.1.1.Haj İbrahim Türbesi

Hacı İbrahim Efendi türbesi Novo-Lak ilçe merkezi girişinde yer alan eski kabristanın batı yönünde, hafif tepelikte yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilmişolan türbenin üzeri sacdan yapılmış çatı ile örtülüdür. Türbenin herhangi bir mimari özelliği bulunmamaktadır. Zatın türbenin ortasında yer almakta ve etrafı yarım metre yüksekliğinde demir parmakları ile çevrilidir. Beyaz rengindeki mezar taşı yaklaşık 120 cm. civarındadır. Hacı İbrahim'in tarihi kişiliği hakkında herhangi yazılı bir bilgi mevcut olmayıp elde edilen veriler ise yöre halkından derlenen sözlü rivayetlere dayanır. Türbenin içinde kapının girişinde leğen içindeki ibrik dikkatimizi çekmiştir. Halk arasında Hacı İbrahim Efendi'nin Perşembeyi Cuma'ya bağlayan gece, burada abdest aldığını, ertesi gün ibriğin boşaldığını ve leğenin etrafı nemli olduğunu rivayet edilir. Türbedar her hafta ortasında ibriğin dolu olmasına dikkat eder. Çocuğu olmayanlar bu ziyarete gelip bu maksatlarına ulaşmak için Allah'a dua ederler. Eğer duaları kabul olup çocukları olunca burada mevlit okutur, kurban keser ve dağıtılır. Herhangi bir hastalık için bu ziyarete gelen kişiler Fatiha, İhlâs ve Yasin surelerini okuyup bağışlamakta Allah'tan şifa dilemektedirler. Ayrıca mezar taşının üzerindeki beyaz bezi vücudunun ağrıyan ve rahatsız olan bölgesine sürerler. Ziyaret alanında ağaçlara bez bağlama ve mum yakma gibi olgulara rastlanmamaktadır.[351]

[350] Abduraşit Orazayev, 1968 Tamazatübe Doğumlu. İmam Hatip
[351] İsmail Bialiyev, (Abrek Zalimhan)1977 Balyurt Doğumlu. Esnaf.

2.32.1.2.Bali Şeyh

Bali Şeyh mezarı Hacı İbrahim türbesinin üst tarafında ormanın derinliğinde yer almaktadır. Zatın mezarında mezar taşı yoktur. Mezar hafif bir çukurdan ibaret olup mezar taşı olmadığı gibi her hangi bir işareti de yoktur. Bali Şeyhin tarihi kişiliği hakkında herhangi yazılı bir belge bulunmayıp, hakkında elde edilen bilgiler daha çok sözlü rivayetlerden ve hakkında anlatılan menkıbelerden ibarettir. Yöre halkı arasında Bali Şeyh'in cuma namazlarını cemaatle kılmadığını, her hafta cuma vakti ipi alarak ormana gitmeyi tercih ettiği söylenmektedir. Bali Şeyh bu şekilde yıllarca köy halkından ayrı cuma ve bayram namazları kılmıştır. Günün birinde Boni-Evla köyünden Hac vazifesini yerine getirmek için giden zatın, bir mecliste kendisine Bali Şeyhi tanıyıp tanımadığını sorarlar. Bu zat ise, Bali Şeyh hakkında ne biliyorsa anlatır. Mecliste bulunanlardan biri: "*Bali Şeyh ikindi namazı için bu mescide gelecektir, o namaza durduğu vakit, siz onun çarıklarını saklayın ve seni vatanına götürmek için söz verene kadar da vermeyeceksin."* der. O zat kendisine söylenenleri yapar. İkindi namazı müteakip, Şeyh çarıkları koyduğu yerde bulamaz ve hakikatin ortaya çıktığını anlamıştır. Bali Şeyh: *"Seni yanımda vatanımıza götüreceğim, ancak bu aramızda sır olarak saklamanı istiyorum."* der ve sıkı sıkı tembihler. Bali Şeyh çarıklarını giydikten kısa zaman sonra Boni-Evla köyüne yakın, ormanlık alanına geldiğini fark eder. Bali, Şeyhin vefatından sonra göstermiş olduğu kerametinin daha fazla saklı tutmanın bir anlamı olmadığını düşünerek, gerçeğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Günümüzde zatın mezarının kuytu bir yerde olduğundan, özel günlerde ve sınırlı sayıda kişiler tarafından ziyaret edilir. Ziyaret sırasında Kur'an okunur ve dua edilir. Ayrıca, ziyaretin etrafında bez, çaput vb. bağlanmamaktadır.[352]

2.32.1.3.Hasbolat Efendi

Hasbolat Efendi Türbesi yine aynı mevkide yer almaktadır. Türbe desenli sacdan inşa edilmiş olup, 2 metre eninde ve 3,8 metre uzunluğunda bir mimari özelliği olmayan yapıdır. Hasbolat Efendinin mezarı türbenin ortasında yer almaktadır. Hasbolat Efendinin tarihi ve menkıbevi şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ziyaret için belli bir gün yoktur, haftanın bütün güleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelenler tarafından Kur'an okunup onun ruhuna bağışlamakta ve zattan şefaat umulmaktadır.[353]

2.33. Rutul İlçesi

2.33.1.Rutul İlçe Merkezi

[352] Irazbiyev Tagır Ramazanovıch, 1943 Novo-Lak doğumlu. Emekli
[353] Rustam Hasanbekov, a.g.ş.

2.33.1.1.Âşıklar Tepesi

Âşıklar tepesi Rutul ilçe merkezine 3-4 km. mesafede, güneybatı istikametinde yer almaktadır. Tepe, birbirilerine kavuşamama endişesini taşıyan âşıklar, askere, uzun yola veya uzun bir süre ayrı kalacak kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretler daha çok münferit olarak yapılmaktadır. Ziyaretçiler, ziyaretleri esnasında dilek dileyip çevrede yer alan ağaç ve çalılara çaput bağlamaktadırlar. Adağı olan ziyaretçiler koyun, keçi vs. kurban ederler, ancak birbirilerine karşı daha yoğun duygular yaşayan kişilerin, büyük baş hayvanın kurban ettikleri de anlatılır.[354]

2.33.1.2.Han Baba

Han Baba ziyareti Rutul ilçe merkezinin batısında, dağın yamacında, açık ormanlık alanında yer almaktadır. Araştırma bölgemizin birçok yerinde olduğu gibi burada da bez, çaput vb. bağlanması için uzunca bir direk dikilmiştir. Mezarın etrafında dileklerin kabulü için gelen her ziyaretçi duvara yerden bir taş koymaktadırlar. Bu nedenle mezarın çevresindeki duvar bir buçuk metreye ulaşmış ve mezarın bulunduğu yerde bir çukur oluşmuştur. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma amacıyla gelirler. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurduğu rivayetleri de bulunur. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.[355]

2.33.1.3.Zahitler Tepesi (Zahitler Ziyareti)

Zahitler tepesi Rutul ilçenin batısında halk arasında Nuh tepesi olarak bilinen mevkide yeralmaktadır.

Zahitler tepesi, geçmişte olduğu gibi, günümüzde her yıl Ağustos ayında, birçoktasavvuf ve tarikat ehlinden olan bir kısım zatlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler, zikir halkaları oluştur, mevlit okur ve dua ederler. Ağustos ayında ziyarete gidemeyenler, yıl içerisinde Rutul'un muhtelif bölgelerde bulunan diğer Sofilerin mezarlarını ziyaret ederler. Rutul ilçe merkezinde İslamiyet'in ilk izleri 1956 yılında bulunan mezar taşında: *"Bu mezar Muhammed Peygamber'in temiz simasını gören Mu'az'a aittir, H.651/ 1254yılında vefat etmiştir"* kayıt yer almaktadır.

Halk arasında Nuh tepesi, diğer adıyla *"Deavgay"* İslamiyet'ten çok önceleri de ziyaret edildiği bilinmektedir. Eski bir Yahudi mezhebine mensup Sadukilerin ve bölgede yaşayan Hıristiyanların

[354] Rauf Ramazanov, 1976 Rutul Doğumlu. Oğretmen.
[355] Gasanov Bahavuddin Hagi-Kurbanismailoviç, 1952 Rutul Doğumlu. Rutul ilçe Müze Müdürü.

burayı ziyaret ettikleri bilinmektedir. Mezar taşlarındaki sembollere baktığımızda bize bilgi aktaran kişileri haklı çıkarmaktadır. Bazı mezar taşlarında Davud yıldızı sembolleri görmek mümkündür.

Ziyaretçiler ziyaret tepesine, ayakları yalın olacak şekilde ulaşırlar. Ziyaret mahalline ulaştıklarında, mezarların sağdan sola geçerek mezar taşlarını öperler, akabinde iki rekât nafile namazı kılarak ziyaret yerinin etrafında dua ve zikirler eşliğinde yedi kere tavaf ederler. Tavafı tamamlayan kişi, mezardan aldığı bir tutam torağı yiyerek, ziyareti tamamlar. Böylece ziyaretçi kalben ve ruhen arınmış olarak, Tanrı'ya şükrederek buradan ayrılır. Rahatsızlığı olan bazı ziyaretçiler şifa bulmak amacıyla bazen burada bir iki gece yatıya kalmaktadırlar.

2.33.1.4.Sofiler Ziyareti

Sofiler Ziyareti**,** Rutul ilçe merkezinden yaklaşık 1-1,5 kilometre doğusunda elma ağaçları arasında bulunmaktadır. Ziyaret dört mezardan müteşekkildir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Sofiler ziyareti, genellikle çocuğu olmayan kadınlar tarafından çocuk sahibi olmak için, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türlü rahatsızlıkları olanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Rahatsızlığı olan kişiler şifa bulmak amacıyla bazen burada bir gece yatıya kalmaktadırlar. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması, maksadıyla ziyarete gelmektedir. Ayrıca çocuğu askere gidecek olanlar, geçirdiği bir kazadan sağlıklı bir şekilde kurtulması için vb. birçok dilek ve istekleri doğrultusunda burayı ziyaret etmekte ve şükür amacıyla kurban kesip dağıtılmaktadır. Gelen ziyaretçilerin bir kısmı burada dilek dileyerek çevredeki ağaçlara çaput bağlamaktadırlar.[356]

2.33.2.Amsar Köyü

2.33.2.1.Dül-Dül'ün Nal İzi

Amsar köyü sınırları içerisinde yer alan Yuldigov piri, yöre halkının dini hayatında önemli bir konuma sahiptir. Ulaştığımız kaynaklarda ziyaretin IX.-X. yy.'da ortaya çıktığına işaret etmektedir. Ziyaret enine ve uzunluğuna 1,5 metre olan bir taş yapıdır. Ziyaretin arkasında, ziyaretçilerin bez, çaput vb. bağlamaları için özel olarak direk dikilmiştir. Dül-Dül ziyareti Amsar köyü yolu üzerinde yer almaktadır. İsminden de anlaşıldığı gibi bu mekânda herhangi bir mezar veya yatır bulunmadığı

[356] Gasanov Bahavuddin-Hacı Kurbanismaismailoviç, a.g.ş.

halde, yöre halkı tarafından burası bir ziyaret yeri olarak kabul edilir ve kutsal sayılmaktadır. Bu mekânı kutsal kılan tek unsur, Hz. Ali'nin atına ait olduğuna inanılan bir kayanın üzerindeki "at nalı" izidir. Yöre halkının inancına göre Hz. Ali buradan geçerken atının nalının izi kayada kalmıştır.[357]

2.33.3.Arakkul Köyü

2.33.3.1.Şeyh Murad Piri

Şeyh Murad Piri Arakkul köyün güney-batısında dağın yamçında köyün karşısındaki *"İsa Lattalu"*İsa mezarlığında yer almaktadır. Zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde yoğun olarak ziyaret edilen bu mezar sadece Arakkul halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler sunakın içine yiyecek ve demir cinsinden para bırakırlar. Kur'an okumayı bilenler Kur'an okurlar. Ayrıca hayırlı bir muradın gerçekleşmesi için adakta bulunurlar. İklimsel şartları ve ulaşım zorluğundan dolayı burası daha çok sıcak mevsimlerde ziyaret edilmektedir.

2.33.3.2.Şeyh Ali Arakkulskiy

Arakkul köyündeki bir başka Piri ise Şeyh Ali'ye aittir. Şeyh Ali'nin kabri Arakkul köyü doğusunda yer alan dağın eteklerinde Mukav denilen mevkiinde bulunmaktadır. Zatın tarihi şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şeyh Ali Arkulskiy, XVIII. yy.'da yaşamış olan Şeyh İsmail Şinazskiy'nin müridi olduğu bilinmektedir. Şeyh Ali Efendi'nin yanında ailesi metfundur. Mezarın etrafı ihata duvarı ile çevrilidir. Bu ziyaret yeri sadece Arakkul halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Bu ziyaret haftanın bütün günleri ziyaret edilmekle beraber daha çok Cuma günleri yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ruhsal sıkıntısı olanlar bu ziyarete gitmekte ve Allah'tan şifa temenni etmektedirler. Ziyarete gelen kişiler burada Kur'an-ı Kerim'den süreler okuyup bağışlar ve dualar ederek hastalıklarının geçmesi ve muratlarının gerçekleşmesi için Allah'a dua ve niyazda bulunmaktadır. Ayrıca buraya gelen ziyaretçilerin bir kısmı tarafından ziyarete gelen hastaların şifa niyetiyle yemeleri için ev yapımı tatlı cinsinden yiyecek bıraktıkları görülür. Özellikle bayram arifelerinde ikindi namazdan önce köyün erkekleri, ikindiden sonra köyün kadınları yanlarında çocuklarıyla ziyaret ederler.[358] .

2.33.4.Attal Köyü

[357] Ramazan AtraşeviçRamazanov, 1948 Şinaz köyü doğumlu. Rus Dili ve Edebiyetı Öğretmeni.
[358] Hadis Hadisov, 1960 doğumlu Arakkul köy camii İmam Hatibi

2.33.4.1.Kuşburnu Çiçeği (Çaran Vart)

Kuşburnu Çiçeği, adından da anlaşılacağı gibi, kuşburnu çalılıktan ibarettir. Çalılığın etrafı bir metre yüksekliğinde sekizgen şeklinde ihata duvarı ile çevrilidir. Duvarın dış yüzeyinde üzerinde Arapça yazılı taşlar yer almaktadır. Köyün merkezinde yer alan Kuşburnu ziyaretinin, kendiliğinden ortaya çıktığı anlatılır. Rivayete göre yerli halk çalılığı birkaç defa ortadan kaldırmışsa da aynı yerde bir öncesinden daha gür biçimde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu olay karşısında köylüler daha fazla direnemeyip buranın kutsal bir yer olduğunu kabul ederler. Ziyarete her türlü hastalık ve dilek için gelinmektedir. Bununla beraber daha çok çocuğu olmayanlar, baş ağrısı bulunanlar, ziyaret etmektedirler. Ayrıca ziyarete gelenler kendilerinden sonra gelenlerin şifa niyetiyle yemeleri için duvarın üzerine şeker vb. yiyecek cinsinden yiyecek bırakırlar.[359]

2.33.4.2.Azim Baba

Azim Baba mezarı Attal köy mezarlığında yer almaktadır. Azim Baba'nın 1889-90 dünyaya geldiği tahmin ediliyor. Yaşadığı tarih itibariyle zor bir dönemi geçiren Azim Baba İstanbul, Bağdat, Şam gibi ilim merkezlerinde eğitim görmüştür. XX. yy.' da Rutul ilçesinde yetişmiş belki de en büyük ilim adamıydı. Bolşevik İhtilali'nden sonra yurda dönen Azim Baba, Milli Komitacılar *(NKVD)*tarafından tutuklanarak Ahtı ilçe hapishanesine konulmuştur. Azim Baba Ahtı'da altı ay kadar tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Rivayete göre rütbeli bir subayın: *"Sen iyi bir insansın ve makul şeyler anlatıyorsun, ancak bunlardan başkalarının haberi olmamalı"* dediği anlatılır. Azim Baba, toplum arasında *"Azim Didey"* olarak meşhur olmuştur. Azim Baba'nın mezarı bir özelliği olmayan, dere yatağından toplanan taştan, yaklaşık bir metre yüksekliğinde ve iki buçuk metre boyunda bir mezardır. Azim Babanın yanında eşi Emine Hatun metfundur. Azim Baba ziyareti, yörede özellikle çocuğu yaşamayan, birkaç düşük yapan kadın tarafından ziyaret edilip adaklar adanmaktadır.[360]

2.33.5.Cenıh Köyü

2.33.5.1.Dervişler Piri

Derviş Piri, Genıh köyün doğu yakasında dağın yamacında yer almaktadır. Yapının üstü sacla kaplı düz çatısı ve taştan örme duvarları olan bir türbedir. Diyar diyar gezen dervişe ait olduğu anlatılır. Dervişlerin buraya ne zaman geldikleri kesin tarihi bilinmemektedir. Halk arasında, Mevlana'nın talebeleri olarak bilinen bu gençlerin yaptığının, kendilerine has bir dansla (Sema) tanrıya olan aşkı,

[359] Tahir Djanayev, 1976 Attal köyü doğumlu. Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.
[360] Destegül Djanayeva 1943 Attal köyü doğumlu. Azim Baba'nın kızı. Emekli

muhabbeti, bağlılığın ve onunla bütünleşmenin bir ifade biçimi olduğu düşünülmektedir. Yöre halkının bir afete maruz kaldığı zamanlarda her haneye yetecek kadar aside ve de tandır ekmeği dağıtılır. Yine arife günlerinde yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir.[361]

2.33.5.2.Ucağ (Ocak) Baba

Cenıh köyü merkezinde yer alan bu ziyaretin ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Halk arasında, Ucağ Babanın sağlığında ayaklarından rahatsız olan ve bu nedenle yürüyemeyen, yöre halkı arasında da *"Ayaksız Baba"* lakabıyla bilinir olmuştur. Ucağ Babanın vefatından sonra, mezarı, evi ve kendisinin ısındığı *"Lahha"*denilen çukuru bir ziyaret mekânı haline dönüşmüştür. Ziyaret için tayin edilen bir zaman yoktur. Haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Özellikle ayaklarında ağrısı olan kişiler tarafından ziyaret edilir. Ziyaretçiler Lahha içine ateş yakaralar ve kuyunun içindeki ateş köz haline gelince, hasta kişiler ayaklarını kuyunun içine sarkıtarak bir müddet çukurun başında otururlar. Günümüzde Lahha'nın bulunduğu yer belli değildir, ancak nadir de olsa gelen ziyaretçiler burada yatıya kalmaktadırlar.[362]

2.33.5.3.Şeyh Sultan Ahmet Türbesi

Şeyh Ahmet türbesi yan yana iki küçük dikdörtgen planlı mekândan oluşmaktadır. Basit bir plan ve bir mimariye özelliğe sahip olmayan yapı iki odadan oluşmaktadır. Zatın Mişleş köyünde metfun Sultan Şeyh Amir'in kardeşi olduğu iddia edilmektedir. Odanın birinde Şeyh Ahmet'in mezarının yanında eşi ve kızı metfundur. Mezarlar ilk gömüldüğü şekli ile muhafaza edildiği ifade edilmektedir. Üstünde veya yanında herhangi bir betonarme işlemi yapılmamıştır. Mezar taşları da sıradan birer taştan ibaret olup, yükseklikleri yarım metreyi geçmemektedir. Türbe Cenıh köyün kuzeyinde dağ yamacında yer almaktadır. Türbenin giriş kısmında köylüler tarafından sel, uzun süren yağmur vb. doğal afetlerde, bayram arifelerinde, köy mevlitlerinde bu alanda yemekler pişirilir.[363] Türbenin etrafı tel örgüsü ile çevrilmiş olup, çevrede yetişen ağaçlara beyaz ve kırmızı renkte çaput bağlamaktadırlar.

2.33.6.Gelmets Köyü

2.33.6.1.Lebbey Baba

Lebbeyir Baba kayalığı Gelmets köyün batı kısmında yer almaktadır. Rivayete göre dağın yamacından kopup, köyün üstüne gelen kayayı oğlu ile beraber ayakları ile durdurmaya çalışmış,

[361] Muhammed Ali Aliyev, 1960 Cenıh köyü doğumlu. Sosyal Bilgiler Öğretmeni.
[362] Sultanova Havva 1953 Cenıh köyü doğumlu. Emekli.
[363] Gadjiyev Osman 1943 Cenıh köyü doğumlu. Okul Müdürü.

ancak takatini yetiremeyeceğini anlayınca *"Bismillah Ya Allah deyip"* yumruğun darbesiyle, kollarını dirseklere kadar kayaya gömülmüştür. Kayanın uzunluğu 6,5 metre, eni 6 metre yüksekliği ise 2 metreye ulaşmaktadır. Kayaya yukarıdan bakıldığında ayak ve kol izlerini görmek mümkündür. Kırmızı tuğla örülü ihata duvarın güneye bakan kısmında sunak yer almaktadır. Yöre halkı burada olup bitenleri zamanla unutmuştur ve burası *"Kara kayanın"* çevresinde ikamet eden köy sakinlerin çöplüğü haline gelmiştir. Ancak bir zaman sonra yaşlı bir zatın rüyasına giren Lebbeyir Baba, bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Böylece burası köy ahalisi tarafından ziyaret edilen bir yer haline gelmiştir. Lebbeyir Baba sağlığında talebeleriyle birlikte, sık sık köyün karşı yamacında inzivaya çekilirmiş. Kaynak kişiler, yamaçta kendisine ait küçük hücre evi olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca sözünü ettiğimiz yamaçta yer alan ormanlık alanında, kesinlikle her hangi bir ağaç kesilmez, aksi halde başına bir musibet geleceğine inanılır. Bunun dışında orada yer alan kaynak suyunun şifalı olduğunu aktarıyorlar. Yamacın dik olması ve patika yolunun da tehlikeli olmasından ulaşım zordur. Sıcak mevsimlerde gençler tarafından ziyaret edilmektedir.

2.33.6.2.Salavat Baba Türbesi

Salavat Baba türbesi Gelmets köyün doğusunda yer almaktadır. Türbenin yüksekliği yaklaşık olarak bir buçuk metre civarındadır. Salavat Baba türbesi Hac farizasını yerine getirmek üzere Hicaza gitmiş, ancak geri dönemeyen bir zata ait bir makam türbesidir. Salavat denilmesinin sebebi, burayı ziyaret edenler kişiler çokça salavat getirirler. Her türlü istek ve arzu doğrultusunda ziyaret edilen türbeyi, genelde köy halkı ziyaret etmektedir.[364]

2.33.7.Hıyağ Köyü

2.33.7.1.Şeyh Ahmat Efendi

Şeyh Ahmet Efendi ziyareti Rutul ilçe merkezinden yaklaşık 20-22 km batısında yer alan Hiyah köyünün eteklerinde, araba yolu üzerinde yer alır. Şeyhin mezarı bir taraftan dağ yamacından üzerine kayan toprak, diğer yandan mezarın önünden geçen yolun kaymasından dolayı, birkaç yıl içerisinde ortadan kalkacak gibi görünüyor. Ziyaretin üzerine kayan toprağın dışında kalan kısmı tamirat görmüştür. Mezarın üst kısmında betona sabitlenmiş iki çubuk üzerinde çaputlar bağlarlar. Bu ziyaret çeşitli hastalıklardan rahatsız olanlar tarafından ziyaret edilir. Hastalıktan şifa bulanlar kurban kesip dağıtılmaktadır. Ayrıca yoldan geçenler binekten inerek dua ederler.[365]

[364] Murzoyev Hamit 1948 Gemets köyü doğumlu. Tarih Öğretmeni.
[365]Abdullh Nazirov, 1949 Hıyağ doğumlu. Doktor.

2.33.9.Hnov Köyü

2.33.9.1.Pervazlı Türbe

Pervazlı türbe, Hnov köyü, güneydoğu yönünde, dağın eteğinde, araba yolu üzerinde yer almaktadır. Türbe dikdörtgen planlı olup duvarında dere taşı kullanılmıştır. Türbeye kuzeydoğu köşede bulunan ahşap kapıdan girilir. Zatın mezar taşında H.674 tarihi kayıt yer almaktadır. Yemen'den bölge halkı irşat etmek için geldiği rivayet edilen bu zatın yanında kimliği belirsiz kişiye ait bir başka mezar taşı yer almaktadır. Yine zatın mezar taşında: *"Muhammed İbni Esed, bin Karneyn, bin Ebu Bekir, bin Buğal, bin Seyfeddin, vefat tarihi Hicri 54 yılı"* tarihi kayıt yer almaktadır. Buraya insanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, amaç ve maksatlarına ulaşmak için de ziyaret edilmektedir Günümüzde türbe, her sıkıntı ve rahatsızlıktan muzdarip olan insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Kurban olayı burada yaygın değildir. Ziyarete gelenler burada yatan zata, bir Fatiha ve üç İhlâs veya Yasin süresi okuyup zatın ruhuna bağışlar, her türlü dilek ve istekleri için dua ederler.[366]

2.33.10.Hnyuh Köyü

2.33.10.1.Sultan Evliya Mazay Gada

Hnyuh köyü doğu tarafında, köy camisinin hemen yanında Evliya Sultan Mazay Gada'ya ait bir ziyaret bulunmaktadır. Tarihi kişiliği hakkında herhangi yazılı bir belge bulunmayıp, hakkında elde edilen bilgiler daha çok sözlü rivayetlerden ve hakkında anlatılan menkıbevi olaylardan ibarettir. Halk arasında Mazay Gada dereden karşı yakaya geçmek istediğinde, sahip olduğu asasını akan nehre atarak suyun bir anda durduğu anlatılır. Mazay Gada hayatının son günü, *"fırtına deresini"* aşarak getirilen koçu bu şekilde geçirdiğimescidin önünde toplanan kişilere: *"Benim getirdiğim koçu bu gün akşam boğazlayın"* dediği ve akşama doğru vefat ettiği rivayet edilir.

Günümüzde uzun kuraklık dönemlerinde yağmurun yağması için yapılan ritüeller halk arasında önemli rol oynamaktadır. Mazay Gada türbesi bu tarz ritüellerin yapıldığı yerlerden biridir. Köy

[366] Kasum Hacı, 1965 Hnov köyü Doğumlu. İmam Hatibi.

İmamı Hatibin önderliğinde köyün yaşlıları türbeye gider ve dua edilir. Burada bu gün için hazırladıkları büyük baş hayvanı kurban ederler ve herkese eşit pay edilir. Eğer bu uygulama bir netice alınamazsa o zaman türbenin üzerinde sabit duran bez, çaput vb. bağlı iki direği Şinaz çay deresine daldırılır veya türbenin içinden süpürüldüğü tozu direklerdeki çaputlara serpilir. Eskiden yağmurun yağması için halk arasında uygulanan, fakat zaman içerisinde unutulan, bir başka britüel ise kukla *"Godey'in"* toprağa gömme ritüelidir. Bu uygulamayı buluğ çağına ermemiş kız çocukları, elleriyle yaptıkları bez bebeği süsleyerek:

Kukla Kukla

Sen bizim sevincimizsin

İnsanlar ekmeğe

Dağlar güneşe muhtaç,

Bize günleri güneşli

Geceleri yağmurlu,

Bereketli mahsuller gönder

Âmin, Âmin!

…temennilerle ev ev dolaşarak un, et, süt, yumurta vs. gıdalar toplarlar. Topladıkları sadakalardan *"Hazıydı Uca"* dedikleri çocuk mezarlığı yanında yemekler hazırlanır, herkese eşit pay edilir, bir miktarı ziyarette bırakılır. Bu uygulama *"Bez bebeğin"* törenle bebe mezarlığında gömülmesiyle sona erer.

Rutul bölgesinde yaygın olarak uygulanan bir başka ritüel, uzun süren yağmurların durdurması, *"Güneş"* ritüelidir. Burada kız çocukları yağmurun durması için koro halinde temennilerde bulunurlar. Buna benzer uygulamalar Tsahur, Tabasaran ve Avarlarda da görülmektedir. Türbenin duvarları burada sık sık görülen sellerden dolayı ciddi zarar görmüştür. Türbenin üzeri demir sacla örtülmüştür. Yöre halkı tarafından özellikle halk arasında *"Cinleri olan* "kişilerce ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyaret çocuğu olmayanlar, felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar yoğunlukta olmakla beraber her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Bunun dışında kaderleri kapalı olan gençler tarafından, kaderlerinin açılması gibi çeşitli maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü de ziyaret edilmektedir.

Ziyaret gelen kişiler ziyaretin yanında bulunan direğe dilek dileyip bez bağlamaktadırlar. Amaç ve maksatlarına ulaşanlardan adak dileyenler daha sonra adaklarını buraya getirip kesmektedirler. [367]

2.33.10.2.Hacı İbrahim Baba Türbesi.

Hacı İbrahim Baba Nakşi tarikatı müntesibi olduğunu, iyi derecede Arapça ve Türkçe (Osmanlıca) bildiği, Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi temel İslami bilimlere de vakıf olduğunu aktarıyorlar. Ancak Sovyet Birliği oluşum döneminde Hacı İbrahim Baba'yı Sibiryaya sürgüne göndermek niyetiyle, ilçe merkezinde gelen adamlardan birisi de Kuk Yusuf adında güvenlik biriminden bir zattır. Hacı İbrahim Baba, davetsiz misafirleri geleceğini sezmiş ve hanımından gelecek misafirlere yemek yapmasını ister, Kuk Yusuf; *"Seni öldürmeye geldik"* demiş. Hacı İbrahim Baba, tebessüm ederek Kuk Yusufa hitaben *"Senin ne güzel siman var"* diyerek eliyle çenesini hafifçe tutarak yana doğru çevirmiş ve çenesi yamuk kalmıştır. Kuk Yusuf'un neslinden gelenler çenesi yamuk olarak dünyaya gelmektedirler. Türbesi Hnyuh köyün merkezinde yer almaktadır. Türbe küçük bir hücreden ibarettir. Duvarda yer alan boşluğa, ziyaretçiler tarafından getirilen para ve yiyecek cinsinden sadakalar bırakılmaktadır. Ziyaret için belli bir gün olmamakla birlikte, her türlü dileğin gerçekleşmesi için ziyaret edilmektedir.

2.33.11.İhrek Köyü

2.33.11.1.Şeyh Cami Türbesi

Şeyh Cami Türbesi İhrek köyü batısında düzlük bir alan da bulunmaktadır. Türbe iki odadan oluşmaktadır. İki metre yüksekliğindeki türbenin çatısı demir sacla örtülmüştür. Türbenin önünde bir sunak yer almaktadır. İki kiriş arasında, farklı uzunluklarda ziyaretçiler tarafından çaput bağlamaları için ipler çekilmiştir. Türbe aşağı mahalle mezarlığında yer almaktadır. Vefatından kısa bir zaman önce oğlunu huzuruna çağırarak: *"Senin büyük ağabeylerin, mal, mülk sahibi oldular, sen ise fakir ve bir sanatın da yok. Ancak ben bir baba olarak senin geleceğini düşünmek zorundanyım."* Şeyh Saadi oğlu Cami'nin tepeden alnına doğru üç defa başını sıvazladığını, babasındaki harikulade yeteneği Camiye geçtiği inanılır.[368]Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok, çocuğu olmayan kadınlar, bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar, sinir hastaları ve vücudunun çeşitli yerlerinde ağrısı bulunanlar çoğunlukta olmak üzere her türlü sıkıntıdan rahatsız olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen hastalardan bazıları

---

[367] R. A. Ramazanov, A. R. Ramazanov, "İstoriko-Epigrafiçeskiye Materialı Narodov Rutulskogo Rayona."*Respublikanskaya gazetno-jurnalnaya tipografiya*. Mohaçkale. 2012, s.116.

[368] A. O. Bulatov, *Reliktı Şamanstva v Kulte Svyatıh i Svyatıh Mest u Narodov Dagestana. Podvijniki İslama.* Mohaçkale 2003, s.115.

şifa bulmak gayesiyle burada yatıya kalırlar. Bu ziyarette şifa bulanlar ve adağı bulunan bazı ziyaretçiler burada kurban kesmekte ve kurban etini pişirip ikram etmektedir.[369]

2.33.11.2.Kutsal Orman

Kutsal orman İhrek köyündoğusunda yer almaktadır. Kutsal orman hakkında birçok efsane anlatılır. Köylülerden biri halk arasında anlatılanlara inanmayarak ve onların inandıklarının aksini ispatlamak için ormana gitmiştir. Adam baltayı ilkini ağaca ikincisini bacağına saplayarak kendini yaralamıştır. Güçlükle evine varan adamı evde daha büyük bir acıyla karşılaşır, en küçük oğlu ölmüştür. Bir başka rivayete göre ormanın içinde Mekke'deki Zemzemle aynı kaynaktan beslenen, kaynak kuyunun bulunduğunu ve yanında da buradan geçen yolcuların su içebilmeleri için zincirle bağlanmış altın tas yer aldığı rivayet edilir. Ancak bu kaynağı günahsız olanlar görebilir.[370] Müslümanlar, Hıristiyanların zulmünden kaçmak için bu ormana sığınmışlardır. Sultan Şeyh Amir ile birlikte Müslümanları sakladığı için Sultan Şeyh Amir de ormanı *"Kutsal"* olarak ilan ettiği rivayet edilir.İhrek halkı ormandaki ağaca balta vurulduğunda ağaçtan kanın akacağına inanırlar.Bu ağaçlara bez bağlandığı görülür. Ayrıca bu ağaçlar kutsal kabul edildiklerinden kesilmezler. Her çeşit hastalık için ziyaret edilmektedir.[371]

2.33.11.3.Şeyh Saadi Baba

Kaynak kişiler Saadi Baba'nın keramet sahibi birisi olduğu aktarıyorlar. Bir akşamüstü Azerbaycan'da yaşayan bir başka şeyh Saadi Baba'yı yemeğe davet etmiş Saadi Baba vakit kaybetmeden gitmiş ve aynı akşam geri dönmüştür. Saadi Baba'nın, giydiği çarıkların karla kaplı olması, kısa zamanda uzun mesafeleri kat ettiğinin bir kanıtıdır.

Saadi Baba'nın göstermiş olduğu birçok kerametinden bahsedilmektedir. Gazi-Kumuh hanın adamları İhrek ve civar köylere baskınlar düzenleyerek yöre halkının mallarını gaspederlerdi. Yine bir gün aynı adamlar tarafından düzenlenen baskından sonra, Saadi Baba kestirme bir yoldan giderek İhrek sınırları içerisinde önlerini kesmiştir. Aralarında geçen kısa bir konuşmadan sonra Saadi Baba, "Siz bizim köylerimize baskınlar düzenleyerek buradaki halkın haklarına tecavüz ediyorsunuz, artık bu soygunlara son verin ve kaçırdığınız malları köylüye derhal iade edin" diyerek onlara uyarmıştır.

---

[369] İntizar Mamuttayeva, a.g.ş.
[370]R. Seferbekov, "İz Mifologii Rutultsev: Rekonstruktsiya Obrazov Panteona i Pndemoniuma." *Gramota.* Tombov, No: 12, 2014, s. 172-181.
[371] Gasanov Bahavuttin-Hacı, a.g.ş.

Saadi Baba konuşmasını bitirmemişti ki, Kumuhluların lideri öne çıkarak: "Senin konuştuğun şeyler bizim bir mana ifade etmiyor, üstelik bize galip gelecek güçte de değilsin."

Saadi Baba, adamlarla konuşarak bir netice alamayacağını anlamış, elini havaya kaldırmasıyla, elinin bir anda alevlenmesi bir olmuştur. Saadi Baba'nın bu hareketi onların üzerine bir izlenim bırakmamıştır. Biraz duraksadıktan sonra, Saadi Baba ikinci elini kaldırır ve aynı şekilde elin işaret parmağı alev alır ve ellerini yana indirmesiyle birlikte bu defa kendisi alevler içinde kalmıştır. Şahit olduğu olayın karşısında şaşkına dönen davetsiz misafirlerin başı atından inerek Saadi Baba'nın önünde diz çökerek af dilemiş ve bir daha asla kimseye haksızlık etmeyeceğine söz vermiştir. Gasp etmiş olduğu maları da iade etmiştir.[372]

2.33.11.4.Kurban Efendi

25 Ağustos 1859 yılında Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra, Kurban Efendi Azerbaycanın Kuba şehrinde Şeyhin başlatmış olduğu *"Gazavat"*ı devam etme niyetiyle etrafında toplanmaları için çağrıda bulunmuştur. Kurban Efendinin yanında yer alan kişiler onu başlattığı işe yeterli göremedikleri ve kendilerine güven telkin etmediğini ifade etmişler. Etrafında toplanan kalabalığın içinden en çok itiraz eden birini yanın çağırdı ve onun gözlerine bakarak birkaç söz söylemiş. Kurban Efendi gözlerini ondan ayırmamıştır ki kişi ölü düşmüştür. Koşup gelen insanlar kişinin öldüğü görünce zatın göstermiş olduğu kerametlerine şahit olmuşlardır. Kurban Efendi, kendisinin geri dönünceye kadar ölüyü defnetmemelerini istemiştir. Akşam olunca Kurban Efendi mevtanın yattığı odaya girmiş çok geçmeden ölü sanılan adamla birlikte dışarıya çıkmıştır. Görünüşe göre, Kurban Efendi bu kişiyi derin bir hipnotik uykuya sokmuş ve daha sonra onu uyandırmıştır. Kurban Efendinin başlatmış olduğu isyanı bastırıldıktan sonra İhrek köyüne kaçmıştır. Köyde Kurban Efendi bir köylünün karanlık bodrum katında gizlenmiştir. Bu arada kaldığı sürece Kurban Efendi kendi parmaklardan çıkan ışında dini içerikli çok sayıda eser okuduğu rivayet edilmektedir. Vefatından sonra Kurban Efendi kendi evinin girişinde defnedilmiştir. Zatın göstermiş bir başka keramet ise bir hırsızla ilgilidir. Bir gün köylülerden biri komşunun keçisini çalarak ve suçunu başkasının üzerine atmıştır. Hararetli tartışmalar üzerine Kurban Efendi elindeki asayı hızsızın karnın üzerine koymasıyla birlikte keçinin melemesi duyulmuştur.

2.33.12.Kala Köyü

2.33.12.1.Şehitlik

[372] İntizar Mamutayeva 1951 İhrek köyü Doğumlu. Dağıstan Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Çocuk Hakları Komisyon Başkanı.

Şehitlik, Kala köyün güney doğusunda köyden yaklaşık 1,5 kilometre uzaklıkta 700-800 metre yükseklikte, muhtemelen sonradan düzlük haline getirilen, dağın yamacında yer almaktadır. İki mezar taşın hemen dibinde birinde 3,5, diğerinde 3 metre yüksekliğinde direk dikilidir. Ziyaretçilerin yanlarında getirdikleri sadakaları, sunak yer almaktadır. Şehitliğin etrafı rastgele dizilen yüksekliği 30-40 cm. olan ihata duvarı ile çevrilmiştir. Burası, halk arasında Kafkas savaşında şehit düşen iki kardeşe ait olduğuna inanılmaktadır. Dağıstan'ın kuzeyinde Avar köyünde şehit düşen iki kardeşlerin naaşları mucizevi bir şekilde köyün civarında köy halkı tarafından fark edildiği anlatılır. Anneleri öldükten sonra oğulların yanında defetmeleri için vasiyet ettiği rivayet edilir.[373]

2.33.12.2.Hz. Ali Piri

Ali Piri Kala köyü sınırları içerisinde ana yoldan batıya doğru yaklaşık 150-200 metre mesafede yer almaktadır. Mezarın üst kısmında içi oyulmuş yassı bir taş bulunuyor. Mezarın yan duvarında pencere şeklinde bir boşluk bulunuyor. Dar bir boşluktan içeriye girdiğimizde, aşağıya doğru inen eski ve ustaca işlenmiş taştan, karanlık bir tünele götüren merdiven bulunuyor. Ziyaret içi belli bir gün yoktur. Ziyarete çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olanlar çoğunlukta olmak üzere her türden hastalar yoğun olarak ziyaret etmektedir. Kısmeti kapalı olan gençler kısmetlerinin açılması amacıyla ziyarete gidilmektedir. Ziyaretçiler, ziyaretin ortasında dikili olan direğe dilek dileyip bez, çaput vb. bağlamaktadırlar.[374]

2.33.13.Kalyal Köyü

2.33.13.1.Abatti Karnay Baba

Abatti Karnay ziyareti Klayal köyü kabristanında yer almaktadır. Abatti Karnay Baba 1830-1895 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Zatın tarihi kimliği hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kaynak kişilerin ifadelerine göre, Abatti Karnay'ın Şam, İstanbul gibi merkezlerde eğitim gördüğünü ve klasik tasavvuf anlayışı dışında bir anlayışa sahip olduğunu, tarikat ehlinin keramet göstermelerine veya keramet gösterme için meyil edenlere şiddetle karşı konulduğundan bahseder. Eskiden yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilirken günümüzde ziyaret harabeye dönüşmüştür.[375]

[373] Aydemir Omarov, 1958 Kala doğumlu. Şoför
[374] Asiyat Omarova 1952 Kala doğumlu. İlkokul öğretmeni.
[375] Yusuf Abbasov, 1943 Kalyal doğumlu. Emekli.

2.33.13.2.Şehitlik

Kalyal köyü sınırları içerisindeki bir başka ziyaret yeri Kafkas Rus harbinde şehit düşen askerlerin *"Şehitler Kabristanı"* olarak bilinen bir mevkidir. XX. yy. sonlarına kadar burası yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilirken, günümüzde bu uygulama görülmemektedir. Bölge halkının hayat şartlarının elverişli olmaması, köy insanını göç etmeyi mecbur kılmıştır. Şehitliğin etrafındaki ihata duvarı yıkılmış olup, ziyaret yeri de harabeye dönmüştür. Köy ahalinin burada yaşadığı zamanlarda, her perşembe ikindi namazı müteakip şehitliği ziyaret edildiği ziyarette Kehf suresi okunduğu ve dua edildiği, cuma sabahı, sabah namazına müteakip ziyarete gidildiği söylenir.[376]

2.33.13.4.Lebbyir Baba'nın Atladığı Kaya

Lebbeyir Baba ziyareti, Kalyal köyünün doğu tarafında yamaçta yer alırken, günümüzde Lebbeyir Baba Ziyareti ve buna bağlı uygulamalar görülmemektedir. Kaynak kişiler, eskiden Kalyal köyü halkı tarafından uzun süren yağmurlu havalarda, ya da tam tersi kurak mevsimlerde, küçük çocukların kapı kapı dolaşarak topladıkları gıdalardan hazırladıkları yiyecekler bütün köylülere eşit pay edilirdi. Ancak günümüzde doğal afetlerden dolayı köy halkı başka bir yere göç etmek mecburiyetinde kalmıştır.[377]

2.33.14.Kiçe Köyü

2.33.14.1.Şeyh Ali-Muhammed

Şeyh Ali Muhammed Efendinin mezarı Kiçe köyü sınırları içerisinde köyün doğu tarafında düzlük bir alanda yer almaktadır. Ali Muhammed XII. yy. Arabistan'dan Samur vadisine dini neşriyat maksadıyla gelen dört Arap'tan biridir. Vefatından sonra onu sevenler tarafından burada bir pir inşa edilmiştir. Düzlük bir alanda yer alan ziyaret 2,5 metre uzunluğunda ve 1,7 metre genişliğinde ve bir metre yüksekliğinde tuğla ile örülü ihata duvar ile çevrelenmiştir. Bir zaman sonra mezarın yanında kendiliğinden bir ağaç çıkmış, ziyaretin buranın cazibesi daha da artmıştır. Burayı köy halkı dışında komşu köylerden, ilçe merkezinden ve hatta Azerbaycan'dan da ziyarete gelenler olduğu ifade ediliyor. Mezar 90'lı yılların sonunda restore edilmiş, mezar taşı değiştirilmiştir. Ziyaret için herhangi özel bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir.

Ziyarete felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar ve vücutlarının çeşitli yerlerinde ağrıları bulunan hastalar daha yoğun ziyaret etmekle beraber her türlü hastalıktan dolayı da gidilmektedir. Ayrıca

[376] Aliyev Şarafudin Magomedoviç, a.g.ş.
[377] Alşyeva Şamsiyat, 1952 Kalyal Doğumlu. Emekli.

türbeye iş sahibi olmak, çocuk sahibi olmak gibi muhtelif amaçlarla da gidilmektedir burada Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlamakta ve dilekleri için dualar etmektedirler. Günümüzde de bazı özel dini günlerde ve özellikle de bayramın birinci günü sabahı buraya gelmekte Kur'an-ı Kerim okuyup hep beraber dua ettikten sonra dağılmaktadırlar.

2.33.14.Korş Köyü

2.33.14.1.Armut Ağacı

Armut Ağacı Korş köyün güneybatı yönünde ağaçlık alanında yer almaktadır. Burayı ziyarete gelen ziyaretçiler istek ve maksatları doğrultusunda dilekler dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar. Bu alan yetişen ağaçlara kesinlikle zarar verilmez, aksi halde başına bir musibetin geleceği inanılır.

2.33.15.Kusur Köyü

2.33.15.1.Draf ve Buraf Dağları

2.33.15.2.Şeyh Ali Kelebskiy

Ali Kelebski ziyareti Kusur köyünün batısında yer almaktadır. Zatın 1698 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Ali Kelebskiy Molla Muhammed Holodinskiy'nin yanında tefsir, fıkıh, hadis, Yunan felsefesi, mantık gibi ilimleri okumuştur. Ali Kelebskiy bir müddet Dağıstan ulemanın babası olarak tarihe geçen, Muhammed İbn-i Musa Kudutlinskiy'i yanında kaldığı rivayet edilir. Eğitimini tamamlayan Ali EfendiKeleb'de kendi medresesini açarak Muhammed Ubrinskiy, Mahad Çohskiy, Hurili Mahad, Davud Usişinskiy, İsmail Şinazskiy gibi tarikat ve tasavvuf ehli zatları yetiştirmiştir. Ali Efendi Kusur köyüne Keleb bölgesinden gelip yerleştiği biliniyor. Mezarın etrafı yarım metre yüksekliğinde taşla çevrilidir. Mezar taşı ile bitişik kare şeklinde hücre yer almaktadır. Ali Efendinin yanında oğlu ve ismini belli olmayan üçüncü bir kişi metfundur. Ziyaret için belirli bir gün olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyarete her türlü hastalık ve dilek için gelinmektedir. Bununla beraber daha çok çocuğu olmayanlar, baş ağrısı bulunanlar, kısmeti kapalı olanlar ziyaret etmektedirler. Ayrıca ziyarete gelenler kendilerinden sonra gelenlerin şifa niyetiyle yemeleri için sandukanın üzerine yiyecekleri bırakırlar. Ayrıca ziyaretçiler imkân nispetinde kağıt cinsinden para bırakırlar ve mezarın başındaki direğe dilek dileyip çaput bağlamaktadırlar.

2.33.15.3.Pehlivan Hasan.

Pehlivan Hasan ziyareti Kusur köyünün doğusunda, yıkılmış değirmenin yanında yer almaktadır. Pehlivan Hasan, Şeyh Şamil'in ordusunda Kusur halkından oluşan birliğinin komutanı olduğu rivayet

edilir. Ancak Pehlivan Hasan tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kusur halkı tarafından ziyaret edilen bu mezarda, Pehlivan Hasanın sadece başının gömüldüğü anlatılır. Mezar etrafı ihata duvarı ile çevrelenmiştir. Mezar taşı yaklaşık 1,70 cm. yüksekliğinde, 70 cm. eninde ve 25 cm. kalınlığındadır. Türbe her türlü istek ve amaç doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri börek, kurabiye, şeker vb. yiyeceklerin burada bırakırlar.[378]

2.33.16.Mişleş Köyü

2.33.16.1.Şeyh Amir Sultan Baba Türbesi

Rutul ilçesine bağlı Mişleş köyü doğusunda yer alan bu ziyaret yeri birbirine bağlı üç odadan meydana gelmektedir. Yaklaşık bir metre yüksekliğinde taştan örme duvarı ve içinde ziyaret yerinin bulunduğu büyük bir bahçesi vardır. Yerde eski desenli kilimler ve kurban edilen koyun ve keçilerin derileri namazlık olarak kullanılmaktadır. Odanın birinde zata ait asası ve günlük kullandığı eşyaları muhafaza edilmektedir. Bir hücrede Şeyh'in kendisi defnedilmiş olup, ikincisinde şeyhin eşi ve kızı, üçüncü hücrede metfun olan zatı hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir. Sultan Şeyh Amir ya da Mir Baba Türbesi Tsahur milletinin en büyük ve en önemli ziyaret yeri olarak bilinir. Her yıl yaz aylarında şeyhin türbesinin bulunduğu bahçede kurbanlar kesilir, toplu halde ibadetler edilir, mevlitler okunur. Yöre halkı yanında, çevre köy ve ilçelerden gelen kişiler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir.

Sultan Şeyh Amir Baba, Mişleş'e yabancı bir memleketten gelmiş ve hayatının son günlerine kadar da burada yaşamıştır. Şeyh Amir Baba'nın harika yeteneğinden Mişleş köyü sakinleri arasında yaygın olarak anlatılan bir olayın neticesinde öğrenmiş oluyorlar.

Şeyh Amir Baba Mişleş köyüne yerleştikten sonra köy ahalisinin ineklerini gütmektedir. Samur nehri yılın belli dönemlerde çalkantılı olmaktadır. Bu nedenle hayvanların nehirden geçerken telef olduğu anlatılır. Sultan Şeyh Amir Baba elindeki asayla karşı tarafı işaret eder, bazen de karşıya kıyıya attığı vakit köprüye dönüşmektedir. Köprüden önce hayvanlar sonra da kendisi geçmektedir. Bir akşam köylü bir kadının ineği eve gelmeyince: *"Sen benim çocuklarımı sütsüz bıraktın."* diye çobana sitem etmiştir. Çoban köyden birkaç adamı yanına alarak hayvanların otladığı yere gitmiştir. Meraya vardıklarında inek sakin sakin otlanmaktadır. Çoban yavaşça ineğin yanına yaklaşarak: *"Sen beni utandırdın ve senin yüzünden küçük çocuklar aç kaldılar"* diyerek ineği azarlamıştır. İnek: *"Benim sahibim bendeki sütümü son damlasına kadar sağmakta ve benim yavrum çoğu zaman aç kalmaktadır"* karşılık verdiği rivayet edilmektedir. Bu olay karşısında zatın yanındaki köylüler Amir

[378] Eldar Pirmagomedov, a.g.ş.

Sultan'ın evliya bir zat olduğunun farkına varmışlardır. O günden sonra Sultan Şeyh-Amir Baba Yöre halkı zata bir daha bir daha çobanlık yaptırmamıştır. Sultan Şeyh-Amir Baba dünyadan göçmeden kısa bir zaman önce, evinin yanına bir ağaç dikmiştir: *"Bu ağaç yeşerdiği müddetçe benim ruhum sizin aranızda dolaşacaktır."* dediği rivayet edilir. Ağaç günümüzde de durmaktadır. Türbe her mevsimde de ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Yine türbe yöre halkı tarafından her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok genç kızlar kaderlerinin açılması ve çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Ayrıca korkmuş olan çocuklarla huysuzluğu bulunan çocuklar bu psikolojik durumdan kurtulması için bu ziyarete getirilir. Yöre halkınca türbe inanarak ve halis bir niyetle ziyaret edildiği takdirde niyet ve maksatlarının gerçekleşip sıkıntılarının bertaraf olacağına inanılır. Ziyarette yatan zatın yüzü suyu hürmetine Allah'tan şifa ümit edilir. Dilekleri gerçekleşen ziyaretçiler, daha sonra buraya gelerek adakları burada keserler. Ziyaretçiler, türbenin çevresinde topladıkları çakıl taşları, ağaçtan kuruyup düşen dalları, muska, tütye vb. için yanlarında götürürler, ancak bunun karşılığında bir miktar para verilmesi icap etmektedir.[379]

2.33.17.Muslah Köyü

2.33.17.1.Halife Davud Ziyareti

Sekizgen şeklinde ve bir metre yüksekliği olan Halife Davut ziyareti Muslah köyü merkezinde yer almaktadır. Yapının etrafı taştan ihata duvarı ile çevrilidir. Zat ihata duvarı içinde yer alan ağacın altında metfundur. Ziyaret köy merkezinde yer almasından dolayı yöre halkınca yoğun olarak rağbet görmektedir. Ziyaret için herhangi bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha baş ağrısından rahatsızlığı bulunanlar, başta olmak üzere her türlü hastalarca, yaşadığı ailevi sıkıntılardan kurtulma gibi çeşitli amaç ve maksat doğrultusunda ziyaret edilmektedir.

2.33.17.2.Sarı Çalı Korusu

[379] Eldar Süleymanov, 1981 Tsahur köyü doğumlu. Murakıp.

Muslah köyü sınırları içerisinde köyün doğu tarafında olup toplu halde ziyaret edildiği gibi, münferit olarak da ziyaret edilen Sarıçalı Korusu dağın yamacında yer almaktadır. Burası özellikle çocuk sahibi olmak isteyenler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Amaç ve maksatlarına ulaşa ziyaretçiler daha sonra tekrar buraya gelmekte şükür amacıyla kurban kesip dağıtmaktadırlar. Ayrıca çocuk dilemek amacıyla buraya gelen ziyaretçilerin, Sarıçalı meyvesinden çay yapıp içmeleri için topladıkları anlatılır.

2.33.17.3.Halife Ömer'in Türbesi

Muslah köyü sınırları içerisinde yer alan bir diğer ziyaretin, Halife Davud'un kardeşi halife Ömer'e ait olduğu iddia edilmektedir. Dikdörtgen şeklindeki yapı, iki metre yüksekliğindedir. Ziyaret iki odadan meydana gelmektedir. Zatın metfun olduğu oda nispeten küçüktür. Burada yılın belli zamanlarında, özellikle yaz aylarında toplu halde zikir halkaları oluşturulur. Yöre halkı evlerinden getirdikleri yiyecekleri burada pişirerek sadaka olarak dağıtmaktadır.[380]

2.33.18.Mührek köyü

2.33.18.1.Ali Arabi Türbesi

Ali Arabi Mührek köyü batısında, dikyamaçta yer almaktadır. Türbenin uçurumda bulunduğundan ziyaretçilerin ulaşımını zorlaştırıyor. Türbe iki odadan ibaret olup odalardan biri boş diğerinde iki mezar bulunuyor. Mezar taşlarında zatlar hakkında Arapça yazılmış. *"Bu mezarın sahibi Ramazan oğlu Damir'e aittir. Allah ikisini de bağışlasın." Âmin 1282 (1865-1866).* Mezarın içinde yan taraftaki diğer bir mezar taşında: *"Bu dünya fanidir… Bu aydınlık bahçesinin Allah'ın sadık kulu Nakşibendî tarikatın şeyhlerin şeyhi, Allah'a yakın sofi, hakikat savunucusu Ali İbni Abdullah al-Muhtaki "XIX. yy."* yazısı yer almaktadır. Türbe, yağmur ve toprak kaymasından ciddi zarar görmüştür. Türbeye gelen ziyaretçileri adakları sunarken:*"Sana Kurban adadım. Kurbanı kabul et ya Ali Arabi"* şeklinde hitapta bulunurlar.

Halk arasında Ali Arabi'nin ordu kumandanı olduğu anlatılır. Zatın kış mevsiminde vefat ettiği ve eşine şu anda bulunduğu mevkide defnedilmesini vasiyet etmiştir. Yöre halkı, Ali Arabi'yi köy mezarlığında defnetmek için her kazılan mezarın altından başka bir mezar çıkmaktadır. Bu olay

[380] Bakayev Ahmet 1948 Muslah köy İmam Hatibi

üzerine, eşine zatın bir vasiyeti olup olmadığı sorulur. Eşi, günümüzde ziyaretin bulunduğu mevkii tarif eder, bölgenin kayalık olmasına rağmen, mezarı hiç zorlanmadan kazıldığı rivayet edilir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaretin bulunduğu yerin oldukça yüksek olması ve bölgenin iklim şartlarının da ağır olması nedeniyle daha çok sıcak mevsimlerde ziyaret edilmektedir. Ziyaret daha çok, çocuğu olmayan kadınlar, bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar, sinir hastaları ve vücudunun çeşitli yerlerinde ağrısı bulunanlar, her türlü sıkıntıdan mustarip olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen hastalardan bazıları şifa bulmak gayesiyle burada bir geceliğine yatıya kalırlar. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.

2.33.18.2.Şeyh Sutay Türbesi

Köyün sınırları içerisinde bulunan bu ziyaret yeri ve Şeyh Sutay hakkında bir bilgiye ulaşamadık, ancak halk arasında zata ait olan bir asadan bahsedilmektedir. Ziyaret yeri metruk mahallede yer almaktadır. Ziyaret iki katlı bir binanın giriş katında bulunmaktadır. Şeyh Sutay'ın su ile irtibatlandırılan ve yanından hiç ayırmadığı bir asasından bahsedilmektedir. Şeyhin asası ya direk ya da dolaylı yollarla suya bağlı kılınmıştır. Yere vurulduğunda fışkırıyor, akarsuya yatırıldığında yağmur yağıyor, asanın yıkandığı su ekin üzerine döküldüğünde hasadı bol ve bereketli kılıyor, aynı su hastaya şifa verir, doğum yapacak kadın içtiğinde doğumu ağrısız geçer gibi olaylar aktarılmaktadır. Dağlı toplulukların toprak kültü, toprağın doğurganlığı inanışı temsil edilmektedir. Nihai noktada kutsalla kurulan bu bağ ve bu eylemler genel olarak tabiatı özel olarak da toprağı daha doğurgan hale getirebilme amacı gütmektedir. Ancak Şaman pratiğinde, su olgusu farklı bir âlemle bağ kurmada rol oynayabiliyor ve buradaki asa ancak yardımcı ya da ikincil elemandır. Burada farklı âlemden kasıt, bizim anladığımız manada toprak altındaki âlem olmayıp bunun tam aksine bizimle paralel olan âlemdir. Bu da klasik Şamanlık inanışın bir düşünce ve tasavvurudur. Yalnız bir başka paralel dünyanın varlığına işaret etmektedir. Şeyh Sutay vahşi doğa ile iç içe bir hayat sürdüğünü, hayvanlarla konuştuğu, onları elden beslediği rivayet edilir. Ziyarete akli dengesi bozulanlar, çocuğu olmayan kadınlar, korkmuşolan kişiler ve başta olmak üzere, her türlü hastalıktan rahatsız olanlar getirilir. Bu hastalardan bazıları şifa bulmak amacıyla bir geceliğine burada yatırılır. Ayrıca ailevi huzursuzluğu olanlar buraya gelmekte ve bu sıkıntılarından kurtulmak için Allah'a dua etmektedirler.

2.33.18.3.Tamimuddara Ocağı

Tamimuddara ocağı Mührek köyün doğusunda yer almaktadır. Ziyaretin içinde bir ucu yere saplanmış, farklı şekil ve boylarda seksen dört adet asa bulunmaktadır. Ocağın güneye bakan duvar boşluğunda kurak mevsimlerde yağmur duasında kullanılan testi yer almaktadır. Kırık testinin

içinden bir anlam veremedikleri ahşaptan yapılma iki tarafı delikli el yapımı boncuk muhafaza edilmektedir. Ziyaretin iç kısmında duvarda çok sayıda geyik boynuzları asılıdır. Mührek köyünden bir kişi, feyiz ve haneye bereket getirmesi amacıyla buradan bir asa götürdüğü ve rüyada asaları yerine koyması hususunda şiddetle uyarıldığı rivayet edilir. Ziyarete yağmur duasına çıkılır. Hayvanı hastalanan köylülerin, buradan aldıkları asa ile hafifçe hayvana vurdukları anlatılır.

2.33.18.4.Kuru Oğlan Ocağı

İsmi Türkçe olan bu mabedin ortaya çıkışı ve tarihi hakkında bir bilgi mevcut değildir. İsmindeki "kuru" kelimesi doğrudan yaş kelimesinin aksine*"yalnız, kimsesiz"* manası taşımaktadır. Halk arasında anlatılan efsaneye göre, bir zamanlar genç ve dul bir kadın, erkek eli değmeden hamile kalır. Doğum anı gelince bulunduğu oda insanın gözünün görmediği bir ışıkla aydınlanmış. Bir zaman sonra bir çocuk sesi duyulsa da orada bulunan kimse çocuğu görmemiştir. Çocuğun sesi duyulmaya devam etse de bulunulan yerden git gide uzaklaşmış. Olayın şahitleri uzaklaşan çocuk sesini takip etmişler ve esrarengiz sesin yok olduğu yerde mabet dikmişler ve Kuru Oğlan*"Babad Uyuh"* adını vermişler. Yıllar sonra aynı kadın odun toplamaya gittiği sırada dere taşmış. Karşı yakaya geçemeyince tanrıdan yardım dilemiştir. Tam o esnada nereden geldiği belli olmayan simsiyah at üstünde bir delikanlı imdadına yetişmiştir. Veda ederken dul kadın delikanlıya nereden geldiğini, kimlerden olduğunu ve ona nasıl teşekkür edebileceğini sorduğunda. Delikanlı da: *"Ben senin yıllar önce kaybettiğin Kuru Oğlanım"* diyerek karşılık vermiş. Annesi oğlundan bir hatıra bırakmasını istemiş. Oğlan da saçından bir tutam saçı keserek, *"Bu bir tutam saç seni koruyacaktır"*diyerek ve gözden kaybolduğu rivayet edilir. Annesi oğlundan aldığı bir tutam saçı yedi bez parçasını içine saklayarak tavana asmıştır. O günden sonra evi bir ışık huzmesinin aydınlattığı ve aynı odanın köşesinden yöre halkının birçok rahatsızlığı için kullandığı sıvı halinde kil aktığı rivayet edilir. O olaydan sonra burayı kutsal mekân olarak kabul etmişler. Kaynak kişilerin ifadesine göre mabedin esrarengiz etkisi XX. yy. ortalarında belli olmayan birilerin burada düğün eğlencesi düzenlemesinden sonra kaybolmuştur. Tavana asılı olan saç demeti ve odayı aydınlatan ışık da yok olmuştur. Ziyarete bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunanlar, felçli hastalar, sinir hastaları çoğunlukta olmakla beraber her türlü hastalık, niyet, amaç doğrultusunda

gidilmektedir. Ziyarete gelenler ziyaretçilerin şifa amacıyla yemeleri için, bisküvi, şeker, börek vb. yiyecek cinsinden gıdalar bırakmaktadırlar.[381]

2.33.19.Pilek Köyü

2.33.19.1.Nuh Peygamberin Mezarı

Nuh Peygamber mezarı günümüzde metruk olan Pilek köyün batısında yer almaktadır. İhata duvarı ile çevrili duvarın ön tarafında duvara sabitlenmiş granitin üzerinde Rusça mealiyle Hud suresi 48. ayet yazılmıştır. Mezarın yanlarında dikilmiş dört direğin çaput bağladıkları görülmektedir. Kare şeklindeki mezarın üstü saç ve yassı taşlarla örtülüdür. Yöre halkı, özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline yağmur duasına gidilmekte dua edilmektedir. Bunun dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret edilmekte ve niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçilerin bir kısmı dilek dileyip ziyaretin üstünde yer alan üç adet direğe bez, çaput vb. bağlamaktadırlar.[382]

2.33.20.Şinaz Köyü

2.33.20.1.Şihamad Veli Türbesi

Şihamad Veli Şinaz köyü eski mahallesinde Aldıhanara dedikleri mevkiinde yer almaktadır. İki metre yüksekliğindeki türbenin üzerinde demir sacdan kubbesi damın üzerine oturtulmuştur. Kubbenin bitişiğinde ziyaretçilerin dileklerini dileyip çaput bağladıkları direkler yer almaktadır. Dilek dileme esnasında yüzü kıbleye gelecek şeklinde sırtını direğe dayayanlar olduğu gibi direği öpenlerin olduğu da görülmüştür. Ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir. Fakat özellikle buraya çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olma maksadıyla ve ayrıca rahatsız olan çocuklar getirilmektedir. Şinaz halkı yanında çevre köylerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir. Şihamad Veli türbesi, yörenin en yoğun olarak ziyarete edilen ziyaretlerden biri olduğu anlatılır.

2.33.20.2.Veli Peri Türbesi

Peri Piri Şinaz köyü sınırları içerisinde Sayranaşdı mevkiinde yer almaktadır. Peri Piri türbenin içi de boştur. Köyün merkezinde yer alan türbenin ön tarafında yaklaşık bir metre yüksekliğinde kapısı yer

[381] Zeynullah Sultanoviç, 1949 Mührek doğumlu. Emekli.
[382] Atraş Ramazanov, 1982 DGU. Fizik bölümü Araştırma Görevlisi.

almaktadır. Türbeye giriş kapının sol tarafında yer alan pencere boşluğundan sağlanmaktadır. Bu bölgedeki birçok türbede olduğu gibi bu türbenin damı da sacdan yapılmış küçük kubbesi bulunuyor. Kubbenin hemen yanında yer alan direğe ziyaretçiler tarafından bez, çaput vb. bağlamaktadırlar. Peri Piri'nin iç kısmı düzenli olarak temizlenmektedir. Gelen ziyaretçiler burada gaz lamba yakmaktadırlar. Türbenin temizliğinde Şinaz çaydan getirilen suyunun kullanılmasına özen gösterilir. Ziyaretin türbedarlar kişinin, burada yatmakta olan zatın akrabası olma şartı vardır. Akrabalar arasında nöbetleşe yapılan temizlik için su güneş doğmadan önce getirilmesine dikkat edilir. Peri pirinde, insan eliyle kazdıkları dar tünel ve kemerin altından geçirilen hasta çocuk ve yetişkinlerin şifa bulacaklarına inanılır.

2.33.20.3.Mistik Kuyu

Mistik kuyu esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolan Aiş-Gaya ait olan ziyaret yerinin kapalı bir alan içerisinde yer almaktadır. Kuyunun duvarları paralel kenar şeklinde olup, duvardaki dereden getirildiği tahmin edilen taşları işlenmemiş ve zemin kısmı da topraktan. Duvardaki hafif oyukta da kuyuyu aydınlatmak için kandil konulduğu tahmin ediliyor. Kuyunu ağzı kum ve kireç karışımı ağırlığı 80 kg olan malzemeyle kapatılıyor. Kuyu güney yönüne dönük yapılmış kaynak kişilere göre, buna benzer Şinaz'da birkaç kuyunun olduğu bilgisine ulaştık. Bu kuyular özellikle insanların sıkça ziyaret ettikleri mekânda sessiz bir ortam sağlamak amacıyla dış dünyanın etkisinden uzak, öyleki halk arasında *"Ne horozun ötmesi, ne de eşeğin anırması duyulmasın"*için yapıldığına inanılır.

Şinaz halkı bu tür kuyuların iki amaçla yapıldığıiddia ediyorlar. Birincisi bu kuyuların köyde biri vefat ettikten sonra Kur'an'ı hatmedecek olan kişiler tarafından kullandıkları, ikincisi yörenin okumuş, ulema kişilerin inzivaya çekilmek amacıyla kullanıldığı tahmin ediyorlar. Yöre halkı arasında bu kuyuların daha çok sihir ve büyü önlemek amacıyla ziyaret edilir. Günümüzde Şinaz köyü sınırları içerisinde bu amaçla ziyaret edilen tek bir tane kuyu yer almaktadır. Ziyaretçiler kuyunun başında dua ederler, kara büyünün bozulması için yanlarında götürdükleri ergenlik çağına basmamış çocuklara yiyecekler dağıtılır.

2.33.20.4.Hacı Ramazan Efendi

Hacı Ramazan Efendi, Bolşevik ihtilalinden önce 1913-14 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Şinaz köyü halkı arasında yaygın olan inanca göre, keramet göstermeyen şeyh, veli, olamaz.

Dolayısıyla her şeyh, veli keramet göstererek halkın cazibe merkezi haline gelir ve içinde yaşamış olduğu topluma kendini kabul etmiş olacaktır. Hacı Ramazan Efendi'yi 1950'li yıllarda Milli Güvenlik Komiteciler tarafından tutuklanarak ilçe merkez hapishanesine konulmuştur. Ramazan Efendi gardiyanlardan hücreye kapatılmaması hususunda ısrar etse de bir yararı olmamıştır. Olay şahitleri, her namaz vakti yaklaşınca, Hacı Ramazan Efendi hücresinden çıkar, abdestini alır ve namazını kıldığını, çok sıkı denetim olmasına rağmen kimse fark etmeden yine hücresine döndüğü anlatılır. Aynı olay bir kaç defa tekrarlanınca Hacı Ramazan Efendi serbest kalmıştır. Yöre halkı bu ziyaret çocuğu olmayanlar, baş ağrısı, ruhsal dengesi bozuk olanlar yoğunlukta olmakla beraber her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyarete kısmetleri kapalı olan gençler kaderlerinin açılması, çeşitli amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü ziyaret edilmektedir. Ziyaret gelen kişiler ziyaretin yanında bulunan direklere dilek dileyip bez bağlamaktadırlar.

2.33.20.5.Garip Mezar

Garip mezarı yörenin meşhur bit zatı İsmail Şinazskiy, XVIII. yy. ortasında ilim öğrenmek için doğu tarafından gelen bir gence aittir. Zatın yalancı şahitler tarafından zina etmekle suçlanmış ve taşlanarak öldürüldüğü anlatılır. Yöre halkı günahkâr gencin cesedi yırtıcı hayvanların parçalanması için dere yatağına atılmıştır. Yöre halkı ertesi gün cesedin bırakıldığı yerde defnedilmek üzere kefenlenmiş halde bulurlar. Uğradığı iftira sonucunda taşlanarak öldürülen gencin, suçsuz olduğu, Allah tarafından bir işaret olduğuna inanırlar. Yaptıklarından pişmanlık duyan Şinaz halkı genci günümüzde ziyaretin bulunduğu yere defnederler. Ziyaretin kendisine özgü bir şekle sahiptir. Ziyaretçiler, ziyaretin çevresinden aldıkları üç adet küçük taşı alıp iki buçuk asırda meydana gelen yığın üzerine dilekte bulunduktan sonra atmaları icap etmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip dikdörtgen şeklindeki yapının üzerinde yer alan direklere çaput bağlamaktadırlar.

2.33.20.6.Ayşe-Ana (Aiş-Gay)Türbesi

Daravar sülalesine ait Ayşe-Gay türbesi Şinaz köy merkezinde yer almaktadır. Aiş-Gay'în tarihî kişiliği hakkında yazılı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hakkında elde edilen bilgiler, sözlü rivayetlerden ve menkıbevî olaylardan ibarettir. Halk arasında Aiş-Gay'ın on altı yaşındaki meczup bir kişiliğe sahip olduğu rivayet edilir. Ruhsal dengesi yerinde olmadığı ve bu nedenle belli aralıklarla, gecenin bir vakti köyden gizemli bir şekilde koybolduğu anlatılır. Bir gece vakti, Aiş-Gay dağlarda gezerken, hac dönüşü yollarını kaybeden bir kafileye rastladığını, Hacıların kendisinden yardım istediğini, o da elinden saçtığı ışığıyla yolu aydınlattığı rivayet edilir. Bu olaya şahit olan Hacılar, Aiş-Gay'ın meczup olmadığını, aksine Allah dostu bir evliya olduğunu anlamışlardır. Aiş-Gay, şahit oldukları bu olayı

bir sır olarak saklamalarını, Hacılardan istemiştir. Uzun süren suskunluğu, olaya şahit olan bir kişinin, kerameti, arkadaşına anlatmasıyla ortaya çıkmıştır. O günden sonra bir daha Ayşe-Gay'ı gören olmamıştır. Aiş-Gay son olarak köyden ayrılmadan önce, kendisinin sürekli ibadetle meşgul mekânda, bir kayanın üzerine basarak ayak izini bırakmıştır.

Türbenin kilitli olması hasebiyle, ziyaretin iç kısmını görme imkânımız olmamıştır. Türbe, Şinaz köy merkezinde, özel mülk sınırları içerisinde yer almaktadır. Basık kubbeli ve yarım daire şeklindeki türbenin üzeri sacla örtülüdür. Türbenin tepe yerinde ve sağ köşede ziyaretçilerin çaput bağlamaları için özel olarak direkler dikildiği görülmektedir. Türbenin içinde taş üzerindeki ayak izi dışında bir de Aiş-Gay'a ait asanın yer aldığı bilgisine ulaştık. Köy halkı İmam Hatip'in öncülüğünde, kuraklık döneminde buraya ziyarete gelmekte ve yağmur yağması için dua etmektedirler. Yağmur duasına ise kurak yılların mayıs aylarında, faydası olacağı aylarda başvurulur. Köyün İmamı, Aiş-Gay'ın asasını eline alarak asa sahibinin yüzü suyu hürmetine yağmurun yağması için dualar eder. Yine bayram akşamlarında köy halkı bu ziyaret mahallinde toplanır ve evlerinde hazırladıkları yemekleri buraya getirerek hep beraber birbirlerine ikramda bulunurlar.[383]

2.33.20.7.Bilinmeyen Ziyaretler

Şinaz köy merkezi ve çevresinde, dış görünüş olarak birbirine benzeyen, tarihi ve menkıbevî kişiliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığım üç ziyaret yeri daha bulunmaktadır. Halk arasında *"Şuhad Uca"* olarak bilinen bu ziyaret, köyün kuzeyinde yer almaktadır. Dikdörtgen şeklinde ve 2,7 metre yüksekliğindeki hücrenin bitişiğinde taş yığını yer almaktadır. Şuhad Arad Uca, köyün batısında, dağın yamacında yer almaktadır. Görünüşe bakılırsa buranın yöre halkı tarafından nadiren ziyaret edildiği anlaşılmaktadır. Bu iki ziyaretin şehitlere ait olduğunu tahmin ediyoruz. Halk arasında Kulirav olarak bilinen ziyaret yeri, Şuhad mevkiinin batısında yer almaktadır.

2.33.21.Tsahur Köyü

2.33.21.1.Cebrail Efendi Tsahuri

Cebrail Efendi, ilmî müesseselerin yanında bilim okullarının da faaliyet gösterdiği Tsahur'da doğmuştur. Cebrail Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Cebrail Efendi tasavvuf

[383] Ramazan Atraşeviç Ramazanov,a.g.ş.

yolculuğuna Elmalılı Şeyh Hacı Ahmet Efendi ile başlamış, ancak Mahmut Efendi'nin Sibirya'dan sürgünden döndüğü haberini alan Cebrail Efendi üç yüz müridiyle Mahmut Efendi'ye intisap etmiştir. Cebrail Efendi alçak gönüllü, yumuşak huylu, hoş sohbetiyle insanlara kendisini sevdirdiği ve müritlerine de kendi çocukları gibi muamele ettiği anlatılır. Müritleri Cebrail Efendi'nin keramet sahibi biri olduğunu aktarıyorlar. Onun yetiştirdiği ve onun elinden icazeti alan meşhur âlimlerden birisi Asabalı Hacı Abdurrahman Efendi'dir. Cebrail Efendi 7 Ocak 1890 yılında vefat etmiştir. Kendisi Azerbaycan'ın Lakit bölgesinde metfundur. Tsahur köyünde bölge halkının ziyaret ettiği makamı bulunmaktadır. 1075 yılında Selçuklu veziri Nizamül-Mülk talimatıyla, Tsahur köyünde Kafkas bölgesinde ilk medrese açılmıştır. Bu kurumun XX. yy. ilk çeyreğine kadar talebe yetiştirdiği bilinmektedir.

2.33.21.2.Şeyh Mahmut Türbesi

Tsahur köyü merkezinin batı tarafında dağ eteklerinde yer alan Şey Mahmut Efendi türbesi biri büyük, diğeri nispeten küçük iki odadan oluşmaktadır. Zat küçük oda kısmında metfundur. Dikdörtgen şeklindeki diğer oda ise, yöre halkı tarafından ibadet maksadıyla kullanılmaktadır. Çatısı üçgen şeklinde olup demir sacla kaplıdır. Türbenin yanında iki tane yan yana aynı ebatlarda on iki köşeli kümbet yer almaktadır. Fakat kümbetlerin kapıları tahtalarla çapraz şekilde çivilendiği için içeriyi görme imkânına sahip olamadık. Zatın doğum ve ölüm tarihi ve menkıbevî kişiliği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şeyh Mahmut Efendi'nin türbesinin sağ arka tarafında Ziyaret mevkiinde gelen ziyaretçilerin kurbanlarını rahat kesmeleri için kesim yeri yapılmıştır. Her yıl yöre halkının yanı sıra komşu Azerbaycan'da yerleşik olarak yaşayan Tsahur topluluğu mensupları tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Bu ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir. Bazı hastalar rahatsızlıklarına şifa bulma ümidiyle burada bir gün yatıya kalmaktadır. Bazen hastaların burada birkaç gece yatıya kaldıkları da olmaktadır. Ayrıca ziyaret iş bulma, aile içindeki huzursuzluğun giderilmesi gibi çeşitli niyet ve dilekleri olan kişilerce de sık olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelenlerden maksatlarına ulaşanların kurban kesip dağıttıkları da görülür. Şeyh Mahmut Efendi türbesinde her yıl iki yüzden fazla küçükbaş hayvan kurban edildiği anlatılır. Türbede kesilen kurbanlar burada pişirilir ve dağıtılır. Kesilen kurban, evde hastası olan ailelere, çocuk emziren kadınlara ve yaşlılara da pay edilir.[384]

2.33.21.3.Kurban-Muhammed Ziyareti

Ziyaret, Tashur köyü ile Hiyağ köyü arasında batı tarafında eski mezarlığın içinde yer alan, bir beş yaşında vefat eden bir çocuk mezarıdır. Yöre halkı "Kurban-Muhammed kilolu bir yapıya sahip ve

[384] Gadjiyev Taryel 1947 Tsahur köyü doğumlu. Emekli.

bakıma muhtaç olan Allah'ın sevgili kullarından olduğuna inanılmaktadır." Kemiksiz bedeni ancak beş yıl dayanabilmiştir. Ziyaret,çocuğu olmayanlar, çocuğu hasta olanlar, çocuğu huysuz olan ebeveynler tarafından her sene ilkbahar ve yaz aylarında ziyaret edilmektedir. Gelen ziyaretçilerden bir kısmı bu ziyaret mahalline yumurta, şeker vb. yiyecekler bırakırlar.

2.33.21.4.Hasan-Ali Baba.

Ziyaret, Tsahur köy mezarlığında doğuya doğru giderken yolun sağ tarafında yer alan bir mezar ziyaretidir. Hasan Ali Baba, 1872 yılında Tsahur'da doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren ilim öğrenmeye başlayan Hasan Ali Baba, tahsilini Tsahur köy medresesinde yapmış ve Elmalılı Mahmut Efendi'den icazet almıştır. Yaşı daha çok genç olmasına rağmen, sahip olduğu derin ilmi bilgisiyle bölgede saygın bir kişiliğe sahiptir. Ancak amansız bir hastalığına yakalanan Hasan Ali Baba, 1901 yılında vefat etmiştir. Hasan Ali Baba'nın kabri yöre halkınca ziyaret edilmektedir. Burası için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaret gelen kişiler, burada Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlamakta, dilek ve istekleri doğrultusunda dua etmektedirler.

2.33.21.5.Molla Recep Efendi-Harabe Mezar

Molla Recep mezarı, Tsahur Köyünün güneyinde eski mezarlıkta yer almaktadır. Molla Recep Efendi'nin kabri, o günden günümüze kadar yöre halkı insanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için daha çok Perşembe ve Cuma günleri tercih edilir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak; bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulmak amacıyla gelirler.

Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Ziyaretçiler arasında nadiren de olsa mezarın çevrili bulunduğu demir parmaklıkları öpenler de bulunur. Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurulduğu rivayetleri de vardır. Ziyaret alanında çalılara bez bağlama gibi olgulara rastlanmamaktadır.[385] Bunun dışında Tsahur köyün eski mezarlığında çok nadir de olsa yine de ziyarete konu olan birkaç ziyaret yer almaktadır. Bu zatların tarihî ve menkıbevî kişilikleri hakkında her hangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

2.33.22.Una Köyü

2.33.22.1.Hz. Ali'nin atı Dül dül'ün yeri

[385] Gadjiyev Fizuli, 1982 Tsahur Köyü doğumlu. Yüzbaşı.

Halk arasında Hz. Ali'nin semadan atı Dül-Dül ile yeryüzüne indiğine inanılan bu yer Rutul ilçesine bağlı Una köyünün batısında yer almaktadır. Ziyaret hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hakkında elde edilen bilgiler, daha çok sözlü rivayetlerden ve menkıbevi olaylardan ibarettir. Hz. Ali'nin atının kanatlı olduğu ve kısa mesafede büyük mesafeleri kat ettiği, yorulduğunda da yeryüzüne indiği anlatılmaktadır.Bu kanatşı atın yeryüzüne her indiği yerde de taş veya kaya üzerinde toynak izi bıraktığına inanılır.

2.33.22.2.Bilinmeyen Ziyaretler

Una köyü, Şinaz vadisinde yer alan çok eski bir yerleşim yeri olmakla birlikte, ulaşım ve hayat şartlarının zorluğu sebebiyle yöre halkı, köyü terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Köyün kuzey yönünde 15-20 metre mesafede iki ziyaret yer bulunmaktadır. Ziyaretlerden biri köyün aşağısından düzlük bir alanda, eski mezarlığının kenarında yer almaktadır. Ziyaret bir metre yüksekliğinde, üç metre uzunluğunda, dikdörtgen şeklinde taş yapıdır. Ziyaretin iki köşesinde çaputları bağlı direkler görülmektedir. Aynı mevkide yer alan ikinci ziyaret iki buçuk metreyi aşan bir kümbet şeklindeki bir yapıdan ibarettir. Una köyü sınırları içerisinde yer alan üçüncü ziyaret, köyün güney-doğu yönünde yer almaktadır. Ziyaret şekil olarak, ilk tarif etmeye çalıştığımız yapı ile benzerlik arz etmektedir. Ancak ebat olarak daha küçüktür. Günümüzde sözünü ettiğimiz ziyaretler nadiren de olsa yöre insanı tarafından ziyaret edilmektedir.

2.33.22.3.Yukarı-Borç Köyü.

Yukarı-Borç köyü, günümüzde metruk bir yerleşim merkezidir. Rutul ilçesinin güney-doğusunda, Azerbaycan'la sınır bölgede yer almaktadır. Borç köyünün farklı bölgelerinde üç ziyaret mekânı yer almaktadır. Yol üzerindeki ilk ziyaret derenin sol tarafında yer almaktadır. Ziyaret kavak ağaçlarının arasında yer almaktadır. Ziyaret dereden toplanan taşlarla ihata duvarı ile çevrelenmiştir. Ziyaretin çevresindeki ağaçlara bağlanmış çaputlar görülmektedir. İkinci ziyaret, derenin sağ tarafında açık bir alanda yer almaktadır. Ziyaret, yarım metre yüksekliğinde dairesel şeklinde taşla örülmüştür. Burada, ziyaretçiler tarafından taşların arasına kâğıt cinsinden paralarının sıkıştırıldıklarını görmekteyiz. Yörede yer alan son ziyareti, Sofi Baba'ya ait olduğu bilgisine ulaşmış olsak da, bu zatın tarihî ve menkıbevî kişiliği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.[386] Ziyaret, yine aynı şekilde taşlarla çevrili bir yapıdır. Ziyaret yerinin ortasında dikili olan direğe, ziyaretçiler tarafından bağladıkları bez, çaput vb. görülmektedir.

[386] Timur Gadjiyev 1976 Borç doğumlu. Sosyal Sigortalar Kurumu. Memur.

2.33.23.Yukarı-Katruh Köyü

2.33.23.1.Bilinmeyen Veli Türbesi

Rutul ilçesine bağlı Kara Samurun, Samur nehrine döküldüğü ve deniz seviyesinden iki bin yüz elli metre yüksekliğinde bulunan Yukarı-Katruh köyün güneyinde bilinmeyen Veli olduğu bilgisine ulaştığımız zata ait bir türbe yer almaktadır. Türbe bu yöredeki bir özelliği olmayan taştan inşa edilmiş olup yüksekliği bir buçuk metre civarındadır. Türbenin etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiş, çatı kısmı piramit şeklinde olup demir sacla kapatılmıştır. Genel olarak türbenin bakımlı ve çevresinin de düzenli olduğu gözlenmiştir. Türbenin ön kısmında demir parmaklıklarına bağlı olduğu direğe, ziyaretçiler tarafından dileklerini dileyip çaput bağlamışlardır. Ziyarete daha çok akıl ve ruh hastaları ve felçli insanların ziyaret ettiği, bunun yanında yaşı ilerlediği halde evlenemeyen gençler kısmetlerinin açılması için, herhangi bir işte çalışmayan kişilerin de bir iş sahibi olabilmek ve ayrıca çeşitli maksatları olanlar tarafından ziyaret ettiği bilinmektedir.[387]

2.34. Sergo-Kala İlçesi

İlçede herhangi bir ziyaretgâha rastlanılmamıştır.

2.35. Süleyman-Stal İlçesi

2.35.1.Aşağı-Stal Köyü(Ağa-Kran)

2.35.1.1. Lele Pir (Mustafa Lele (Lala) Paşa Piri)

Süleyman-Stal ilçesi sınırları içerisinde yer alır ve nüfus bakımından en kalabalık yerleşim merkezlerden biridir. Lala Paşa ziyareti Aşağı-Stal köyünün kuzey-doğusunda ve 3 km mesafesinde yer almaktadır. Lele Pir, iki eski mezarlığın sınırlarında yer alan ve Türk komutanı Lala Mustafa Paşaya ait bir mezar ve ziyaret yeridir. A. Şihsaidov yapının XV-XVI. yy.' a ait olduğunu ifade etmektedir. Yapının temelinde, yörenin dağlık bölgelerinde görülen beyaz taş kullanılmıştır. Duvarları kırmızı kerpiçle yükseltilmiştir. Yapı, yüksekliği 1,40 metre, eni ise 4,60 cm iç alana sahiptir. Sovyetler Birliği döneminde siyasî, politik ve ideolojik gelişmeler sonucunda tahrip edilmiştir. Ziyarete her türlü hastalık için gidilmekte, ziyarette dua edilmekte ve Allah'tan şifa temenni edilmektedir Çok sık olmamakla beraber adağı bulunan ziyaretçilerin burada kurban kestikleri de söylenir. Yine çeşitli dilek ve istekleri olan kişiler bu maksatlarına ulaşmak amacıyla buraya gelir ve burada yatan zatın yüzü suyu hürmetine Allah'a dua eder. Ayrıca bu ziyarette çok

[387] Ramazan Atraşeviç Ramazanov, a.g.ş.

nadir de olsa bazı ziyaretçilerin kabri öptüğünü, yüzüne sürdüğünü ve kabrin etrafında dolandıkları görülmektedir.[388]

2.35.1.2.Tsatsun Pir (Diken pir)

Tsatsun-Pir Aşağı-Stal köyün kuzey-batısında eski mezarlığında yer almaktadır. Ziyaret mezarlığın girişinde, sağ tarafında, yaşlı akasya ağaçların altında, etrafı iki metre yüksekliğinde işlenmiş taş duvarı ile çevrilidir. Ziyaret, adını burada yetişen dikenli ağaçlardan almaktadır. Ziyaretin ortaya çıkışıyla ile ilgili yazılı veya sözlü her hangi bir kaynak mevcut değildir. Yöre halkı, yılın belli zamanlarda ziyaretin üzerinde yeşil ışıkların göğe doğru yükselerek kaybolduğunu rivayet eder. Bir rivayete göre ziyaretin bulunduğu mevkide ortaya çıkan ışığın, burada yatan zat elinde lamba ile *"Kpul Yatar"* ziyaretinin bulunduğu tarafa kaybolduğu ve bu halin belli aralıklar ile devam ettiği anlatılır. Ziyaretin çevresinde görülen bu olağanüstü hallerden ötürü, burası Aşağı-Stal halkı tarafından çeşitli amaç ve istekler doğrultusunda yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir.

Ziyarete; daha çok, cin çarpmış ve akıl hastası olanlar başta olmak üzere herhangi bir rahatsızlığı bulunan ve belli bir dileğinin gerçekleşmesini isteyen kişiler gelir. Eskiden buraya ziyarete gelen kişiler gücü nispetinde para bırakırlarmış. Bu para ziyaretin restorasyon çalışmalarında kullanılmaktadır. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri ev yapımı yiyecekleri dağıtmaktadırlar.[389]

2.35.1.3.Ateşler-Suyu Piri (Tsayar Tsin Pir).

Ateşler-Suyu piri, Aşağı-Stal yerleşim merkezinin güneyinde *"Eceltu Deresi"* mevkiinde yer almaktadır. Şifalı su, büyük gövdeli yaşlı bir çınar ağacının kökünden çıkmaktadır. Birkaç asırlık olduğu tahmin edilen bu ağaç yakın zamanda yıkılmış olup kaynaktan gelen suyunda bir miktar azalma görüldüğü anlatılmaktadır. Yöre halkı bu durumun ziyaretin etrafında insanların içki içmelerine ve uygunsuz hal ve davranışlarda bulunmalarında kaynaklandığını söyler. Günümüzde, ziyaretin bulunduğu alan Kasum köyünden Ramazan isminde bir vatandaş tarafından etrafı temizlenmiş çevre düzenlemesi yapılmış, Şifalı suyunun etrafı demir parmaklar içine alınmıştır.

[388] S. Saidgasanov, 1933 Aşağı-Stal Doğumlu. Araştırmacı-yazar.
[389] R. Kurbanismailova, a.g.ş.

2.35.2.Alkadar Köyü

2.35.2.1.Hasan al-Kadari

Hasan al-Kadari,Alkadar köyünde 1839 yılında Abdullah al-Kadari, Efendi öncülüğünde medresenin temelini atmıştır, ancak 1865 yılında ise oğlu Hasan Efendi Dağıstan'ının ilk seküler eğitimi veren bir kurum haline dönüştürmüştür. Hasan Efendi ibn Abdullah bin Kurban-Ali al-Kadari ad-Dağistani 15 Ekim 1839 yılında Untsukul ilçesi Balahani köyünde dünyaya geldi.[390]

Zatın, kaleminden çıkan ve günümüze kadar muhafaza edilen eserlerden, mükemmel derecede Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Dini eğitim ve terbiyesini Ahtı Medresede Mirza Ali al-Ahti'den almıştır. [391]Burada tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimlerinin yanı sıra Astronomi'den *"Şerh al-Mulahhas,"* Felsefe den *"Şerh al-Hidayet"* gibi eserler okumuştur.

Alkadar köyünün ve hanedanının gururu Abdullah Efendi Şeyh Magomed Yaragskiy'nin kızı ile evlenmiştir. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin ve Muhammed adında üç çocuk dünyaya gelmiştir. Lezgi topluluğa mensup olan Hasan Efendi şair, yazar, filozof, tarihçi, eğitimci ve en önemlisi *"Asar-ı Dağıstan"* gibi bir eserin müellifidir. Hasan Efendi al-Kadari 12 Eylül 1910 yılında vefat etmiştir.[392] Hasan Efendi al-Kadari'nin ve eşi Saliha'nın mezarı, Eski al-Kadar köyünün doğu tarafında bir armut ağacın altındadır. Eskiden çok yoğun olarak ziyaret edilenzatın mearından günümüzde ziyaretçi sayısında ciddi azalma görülmektedir. Bunun ilk sebebi Dağıstan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi burada yaşayan halkın daha rahat bir hayat yaşayabilmek amacıyla düzlük bölgelere göç etmeleri, ikinci ise 26 Eylül 2009 yılında Alkadar köyünde zatın adını taşıyan müzenin açılmış olmasıdır.

Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü de ziyaret edilmektedir. Hasan Efendi'nin kabri her türlü dilek ve hastalık için ziyaret edilmekle beraber daha çok, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı olan kişilerce ziyaret edilmektedir.

Bunun haricinde, 500 metre kadar güney yönünde, Çirağ-çay'ın sağ tarafında *"Eski al-Kadar"* yer almaktadır. Söz konusu yerleşim merkezinin batı tarafında *"Ramazan'ın evinin önündeki Pir"* isimsiz ziyaret yeri bulunmaktadır.

---

[390] S.M. Prozorov, *al-Kadari. İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii. Endtsiklopediçeskiy Slovar II. Vıpusk*, Vostoçnaya Literatura RAN. Moskva 1998, s. 159.
[391] M. Abdullayev, "Nezauryadnıy uçennıy, Mıslitel i Obşestvenno-politiçeskiy Deyatel". *Dagestanskaya Pravda. No:68* 12.03.2009.
[392] G. İ. Guseynov, *Hasan Alkadari*. İzdatelstvo. Mavel 2001, s. 240-246.

2.35.3.But-Kent Köyü

2.35.3.1.Şehitlik

But-Kent yerleşim merkezinin kenar mahallesinde, güney yönünde *"Şehitlik Piri"* yer almaktadır. Sözü edilen şehitliğin kesin olarak hangi döneme ait olduğu konusundaki görüşler çelişkilidir. 64 hane olan köyün halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar. Amaç ve maksatlarına ulaşanlar eğer kurban adamışlarsa buraya daha sonra tekrar bu ziyarete gelerek kurbanlarını kesip dağıtmaktadırlar.

2.35.4.Ekendil Köyü (Eken)

2.35.4.1.Abdul-Kerim Nütügskiy Türbesi

Abdul-Kerim Efendi Türbesi *İski Ekendil* "Eski Ekendil" yerleşim merkezinin güneyinde üç km. kadar uzaklıkta yer almaktadır. Abdul-Kerim Efendi, köyün harabe camiinin batı yönünde bulunan Türbede metfundur. Zat hakkında yazılı yahut sözlü bir kayıt mevcut değildir. 1963 yılında Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti göç idaresi tarafından yöre halkı çeşitli sebepler ileri sürülerek zorla göç ettirilmiştir. Bu nedenle Türbe, Bolşevik döneminden önce yağmur duası, çeşitli rahatsızlıkları olan çocukların şifa ümidiyle yoğun olarak ziyaret edilirken, siyasî olaylar ve mevcut rejimden ötürü yöre insanı zaman içerisinde burayı unutmuştur.

Süleyman-Stal ilçesine bağlı birçok yerleşim merkezlerinde buna benzer çok sayıda metruk ziyaret yeri bulunmaktadır. Köylerin göç etmesinde başta siyasi ve politik olaylar olmak üzere, deprem, heyelan vb. doğal afetlerin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin: Hutarg köyü halkı 1966 yılında eski bulunduğu yerleşim yerinden deprem sebebiyle göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Köyün güney-batı istikametinde bir zamanlar yöre insanı tarafından yoğun olarak ziyaret edilen *Preharzan Piri*'in yanı başında da altı mezar taşı yer almaktadır. Tsekver terkedilmiş bir köydür. Köyün 3,3 km kuzey-doğu istikametinde *Tsekver Pir* yer yer almaktadır. Günümüzde çok nadir olarak ziyaret edilmektedir. Tatar-Han Kent köyün doğu tarafında Sefer-Ali Pir yer almaktadır. Ziyaret yeri hakkında yazılı bir vesika mevcut değildir. Geçmişte yöre halkı tarafından yağmur duası için ziyaret edilirken günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. Seyidar köyü sakinleri ulaşım ve hayat şartlarının elverişli olmamasından dolayı 1957 yılında Çirağ-Çay nehrin kıyılarına göç ederek köyün ismi Said-Kent olarak değiştirilmiştir. Terk edilen Seyidar köyünün 500 metre kuzey-batı yönünde yer alan *Pir* günümüzde ziyaret edilmemektedir. Ruhun köyü her zaman kültür merkezlerinden biri olarak kabul edilirdi, bu köyden ünlü ilim adamları, şairler çıkmıştır. Köyün adı XVIII. yy. yaşamış âlim bir zat olan Ruhun Ali'den almıştır. Köyün 800 metre kadar batısında çok nadir de olsa çeşitli

rahatsızlıkları olan insanlar tarafından ziyaret edilen *"Ahmadan Kümbet"* Ahmet Kümbet'i yer almaktadır. 1966 yılında yaşanan depremden sonra köy halkı Bakü-Rostov karayolu üzerinde yer alan Novo-Maka köyüne göç etmiştir. Ptidhür, Süleyman-Stal ilçesine bağlı çok eski bir yerleşim merkezlerden biridir. Köyde üç ziyaret yeri bulunmaktadır. Kpultsin-Pir buradan 500-600 metre güney istikametinde bir başka ziyaret *"Pir"* ve Pelal-alay-Pşren-Pir dağın yamacında 350 metre güneyinde yer almaktadır. Metruk olan Kurkent köyün 250 metre doğusunda *Pir* yer almaktadır. Kahtsug köyün mezarlığın doğusunda Muhammed-Han oğlu Molla Mamma'ya ait türbe bulunuyor. Köyün güneyinde *Şuruz-Pir* ve 500 metre kuzey tarafında bir başka Pir yer almaktadır.

2.35.5.İspik Köyü

2.35.5.1.Pir

Novo İspik (Yeni İspik) yerleşim bölgesinde üç Pir bulunmaktadır. İlk Pir köye 400 metre kadar güney-doğu tarafında yer alırken ikincisi buradan 100 metre mesafede güneye doğru bulunmaktadır. Üçüncü ziyaret yeri *"Şandakar"* mezarlığın kuzey yönünde yer almaktadır. Yöre halkı bu ziyaret yerleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiller. Ziyaret için özel bir gün olmamakla birlikte, burası yöre halkı tarafından her türlü istek ve amaç doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler dilek tutup ziyaret mahallinde yer alan ağaçlara çaput bağlamaktadırlar.

2.35.5.2.Ateşler Suyu Piri (Tsayar Tstin Pir)

Bu Pirin tabiatıyla bağ bahçeli ve rahat şartlar bulunan bir mekânı vardır. Mamlaçlardan başlayarak Sardar köye kadar yoğun ormanlıklarla kaplı dümdüz yerler, binlerce yıl ekilecek bahçelere ve bağlara dönüştürülmesine rağmen, insanlar pîrlere alakalı özellikleri hep korumuşlardır. "Kpul-tsin", "Latar" pirlerinin bağları bunlardan bazılarıdır. *"Tsayarin yad"* pirinin bu adı hakkında hiçbir kesin bilgi yoktur. Dağlık yerleşim yerlerdeki insanların hepsi bu mezraya *"Eceltu deresi"* ismini vermiştir. Buraya o yakın zamanlara kadar Stal toprakları anlamında "şorkun" denilmekteydi. Çünkü, yaz zamanında tahıl ve ot toplarken çalışan insanların bataklıktaki sivri sinekler tarafından ısırılarak aylarca yataklara düştüğü, bazı hastaların öldüğü vak'alar da meydana gelmekteydi. Belki bu tsayarın (ateşin) hastalıklarına sebep kaynak sular da olabilir. Bu kaynak sular da, sizin de gördünüz gibi, büyük gövdeli ve büyük yaşlanmış çinar ağacının köklerinden çıkmaktadır. Birkaç asra dayanan mucizevi bu ağaç çok yakın zamanda belki de Pirin bulunduğu mekânda yapılan çirkin işler sebebiyle kökünden çıkarak yere düşmüştür. Allah günahlarımızı affetsin "Tsayar tsinin" bulunduğu mezranın yanında kolhoz malların ahırları olup temizlik hususunda baş edemezken, Kasum köyünün konserve ürünleri üretimi yapan fabrikanın sahibi Rasulov Ramazan oranın etrafında demir parmaklıklardan

bir çit çekerek gelen misafirlere rahat bir şekilde dinlenecek yer yaptı. Aşayı Starlın birkaç yerde kazmalat çiftlik diye köy inşa ettiği yerler vardır

2.35.6.Yukarı-Stal (Vini-Stal) Köyü

2.35.6.1.Pir Pir-Baba Can

Yukarı-Stal köyünde birkaç ziyaret yeri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Yukarı-Mahallede yöre halkının yağmur duası için gittiği ve Kurban Abdulkerimov'un evinin yanında yer almaktadır. Pir Pir-Baba Can fındık ağacın altında yer almaktadır. Ziyaretin çevresi yerel bir taş ile örülmüştür. Duvarın yüksekliği 1,20 m. eni ise 6,8 metredir. Ziyaretgâhında iki mezar taşların ilkinde: *"Bu mezar Peygamber soyundan gelen Şeyh Ahmet oğlu Pir Baba Cana aittir. Hicri 1130"*şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Burası *Pirler* sülalesine ait bir ziyaret yeridir. Ayrıca bu mezarlıkta Hasan Efendi al-Kadari'nin kız kardeşi Zagidat (Zahide) ve kızı Abidat'ın kabirleri bulunmaktadır. Mezarlıkta yer alan mezar taşı üzerinde: *Burada yatan zat 1727 yılında yaşanan salgın dolayısıyla vefat etmiştir*. Yukkarı-Stal köyü ile Kuhür köyleri arasında *Valiyullah Efendinin* mezarı yer almaktadır. Pir Baba Can hakkında yazılı herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Yukarı-Stal köyü en yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma amacıyla gelirler. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Ziyaretçiler arasında nadiren de olsa mezarın çevrili bulunduğu demir parmaklıkları öpenler de bulunur. Yörede kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu ziyarete başvurduğu rivayetleri de bulunur. Ziyaret alanında ağaçlara bez bağlama olgusuna rastlanmamaktadır.[393]

2.35.7.Orta-Stal Köyü (Kulan Stal)

2.35.7.1.Hacının Gölü

Aşağı-Stal sınırları içerisinde güney-batı yönde 1,5 km mesafede yer almaktadır. Gölet'in kapladığı alan tahmini olarak 40x60 metre kare civarındadır. Ziyaretin ortaya çıkışı ile ilgili yazılı herhangi bir kaynak mevcut değildir. Elde ettiğimiz bilgiler sözlü rivayetlere dayalı ifadelerdir. Rivayete göre, şifalı olduğuna inanılan şifalı suyunun ortaya çıkışı ile alakalı olarak, Hacı adında bir zatın asa ile köyün karşısında yer alan dağdan kendisinin durduğu yere doğru çizgi çizdiği, ardından asasını yere saplayarak, suyunun çıkardığını ve bir zaman sonra burasının şifalı olma özelliğinden ötürü ziyaret yeri olarak kabul edildiği anlatılır. Günümüzde şifalı su tamamen cazibesini yitirmiştir. Bataklık

[393] M. Ragimov, 1979 Novo-Maka doğumlu. Polis memuru.

hâline gelen ziyaret sazlık halini almıştır. Eskiden; romatizma, kireçlenme, baş ağrısı olan kişiler buradaki suya girerek şifa bulurdu. Sovyetler Birliği döneminde bir grup araştırmacının yürütmüş oldukları sondaj çalışmaları sonucunda gölet kurumaya yüz tutmuştur. Öte yandan araştırmacıların yürüttükleri sondaj çalışmalar da sonuçsuz kalmıştır.

2.35.7.2.Şeyh İbrahim Efendi Türbesi

Şeyh İbrahim Efendi Türbesi Orta-Stal köyün güneyinde yer almaktadır. Türbe, araştırma bölgemizde daha önce rastlamadığımız estetik ve mimariye özelliklerine sahiptir. Zatın türbesi, yöre halkı tarafından çok yoğun olarak ziyaret edilen mekândır. Lakin zatın tarihî kişiliği hakkında, teferruatlı bir belgeye ulaşılamamıştır. Türbe duvarında kitabe şeklinde kayıtlarda türbenin yenilenme çalışmalarının 1914 yılında tamamlandığını ve İbrahim Efendi'nin H.940/1533 tarihinde vefat ettiği ifade edimektedir. Kare şeklindeki temel üzerine oturtulan uzunca kubbenin inşasında, kesme taş ve kireç harcı kullanılmıştır. Dokuz metrekare olan türbenin içinde zat ve eşine ait olmak üzere iki mezar yer almaktadır. Şeyh İbrahim Efendi'nin hakkında yazılı bir kaynağa ulaşamasak da, onun sağlığında daha çok çeşitli rahatsızlıklardan mustarip olan çocuklarının müracaat edilen bir zat olduğu rivayet edilmektedir.[394] Bir başka rivayete göre *"Kpul-Yatar"* şifalı su kaynağının, Şeyh İbrahim Efendi tarafından ortaya çıkarıldığı, kaynağından faydalanma hususunda, yöre insanına tavsiyelerde bulunduğu ifade edilmektedir. İbrahim Efendi'nin, geceleri gideceği yolu kendi avucuyla aydınlatarak ormana gider ve ormanlık alanın en büyük meşe ağacı olan *"Kpul Tsik"* altında Kur'an-ı Kerim okuduğunu rivayet edilmektedir. Orta-Stal köyün eski mezarlığında bulunan mezar taşında H. 1332 yılı tarihi kayıt yer almaktadır. Genellikle Orta-Stal halkı tarafından ziyaret edilirken, ziyaret için belli bir gün yoktur.. Türbesi yöre halkı tarafından daha geneş bir amaçla ziyaret edilmektedir. Buraya gelen ziyaretçiler bu zatın ruhuna Kur'an okuyarak ve dua ederek ziyaretlerini yapıp ayrılırlar. Bununla birlikte felçli hastalar, kalp rahatsızlığı bulunanlar, bedensel ve ruhsal dengesi bozuk olanlar bu ziyarete getirilir ve burada dua edilerek şifa temennisinde bulunulur. Adak adayanlar belli bir muradı, sıkıntısı olanlar buraya gelip dua ederler ve çaput bağlarlar. Ziyarete günümüzde de halk tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir. Bunun haricinde köyde birkaç tane daha ziyaret yeri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi köyün ortasında, ikincisi ise köyün kuzey-doğu istikametinde Abdullah Ramazanov'un evinin yanında yer almaktadır. Ayrıca yerleşim bölgesinin güney-batısında *Vini Surar, "Yukarı Mezarlığında"* Gadjimuradov Abdul-Manaf'ın evinin yakınlarında bir başka Pir yer almaktadır. Toplum tarafından sık olmamakla birlikte çeşitli amaç ve dilekler doğrultusunda ziyaret edilen bu mekânların isimleri, kime ait oldukları bilinmemektedir.

[394] Sergey Hacı, a.g.ş.

2.35.7.3.Sazlık Pınarı (Natshan Bulak)

Sazlık Pınarı, Orta-Stal köyü *"Elegün"* mevkiine 3-4 km mesafede yer almaktadır. Sazlık Pınarı'nın bölgenin en meşhur şifalı su kaynağı olan *"Kpul-Yatar"* ile aynı özellikleri taşıyor olması, ziyarete konu olma açısından da oldukça büyük öneme sahiptir. Çocuğu olmayan, romatizma ve sırt ağrısı gibi vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunan ve ruhsal dengesi bozuk olanlar başta olmak üzere her türlü hastalıktan rahatsız olan kişiler bu ziyarete şifa bulmak amacıyla rağbet etmektedirler.[395]

2.35.7.4.Kutsal Orman

Kpul-Yatar, zengin flora ve fauna, yüzlerce şifalı bitki örtüsü ve otuzu aşkın şifalı su kaynağı ile eşsizliğini korumaktadır. Burada yüzyıllardır bir balta sesi duyulmamış: ormanda ateş yakmak için insanlar odunları kendi imkânlarıyla yanlarında getirmişler. Burada, ağaç kesmek yahut ateş yakmada odun parçaları kullanmak çok büyük bir günah olarak kabul edilir. Yöre halkı, bir komşu köyden bir kadının ormana odunlarıyla giden ziyaretçilere *"aptallar"* diyerek alay ettiğiden ve bunun cezası olarak uzun bir süre yatağa bağlı kaldığına, ancak hatasını anlayıp ve aynı ormanda yer alan su ile şifa bulduğuna inanır.

2.35.7.5.Kpul Yatar (Romatizma Suları)

Süleyman-Stal ilçe merkezi Kasum-Kent ile Orta-Stal yerleşim merkezleri arasında yer alan Kpul-Yatar şifalı kaynağının, özellikle Dağıstan'ının güney kısmında çok eski dönemlerden beri romatizma, kireçlenme, baş ağrısı vb. rahatsızlıklara iyi geldiği bilinmektedir. Ormanlık alanın çeşitli bölgelerinde irili ufaklı otuzdan fazla şifalı su kaynağı bulunmaktadır. Ziyaret yeri asırlık meşe ormanlık alanında yer almaktadır. Ziyaretçiler şifalı suyunun etrafında yer alan ağaçlara bez ve çaput bağlamaktadırlar. Eklem rahatsızlıkları olan ziyaretçiler bidon ve benzeri sıvıyı alabilecek kapları doldurularak yanlarında götürürler. Kaynağın başında adak adarlar ve dilekte bulunurlar.[396] Günümüzde, kaynağın yanında, romatizma rahatsızlıkları olan hastalar için özel klinikler tesis ediliştir.

2.35.7.6.Şih-Baba

[395] R. Kurbanismailova. a.g.ş.
[396] Sapiyat Magomedova, "Jenşina Dagestana". No:9. 2013 BAK

Şih-Baba'nın mezarı Yukarı-Stal-Küçhür yolu üzerinde büyük bir dut ağacın altında yer almaktadır. Etrafı bir metre yüksekliğinde işlenmiş taş ile örülmüştür. Şih-Baba Hasan al-Kadari Efendinin kızı Zahide Hanım ile evliydi, diğer taraftan Zahide Hanım, Muhammed al-Yaragi'nin torunudur. Şih-Baba'nın mezarı günümüzde yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Dağıstan Ulema Konseyi arasında yapılan istişare toplantısında, emperyalist güce karşı ayaklanmanın liderliğine Küri bölgesinden Şih-Baba seçilmiştir. Bu Ulema konseyi, Dağıstan bölgesinde 1877-1878 yılları arasında ayaklanma başlatmıştır. Ayaklanmayı yönetenler Derbent meydanında idam edildikten sonra, Abdul-Hamit Efendi *(Aşağı-Stal köyü),* Şih-Baba *(Yukarı-Stal)*, ve Hacı-Murat Efendi *(Kapir Köyü)* yaşadıkları yerleşim merkezlerine gönderilmişlerdir. Yukarı-Stal köy medresesinde müderris olan Şih-Baba, 1877 yılında yaşanan ayaklanmanın en aktif aktörlerden birisidir. Şih-Baba, Ocak 1878 yılında tutuklanarak Derbent şehir meydanında diğerleriyle birlikte idam edilmiştir.[397] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Türbe her sıkıntı ve rahatsızlıktan mustarip olan insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Daha çok ruhsal sıkıntısı olan kişiler tarafından bu ziyarete rağbet edilmektedir. Bununla beraber Şih-Baba yoldan geçen kişiler tarafından ziyaret edilip burada dualar edilmektedir.[398]

2.35.8.Vekelar Köyü

2.35.8.1.Bilinmeyen Türbe

Vekelar köyünün muhtelif bölgelerinde beş farklı mezarlık yer bulunmaktadır. Türbe Vekelar köyünün girişinde iki yolun ayrımında, sol tarafında, güney-doğu yönünde açık bir alanda yer almaktadır. Yöre halkı arasında irşat ve tebliğ vazifesini yapan zata ait olduğu tahmin edilmektedir. 2,5x3 metre alana sahip olan yapının inşasında kesme taş kullanılmıştır. Ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir. Ziyaretçiler türbe kapısına ve ağaçlara belli dilek ve istekleri için bez bağlamaktadırlar. Burada yetişen ağaçlar kesinlikle kesilmez ve başka yerlere götürülmez. Ayrıca ziyaretçiler tarafından dilekler dilenip dallarına bez bağlanmaktadır. Ziyarete gelen kişilerin ve hastaların şifa niyetiyle yemesi için şeker vb. kuru yiyecek ve meyve bırakılır. Bunun dışında köyün güneyinde bir zamanlar yöre insanı tarafından yoğun olarak ziyaret edilen *"Veker Bulak"* şifalı su yer almaktadır. Kaynak kişilerin ifadelerine göre bu pınar birkaç yıl önce kurumuştur.[399]

2.35.9.Zuhrab-Kent Köyü

[397] S. Siadgasanov.a.g.ş.
[398] Kaminat Samedova 1977 Gaptsah köyü doğumlu. Ev hanımı.
[399] Zamir İbragimov, 1968 Orat-Stal doğumlu İnşaat Ustası.

235.9.1.Pir

Köyün yukarı mahallesine *(Vini mahle*) 2,5 km mesafede ormanlık alanında *"Pir"* yer almaktadır. Ziyaretin kime ait olduğu, tarihî kişiliği ve geçmişi hakkında yazılı herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yöre halkı çeşitli dilekler doğrultusunda, burayı ziyaret etmektedir. Ziyarete gelenler dileklerini dileyip ağaca çaput bağlamaktadırlar.

2.36. Şamil İlçesi

2.36.1.Batluh Köyü

2.36.1.1.Batluhlu Muhammed Efendi

Nakşibendi, Şazali ve Kadiri tarikat şeyhi Kutbul Gavs Muhammed Efendi 1915 yılında Şamil ilçesine bağlı Batluh köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini köyünde aldıktan sonra, babası tarafından, Asabalı Şeyh Muhammed'in oğlu Resul ile Karata köyüne gönderilir. Muhammed Efendi Karata köyüne geldikten kısa bir zaman sonra medreselerin kapısına kilit vurulmuş olsa da ev sahipleri onların gitmelerini istemezler ve gizliden gizliye eğitimlerine devam etmelerini sağlarlar. Muhammed Efendi on beş yaşına geldiğinde babası vefat eder. Küçük Muhammed'in oldukça keskin bir zekâya sahip olduğunu fark eden Hasan Efendi al-Kahibi onu yanına alarak ve kendine mürid yapar. XX. yy. 30'lu yıllar toplum içerisinde ulema kimliğiyle ön planda olan kişiler için zor bir dönemdir. Bolşeviklere yaranma adına yerli halktan birilerinin ispiyonlaması sonucunda Kahib köyünden bir gecede aralarında 83 yaşındaki Şeyh Hasan Efendi ve onun halefi Muhammed Yasub Efendi'nin de bulunduğu otorite sahibi 27 kişi tutuklanır ve akıl almaz işkencelere maruz bırakılır. Muhammed Efendi hayatı boyunca aklından çıkmayan ve Hasan Efendi'nin tutuklandığı o geceyi şöyle anlatır: *"O gece Muhammed Arif beni uyandırarak babasını almaya geldiklerini söyledi. Ben uyandığımda şeyhi tutuklamaya gelenler kapıda bekliyordu. Hasan Efendi ise karın bölgesindeki fıtık için özel örülmüş kemeri arıyordu. Bir yandan da "Siz kusuruma bakmayın, sizi beklettim." diyordu. Bana ve oğlu Muhammed Arif'e dönerek "Oğullarım gençliğinizde yapmaya muktedir olduğunuz şeyi yaşlılık dönemine bırakmayın"* Çıkışta elini kapı kanadına koyarak *"Şimdi adam olun"* diyerek

seksen üç yaşında ihtiyar atına bindiği ve bir daha da geri dönmediği anlatılır. Muhammed Efendi tarikatın bütün mertebelerini Andıhlı Hümeyda Efendi'nin müridi olduğu dönemde tamamlamıştır.

Muhammed Efendi, Muhammed Arif Efendi ile birlikte XX. yy. ortalarında Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde dini neşretme adına ağır şartlarına rağmen çok ciddi işler başarmışlardır. Nakşibendi ve Şazali tarikat silsilesinde Batuhlu Muhammed Efendi'nin ismi Hasan Efendi'nin oğlu Muhammed Arif'ten sonra zikredilmektedir. Muhammed Efendi 1995 yılında seksen yaşında vefat etmiştir. Şeyhin ziyareti Şamil ilçesine bağlı Batluh köyünde bulunmaktadır.[400] Ziyaret için belli bir gün yoktur, haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir, ziyaretçilerin önemli bir kısmnı tarikat ehli kişiler oluşturmaktadırlar. Bu ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir. Fakat burası, daha çok ruh hastaları, çocuğu olmayan kadınlar ve felçli hastalarca ziyaret edilmektedir. Ayrıca iş bulma, aile içindeki huzursuzluğun giderilmesi, gibi çeşitli niyet ve dilekleri olan kişilerce de sık olarak ziyaret edilmektedir.[401]

2.36.2.Çoloda Köyü

2.36.2.1.Gidatlili Hacı Udurat Efendi

İslamiyet, Dağıstan bölgesine yayılma sürecini on üç asırda tamamlamıştır. İslamiyet öncesi, dağlık bölgesinde Paganizm, Zerdüştlük (V–VI. yy.) Yahudilik(III- VI. yy.), İsevilik(IV- XVIII. yy.) gibi dinlerin yaşadığı bilinen bir gerçektir. Bu coğrafyada İslamiyet'in gelişmesiyle birlikte toplum tarafından tatbik edilen inanç ve uygulamaların yerini yavaş yavaş yeni dine bırakmıştır; dolayısıyla toplum eski dinlerini zamanla kısmen de olsa unutmuş oluyordu. İstilacıların düzenli orduları sayesinde, yeni dinlerini yaymak için verilen mücadeleler, süreci daha da hızlandırmıştır. Avaristan bölgesinde İslamiyet'i neşredenlerden ilki Gidatlili Hacı Udurat Efendi'dir. Hacı Udurat XV. yy.' da yaşamıştır. Hacı Udurat Efendi'nin ataları Gürcülerle olan husumetinden ve sürekli yapılan akınlardan kaçmak zorunda kaldıkları ve barışı sağlamak adına yerli halk ile Gürcülerle karşılıklı olarak çocukları değiştirdikleri anlatılır. Böyle bir değiş tokuş neticesinde küçük Udurat Gürcü ailenin içerisinde büyür. Bunu nasıl ve ne şekilde olduğu bilinmiyor, fakat Udurat Efendi'nin Gürcistan'dan hacca gittiği de rivayet edilir.

1460 yılında Hacı Udurat Efendi memleketine döner. Rivayete göre Çoloda'nın dışında köy yolu üzerinde, su kaynağının başında namaz kıldığını gören köyün çavuşu Begalul'un Udurat Efendi'nin ibadet şeklinin hoşuna gittiği ve ona da öğretmesini istediği anlatılır. Bu olaydan sonra, Çoloda

[400] http://islamdag.ru/lichnosti/2955(13.03.2014).
[401] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

halkının civar köylülerle İslam'ı kabul ettikleri ifade edilmektedir. Çoloda'da Müslüman ve gayri Müslimlere ait iki farklı mezarlık yer almaktadır. Hacı Udurat, civar köylüler arasındaki savaşlara ve husumetlere son vermiştir. Çoloda'nın ismi zamanla değiştirilerek Gidatl olarak değiştirilmiştir. Gidatl büyük ilim merkezi haline gelmiştir. Hacı Udurat 1475 yılında vefat etmiştir.[402] Türbesi Şamil ilçesine bağlı Maçada köyünün iki kilometre doğusunda yer almaktadır. Kare planında inşa edilen türbenin üzeri demir sacla örtülmüştür. Türbenin iki tarafında, ziyaretçiler tarafından dilekler dileyip çaput bağladıkları dilek; yer almaktadır. Yöre halkı tarafından bu ziyaret; çocuğu olmayanlar, felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar yoğunlukta olmakla beraber, her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca ziyarete kaderleri kapalı olan gençler kaderlerinin açılması, gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda ziyaret etmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü burası ziyaret edilmektedir. Ziyaret için gelen kişiler ziyaretin yanında bulunan direklere dilek dileyip bez bağlamaktadırlar.[403]

2.36.3.Golotl Köyü.

2.36.3.1.Şehitlik.

Şehitlik, Şamil ilçe merkezine bağlı Golotl köyünün batısında eski mezarlığında yer almaktadır. Burada Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesinde şehit düşen askerler metfundur. Askerlerin mezar taşlarında isimleri, vefat tarihleri hatta bazı mezar taşlarında muharebe alanında ne şekilde öldüğü ayrıntılı bir şekilde kitabe halinde yazılmıştır. Şehitliğin girişinde diğer Avar bölgelerinde olduğu gibi yeşil bayraklar dışında bağlı herhangi bir bez veya benzeri görülmemektedir. Şehitliği, Golot halkı dışında pek ziyaret eden olmaz. Ziyaret her türlü amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete ruhsal dengesi bozuk olanlar, korkmuş olanlar ve çocuğu olmayanların daha yoğun olarak ziyaret etmektedir. Ayrıca, gençler kaderlerinin açılması, gibi çeşitli amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret etmektedir.[404]

2.36.4.Goor köyü

2.36.4.1.Türbeli Mescit

[402] http://odnoselchane.ru/?sect=1467 (07.27. 2014).
[403] Gamzat Gamzatov, a.g.ş.
[404] Gadjimagomedov Magomed 1976 Untsukul köyü doğumlu. Muhasebeci.

Türbeli Mescit bir kısmı yer altında eni 4x6 dikdörtgen şeklinde bir yapıdır. Camii ile bitişik olan türbede şeyh Ramazan ve şeyh Ahmet-Vali metfundur. Şeyh Ramazan mezar taşında yer alan kayda göre bu iki zatın XVI. yy.' dan yaşadıklarını anlıyoruz. Şeyh Ramazan ve Şeyh Ahmet Vali Efendilerin soylarını Hz. Peygambere dayandığını iddia edilmektedir. Türbeye yakın bir mesafede Kafkas harbinden kalan şehitlik yer almaktadır. Şeyh Ramazan Efendi ve şeyh Ahmed-Vali Efendi dışında Goor'da İbrahim Hacı, Budun Hacı ve Dimeş Hacı adında nereden geldiği bilinmeyen zatlara ait ziyaretler yer almaktadır. Dimeş Hacı halk arasında hekim kimliğiyle meşhur olmuştur. Uyguladığı tedavilerde, Dimeş Hacı'nın cerrahi yöntemleri de kullandığı da bilinmektedir. Yılın belli dönemlerde burada kurbanlar kesilir, mevlitler okutulur ve meclisler düzenlenir. Kesilen kurbanlar burada pişirilir, gelen ziyaretçilere dağıtılır. Bunun dışında Goor'da orijinalliğini yitirmişse de günümüzde de 22 Aralıkta, kış mevsiminin ilk gününde düzenlenen halk arasında *"Kış Bayramı"* olarak bilinen bir takım halk inanışlar zinciri içerisinde icra edilen uygulamaları görmek mümkündür. Kış mevsiminin bereketli geçmesi için toplu merasimden sonra Goor'da bulunan türbeler gidilerek sadakalar dağıtılır ve orada dualar edilir.

22 Aralık Kış Bayramında her aile içerisinde sağlık, esenlik ve mutluluğu getirmesi ve ruhen arınmak maksadıyla kurbanlar kesilir. Bu bayrama özel tuzsuz börekler açılır ve komşular arasında dağıtılır. Bayram sabahı Goor köyü halkı, bayramlık ağacı hazırlarlar ve köyün girişinde yüksek bir yere dikerler, dallarına elmalar, armutlar ve yuvarlak ekmekler asarlar. Köyün erkekleri ev yapımı sucuklar, et, ekmek ve boza getirirler. Buna benzer törenler Tabasaran, Kaytağlı Dargi, Rutul, Agula ve Tsahur topluluklar arasında da görülmektedir.[405]

2.36.5.Hotoda Köyü

2.36.5.1.Naip Mugurul Gitin Efendi (Muğurul Gitinav)

Şamil ilçe merkezine bağlı Hotoda köyü sınırları içerisinde bulunan Gitino Mugura Piri köyden yaklaşık 300 metre uzaklıktadır. XX. yy. 1970'li yıllarına kadar burası kubbeli türbe iken, günümüzde türbe yıkılmış, geriye harabe mezar kalmıştır. Hotoda köyün eski mahallesinde, Şeyh Şamil'in Naibi Muguril Gitino'nin yaşadığı ev ve gözetleme kulesi günümüze kadar korunmuştur. Rivayete göre belli zamanlarda, Muguril Gitino'nun yaşadığı evinde ışığın yandığı ve beyaz sarıklı adamların eve

[405] http://odnoselchane.ru/?sect=1459(18.02.2015)

girip çıktığı anlatılır. Muguril Gitin, Burtunay köyü yakınlarında şehit düşmüştür.[406] Ziyaret çocuğu olmayan kadınlar, ruh hastaları başta olmak üzere çeşitli rahatsızlıkları olan kişiler tarafından yoğun olarak rağbet görülmektedir. Ziyaretin hemen yanında yer alan ziyaret ağacına, ziyaretçiler dilekler dileyip çaput bağlamaktadırlar.[407]

2.36.6.Kahib Köyü

2.36.6.1.Kahibli Şeyh Habibullah Efendi

Habibullah Efendi 1844 yılında Şamil ilçesine bağlı Kahib köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini köy medresesinde, Miatlili Hacı Ömer Efendi'den almıştır. Küçük yaşta yetim kalan Habibullah Efendinin, Asabalı Abdurrahman Efendi kendi himayesine alarak, Nakşi tarikatta belli bir makam ve mertebeye ulaştırmıştır, kemale ulaştığından ve irşada ehil olduğundan dolayı ona icazet vermiştir. Hasan Efendi, Seyfullah Kadi'ye danıştıktan sonra Şazali tarikatın icazetini de alır. Habibullah Efendi hekimlik kimliğiyle de ün salmıştır. Habibullah Efendi, hocası Hasan Efendi'yle birlikte dağlı topluluklar arasındaki yaygın olan kan davalarının önünü kesmede başarılı olmuştur. Şeyh Habibullah Efendi 1924 yılı kış mevsiminde ahirete göçmüştür. Şeyh Habibullah Efendi'nin ziyareti Kahip köy merkezinde Hasan Hilmi Efendi ile Muhammed Arif Efendinin yanında, bir kubbe altında yer almaktadır).

2.36.6.2.Şeyh Hasan Efendi al-Kahibi

Hasan Efendi, 1853 yılında Şamil ilçesine bağlı Kahib köyünde âlim bir ailenin evinde dünyaya gözlerini açmıştır. Hasan Efendi'nin babası Hacı Muhammed Efendi, çevrede abit ve zahit kişiliğiyle bilinirdi. Hac vazifesini yerine getirmek için Hicaza gittiği yolculuğundan geriye dönememiştir. Hasan Efendi'nin annesi Züheydat Hanım, oğlunu küçük yaşta Hasan Efendi'nin yanında eğitime başlatır. Olağanüstü zekâya sahip olduğunu fark eden medrese hocaları, Hasan Efendi'yi bırakmak istemezler, ancak hayat şartları, geçim zorluğu onu çobanlık yapmaya zorlar. Yaşadığı toplum içerisinde Hasan Efendi'nin yumuşak huylu ve alçakgönüllü oluşu, ileride ona *Hilmi* lakabı kazandıracaktı. Asaba köyünden Hacı Abdurrahman Efendi,(1834-1905) Hasan Hilmi Efendi'nin ilk medrese hocasıdır. Onun vefatından sonra Dağıstan bölgesinde meşhur olan Nakşibendî tarikatı şeyhi Şuayıp Efendi Bagini'nin (1274-1330/1853-1909) yanında devam etmiştir. Şuayıp Efendi'den sonra Kuzey Kafkasya *(müftüsü, tanınmış din adamı)* Seyfullah Kadi Başlarov'un (1853-1919) en gözde

[406] İbrahimhalil Butayev, *Gidatl İstoriçeskiye Etudı*. İzdatelstvo Lotos Mohaçkale 2013, s. 289.
[407] Gamzat Gamzatov, a.g.ş.

talebelerden olmayı başarmıştır. Seyfullah Kadi, Hasan Efendi'yi kâmil dereceye ulaşıncaya dek okutur. Hasan Hilmi Efendi'deki değişiklikleri fark edince, Seyfullah Kadi hocasının ilim talebesine karşı bir takdir ifadesi olarak Hz. Ali'nin cübbesini giydirir. Hacı Hasan Hilmi Efendi iktidar tarafından çok zulümlere, baskılara maruz bırakılmıştır. 1937 yılında tutuklanmış, kurşuna dizilmiştir. Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin mezarının yeri bilinmemektedir. Mezarı Kahib köyünde Habibullah Efendi ve Muhammed-Arif Efendinin mezarı yanında yer almaktadır.[408] Hasan Hilmi Efendi'nin naaşının, idam edildikten sonra sahiplerine verilmediği ifade edilmektedir. Hasan Hilmi Efendi'nin, yolun kenarında, kubbeli bir yapının altında yer alan ziyaretin dışında, zatın yaşadığı evi sevenleri tarafından muhafaza edilmiştir, günümüzde ziyaretçilere açıktır. Hasan Hilmi Efendi'nin mezarı her sene haziran veya temmuz aylarında Dağıstan'ın çeşitli şehirlerinden kalabalık gruplar hâlinde gelen ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen kişiler burada Kur'an-ı Kerim okumakta ve dua etmektedirler. Ziyarete her türlü hastalık için gelinmektedir.[409]

2.36.6.3.Muhammed Arif Efendi

Şazali, Nakşibendi ve Kadiri tarikatları şeyhi Muhammed Arif Efendi, Kahibli Hasan Hilmi Efendi'nin oğludur. 1901 yılında Kahib köyünde dünyaya gelen Muhammed Arif Efendi ilk eğitimini, Andıhlı Hümeyda Efendi'den almıştır. Muhammed Arif Efendi, dönemin mürşitlik derecesine Şeyh Hümeyda Efendi, Asabalı Muhammed Yasub Efendi ve Uribli Huseyin Muhammed Efendi'nin tedrisinden geçerek ulaşmıştır. Muhammed Arif Efendi kendini ne kadar gizlemişse de komitacıların takiplerinden kurtulamamıştır. Muhammed Arif Efendi iki yıl hapis yattıktan sonra suç unsuru bulunmadığı için serbest kalmıştır. Dini ilimlerin öğretilmesi ve yayılmasında aktif rol oynamanın yanında Muhammed Arif Efendi alternatif tıp *(halk hekimlik)* alanında da kendisini iyi yetiştirmiştir. Muhammed Arif Efendi doğmadan çok önce Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin, Seyfullah Kadı Efendiye yazmış olduğu mektupta: *"Hasan Efendi'nin (Andıhlı Hümeyda Efendi) bir oğlu doğacak. Onun derecesi babasınınkinden yüksek olacak."* dediği aktarılmaktadır.

Muhammed Arif Efendi'nin, vefatından bir hafta önce Yukarı Kazanişe'de yer alan Seyfullah Kadi ve Muhammed Yasub Efendilerin mezarlarını ziyaret ettiği ve eliyle işaret ederek kendisinin de buraya defnedilmesini vasiyette bulunduğu anlatılır. Vefat etmeden önce kendisinden sonra İnholu Abdulhamid Efendi ve Batluhlu Saaduhaciyasul Muhammed Efendi'yi halef olarak bırakmıştır.

[408] G. G. Aripov, *Drevniy i Novıy Kahib*. Mohaçkale. 2012, s. 58-71.
[409] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

Muhammed Arif Efendi 1976 yılında vefat etmiştir. Ziyareti Yukası-Kazanişe köyünde bulunmaktadır.[410]

Zatın mezarı, haftanın bütün günleri ziyaret edildiği gibi daha çok perşembe ve cuma günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete felçli hastalar, ruhsal dengesi bozuk olanlar ve vücutlarının çeşitli yerlerinde ağrıları bulunan hastalar daha yoğun ziyaret etmekle beraber her türlü hastalıktan dolayı da ziyaret edilmektedir. Ayrıca çocuk sahibi olmak gibi muhtelif amaçlarla da gidilmektedir. Ziyarete gelenler Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlamakta ve dilekleri için dualar etmektedirler. Günümüzde de Muhammed Arif Efendinin tarikat yolunu devam ettiren müritleri bazı özel dini günlerde ve özellikle de bayramın arifelerinde ikindi namazdan ince buraya gelmekte Kur'an-Kerim okuyup hep beraber dua ettikten sonra ayrılmaktadır.[411]

2.36.7.Tidib Köyü

2.36.7.1.Hafız Muhammed-İbrahim Halil Efendi Türbesi

Muhammed Hafız Efendi 1895 yılında Şamil ilçesine bağlı Tidip köyünde doğmuştur. Kaynak kişiler, Muhammed Hafız Efendi hakkında bilgi verirken onun Peygamber soyundan geldiğini belirtir. Muhammed Efendi ilk eğitimini aile çevresinden alır, on dört-on beş yaşına gelince dini ilimler hususunda önemli bir mesafe kat etmiştir. Şeyh Hafız Muhammed Efendi tasavvuf derslerini Hamza Efendi'den almış ve onun manevi terbiyesi altında büyümüştür. İlim ve tasavvuf derslerini tamamladıktan sonra hilafet makamına erişir ve irşat için icazetnamesi alır, fakat Hamza Efendi hayattayken edebinden, almış olduğu icazeti çevredekilerden gizli tutmuştur.

Kafkasya bölgesinde Sovyetler Birliği'nin oluşumu sırasında hapsedilmişlerdir. Nakşibendi ve Şazili tarikatların icazetini Hamza Efendi'den almıştır. Muhammed Hafız Efendi Uradalı Abdullah Efendi'yle birlikte Abdulkadir Safadi'nin meşhur eseri *"Silku'l-Ayn"*ı Avarcaya tercüme etmiştir. Muhammed Hafız Efendi ömrünün son üç yılını hastalıklarla mücadele ederek geçirmiştir. Muhammed Hafız Efendi 25 Kasım 1985 yılında vefat etmiştir. [412] Türbesi Tidib köy mezarlığında yer almaktadır. Zatın yanında eşi ve çocukları metfundur. Bu ziyarete daha çok ziyaret amaçlı olarak gelinmektedir. Gelen ziyaretçiler tarafından Kur'an-ı Kerim okunmakta ve dualar edilmektedir. Ziyarete her türlü hastalıklardan mustarip olan insanlar gelmektedir. Ziyarete gelen kişiler dua ederek Allah'tan şifa dilemektedirler. Ziyarete özellikle psikolojik ve ruhsal rahatsızlıkları bulunan kişiler

[410] M-Rasul Omarov, a.g.ş.
[411] Mahti-Hacı Abidov, Mohaçkale merkez Vaizi
[412] http://www.sufizm.ru/prophet&murshids/silsilaII/tidib/(22.12.2014)

gelmektedirler. Rahatsızlığından kurtulan kişiler daha sonra şükür amacıyla kurban kesmekte ve dağılmaktadır.[413]

2.36.8.Tlyah Köyü

2.36.8.1.HamzaEfendi

Hamza Efendi Şamil ilçesine bağlı Tlyah köyünde 1892 yılında dünyaya gelmiştir. Hamza Efendi eğitimini Asabalı Abdurrahman Efendi'den sırasıyla, Hasan Hilmi Efendi, Muhammed Ya'sub Humeyda Efendi, Husenil Muhammed Efendi gibi meşhur tarikat ehli zatlardan ders almıştır. Hamza Efendi dini ilimlerinin yanında Avara edebiyatına da çok önemli katkılar sağlamıştır. Hamza Efendi'nin çok meşhur şiirleri, türküleri ve kasideleri günümüze kadar korunmuştur. Hamza Efendi hayatının son dönemlerinde ciddi sağlık sorunları yaşamıştır. Hacı Hamza Efendi'nin müridi Hiriyasul Muhammed Hacı oda Hamza Efendi'nin vefat eden oğlu Sultanahmet'ten şöyle nakleder: Bir gün Urada Kaymakamlığından ve Mahaçkale merkez ofisinden istihbarat birimlerinden bazı kişiler geldiler ve üstadı sorarlar. Oğlu Sultanahmet, babasının bahçedeki evinde ibadetle meşgul olduğunu ve kesinlikle rahatsız edilmemesini ister. Gelenler huzurlarına gelmesi için ısrar edince Sultanahmet kendilerinin onun yanına gitmelerini ister. Bu duruma sinirlenen davetsiz misafirler üstadın kapısına yönelirler. Tam o esnada üstat da evinden dışarıya çıkmıştır. O ikisi üstadı görür görmez bilinmeyen bir nedenle yere yıkılırlar. Hacı Hamza Efendi ne olduğunu sorar ve ayağa kalkmalarına yardım eder. Olağanüstü bir olayla karşılaşan iki misafir özür dileyerek kendilerini de müritliğine kabul etmesini isterler. O hadiseden sonra isimleri zikredilmeyen iki kişinin belli aralıklarla üstatla görüşmelerine devam ettiği anlatılır. İstihbarattan gelen o adam Hamza Efendi'yi alıp halktan uzak bir yere götürmek için geldiğini itiraf etmiş, kendi üstlerine de Hacı Hamza Efendi'nin gümüş ürünleri imalatı yapan bir usta olduğunu aktarmıştır. Daha sonra Hamza Efendi'yi götürmek isteyen o iki kişi, onları bir anda yere seren nedenin, üstadın her iki omuzunda yılanların olduğu ve onlara sokulmak istediklerini aktarırlar. Hacı Hamza Efendinin radikal, fanatik molla kısmından hiç hoşlanmadığı ve üstadın: *"Allah bize çok geniş yolları göstermiştir. O yolları daraltmaya çalışan ve kendilerini âlim sayan şahıslar ahirette kendilerini ne beklediğini bilseler kesinlikle bunu yapmazlardı."* dediği aktarılır. Ayrıca Hacı Hamza Efendi'nin insanlarda gördüğü yanlışlıkları, hataları ve eksiklikleri şakayla karışık karşısındakini kırmadan, üzmeden düzeltmeye

[413] Ahberdilo Ahberdilav, 1968 Tidib köyü doğumlu. Tarih öğretmeni.

çalıştığı anlatılır. Hacı Hamza Efendi aynı zamanda hekimlik kimliğiyle de meşhur olmuştur. Diplomalı doktorların tedavi ve teşhis koymakta yetersiz kaldıkları hastalar, Hacı Hamza Efendi'den dertlerine deva olmasını isterler. Rivayete göre 1950 yılında Hotoda köyü kadınları teşhisi konulmayan bir hastalığa yakalanır. Daha sonra Ratlub tarlalarında çalışan bütün kadınların da aynı hastalığa yakalandığı tespit edilince, bölge karantinaya alınmış ve bölgedeki doktorlar bu durum karşısında çaresiz kalmışlardır. Hadise Hacı Hamza Efendi aktarılınca, sirkeye buğday büyüklüğünde fosfat karıştırarak içilmesini tavsiyesinde bulunmuş, kısa sürede bütün hastaları şifa bulmuştur. Hacı Hamza Efendi, Tidibli İbrahim Halik Muhammed'i, Huçadalı Meselesul Muhammed'i, Kegerli Abdurazakil Muhammed'i tarikatta belli derece ve mertebeye ulaştırmıştır. Hacı Hamza Efendi 17 Temmuz 1978 yılında vefat etmiştir. Şeyhin mezarı ve ziyareti Tlyah köyünde bulunmaktadır. Türbeye çeşitli dilek ve rahatsızlıklardan dolayı gelindiği gibi daha çok çocuğu olmayan ailelerin çocuk sahibi olmak için geldiği ve korku, baş ağrısı diğer şikâyetleri olanların da yoğun bir şekilde şifa amaçlı olarak burayı ziyarete geldikleri bilinmektedir. Rahatsızlığı bulunan hastalar bir süre türbede bekletilir. Ziyarete gelen kişiler burada Fatiha, İhlâs veya Yasin süresi okuyup bağışlar, istek ve dilekleri için dua ederler.[414]

2.36.9.Urada Köyü

2.36.9.1.Kudiyav Murtaza-Ali Efendi

Murtaza-Ali Efendi ziyareti Urada köyü eski mezarlığında yer almaktadır. Ziyaret piramit şeklinde çatısı ve küçük kubbesiyle meydana gelmiştir. Türbeye giriş güney tarafından açılan kapıdan yapılmaktadır. Kudiyav Murtaza-Ali Efendi'nin tarihi kişiliği hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zatın Urada'da medrese okuduğu ve ilminin geri kalan kısmını Dağıstan'ın farklı bölgelerinde tamamladığı ve ilmi icazeti aldığı bilinmektedir. Ancak icazeti kimden ve hangi tarihlerde aldığı hususunda bilinmemektedir. Murtaza-Ali Efendi 1865 yılında vefat etmiştir. Buraya insanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, amaç ve maksatlarına ulaşmak için de gelmektedir. Günümüzde sinir hastaları, felçli hastalar ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar kabrini ziyaret etmektedirler. Fakat kurban olayı fazla yaygın değildir. Ziyarete gelenler burada bir Fatiha ve üç İhlâs veya Yasin süresi okuyup bağışlar, her türlü dilek ve istekleri için dua ederler.

2.36.9.2.Şeyh Ali

Şeyh Ali ziyareti, Urada köy mezarlığında yer almaktadır. Şeyh Ali Efendinin mezarın yanında Şeyh Abdurrahman Assabski'nin kızı Hatice metfundur. Ziyaretçiler bayram arifeleri gibi özel günlerde

[414] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

ziyaret etmektedir. Burada dua edilir, ziyaretçiler yanlarında getirdikleri tatlı türündeki cinsinden sadakaları dağıtırlar. Şeyh Ali Efendi'nin 1652- 53 yıllarında vefat ettiği bilinmektedir. Şeyh Şamilin Gergebil, Karadah ve buraya yakın olan bazı bölgelerde Ruslara karşı mücadele verdiği zamanlarda vakit buldukça Şeyh Ali Efendinin mezarını ziyaret ettiği anlatılır.[415]

2.36.9.3.Hacı İbrahim Efendi

İbrahim Hacı Uradinsky 1683-1685 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. (Tam tarih bilinmiyor). Dört kez Hacca gittiği, Türk, Arapça, Farsça'nın yanı sıra birçok yerele dillere hâkim olduğu bilinmektedir.

Sekiz yıl Mekke şerifliği ve üç yıl *"El Ezher"* Üniversitesi rektörlüğü görevi yapan İbrahim Efendi, Arap dünyasında *"Said Avarskiy"* olarak bilinmektedir. Nadir Şahın 1741 yılında Dağıstan'a yapmış olduğu seferi sırasında-İbrahim Hacı Efendi Dağıstan topluluklarını bir araya getirerek, şahın karşısında büyük bir güç oluşmasını sağlamıştır.

Hicri 1118/1706 yılında Hac farizası için Mekke'de bulunduğu sırada, *"Mekke şerifi"* seçimleri yapıldığı haberini alır ve seçmelere katılmaya kakar verir. Seçmelere katılan adaylardan sadece İbrahim Efendi komisyon tarafından yöneltilen bütün soruları doğru cevaplar. Bu çaresiz durum karşısında komisyon üyeleri *"Nasıl olur da Arap olmayan biri Araplara öncülük edecektir?"* diyerek komisyonu iptal etmeye karar verirler. Ancak İbrahim Efendi *"Ben sizin yönettiğiniz bütün soruları doğru cevapladım, benden istenilen şartları yerine getirdim."* diyerek duruma itiraz eder. Komisyon Başkanı: *"Sen Arap ile Acem arasındaki farkı bilirisin? Şeyh, Araplar ile Acemler iki kürek gibidir biriyle toprağı kazarız, diğeri ile kar küreriz. Biz de, sizin gibi, Müslümanız ve Hazretî Muhammed'in ümmetiyiz ve biz dinimizi sizden daha iyi yaşarız ve dinin getirdiği kanun ve yasalara kesinlikle uyarız."* dediği rivayet edilir. Hacı İbrahim Efendi 1771 yılında Mekke dönüşü veba salgını sonucu vefat etmiştir ve Urada köy kabristanında metfundur. İbrahim Efendinin İsmail ve Muhammed adında iki oğlu olduğu bilinmektedir. İsmail'in öğrenim için gittiği Genub'da evlenmiş ve bu evlilikten, Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi-Muhammed dünyaya gelmiştir.[416] Ziyareti Urada kabristanın güneyinde, tepenin yamacında yer almaktadır. Mezar taşında dikili duran direklere, ziyaretçiler tarafından dilekler dileyip çaput bağlamaktadırlar. Buraya her türlü dilek için gelinmektedir. Yine türbe yöre halkı tarafından her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok genç kızlar kaderlerinin açılması ve çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak amacıyla gelmektedirler. Ziyarette yatan zatın yüzü suyu hürmetine Allah'tan şifa ümit edilir. Yasin-

[415] http://odnoselchane.ru/?sect=1457(03.10.2014).
[416] http://194.247.12.109/blogs/31136/30757(23.04.2015).

Şerif, üç İhlas ve Fatiha süresini okuyup Ehli tarik kişilerin ruhuna bağışlayarak zattan şefaat dilenir.[417]

2.36.10.Urib Köyü

2.36.10.1.Husenil Muhammed Efendi

Husenil Muhammed Efendi 1862 yılında Urib köyünde dünyaya geldi. Küçük yaşta ilme düşkünlüğünden dolayı kendini yetiştirmesi için babası tarafından devrin âlimlerinden Seyfullah Kadı, Hasan Hilmi Efendi gibi Dağıstan'ın meşhur zatların yanında eğitim görmüştür. Husenil Muhammed Efendi uzun yıllar Yukarı-Kazanişe köyünde İmam Hatiplik vazifesini yapmıştır. İlim ve tasavvuf derslerini tamamladıktan sonra 1920 yılında Kahibli Hasan Efendi Hilafet makamına eriştirir. Husenil Muhammed Efendi otuz yıl boyunca icazeti aldığını yanındakilerden gizli tutmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamber rüyasında Husenil Muhammed Efendinin sağ elini sol elinin üzerine koyarak namaz kılması gerektiğini ifade eder ve bu vaziyet üzere uyandığını anlatılır. Yüz beş yaşında, 1967 yılında vefat eden Husenil Muhammed Efendi, Şamil ilçesine bağlı Urib köy kabristanında defnedilir.[418] Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Bu ziyarete daha çok ziyaret amaçlı olarak gelinmektedir. Gelen ziyaretçiler tarafından Kur'an-ı Kerim okunmakta ve dualar edilmektedir. Ziyarete her türlü hastalıklardan mustarip olan insanlar gelmektedir. Ziyarete gelen kişiler dua ederek Allah'tan şifa dilemektedirler. Bu hastalıklardan ziyarete özellikle psikolojik ve ruhsal rahatsızlıkları bulunan kişiler gelmektedirler. Ayrıca ailevi huzursuzluğu olanlar ve içki, kumar gibi kötü alışkanlıklardan kurtulmak için Allah'a dua etmektedirler, kurtulan kişiler daha sonra şükür amacıyla kurban keserler.[419]

2.37. Tabasaran İlçesi

2.37.1.Huçni İlçe Merkezi

2.37.1.1.Yedi Kardeş Kalesi

Yedi Kardeş Kalesi Tabasaran ilçesi merkezi Huçni'ye üç dört kilometre kadar mesafede, Rubas nehirlerinin kuzey doğu yamacında *"Kadir Körpü"* dedikleri köprünün üst *"Kara Sırt"* mevkiinde yer almaktadır. Kale, XVII. yy.'dan günümüze kadar ayakta kalan nadir mimari eserlerden biridir. Kalenin ortaya çıkışı hakkında halk arasında birçok efsane anlatılır, ancak halk arasında yaygın olarak

[417] Eldar Süleymanov, a.g.ş.
[418] http://www.obzor-smi.ru/?com=articles&page=article&id=9560 (12.04.2015).
[419] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

anlatılan menkıbeye göre kalenin içinde bir zamanlar cesaretiyle çevreye nam salmış Uludz köyünden Selim adında bir zatın, Rüstem, Resul, Ramazan, Reşit, Rıza, Rahim, Rugats yedi erkek oğlu ile güzel Reyhanat adında bir kızın yaşarmış. Kızın ipeksi saçları o kadar uzunmuş ki kız kuyudan su çekmek istediğinde testiyi saç örgüsüne bağlayarak kuyuya daldırırmış. Bir gün, şafak vakti kale düşman ordusu tarafından muhasara altına alınmış. Günler günleri kovalarken, kız düşman ordusunun komutanına âşık olmuş. Sinsi komutan, kızın yanına yaşlı bir kadını göndererek kızdan, ağabeylerinin tüfeklerine ve kuşandıkları kılıçlarının kınlarına tuzlu su dökmesini istemiş. Bunun karşılığında ağabeylerine Tabasara'nın yedi büyük bölgeyi vaat etmiş. Kız komutanın isteğini yerine getirdiğini haber alan düşman ordusu, kaleye hücum etmiş ve kale kısa bir zaman sonra düşmüş. Kaleyi zapt eden düşman ordusu komutanı, kızın ağabeylerini idam ederek ve kızı da *"Ağabeylerine karşı sadık olmayan birisi, kimseye karşı sadık kalamaz."* diyerek kızı yöre halkına teslim etmiştir, hain kızı, galeyana gelen Tabasaran halkı öldürmüştür.

Günümüzde kalenin az aşağısında, kuzey-batı tarafında yer alan taş yığını, bir zamanlar bu yörede cesaretleriyle ün salmış, kahramanlıklarıyla tarihe damgasını vurmuş, Yedikardeşlerin talihsiz bacılarına ait bir mezar yeridir. Buraya gelen erkek ziyaretçiler taş yığınına, ihanetin ve o kıza karşı nefretin ifadesi olarak, *"Allah'ın ve bütün insanların laneti senin üzerine olsun."* diyerek yedi taş atarlar. Ziyarete gelen kadınlar ise kızın aşkının büyüklüğü ve aşka olan sadakatinin bir ifadesi olarak, mezarın üstünden bir taş alırlar.[420]

Diğer bir rivayete göre, komutanın vaatlerine kanan kız, kaleden kaçtığı sırada surun üzerinde nöbet tutan kardeşlerden biri tarafından görülür ve düşmanın yanına kaçtığı anlaşılır. Kaleden uzaklaşan kardeşini nişan alarak atılan taş, kızın başını yaralar, aynı eylemi diğer kardeşler de tekrar ederler ve atılan taşlar bir yığın hâline gelir. Günümüzde buraya gelen ziyaretçiler taş atarlar ve kızın mezarının olduğu yönüne tükürürler.[421]

Huçni ilçe merkezi sınırları içerisinde yer alan kale, mimarisi, duvara döşenmiş taşın fiziki özellikleri, planı ve projesi Derbent 'in batısında yer alan *"Narın-Kala"* kalesiyle benzerlik arz etmektedir. Dağıstan'ın değişik bölgelerinde karşılaştığımız tarihi yapıların özellikle kale, sur, savunma kulelerin yapılışında kullanılan taşın işlenmemiş ve farklı ebatlarda olmasına karşın, Yedikardeş kalesinin yapılışında kullanılan taşın iyi işlenmiş olmasıyla birlikte, tek tip ve aynı ebatta olması dikkatlerimizi çekmiştir, dolaysıyla diğer yapılarıyla kıyasladığımızda statik ve mimari yapısında farklılık arz etmektedir.

---

420 Z.A, Alimirzaeva, "İstorizm i hudojestvennost predaniy Tabasarancev." *Delovoy Mir*. Mohaçkale 2009, s. 98-119.
421 P-Muhammed Magomedov, a.g.ş.

Huçni ilçe merkezine doğru uzana duvarın (surun) toplam uzunluğu yaklaşık 50 metre civarındadır. Yan surların eni 25 metre olup surların kalınlığı 2 metre ile 2,5 metre arasında değişmektedir. Kalenin dört köşesinde savunma kuleleri yer almaktadır. Kaleye giriş çıkışları kuzey tarafından yapılmaktadır. Kale orijinal yapısı itibariyle iki katlı iken, zemin katı toprak dolgusu yapılmıştır, dolaysıyla kalenin dıştan duvar yüksekliği ölçüsü 7 metreye ulaşırken, iç kısmında ise 3,7 metre dolaylarındadır. Kalenin geçidin en uç sınırında olması hasebiyle, Huçni tarafından kaleye giriş bulunmamaktadır, kaleden yukarı Tabasaran ve Kaytag yönüne giden yolların kontrolü elde tutma açısından kule, stratejik önemine sahiptir. Kalenin alt taraflarında, dağın yamacında yer alan, terk edilmiş mezarlıklara bakılacak olursak buranın bir zamanlar yerleşim bölgesi olduğunu tahmin ediyoruz.

2.37.1.2.Dilek Ağacı

Dilek ağacı, Yedikardeş kalenin kuzey köşesinde yer almaktadır. Burayı ziyarete gelen ziyaretçiler istek ve maksatları doğrultusunda dilekler dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar. Bu ağaca zarar verenin başına bir musibetin geleceği yöre halkınca inanılır. Bundan dolayı ağaca zarar verilmez.

2.37.1.3.Başlı Pir.

Başlı Pir Türbesi, Huçni sınırları içerisinde ilçe merkezi mezarlığının batı tarafında yer almaktadır. Ziyaretin doğu tarafında ihata duvarındaki taşlarda, yapının 1212/17978-98 tarihinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Türbenin dış duvar ölçüleri 4,2x 4,0 metredir, duvar kalınlığı 58 cm'dir. Başlı Pir hakkında ne tarihi ne de menkıbevi herhangi bir bilgi mevcut değildir, ancak Başlı'nın XVIII- XIX. yy. Kaytag Utsumilerin (Beylerin) başkenti olduğu bilinmektedir.[422] Tabasaran ilçesi günümüzde Kaytag Dargi topluluğu ile komşu olduklarından, Başlı Pir'de, Başlı Utsumi'nin mezarı olduğu düşünülmektedir. Kare şeklindeki temel üzerine kurulmuş türbenin kubbesi dört sütun üzerine dairesel temel üzerine oturtulmuştur. Kubbenin dış yüzeyi, kesme taşla kaplıdır. Türbenin statik yapısı Derbent şehir merkezi ve civarında yer alan tarihî yapılarla benzerlik arz etmektedir. Başlı Pirin bu bölgede İslamiyet'in yayılmaya başladığı ilk dönemde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ziyarete psikolojik (ruhsal) sağlığı bozuk olan, sürekli içinde korku olan, birbirine kavuşamayan âşıklara daha yoğun olarak ziyaret edildiği bilinmektedir. Dileği kabul olanlar kurban kesip dağıtırlar. Ziyaret yerleşim bölgesinden uzak ve ulaşım imkânları kısıtlı olduğundan, ziyaretçi sayısının da sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.[423]

2.37.2.Cüli Köyü

[422] G. Gadjiyev, *İstoriya Dagestana*. C.I. Mohaçkale 1967, s.119.
[423] Nizami Mallayev, 1980 Lyahlya köyü doğumlu. İlahiyatçı

2.37.2.1.Gencin Kayası (Balin Ğarz)

Cüli köyü yakınlarında, Rubas nehrinin kıyısında yer alan Gencin Kayası, iki gencin arasındaki trajik aşkın geleneksel motif özelliği taşımaktadır. Karakterler birbirlerini uykularını ve huzuru kaybedecek kadar birbirilerini sevmektedirler. Ancak, hikâyede her şey yerel renge tabidir. Geleneğe göre, karakterlerin mutlu olması mukadder değildir. Kızın zengin babası, fakir bir oğlana kızını vermek istememektedir. Bir keresinde kız annesiyle birlikte Rubas nehri üzerinde bulunan değirmene gider bir gece orada kalırlar. Bunu duyan genç, kızı görme umuduyla değirmenin önünde gece boyunca soğuk havada beklemiş ve sabaha taş kesilmiştir. Sevdiği oğlanı taş kesildiğini öğrenen kız, kendini Rubas nehrine atarak intihar etmiştir. Günümüzde burada halk arasında *"Gencin Kayası"* dedikleri kaya yer almaktadır.[424]

2.37.3.Curdaf Köyü

2.37.3.1.Kılıç Mağarası

Abu Müslim (709-755) ve onun yakın akraba, nesebinden gelenler veya onlarla bir şekilde irtibatlı olan tarihi zatların özellikle Dağıstan'ın farklı bölgelerinde çok sayıda kutsal mekânlar bulunmaktadır. Abu Müslim ile irtibatlandırılan ve Tabasaranca *"Turil yişv"* (Kılıç yeri) olarak bilinen mevki Curdaf köyü batısında, mağaranın içinde yer almaktadır. Rivayete göre, Abu Müslim dağlı toplulukları irşat vazifesini tamamlayıp buradan ayrılırken: *"Siz endişe etmeyin. Benim kılıcım aranızda olduğu müddetçe, İslamiyet'e girmiş bir topluluk olarak kıyamete kadar bu din üzerinde yaşayacaksınız."* Diyerek kılıcını Curdaf halkına bırakmıştır. Ancak kılıcın buraya ne zaman bırakıldığı bilinmemektedir.[425] Burası Tabasaran bölge halkı tarafından, her sene yaz aylarında ziyaret edilir. Her sene hasat zamanı gelince, ziyaret yeri etrafına buğday taneleri dökülür. Buraya ziyarete gelen herkes, beyaz elbise giymek mecburiyetindedir. İnanışa göre ziyaret mahalline renkli elbiseyle gelindiği takdirde hasada zarar verecek derecede şiddetli yağmurların yağacağına ve kasırgalar meydana geleceğine inanılır. Ziyarete gelenler tarafından icra edilen bu ritüellerin bir kısmı günümüzde görülmemektedir. Eskiden ziyaret yeri yakınında, düşman olan iki kişi, iki grup veya kan davası olanlar bir birine saldırması, ağaç kesilmesi, ağaç dallarının kırılması, meyve koparılması yasaktır. Mağarada kayaya saplı olan ve o güne kadar hiç kimsenin çıkarmaya gücünü yetiremediği kılıcın Hurig köyünden Nakşi şeyhi Seracettin Efendi tarafından bulunduğu yerden çıkarılarak Curdaf köyüne getirilmiş, kılıç özel olarak inşa edilen türbede muhafaza edilmektedir. Günümüzde Köyün

[424] Z. A. Alimirzoyeva, *İstorizm i hudojestvennost predaniy Tabasarantsev* Mohaçkale 2004. s. 87
[425] S. M. Prozorov, *Abu Muslim. İslam na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii. Endtsiklopediçeskiy slovar*. Vostoçnaya Literatura RAN. Vıpusk 1. Moskva 1998, s. 159.

yaşlıları yılda bir kez kılıcı ziyaret ederler. Hiçbir şekilde kılıca dokunulmaz, aksi takdirde büyük bir savaş meydana geleceğine inanılır. Ayrıca düşman istilası esnasında kılıç bulunduğu mekândan kaybolur, hasmını vurur, daha sonra kanlar içinde eski yerine geri döner. Bu inanış bütün Tabasaran bölgesinde yaygınlık kazanmıştır.[426]

2.37.4.Darvağ köyü

2.37.4.1.Göz Bulak (Göz Pınarı).

Darvağ köyü çevresinde yirmiye yakın şifalı su pınarı bulmaktadır. Her yıl 21 Mart yani Nevruz Bayramı gecesi Darvağ halkı, civar köylerden ve hatta ilçeden gelen ziyaretçiler Kuran okurlar buradan su alıp, yanlarında götürürler. Temiz ve berrak su uzun zaman özelliğini kaybetmemekte ve bozulmamaktadır. Ziyaretçiler yanlarında götürdükleri suyu, evin bütün odalarına püskürtürler, ev halkına, yakın akraba ve komşularına ikram ederler ve hayvanlara içirirler. Nazardan, büyüden bu suyla korunmak için kullandıkları gibi rahatsızlığı bulunan ziyaretçiler bu sudan içer ve yıkanırlar; öylece şifa bulacaklarına inanırlar. Hangi amaçla kullanılırsa etki ettiği için her geçen yıl *"Göz Çeşmesi'nin"* cazibesi artmaktadır. Efsanede diyar diyar gezen, biri kız diğeri erkek iki kardeşten bahsedilir. Erkek, doğuştan âmâdır ve bir gece rüyasında yer altından çıkan su kaynağını görür ve gaipten *"Ey Derviş kalk ve filan su kaynağına git, orda akan su senin gözlerine şifadır"* şeklinde bir ses işittiği rivayet edilir. Derviş, kardeşini uyandırarak, şifalı suyun kaynağını aramaya koyulurlar. Çok geçmeden aradığını bulan derviş, pınardan akan su ile gözlerini yıkadıktan sonra, dervişin gözleri açılmıştır. Dervişin,*"Allah'ım ben bu dünyada göreceğimi gördüm, bizden sonra da bu suyu inanalar için şifalı kıl."* diye dua ettiği ve durduğu yerde yerin dibine girdiği şahit olan kız kardeşi de *"Allah'ım sen kardeşimi aldın beni de al."* dediği ve aynı akıbete uğradığı anlatılır. Yöre halkı arasında bu hadisenin 21 Mart tarihinde yaşandığı anlatılır. Burada kurbanlar kesilmekte ve dağıtılmaktadırlar. Böyle bir hadiseden sonra Darvağ köyün yukarı mahallede yer alan çeşme *"Aziz kardeşler çeşmesi"* ya da *"Göz Çeşmesi"* olarak bilinmektedir.[427]

2.37.5.Gurik Köyü

2.37.5.1.Abdullah Efendi al-Kuruhi

Abdullah Efendi, Tabasaran ilçesine bağlı Gurik köyünde 1886 yılında dünyaya geldi. Babası Seferoğlu Abdürrahim, Tabasaran toplumu arasında sevilen ve itibar sahibi bir kişidir. Küçük yaşta ilme olan düşkünlüğünden dolayı babası Abdürrahim Efendi tarafından kendini yetiştirmesi için

[426] Sultanbek Aliyev, 1979 Tatil köyü doğumlu. ERÜ. Hadis Bölümü Doktora Öğrencisi.
[427] Orucev Fahrettin, Na Poroge k Tabasaranu. Gazeta Vatan No: 21 (1539).

devrin âlimlerinden Hacı Yusuf Kuruhi'nin yanına götürülür. Abdullah Efendi büyük merakla gittiği medresede kısa zamanda hocasının gözüne girmeyi başarır. Abdullah Efendi'deki farklılığı gören Hacı Yusuf Efendi, kendi kızı Sarat ile evlendirmiştir. Nakşi tarikatı şeyhi Hacı Yusuf Efendinin yanında eğitimini tamamlayan Abdullah Efendi, dönemin önde gelen âlimlerinin sohbet ve meclislerine devam etmiştir, bunun için bazen çok uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmıştır. Ekim 1917 yılında yaşanan ihtilal ile birlikte, Bolşevikler, okumuş kesim için sürgünler, zindanlar ve tecritler başlatmıştır. Sürgün süreci içerisinde birçok insan hayatını kaybetmiş, sürüldükleri topraklarda ise hastalık, açlık ve yoksulluk gibi problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Birçoğunun akıbeti ise hâlâ belli değildir. Abdullah Efendi, yeni rejimin her türlü işkence ve zulümlerine maruz kalmıştır. Bu işkencelere daha fazla dayanamayan halk, 1934 yılında ayaklanmıştır. Stalin'in emri ile isyan, en kanlı bir biçimde bastırılmıştır. Binlerle ifade edilen kadın, çocuk ve yaşlı vatandaşı kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Şeyh Yusuf Hacı Kuruhi, bölgede İslamiyet'in tamamen yok edileceğini anlayınca, Abdullah Efendi'yi yanına çağırarak, *"Yeni yönetime tabi olmamız lazım, aksi halde cenazemizi kaldıracak bir insan dahi bulamayız."* dediği aktarılır. Seyri sülükünü tamamlayıp kemale ulaştığından ve irşat için ehil olduğundan dolayı 1920 yılında Hacı Yusuf Efendi al-Kuruhi tarafından icazet verilmiştir.

Abdullah Efendi, dinî tebliğ vazifesine 1920 yılında başladı ve 1970 yılına gelindiğinde ise onun, bütün olumsuzluklara rağmen, Azerbaycan'ın Kuba bölgesinden başlayarak, Astrahan'a kadar binlerce müridi ve takipçisi olduğu anlatılır. 1970 yılına kadar Gürik'te yaşayan Abdullah Efendi, daha sonra ona yakın olan insanların Derbent şehir merkezine göç etmesine ısrar edince, onları kıramaz ve isteklerini yerine getirir. 1989 yılında Abdullah Efendi hastalanır ve artık yolunun sonuna geldiğini anlayınca da Seraceddin Efendi al-Huriki'yi yanına çağırarak, gelen talebeleri irşat etmek için kendisine icazet verir. Abdullah Efendi'nin, vefatından kısa bir zaman önce Seraceddin Efendi'ye Derbent şehir merkezinde medrese açmasını vasiyet ettiği anlatılır. Abdullah Efendi al-Kuruhi 103 yaşında vefat etmiş ve Derbent Kırklar mezarlığında defnedilmiştir.[428] Günümüzde Derbent şehir merkezinde Şeyh Abdullah Efendi al-Kuruhi adına kurulmuş İslam Üniversitesi faaliyet göstermektedir. Şeyh Abdullah Efendi'nin mezarı çok sayıda müridi ve seveni tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler getirdikleri sadakaları mezarlığın içinde yer alan sunağın üzerine bırakırlar, adağı olan kurbanı, şeyhin adını taşıyan eğitim kurumuna bağışta bulunurlar. Dilekte bulunan ziyaretçiler mezarın yanında yer alan direğe bez, çaput vb. bağlarlar. Bir kısım ziyaretçilerin, şeyhin

[428] http://bubakiri.narod.ru/news/2011-11-29-1246 (11.01.2014).

mezarından aldıkları bir avuç toprağın bağa bahçeye serperek bolluk ve bereket getireceklerine inanılır.[429]

2.37.6.Halag Köyü

2.37.6.1.Nevruz Bey (Navruz Beg)Efendi Türbesi

Nevruz Bey Efendi türbesi, Halag köyü sınırları içerisinde, Halag-Huçni ana yolunun kenarında, eski kabristanda yer almaktadır. Yöre halkı tarafından yoğun bir şekilde ziyaret edilen mekânlardan biridir. Nevruz Bey Efendi'nin 1882 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Zatın tarihî ya da menkıbevi kişiliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ziyaret, Halag köyünün kuzeyinde tek odadan oluşan oluşmaktadır. Türbenin kim ya da kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Türbenin yan duvarlarında orta büyüklükte ikişer pencere boşlukları yer almaktadır. Yüksekliği 2,5 metre olup, üzeri taşla örtülüdür. Mezar taşı için yörede rastlanmayan beyaz bir taş kullanılmıştır. Mezar taşı üzerinde zatın ismi, soy ismi, doğum ve ölüm tarihleri, ayrıca mezar taşı üzerinde Navruz-Bey Efendinin zanaatkâr olduğu ifade eden ayakkabı izleri ile testi ve iki asa resmi yer almaktadır. Türbenin üzerine ve yanlarına yeşil bayraklar asılmıştır. Ziyaretin etrafında yer alan ağaçlar, hiçbir şekilde kesilmez, kendiliğinden kuruyup dökülen dalları yakılmaz, ağaçlara zarar verilmez, aksi takdirde bir bela ve musibete uğranılacağına inanılmaktadır. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın her günü burası ziyaret edilmektedir. Bayram arifelerinde ikindi namazdan sonra köyün erkekler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok her hangi rahatsızlığı olanlar başta olmak üzere ve belli bir dileğinin gerçekleşmesi isteyen kişiler de ziyaret ederler. Ziyaret esnasında, Kur'an-ı Kerim okunur, dualar edilir. Dileği olan ziyaretçiler, dilekler dileyip ağaçlara çaput bağlarlar.[430]

2.37.7.Hili Pencik Köyü

2.37.7.1.Dilek Ağacı

Dilek ağacı Marağa köyü yakınlarında yer almaktadır. Yol üzerinde yer alan ağaç, yöre halkı tarafından yoğun olarak rağbet edilmektedir. Ağacın etrafı yaklaşık bir metre yüksekliğinde demir parmaklarla çevrilidir. Tabasaran bölgesinde çok sayıda İslamiyet öncesi döneme ait ziyaret yer almaktadır. Bunların arasında Kujnik ve Hustil köyü yakınlarında yer alan Dürk mağarası, Tsilitl ve Curdaf dağları, taş kesilmiş insanlar, eski mabetler, kaynak suları, göller, kutsal kabul edilen fındık ağacı (Kondik, Hiv, Tsuduk, Arçug), kül ağacı (Vertil ve Huçni), kutsal çalılıklar (Zaan-Yarag,

[429] P-Muhammed Muhammedov, a.g.ş.
[430] Sultanbek Aliyev, a.g.ş.

Kondik, Arçug ve Yargil), şehitlikler, isimsiz veliler, ayrıca zaman içerisinde unutulan çoban veliler ve avcılar (Zaan-Yarag, Ruşun ve Arkit) buna örnek gösterebiliriz.

2.37.8.Hürik Köyü

2.37.8.1.Şeyh Seracettin Efendi Türbesi

Tasavvuf şeyhi İsrafilov Seracettin Efendi 1955 yılında Tabasaran ilçesine bağlı Hürik köyünde dünyaya geldi. İlk dini eğitimi dedesi, Şeyh Muhammed Efendi'den aldı. Serecettin Efendi Nakşi icazetini 1989 yılında Abdullah Efendi Hüriki Efendiden almıştır. Seracettin Efendinin, anne tarafından, Hz. Ali'nin soyundan geldiği iddia edilmektedir.[431] 1973-75 yılları arasında hocası Abdullah Efendi tarafından eğitim için Özbekistan'ın Taşkent şehrine gönderilir. Taşkent dönüşü Hürik köyünde hem imamlık yapar, hem de dergâhta Abdullah Efendinin yanında derslerine devam eder. 1989 yılında Abdullah Efendi vefat etmeden önce, kemale ulaştığından ve irşada ehil olduğundan dolayı ona icazet vererek mürşitlik derecesine ulaştırır. Seracettin Efendi bir taraftan talebe okuturken, diğer taraftan kendisi de Mohaçkale'de İmam Şafi İslam Üniversitesi ve Buynaksk'ta Seyfullah Kadı Başlarov İslam Enstitüsünde derslerine devam eder. 2005 yılında Derbent şehir merkezinde Hocası Abdullah Efendinin ismini taşıyan dini ilimleri okutulan bir kurum açmayı başarır. Bir Nakşi şeyhi olan Seracettin Efendi, 2000 yılında Suriye asıllı Şeyh Ahmet Kuftar tarafından kendisine Sühreverdi, Şazili ve Burhaniye tarikatı için icazetname verilmiştir.[432] Seracettin Efendi, 27 Ekim 2011 tarihinde kendi evin kapısının önünde, bilinmeyen kişiler tarafından, tabancayla vurularak öldürülmüştür. Ziyareti Hürik köy mezarlığında yer almaktadır.

Türbeye haftanın bütün günleri ziyarete gidildiği gibi daha çok Perşembe ve Cuma günleri gidilmektedir. Türbeye gelenler Kur'an-ı Kerim okuyup bağışlamakta ve dilekleri için dualar etmektedirler. Günümüzde de Seracettin Efendinin tarikat yolunu devam ettiren İsamuddin Efendi, müritleri ile birlikte, bazı özel dini günlerde ve özellikle de bayramın birinci günü sabahı buraya gelmekte Kur'an-ı Kerim okuyup hep beraber dua ettikten sonra dağılmaktadırlar.[433]

2.37.9.Hustil Köyü

2.37.9.1.Dürk Mağarası

---

[431] http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/194895/#note_link_1 (27.04.2015). H.T. Kurbanov, Religiozno-politiçeskiy ekstremzm na Severo- Vostoçnom Kafkaze: ideologiya i praktika (na meterialah Respublikii Dagestan) İzdatelstvo SKNTS Rostov-na-Donu 2006.

[432] Timur Mahmudov, "Şeyh Seracettin al-Hüriki." *Vıpusk No: 2-3(6905-6906)* 10 Ocak 2012.

[433] Ahmet Bakayev, a.g.ş.

Doğada karşılaştığımız varlıklara birtakım özellikler atıf ederek, onları kutsal birer nesne olarak kabul etmek, kökleri itibariyle monoteisttik inanışlardan, çok daha öncesine dayanmaktadır. Önceleri sadece Tabasaran ve Dargi toplumlar arasında yoğun olarak rağbet edilen Dürk mağarası, sonraki dönemlerde, giderek Dağıstan'ın diğer toplumlar ile birlikte Azerbaycan'ın Dağıstan'a yakın sınır bölgeleri arasında da yaygınlık kazanmıştır. Dürk mağarası Tabarasan toplumunun dini hayatlarında çok önemli bir yere sahiptir. Dürk mağarası hakkında birbirinden farklı birçok efsane anlatılır. Rivayetin birinde çok eski zamanlarda bölge halkı bu mağarada yaşayarak dinlerini koruduklarını anlatılırken, bir başka rivayette ise, Dağıstan halkları arasında İslam'ı neşreden ilk Arap başkomutan Mesleme'ye ait (724-743) kılıcı burada gömülü olduğu inancı, Dürk mağarasını ziyaret mekânı haline gelmesi için bir başka nedendir.

Halk arasında en yaygın rivayette, Dahadayev ilçe sınırlar içerisinde yer alan Miha köyünde Muhammed adında çobanlık yapan küçük yetim çocuktan bahsedilmektedir. Günün birinde çocuk, dere kenarında koyunları otlatırken, bir anda ortaya çıkan ve nereden geldiği bilinmeyen iki yaşlı adamı görür. İlk başta bu zatların sıra dışı giyimleri karşısında, yanına gidip konuşmaya cesaret edemez. Beklenmediği biranda ortaya çıkıp ve aynı şekilde ortadan kaybolan nur yüzlü zatların yanına varmayı cesaret edemeyen çocuk, her gün aynı saatte, aynı yerde öğle namazı için abdest alırken görmeye alışmıştır. Annesinin tavsiyesi üzerine yaşlı zatlarla konuşmayı, hatta onlarla birlikte, geldikleri yere götürmesini istemiş. Böylece küçük Muhammed kendisini Dürk mağarasında bulmuştur. Hustil köyü okul tarih öğretmeni Mahmut Aliyev o günden itibaren, küçük Muhammed'in sık sık tek başına burayı ziyaret ettiğini ve büyüdüğünde de büyük bir şeyh olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca halk arasında, o yaşlı zatlar, Muhammed'in dışında iyi niyetli, temiz kalpli pek çok insana da göründükleri anlatılır.

Hustil köyü halkı eski zamanda bu mağaralarda *"erenler", "evliyalar'ın"* yaşadıklarına ve mağaraya günahkârlar kişilerin girmelerini engellediklerine, Dürk'ün girişinde yer alan kayaların günahkârı sıkıştırdığına inanılır. Dürk, eski zamanlarda birbirine bağlı, geçitleri olan yedi büyük mağaralar zinciri oluştururken, bu bölgede sık sık meydana gelen depremler, heyelanlar nedeniyle yedi mağaradan geriye biri büyük diğeri nispeten dar, iki mağara kalmıştır.[434]

Mağaraya giriş ve çıkışları, dağın güneye bakan tarafında yer alan, yeşil rengine boyanmış, yüksekliği yaklaşık bir metre olan, tek kanatlı, kapıdan yapılmaktadır. Mağaranın girişinde küçük oda şeklinde bir boşluk yer almaktadır. Ağaçtan imal edilmiş 19 basamaktan oluşan merdivenle aşağıya inilir. Burası yaklaşık 3x4 metre büyüklüğünde bir odadır. Dürk'e gelen ziyaretçiler yanlarında halı, kilim,

[434] Maahmut Aliyev 1970 Hüstil doğumlu. Tarih öğretmeni.

örtü, mağarada sürekli kullanılan gazyağı, mum gibi temel ihtiyaç maddeleri getirirler. Odanın ışıklandırması, dört köşesine konmuş gaz yağı lambalar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu odadan, dar bir geçidi geçerek mağaranın daha 6-8 metre derininde bir başka oda şeklinde boşluk bulunmaktadır. Burası, üstte yer alan odaya kıyasla daha küçüktür. Aslında daha aşağıya doğru da inilir ancak geçit çok dar olduğundan kimse buna cesaret edememektedir. Mağaranın içinde bulunulduğu vakit, dikkatli dinleyecek olursa yerin çok derinliklerinde gürültülü akan derenin sesini duymanız mümkündür. Bazen sakin havalarda yer altından derenin *"uluduğunu"* sesin komşu köylüler tarafından da duyulduğunu aktarıyorlar. Bu durum karşısında yerli halk *"Dürk kurban istiyor."* diyerek adağı olan, adaklarını burada kesmekte ve tasdduk etmektedirler. Ancak, yerel efsaneye göre, mağaranın kutsallığını ilan edenin Dağıstan'ın kuzeyinden bu bölgeye gelen, tarihi kişiliği hakkında herhangi bir sahip olamadığımız Megen Şeyh'i olduğu, Hanın ziyaret haline geldiği iddia edilmektedir.[435] Dağıstan'da Sovyet rejiminden önceki dönemde ziyaretçiler tarafından daha sık ve sayı bakımından daha fazla kurban kesilirken, günümüzde bu uygulama nispeten azalmıştır. Ziyaret için belirli bir gün yoktur, haftanın her günü ziyaret edilebilmektedir. Dürk'e toplumun her sosyal sınıftan ziyaretçileri görmek mümkündür. Ziyaretçiler her türlü dilek ve arzu için gelmektedir. Yine çeşitli talep ve isteklerine ulaşmak için gelen ziyaretçiler, mağaranın etrafında *"dilek ağaçları"* adı verilen ağaçlara yazma, bez ya da çaput bağlamaktadırlar. Dürk mağarası yöre halkı tarafından çok amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Ziyarete özellikle yöre insanın maruz kaldıkları herhangi bir doğal afet neticesinde gruplar halinde zikir halkalar, oluştururlar. Ayrıca bedensel ve ruhsal hastası olan, askerden çocuklarının sağ salim dönmeleri için, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, eşlerinin, çocuklarının kötü alışkanlıklardan kurtulmaları için ziyaret edilmektedir.[436]

2.37.10.Marağa köyü

2.37.10.1.Dilek Ağacı

Marağa'dan Derbent'e giden yolun üzerinde kendisine kutsallık atfedilen Dilek ağacı yer almaktadır. Bu güzergâh üzerinde vasıtalar burada durulur, sunu (sadaka) bırakıldıktan sonra yollarına devam ederler. Marağa köyü iki dağın ortasından yer almaktadır, dolaysıyla bu yörede seller, heyelanlar vb. doğal afetler hiç eksik olmamaktadır. Yöre halkı arasında anlatılan efsaneye göre, Marağa'ya meçhul bir zat gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Marağa'da meydana gelen doğal afetlerin tarlalara, ekinlere zarar verdiği ve bu nedenle yöre halkının kıtlıkla karşı karşıya kaldığı, yöre halkının bu durumdan kurtulması için zatın dua ve niyazda bulunduktan sonra, bir daha Marağa'da benzer bir doğal afet yaşanmadığı anlatılır. Buraya ziyarete gelen kişiler çeşitli dilek ve maksatlarda bulunup ağaca bez

[435] R. M. Magomedov, *Po Aulam Dagestana*. Daguçpedgiz. Mohaçkale 1979, s. 30.
[436] Molla-Kerim Mallayev, a.g.ş.

bağlamaktadırlar. Bu ağaca zarar verilmeyip zarar verenin başına bir musibetin geleceği yöre halkınca inanılır.[437]

2.37.11.Tatil Köyü

2.37.11.1.Mizdan Gul

Mizdan Gul mevkii, Tatil köyün kuzeyinde, ağaçlık alanda yer almaktadır. Kurak mevsimde, ya da sağanak yağışlarda yöre halkı buraya yağmur duası için toplanır, burada toplu merasimler düzenlenir. A. R. Şihsaidov, ziyaretin Şeyh Cemalettin Yahya bir Yusuf'a ait olduğunu ve mezar taşındaki kitabeye göre H. 583/ 1187 yılında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[438] Bu ziyaret alanında çok yaşlı ağaç türleri (çınar, meşe, söğüt vb.) mevcuttur. Mezarlık çok büyük bir alana yayılmış olup, etrafı bir metre yüksekliğinde ihata duvarı ile çevrilmiştir. Ziyaretçiler tarafından burada kurbanlar kesilir, yanlarında getirdikleri etli ve hamurlu yiyecekleri birbirilerine ikramda bulunurlar. Burada yetişen ağaçlar kesilmez, hatta doğal olarak kuruyup dökülen dalları mezarlığın köşede bir yere istif edilir. Rivayete göre kadının birinin kendisini uyarılmasına rağmen, bu ağaçlıktaki odunu kestiği ve ertesi gün sabaha çocuğunu yatağında ölü bulduğu anlatılır.[439]Bu mevkide büyük ağaçların dallarında yapılan salıncakta sallanmakla günahların af olunacağına inanılmaktadır. Şeyh Cemalettin Yahya bin Yusuf'un tarihi ya da menkıbevi kişiliği hakkında elimize ulaşan bilgi mevcut değildir, ancak yöre halkınca Şeyh'în bu bölgeyi irşat etmek için gelen ilk Araplardan olduğu iddia edilmektedir.

2.37.12.Tinit Köyü

2.37.12.1.Şihvaydar türbesi.

Şihvaydar türbesi, Tabasaran ilçesi Tinit köyü sınırları içeresinde yer almaktadır. Bu ziyaret yeri XVIII. yy.'da otaya çıkmış ve daha sonra üstüne türbe inşa edilmiştir. Türbe Tinit köyü mezarlığın girişinde yer alır, türbenin oturumu 6,7x5 metre olup duvarları işlenmiş taştan örülmüş olup, kalınlığı 40 cm'dir. Türbenin ilk yapılış şekli değiştirilmiştir. 1970 li yıllarda restore edilen türbenin çatı kısmı üçgen şeklinde yapılmıştır. Türbe, Tabasaran millî kahramanı olan Şihvaydar adına inşa edilmiştir. Yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için belirli bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri ziyaret edilmektedir. Ziyarete gelen kişiler, burada Kur'an-ı Kerim okunup bağışlamakta, dilek ve istekleri doğrultusunda dua etmektedirler. Özellikle kurak geçen mevsimlerde bu ziyaret mahalline yağmur duasına gidilmekte yağmur yağması için dua edilmektedir. Bunun

[437] P-Muhammed Magomedov, a.g.ş.
[438] A.R. Şihsaidov, *Epigrafiçeskiye pamyatniki Dagestana X-XII VV. kak istoriçeskiy istoçnik*. Moskva 1984, s. 33-34.
[439] S.Aliyev, a.g.ş.

dışında çeşitli istek ve maksatlar doğrultusunda da burası ziyaret edilmekte ve Allah'a niyazda bulunulmaktadır. Ziyaretçiler dilek dileyip ağaca bez bağlamaktadırlar.[440]

2.38. Tarumov İlçesi

İlçede herhangi bir ziyaretgâha rastlanılmamıştır.

2.39. Tlyarata İlçesi

2.39.1.Çilda Köyü

2.39.1.1.Muradulla Ziyaret, Bayil Şeyh

Bayil şeyh ziyareti, Çilda köyünün batısında ağaçlık alanda yer almaktadır. Bir metre yüksekliğinde olan mezarın üstü, oval bir biçimde kapatılmıştır. Kuzey cephedeki basık kemerli küçük bir kapı yer almaktadır. Ziyaretin etrafı tel örgüsü ile çevrilmiştir. Zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak her yıl haziran ayın başında kadın, erkek yüzlerce kişi burada toplanarak mevlitler okur, zikir halkaları oluştururur. İnsanlar ziyaret amaçlı geldiği gibi çeşitli istek, amaç ve maksatlarına ulaşmak için de gelmektedir. Günümüzde sinir hastaları ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar kabrini ziyaret etmektedirler. Ziyaretçiler arasında sıkıntılarına çare bulanlar ve adağı bulunanlar kurbanlarını kesip dağıtmaktadırlar. Burada Kurban olayı oldukça yaygındır. Ziyarete gelenler burada bir Fatiha ve üç İhlâs veya Yasin süresi okuyup bağışlar, her türlü dilek ve istekleri için dua ederler.[441]

2.39.2.Çodokolob köyü

2.39.2.1.Şeyh İsmail Türbesi

Nakşibendi ve Şazili Tarikatı şeyhi olarak bilinen Şeyh İsmail Efendi türbesi, Tlyarata ilçesi Çodokolob köyünün batı tarafında, dağın yamacında, köye hâkim bir noktada yer almaktadır. XX. yy.'da 90'lı yılların ikinci yarısında restore edildikten sonra, türbenin asli şeklinde biraz değişiklik yapılmıştır. Türbenin aşağısında, ziyaretçiler tarafından getirilen sadakaların dağıtıldığı, özel günlerde zikir halkaların oluşturulduğu, üzeri sacla örtülü bir yapı yer almaktadır. Zatın tarihi ve menkıbevi kişiliği hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz, ancak kaynak kişilerin anlattıklarına

[440] Molla Kerim Mallayev, 1950 Lyahlya köyü Doğumlu. Okul Müdürü.
[441] Abdul-Kerim Hacı, 1960 doğumlu Buynaksk ili merkez Camii İmamı.

bakılırsa, hayatının sonlarına doğru sık sık köyden uzaklaşıp inzivaya çekilirmiş. Zat türbenin bulunduğu yere defnedilmiştir. Türbesi çeşitli dilekler amacıyla ziyaret edilmekte, kurbanlar kesilmektedir. Daha çok yöre halkı tarafından, her yıl haziran ayının başında çok sayıda ziyaretçi tarafından ziyaret edilmektedir. Burada mevlitler okutulmaktadır. Yörenin önemli ziyaret merkezi olması hasebiyle farklı amaçlarla ziyaret edilmektedir. Çocuğu olmayanlar, amaçlarına ulaşmak, rahatsızlıkları olanlar, şifa bulmak, kurak geçen mevsimlerde yağmur duasına çıkılmak için burası ziyaret edeilmektedir.[442]

2.40. Tsumada İlçesi

2.40.1.Agvali Köyü

2.40.1.1.Şeyh Mamma-Dibir Hüseniyav Efendi

Şeyh Mamma-Dibir Hüseniyav Efendi'nin mezarı Agvali kabristan 3. Kolih mevkiinde yer almaktadır. Zatın, peygamber soyundan geldiği rivayet edilmektedir. Zatın mezarı bir metre yüksekliğinde demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Mezarın bitişiğinde ziyaretçilerin çeşitli amaçlar doğrultusunda kullandıkları 3x5 metre büyüklüğünde tek bir odadan müteşekkil bir yapı yer almaktadır. Gelen ziyaretçiler bu odada bazen yatıya kalmaktadır. Mamma-Dibi Efendi'nin kabri, günümüzde yöre halkı ve çevre illerden gelen insanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için daha çok perşembe ve cuma günleri tercih edilir. Bu ziyaret mekânı yöre halkı tarafından ve çevre illerden gelen ziyaretçiler tarafından çeşitli amaç ve istekler doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma amacıyla gelirler. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Bir kısım ziyaretçiler ziyaretlerini yaptıktan sonra burada iki rekât nafile namazı kılmaktadırlar. Ziyaretçiler arasında nadiren de olsa mezarın çevrili bulunduğu demir parmaklıkları öpenler de bulunur. Yörede eskiden kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurduğu rivayetleri de vardır. Ziyaret alanında ağaçlara bez bağlama ve mum yakma gibi olgulara rastlanmamaktadır.[443]

2.40.1.2.Holoda Tepesi

Her yıl Ramazan arifesinde yüzlerce kişiden oluşan gruplar efsanevi Holodo tepesinde buluşurlar. Holodo ya da Golodo tepesi Tsumada Avarlarının dini hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Holodo tepesinde düşmana karşı yapılan mücadelede bu mücadeleye köyün kadısı da katılmış. Savaşın

[442] Murat Hacı As-salam Gazetesi çalışanı, 1972 Doğumlu.
[443] Halilullayev Muhammed-Hüseyin, 1976 Tindi Köyü doüumlu DGU Fizik Bölümü Öğretim Üyesi

kızıştığı bir anda düşman tarafından kadının başı kesildiği ve yamaçtan aşağıya *"Allahu Ekber"* tekbirleriyle yuvarlandığı rivayet edilir. Holodo kutsal mevkii olmasından dolayı toplumun her sosyal sınıftan insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Holodo tepesinde ziyaretçiler adaklar keserler, sadakalar dağıtırlar. Burada ziyaretçilere atalarının sergilemiş oldukları kahramanlıklardan menkıbeler anlatılır. Gruplar Kadı'nın gömülü olduğu tahmin edilen mekânı ziyaret ederler. Holoda'nın tepesinde ziyaret edilen mevkii çok eski mezarlıklardan ibarettir. Mezarlığın çevresi Ashap-Ali Magomedov'un başkanlığında, *"İmam Şamil Derneği"* mensuplarının desteği ile çevrilmiştir. Holoda tepesinde yer alan kabristan, uzun seneler bakımsız kaldığından, mezarların önemli bir kısmı harabeye dönmüştür.

2.40.2.İnhokvari köyü

2.40.2.1.Şifalı Kaynak

Tsumada ilçesi sınırları içerisinde yer alan İnhokvari köyünün doğu tarafında şifalı kaynak yer almaktadır. Kaynak genellikle midesinden rahatsız olan hastalar ve daha çok yöre insanı tarafından ziyaret edilmektedir.

2.40.2.3.Şifalı Su Reha

Reha şifalı su kaynağı Hvayni köyünün Güney-batı istikametinde yer almaktadır. Burası mide, kalın bağırsak, böbrek rahatsızlıkları olan hastalar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler bidonlarla su götürmektedir. Şifalı suya daha kolay ulaşmak amacıyla Hasan Abakarov tarafından boru döşenmiştir.[444]

2.40.3.Sasitli Köyü

2.40.3.1.Şeyh Hüseyin Efendi

Sovyetler Birliği döneminde Dağıstan bölgesinde tarikat ve tasavvuf ekolün ayakta tutan bir şahsiyettir. Hüseyin Efendi, 1900 yılında Sasitli köyünde dünyaya geldi. Hüseyin Efendi'nin tarikata girmesinde, Andıhlı Hümeyda Efendi öncülük etmiştir. Aynı zat N*akşibendi ve Şazali* tarikatları icazeti almıştır. Böylece Hüseyin Efendi Dağıstan'da tarikatın yeni şeyhi ve mürşidi olmuştur. Günümüz Dağıstan medreselerinde okutulan *"İrşad as-Salikin" Müritlere Nasihatler* (2 cilt)Hüseyin Efendi'nin kaleminden çıkan eserlerdir. Yine bütün Avar topluluğu arasında okutulan Mevlit yine onun eseridir. Hüseyin Efendi vefatından evvel, kendi yerine Aşali köyünden Tacettin Efendi'yi tayin

[444] İsa Abdullayev, Cemal Muhtarov, "Dagestanskaya Pravda" No: 299-301 12.10.1212.

etmiştir. [445] 1964 yılında vefat eden Hüseyin Efendi'nin, vefatından sonra köy halkı eski kabristanda Şeyh için bir ziyaret yeri inşa etmiştir. Aynı ziyaret yeri Ağustos 2011 yılında yine yöre insanın imkânlarıyla restore edilmiştir. Ziyaret, köyün güney-batı yamacında yer almaktadır. Üstü açık olan ziyaretin üç tarafı iki metre yüksekliğinde duvarları ile örülmüş olup yapının bir yanı dağın yamacına bitişiktir. Duvarın kuzeye bakan tarafında pencereyi anımsatan bir boşluğun yanında giriş yer almaktadır. Zatın mezarı, yapının ortasında demir parmakları ile çevrelenmiştir. Hüseyin Efendi'nin kabrinin sağ tarafında oğlu Muhammed metfundur.

Hüseyin Efendi'nin kabri, günümüzde yöre halkı ve çevre illerden gelen insanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaret için daha çok perşembe ve cuma günleri tercih edilir. Burası gelen çeşitli amaç ve istekler doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak, bedensel ve ruhsal rahatsızlığı bulunanlar şifa bulma amacıyla gelmektedir. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okur, dua eder ve Allah'tan dileklerinin kabulü için niyazda bulunur. Ziyaretçiler arasında nadiren de olsa mezarın çevrili bulunduğu demir parmaklıkları öpenler de bulunur. Yörede kuraklık dönemlerinde yağmur duası için bu türbeye başvurulduğu rivayetleri de bulunur.[446] Ziyaretçiler demir parmaklarına çaput bağlamaktadırlar.

2.41. Tsunta İlçesi

2.40.1.Gakko Köyü

2.41.1.1.Şeyh Muhammed Hacı Sogratlinskiy Türbesi

Tsumada ilçesi Gakko köyünde dünyaya gelen Muhammed Sogratlinskiy'nin türbesi köy mezarlığında dağın yamacında güney-batı yönünde yer almaktadır. Şeyhin türbesi tek odadan ibarettir. Türbenin yüksekliği yaklaşık iki metre civarında olup, çatı düz ve sacla kaplıdır. Şeyhin mezarı türbenin ortasında yer almaktadır. Dağıstan'ın dördüncü imamını Şeyh Abdurrahman Sogratlinski'nin oğlu Muhammed Hacı Sogratlinskiy 1977'te bastırılan ayaklanma sonucunda on dört kişi ile birlikte idam edilmiştir. [447] Yöre halkı arasında, Şeyh Muhammed Sogratlinskiy'nin keramet sahibi olduğu ve her mevsim deri postu giyme alışkanlığı olduğu anlatılır. Rivayete göre cuma namazı sırasında Şeyhin arkasında saf tutmuş cemaat bir anda postun içinde zatın olmadığını fark ederler. Namazın sonuna doğru şeyh tekrar görünür. Şeyh Muhammed Sogratlinskiy'in bu kısa zaman içerisinde Mekke'ye gidip geldiği söylenir. Ziyaret için belli bir gün yoktur. Yöre halkı özellikle arife

[445] M. Batsadasa, *İstoriya Seleniya Sasitli*. DNTS. RAN. Mohaçkale 1994, s.75-76.
[446] A. Magomedov, 1955 Tindi doğumlu. Dağıstan Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi.
[447] Mahaç Musayev, "Kaznit poveşaniyem... K voprosu o koliçestve kaznennıh Dagestancev i Çeçencev- rukovoditeley osvoboditelnogo dvijeniya v 1877 godu." *Ahulgo*. No:2 (14) 2013, s. 36-41.

günlerinde ziyaret etmektedir. Mezarı başında üç İhlas ve Yasin sureleri okunmaktadır. Ayrıca Şeyh Muhammed Efendi'den şefaat umulur, evlere huzur ve bereket dilenir, adağı olan adakta bulunur.[448] Türbenin girişinde bir direğe asılı yeşil bayrak dışında, herhangi bir bez yahut çaput görülmemektedir.

2.41.2.Huştada Köyü

2.41.2.1.Huştada Türbesi

Huştada ziyareti köyün Harmala mevkiinde, Andi Koysu'nun nehrinin sağ kıyısında, yer almaktadır. Huştada türbesinin fiziki yapısı, XIX-XX. yy. Dağıstan'ın dağlık bölge mimarisinin tipik bir örneğidir. Hücre şeklindeki türbenin ebadı 5,7x6,2 yüksekliği 2 metre civarındadır. Türbe, beyaz kesme taştan inşa edilmiştir. Çatının batı kısmında, dere yatağından toplanan taştan üç adet orta boyda piramit yer almaktadır. Duvarın iç kısmında 28x44 ebatlarında iki mezar taşı vardır. Dağıstan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Huştada ziyaretin her iki yanında beyaz ve yeşil bayraklı direkler dikilmiştir. Türbe içinde üç zata ait mezarları bulunmaktadır. Mezar taşları üzerinde yer alan en erken kayıt *Rabi-i Sani* 1354 (6 Temmuz 1934) *"Al mürşit al- kâmil vali-ustaz Nakşibendi Tarikatı şeyhi Pir-Muhammed Efendinin oğlu şehit Hüseyin Efendi,* İkinci mezarın üzerinde 1349/ 1930-31*"* tarihi kayıt yer almaktadır. Sol tarafında pencerenin altında kitabe, yumuşak kum taş üzerinde yer alan kayıt zamanla silinmiştir. Üçüncü mezarı üzerinde, kadı Abdullah Efendi oğlu Nakşibendi tarikatı şeyhi Hüseyin Efendinin Zilhicce 1360/ Aralık 1941 tarihinde vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.

Kaynak kişiler, Huştada ziyaretinin 1917 Bolşevik devriminden önce inşa edildiğini ifade etmektedir. Hüseyin bin Pir-Muhammed bin Haciyav bin Pir-Muhammed al-Huştadi'nin mezar taşındaki kayıtlardan, zatın Peygamber soyundan geldiği *(Seyit)* olduğun ve Hunzah'ta türbesi bulunan Ebu Müslim Efendi ile birlikte Dağıstan'a yerleştiği ve (1830-1911) tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Pir-Muhammed bin Haciyav Efendi'ye icazeti Obada köyünden Muhammed Hacı al- Obodi ad-Dağistani tarafından verilmiştir. Bir yandan müspet ilimlerle meşgul olan Hüseyin Efendi bir yandan da İslami ilimleri bilhassa tasavvuf ilmini öğrenmek için büyük çaba sarf etmiştir. Hüseyin Efendi devrin büyük mürşit ve tasavvuf ehli olan Gigatlili Hüseyiyav Efendi gibi bir zatı yetiştirmiştir. 1862 yılında dünyaya gelen Hüseyin Efendi, en az Pir-Muhammed Efendi kadar Dağıstan uleması arasında

[448] M-Rasul Omarov, a.g.ş.

meşhur olmuştur. Dini eğitimini babasından alan Hüseyin Efendi, yaşadığı devirde tasavvuf, fıkıh, mantık gibi konulardaki bilgisiyle sürekli kendisinden söz ettirmiştir.

1930 yılında Hüseyin Efendi milli komitacılar*(NKVD)* tarafından başkent Mohaçkale'de kurşuna dizilmiştir. Şeyh ile birlikte, sahibi olduğu büyük bir kütüphane de yakılmıştır. Şeyhin na'şı müritleri tarafından gizlice metfun olduğu yerden çıkartılarak, günümüzde yer alan türbeye defnedilmiştir. Halk arasında, kabirden çıkartılan zatın bedenin hiç bozulmadığını anlatılır. Hüseyin Efendi'nin oğlu Abdullah da babası ile birlikte tutuklanmış beş yıl süre ile Dağıstan'dan sürülmüştür. Ancak çok geçmeden sürgünden firar ederek, gizilce köye ulaşmayı başarmıştır. Hüseyin Efendi'nin müritleri babasının aziz hatırasına ve ondan kalan bir emanet olarak kabul ettikleri Abdullah Efendiyi vefat edene kadar köyden uzak bir mağarada saklamışlardır.

Huştada köyü sakinleri ve hatta civar köylüleri arasında, Pir-Muhammed Efendi ve Şeyh Hüseyin Efendinin keramet sahibi zatlar oldukları anlatılmaktadır. Halk arasında bu zatların kısa zamanda çok uzun mesafeler kat edebildikleri, kalınlığı ne olursa olsun duvarlardan geçebildikleri, insanın içinden geçeni okuyabildikleri, yanında sigara içenlerin keselerinde olan tütünü bir anda kurtçuklara dönüştürebildikleri vb. birçok keramet sahibi zatları oldukları anlatılmaktadır.[449]

Huştada köyü halkı bu ziyarette yatan zatların tasarruflarının günümüzde de devam ettiğine inanmaktadırlar. Bu inancı taşıyan köyün varlıklı aileler tarafından, Harmala mezarlığına defnedebilmeleri için, cami derneğine belli bir miktar ödeme yapmaktadırlar. Çocuğu olmayan kadınlar, çeşitli rahatsızlıkları olan kişiler bu ziyarete rağbet etmektedirler. Ayrıca kısır ve hasta hayvanlar getirilir, hayvanı üç, beş, yedi vs. kez türbe etrafında dolaştırılır. Günümüzde kurak mevsimlerde köy imamı ile birlikte, yöre halkı buraya yağmur duasına gidilmektedir. Bunun haricinde mevlit kandillerinde, Kurban ve Ramazan bayramlarında, Huştada ve civar köylerden gelen yüzlerce kadın, erkek tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler tarafından getirilen pasta, börek, şeker cinsinden yiyecekler sunulmakta ve burada kesilen kurban etleri pişirilerek dağıtılmaktadır. Ziyaret senede mutlaka bir iki defa boyanmaktadır ve son derece bakımlı bir görünümüne sahiptir.[450]

2.41.3.Zahida Köyü

[449] V. O. Bobrovnikov, *Dagestan: Selo Huştada. Portret Vostoçnogo Sela*. İnistitut Vostokovedeniya Moskva 1995, s. 47-62.
[450] Halilullayev Muhammed-Hüseyin, 1976 Tindi Köyü doüumlu DGU Fizik Bölümü Öğretim Üyesi.

2.41.3.1.Hacı Kuramuhammed Efendi

Kura-Muhammed Hacı Ramazanov, 1956 yılında Tsunta ilçesine bağlı Zehida köyünde dünyaya geldi. Kura-Muhammed Hacı uzun yıllar Dağıstan Müftülüğünde aktif görevler üstlendi. Dağıstan Din İşleri yüksek Kurulu 1990'lı yıların başında faaliyete geçtikten sonra, müftülük bünyesinde vaiz olarak göreve başlamış, ilerleyen yıllarda Dağıstan baş müftülüğü yardımcılığına getirilmiştir. Kura-Muhammed Hacı'nın varlıklı birisi olmasına karşın, zenginliğe önem vermediği, kendini dine vakfettiği anlatılır. Kura-Muhammed Hacı'dan geriye yetiştirmiş olduğu talebeler ve kaleme aldığı birkaç eser kalmıştır. Kitapların bir kısmı Arapça, bir kısmı hem Avarca, hem Rusça olarak basılmıştır. Kura-Muhammed Hacı'nın ele aldığı meseleler genel anlamda toplumun en sık karşılaşmış olduğu problemlerine çözüm niteliği taşıdığı, ayrıca eserlerinde Dağıstan'da çok hızla yayılan Vehhabi akımına karşı sürekli halkı uyardığı anlatılır. 26 Temmuz 2007 yılı yatsı namazından sonra evine dönerken kardeşiyle birlikte evin kapısı önünde zaman ayarlı bombanın patlamasıyla suikastla öldürülmüştür.[451] Türbesi doğduğu köy mezarlığında bulunmaktadır. Günümüzde, Zehida köyünde Kura-Muhammed Hacının adına kurulan vakıf ve medrese faaliyet göstermektedir.

2.42. Untsukul İlçesi

2.42.1.Aşilta Köyü

2.42.1.1.Hiriyasul Alibek (1805-1839)ve Ahulgoh Şehitliği

Haziran 1838 yılında çarlık Rus ordusu Ahulgo kalesini muhasara altına alınca, Şeyh Şamil askerlerine, köyün başındaki Surhay kalesini korumasını emretmiştir. Ancak Ruslar kulenin stratejik önlemini anlayıp kuleyi ele geçirmeyi başarmışlardır. Rivayete göre kulenin düşman eline geçmesini engellerken savaşın kızıştığı bir anda top güllesi Alibekin koluna isabet etmiş ve kemiği parçalanmış ve kol bir tendomla asılı kalmıştır. Alibek, yanındaki müride, kılıç darbesiyle kolunu kesmesini emretmiş, ancak mürit onu yapamayınca, Alibek, ayağını koluna basarak kolunu koparmıştır. Ahulgo da herkes gibi savaşan annesine Alibek'ten geriye kalan kolunu gösterilince, *"Allaha şükürler olsun ki oğluma canını kendi yolunda vermeyi nasip etmiştir."* dediği anlatılır. Kaluga'dan İstanbul'a (19 Mayıs 1869) giderken Şeyh Şamil'e hayatınızda karşılaşmış olduğunuz en cesur askerleriniz kimdir diye sorarlar. *"Ben hayatımda çok sayıda cesur savaşçıyı gördüm, ancak, Ahberdilav Muhammed ve Hiriyasul Alibek Hunzahskiy bu ikisi gibilerini görmedim."* diye karşılık vermiştir. Hiriyasul Alibek

[451] Hacı-Murad Magayev, 1996 doğumlu, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Öğrencisi.

Hunzahski'den geriye ne kalmışsa buradaki şehitlikte defnedilmiştir. Ahulgoh'ta Alibek Hunzahskiy gibi binlerce şehit yatmaktadır.[452]

2.42.1.2.Şeyh Şamil

1797 yılında Dağıstan'ın Gimri köyünde doğan İmam Şamil'in babası bölgenin yerli halklarından Avar toplumuna mensup Dengau Muhammed'dir. İmam Şamil, iyi bir eğitim almasının yanı sıra kendinden önce imamet makamında bulunan Gazi Muhammed ve Hamzat Beg'in yardımcılığını yaparak tecrübe kazanmıştır. Son derece sade ve kanaatkâr bir hayatı vardı. İmam Şamil, muhtelif zamanlarda üç defa evlilikten altı oğlu ve beş kızı oldu. Şeyh Şamil'in etkili hitabeti, kararlılığı, otoritesi ve askerî yeteneği kısa zamanda Dağıstan ve Çeçenistan bölgesinde duyulmuştur. Şamil, Dağıstan ve Çeçenistan imamlığına seçildiği 1834 yılından 1859 yılına kadar Çarlık Rusya'nın gücüne rağmen, yirmi beş yıl mücadele etmiştir. 1838'de Ahulgo kalesindeki savaşta, on bini aşkın üstün donanımlı, Çarlık Rus ordusunun kuşatmasına Dağlılar seksen gün dayanabilmişlerdir. Şamil bu savaşta eşi Cavharat, oğlu Said ve kız kardeşi Mesedo'yu kaybetmiş, sekiz yaşındaki oğlu Cemaluddin'i de Ruslara rehin vermek zorunda kalmıştır. Daha fazla direnmenin anlamsız olduğunu anlayan Şeyh Şamil, 25 Ağustos 1859 olduğunu teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. 15 Eylül tarihinde Çuguyev *(Günümüzde Ukrayna'nın Harkov şehrine 28 km güney-doğu yönünde yer almaktadır)* kasabasında Rus Çarı II. Aleksandr, Şamil'i, sarayın kapısında son derece nazik karşılar. İmam Şamil, bir ay kadar sarayda misafir edildikten sonra, saygın tutsak olarak esaret yıllarını geçireceği Kaluga'ya gönderilir. Şamil ve ailesine esaret çok ağır gelir. Esaret yıllarında kızı ile gelini vereme yakalanarak ölürler. On yıl geçtikten sonra İmam, Çar'dan, Hacca gitmek için müsaade ister, yalnız bir tedbir olarak oğlu Muhammed Şafi'yi rehin olarak yanında tutar ve haccı ifa ettikten sonra, Rusya'ya dönmesini şart koşmuştur. 16 Şubat 1869 tarihinde Çar II. Aleksandr İmam'ın Hac farizasını yerine getirmek için müsaade etmiştir. 12 Mayıs tarihinde Kiev limanından gemi ayrılmış ve 19 Mayıs tarihinde İstanbul limanında demirlenmiştir.[453] İmam'ın hacda bulunduğu haberini alan Müslümanlar onu görmek için büyük izdiham meydana getirir. Hükümet, bu izdihamı İmam Şamil'i Kâbe'nin üstüne çıkararak engelleyebildi. Şamil, hac farizasını yerine getirdikten sonra Medine'ye geçer. Medine'de hastalanarak yatağa düşen İmam, burada 74 yaşında vefat etmiştir. Hayatını, ülkesinin bağımsızlığına adayan, Şeyh Şamil, Medine de Cennet-ül-Bakî Kabristanı'na defnedilmiştir.[454] Günümüzde, Gimri köyünde zatın doğup büyüdüğü evi yoğun olarak ziyaret

---

[452] Donogo Hacı Murat, *Pobedit tot kto vladeyet Kavkazom Miniatüri Kavkazskoy voynı 1817-1864* Eksmo, Mahaçkala 2005, s. 118.

[453] P. V. Gustarin *Koran kak obyekt izuçeniy. Saarbhryukken*: LAP LAMBERT Academic Publishing.2014, s.54.

[454] M. Gogitilze, *Voennaya elita Kavkaza II, Generalı i admiralı narodov Severnogo Kavkaza*. İzdatelstvo Meridiani, Tiflis 2011, s.108.

edilmektedir. Ziyarete Çeçenistan, İnguşetya, Tataristan gibi iç bölgelerden gelindiği gibi Türkiye başta olmak üzere birçok Arap ülkesinden gelen ziyaretçileri görmek mümkündür.[455]

2.42.2.Arakani Köyü

2.42.2.1.Şeyh Said Arakanskiy.

Ebu Bekir Aymaki'nin torunu Said Arakanskiy 1764 yılında Arakani köyünde doğdu. Said, daha birkaç aylık iken babası Muhammed Efendi vefat etmiş, küçük Said'i dedesi himayesine almıştır. Said, eğitim hayatını dedesinin yanında başlamıştır, tasavvufta belli bir makam ve mertebeye ulaşınca Hasan Efendi Kudalinski den (*Büyük Hasan)* icazetname almıştır. Mogoh, Kudutl, Zerihgeran, Arakani gibi yerleşim bölgelerinde kadılık görevini yapmıştır. Derin dini bilgisine sahip olan Said Efendi, ileri seviyede Türkçe, Arapça ve Farsça bildiği olduğu bilinmektedir. Said Arakanskiy'nin Arap gramerini ele alan *"an-Necat"*, Şianin fikir yapısına karşı siyer kitabı, *"al-Cevahir, ar- Rafia" "Ad-Durrat az-Zakiyyafi şerh al-vasiyya as-Sarsariyya"* gibi meşhur eserler, Said Efendinin kaleminden çıkan 200-e yakın eserden birkaçıdır. Said Arakanskiy dağlık bölgesine yön verecek çok sayıda talebe yetiştirmiştir. İmam Gazi Muhammed, Muhammed al Yaragi, Said İgalinskiy, Muhammed Tahir al-Karahi vd. Said Arakanskinin eğitiminden geçseler de, Gazavat ve Müridizm harekâtında hocası ile talebeler arasında ciddi ihtilaflar yaşanmıştır. Bilindiği gibi Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesinde birçok âlim zat muharebe alanında şehit düşmüştür. Bu savaşın gereksiz olduğunu ve Allah katında makbul bir amel olmadığını savunan Said Arakanskiy gibi birçok âlim zat, karşı tarafta yer almışlardır. 1820-1850 yıllar arası, halkın bağımsızlık mücadelesinde İmamat kurumu içerisinde Said Arakanskiyi yer almadığı gerekçesiyle genel bir fetva yayınlayarak hocalarını *"Hain,Korkak"* vb. menfi sıfatlarla anılır olmuştur. İmamat'ın bu tutumdan dolayı, Said Arakanskiy hayatından endişe ederek Cengutaya Ahmet-Han Mehtulinskiy'nin (180- 843) himayesine girmiştir. Said Arakanskiy 1834 yılında 70 yaşında vefat etmiştir. Untsukul ilçesine bağlı Arakani köy mezarlığında defnedilmiştir. Said Arakanskiy'nin *"Müridizm"* harekâtı ile düştüğü fikri ayrılıktan dolayı, birçok radikal grup tarafından tenkit ediliştir. Öte yandan, birtakım grupların, Said Arakanskiy'nin yaşadığı dönem itibariyle memleketin sosyal, siyasi ve iktisadî durumunun iyi bildiği için İmamat'ın yanında yer almadığını ve Said Arakanskiy'in Nakşi şeyhi olduğunu ve her türlü saygı, tazim ve hürmeti hak ettiğini savunurlar. Günümüzde zatın mezarı belli gruplar tarafından ziyaret

[455] Gamzat Gamzatov, a.g.ş.

edilmektedir. Said Arakanskiy, dedesi Abu Bekir Aymakinskiy'nın yanında Arakani köy kabristanında metfundur.[456]

2.42.3.Gimri Köyü

2.42.3.1.İmam Gazi-Muhammed.

Gazi Muhammed bin Muhammed bin İsmail al Gimravi al Avari ad Dağistani 1794-95 yılında Koysubulinskoye topluluğu Untsukul ilçesi sınırları içerisinde yer alan Genu (Gimri) köyünde dünyaya geldi. Gazi Muhammedin İsmail Efendi dönemin önde gelen âlimlerinin yanında yetişmiştir. Gazi Muhammed bin babası Muhammed Efendi demirciydi. Muhammed Efendi dinine bağlı bir kişi olmasına rağmen, içmeyi sever. Bu durum Gazi Muhammedi ciddi anlamda rahatsız etmektedir. Günün birinde baba ve oğul arasında geçen sert tartışmanın ardından, Gazi Muhammed evi terk etmek zorunda kalır. Rivayete göre babasının, *"Yapmış olduğum kötülüklerin farkındayım ve çok pişmanım, yarın Cuma namazında cemaatten helallik dileyeceğim, haklarını helal etmeyenlere talep ettikleri miktarda para veririm, ayrıca bugünden itibaren içki içmeyeceğim."* dediği ve sabah yatağında ölü bulunduğu anlatılır. Gazi Muhammed, gösterişi ve ihtişamı sevmezdi, aksine çok mütevazı ve halka karşı büyük sevgi gösterirdi, okuduğu ilmi ve bilgisini belli etmezdi. Bir gün Gimri'ye, dönemin meşhur âlim zat olan, Said Arakanskiy gelmiş ve sohbet esnasında, Gazi Muhammed adında bir delikanlının ne okuduğunu ve ilmi seviyesini merak etmiş ve orada bulunanlar da onun çok bilgisinin olmadığını, ancak az bir Arapça bildiğini aktarınca, Said Arakanskiy'in ''*Ben de tam bunu duymak istiyordum.*'' dediği ve *"Siz Gazi Muhammed'i tanımıyorsunuz, bugünlerde bizim yörelerde böyle derin bilgiye sahip birini görmek zordur. O, benim yanıma ilim öğrenmek için geldi, ama o bana ilim öğretti, siz onu sonra anlarsınız."* dediği anlatılır. Gazi-Muhammed'in Şeyh Şamil ile medresede okuduğu sırada başlayan arkadaşlığı hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Bir gün Şeyh Şamil ile Gazi Muhammed Gimri köyüne yakın *"Kuru Vadi"* mevkiinde inzivaya çekilmişlerdi. Orada iki ayrı hücre inşa etmişler ve her hücrenin gerektiği durumlarda kullanılmak üzere küçük birer boşluk bırakmışlar. Günün birinde bu iki zatı bir kaç müridin eşliğinde Muhammed al-Yaragi ile Cemalettin al-Gazi Kumuhi ziyaret ederler. Kapıya yaklaşınca Muhammed al-Yaragi Gazi Muhammed'e seslenerek girmek için izin istemiştir. Gazi Muhammed pencere boşluğundan bakmış ve hocasının girmesine izin vermemiştir. Bir müddet sonra Gazi Muhammed hücreden çıkmış ve hocası Muhammed al-Yaragi'nin bayılmak üzere olduğuna şahit olmuştur. Geri dönüş yolunda Cemalettin al-Gazi Kumuhi, Muhammed al-Yaragi'den talebesinin yaptığının anlamını sormuş. *"Ben içeriye girmek için izin istedim çünkü hücrede Peygamberin nurunu gördüm, Gazi Muhammed bana izin*

[456] A. R. Şihsaidov, *Said Arakanskiy (Kratkiy oçerk jizni i tvorçeskoy deyatelnosti). Dagestanskiye svyatını C.II.* İzdatelskiy dom Epoha. Mohaçkale 2008, s. 129-156.

vermedi, çünkü Peygamber girmemi istemedi. Gazi Muhammed hücreden dışarıya çıkarken onun önünde Peygamberin nurunu görünce ben bayılacak gibi oldum. Şeyh Şamil'e ben bir soru sormak üzere boşluktan içeriye baktığımda Gazi Muhammed'e birlikte oturan altı kişiyi gördüm, bunlar Peygamber ve dört halife olduğuna kanaat getirdim. O gün orada Allah'ın izniyle Peygamber Gazi-Muhammed'e Cihat (Gzavat) bayrağını teslim ederek kutsal savaşı başlatma emri verilmiştir." dediği rivayet edilir. Bir vadide, derme çatma hücresinde, Çarlık Rusya'sına karşı üç imam önderliğinde başlatılan bağımsızlık mücadelesi tam 25 yıl sürmüştür. 28 Eylül Pazartesi 1832 yılında sabahın erken saatinde, Rus ordusu saldırı başlatmıştır, akşam saatlerine kadar devam eden çatışmanın Rus ordusunun lehine sonuçlanacağını anlayan Gazi-Muhammed, Kule'nin içindeki Şeyh Şamil de dâhil diğer müritleri kurtarmak için kuleden Rus askerlerin üzerine atlamış ve orada şehit düşmüştür. Gazi-Muhammedin cesedi iki tarafta da hoş görünmeye çalışan ikiyüzlüler vasıtasıyla bulunmuştur. Gazi-Muhammedi önce Tarki'ye götürülmüş ve ibret için orada bir direğe asmışlar ve iki hafta sonra toprağa verilmiştir.[457] Şeyh Şamil İmamat'ın başına geldiğinde, Untsukul köyünden birkaç müritle birlikte Gazi-Muhammed'in na'şını getirmek için yaveri Kebed Haciyav'ı görevlendirmiştir. Gazi-Muhammed ikinci kez Gimride toprağa verilmiştir.[458] Şeyh Şamil tarafından, Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi-Muhammed'in mezarına türbe yaptırmıştır. Günümüzde Gazi-Muhammed'in hem türbesi hem de Rus askerlerinin üzerine atladığı Kule Dağıstan'ın en ücra köşelerinden gelen ziyaretçilerin yanı sıra Türkiye başta olmak üzere, Çeçenistan, Gürcistan, Tataristan, İnguşetya ve daha başka memleketlerden gelen binlerce kişi tarafından ziyaret etmektedir. Her sene 28 Eylül'de Dağıstan Müftülüğü öncülüğünde burada toplu merasimler düzenlenir, kurbanlar kesilir. Şehit İmam Gazi-Muhammed'den şefaat, bereket ve feyiz umulur. Burada hazırlanan yemeklerden evinde hasta, yaşlı ya da emziren kadın olanlar yanlarında götürürler. Burada dileği olan dilekte bulunur. Araba yolu ürende olan ziyaret yeri yoldan geçenler Fatiha okurlar, ruhuna bağışlarlar.[459]

2.42.3.2.Şeyh Şamil'in oğlu Said (1837-1839).

Said, Şeyh Şamil'in Gimri Cavharat'tan olan üçüncü oğludur. Cavharat da 1839 yılında yaşanan trajik olaylarda Ahulgoh'u müdafaa edenler arasındaydı. Şeyh Şamil ve arkadaşların o anda birbiriyle görüşme olanakları yoktu. Rivayete göre bir gün Şeyh, rüyasında eşi Cavharat'ın yere düştüğünü ve küçük oğlu Said'in annesinin üzerinden emekleyerek geçtiğini görür. Şeyh bu rüyayı Cavharat'ın ne şekilde öleceğini tabir etmiştir. Rus ordusu General P. H. Grabbe (1789- 1875) komutasında, 11 Temmuz 1839 yılında Ahulgo kalesini muhasara altına almış ve kaleye giden bütün suyollarını

[457] Donagı Hacı Murat: *Sverkayüşiy Gazavat, İmam Gazi-Muhammed*. Mohaçkale 2007, s. 2-8.
[458] V. O. Bobrovnikov, *Gazi-Muhammed*. İNTBRİ Vıpusk 3.RAN S-Peterburg 2001, s. 53-69.
[459] Gamzat Gamzatov, a.g.ş.

kestirmiştir. Açlık ve susuzlukla mücadele eden kale halkı hayatlarını teker teker yitirmektedirler. Şeyh, elinde silahıyla orada bulunan herkesle beraber şehit olmayı düşünürken, yakın silah arkadaşları onu ikna etmeyi başarmışlar ve Ahulgo kalesini terk ederek, Çeçenistan'a geçmiştir Bir yıl sonra Şeyh kendi birliğiyle eşi ve çocukları hakkında iyi haberler alma ümidiyle Ahulgo'ya geri dönmüştür. Rivayete göre onların vefat ettiği yeri Musa Balahanskiy (Gazi-Muhammed, Gamzat-Bek ve Şeyh Şamil'in silah arkadaşı) onları taşlar ve akan dere akıntısını getirdiği kilin altında bulurlar. Cavharat ve Said'in ne elbisede ne de vücudun her hangi bir yerinde en ufak bir bozulma olmadığına şahit olurlar. Cavharat ve Said'i Ahulgo'ya şehitler şehitliğinde defnederler. Kuşatma altındaki Ahulgo kalesinde Şeyh'in kız kardeşi Fatıma, amcası Batırhan, vefat ederler, büyük oğlu Cemalettin rehin alınmış altı yaşındaki ikinci oğlu Gazi- Muhammed ayağından yaralanmıştır.[460]

2.43.1.Mohaçkale

2.43.1.1Ömer Kudalinskiy

Ömer Can Kudalinskiy, XVIII. yy.' ın önde gelen, önemli âlimlerden biridir. Ömer Can 1740 Gunib ilçesine bağlı Kudali köyünde doğmuştur. İlk eğitimini Kudali'deki Büyük Hasan'ın yanında aldıktan sonra sırasıyla İsmail Şinazskiy, Muhammed Ubrinskiy vd. yanında devam etmiştir. Yarıda kalan eğitimini Ömer Can Tarki Tau'da devam etmiştir. XVII-XVIII. yy. arasında Tarki bölgesi her yönden gelişmiş Tarki Beylerin merkeziydi. Burada eğitimini tamamlayan Ömer Can, Başkadılık görevine getirilmiştir. Kadılık vazifesine getirilmeden önce medresede matematik dersleri verdiği bilinmektedir. *"Fath al-Galib ala al-Mubtadin at-Talibin"* eseri Ömer Can'ın kaleminden *"Mulla oğlu"* eserine yapılmış şerhdir. Okunması, anlaşılması zor ve karmaşık olan bu eserin Dağıstan uleması arasında meşhur olduğu bilinmektedir. Ömer Can Kudalinskiy 1801 yılında vefat etmiştir. Tarki Tau eski mezarlığında Ekim İhtilali adını taşıyan *"Oktyabrskiy"* kanalının sağ tarafına defnedilmiştir.[461] Ziyaretin şehir merkezinde yer almasından burası dolayı yöre halkınca yoğun olarak rağbet görmektedir. Ziyaret için herhangi bir gün mevcut olmayıp haftanın bütün günleri de ziyaret edilmektedir. Ziyarete daha çok psikolojik rahatsızlığı bulunanlar, felçli hastalar başta olmak üzere her türlü hastalarca ve iş bulma, yaşadığı ailevi sıkıntılardan kurtulma gibi çeşitli amaç ve maksat doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Ancak amaç ve maksatlarına ulaşıp da adak dileyenler bunu başka yerlerde kesmektedirler. Ayrıca ziyaretçiler tarafından ziyarete gelen hastaların şifa amacıyla yemeleri için şeker vb. türden lokma adı verilen kuru gıdalar bırakılmaktadır.[462]

---

[460] http://www.gazavat.ru/history3.php?rub=12&art=717(03.03.2013).
[461] Z. A. Magomedova, S. H. Gazimagomedova, *Kudali: İstoriçeskiy Oçerk. Dagestanskiye svyatını C.II.* İzdatelskiy dom Epoha. Mohaçkale 2008, s. 85-89.
[462] Eldar Süleymanov, a.g.ş.

2.44.İzberbaş

2.44.1.Puşkin Tau

2.44.1.1.Puşkin Dağı (Puşkin Tau)

Puşkin dağı, İzberg dağının eteklerinde yer almaktadır. İzberg dağının yüksekliği yaklaşık iki yüz yirmi metre olup birbirini takip eden kayalıkların oluşturduğu ve belli bir açıdan bakıldığında Rus edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan A.S. Puşki'nin (1798-1831) profilini net görmek mümkündür. Hazar denizinde, denizciler rotasını Puşkin dağı sayesinde tayin ettikleri anlatılır. Yöre halkı ancak XX. yy. ikinci yarısında, Puşkin dağının farkına varmışlardır. Rivayete göre, A.S. Puşkin'in bacanağı Fransız asıllı J.Dantes'le (1812-1895) yaptığı düellodan sonra bu sıradağlarda büyük bir deprem meydana gelmiş, depremin sarsması neticesinde dağın büyük bir kısmının kaymasıyla A.S. Puşkin'in profili ortaya çıktığı anlatılır

Puşkin Tau'nun çok dik olmayan yamaçtan yukarı yer yer çalılıklarla kaplıdır. Dağın üst kısmı hafif tepeliktir. Mohaçkale-İzber-Baş karayolu üzerine 55. Km yer alan virajı geçince çok net bir şekilde Puşkin'inin başı görülmektedir. Puşkin-Tau 1978 yılında Dağıstan anıtlar müdürlüğü tarafından koruma altına alınmıştır. Günümüzde de Rusya Federal hükümetinin koruma listesinde yer almaktadır. Puşkin Tau Dağıstan toplumundan ziyade Rus halkı tarafından yılın belli dönemlerinde Dağıstan'ın içinde bulunduğu siyasi ve politik kargaşaya rağmen yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Puşkin dağı genel itibariyle, Puşkin ekolü mensupları tarafından ziyaret edilmektedir.[463]

III. BÖLÜM

[463] E. Yakubov, a.g.ş.

ZİYARET YERLERİNİN MORFOLOJİK VE TİPOLOJİK FENOMENOLOJİSİ

Dağıstan bölgesinde kutsal bilinen ve kendilerinde olağanüstü güce sahip olduğuna inanılan ve toplum tarafından dilek, arzu ve isteklerinin gerçekleşmesi adına ziyaret edilen mekânları hakkında II. bölümde tarihi ve fenomonolojik tespitlerde bulunduk. Bu bölümde konumuzun ana temasını oluşturan ziyaret fenomenlerinin yapı ve özellikleri itibarıyla tipolojisi yapılacaktır. Bunlar; Mezarlar, Ağaçlar, Taşlar ve Kayalıklar, Su kaynakları, Tekke, Türbe, evler ve benzeri yapılar, Mevkiler olarak sınıflandırabiliriz.

Ancak, konumuzun daha iyi anlaşılması için bu inanış ve kültlerin tarihi kökenleri olan Geleneksel Türk halk Dininin temel karakteristik özelliklerini kısaca özetlemekte faydalı olacağı kanaatindeyim

Geleneksel Türk Dini Gök-Tarı İnancı, Yer-Su'lar ve Atalar Kültü olmak üzere üç ana esas üzerine temellendirilmiş bir sistemdir.[464] Kozmoloji anlayışlarındaki değişime bağlı olarak Gök-Tanrının, zamanla Geleneksel Türk Dini tarihi içerisinde büyük ölçüde bir *deus otiosus (durağan tanrı" yahut "uzak tanrı)* kimliğine bürünmüş, bu durum eski Türk dinini muhafaza eden modem Türk halklarında da devam etmiştir. Gök- Tanrı'nı *deus otiosus* durumunu alması ile birlikte kutsallık semadan daha aşağılara inerek yaygınlaşmış ve çoğalmıştır. İşte, Gök-Tanrı'nın *deus otiosus* durumuna bürünmesine paralel olarak da Geleneksel Türk Dini hayatında, tabiat güçleri kutsallaştırılmış ve Atalar Kültü de yerini almıştır. [465] Hemen hemen toplum tarafından kutsal ve kutsal dışı olarak kabul ettikleri nesneler var olup tarihte kutsalın bulunmadığı hiçbir din ve toplum bulunmamaktadır. M. Eliade, kutsal için yapılabilecek ilk tanımlamanın dindışının zıddı olduğunu ifade etmektedir.[466] Kutsal, kutsallık algısı, insanlık sürecinde geçilen bir aşama değildir. Dolaysıyla bunlar insanın bilinçaltına yerleşmiş unsurlardır. Kutsal, bizzat insan bilincinde varlığın yapısına karışmış olan bir unsur, bir yapıtaşıdır. İnsanlık durumunun devamlı bir özelliğidir. Ayrıca Eliade, anlamlı bir dünya, kutsalın tezahürü olarak adlandırılabilecek diyalektik bir sürecin sonucu olduğunu belirtmektedir. Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci sıkı sıkıya kutsalın keşfine bağlıdır. Kutsalın tecrübe ederek insan aklı gerçek, güçlü, zengin, anlamlı olanla, bunlardan yoksun olanın arasındaki farkı kavramıştır.[467]

---

[464] Ü. Günay, H. Güngör. *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak Yay. Ank.1997s.56
[465] Ü. Günay, H. Güngör. *Türklerin Dini Tarihi*, s. 44.
[466] A. Kıyak, *Elazığ ve Yöresinde ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması.* Kayseri. 2009. s. 263.(Basılmamış Doktora Tezi).
[467] M. Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Terc. M. A. Aydın), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.s. 1.

Kutsal her zaman belli bir tarihsel dönem içinde ortaya çıkmıştır. En bireysel ve en aşkın mistik deneyimler bile tarihsel koşulların etkisi altındadır.[468]

Hiyerofani herhangi bir ayrım gözetmeden, tarihi seyri içerisinde herhangi bir nesnede ortaya çıkan her kutsala işaret etmektedir. Ancak kutsal ister bir taşta veya ağaçta ya da bir insanda tezahür ederek görünsün, *Hiyerofani* her zaman aynı eylemi; doğal dünyamızdan tamamen farklı, fakat orada bulunan doğal bir nesnede apaçık ve belirgin olan bir gerçekliğin yani kutsalın tezahürü olduğunu ifade eder.[469] Eliade ye göre, bu tezahür edişindeki *Hiyerofaniler,* gerçek âlemden bir nesne yahut kozmik âlemden tanrısal bir figür, simge ahlak kuralı ve hatta düşünce de olabilir. Ayrıca kutsal, dini ve mistik tecrübeleri bütünüyle içerisinde barındıran evrensel bir fenomendir. İnsanın dini tarihi, bu fenomenlerin temelde birkaç dini tecrübenin sonsuz türde ifade edilmesinden ibarettir.[470]

Dağıstan bölgesinde kendilerine olağanüstü güç ve kudretler bulunduğuna inanılarak kutsal kabul edilen ve bu nedenle de çeşitli amaç, niyet ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilen yerler hakkında ikinci bölümde tespitler ve tasvirler yaptık bu bölümde ise ziyaret fenomeni hakkında daha derinlemesine ve sistematik tahlillere ulaşabilmek için araştırmamızı tipolojik yöntem çerçevesinde inceleyeceğiz. İlk olarak ziyaret olgusunun mezar, ağaç, taş, dağ, tepe, ev gibi bir takım varlık ve yapılarda tezahür ettiğini görmekteyiz. Konumuzu morfolojik yöntem doğrultusunda bu kategoriler altında sistematik bir şekilde inceleyeceğiz.

3.1. Morfolojik Bakımından Ziyaret Fenomeni

3.1.1. Mezarlar

Türkçede ölü gömülen yer anlamındaki kabir karşılığında kullanılan "mezar" kelimesi aslında, Arapçadaki "birini veya bir yeri görmeye gitmek" anlamında kullanılan "ziyaret" kelimesinden türeyen, yer adı olup "ziyaret yeri" anlamına gelmektedir. Kelimenin bu anlamda kullanılması, geleneksel etnolojik Türk din anlayışına uygun düşmektedir.[471]

Gündelik hayatımızda Ziyaret sözcüğü, daha çok dinî manada; ibret almak için kabirleri, sevap kazanmak için de mübarek yerleri, akrabaları ve hastaları görmeyi ifade eder.[472]

---

[468] M. Eliade, Dinler *Tarihine Giriş*. Terc Lale Arslan Kabalcı Yay. 2003. s. 27.
[469] S. Reno, J. *Hiyerofani Sembol ve Tecrübeler, Din ve Fenomenoloji, Din ve Fenomenoloji*, Ed. Taco Constantin, (Terc. Havva Köser), İz Yay. İstanbul 2000. s. 50.
[470] A. Kıyak. a.g. t. s. 264.
[471] Mehmet Yaşar Kandemir, "Ziyâret", İslam Ansiklopedisi (I-XIII), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978-1986, XIII/620.
[472] G.Atasağun, Ziyaret Fenomeni, SÜİFD. 2006, NO:21 s.33.

"Ziyaret olunan yer manasında" olan ve ölü gömülen ve üzeri bina ile örtülmemiş çukura mezar, kabir (Türkistan'da gavr) denilmesi, üstü yapılan Müslüman kabirlerine türbe adı verilmesine işaretten sonra, bu üstüne bina yapılmamış mezarların baş ve ayakuçlarına taş, heykel vb. dikilmesi olgusunu görmekteyiz.[473]

Araştırma alanımızda kendilerine kutsallık atfedilerek ve ziyarete konu olan yerlerinin önemli bir bölümünü mezarlar oluşturmaktadır. Evliya mezarı, Sofi tekkesi, Şeyh Türbesi olarak bilinen bu yapılar şekil bakımından ikiye ayırmak mümkündür.

1- Üzerinde yapı olan mezarlar

2- Üzerinde yapı olmayan taş ya da bir başka malzeme ile çevrili olan basit görünümlü yapılardır.

Üzerinde yapı olan mezarlar da kendi arasında mimari şekil bakımından farklılıklar arz etmektedir.

a- Selçuklu mimarisine uygun bir şekilde yapılmış ve üstü piramit şeklindeki yapılar

b- Herhangi bir mimari özelliğe sahip olmayan sade görünümlü yapılar ki bunların yöreye ve topluma göre değişebilmektedir.

c- Sadece dört duvar arasına alınmış, üzeri tamamen açık yapılar. Üstünde kümbet, türbe vb. yapılar bulunan ziyaret yerlerinin bir kısmında tek bir mezar bulunurken bazılarında birden fazla mezar yer almaktadır. Bazı yapılarda ise hiç mezar bulunmamaktadır. Bu ve buna benzer yapılar makam türbesinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

Kabirlerin üzerine bina edilen ve türbe dediğimiz yapılar, Arapça "**türab**" yani toprak sözcüğünün, yazı dilindeki **turba**'nın halk diline kazandırılarak Türkçeleştirilmiştir. Arapçada veli zatların, hem sıradan, hem de abidevi mezarları ifade etmek üzere **kubbe**'nin karşılığı olarak kullanılan türbe, Türkçede genel olarak ölülerin defnedildiği yerde, mezarın üzerine kurulan yapıyı ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca Türk İslam kültüründe kökleri itibarı ile çok gerilere gitmektedir. Türbeler, Orhun Kitabelerinde "bark" olarak ifade edilmektedir. Dolaysıyla "bark" her ne kadar ulu bir zatın yattığı ve ziyarete konu olan türbeleri ifade ediyorsa da, ev ile birlikte zikredildiğinde menşeinde içerisinde aile cemaatinin yaşadığı evin kutsiyetini ifade etmektedir. Makam türbeleri ise kendilerine büyük saygı duyulan mübarek şahsiyetlere atıf olunan bir çeşit manevi ikametgâhlar olup, oralarda

[473] H. Tanyu, "Türklerde Taşla ilgili İnançlar", AÜİFD Yayınları NO: LXXXI. Ankara Üniversitesi Basımevi 1968.s. 84.

fiilen bir mezarın bulunup bulunmaması, onların kutsal bilinip, ziyaret konusu olmaları için bir engel oluşturmamaktadır.[474]

Bu açıklamalar, bizi mezarların şekil ve fiziki yapısı açısından ve arz ettikleri özelliklerin tahlilinden sonra, orada yatan ya da yattığı farz edilen ve belli usul ve kaideler doğrultusunda ziyaret edilen ulu kişilerin kimlikleri konusuna götürülmektedir.

Dağıstan bölgesindeki ziyaret yerlerinden üzerine türbe vb. yapı bulunan yerlerin bir kısmında sadece bir mezar bulunur. Bu tip yapılara Rutul ilçesi Mişleş köyünde Sultan Şeyh Amir Baba, Tsahur köyünde Şeyh Mahmut Efendi Türbesi, Cenıh Köyü Şeyh Sultan Ahmet Türbesi, Kurah ilçesi Sultan Ahmet (Buba) Baba Türbesi, Dokuz- Para ilçesi, Sultan Süleyman Türbesi, Tabasaran ilçesi Navruz Bey (Navruz Beg) Efendi Türbesi, Hunzah ilçesi Kadı Şaban Efendi Türbesini örnek olarak verebiliriz. Diğer bir kısmında ise iki veya daha fazla mezar yer almaktadır. Bu tür yapılara Derbent il merkezi Kırklar mezarlığında yer alan Tutu Bike Türbesi, Kaytag ilçesi Utamış köyünde 18 mezarın bir arada bulunduğu Utamış Piri, Lak ilçesi Uri-Mukar köyünde Vali Abdullah Türbesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Araştırma alanımızda, makam türbeleri olarak kabul edilen yapılara, Rutul ilçesine bağlı Tsahur ve Şinaz köylerinde yer alan Cebrail Efendi al- Tsahuri (1307-1890) ve Ayşe-Gay-Gay makam türbelerine örnek gösterebiliriz.

Cebrail Efendi, Tsahur topluluğunun yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetlerden, Nakşibendî şeyhi olan Almalılı Şeyh Mahmut Efendi'nin (1810- 1877) mürididir. Mahmut Efendi'nin Sibirya'ya sürgününden Cebrail Efendi üç yüz müridiyle birlikte Mahmut Efendi'ye tâbi olmuştur. Cebrail Efendi'nin 1890 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Tsahur köyünde müderrislik yaptığı medresenin yanında köylü halkı tarafından bir hücre büyüklüğünde yapılmış odası, zaman içerisinde ziyaretgâh haline gelmiştir.

Ayşe-Gay türbesi Şinaz köyün merkezinde yer almaktadır. Bir gece vakti yolunu kaybetmiş hacdan dönen bir kafileye köy yolunu göstererek onları köye kadar kılavuzluk ettikten sonra ortadan kaybolmuştur. Türbenin içerisinde Ayşe Gay'a ait olduğu sanılan ve her gelen ziyaretçi tarafından döndürülen bir asası bulunmaktadır. Ayşe- Gay'ın türbesinin bulunduğu yerde ona ait bir mezar söz konusu değildir. Mezar taşının dahi bulunmadığı bu mekân dört duvardan içi boş bir yapıdan ibarettir.

[474] Ü.Günay, H.Güngör, vd. *Ziyaret Fenomeni Üzerine bir Din Bilimi Araştırması (Kayseri Örneği).* Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri 2001. s. 76.

Gunib ilçesi merkezi sınırları içerisinde Şeyh Şamil (1797-1871)'in Çardak ziyaretinde de herhangi bir mezar bulunmamasına rağmen, ziyaret edilmektedir. Burası Şeyh Şamil'in 25 yıl süren savaşın sonunda Çar ordusu mareşali Baryatinskiy (1815-1879)'e teslim olduğu yer olarak tarihe geçmiştir. Ziyaret Gunib ilçe merkezinin batısında, ormanlık alanda yer almaktadır. Daha çok yaz mevsiminde yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Bunun haricinde Dokuz-Para ilçesi, Mikrah köyün güney yamacında, halk arasında Pir dedikleri, fakat kime ait olduğunu bilemedikleri bir ziyaret yer almaktadır. Hücre şeklindeki yapının içerisinde üç mezar taşı bulunmaktadır. Yapı XIX. yy. mimarisine ait olduğu tahmin edilmektedir. İsimsiz ziyaret yerlerinden bir diğeri de Hunzah ilçesi Tanusi köyü sınırları içerisinde *"İsimsiz ziyaret"* yer almaktadır. Dağıstan'ın diğer bazı bölgelerinde olduğu gibi, burada da mezar taşı anıt şeklinde yapılmıştır. V.İ Markovin, buna benzer yapıların, Dargi, Avar ve Lak topluluklar arsında daha çok gurbette vefat edenler için inşa edildiğini ifade etmektedir.[475] Anıtın hücresinde H. 1312 tarihini gösteren kayıt yer almaktadır. Yöre halkı tarafından özel günlerde ziyaret edilmektedir.

Ziyaret yerlerinde türbe, mezar taşı vb. yapı bulunmayan ziyaret yerlerinden bir diğeri de Bali Şeyh'in mezarıdır. Bali Şeyh'in kabri Novo-Lak ilçe girişinde sağ tarafında yer alan mezarlığın batısında, ormanlık alanın içinde yüksekçe bir mevkide yer almaktadır. Bali Şeyh'in vasiyeti üzerine kabrin üzerine mezar taşı konulmamıştır, dolayısıyla ziyaret yeri, yöre halkı tarafından çok bilinmemektedir. Keramet sahibi bir zatın yattığı yeri mezardan ziyade hafifçe bir çukura benzemektedir. Ormanlık alanında mezarı gösteren herhangi bir işaret konulmamıştır. Bali Şeyh'in mezarı köyde yaşayan çok az sayıda yaşlı insan tarafından ziyaret edilmektedir.

Dağıstan bölgesinde mezar ve türbe olarak tespit ettiğimiz ve halk tarafından ziyaret edilen yerler genellikle erkeklere aittir. Ancak, erkeklerle aynı safta özgürlük için mücadele veren, halk kahramanları, sıra dışı hayat tarzlarıyla içinde yaşadıkları toplumlar tarafından dışlanmış olan dervişler, Tanrı vergisi yetenekleri sayesinde, çevredeki hastalara şifa dağıtan üfürükçü ve daha birçok hasletten ötürü toplumun içinden ön plana çıkmış kadınlara ait ziyaret yerlerini göstermek mümkündür. Araştırma sırasında Dağıstan'ın değişik bölgelerinde, veli, kahraman, üfürükçü vs. kadınlara ait on sekiz mezar ve türbe gibi yapıları tespit ettik. Ancak biz burada kadınlara ait mezarları tek tek ele almaktan ziyade, önemli gördüğümüz bir kaçını örnek olarak göstermekle yetineceğiz. Lak ilçesinde dört; Derbent ili ve civar yerleşim merkezlerinde üç; Rutul, Kaytag ve Gunib ilçelerinde ikişer tane; Botlih, Ahtı, Karabudah-Kent ve Novo-Lak ilçe sınırları içerisinde birer tane olmak üzere toplam on sekiz kadın ziyaret yeri tespit ettik. Lak ilçe merkezi Gazi-Kumu'ta yer alan *Paru-Patima*

[475] V.İ Markovin. *Dorogami i tropami Dagestana*, İzdatelskiy dom "İskusstvo" Moskva 1974. s. 86.

ve *Şeyh Reyhanat* bir halk kahramanı olarak tarihe geçmişlerdir. Lak topluluğun manevi bir güç kaynağı *Şeyh Reyhanat'ın* mezarı Gazi-Kumuh'un eski mezarlığında yer almaktadır.

Partu-Patima'nın mezarı ise Ahar köyü eski kabristanda yer almaktadır. Lak topluğu tarafından özgürlüğün ve kahramanlığın sembolü olarak kabul edilen *Partu-Patima* için Gazi-Kumuh'un merkeze yakın tepelik bir mevkinde ve yaklaşık beş metre yüksekliğinde bir anıt dikilmiştir. Yine Gazi-Kumuh'un güney yamacında yer alan mezar, halk arasında İcaza olarak bilinen kadın velisine aittir. Mezarın etrafı demir çubuklarıyla çevrilidir. Meryem Ana mezarı Uri-Mukar köyünde Veli Abdullah türbesinin içerisinde ayrı bir bölmede yer almaktadır.

Derbent şehir merkezinde Kırklar mezarlığının dışında Selçuklu dönemi mimarisine ait ve oldukça gösterişli olan bu türbe, 1758-1789 yılları arasında Derbent şehrinin yöneticiliği yapmış ilk ve tek kadın hükümdarı Tutu Bike'ye aittir. Derbent il sınırları içerisinde bunun dışında iki kadın mezarı bulunmaktadır. Bunlardan biri Berikey köyü sınırları içerisinde, Hepşin Piri olarak bilinen küçük bir kız mezarıdır. Bir köy sakinin bahçesinde yer almaktadır. Önceleri çöplük olarak kullanılan bu alan yer alan, bahçe sahibin gördüğü rüya üzerine ortaya çıkmıştır. Mezar, Terekeme Türklerinin yaşadıkları Padar köyünde bir dut ağacının altında yer almaktadır. Köyün dışında yer alan Hulaba Ana Pirin üstünü çevresinde yetişen çalılıklar örtmüştür etrafı ise kesme taş ile çevrilmiştir.

Ayşe-Gay ve Veli Peri Piri, Rutul ilçesi Şinaz köyünün eski mahallesinde yer almaktadır. Halk tarafından her fırsatta ziyaret edilen bu ziyaretgâhların ikisinde de mezar yoktur. Sayranaşdı mevkiinde yer alan Veli Peri türbesi düzenli olarak temizlenmektedir ve özel günlerde gaz lambası yakılır. Esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolan Ayşe-Gay türbesinde ona ait olduğu iddia edilen asası bulunmaktadır.

Dağıstan bölgesinde, tarihi şahsiyeti ve menkıbevi kişiliği hakkında bilgi sahibi olduğumuz yatırlar ve genel olarak ziyaret yerlerini, dört ana grupta toplamak mümkündür:

a) İslamiyet'ten önceki dönemlere ait ziyaret yerleri

b) İslamiyet'in yayılma dönemimde ortaya çıkan ziyaret yerleri

c) Dağıstan halkının Çarlık Rus ordusuna karşı bağımsız mücadelesi sonucunda ortaya çıkan ziyaret yerleri

d) Tasavvuf ve Tarikat menşeli ziyaret yerleridir.

a) İslamiyet'ten önceki dönemlere ait ziyaret yerleri

Dağıstan bölgesinde İslamiyet'ten önceki dönemlere ait olduğu tahmin edilen ziyaret yerlerinden en önemlilerinin elbette ki dağlar, tepeler, kayalar, mevkiler vs. gibi tabiatta karşılaştığımız nesnelerin olduğunu düşünüyoruz. Her topluluğun farklı amaç ve dilekler doğrultusunda, yılın belli aylarda, ayarlın belli günlerinde ve hatta günün belli vakitlerinde ziyaret ettikleri ve ziyaretler esnasında farklı ibadet ve ritüellerini gerçekleştirmekteler. Dağlar, Türk kültür coğrafyasında halk inançları itibariyle sözlü kültürümüzde de geniş yer tutan bir kült oluşturmuştur. Dağıstan topluluklar tarafından rağbet edilen dağlar etrafında yoğunlaşarak kısa örneklerle konuya kısa örneklerle açıklık getirmeye çalışacağız.

Dağıstan bölgesinde en yoğun ziyaret edilen daların başında, hiç tartışmasız Dokuz-Para ilçesinde yer alan Şalbuz-Dağ (Gutsar Suv, "Tanrı Dağı gelmektedir. Şalbuz-Dağ hem güney bölgesinde yer alan dağları arasında en yüksek olma hasebiyle, hem de atfedilen kutsiyet nedeniyle toplumu kendisine cezp etmektedir. Bu dağın eteklerinden başlayarak en zirve yerine kadar tam on dokuz ziyaret yeri bulunmaktadır. Ancak biz on beş tanesini tespit edebildik.

a) Pir Süleyman Türbesi

b) Büyük Pir (Çehi Pir)

c) Pir Erenler Mescidi (Miski Erenler Pir)

ç) İmam-ı Ali'nin Üzerinde Namaz Kıldığı Kaya (İmam- ı Ali Kayalığı)

d) İmam-ı Ali'nin Taş

e) Kanber Baba Hücresi ve Mezarı

f) Lele Baba'nın Piri

g) Zemzem Gölü

ğ) Şeytan Taşlama Yeri

h) Ruhların Yatacağı Yer

ı) Peygamberin Devesi

i) Şifalı Kayalar

j) Şehadet Taşları

k) Günahlardan Arınan Kaya ya da, İmam-ı Ali Kılıcıyla İkiye Böldüğü Kaya

l) Şah al –Burz'un Hücresi (Şalbuz-Dağ'ın Hücresi)

Şalbuz-Dağ'ın farklı bölgelerinde yer alan bu ziyaret yerleri her biri farklı amaç ve doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Her yıl Ağustos ayında çok sayıda hem yurt içinden hem de komşu ülke ve bölgelerinden çok sayıda yaşlı genç, kadın erkek tarafından ziyaret edilmektedir. Rivayete göre Şalbuz-dağının (Al- Bursa) zirvesinde bu yerlerin koruyucusu olduğuna inanılan çok sayıda tanrı yaşamaktaydı. Bütün tanrılar arasında en büyük ve en saygın olan tabiat olaylarını idare eden tanrının adı Erener'dir.

Dağıstan'ın Botlih ilçesi Rikvanib köyüne üç- dört km mesafede güney istikametinde yer almaktadır. Efsanede Tanrı Tsop iffet ve namus sahibi bir kadından dünyaya gelen iki erkek çocukları Bahargan ve Modu kardeşlerden söz edilir. İnsanların dedikoduları ve kıskançlıkları, kötü niyetli ruhları galeyana getirirler, neticede kardeşlerden birini dik yamaçlı sert kayalıklara, diğerini üstü yeşil örtü ile kaplı dağlara dönüştürürler. Bu dağ eski zamanlarda olduğu gibi günümüzde yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Dağın tepe yerinde taştan inşa edilmiş hücreleri görmek mümkündür.

Bunun dışında Lak topluluğu tarafından kutsal kabul edilen Vatsilu dağında yılın belli dönemlerde ziyaret edilmektedir. Vatsilu dağı İslamiyet'ten önceki dönemlerde söz konusu topluluğun dini ve sosyal hayatlarında önemli bir konuma sahip iken, günümüzde de aynı ehemmiyete sahiptir. Karşılıklı duran bu iki dağ, Barhhu ile Pari (Peri) birbirine âşık olan efsanevi kahramanları temsil etmektedir. Pari, sevgilisi Barhhu'ya deniz kıyısında yaşamak istediğini söyler, o da Pari'nin isteği üzerene derin ve geniş bir çukur kazar, kazıdan çıkan topraktan iki büyük dağ meydana gelmiştir. Günümüzde yöre halkı yağmur duası için çıkarlar. Çocuğu olmayan kadınlar, dar yarıktan sorunsuz bir şekilde geçtikleri takdirde, dualarının kabul olduğu ve çocuk sahibi olunacağına inanırlar. Ayrıca Vatsilu dağına kurak mevsiminde yağmur duası için de çıkılmaktadır.

Tabasaran topluluğu, İslamiyet öncesi dönemine dayanan pagan tapınakları olduğu bilinen yerlere ziyaretlerini sürdürmektedirler. Tabasaran ilçesi Kujnik köyünde yer alan Kujnik köprüsü, Tsilitl ve Curdaf dağları ki bu dağların yamaçlarında yer alan kayalıkların bir kısmının taş kütlesine dönüşmüş insanlar olduklarını, bir rivayete göre çocukların anası olduğuna inanılır. Halk, yılın belli dönemlerinde buraları ziyaret ederek dileklerde bulunurlar, dileği gerçekleşen ziyaretçiler, adaklarını sunarlar.

Rutul ilçesinin batısında, Nuh tepesi mevkiinde, rivayete göre, İslamiyet'ten çok önceleri de ziyaret edilmekteydi. Yahudi soyundan geldiği Saduki ve Yesei sülaleleri, ayrıca yörede yaşayan İsevi aileleri tarafından da burayı ziyaret ettikleri bilinmektedir. Mezar taşlarındaki sembollere baktığımızda bize bilgi aktaran kişileri haklı çıkarmaktadır. Günümüzde her yıl Ağustos ayında çok sayıda tarikat mensubu tarafından ziyaret ettikleri söyleniyor. Ziyaretler esnasında zikir halkaları oluşturulur, mevlitler okunur ve dua edilir. Ağustos ayında ziyarete gidemeyenler, yıl içerisinde Rutul'un dört bir yanında bulunan diğer sofilerin mezarlarını ziyaret ederler.[476]

Ziyarete konu olan dağlardan bir diğeri de, Gunib ilçesi kuzey- batı istikametinde yer alan *"Uyuyan Güzel"* dağıdır. Halk arasında *"Uyuyan Güzel"* olarak bilinirken, zamanla bu dağın adı *"Şamilin Kızı"* olarak değiştirilmiştir. Efsaneye göre Gunib Han'ın güzel kızı, köyün çobanı bir gence âşık olmuştur, buna razı olmayan ve kızını cezalandırmak isteyen Han, kızını yanına çağırarak Gunib'in batısında yer alan kayalığa çıkması ve sabah saraya geldiğinde, kararından vazgeçtiğini duymak istediğini söyler. Kız, dağın tepesinde uyuyakalır ve sabaha karşı taş kesilmiştir. Keger dağının eteklerinde koyunları otlatan çoban, gördüğü manzara karşısında daha fazla dayanamaz ve üzüntüden sevgilisi ile aynı kaderi paylaşmıştır. Akşam, güneş batımında *"uyuyan güzeli"* siluetinin arkasında Karasu ırmağının karşı yakasında Keger kayalıklarında çoban başının donuk tasviri görmek mümkündür. Günümüzde de bir birine kavuşamayan âşıklar tarafından, kavuşmak ümidiyle gizli gizli ziyaret edilmektedir.[477]

Anadolu halk mistisizminde *"Sis Dağı-Gelin Kaya Efsanesini"* buna benzer örnek olarak gösterebiliriz. Görele yakınındaki Sis dağında, sırtındaki küçücük çocuğu ile koyunlarını otlatan gelin, kaynanasının ona karşı olan davranışlardan çok çekmektedir. Sürüsünü kaybeden gelin hayvanını bulamadan dağa sis çöker. Bunun üzerine gelin, *"Tanrım ya beni kuş et uçur, ya da taş et dondur"* der ve durduğu yerde sırtındaki yavrusu ile taş kesilmiştir.[478]

İnanç sisteminde her topluluğun bir kutsal dağı, bir kutsal hayvanı ve bir de kutsal ağacı vardı. Bu dağlar özel kutsiyet kazanıyor ve ata muamelesi görüyordu. Bu inancın Dağıstan'da da izleri görülebilmektedir Dağlı toplulukların eski dini hayatlarını, atalar kültü ve bunların yanı sıra tabiat güçlerine inanma teşkil ediyordu. Söz konusu topluluklar tabiatta bazı gizli güçlerin varlığına inanırlarken, kâinatın ruhlarla dolu bir âlem olduğuna da inanırlardı. Dağın yüksekliği itibariyle,

[476] Bahavuddin Haci, a.g.ş.
[477] E.Yakubov, a.g.ş.
[478] C. Kavcar, M. Yardımcı, *Efsanelerimiz İnönü üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*, Malatya, İnönü Üniversitesi Basımevi, 1990, 2. Baskı, s. 15-23.

Tanrı yukarıda olduğu inancından hareketle O'na yakın olduğu inancı vardı. Yüksek dağların tepelerinde insanın kendisini Tanrıya daha yakın hissedeceği inancı yaygındır.

Dağıstan halkı tarafından kutsal kabul edilen ziyaret yerleri, dini hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca İslamiyet'ten önceki dönemlere dayanan ziyaret mekânlarının korunması da resmi dinin bir parçasıdır. Bütün toplumlarda ziyaret esnasında yapılan ritüel ve uygulamalar hemen hemen aynıdır. Örneğin: mezar ve türbe gibi yapıların etrafında tavaf etmek, yine aynı yapıların giriş bölümünde veya pencere boşluğunda dualar etmek, türbe girişlerinde eşiğe veya türbeye dokunmak, sıvazlamak, dilekte bulunarak, asılan bez ve çaputlar, kabul olan dualar neticesinde kesilen (koyun, keçi, tavuk) gibi hayvanları kurban edilmektedir. Dağlı toplumları dini hayat koşullarda standart hale gelen bütün bu uygulamalar, esas itibarıyla, daha erken dini formlara aittir. Daha önce oluşan ziyaret yerler İslamiyet'in yayılma ve gelişme evrelerinde kademeli olarak yeni dine adapte olmuşlardır.[479]

b) Dağıstan'da İslamiyet'in Yayılma Döneminde Ortaya Çıkan Ziyaret Yerleri

H.22/643 yılında Sürâka bin Amr kumandasındaki Arap ordusu, Derbent havalisine sefer düzenlemiştir, onun ölümünden sonra 651-652 yılında Abdurrahman bin Rebia Hazarlara karşı verdiği mücadelede ölmesi üzerine, kardeşi Selman bin Rebia savaşa devam ederek, muhtemelen 653 yılında Derbent'e girebilmiştir. Emevi halifesi Hişam bin Abdulmelik (724-743) devrinde kardeşi Mesleme; Agul, Tsahur, Lak gibi bölgelerde varlığını gösterebilmiştir. 744-750 yılları arasında Emevi hilafetinin başında olan Mervan bin Muhammed (693 -750) bölgeye baskılarını arttırmıştır. Hazarlar ile Araplar arasında devam eden mücadele iki asır kadar devam etmiştir.[480]

VII yy. ilk çeyreğinden itibaren, Dağıstan coğrafyasına çok sayıda Arap gelmeye devam etmişlerdir. Dağıstan'ın farklı bölgelerde dağılan çok az bir zatı dışında, ne yazık ki tarihi ve menkıbevi şahsiyetleri hakkında detaylı bilgiye ulaşamadık. 1917 Bolşevik ihtilâlinden sonra, siyasi ve politik tutumlardan ötürü, ayakta kalan türbe, mezar, ziyaret vs. gibi dini sembolleri çağrıştıran yapıları önemli ölçüde yok edilmiştir ya da tahrip edilmiştir. Ancak günümüze kadar ayakta duran ve toplum tarafından çok rağbet edilen, Dağıstan'da İslamiyet'in yayılma dönemine ait yapıların başında Derbent şehrinin güneyinde yer alan kırk sahabeye ait olan "Kırklar Mezarlığı" gelmektedir. Rivayete göre Selman-ı Farisi ve kardeşi bu iki mermer sütun mezarda yatmaktadır. Kırklara çocuk dilemenin yanı sıra "er talebi", "murat", "tedavi" ve daha birçok dilek için ziyaret edilmektedir. Kırklara çocuk

[479] G.P. Snesarev, *Domusulmanskiye verovaniya i obryadı v Sredney Azii*. "Nauka" Moskva 1975. s. 266-268.
[480] Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 8.cilt, İstanbul 1993. s. 404-405.

dileği ile gidenler, orada taştan yapılmış sembolik beşiği sallarken, orada sadaka nezir eder, adakta bulunurlar.[481]

Dahadayev ilçe merkezine bağlı olan *"Kureyş Kalesi"* (Kala Koreyş) köyü Dağıstan'ın en eski yerleşim merkezinden biridir. Kureyş Kalesi sınırları içerisinde yer alan cami, A. R. Şihsaidov, M. G. Magomedov gibi tarihçiler, Kala Koreyş kalesinin, M. XI-XII. yy. ait olduğunu ifade etmektedirler. Kureyşliler'in Kalesi olarak bilinen bu mevki Kaytag-Dargi Utsumilerin (feodallerin) merkezi olarak kullanıyordu. Rivayete göre Utsumilerin soyu Hz. Muhammede dayanmaktadır.[482]

Agul ilçesi Şari köyü halkı arasında, XII. yy. Dağıstan bölgesine tebliğ ve irşat vazifesi için gönüllü askeriyle birlikte Arap ülkelerden gelen, Dargi toplumu arasına yerleşen ve *"Şeyh Hasan*" olarak tarihe geçen zatın türbesi günümüzde metruk olan Şari köyü mezarlığında yer almaktadır. Şeyh Hasan hicri 706 yılında Rabi-ul evvel ayında (10 Eylül 1306 tarihinde) vefat ettiği tahmin edilmektedir. Şeyh Hasan Türbesi bu yörenin en önemli, en sık ziyaret edilen mekânlarındandır.[483]

Pir Hasan Şami' nin Türbesi Dokuz-Para ilçesine bağlı Tekir köyünde bulunmaktadır. Pir Hasan kardeşi Süleyman'la bu yöreye dini tebliği için Şam'dan hicret ettiği bilinmektedir. Türbede, Şeyh'in iki kızının mezarları yer alırken, zatın kendisi, kardeşi Pir Süleyman'ın yanında yatmakta olduğuna inanılır.[484]

Lak ilçe merkezi Gaz-Kumuh'un merkezi bir yerde *"Nasir–ad – din basit İslam Kalendar"* yazılı olan mezar taşı ve ziyaret yer almaktadır. Gazi Kalenderin doğum ya da ölüm tarihi belirten her hangi bir kayıt bulunmamakla birlikte taşı üzerine yazıyı yazan kişinin de Arapça bilmediği anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre Haydar oğlu Gazi Kalender Dağıstan'a XII. yy. gelen Türk olduğunu ve "Gazi-Kumuh" ta onun ismini taşıdığı ifade edilmektedir.[485]

Ahmet al-Yemeni 1523 soyu Peygamberin torunu Hasan'dan geldiği ve Seyit olduğu iddia edilmektedir. O, yanına ailesini ve büyük kütüphanesini alarak Derbent'e daha sonra dönemin ilim merkezi Gazi Kumuh'a yerleşmiştir. Ahmet al-Yemeni 1547 yılında Gazi Kumuh'ta salgın

[481] Y. Kalafat. Dağıstan Halk İnançları Üzerine bir Araştırma. http://daghestan.blogcu.com/dagistan-uzerine-bir-arastirma-yazisi/2253610 (Erişim Tarihi 12. 12. 2014)
[482] A.R.Şihsaidov, *Svyaıni Dagestana*. C.II. Epoha Yayınları Mohaçkale 2011. s.123-125.
[483] M.Bacayev.a.g.ş.
[484] S. Saidgasanov. a.g.ş.
[485] Said Saidov, a.g.ş.

neticesinde vefat etmiştir. Türbesi Gazi-Kumuh'ta "Yemenlilerin mezarlığı" olarak bilinen kabristan yer almaktadır.

c) Dağıstan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Müridizm harekâtından sonra ortaya çıkan ziyaret yerleri

Bu tarikat İslam dünyasının en büyük Sufî yollarından birisidir. Ebu Yusuf Hamedanî (1048-1140) tarafından kurulan bu tarikat, ismini daha sonraki şeyhlerinden Bahaüddin Nakşibendi (H.718-791 /M.1318-1389)'den almıştır. Bu tarikatın menşei Türkistan olup oradan özellikle Ortadoğu, Anadolu ve Kafkaslara yayılmıştır. Hindistan'da Müceddid-i Elfi Sani sıfatıyla anılan Ahmed Faruk-î Sirhindî (1564-1624) XVI ve XVII. yy. bu tarikatı yeniden yorumlayarak daha da mutaassıp bir yapıya kavuşturmuştur.

XVIII. yy. sonlarında Rus işgaline uğrayan Dağıstan'da, başta Çeçenler olmak üzere diğer Kafkas kavimleri ile birlikte, kısa bir müddet sonra Ruslar'a karşı büyük bir direniş ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 60 yıl süren ve bütün dünyanın çok yakından ve ilgiyle takip ettiği bir mücadeleden sonra, bütün Kafkasya ile birlikte Dağıstan da Rusların eline geçmiştir.[486]

Kafkas tarihi içinde Ruslara karşı bağımsızlık hareketi olarak bilinen "Gazavat" Çeçen asıllı İmam Mansur Binoyevskiy'nin (1765-1794) önderliğinde başlamıştır. Gazi Muhammed, Hamzat- Bek ve nihayet İmam Şamil ile tamamlanmıştır. XVIII. yy. ilk çeyreğinde, Kafkasya'nın istila ve sömürgesine başlayan Çarlık Rus ordusunun karşısına XVIII. yy sonu XIX. yy. başında çıkan organize Sufî direniş hareketine Ruslar "Müridizm" adını vermişlerdir. Müridizm hareketinin fikrî kaynağı olduğu gibi onun faaliyetlerinin karakterini de belirleyen Sufî ekolü İslam dünyasında genel olarak Nakşibendi'ye olarak bilinir.[487]

"Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk İmamı, İmam-ı Gazi Muhammed (1793-1832)"

Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk İmam-ı ulema konseyini yöneten Lezgi asıllı tarikat şeyhi Şeyh Muhammed Yaragskiy, tarafından 1829 yılında İmamlığa seçilmiştir. Gazi Muhammed'in İmamlığı yaklaşık dört yıl sürdü. Bu süre içinde, Hanlıklar ve kabileler halinde yaşamlarını sürdüren ve 30 dolayında ayrı lisan konuşan Dağıstan toplulukları, birleştirerek bir çatı altında toplamak için büyük çaba sarf etti. Bu konuda büyük ölçüde başarılı olan İmam Gazi Muhammed, böylece Dağıstan

---

[487] A. Bennigsen-C. Lemercier-Quelguejay, *Sûfî ve Komiser* (Rusya'da İslam tarikatları) Terc: Osman Türer, Ankara 1988, s.81.

devletinin temellerini de atmış oldu. Gazi Muhammed'in başlatmış olduğu bu bağımsızlık harekâtı bir süre hazırlık safhası olarak geçti. Ancak, "Gazavatın" ilan edilmesi için Ulema'dan icazet alınması gerekiyordu. Nihayet Gimri savunmasında, Rusların hiç de eşit olmayan ve kat kat fazla askerinin yanı sıra yerli milislerin de Rusların yanında yer aldığı savaşta, birçok müridi ile birlikte Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk İmam-ı Gazi Muhammed 17 Ekim 1823 yılında şehit olmuştur. Gazi Muhammed kısa bir ömür yaşadı ancak halkın gönlünde hep gizemli bir İmam olarak kalacaktır. Gazi Muhammed'in türbesi Gimri köy mezarlığında yer almaktadır. Her sene 28 Eylül'de Dağıstan Müftülüğü öncülüğünde burada toplu merasimler düzenlenir, kurbanlar kesilir. Şehit İmam Gazi-Muhammed'den şefaat, bereket ve feyiz umulur. Burada hazırlanan yemeklerden evinde hasta, yaşlı ya da emziren kadın olanlar yanlarında götürürler. Burada dileği olan dilekte bulunur. Araba yolu ürende olan ziyaret yeri yoldan geçenler Fatiha okurlar, ruhuna bağışlarlar.

"Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci İmamı İmam Hamzat-Bek (1789 -1834)"

Dağıstan'ın İkinci İmamı (Lideri) Hamzat Beg 1789 yılında Avaristan'ın başkenti Hunzah'a bağlı Gotsatl köyünde doğdu. Hamzat Beg, İmam Gazi Muhammed'in en gözde naiplerinden biriydi.

3 Mayıs 1833 tarihinde, Dağıstan'ın her tarafından gelen Halk Delegeleri tarafından Hamzat Beg, İmam seçildi. Birçok Rus baskınlarını önledi ve içerde de dirlik düzenlik sağladı. En önemlisi ve tarihe geçeni ise, Asırlarca Dağıstan'ın merkezinde hüküm süren ve son yıllarda Rus tarafı olan Avar Hanlığını ortadan kaldırma olayıdır. 19 Eylül 1834 tarihinde Avar Hanlarının taraftarlarınca Hunzah Caminde cuma namazı esnasında şehit edilmiştir. Gamzat–Bek'in mezarı ve ziyaret mekânı Hunzah ilçe şehitliğinde bulunmaktadır. Ziyarete daha çok, çocuğu olmayan kadınlar, ruhsal dengesi bozuk olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde ağrısı bulunanlar gelir. Gelen ziyaretçiler burada Kur'an okuyup bağışlamakta ve rahatsızlıklarından kurtulmak için dua etmektedir. Ziyaretçiler ziyaretin çevresinde yetişen ağaçlara dilekler dilenip çaput ve bez bağlamaktadırlar

*"Şeyh Şamil (1797 - 1871)"*İmam Şamil 1797 yılında Dağıstan'ın Gimri köyünde dünyaya geldi. Öğrenimine bilgin Said Arakanski'nin yanında başladı. Daha sonra kayınpederi olan Nakşibendi Şeyhi Cemaleddin Gazi Kumuki'nin öğrencisi oldu. İmam Şamil, idare sistemini yeniden düzenlerken, ülkeyi naiplik ve vilayetlere ayırarak bunların başına hem askeri hem de sivil yetkilerle donatılmış naipleri getirdi. Üç veya dört naiplik bir vilayet şeklinde yönetilmekteydi. Vilayetlerin başındaki naibin rütbesi daha yüksekti. Şamil, imam seçildiği 1834 yılından 1859 yılına kadar Rusya'nın büyüklüğü ve kudretine rağmen yılmadan mücadeleyi sürdürdü. Kendinden önceki iki imamın döneminde de fiilen 10 yıl savaşlara iştirak ettiğinden durup dinlenmeden cihat ettiği süre tam 35 yılı bulmuştur.

İmam Şamil 4 Şubat 1871'de 74 yaşında Mekke şehrinde hayatına veda etmiş ve Medine şehri "Cennetü'l baki" mezarlığında defnedilmiştir. Günümüzde Gimri köyünde Şeyh'in doğup yaşadığı ev, bir ziyaretgâh olarak kullanılmaktadır. Ziyaret için belli bir gün yoktur ancak her yıl Ağustos ayında yüzlerce ziyaretçinin iştirakiyle zikir halkalar oluşturulur ve mevlitler okutulmaktadır.

Kafkasya halkı bağımsızlık mücadelesini, 25 Ağustos 1859 yılında Rus Generali Aleksandr Baryatinski (1815- 1879) karşısında kaybetmiştir. *"İmamat"** düştü. Şeyh Mansur'un (1760-1794) başlatmış olup Şeyh Şamil ile son bula Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesinde *"Ahulgoh Kalesi"* ve müdafaası kanlı savaşın en önemli sahnesidir diyebiliriz.

12 Ağustos 1839 yılından Rus General Grabbe (1789-1875), Ahulgoh kalesini 12 Ağustos'ta Grabbe'ye gönderdiği ateşkes teklifi gururlu Rus generali tarafından bir tek şartla kabul edildi. Şamil rehin olarak oğlu Cemalettin'i Ruslara verecek ve kendisi de hiçbir ön koşulsuz olarak teslim olacaktı. 18 Ağustos günü General Pullo (1808-1890)'yu Şamil'le görüşmesi için yolladı. Ancak bu görüşmeler akamete uğradı ve 28 Ağustos 1839 yılı, şafakla başlayan hücum ise Ahulgoh'un düşmesine sebep olmuştur.[488]

Rus kumandan D.A. Milyutin (1816-1912) hatıralarında bundan bahsederken şöyle demektedir: "Burada korkunç ve umutsuz bir savaş başladı. Kadınlar bile kendilerini büyük bir mücadeleyle savunarak silahsız oldukları halde, süngülerimizin ucuna atılmaktan çekinmediler**."**[489] Ahulgoh'da kalan son müritlerin de şehit düşmesiyle Ahulgoh düşmüştür. Ama İmam, Rusların elinden kaçmayı başarmıştır. İmam'ın eşlerinden Cavharat, oğlu Muhammed-Said, kız kardeşi Patimat (Fatıma) ve Mesedo ve çok yakın naiplerinden Surhay ve Ali -Bek ise şehit düşmüşlerdir. Günümüzde Untsukul ilçe sınırlar içerisinde yer alan Aholgoh dağı her sene özellikle 12-28 Ağustos tarihleri arasında binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir.

Osmanlı devleti 14 Eylül 1829 imzaladığı Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki bütün hukuki haklardan vazgeçmiş ve Kafkas toplulukları da bağımsızlık adına verdikleri mücadeleleri kendi başlarına devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı devletinin 1829 yılında Edirne Antlaşması ile Kafkas siyasetinden çekilmiş olması, İmam Gazi Muhammed'i "Gazavatında" yalnız bırakmıştır.1812 Bükreş Antlaşması ile Kafkas siyasetinde çekimser tutum sergileyen Osmanlı

* İmamat 1828 yılında Gazi Muhammed tarafından kurulmuştur. 1832 yılında Hamza Bek ardından 1834 yılında Hamza Bek öldürülünce, Şeyh Şamil imam olmuştur. İmamlık, Şeyh Şamil zamanında en geniş sınırlarına ulaşmış, Dağıstan ve Çeçenya ileİnguşetya'nın bazı bölgelerini kapsamıştır. Batı Kafkasya'daki Adige, Şeyh Şamil'in vekili (Naibi) tarafından yönetilmiştir. Şeyh Şamil 1859 yılına kadar devleti yönetmiştir. 1859 yılında devlet Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. İmamat; İmamlar tarafından yönetilen yerel bir idare şeklidir.

[488] V.Muhin, "Poludennıy Jar dolını Dagestana", Nezavisimaya Gazeta 26 Austos . 2011.

[489] D.A.Malyutin, *Opisaniye voennıh deystviy 1839 goda*, S-Peterburg. 1850.s. 75.

Devleti, büyüyen Rus tehlikesi karşısında kendini savunma politikasına dönmüştür. Böylece Osmanlı Devleti, Kafkas bölgesinde aktif siyasetinden tamamen çekilmiştir.[490]

d) Tarikat ve Tasavvuf menşeli ziyaret yerleri

Hicri II yy. (M. VIII. yy.) doğru İslam topluluğu içerisinde bazı farklı inanışlar belirmeye başladı. Kısa zamanda, gerçekle şen fetihler, ekonomik ve siyasal bazı etkenler sonucunda, halk, zenginliğe, paraya ve dünya mallarına yöneldi. Buna karışık, Müslümanlardan bazıları kendi inandıkları temiz akideyi aynen devam ettirmek ve Allah tarafından vahiy edilmiş olanın dışına çıkmaksızın Peygamberin yolunda gitmeyi üstün tuttular. Özellikle İslam'a özgü bir yaşayış biçiminde hayatlarını devam ettirmeye başladılar. Daha sonraları halk bazı meselelerde ihtilafa düştüler. Bu insanlardan bir kısmı dini vecibeleri daha dikkatli ve daha hassasiyetle yerine getirmeye koyuldular. Bunlara zahit ve âbid adları verildi. Böylece kendi mezhebini hak kabul eden bir sürü insan grupları ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında "her nefeste Allah ile olma" halini koruyup gafletten uzak kalmayı tercih edenler, tasavvuf adıyla diğerlerinden ayrıldılar. Denilebilir ki tasavvufun temelini Mısır'da atan Zu'nnüni Mısri (ö.245 /859) 'dir. O sıralarda artık şeyhler, müritler ve bu şeyhler tarafını öğretilen tasavvuf ilke ve âdetler görülmeye başladı. Müritler şeyhlerine kayıtsız şartsız bağlanmak zorundaydı.[491]

Mezar taşlarında kayıtlı tarihler ve mezarların bulunduğu mekânlar coğrafik konumu itibariye farklı olsa da, bölge halkının İslamlaşmasında önemli rol almış ilim merkezlerinde yetişmiş tasavvuf ehli evliyaların türbeleri yöre halkı tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Güney Dağıstan bölgesinde yer alan söz konusu ziyaretler halk tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Lgar köyünde yer alan türbe, Şalbuz-Dağ eteklerinde bulunan Pir Süleyman türbesine güvercinlerin konaklandığı yerde inşa edilmiştir.

Yerli ve yabancı tarihçiler arsında, ortaçağ Dağıstan bölgesinde, tasavvuf ve tarikat menşeili cemaatlerin oluşumlarıyla ilgili araştırmaların, ilk olarak tarihçi, yazar ve araştırmacı A. R. Şihsaidov tarafından yapıldığının da altını çizmek gerekir.

Dağıstan bölgesinde yer alan çok sayıda şeyh türbeleri, mezarlar, pirler gibi ziyaret yerleri ve bunların etrafında cereyan eden olağanüstü olaylar, hakkında anlatılan hikâye, menkıbe ve kerametler, yöre

---

[490] C. Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*. İnsan Yay. İstanbul 1999.s. 64.
[491] H.Altuntaş. "Tasavvuf Tarihi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay*. No:171. Ankara 1986. s. 37.

topluluklarının bu yapılara karşı olan derin saygı ve hürmet XI-XVII. yy. arasında yerel toplulukların dini hayatlarında önemli yer edindiği anlaşılmaktadır. [492]

L.i. Lavrov, ve A.R. Şihsaidov, XII. yy. Dağıstan bölgesinde İslamiyet'in yayılmasında özellikle tasavvuf ve tarikat ekollerinin etkisi büyük olduğu ifade etmektedirler. Ayrıca dönemin ticari ve kültürel anlamda önemli bir yere sahip olan Derbent şehrinden başlayarak kademe kademe Dağıstan'ın dağlık bölgesine doğru yayıldığını da ifade etmektedirler. Tasavvuf ekolleri Dağıstan toplumunun dini hayatlarında kısa zaman içerisinde derinlemesine nüfuz ettiği gibi, tarikat şeyhlerinin veya müritlerinin mezar yerleri bazen vefatından hemen sonra, bazen de zaman içerisinde ziyaret yeri haline gelmiştir.[493]

Ziyaretler ile ilgili yapılan alan araştırmalarında en çok türbe, mezar, pir vs. gibi ziyarete konu olan yerler güney Dağıstan bölgesinde ve özellikle de Dokuz-Para, Ahtı ve Rutul ilçelerinde yer aldığı görülmektedir. X-XX. yy. arasında ortaya çıkmış olan ziyaret yerlerinin kronolojik olarak da belgelenmiştir. Ancak A.R. Şihsaidov tarafından ortaya koymuş olduğu söz konusu bölgelerde yer alan ziyaretlerin kronolojik veriler elimize geçmemiştir.

Rutul ilçesi Amsar köyü yakınlarında yer alan *"Pir Hizri"* ziyareti bölgede yer alan en eski ziyaret yeridir. Yine Şihsaidov, ziyaretin H. V-VI. yy. ortaya çıktığını ifade etmektedir. Rivayete göre, dağın kayalığında sıkışan bir avcıya garip kıyafetli yabancı bir adam, bir şekilde dara düşen kişiyi kurtarmıştır. Avcı yabacıya ismini sormuş ve Hızır olduğu yanıtını almıştır. Tabii ki, verilen bu tarihler sorgulanabilir, ancak belirtilmelidir ki taş, kaynak su, dağ, mağara vs. gibi İslami çizgileri taşımayan ziyaretler, sofizm etkisi ile İslami bir boyut kazanmıştır.[494]

Böylece incelenen yazılı kaynaklar, epigrafik bulguların yanı sıra, arkeolojik çalışmalar gösterdi ki, Kuzey Kafkasya bölgesinde tasavvuf ve tarikat ekolleri, ve özellikle de Dağıstan bölgesinde İslamiyet'in yayılma sürecinde kendisinden önce toplumun dini hayatında yer etmiş uygulamalar, örf, adet ve gelenekleri kendi öğretisi içine alarak geniş kitlelere ulaşmaya katkı sağlamıştır.

Zaviye, dergâh, gibi adlarla anılan tekkeler genel mana itibarıyla tasavvufi tarikatların ayin yaptıkları yerleri ifade etmektedir. Araştırma alanımızda ise bu yerler tarikat şeyhlerinin, velilerin, dervişlerin veya tarikatta belli bir makam ve mertebeye ulaşmış zatların yattığı yerleri ifade ederler. Ayrıca bazı türbelerde bulunan odalar çilehaneleri andırmakta bu da burada yata n zatların tarikatla olan

---

[492] A. R. Şihsaidov, Epigrafiçeskiye Pamyatniki Dagestana X-XVII vv. Kak İstoriçeskiy İstoçnik. Mohaçkale 1984, s. 250.
[493] A. R. Şihsaidov, *Rasprostranenie İslama v Dagestane/İslam i İslamskaya kultura v Dagestane*. Moskva 2001. s. 29.
[494] 2006 yılında A. R. Şihsaidov'un gözetiminde yapılan arkeolojik araştırma sonucu raporu.

bağlantısına işaret etmektedir. Mesela Gunib ilçesi Kudali köyünde Nakşibendi tarikat mensubu olan Davut al Kudali' ye ait çilehanesi ve türbesi Kudali köyünün doğu tarafında yer almaktadır. Bir başka örnek olarak Şamil ilçesi Goor köyünde Nakşi şeyhi Ramazan Efendi ve şeyh Ahmet Vali'ye ait mescitli türbe olarak bilinen ziyaret bulunmaktadır. Her bayram sabahı ziyaret yerinde bayramlık ağacı hazırlanır, ağaca meyve, şekerlemeler ve ekmekler asılır yalnız ekmeklerin yuvarlak olmasına dikkat edilir. Yine bir başka örnek olarak Agul ilçesi Usug köyü sakini, Muhammed- Han Harunov' un evinin içinde, şeyh Kamile ait mezar yer almaktadır, evin sahibi yabancıların yanında her ne kadar bundan söz etmek istemezse de yöre halkı periyodik olarak şeyhin mezarını ziyaret etmektedir.

Dağıstan bölgesinde ziyaret edilen mezar ve türbelerde yatan kişi ya da kişilerin bir kısmının tarihi kişiliği hakkında bilgi mevcuttur. Diğer bir kısmının ise tarihi kişilikleri hakkında belirli bir bilgi mevcut değildir. Bunlar hakkındaki bilgilerin çoğunluğunu menkıbeler, efsaneler ve geçmişten günümüze kadar gelen sözlü rivayetlere dayandığından mevcut bilgilerle bu zatların tarihi kişilikleri tespit etmek mümkün değildir. Bir kısım mezarlar ise kutsal kabul edilip, ziyaret edilmesine rağmen burada yatan zatların hem kimlikleri, hem de isimleri bilinmemektedir. Bunların çoğunluğunu şehit mezarları oluşturmakla beraber evliya mezarı, şehit mezarı vb. isimlerle de anılmaktadır. Dağıstan bölgesinde toplumun rağbet ettiği mezarlardan bir kısmı böyle isimsiz yatır ziyaretleridir.

Bunlara Dahadayev ilçesi Huduts köy mezarlığında, Şamdan geldiği tahmin edilen Arap mezarı, Dokuz-Para ilçesi Mikrah köyü güneyinde düzlük bir alanda yer alan *Pir* ziyareti ve Rutul ilçesi Şinaz köyü güney istikametinde halk arasında *"Garip mezar"* olarak bilinen ziyaret yerlerini örnek gösterebiliriz.

3.1.2. Ağaçlar

Araştırmamızda sadece kişiler ve onların mezarları değil aynı zamanda Dağıstan toplumu tarafından bir takım ağaçları da kutsal kabul ederek ve ziyarete konu olmaktadır. Kutsal kabul edilen bu ağaçlara çeşitli amaçlarlar ziyaret edilerek bez, çaput bağlanıp dilekler tutulan ve duaların kabulü için dualar edilir. Arıca çalılıklar ve koru gibi ağaç sınıfında yer alan bitkiler kutsal kabul edilmektedir. Ziyarete konu olan mezar, türbe gibi yerlerin etrafında yer alan ağaçların kutsal kabul edildiği gibi, bizzat ağacın kendisin de kutsal kabul edilip ziyarete konu olmaktadır. Bunlar tek bir çalı yahut ağaç olabildikleri gibi üç, beş, yedi kümeler halinde de tezahür edilebilmektedir.[495]

Bitki, canlılığın bir ifadesidir ve kendini sürekli yenileyen yaşamın tezahürüdür. İnsan ağaçlar, baharın ortaya çıkan bitkilerin canlanması, bitki ritüelleri, masallardaki kahramanların bitkilere

[495] Ü.Günay,H. Güngör vd. *Ziyaret fenomeni Üzerine bir Din Bilimi Araştırması(Kayseri Örneği)*.Kayseri 1999 .s. 78.

dönüşmesi simgesel ya da temsili olarak aynı kuramı ifade etmektedir. Dolaysıyla bitki hayatı oluşturan kendini daima yenileyen, gerçeğin canlanmasıdır. Gebe kalmak yahut yeni doğmuş bebeğin korunması için bir ağaca temas etmesi bitkilerde cisimlenen belli bir *gerçeklik ve yaşam* kavramı gerektirmektedir. [496]

Yeryüzünde birçok toplum ve çeşitli dinlerde ağaçların mevsimlere göre gösterdiği değişiklikler sonucunda yeniden dirilişin, doğuşun ve sonsuzluğun simgesi olarak görülüp canlı evreni temsil ettiğinden dolayı kutsal kabul edilmektedir. Sürekli kendini yenileyen ağaç mutlak hakikat düşüncesinin bir ifadesi ve canlı evrenin temsil olarak kendini göstermektedir.[497]

Dinler tarihçileri, insanlık tarihinin en eski devirlerinden beri, ağaç kültünün farklı toplumlarda değişik biçimlerde kendini gösterdiği düşüncesindedirler. Ağacın yerin dibine kadar inen kökleri, göğe doğru dik bir tarzda yükselen gövdesi, gökyüzüne kadar uzanan dal ve yapraklarıyla olduğu kadar, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha pek çok özelliği sebebiyle olsa gerek, iptidai insanın bir takım dini düşüncelere sahip olmasında önemli rol oynamıştır. Bu anlamda ağaç, hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak da kabul edilmiştir. Ancak araştırmalar, her ağacın ya da aynı ağacın her yerde her zaman kutsal kabul edildiğini, hatta en çok meyvesiz ve ulu ağaçların takdis edildiğini ifade etmektedirler. Muhtemelen insanoğlu, küçük bir filizden gün geçtikçe büyüyerek gelişen ve nihayet bir nedenle kuruyup çürüyen ağaçla, kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu görmüş ve kutlu tanıdığı her mekânla ağaç arasında alaka kurmuştur. Nitekim en arkaik devirlerden günümüze kadar, hemen bütün mabetlerde ve mukaddes beldelerde ağacın varlığı dikkat çekicidir.[498]

Dağıstan'ın birçok bölgesinde araştırmalarda bulunan L. B. Gmırya Dağıstan'ın birçok yöresinde toplumun kutsal kabul ettikleri ağaçlıkların olduğu ve özel bölge statüsündedir ayrıca burada yer alan ağaçlar meşe cinsinden olduğu ve bu ağaçları tarifinde çok *yoğun yapraklı* olduğu ifade etmektedir. Ayrıca dilek ağaçları özellikle yağmurun yağması, bol güneşli hava, savaşta mutlak galibiyet, türlü rahatsızlıklardan ve fakirlikten kurtulma gibi dilekler doğrultusunda ziyaret edilmekte olduğu belirtmektedir.[499]

Dağıstan halkı arasında da diğer bütün topluluklarda olduğu gibi ağaca kutsallık atfedilerek etrafında bir takım inanç ve ritüellerin uygulandığı bir ziyaret fenomenidir. Ziyaret konu olan herhangi bir zatın

---

[496] M.Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*. Kabalcı Yay. İstanbul 2003 s. 317.
[497] A. Kıyak, *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine bir Dün Bilim Araştırması*. Kayseri 2009 s. 269. (Basılmamış Doktora Tezi)
[498] R. Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler". FÜİFD. 9/2 2004. s. 94
[499] L. Gmırya, *Religioznıe Predstavlaeniya Naseleniya Prikaspiyskogo Dagestana IV-VII vv*. Nauka DNTS Mohaçkale 2009.s. 295-298.

mezarı etrafında yer alan ağaç ve çalılara bez, çaput bağlayarak bir takım dilek ve isteklerde bulunurlar. Çeşitli hastalılar çare bulamayan hastalar bu ağaçlara şifa ümidiyle ziyarette bulunurlar. Bu tür ağaçlara çocuğu olmayan kadınlar veya çocuk sahibi olup ta çelimsiz, gelişmemiş, hasta vb. nedenlerden dolayı Rutul ilçesi Mişleş köyünde yer alan *"Sultan Şeyh Amir Baba 'nın"* türbesinin yanında yer alan ağacı örnek gösterebiliriz. Aynı ilçede Attal köyün merkezi bir yerde *"Kuşburnu Çiçeği"* yine benzer amaçlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Derbent ilçesi sınırları içerisinde yer alan Veli-Kent köyü mezarlığında *"Sarılık Piri"* yöre halkı tarafından adından da anlaşıldığı gibi sarılık hastalığına yakalanan hastaların yoğun olarak ziyaret etmektedir. bölge halkı tarafından kendilerine kutsallık atfedilen bu ağaçların önemli bir kısmı ziyarete konu olan veli, şeyh, şehit gibi zatlarla irtibatlı olduğuna ve bu zatlar vasıtasıyla bu kutsal fenomene bir güç yahut kerametin geçmiş olduğu inancı yatmaktadır. Bununla birlikte ziyarete konu olan mezar, türbe vb. yapılardan bağımsız olarak sadece belli bir ağaç kutsal kabul edilip ziyaret edilmektedir.

Dağıstan bölgesinde belli amaç ve dilekler doğrultusunda ziyaret edilen ağaçlar, bir tek bir sefer ziyaret edildiği gibi, belli aralıklarla da ziyaret edilmektedir. Dokuz-Para ilçesi Mikrah köyünde her ne kadar günümüze ulaşmamışsa da ancak daha önceleri *"Dilek Ağacı"*nın olduğu bilgisi olan bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Buraya birbirine kavuşamayan âşıkların belli aralıklarla ziyaret ettikleri bilinmektedir. Derbent şehir merkezi Kırklar Mezarlığın güneyinde mezar ve türbelerden bağımsız belli amaçlar doğrultusunda ziyaret edilen Dut ağacı bulunmaktadır. Yine aynı bölgede Deli-Çoban köyünde *"Korku Piri"*Bir ailenin bahçesinde yer alan kırılan bir Dut ağacın köküdür. Ağacın etrafında Fatiha okuyarak toprak (tütye) verilmektedir. Ulu-Terekeme köyünün kuzeyinde asmaların yanında. Ziyaretçiler ağaca bez ve çaput bağlarlar. Burayı sadece baş ağrısı olan kişiler tarafından ziyaret edilmektedir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde beli amaçlar için ziyaret edilen ve halk arasında *"Dilek Ağacı"* olarak bilinen ağaç, çalı, koru vb. fenomenlerin, Dağıstan'ın güney bölgesinde yaşayan topluluklar arasında yaygın olduğunu tespit ettik. Ayrıca, aynı bölgenin insanı olmasına rağmen, farklı yörelerde yaşıyor olması, insanların dini yaşayış ve algılama biçiminde keskin sınırlar olduğuna da şahit olduk. Bir kısmı için bu ağaçlar özellikle belli dileklerin gerçekleştiği, çeşitli rahatsızlıklardan kurtulmasında bir araç iken, diğer bir kısmı için ancak sıradan bir ağaç ve beşeri gereksinimler için kullanılması gereken bir odundan ibarettir. Halbuki onların yakılması, kesilmesi hatta kuruyan dalların dahi oradan alınıp götürülmesinden sakınılması gerektirmektedir. Öte yandan toplum tarafından kutsallık atfedilen bu ağaçlara zarar verenlerin başlarına türlü türlü musibetlerin geldiği ya da rüyalarında uyarıldığı yönünde menkıbeler anlatılmaktadır. İhrek köyü sınırları içerisinde yer alan ormandaki ağacı kesen adam köy halkının tüm uyarılarını dikkate alamayarak önce kendini yaralamış ve eve varınca oğlunun öldüğünü görür.

3.1.3. Taşlar

Yeryüzünde gözle görülen her şey bir sebeple yaratılmıştır. Taşlar da bu halkanın en önemli araçlarıdır. Tarihte olduğu gibi günümüzde de, taş unsurunun insanlar üzerinde müspet etkisi olduğu kadar, menfi izleri de bıraktığı bilinmektedir. *"Taş Kültü,"* geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok toplum arasında bazı dinsel pratik ve uygulamaların merkezi bir yere sahiptir. Taş kültü olduğu kadar *halk hekimliği* insanlık tarihi kadar gerilere gitmektedir. Bu iki tarihi unsur, zaman zaman iç içe girmiş ve birbirini tamamlamıştır. Yani, insanlar hastalıktan, uğursuzluktan, büyüden, kısacası olumsuzluklardan kurtulmak için taşlara yönelmişlerdir. Taşın veya kayanın yapısı hiçbir şekilde beşeri nitelikleri taşımamaktadır, ancak taşlar insanları heyecana getiren, bazen korkutan, cezbeden bir özelliğe sahiptir. Merhum Dinler Tarihçisi Hikmet Tanyu; *"Yada Taş"ı* (Yağmur Taşı) Türk toplumlar arsında kendisine kutsiyet atfedilen taş olarak kabul edilir. Yad, Cada, Sata, Yat ve Cay denilen yağmur taşını Tanrı tarafından Türk toplumuna armağan edilmiş, harikulade bir taş olduğuna inanılır. Yâda taşı, her çağda yağmur, kar vb tabii olayların gerçekleşmesinde başvurulan ana unsurudur. Bu uygulamayı gerçekleştirenlerde *yaycı, yatçı, yadacı ve cadacı* denilirdi. Sözünü ettiğimiz taş ile yağmurun yağmasında kullanılan bu taş Türk toplumun arasında sihirli ve mistik bir gelenektir.[500]

Toplum tarafından ziyarete komu edilen taş motifinde birbirinden farklı üç durum vardır. *a)* Taşlar, mezarlar, türbeler gibi kutsal ziyaret objeleriyle bir arada bulunduğu takdirde değer kazanırlar. *b)* Diğer objelerden bağımsız başlı başına bir kutsiyet kaynağı olarak ziyarete konu olan taş, kaya vb. varlıklar. *c)* toplumun mübarek sayıp ziyaret ettiği yerlerde ziyaret adabı ve dilek tutma biçiminin bir aracı olarak fonksiyon gören taşlar.

Dağıstan bölgesinde kutsalın tezahür ettiği ve bu nedenle ziyarete konu teşkil eden diğer bir ziyaret fenomeni ise taşlardır. Ziyaret fenomeni ile ilgili olarak ağaç fenomeninde olduğu gibi taş fenomeninde de çeşitli inanışlar mevcuttur. Bölgede ziyarete konu olan bir kısım taşlar mezar ve türbe gibi öteki kutsal fenomenlerle birlikte bulunduğundan bir değer ifade ettiği gibi, diğer bir kısım taşlar ise başlı başına bir kutsiyet ifade edip ziyarete konu olmaktadır. Araştırma alanımızdaki kutsal taşlar toplum tarafından kutsal kabul edilen mekânların ziyaret edilmesi esnasında ziyaret usul ve adabına uygun bir şekilde çeşitli istek ve amaçlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir.

Birinci kategorimizde, kutsal bir obje ile birlikteliği sebebi ile kutsiyet kazananlara Derbent şehir merkezi Kırklar mezarlığında yer alan *"Kırk Sahabi mezarı," "Dilek beşiği,"* Dokuz-Para ilçesi Şalbuz-Dağında yer alan *"Kanber Baba Hücresi ve Mezarı,"* Rutul ilçesi Mişleş köyünde *"Sultan*

[500] H. Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnanışlar. AÜİF Yay. 1968, s. 44-55.

Şeyh Amir Baba," Pir Süleyman türbesinin içinde yer ala *"Hz. Fatıma'nın Taşı*" vb. bu tipte yer alan taşlara örnek olarak gösterebiliriz.

İkinci kategorimizde, diğer kutsal varlıklardan bağımsız olarak kendi başlarına kutsallık kazananlara örnek olarak Kara-Budah-Kent ilçesi Geli köyü sınırları içerisinde *"Teşik Taş"* (Delikli Taş) Şalbuz-Dağında yer alan *"Günahlardan Arınma Kaya ya da, İmam-ı Ali Kılıcıyla İkiye Böldüğü Kaya"* buna örnek teşkil etmektedir. .

Üçüncü kategoride hem kutsal bir varlıkla bütünleşerek, hem de bağımsız olarak kutsiyet kazanan taşlar yer almaktadır. Halk tarafından kutsiyet addedilerek ziyaret ettiği yerlerde ziyaret adabı ve dilek tutma biçiminin bir aracı olarak fonksiyon gören taşlara; Doku-Para ilçesi sınırları içerisinde yer alan Şalbuz-Dağı'nın çeşitli bölgelerinde yer alan kayalar ve taşlardır. Örneğin; *"Ruhların Yatacağı Yer," "Şeytan Taşlama Yeri," "İmam-ı Ali'nin Taşı," "İmam-ı Ali'nin Üzerinde Namaz Kıldığı Kaya," "Peygamberin Devesi," "Şifalı Kayalar,"* gibi ziyarete konu olan taşlar ve özellikle Hz Ali'ye atfedilen kutsal taşa ve kayalıklar Dağıstan'ın birçok bölgesinde yer almaktadır.

Dağıstan bölgesinde ziyarete konu olan taşların en önemlileri delikli taşlardır. Bu delikli taşlar daha çok şifa amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Rahatsız olan kişiler veya bu kişilere ait giyecekler bu delikten geçirilerek şifa ümit edilmektedir. Yörede bu tipten ziyaret yerleri daha çok çocuğu olmayan kadınlar tarafından rağbet görmektedir. Bu bazen sancısı bulunan veya kısır hayvanlar için de ziyaret edilmektedir. Çocuğu olmayan kadınlar bu taştan geçirilir.

Ayrıca Tabasaran, Lezgi, Agul,Dargi, Rutul ve Tsahur topluluklar arasında anlatılan bazı efsaneler doğrultusunda insanların taşlaştığına, kaya olduğuna inanılan taşlar da kutsal kabul edilmekte ve bu taşlardan insanlara fayda sağlayacak kuvvet bulunduğuna inanılmakta ve ziyaret edilmektedir. Buna örnek olarak Tabasaran bölgesinde akan Rubas nehrinin kıyısında yer alan *"Aşık Gencin,"* Kara-Budah-Kent ilçesi Geli köyünde yer alan*"Adam Yarlar"(Adam Kayaları),* Botlih ilçesi Andi köyü *"İla Yeşi"* (Ana Kız), kayası, Yine insana veya hayvana benzeyen şekilli taşların bünyelerinde çeşitli kuvvetler ve güçler barındırdığına inanılmakta ve insanlara fayda sağlayacağına inanılmakta ve dolayısıyla çeşitli amaç ve maksatlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir.

Araştırma alanımızda ziyarete konu olan taş fenomeni belli adap ve usuller doğrultusunda ziyaret edilmektedir. Aksi halde kişinin taş kesilme veya bir belaya düçar olma gibi başına bir felaketin geleceği inancı mevcuttur.

3.1.4. Su Kaynakları

Su kültü, çeşitli coğrafyalarda, farklı kültürlere mensup toplumlarda görülen bir inanış olmakla beraber Türk toplulukları arasında ortak bir kült unsuru olarak görülmektedir. Su elbette ki mitoloji dışında da görülür ama esas olarak suyun temelinin de mitoloji olduğunu söylemek mümkündür. Su eski Türklerde "sub" olarak kullanılıyordu ve bununla ilgili en eski metin Göktürk yazıtlarının ortaya çıkmasıyla elde edilmiştir[501]

Su ile ilgili iki temel öz bulunmaktadır: suyun, evrenin yaratılışı ve evrenin yapısı ile ilgili olduğu görüşleri mitoloji içerisinde yer almaktadır.. Başka bir ifade ile hiç şüphesiz yeryüzünde hiçbir şey yokken Tanrı'nın ve suyun varlığıdır ve karmaşık bir ortamdaki biçimsiz su ve kara parçası yaratılışın ilk unsurlarıdır. Diğer taraftan, suyun kozmolojideki rolünden bahsetmek gerekirse, evrenin ¾'ü sudur. Eliade ise suyun dini anlamdaki sembollerden onun iki nedenin olduğu ifade etmiştir. Birincisi, suyun topraktan önce yaratışmış olması, ikinci ise suların dinsel değerleri çözümlenirken simgenin yapısı ve işlevi daha iyi kavranmaktadır.[502]

Toplumlar arsındaki inanca göre, akarsular kirletilmez, pınarların ve derelerin suyu önemsenir ve kutsal olduğuna inanılır. İçme suyunun da önemine değinen Ögel, günümüzde ve geçmişte su bulamayanlara su verme, hayrat, sebil gibi uygulamaların varlığından bahsetmiştir. Anadolu'da da su içilirken belirli saygı ifadeleri yerine getirilir. Anadolu'da su içilirken eli alnına konulurken[503] Dağıstan topluluklar arasında sol elinin başın üstüne konulduğu görülmektedir.

Türkyılmaz, bir kısım inanışların asıl fonksiyonları dışında temsili harekete dönüşürken bir kısmı ise, İslamiyet'in de etkisiyle yeni bir biçimde hayata geçmiştir. Son olarak, bir takım inançlar da etkisini tamamen yitirerek eğlence aracına dönüşmüştür. [504] Kutsal mekânlarda su, ağaç ve toprak bir bütün halinde olur ve insanlar kutsal suya sürünme yoluyla inançlarını yerine getirirler ve genellikle bulunma amacı bir dilek olur. Bazı kutsal sular veli ve şehidin türbesinin yanında olurken, bazıları kutlu bir ağacın yanında bulunur, göl ve pınar gibi kutsal suların mekânlarında iyi ruhların olduğuna inanılır.[505]

Türkler toplumlar arasındaki *Yer-su* inancı çerçevesinde dağ, ağaç, su kaynakları gibi yerlerde külte bağlı olarak ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bu ritüeller günlük yaşamda karşılaşılan sıkıntı, darlık gibi durumlarda uygulanmaktadır.

---

[501] B.Ögel, *Türk Mitolojisi II.* Türk Tarih Kurumu Basım Evi Ankara 1971, s. 28.
[502] M. Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (Terc. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1991, s.9.
[503] B. Ögel, a.g.e. 316-319
[504] A. Türkyılmaz, "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları", *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*. No:4 2013, s. 95.
[505] İ. Oymak, "Anadolu'da Su kültünün izleri". No:15/1. FÜİFD, 2010, s. 10-11.

Dağıstan bölgesinde ziyaret fenomeni ile ilgili olarak mezar, ağaç ve taşın yanı sıra su unsuru da kutsallık atfedilen bir diğer ziyaret fenomenidir. Araştırma alanımızda tespit ettiğimiz çok sayıda su kaynağı bulunmaktadır. Bu su kaynakları öncelikli olarak şifa amaçlı ziyaret edilmekle beraber çeşitli istek ve amaçlar doğrultusunda da ziyaret edilmektedir. Bunların bir kısmı pınar ve çeşme şeklindedir. Su kaynakları kutsiyetlerini çeşitli şekillerde kazanmaktadırlar. Mesela; Botlih ilçesi Rikvani köyü civarında yer alan *Bahargan ve Modu* dağın yamacından akan su da kutsiyeti dağdan almaktadır. Tsahur köyünde yer alan *"Bulak"* suyu kutsiyetini aynı mekânda bulunan Şeyh Mahmut Efendi'den almakladır. Bu su Şeyh Mahmut Efendi'nin göstermiş olduğu keramet sonucu ortaya çıkmış olup bu olaya bağlı olarak kutsallık kazanmıştır.

Bununla birlikte araştırma alanımızdaki kutsal su kaynaklarının çoğunluğunun bu kutsallıklarını nereden aldığı konusunda pek fazla bir bilgiye de rastlanamamaktadır. Bu kutsal sular müstakil bir biçimde kutsiyet gösterirler. Lak ilçesi Uri-Mukar köyü Vali Abdullah Efendi türbesinin yanında yer alan *"Şifalı Su"* müstakil bir biçimde kendini göstermektedir. Yine Derbent Calgan Köyü'ndeki *"Urus Bulak"* bu türden şifalı sulara örnektir.

Dağıstan bölgesinde yer alan şifalı sulardan bir kısmı ise Derbent ilçesi Tatlar köyünde *"İsitme Bulak"* (Sıtma Pınarı), Karadağlı köyü *"Taş Kızdıran"* (Yel Piri), Kaya-Kent ilçesi Otemiş köyü yakınlarında yer alan *"Göz Bulak,"* Tabasaran ilçesinde yer *"İsme Bualk," "Gümgüm Bulak"* ve özelliklerde *"Göz Bulak"* ve benzeri sular bu türe örnek teşkil eder.

Bunula birlikte bazı bölgelerde şeyh, veli, evliya, gibi zatların asaları vasıtasıyla açtıkları çeşme ve pınarlar da kutsiyet kazanarak ziyarete konu olmaktadır. Mesela: Novo-Lak ilçesi *"Bali şeyh Pınar,"* Rutul ilçesi Natsma köyü *"Şeyh Sutay pınarı,"* Ayhtı ilçesi Yalacuh köyü *"Şerif-Ali Baba Pınarı"* vb. fenomenler bu gruba örnek teşkil etmektedir.

Bu kutsal sulara daha çok cilt hastalıkları, sarılık hastalığı, ruhsal rahatsızlıklar başta olmak üzere, çeşitli rahatsızlıklar bulunan kişiler rağbet etmektedir, ziyaret edilen ve tedavi amaçlı gidilen bu kutsal sularda hastanın yıkanması ö görülür. Rahatsızlığından kurtulmak isteyen hastalar suya girmekte ve yıkanmaktadırlar.

Bu sular boy abdest, tuvalet gibi gündelik ihtiyaçları gidermek için kullanılmaz ve bunlardan maddi işlerden de faydalanılmaz. Bu sulardan aksi şekilde faydalananların başına ise çaresiz bir hastalığın musallat olacağı inancı mevcuttur**.**

3.1.5. Ev, Mağara ve Benzeri Yapılar

Araştırma alnımızda tespitler türbe, yatır, ağaç, su taş, vb. unsurlarının yanında ev mağara ve buna benzer yapıların da kutsiyet kazandıkları bilinmektedir. Bu tür yapılar kutsal şahsiyetler ve kutsiyete kaynaklık oluşturan unsurlar ve fenomenler aracılığı ile kutsallaşmalardır. Dolaysıyla yöre halkı tarafından kendilerine kutsallık atfedilen, fazilet ve keramet sahibi mübarek kişilerin yaşadıkları yerlerde kutsiyet ifade edip bereket ve güç kaynağına dönüşmektedir. Bu gibi evlerde bir zamanlar bir takım şeyhler, veliler, yaşamışlardır. Bu şeyhlerin sağlığında müritleri de gelip hem şeyhin feyzinden istifade etmiş hem de ona hizmet etmiştir. Dağıstan bölgesinde bu kategoride yer alan ziyaret yerleri oldukça yaygındır. Untsukul ilçesi Gimri köyünde Dağıstan ve Çeçenistan'ın son İmamı *"Şeyh Şamilin Evi,"* muharrem-Kent ilçesi Vini Yarag köyü *"Şeyh Muhammed al-Yaragi'nin Evi,"* Lak ilçe merkezi Gazi-Kumuh'ta *"Cemalettin al-Gazi-Kumuhi'nin Ev,i"* Şeyh Şerafettin Kikuninskiye ait iki iyaret yeri bulunmaktadır. İlki Gergebil ilçe merkezinde (Gergebil'de), ikincisi Kikuki köyünde her iki ziyaret yeri Şeyhi Şerafettin Kikuninskiy'nin yaşadığı evleridir. Daha önce de ifade ettiğim gibi Şeyh Cemalettin Gazi-Kumuhskiy, Şereafettin Kikuninsikiy'nin ve amcası Şeyh Muhammed Hacı Kikuninskiy'nin türbe ve ziyaret mekânları Türkiye'de, Yalova'ya bağlı Güney köyde bulunmaktadır.[506] Ayrıca ikişer ziyaret mekânlarına sahip olan zatlar bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Şeyh Şuayip Efendi Baginubskiy, Abdurrahman Efendi Assabskiy'nin Dağıstan'ın farklı bölgelerinde ziyaret yerleri bulunmaktadır. Bu gibi mekânlar, zatların vefatından sonra da ziyaret edilmeye başlanmıştır. Bunu dışında, dönem dönem şeyh, veli gibi zatların inzivaya çekildikleri mağaralar da kendilerine kutsiyet atfedilen fenomenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, Tabasaran ilçesi Hustil köyü yakınlarında yer alan *"Dürk Mağarası,"* Lak ilçesi Uri –Mukar köyün dışında yer alan *"Kutsal Mağara,"* Tabasaran ilçesi Tsilitl ve Curdaf köylere yakın bölgesinde mağaranın iç kısmında yer alan tarihi "*Mağara Camisi"* (Taş camii) ziyarete konu olmaktadır. Bu gibi yerleri ziyaret edenler burada yaşamış olan üstün fazilet ve keramet sahibi kişilerin himmet ve bereketinden faydalanacağına inanmaktadır.

3.1.6. Mevkiler

Araştırma alanımızda kutsiyet kazanmış olan diğer unsurların yanında da, tepe gibi bazı tabii oluşumlar da kutsiyet kazanan birer alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, türbe, yatır, mezar, su, ağaç, kaya, dağ vb. yapı ve oluşumların kutsiyet kazanmış birer kutsal alanı olduğu ifade etmek yararlı olacağı kanaatindeyim. Araştırma bölgemizde yaptığımız tespitler sonucunda 12 mevki bu şekilde ziyarete konu olmaktadır. Bu şekildeki ziyaret yerlerinin çoğu ziyaret dağı ve ziyaret tepesi şeklinde anılmaktadır. Bu ziyaret yerleri birkaç unsurun birleşmesi neticesinde ziyarete konu

[506] Z. B. İbragimova, *Duhovnıy Mir Dagestantsev, Svyatıni Dagestana II. C*. İzdatelskiy Dom "Epoha" Mohaçkale 2008, s. 163.

olabildiği gibi başlı başına kutsallık arz eden mekânlar da mevcuttur. Bu mekânların kutsallık kazanması ise yöre halkı tarafından anlatılan birçok efsanevi olay neticesinde olmuştur. Fakat bu anlatılan efsaneler yazıya geçirilmediğinden günümüzde birçoğu unutulmuştur. Bu tür mevkilere şunları örnek olarak gösterebiliriz: Rutul ilçe merkezinde yer alan *"Nuh'un Tepesi"* ve *"Zahitler Ziyareti"* ziyaret tepesinde yer alan şeyh ve evliya yatırının yanı sıra ağa ve mevki unsurlarıyla bütünleşerek kutsallaşıyor. Untsukul ilçesi Gimri köyü yolu üzerinde bulunan şehitlik alanın güneyinde yer alan *"Gazi-Muhammed Kulesi"* ve kuleden üzerine atladığı kaya diğer yanda yer alan ağaçlar vs. unsurların bir arada bulunması neticesinde kutsallık kazanmıştır. Tabasaran ilçesi Tatil köyün kuzeyinde yer alan *"Mizdan Gül"* mevkiinin Şeyh Cemalettin bin Yahya'nın mezarın burada bulunması, ormanlık alanı kutsallık kazanmıştır. Hasavyurt ilçesi Aksay köyün güney-batı istikametinde yer alan *"Bay-Töbe,"* Nogay ilçesi Edige kasabasının kuzey yönünde yer alan *"Edige Mevkii,"* Hasavyurt ilçesi Burtunay köyü yakınlarında Avar koyusu yatağında yer alan *"Herakles Dikmeleri,"* Rutul ilçe merkezine 3-4 km güneyinde yer alan *"Âşıklar Tepesi,"* Tabasaran ilçesi Hurtil köyüne 2-3 km. mesafede yer alan halk yöre halkı tarafından adak ve kurban kesikleri *"Pir"* ve ziyaret kayalığı kendi başına kutsallık arz eder. Bu ziyaret kayalığı kendi kutsallığının yanında aynı mekânda bulunan suyun da kutsiyet kazanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu ziyaret kayalığı çeşmeyle birleşerek bir kutsiyet arz etmektedir.

Halk arasında kutsallık atfedilen bu tür ziyaret mevkileri hakkında anlatılan efsaneler sözlü edebiyata dayalı olduğundan, günümüze kadar aktarıldığı için bu rivayetler zamanla farklılaşmaktadır. Dolayısıyla yöre halkı tarafından bu mekânlar hakkında farklı veya yeni efsaneler olaya çıkabilmektedir. Ayrıca çeşitli hastalık, dilek veya isteğe bağlı olarak bu ziyarete giden kişilerin aldıkları neticeler bu ziyaret yerlerinin cazibesinin artmasına veya eksilmesine neden olmaktadır. Bu mekânlara giden kişilerden hasta olanların iyileşmesi veya dileklerinin gerçekleşmesi buraya olan rağbetin artmasına neden olmaktadır.

3.2. Efsaneler, Kerametler ve Menkıbeler

Kendilerinde olağanüstü güç ve kuvvet bulunduğuna inanılarak ziyaret edilen mezar, türbe, ağaç, su, taş, tepe vb. ziyaret fenomenleriyle ilgili birçok efsane, menkıbe ve kerametler anlatılmaktadır.

Dolaysıyla toplum tarafından ziyaret ettiği yerlerle ilgili anlatılan pek çok keramet, bu yerlerin kutsiyetinin halk arasında yayılmasına ve verilen değerin artmasına sebep olmuştur. Zira bu mekânlar olağanüstü gücün, yani kutsalın tezahür merkezleri olarak tasavvur edilmektedir. İnsanları ziyaret mahallerine cezp eden şey, üstün gücü kendisinde barındırdığına inanılan bu yerlerin, halkın ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Doğal olarak toplumun yoğun olarak ziyarete rağbet ettiği ziyaret

mahalli ile ilgili önce sözlü ve geniş bir halk rivayeti efsaneler (*mitoloji*) oluşur. Mitoslar kutsal olanı, metafizik âlemini algılamaya ve kavramaya yöneliktir. İnsanlar mitoslarla tecrübe dünyasına hâkim olmanın yanı sıra kendisinin dışında kalan kutsal kabul edilen tanrısal varlıkları, ruh, hayalet ve buna benzer tabiatüstü varlıkları, metafizik özelliği taşıyan değer ve ilkeleri, tanrısal âlem yahut âlemleri algılamaya yönelik temayüllerini ifade etmektedir.[507]

Ziyaret yerlerine giden kişilerin ulaştıkları neticelere (*çocuk sahibi olmaları rahatsızlıklardan kurtulmaları, yağmur yağması vb. olayları*), bu nedenle ziyaretgâhlar insanlar insanları kendilerine cezp etmektedir. İlk başta az sayıda görülen ziyaretler zaman içerisinde onların etrafında cereyan eden keramet ziyaretler zamanla, keramet ve yardım görme motiflerinin yaygınlığı oranında artış gösterirler. Şu bir gerçek ki ziyaretlerin artışı ile beraber kerametlerin sayısında, anlatılması oranında da doğal bir artış söz konusu olmaktadır. Anlatılan bu keramet, efsane ve menkıbeler hu mekânlara olan rağbetin daha çok artmasını sağladığı gibi bu yerler halk arasında kutsalın merkezi olarak kabul edilmekledir.

Zira bu menkıbeler şifahi olarak aktarıldığı için çoğu zaman içeriğinin değiştirildiği gibi, bazen unutuluyor, bazen de bu birden çok keramet, efsane ve menkıbe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan yöre halkında kutsal mekân fikrinin güçlenmesinde daha çok etkili oluyor. Ayrıca ziyaret yerlerine giden kişilerin çeşitli istek, dilek ve maksatlarına olumlu sonuçlar alması da bu ziyaret yerlerinin halk arasında cezbedici mekânlar olmasını sağlıyorlar. Görüldüğü gibi ziyaret fenomeni bütün zamanlarda toplum içinde halk dindarlığı şeklinde canlılığını korumaktadır.

Efsaneler, herhangi bir inanç veya şöhret kazanmış insanlar etrafında teşekkül etmiş kutsal ve olağanüstü unsurlar da taşıyan hikâyelerdir. Araştırma alanımızda aktardığımız birçok efsane ise Dağıstan bölgesinin İslamlaşmasında rol almış *Şeyh, Veli, Şehit ve Kahramanlarla* ilgilidir. Dolayısıyla bunlarla ilgili anlatılanlar efsaneler realitenin sınırını aşarak bazen de tarihi gerçekliğinin ötesine varmaktadır. Efsaneler eski çağlardan beri söylenegelen ve olağanüstü varlıkları, olayları konu edilen hayal ürünü anlatıdır.[508] Menkıbe ise; Din büyüklerinin, kahramanlarının tarihi kişilerin üstün niteliklerini, olağanüstü iş ve davranışlarını destani bir üslupla anlatılan bir hikâyedir.[509] Bunlar daha ziyade evliya ve veli gibi zatlarla ilgili olduğu için halk kendi düşüncesinde bu zatlara bulunduğu gerçekliğin ötesinde daha çok olağanüstü özellikler yükleyerek kutsallaştırmıştı. Keramet ise, Ermiş kimselerin gösterdiklerine inanılan, doğaüstü, şaşkınlık uyandırıcı davranış veya durum[510]. Dağıstan

[507] Ş. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Etüt Yay. Samsun 1998. s. 26.
[508] Dictionnaire LAROUSEE Ansiklopedik Sözlük. Milliyet Yay. C.II. s. 738
[509] İ. Ayverdi, A. Topaloğlu, *Türkçe Sözlük*, (Kubbealtı Lügati) Kubbealtı Yay. İstanbul 2007. s. 722 .
[510] H. Eren N. Gözaydın, İ. Parlatır vd. Keramet mad. Türkçe Sözlük Türk Tarih Kurumu Basım Evi C. II. Ankara 1988, s. 839.

bölgesinde yaptığımız tespitlerde kerametler daha çok veliler, tarikat şeyhleri ve özellikle icazetname almış âlimler hakkında anlatılmaktadır. Bununla birlikte dağ, taş, tepe vb. fenomenlerin de keramet göstermesi veya olağanüstü olaylarla anlatılmaları onların kutsallık kazanmasını sağlamaktadır.

Dağıstan bölgesinde yer alan ziyaretlerle ilgili anlatılan menkıbe ve kerametleri ana konularını ele alınarak örneklemeler ile özetlemeye çalışacağım:

1- Dağıstan bölgesinde Bazı ziyaret yerlerinin tespiti görünen rüya kerameti sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha önce yerleri belli olmayan bu ziyaretgâhlar, bu görünen rüya sonucunda yerini tarif etmesiyle gün yüzüne çıkmıştır. Bahçe sahibi kadının rüyasına giren siyah elbiseli bir kadının küçük bir kızının kabrinin yani *Hepşin Piri,* tespit edilmesi buna örnektir. Yine Gelmets köyünde *Lebbeyir Baba* ziyareti bir rüya sonucunda tespit edilmesi bir başka örnektir.

2- Çok kısa sürede uzun mesafeler kat etme: Bölgede tespit ettiğimiz ziyaretlerden bazıları ilgili kişinin yaşadığı dönemin şartlarında aylarca bir yolculuk sürecek çok uzun mesafeleri kısa sürede gidip gelmesine bağlı olarak olağanüstü bir vasıf kazanmıştır. Zira onlar için uzaklığın ehemmiyeti yoktur. *Bali Şeyh* her Cuma günü ormana gidiyorum diyerek, Cuma namazını Mekke'de kılınması, *Hacı İbrahim Efendi al-Kuçri* müridinin yardımına yetişmesi buna örnek teşkil edecektir.

3-Hayvanlarla konuşma ve onlara hükmetme: Yatırların bazıları hem çobanlık yapmış hem de hayvanlara hükmetmiştir. Konuyla ilgili efsane Rutul ilçesi Şinaz *köyü Derviş Sutay* ile yabani geyikler arasındaki sıkı teması ve aynı ilçe sınırları içerisinde yer alan Mişleş köyünde trbesi bulunan *Sultan Şeyh-Amir Baba*'nın inekleriyle konuşması, Lak ilçesi Uri-Mukar köyü *Vali Abdullah Efendinin* koyunları veya arasında geçen hadisede buna örnektir.

4-Yatırlara saygısızlık yapanların cezalandırılması: Yörede bulunan yatırlara yapılan saygısızlık sonucunda birçok kişinin çarpıldığı menkıbeleri anlatılır. Dokuz-Para ilçesi Tekir-Pir Kent köyü *Pir Hasan Şami Türbesi* yakınında içki içen gençler bu hareketi sonucunda başlarına türlü türlü hadiseler gelmiştir. Ancak daha sonra pişman olup, burada kurban kesmişlerdir.

5- Öleceği zamanı bilme: Bazı yatırlar ilgili kişiler sağlığında öleceği zamanı bilip bu yönde hazırlıklar yapmışlardır. Lak ilçesi Uri-Mukar köyü *Vali Abdullah* Efendi öleceğini bilmiş ona göre hazırlık yapmıştır.

6- Yerden su fışkırmak: Bazı yatırların gösterdikleri kerametler sonucunda ellerindeki asayı yere vurmaları neticesinde yerden su fışkırır. *Bali Şeyh,* Novo-Lak ilçe merkezinde köy halkın ihtiyacına binaen kimsenin haberi olmadan elindeki asa ile suyu çıkartmıştır. Aynı şeyi *Sultan Şeyh-Amir Baba*

ve *Derviş Sutay* gibi zatları için de söyleyebiliriz bu zatlar ellerindeki asaları ile yaşadıkları yörenin birçok bölgesinde su kaynakları açmışlardır.

7- Yatırın sağlığında yapmış olduğu bedduanın kabul olması *Sultan Şeyh-Amir Babanın* Samur vadisinde yer alan Kalyal ve Cenıh köylü halkına kendi aralarında yaşamalarına müsaade etmedikleri için beddua ettiği, ancak Mişleş köy sakinlerine dua ettiğini bilinmektedir.

8- Bazı yatırların sağlığında yaptıkları dualaların anında kabul olması ve hastaları iyileştirme: Yöredeki yatırların birçoğu hayattayken gösterdikleri kerametlerle birçok kişinin şifa bulmalarını sağlamıştır. *Vakıf Baba* hayattayken hasta olan birine elin temas etmesiyle iyileştiği ve yörede dişi ağrıyan kişinin yanağını sıvazlaması ve dua etmesi sonucu bu kişi şifa bulur. Yine Kara-Küre köyünde *Ağa Kişi Baba* vb. birçok yatırlar içinde bunun örnekleri bulunmaktadır.

9- Türbede belli zamanlarda ışık yanması: Bazı ziyaretlerde özellikle akşam ve geceleri kendiliğinden ışığın yanar veya yanan ışık belli mevkilere doğru gidip tekrar dönüp kaybolmaktadır. Evliya dedenin türbesinden bir top ışığın Kaya-Kent ilçesinde *Ötemiş Pirlerinde* gidip tekrar gelmesi rivayeti bu türdendir.

10- Bazı yatırların sağlıklarında kişinin kalbinde düşündüğünü bilmesi: Yatırların bir kısmı sağlığında karşısındakinin ne düşündüğünü bilir. Bazen onu karşısındakine söyleyerek kendisi hakkında tatmin olmasını sağlar. *Hacı İbrahim Efendi al-Kuçri*'nin, Hacı Ahmet'in, zatın şahsında keramet sahibi olup olmadığını öğrenmek buna örnek teşkil eder.

11- Taş kesilme: Botlih ilçesi Andi Köyü'ndeki ziyaret edilen İla Yeşi (Ana Kız) ziyareti ile ilgili anlatılan Tarlada çalışmaktansa dağın zirvesinde bir taş olmayı yeğlerim" demiş ve burada uyuyakalmışlar uyandıklarında kendilerini 'Reçedil Reçol' dedikleri dağın tepesinde bulurlar. Yine Tabasaran ilçesi Rubas nehri kıyısında, varlıklı bir ailenin kızına âşık olan fakir bir gencin taş kesilmesi ile ilgili anlatılan efsane buna örnektir.

12- Suyun Üzerinde Gezebilme: *Derviş Sutay, Vali Abdullah ve Sultan Şeyh-Amir Baba* asasını dereye atarak hayvanlarıyla beraber karşı tarafa geçebilmesi buna örnektir.

13- Türbenin yıkılmasına izin vermemek: *Vali Abdullah*

14- İbriklerin kendiliğinden dolup boşalması: *Aki Kant İbrahim Hacı*

15-Yolu kaybedenlere, yolda kalmışlara yolu göstermek: *Aiş Gay, Vakıf Baba*

16-Bedduanın tutması: *Sultan Şeyh-Amir Baba*

17- Naaşını güvercinler tarafından dağa götürülmesi: *Pir Süleyman*

18- Peygamberle perdesiz görüşmek: *İmam Gazi-Muhammed*

19- Mahpustayken bir başkasının yardımı olmadan bulunduğu hücrenin kapıları kendiliğinden açılması: *Şeyh Muhammed al-Yaragi,* Ruslara esir düşünce kimsenin yardımı olmadan hapisten kurtulmuştur. Gazi-Kumuh Hanı Muhammed Mirza tarafından zindana atılan *Şeyh Gazi Muhammed Efendi* gecenin bir yarısında "Allahın izniyle zindandaki bütün kilitleri açılmıştır çık ve kaç buradan" gaipten bir ses duymuş olmasına rağmen bulunduğu hücreden çıkmamıştır.

20- Mumyalanmış cesede iğne batırınca kan akması: Yörede cesedinin çürümrediği söylenen *Muhammed Yasub Efendi* ve *Şeyh Şamil'in oğlu Sait ve eşi Cavharat* için bu tür menkıbeler anlatılır

21- Üzerlerine bina yapılmasına razı olmayan yatırlar: Bazı yatırlar üzerlerinin örtülmesini istemezler. Ziyaret mahalli haline getirilmek için üstüne yapı yapılıp içine güneş, yağmur, kar gibi rahmet ve bereket sayılan şeylerin girmesi engellenince yatır, üzerine yapılan yapıyı yıkmaktadır. *Seyfullah Kadi Başlarov'un Hocası Köstekli Has-Bolat Efendi* ve Novo-Lak ilçe merkez mezarlığında yer alan *Bali Şeyh* 'in mezarı örnek olarak gösterebiliriz.

22- Yatırın uzakta olmasına rağmen zor durumda olanlara yardım etmesi. *Vakıf Baba*, dağ yolunda ilerlemekte olan kamyonların bir anda yolda çıkarak dereye yuvarlanmaktan kurtarmıştır. Yine *Şuayp Efendi al-Bagini* zor durumda olan mürit çobanın yardımına yetişmiştir.

23- Yatırın sağlığında bir anda birkaç yerde bulunması: Bazı yatırlar var ki bunlar sağlıklarında bir anda üç ayrı işte bulunup vazifelerini yapmışlar. İçinde yaşadığı toplum tarafından hor görülen *Ağa-Şıh Baba* bir zaman sonra aynı anda muhtelif yerlerde görünmeye başlayınca, zatın sıradan bir insan olmadığını anlamışlar.

3.3. Amaçlar ve Yasaklar

Ziyaretler özü itibariyle olağanüstü güç ve kuvvetin bulunduğu yerlerdir. Bu açıdan onlar bolluk ve bereket merkezi konumundadırlar. İnsanlar, ziyaret yerlerinde belli usul, adap içerisinde, ziyarette bulunduğu evliya, şeyh, yatır ve diğer fenomenleri etrafında belli ayin ve ritüelleri yerine getirerek bu tip yerlerden maddi yahut manevi fayda sağlayabileceği düşüncesindedir. Yine, veli, şeyh, derviş gibi zatların sağlıklarında gösterdikleri kerametler öldükten sonra mezarlarına veya kendilerinden arta kalan eşyada devam ettiğine inanılmaktadır. Hatta bu kerametler çevrelerindeki ağaçlara, taşlara,

kayalara, tepelere sirayet edebiliyor. Bunun sonucunda bir kısım taş, kaya, tepe, ağaç ve su kaynaklar gibi fenomenler kutsalın ve bereketin kaynağına dönüşebilmektedir.[511]

Kutsala ulaşma ve onu tecrübe etmesiyle birlikte ortaya çıkan ziyaret fenomeninin şekillerini, ilk insanların dini inanç ve yaşayışlarında görmek mümkündür. S.A. Tokarev, totemcilik (ongunculuk) insanlık tarihinin başlangıç noktasından itibaren ortaya çıkmış ve evrensel özelliği taşıyan en erken inanç biçimi olduğunu, insanlar ile nesneler arasındaki olağanüstü bir ilişki daha çok belli hayvanlar ile olduğu ifade etmektedir.[512] İnsanlar ile belli bir cins hayvan, dağ, taş, kaya, kaynak suyu vb. fenomenler ile arasındaki olağanüstü ilişki bunların tarihi geçmişi içerisinde ayrılmaz bir bütün olduğunun kanıtıdır.[513]

Dolaysıyla yeryüzündeki ilk topluluklar kendilerini hangi hayvan veya cisimle akraba yahut kendilerine yakın saymışsa, onlarla aynı kökten geldiklerine inanmışlardır. Totem olan nesne çoğu kez büyük *Ata* olarak kabul edilmiş, ona saygı gösterilmiş ve zamanla onun için merasimler yapılmaya ve hatla tapılmaya başlanmıştır. *Totemizm*, mana, tabu ve totem şeklinde üç ana prensibe sahip olan bir inanç sistemidir.[514]

Mana ile dolu olan her şey kıymetlidir. Bundaki amaç manaya sahip olan şeylerin kuvvetleri daha çok artıp bereket vermelerini sağlamak içindir. Bu prensibe "*do ut des*" prensibi denilir ki

"ben vereyim sen de ver" demektir ki muhtelif dinlerde ve hatta ziyaret fenomeni etrafında farklı amaç ve maksatlar doğrultusunda sergilenen kurban olayı ve dağıtılan yemeklerin, sunuların temelinde bu düşünce vardır.

İbadetin önemli bir bölümünü olusturan kurban, ziyarete konu olan yerlerde yatırların verdiklerine tesekkür ederek onlardan bir seyler istemek için sunulmaktadır. Ziyaretçilerin yönelmis oldugu amaçlara göre kurban dört grupta toplanır:

1. *İstenilen seyi elde etmek için sunulanlar*.

2. *Elde edilen seye tesekkür olarak sunulanlar*.

3. *Bir günahı ya da bir kusuru bagıslatmak için sunulanlar*.

---

[511] Ü.Günay, H. Güngör vd.
[512] S.A. Tokarev, Ranniye formı Religii i ihrazvitiye. Moskva 1986. s. 41-43
[513] A. D. Suhovi, Filosofskiye problemı proishojdeniya religii. Leningrad 1971.s. 161
[514] Ş. Kuzgun. Dinler Tarihi Dersleri. 37-38

4. *İlk ürün veya ilk avdan yüce varlıga bir hak olarak sunulanlar* [515]

Tarihte kurban konusunu ilk ele alan düsünürün Platon oldugu ve kurbanı, tanrılara sunulan bir armagan olarak niteledigi bildirilir. Ayrıca kurban türlerini, Antik Yunan'da ilk kez Theophrastus'un sınıflandırdıgı ve buna göre kurbanların övgü, sükran (tesekkür), dilek (rica) ve ölülerin ruhlarına sunu olarak dört kategoride toplandıgı ifade edilmektedir. Bazı bilim adamlarınca da kurban; dogaüstünün lütfunu güvence altına almak ve onun düsmanlıgını en aza indirmek için dogaüstüne sunulan özgün bir armagan olarak tanımlanır[516] Avcılık ve çobanlık yapan ilkel topluluklarda ise, yeni dogan ilk yavru hayvanlar veya bunların bir parçaları ile süt ve sütten yapılma yiyecekler, tanrılara ve seflere sunulur.[517] Kurban sunma biçimleri de, sunulanın niteligine göre degisir. Yiyecek içecek gibi seyler mezarlara, sunaklara ya da kutsal olarak bilinen yerlere bırakılır.

Ziyaret mekânların içerdiği inanç motifleri insanların yaşantılarında "*halk dindarlığı*" şeklinde ortaya çıkmakla birlikte söz konusu mekânlar ve çerçevesi alakalı yazılı kaynaklardan ziyade sözlü edebiyata veya çoklu rivayetlere dayanan, yaşamlarına uygun kendi dini kültüre uyarlı olarak belirlenen dindarlığın zengin tezahür biçimlerini yansıtmaktadır.[518]

Kendisinde maddi ve manevi güç olduğu kabul edilen ve çeşitli faydalar umularak ziyaret edilen kutsal yerlerin ziyaret edilme sebepleri vardır. Sebepleri açısından ziyaret fenomeni başlıca iki noktada yoğunlaşmaktadır.

1. Manevi amaçlar doğrultusunda ziyaret edilen

Ziyarete konu olan yerlerin bir kısmı maddi amaçlı olmayıp, sadece burada dua etmek, yalvararak manevi bir haz, feyiz ve bereket alma amacını taşımaktadır. Ziyaretçiler orada adakta bulunmak, kurban kesmek, bez bağlamadığı gibi, bu mekânlarda namaz dahi kılamamaktadır. Ziyaretlerde bazen mevlitler okutulur, bazen de üç İhlas bir Fatiha okuyup bu surelerin sevabını orada yatan zatın ruhuna bağışlamaktadır. Ziyaretçiler yatırdan hiçbir şey talep etmemektedirler, taleplerini yatırın aziz hatırını adına Allah'tan beklemektedirler. *Şeyh Ebu Müslim, Şeyh Said Efendi al-Çirkavi, Şeyh Seyfullah*

[515] S. V. Örnek, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989; 1-231.
[516] . Erginer,G.: Kurban. Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri. Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997; 15-85
[517] Hançerlioglu, O.: İnanç Sözlügü. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975; 1-861.
[518] A. Kıyak. a.g.t.s. 282

Başlarov, Şeyh Seracettin Efendi al-Huriki, Sultan Şeyh-Amir, Şeyh Aselder Harkaskiy vb. gibi yılın belli dönemlerde yoğun olarak rağbet edilen ziyaretlere örnek verebiliriz.

2. Maddi menfaat temini için ziyaret edilen yerler.

Bu tür ziyareti yapanlar aslında ziyaret yerinden direkt olarak maddi bir şey istememekte, esas isteği Allah'tandır. Ancak ziyarete konu olan yerler muratlarının gerçekleşmesi için bir vasıta olarak telakki edilmektedir. Ancak bazen durumlarda ziyaretçiler çaput, bez bağlama, dilek taşları yapıştırma, mum yakma, kurban kesme, delikli taşlardan geçme, su içme, suyla yıkanma, toprak yeme, taşı vücuduna sürme ve benzeri bir takım motifler ortaya çıkmaktadır. Bu tür ziyaretlere daha çok kadınlar tarafından ilgi gösterdiği görülmüştür. Ziyaret mahallinde bir takım ritüel ilgili ve uygulamalarına tecrübe edilmesi bir toplumsal yapısından kaynaklanmaktadır.

Maddi amaçlı olarak ziyaret edilen yerlerin bir kısmı daha çok belirli günlerde perşembe, cuma, arife günlerinde ziyaret edilmektedir. *Oğlan-Begi Piri, Bay Töbe, Sultan-Mut Tarkovskiy, Ali Arabi Piri, Sultan Eliya Mazay Gada, Ali Piri*, *Vatsilu Dağı, Bahargan ve Mıdu Dağı Yağmur Kayası, Şalbuz-Dağ* kurak mevsimlerde yöre halkı yağmur duası için bir araya gelir dua edilir. S*ultan-Şeyh Amir Baba, Kırklar Mezarlığı, Tutu Bike Türbesi, Ebu Müslim Türbesi, Başlı Pir Türbesi* vb. maddi ve manevi bir kazanım elde etmek amacıyla ziyaret edilen mekânlar olarak kabul edilmektedir.

1- Hastalıklardan şifa bulmak

Kutsal yerleri takım rahatsızlıklardan kurtulmak amacıyla ziyaret eder. Genel olarak bütün hastalıklardan kurtulma amacına yönelik ziyaret edilen yerler olduğu gibi bazı özel hastalıkların tedavisi için gidilen yerler vardır. Bu hastalıklar ve ziyaret yerleri:

1) Baş ağrısı için ziyaret edilen yerler *Murat Baba, Büyük Pir (Çehi Pir), Baş Ağrısı Piri, Şifalı Kayalar, Baş Ağrısı Piri*

2) Sıtma hastalığının iyileşmesi için ziyaret edilen *İsitme Bulak Piri, Taş Kızdıran, Göz Bulak, İsme Bulak, Güm-güm Bulak, Göz Bulak,*

3) Bel ağrıları için *Göz Bulak, Şifalı Kayalar, Şifalı Kaya* türbelerinde ağrı için vücuda sürülen taşlar vardır.

4) Felçli olan hastalıklarının tedavisi için özellikle modern tıbbın çaresiz kaldığı ve ümidi kesmiş hastalar *Şıhsalah Piri, Bahargan ve Modu Dağı, Hamza Piri, Zemzem Gölü, Kırklar mezarlığı,* vb. ziyaretlere gidilmektedir.

5) Ruhi bunalım geçirenler şifa için *Lele Baba Piri, Navruz Bey, Şeyh Şaban, Cinler Tepesi, Şeyh Sadi Türbesi, Dilek Piri* vb. ziyaretler bu kategoriye örnek oluşturmaktadır.

6) Cilt hastalıkları için: *Hacının Gölü, Şıhsalah Piri* toprak karışımı ile vücuda sürülür. Şalbuz-Dağında yer alan *Zem-Zem Suyu, Yukarı Calğan köyün batısında bulunan Urus Bulak* bu maksatla ziyaret edilmektedir,

7) Yürüme yaşı geçtiği halde yürüyemeyen çocuklar ve yürüme bozukluğu olan yetişkinler *Ucağ Baba Türbesi, Şeyh Muhammed Türbesi, Veli Peri Türbesi* vb. ziyaretler periyodik olarak ziyaret edilmektedir.

8- Dişi ağrıyan hastaların ziyaret ettikleri mekânlar: *Ağakişi Baba, Diş Ağrısı Piri*

2- Çocuk sahibi olmak veya çocuğu yaşamayanların çocuğunun yaşaması için ziyaret ettikleri yerler:

Çocuğu olamayan ailelerin çocuk sahibi olmak isteyen kadıların birinci derecede başvurdukları şey türbe vb. ziyaret yerlerine gitmektir. Dağıstan bölgesinde çocuk sahibi olmak isteyen kadınların özellikle ziyaret ettikleri belli başlı yerler vardır. Bu ziyaret sırasında çoğu zaman kadın ziyaret yerinde bir süre yatırılır ve daha sonra çocuk sahibi olurlar. *Ahalçili Hacı Murtaz-Ali Efendi, Ana Kız (İla-Yeşi)Tepesi, Utamış pirleri, Hazır Ana, Şeyh Muhammed Usugskiy, Gla ağacı (Çarpılan ağaç). Tutu Bike Türbesi, Kırklar Mezarlığı, Kurban-Muhammed Ziyareti, Sarı Çalı Korusu, Şeyh Amir Sultan Baba Türbesi.* Doğduktan sonra ölmesinden endişe duyan ebeveynler çocuğu ziyaret yerine getirilir, okunur, çocuk bazen türbede, bazen de temsili beşiğin içine yatırılır ve türbedeki yatırın ismi çocuğa verilir.

3- Yağmur duası yapmak için: Kutsal mekân anlayışı çerçevesinde ziyaret edilen yerlerin çoğunluğunda yağmur duası yapılmaktadır. Bu ziyaretler toplu halde yapılmaktadır. Dua için Cuma günü tercih edilmektedir. *Kadı Şaban Efendi, Mizdan Gül, Temir-S ultan Ziyareti, Şeyh Muhammed*

Usugskiy, Kaya Piri, Sofi Davud Efendi Türbesi, Türbe, Zahitler Ziyareti, Sultan Evliya Mazay Gada, Vatsilu Dağı, Yağmur Taşı vb. ziyaret yerleri bu amaçlar doğrultusunda ziyaret edilmektedir.

4- Dilek tutmak ve adak adamak için:

Araştırma bölgemizde ziyaret yerlerinin büyük bir kısmında dilekler dilenir, adaklar adanır. Ancak adaklar çok çeşitlilik arz etmektedir. Bir işinin olmasını dileyen kişi dileğinin gerçekleşmesi için ziyaret yerine gelir, orada dilekte bulunur ve dileğinin gerçekleşmesi halinde kurban keseceğine, ihtiyaç sahiplerine, yardımda bulunacağına, oruç tutacağına dair adakta bulunur. Bazı ziyaretçiler bu adaklardan birkaç tanesini, bazıları bir tanesini adar. Dileği gerçekleşen kişi yine ziyarete gelir ve adağını yerine getirir. Özellikle kurban adağı varsa orada kesmeye özen gösterir, fakirlere orada sadaka dağıtır. Kesilen kurban daha çok koyun ve keçi cinsinden hayvanlardır. *Yaban Kestane Ağacı. Gla ağacı (Çarpılan ağaç), Tsayar tstun Pir (Ateşler suyunun Piri), Tsatsun" pir (Diken pir), Kırklar mezarlığı, Hacı İbrahim Veli* vb. mekânlar çeşitli dilek ve adaklarda bulunmak amacıyla ziyaret edilmektedir.

Dilek dileme işi özellikle ağaçlara, çalılara ve bazı mezarların başlarına dikilen taşlara çaput ve bez bağlamak, türbe veya mezarın başında mum yakmak, mezar taşının herhangi bir yerine taş yapıştırmak ile yakından ilgilidir. Ayrıca adak olarak araştırma alanımızda yaygın olanlar; seccade bırakmak, mezarın üzerine yeşil örtü, teşbih, para gibi şeyler adanmaktadır. Mevlit, Yasin okumak gibi adaklar da söz konusudur. Bu adakları daha çok kadınlar tarafından yapmaktadır.

5- Evde kalmış kızların kısmetinin açılması için: Bunun için de araştırma alanımızda bazı yatırlar ziyaret edilir. Ziyaret sırasında mum, gaz lambası taş yapıştırmak, namaz kılmak gibi davranışların yanında ağaç, çalı ve mezar taşına çaput ve bez gibi şeylerin yapıştırıldığı görülmektedir. *Şeyh Ebu Muslim Efendi, Vakuf Baba, Şeyh Muhammed Usugskiy, Tutu Bike Türbesi, Kırklar mezarlığı, Vali Kız, Hz. Ali Piri, Şeyh Amir Sultan Baba Türbesi* gibi birçok ziyaret yeri buna örnek oluşturmaktadır.

6- Düşmanların şerrinden emin olmak için: Düşmanı olan kimseler, onların şerrinden emin olmak için bazı yerleri ziyaret edip orada yatan zatlardan kendilerine yardım etmesini ve himaye etmelerini isterler. *Kılıç Mağarası, Şihvaydar Türbesi, Kahraman Aşura, Halk kahramanı Şarvili On iki İmam Şehitliği. Hacı İbrahim Veli* gibi ziyaretler yerlere bu amaçla gidilmektedir.

7- Mal, mülk sahibi olmak için: İşsiz kalan bazı kimseler iş bulmak için bazı yerleri ziyaret ederler. *Ziyaretlik Türbe, Şeyh Sultan Ahmet Türbesi, Kırklar mezarlığı*

8- Ev, araba ve servet gibi şeylere sahip olmak. *Hacı Ramazan Efendi*, *Kırklar mezarlığı*, *Pir Şeyh Şamsi*

9- İşsizlerin iş bulması. *Şeyh İbrahim Halil Şami Türbesi, Hacı İbrahim Veli*

10- Yaramaz çocukların uslanması için. *Şeyh Abdurahman as*- Suguri, *Şeyh Ramazan Türbesi.*

11- İçki, kumar gibi kötü alışkanlıklardan kurtulmak amacıyla. *Şeyh Sultan Ahmet Türbesi. Dül Dül Ali, Kırklar mezarlığı, Şeyh Muhammed Türbesi.*

12- Askere veya gurbete giden yakınlarının sağ selim dönmeleri için. *Şeyh Sultan Ahmet Türbesi. Hamza Piri, Ziyaret.*

13-Aile huzurunu sağlamak için. *Pir Erenler Mescidi (Miski Erenler Pir), Şeyh Sultan Ahmet Türbesi, Dül Dül Ali, Kırklar mezarlığı*

14- Sevdalı gençlerin kavuşmak için ziyaret edilen ziyaretler: *Âşıklar tepesi, Dilek Ağacı.*

Bunun yanında bu ziyaret yerlerine belirtilen bu amaç ve maksatlar dışında buraya duyulan saygı ve tazim sonucunda ziyaret amaçlı da gidilmektedir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Dağıstan bölgesinde ziyaret yerlerine özellikle çeşitli hastalıklardan muzdarip olan kişilerin tedavi ve şifa amaçlı olarak gittikleri görülmektedir. Bunun yanında çeşitli amaç, dilek ve maksatlar doğrultusunda bu ziyaret yerleri rağbet görmektedir.

Ziyaret yerleri çeşitli amaçlar doğrultusunda insanları cezp etmesi yanında bazı durumlarda da insanları kendinden sakındırmakta ve bu mekânlarda davranışlarına sınırlamalar ve yasaklar koymaktadır

Ziyaret fenomeni etrafında gösterilen inanç, uygulama ve ritüellerin ilk şekillerini "totemizm" adı verdikleri inanç ve uygulamalarında da görmekteyiz. Söz konusu kurallara uymayan kişiler çeşitli musibet ve felaketlerle karşılaşmaktadırlar. Mesela; Rutul ilçesi İhrek köyü *Kutsal Ormanlık* alanında odun kestiği gerekçesiyle oğlunun ölmesi, Sovyetler Birliği döneminde Lak ilçesi Uri-Mukar köyüne *Vali Abdullah'ın Türbesini* yıkmaya gelen sekiz kişiden ikisi geri dönüş yolunda aniden ölmüşler biri dışında, geriya kalan beş kişi bir seneden az bir zaman içerisinde ölmüşlerdir. Cenıh köyünde *Derviş Pir'i* hakkında ileri geri konuşan birilerinin ağızları eğilmiştir. Dokuz-Para, Mikrah köyünde *Pir Türbe* ziyareti yakınlarında içki içenlerin. Derbent, Deli-Çoban köyünde yer alan *Şeyh Eminin ocağı* yakınında geçe yolu üzerinde inşa edilen evinde doğan bütün çocuklar hasta doğmuşlar, hane

sakinleri evlerinde hiç huzur bulamayarak en sonunda evlerini terk etmek zorunda kalmışlar. Yine Derbent, Cemi-Kent köyü *Gaip Pir*'in üzerinde ışığı gören bir zat belindeki hançeri çekerek Pir'in bulunduğu tarafa doğru yürümüş, ancak ziyaretgâhın yanın varınca, adamın elinde tuttğu hançer bir anda beline saplanıvermiştir. Rutul, Hiyağ köyü yolu üzerinde yer alan *Şeyh Ahmat Efendi* ziyaretine küfreden bir şoför arabasıyla dereye uçmuştur. Yatır ve ziyaretler karşı yapılan saygısızlık, sergilenen olumsuz davranışları, failleri bazen hafif cezasıyla uyarılmakta, bazen ise en ağır cezalarıyla cezalandırılmışlardır.

Ziyaret yerleri bu denli feyz ve bereket kaynağı olma itibariyle ve bu gibi yerlere karşı yapılan her türlü saygısızlık ve tecavüz de bir takım zarar ve cezaları da beraberinde getirmektedir. Bu durumda oraların feyz ve bereketinden faydalanmak, zarar ve gazaplarından da sakınmak gerekmektedir. Bu düşünce insanların oralardan nasıl istifade edeceğini ve sakınacağını zamanla amaçlar ve yasaklar olarak kategorize etmesine sebep olmuştur. Bu ziyaret mekânlarına hangi tür davranışların yasak ve saygısızlık olduğunu şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Türbenin aleyhinde konuşmak

2) İçkili bir şekilde yatırın yanından geçmek

3) Türbeyi herhangi bir sebeple yıkmaya çalışmak

4) Mezara saygısızlık ve tecavüzde bulunmak

5) Define aramak maksadıyla türbe ve mezar da kazı yapmak

6) Hırsızlık amacıyla türbeye girmek

7) Kendisinin Üzerine örtü istemediği halde bina yapmaya çalışmak.

3.4.Usul, Adabı ve Ritüeller

Kendisine kutsiyet atfedilen, hem cezbeden beri taraftan hem korkutan kendilerinde olağanüstü güç ve kuvvetin bulunduğuna inanılan ziyaret mekânları iki yönlü karmaşık özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Ziyaret mekânları her ne kadar kalıplaşmış sıkı kurallara sahip olmasa da yine halk tarafından oluşturulan usul, adap ve ritüeller çerçevesinde ziyaret edilmektedir.

Ziyaret mekânları için değişmez ve kesin vakitler bulunmasa da belli ziyaretler için halk arasında bazı özel tarihler ziyaret edilmektedir. Bir kısım ziyaretler içinde Cuma günü ikindi namazından sonra

veya Perşembeyi Cumaya bağlayan akşamlar gibi özel vakitler tercih edilmektedir. Yine bazı ziyaretlere amaç ve maksatların gerçekleşmesi için aralıksız yirmi bir gün aynı vakitte (özellikle cenaze olduğu günlerde) gidilmektedir. Dağıstan bölgesinin coğrafi konumu itibariyle ve iklim şartlarının ağır olması ayrıca bir kısım ziyaretlerin ulaşılması son derece zor mevkilerde bulunması dolayısıyla ziyaret için daha çok sıcak mevsimler tercih edilmektedir. Bölgedeki bazı ziyaret yerlerinde yağmur duası, bahar mevsiminin gelmesiyle bolluk ve bereketin hâkim olacağı kanaati ve ürünlerin kaldırılmasıyla Mayıs ayı sonu, Haziran, Temmuz ve bazen de Ağustos ayında belirlenen bir tarihte toplu ziyaret yapıldığı ve toplu kurbanlar kesildiği gözlenmiştir. Bunun sonucunda yöre halkı arasında karşılıklı muhabbet, saygı ve bağlılığın oluşması da sağlanmıştır. Hacca gitme ve askere gitme, dini günler gibi bazı özel vakitler bu ziyaret yerlerin kurak mevsimlerde de ziyaret edilmesine vesile olmaktadır. Bunu dışında çeşitli maksat ve amaçlar doğrultusunda yılın her dönemlerinde de ziyaret edilmektedir.

Ziyaret esnasında yapılan uygulamaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Üç İhlâs ve bir Fatiha okumak (Ziyaretlerin genelinde yerine getirilen bir uygulamadır)

2- Kurban kesmek.(Adak amacıyla oğlak, kuzu koyun, tavuk, büyük baş hayvan).

Sultan-Şeyh Amir Baba, Vakuf Baba, Şeyh Mahmut Efendi, Şeyh Ebu Müslim, Bayil Şeyh, Şeyh Sultan Ahmet (Cenıh köyü)**,** *Sultan Ahmet Baba* (Mikrah köyü), *Şeyh Sultan Ahmet (*Gelhen köyü)

3- Ağaca, çalıya, türbe kapı ve pencerelerine, mezar taşlarına, mezarı çevreleyen demir veya tahta cağlara çaput veya be bağlamak (*Kuşburnu Çiçeği, Şeyh Sultan Ahmet Ali Arabi Türbesi, Zahitler Ziyareti, Şeyh Ali Muhammed, Sultan Evliya Mazay Gada, Hacı İbrahim Veli, Şehitlik, Hz. Ali Piri, Şihamad Veli Türbesi, Veli Peri Türbesi*....)

4- Delikli taşlardan geçmek veya giyişi türünden eşya geçirmek, sancısı olan hayvanların yuların geçirmek (*Teşik Taş, Arınma Kayası*...)

5- Kutsal sudan içmek, (*Şifalı Su, Göz Bulak* (Pınarı Darvağ), *Göz Pınarı* (Otemiş) *Kutlu- Kız Pınarı, Kırk-Kız Pınarı, Hacının Gölü*…)

6- Kutsal taşları ve kayaları ziyaret etmek (*Ziyaret Taşı* (Gazi-Kumuh), *Peygamber Taşı,* (Lyahlya) *İmam-ı Ali'nin Ayak İzi,* ...)

7- Dua Etmek (*İmam Gazi-Muhammed, İmam Gamzat-Bek, Şeyh Muhammed al-Yaragi, Şeyh Abdurrahman al Suğuri, Şeyh Ebu Müslim, Şeyh Ahmadulla al Yemeni, SultanŞeyh Amir Baba, Şeyh Hasan Türbesi*...)

8- Toplu halde yağmur duası yapmak (*Nuh Peygamberin Ziyayreti*, *Abdullah Veli Efendi Türbesi, Mizdan Gül, Bahargan ve Modu Dağı, Temir-Sultan Ziyareti, Vatsilu Dağı…*)

9- Dilek taşlarına, kayaya veya türbe duvarına taş yapıştırmak. Eğer taş yapışırsa dileğinin kabul olacağına inanmak (*Şalbuz-Dağ, Gazi-Kumuh Dilek Taşı*)

10- Vücudun ağrıyan bölgesine şifa taşları sürmek *(Pir Süleyman, Sultan Şeyh-Amir Baba, Şeyh Muhammed Usugskiy, Pir Hasan Şami Türbesi, Pir türbe, Murat Baba*...)

11- Mum yakmak (*Pir Süleyman, Ucağ Bababb, Sultan-Ahmet Baba…*)

12- Türbeye şeker, meyve vb. türden kuru gıda ve yiyecek bırakmak (Şeyh Sultan-Ahmet Baba, Pir Süleyman, *Molla Yusuf Smugulskiy. Şihvaydar Türbesi*...)

13- Kutsal su ile yıkanmak *(Hacı'nın Gölü, Sıtma Pınarı, Zem-Zem Suyu, Bahargan ve Modu*...)

14- Ziyarete para bırakmak (*Ziyaret yerlerinde yaygın olarak uygulanmaktadır*...)

15- Dilek dilemek (*Dilek Ağacı, Murat Baba, Pir Erenler Mescidi, İmam-ı Ali'nin Taşı, Şifalı Kayalar, Kırklar Mezarlığı, Genç Şeyhin Türbesi, Dilek Piri, Şeyh Eminin Ocağı* ...)

16- Türbeden yiyecek, içecek almak (*Musa Efendi Türbesi, Ziyaretlik türbe, Kala Kureyş, Cemalettin Efendi Türbesi, Şeyh Gvandini Mezarlığı ve Şehitlik, Utamış pirleri*…)

17- Ziyarette Yasin suresini okumak (*Kırklar Mezarlığı, Abdurrahman as-Suğuri, Muhammed al-Yaraği, Utamış pirleri…*)

18- Kutsal topraktan yemek (*Sultan Şeyh-Amir Baba, Sultan Ahmet Efendi, Şeyh Ali Muhammed, Ali Arabi Türbesi*…)

19- Kurban etiyle yemek yapmak (*Başlı Pir, Şeyh Muhammed Usugskiy, Abdurazaki-l Muhammed Efendi, Ramazan Hacı Piri, İsitme Bulağ Piri*...)

20- Kutsal suyun çamurunu bedenin rahatsız olan kısmına sürmek (Ziyaret Suyu Hoşirik Suyu)

21- Kur'an okumak (*Şeyh Ebu Muslim Efendi. Türbesi, Şeyh Ahmadulla al – Yemeni, Abduranman Kazi -Kumuhskiy*...)

22- Doğan çocuğa yatırın adını vermek (*Navruz-Beg Efendi, Seyfullah Kadi Başlarov*...)

23- Dilek Kayalığı (*Şalbuz-Dağ*)

24- Sandukanın üzerindeki örtüyü yüzüne sürmek (*Ziyaretlerin genelinde yerine getirilmektedir.*)

25- Kısır hayvanların yularının delik taştan yedi defa geçirilmesi (*Teşik Taş*)

26- Türbede yatan zattan şefaat dileme (*Şeyh Said Efendi al-Çirkavi, Şeyh Seracettin Efendi, Şeyh Muhammed al-Yarağı, Şeyh Abdurrahman as-Suğuri*…)

27- Taştan veya oyuncak beşik sallamak (*Kırklar Mezarlığı, Şeyh Mahmut Efendi, Sultan Şeyh-Amir Baba*…)

28- Kutsal toprağı suya karıştırıp içmek ve çamurunu da vücudun rahatsız olan yerine sürmek (*Ziyaretlerin genelinde yerine getirilen bir uygulamadır.*)

29- Ziyaretin üstündeki örtüsünden kesilmiş olan bez parçasını şifa getirmesi amacıyla evinde bulundurmak (*Sultan Şeyh-Amir Baba, Şeyh Mahmut Efendi*…)

30- Ziyarette dans etmek (*Derviş Piri, Hamza Piri*)

31- Kutsal sudan içmek (Şalbuz-Dağ (Zem-zem) suyu)

32- Ziyarette tavuk kurban etmek (*Pir türbe, Dilek ağacı*)

33- Sancısı olan hayvanları kutsal ağacın etrafında dolandırmak (*Dilek Ağacı*)

34- Ziyarette mevlit okutmak (*Zahitler Ziyareti, Hacı İbrahim Efendi al- Kuçri, Şeyh Emin Ocağı, Cemalettin Efendi, Kara Ömer*…)

35- Ziyaret mahalline elbise veya herhangi bir giyim eşyasından bir parça bırakmak (*Kırklar Mezarlığı, Delik Taş, Sultan Şeyh-Amir Baba, ŞAlbuz-Dağ*...)

36- Ziyarette aside tatlısı dağıtmak (*Şeyh Mazay Gagdı, Sultan Şeyh-Amir Baba*…)

37- Ziyarete daha ziyade belli vakit ve günlerde gitmek (*Vatsilu Dağı, Ahulgoh Dağı, Şeyh Bayil Efendi*…)

38- Kıbleye dönerek dua etmek (*Pir Şeyh Şamsi, Şeyh Muhammed Türbesi, Sofi Davud Efendi Türbesi, Şeyh Hasan Türbesi*)

39- Ziyaret ağacının etrafında dönmek (*Dilek Ağacı*)

40- Ziyaret mahallinde kısa süreliğine uyumak (*Şalbuz-Dağı*)

41- Ziyaret mahalline götürdüğü yiyeceklerin bir kısmını yatırın üzerine bırakmak (*Sultan Ahmet (Buba) Baba* ...)

42- Yatırın üzerine para, şeker vb. şeyler bırakmak (*Sultan Şeyh-Amir Baba, Ucağ Baba, Şeyh Mahmut Efendi*….)

43- Ziyaretin etrafında dolanmak (*Pir Süleyman Türbesi, Aziz Kirkor Mezarı*…)

44- Sandukanın üzerindeki örtüyü öpmek (*Ebu Müslim, Ahmadulla al- Yamani, Vali Abdullah…*)

45-Şifa bulmak amacıyla geceyi yatırda geçirmek (*Ucağ Baba, Sultan-Şeyh Amir Baba Zahitler Ziyareti*...)

3.5. Ziyaretçiler

Beşer yaratılış itibarıyla dini bir inancın etkisindedir. Dolaysıyla bütün istek ve arzularına ulaşması için aşkın bir varlığa inanma güdüsü vardır. İnancın insan yaşamında büyük bir önem ifade ettiği ve inancı yalnızca metafizik yahut aşkın bir varlıkların var olduğunu kabullenmeyle sınırlamak doğru olmayacaktır. İnançsız bir insanın olmayacağını da ifade etmek gerekir. İnsan yaşamında birçok üstün güce yer vermekle birlikte, düşünce ve davranışları buna göre yönlendirmektedir. İnsanların aşkın bir güce inanma temayülü, insanlık tarihi kadar gerilere gitmektedir.[519] Yaratıcı insanı yaratırken onu başıboş bırakmadığını ve kendi başına harekete edemeyeceği hususunda onu Kur'an-ı Kerimde defalarca uyarmaktadır. ***"Yoksa siz, bizim sizi abes / boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"***[520] ***"İnsan başıboş bırakılacağını mı sanıyor?".***[521] İnsanlar

[519] Ş. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Etüt Yay. Samsun 1998. s. 22-23.
[520] Kur'an-ı Kerim, Müminun 115
[521] Kur'an-ı Kerim Kıyame 36

tarihinin her döneminde kendilerine her şeyin ötesinde, her şeyden üstün yüce bir varlığın varlığına dayalı ilahi uyarılar, öğütler hatırlatan birden fazla uyarıcı ile bir arada yaşamıştır.

Bundan dolayı insan , kutsala ulaşmak, onu yaşamak ve onu özümsemek istemektedir. Bu da bize göstermektedir ki insanoğlunun inanç ve düşünce yapısında kusalı bizzat özünde taşıdığına inanılan kutsal varlık ve kutsal mekân kavramları ile ilgili pratikleri kapsayan ziyaret fenomeni son derece önemli bir yere sahiptir.

Ziyaret mekânları, kendilerinde olağanüstü güç ve kuvvet bulunduğuna inanılan ve bu nedenle de kutsallık atfedilen, bunu da gösterdiği kerametlerle kanıtlayan ve sıkıntıların giderilmesi, belli istek, amaç ve maksatlara ulaşmak gayesiyle belli usul ve adab ve mesnekler çerçevesinde insanlar tarafından rağbet edilen mekânlardırtoplumlar tarafından şeyh, veli, evliya gibi zatların, bazen bir olaya binaen, bazen yakın çevreyi eğitme amacıyla hayatlarında gösterdiklerine inanılan kerametler ahirete irtihalinden sonrada devam edeceğine inanılmakta ve hatta ondan arta kalan eşyalara, yaşadığı yerdeki veya yatırının çevresindeki ağaç, taş, su kaya vb. fenomenlere de yansımaktadır.[522] İnsanların başlarına genel bela ve musibetler karşısında ümitsizliğe düştüğü anlarda kendilerine kutsiyet atfedilen ziyaretgâhalar toplumların ümit kapısı olmakla birlikte, insanları kendilerine cezp etmektedir. Zira bu mekânlarla ilgili anlatılan kerametler, menkıbeler ve efsaneler bu mekânların insanlar için önemli olduğu gibi ziyaret fenomeninin toplum içinde daha da canlılığını da korumaktadır.

Ziyaret fenomeni, farklı toplumlarda değişik yapı ve şekillerde, değişik ritüel ve uygulamalarla kendini göstermektedir. Hal böyle olunca ziyaret fenomeni, bütün dünya toplumlar arasında yaygınlık kazanmış evrensel bir inanç olgusudur. Kutsalın değişik şekillerde tezahürü şeklinde kendini gösteren ziyaret fenomeni içinde bulunduğu toplumun dini, tarihi, kültürü ve toplumsal olaylarıyla daima bir etkileşim içerisindedir. Ziyaret fenomeni etrafında gösterilen inanç, uygulama ve menasikler toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar arz eder. Bu yönüyle o, toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla ziyaret fenomeninin toplumun dini, sosyal ve kültürel yaşantısı ile iç içe olup bütünleştiğini görmekteyiz. Bütün bunlar ziyaret fenomeni toplumlunuzun dini hayatının önemli bir veçhesi olduğunu göstermektedir.

Modernleşme sürecinin insan yaşamının her sahasına damgasını vurmasına paralel olarak ait olduğu sosyo-kültürel çevrede hüküm süren çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik ve faktörlerde meydana gelen

[522] A. Kıyak a.g.t. s. 292.

etkilerine göre belirlenen, çeşitlenen, artan veya azalan bir seyyaliyet ve dinamizm çerçevesinde öğe, motif ve fonksiyonlarında meydana gelen bir takım değişmelerle hayatiyet bulmaktadır.

Bunula birlikte şüphesiz gelişmekte olan toplumların, eğitim-öğretim, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, halkın kültür ve refah seviyesinin yülkselmesi gibi olumlu gelişmelerin yanında özellikle daha çok hızlı modernleşme sürecine ayak uydurulamaması sonucunda doğabilecek toplumsal bunalımlar gibi olumsuzluklara bağlı olarak ortaya çıkan psiko-sosyal ihtiyaçlar ve daha pek çok faktörden söz edilebilir.

Araştırma alanımız olan Dağıstan bölgesinde ziyaret yerlerinin coğrafi dağılımları incelendiğinde onların bir kısmı bulunduğu çevreyle sınırlı kalıp mahalli, bir kısmı bölgesel ve diğer bir kısmı ise ulusal bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Zira köylerde yer alan yatır, taş, ağaç, su, tepe vb. ziyaret fenomenleri sadece bu köy halkınca ve bazen de çevre köylerce kutsal olarak bilinmekte ve ziyaret edilmektedir. İşte bu tip ziyaret yerleri mahalli öneme sahip ziyaret yerleridir. Rutul ilçesi Attal köyü *"Kuşburnu Çiçeği,* Tabasaran ilçesi Curdaf köyü *"Kılıç Mağarası,"* Derbent şehir merkezi *"Kırklar"* bu ziyaretler, mahalli, bölgesel ve ulusal niteliği taşıyan ziyaretlerdir. Belli bir alanda bulunan bu ziyaret yerleri gerek bölge halkınca gerekse yurdun birçok yerinden gelen ziyaretçiler tarafından rağbet edilmektedir. Ayrıca, gerek köylerde, gerek kasaba, ilçe ve gerekse şehirl gibi daha kalabalık yerleşim merkezlerinde yer alan ziyaret mekânlarına toplumun önemli bir kısmının rağbet etmediği, ilgi duymadığı ve hatta bu ziyaret yerlerini kati olarak reddettikleri de bir gerçektir. Toplum bireyleri tarafından ziyarete konu edilmesi, insanların bu mekânlara rağbet edilip dilmemesi, toplumun sosyal ve ekonomik yapısı ve teknolojik ilerlemeler önemli rol oynamaktadır. Ayrıca kişinin psikolojik ve inanç yapısı da bunda etkili olmaktadır. Zira müptela olduğu herhangi bir hastalık yüzünden insanlar gelişen teknolojiye ve modern tıbbı olanaklarına rağmen bütün çabaları sonuç veremeyince son çare ve ümit bu mekânlarav başvurulmaktadır.

Ziyaret olgusuna eğitim, kültür, sanayileşme ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi açısından bakarak, bunlardan tamamen olumsuz yönden etkilendiğini söyleyemeyiz. Bu değerlerin olumsuz etkilerinden fazla olumlu etkilerinin olduğu kanaatindeyiz. Şu bir gerçek ki toplumda hayat standartları yükseldikçe insanlar da bu standartlara göre yaşamak, yine iş imkânları zorlaştıkça kavuşmak için iş aramanın yanında manevi gücüne inandığı kutsal mekânlardan da destek aramaktadırlar. Kitle haberleşme araçları ziyaret fenomeninin kısa sürede ulusal bir karaktere bürünmesine daha çok katkı sağlamaktadır. Çünkü problemleri olan insanlar haberleşme araçları ile birbirlerinden daha çok haberdar oluyorlar ve çare bulmak için tavsiyeleri alıp yerine getiriyorlar.

Araştırma konusu olan Dağıstan bölgesinde, Anadolu'da olduğu gibi ziyaret olayının daha çok kadınlara mahsus bir fenomen olduğu gözlemleniştir. Buna kadınların yaş, eğitim ve maddi durumlarını da ekleyebiliriz. Araştırma sonuçlarımıza göre bu tür yerleri her yaşta ve seviyede insanlar ziyaret etmektedirler. Anlatılanlara göre daha önceden "Pir" denilen bu ziyaret yerlerinin daha çok kırsal kesim tarafından ziyaret edildiğini, fakat günümüzde ise her seviye, yaş ve statüde toplum bireylerin ziyaret edildiği bilinmektedir. Zira son dönemlerde meydana gelen toplumsal değişmeler, sosyo-ekonomik yetersizlikler, yoksulluk ve çaresizlik gibi olaylar eğitim ve kültür düzeyi, yaş ve servet faktörleri farkı olmaksızın her kesimden insanlar için ziyaret yerleri cazip hale etmektedir. Öte yandan ziyaret yerleri, insanlar tarafından daha çok çeşitli rahatsızlıklardan kurtulma, şifa bulma, ailevi problemler, ekonomik sıkıntılar vs. gibi tarikat ve tasavvuf ehli zatların ziyareti esnasında, af ve şefaat dileme de ekleyebiliriz. Dağıstan bölgesinin genelinde, insanların en önemli ziyaret sebeplerinden biri de çocuğu olmayan pek çok evli çiftinin son çare olarak pir, şeyh, veli, yatır vs. gibi yerlere ziyarette bulunmalarıdır. Genel olarak ziyaret esnasında, insanlar arzu ve isteklerin kabulü için ziyaret yerlerine sunu bırakırlar, adak adamaktadırlar (örneğin: Askere giden, yurt dışına çıkmakta olan yahut uzun süre evinden, ailesinden ayrı kalacak olanlar gibi). Ziyaretçilerin, ziyaretleri esnasından sunu olarak giyecekleri de bıraktıkları da gözlemlenmiştir. Bunun haricinde ev, araba, mal- mülk edinme bereketin artması, rızkın genişlemesi, kötü insanlardan ve onlardan gelebilecek her türlü kötülükte korunma, gayrı ahlaki alışkanlıklardan kurtulmak (örneğin, gayrı meşru ilişki, alkol ve uyuşturucu alışkanlığı) gibi değişik amaçlarla göre de ziyaret yerleri tercih edilebilmektedir. Anlaşılacağı üzere ziyaret yerleri sadece belirli dönemlerde değil, gündelik hayatın rutin akışında da yer almaktadır. Araştırma yaptığımız Derbent il merkezi *"Kırklar Mezarlığı,"* "Buynaksk ilçesi Novo-Çirkey köyünde örneğin, *"Şeyh Said Efendi al-Çirkavi"*nin türbesini, Tlyarata ilçe merkezi *"Bayil Şeyh Ziyareti,"* Tabasaran ilçsei Hürik köyü *"Şeyh Seraceddin Mezarı"* vb. ziyaretleri devlet erkânı tarafından ziyaret edilmektedir. yemek cinsinden yiyecekler bıraktıkları gibi fakir fukaranın giymesi için gömlek, pantolon cinsinden giyecekleri de bıraktıkları da gözlemlenmiştir. Bunun haricinde ev, araba, mal- mülk edinme bereketin artması, rızkın genişlemesi, kötü insanlardan ve onlardan gelebilecek her türlü kötülükte korunma, gayrı ahlaki alışkanlıklardan kurtulmak (örneğin, zina gibi gayrı meşru ilişkileri, alkol ve uyuşturucu alışkanlıkları olanalar) gibi değişik amaçlarla göre de ziyaret yerleri tercih edilebilmektedir. Anlaşılacağı üzere ziyaret yerleri sadece belirli dönemlerde değil, gündelik hayatın rutin akışında da yer almaktadır. Araştırma yaptığımız Derbent il merkezi *"Kırklar Mezarlığı,"* "Buynaksk ilçesi Novo-Çirkey köyünde örneğin, *"Şeyh Said Efendi al-Çirkavi"*nin türbesini, Tlyarata ilçe merkezi *"Bayil Şeyh Ziyareti,"* Tabasaran ilçesi Hürik köyü *"Şeyh Seraceddin Mezarı"* vb. ziyaretleri devlet erkânı tarafından ziyaret edilmektedir.

Araştırma bölgemizde çeşitli rahatsızlığı olan insanlar hem doktora gitmede evvel, hem doktorda muayene olduktan sonra kutsal saydıkları mekânlara ziyarette bulunurlar. Daha çok felç geçiren, sedef, sara vb. rahatsızlıkları olana insanlar tarafından daha yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Öte yandan bazı topluluklar arasında kısmi felç olanlar öncelikle pir, türbe vb. ziyaretlere götürülür, çünkü halk arasında felç olan birine *"cin çarpması"* sonucunda bu hale geldiğine inanılır. Ziyaret esnasında sunu sunulur, adak adanır ve iyileştiğinde de adadıkları şey ne ise mutlak surette yerine getirilir.

Araştırma alanımız olan Dağıstan bölgesinde ziyaretçiler arasında cinsiyetle türbe ziyareti ilişkisine baktığımızda kadınlar erkeklere oranla daha fazla türbe ziyaretlerinde bulunmaktalar. Ancak tarikat ve tasavvuf menşeili ziyaret yerleri, Dağıstan'ın kuzeyinde yoğunluk kazanmıştır, bu bölgede erkek ziyaretçiler kadın ziyaretçilere oranla daha fazla gözlemlenmiştir.

Ziyaretçiler arasında yaş durumuna bakılırsa orta ve ileri yaş grubunun daha fazla ziyarette bulunduklarını söyleyebiliriz. Bu yaşlı kadınların da çoğunluğunu eğitimsiz ve ekonomik düzeyi düşük olan bu kişiler oluşturmaktadır. Genellikle yaşlı kadınlar, ziyaret esnasında davranışları ile gençlere model olmaktadırlar. Buradan da gençlerin geleneksel dini inanışlarıyla orta ve ileri yaştakilere oranla daha az ilgilendikleri ortaya çıkmaktadır. Ziyaretçilerin eğitim durumuna göre türbe ziyaretlerini değerlendirecek olursak çok fazla bir fark olmadığı görülmektedir. Hangi tabakadan insan olursa olsun, maddi olanaklarına haiz olduğu halde, gücü yetiremediği, bazı hastalık ve sorunlarına çare bulmak için bu tür yerleri ziyaret etmekteler. Ziyaret nedenleri yapılan fonksiyonlarını ve nedenlere göre hepsi biri birinden farklıdırlar. İnsanları bu tür yerlere çeken sebepler yaptıkları duaların, isteklerin adak adadıkları takdirde kabul edileceği umudu ve inancıdır. Bu nedenle ziyaret fenomeni halk inançları uygulamalarından halk tarafından en çok başvurulan uygulamadır.[523] Ziyaret yerlerinde eğitim ve kültür düzeyi hangi seviyede olursa olsun toplumun her kesiminden insanları görmek mümkündür. Bu mekânlar psikolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve daha birçok nedenden ve sorundan muzdarip olan insanlar için bir ümit kaynağı teşkil eder. Bütün bu nedenleri irdelediğimizde ziyaret fenomenini daha çok eğitim, kültür ve maddi seviyesi düşük olan toplumun alt tabakasına mensup insanlar daha ziyade kadınlar etrafında cereyan ettiğini görürüz. Bunun yanında eğitim ve kültür düzeyi yüksek olan toplumun her tabakasından insanları da burada görmek mümkündür. Ayrıca ziyaret fenomenine cinsiyet faktörüyle yaklaştığımızda Dağıstan bölgesinde bazı ziyaretlerin sadece erkekler bazılarının da sadece kadınlar tarafından ziyaret edildiği görülür, özellikle yağmur duası amacıyla yörede bazı ziyaret yerlerine gidildiğine ve kadın ziyaretçilerin ise bunun dışında tutulduğu görülmekledir. Tabi bu amaç dışında ziyaret edildiğinde

[523] M. Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, s. 321.

kadın ziyaretçilerinde gittiği görülür. Özellikle Dağıstan'ın güney bölgesinde delik taş, ziyaret ağacı gibi bazı ziyaretler ise sadece kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir.

3.6. Ziyaretin Tipolojisi

Dağıstan bölgesinde farklı zamanlarda birçok bilim adamı tarafından çok sayıda birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen bu çalışmaların önemli bir kısmı salt bilgilerden öteye geçememiştir. Bu alanda ilk ciddi çalışmayı Prof. Dr. Amir Rzayeviç Şihsaidov, *"İstoriçeskiye Pamyatniki Dagestana.*" (Dağıstan'ın Tarihi Anıtları) adlı çalışma yapmıştır. Şihsaidov, bu çalışmada Dağıstan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Anıtlar Koruma Kurulu ve Federal Hükümetinin koruması altında olan ziyaret, türbe vb. tarihi ve kültürel anıtları ele almıştır adlı çalışmayla yapmıştır. Selim Omaroviç Han-Muhammedov, *"Narodnaya Arhitektura Yujnogo Dagestana"* Ruslan İbragimoviç Seferbekov *"Pamyatniki istorii i Kulturı Tabasarana"* v. benzeri çalışmalar, ancak bir ilçe ve belli bir bölgeyle sınırlı kalmıştır. Dolaysıyla bugüne kadar, Dinler Tarihi metodolojisi ve Ziyaret Fenomenolojisi çerçevesi içerisinde ele alınmış bir çalışmaya ortaya konulmamıştır. Türkiyede ise bu alanda ilk ciddi çalışma Merhum Dinler Tarihçisi Prof. Dr. Hikmet TANYU, *"Ankara ve Çevresinde Adak Yerleri"* adlı çalışma ortaya koymuştur. Daha sonra Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ve Din Sosyolojisi Öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından yapılan *"Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması "Kayseri Örneği"* adlı çalışma bu konuyla ilgili yapılan diğer önemli bir çalışmadır. Yine Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi İskender Oymak tarafından hazırlanan *"Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri"* ve Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Anabilim Dalı Başkanı Abdulkadir KIYAK tarafından "*Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması"* adlı çalışma konuya bir başka örnektir. Ayrıca çeşitli üniversitelerde Türkiye'nin birçok yöresi ile ilgili ziyaret fenomeni ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Biz de kendimize başta Kayseri ile ilgili çalışmalardaki tipolojiyi kendimize örnek alarak araştırma alanımızdaki ziyaret yerlerinin tipolojisini yapmaya çalışacağız.

Dağıstan bölgesinde ziyaret yerlerinin tipolojisi için bazı temel değerleri esas alıp bu çerçevede sınıflandırma yapmaya çalışacağız. Bunu yaparken öncelikli olarak ziyaretlerin tarihi kişilikleri, cazibe ve etki boyutları, toplumun ilgisi ve ziyaret adap ve erkânları vb. yönlerini göz önüne alacağız.

3.6.1.Tarihi Bakımından Ziyaretlerin Tipolojisi

3.6.1.1.Tarihi Tipler

Genel olarak bu yerler hakkında kesin tarihi bilgilere sahip olduğumuz ziyaret yerleridir. Bazen de tarihi kaynaklarda bu zatlar hakkında anlatılan bilgiler yeterli olmamaktadır. Bunula birlikte hakkında

anlatılan menkıbelerden yola çıkarak hayatları hakkında bilgilere ulaştığımız ziyaretler bu kategoride değerlendirebiliriz. Untsukul ilçesi Arakani köyü *"Said Arakanskiy",* yine ayni ilçesi *"İmam Gazi Muhammed"*, Hunzah ilçesi merkezinde *"Gamzat Bek Gotsatlinskiy"*, *"Şeyh Ebu Muslim Efendi",* Buynaksk ilçesi Yukarı-Kazanişe köyünde *"Seyfullah kadi Başlarov"*, Gunib ilçesi Sogratl köyü *"Şeyh Muhammed al-Yaragi"* vb. bu grubun tipik örnekleridir.

3.6.1.2. Anonim Tipler

Bu kategoriye hakkında pek fazla tarihi bilgiye sahip olunmayan isimsiz veliler, şeyhlerin, gariplerin yattığı iddia edilen yatırların, kutsalın bizatihi tezahür ettiği su, taş, kaya, ağaç, tepe, mevki, fenomenler yer almaktadır. Araştırmaya konu olan bölgemizde bu grupta ye alan ziyaret yerleri oldukça fazladır. Rutul ilçesi Şinaz köyünde "*Garip Mezar",* İhrek köyü "*Kutsal Orman"*, yine aynı köyü "*Şeyh türbesi"*, Kaya- Kent ilçesi Alhoca-Kent köyü "*Oğlan-Begi Piri"*, Kaytag ilçe merkezi "*Kaytag Gölleri"*, Ahtı ilçesi, "*Hacı Keçmiş (Ölmüş Baba")*, "*Hazır Ana Mezarı"*, Gunib ilçesi Batsada köyü "*Azize Tamara'nın Mezarı",* Kumtor-Kale ilçesi "*Sarıkum Tepesi",* Karabudahkent ilçesi "*Şeyh Tarkili Piri",* Derbent şehir merkezi Kırklar mezarlığın batısında yer alan "*Dilek Ağacı"*Calğan köyün batısında *"Urus Bulak" vb.* ziyaret fenomenleri bu grubun örnekleridir.

3.6.1.3. Aktüel Tipler

Bu tip ziyaret yerlerinin oluşumu daha çok çağdaş fenomenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu grupta yer alan ve ziyarete konu olan kişi ya da kişiler tasavvuf ve tarikat menşeili olduğundan, daha hayattayken çevresindeki insanlarda saygı ve hürmet görmekte ve haklarında menkıbeler anlatılmaktadır. Araştırma bölgemizde bu şahısların bir kısmı vefat ettikten sonra, görkemli türbeler inşa edilmiştir ve dergâhları da ziyarete açık mekânlardır. Bu kategoride yer alan ziyaretlere örnek olarak, Buynaksk ilçesi Novo-Çirkey köyünde *"Said Efendi Çirkeyskiy",*Yukarı-Kazanişe köyü *"Said - Muhammed Hacı Abakarov"* Tabasaran ilçesi Hustil köyü "*Seraceddin Efendi",* Karabudahkent ilçesi *"Abu-Müslim Gubdalan",* Tsunta ilçesi Zahida köyü "*Kura Muhammed Hacı Ramazanov"* vb. gösterebiliriz.

3.6.2. Nüfuz ve Cazibenin Boyutları Bakımından Ziyaret Tipler

3.6.2.1. Mahalli Tipler

Sahip oldukları manevi güç ve şöhret yalnızca ziyaret yerinin bulunduğu yerleşim merkezi hudutları ile sınırlandığı ziyaret yerleri bu kategoride değerlendirilmektedir. Özellikle isimsiz mezarlar ile ağaç, su taş tepe, vb. ziyarete konu olan fenomenler bu gruba dâhil olurlar. Kya-Kent ilçesi *"Şifalı Su,"*

Tabasaran ilçesi Maraga köyü *"Kutsal dilek Ağcı ,"Rutul ilçesi Tsahur köyü "Şeyh Mahmut türbesi yanı "Şifalı Su,"*Dahadayev ilçesi Urari köyü *"Ziyaret Türbesi,"*Dokuz-Para ilçesi Mikrah köyü *"Ziyaretlik"* vb. yapılar bu gruba örnek teşkil etmektedir.

3.6.2.2. Bölgesel Tipler

Etki alanları ve cazibeleri bulunduğu mahallin sınırlarını aşarak çevre yerleşim merkezlerinde yaşayan topluluklar tarafından da rağbet gören ziyaret yerleri bu kategoriye dâhildir. Genellikle bir çeşit hastalığın tedavisi veya bir konuda uzmanlaşmış ziyaretlerdir. Rutul ilçesi Cenıh köyü *"Ocak Baba,"* Derbent ilçesi Tatlar köyü *"İsitme Bulağ Piri,"*Deliçoban köyü *"Sidiklik Piri,"* Rutul ilçe merkezi *"Âşıklar Tepesi,"*

3.6.2.3. Ulusal Tipler

Şöhreti ve cazibesi bölge sınırlarını aşarak ülke çapına erişmiş ziyaret yerleridir. Araştırma bölgemizde bu kategori içerisinde değerlendirilecek çok az sayıda ziyaret yeri bulunmaktadır. Bu grubun en önemli temsilcisi Derbent şehir merkezinde yer alan *"Kırklar Mezarlığı"* ve Buynaks ilçesi Novo-Çerkey köyünde Tarikat bağlılığından dolayı *"Şeyh Said Efendi Çierkeyskiy,"vb.* fenomenleri bu gruba, örnek olarak gösterebiliriz.

3.6.3. Toplumsal Çevreleri Açısından Ziyaret Yerleri

3.6.3.1. Köylü Tipleri

Araştırma alanımızda sayı bakımından en yaygın tip olduğunu söyleyebiliriz. Bu grupta yer alan ziyaret yerleri etki alanları, ancak bulundukları köyle sınırlı olan ziyaret yerleridir. Ancak bazen de birkaç köyü de etki alanı içerisine almaktadır. Bu tip ziyaret yerleri daha çok halkın ihtiyaçlar doğrultusunda ziyaret edilen yerlerdir. Dolaysıyla yöre halkın yağmur duasına, hayvan hastalıkları, insanların çeşitli rahatsızlıklarından dolayı ziyaret ettikleri köy türbeleri ve yatırları da bu gruba örnek teşkil eder. Özellikle Ruul ilçesi Attal köyü *"Kuşburnu Çiçeği,"* Botlih ilçesi Andi köyü *"Ana Kız Tepesi,"* Ahtı ilçe merkezi *"Hazır Ana,"* Rutul ilçe merkezi *"Han Baba Mezarı,* Şinaz köyü *"Veli Peri Türbesi,"* gibi ziyaret yerleri bu gruba dâhil edilebilir. Yine Derbent şehir merkezi *"Tutu- Bike Türbesi,"* Kurah ilçesi Gelhen köyü *"Şeyh Sultan Ahmet Türbesi,"* bu grupta gösterilecek örneklerdir.

3.6.3.2. Kasaba Tipleri

Bu grupta daha çok tarikat menşeili ziyaret mekânları yer almaktadır. Tasavvuf ehli olan zatların yaşam tarzları ve toplumun her kesimine eşit mesafede yaklaşmaları bu zatların vefatlarından sonra kabirlerinin ziyaret olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Bu tür ziyaret yerleri bilhassa toplu olarak yapılan yağmur duası ve merasimleriyle köylü tipi ziyaretlerin bu özelliği devam ettirmektedir. Bu tip ziyaret yerlerine Buynaksk ilçesi Yukarı-Kazanişe *"Şeyhler Kabristanı,"* Rutul *ilçesi "Zahitler Tepesi,"*Dokuz-Para ilçesi Lgar köyü *"Pir Süleyman Türbesi,"*Lak İlçesi merkez Gazi-Kumuh yakınlarında *"Vatsilu Dağı"* bu gruba örnek teşkil etmektedir.

3.6.3.3. Şehirli Tipler

Bu kategoride yer alan ziyaret yerlerinin tasavvuf ve tarikat çizgileri daha belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Araştırma alanımızda buna verebilecek en güzel örnek elbette ki Derbent şehir merkezinde yer alan *"Kırklar Mezarlığı,""Tutu-Bike Hatun,"* Mohaçkale merkez *"Şeyh Ali Tarkili Piri," "Ömer Kudalinskiy"* vb. ziyaret yerleri bu gruba örnek teşkil ederler.

3.6.4. Amaçlar ve Dilekler Bakımından Ziyaret Fenomeni

3.6.4.1. Tek Bir Amaç İçin Ziyaret Edilen Tipler

Daha çok çeşitli rahatsızlıkların herhangi birinin tedavisi için gidilen taş, su, tepe, ağaç, dağ vb. ziyarete konu olan fenomenler bu kategoride yer almaktadır. Araştırma alanımızda ki Derbent ilçesi Veli-Kent köyü *"Sarılık Piri,"* Deli-Çoban köyü *"Korku Piri,"* Dokuz-Para ilçesi Mikrah köyü*"Dilek ağacı,"*Tabasaran ilçesi Darvağ köyü *"Göz Bulak (Göz Çeşmes)i,"* Süleman-Stalskiy ilçesi *"Gla Ağacı (Çarpılan ağaç), Yaban Kestane Ağacı, Tsayar Tsü Pir (Ateşler Suyunun Piri)"* vb. ziyaretler bu gruba örnek teşkil eden ziyaret yerleridir.

3.6.4.2. Genel Amaçlı Ziyaret Edilen Tipler

Bunalar her türlü amaç ve istek doğrultusunda ziyaret edilen türbeler, yatırlar vb. ziyaret mekânlarıdır. Araştırma alanımızda bu kategoride yer alan ziyaret yerler oldukça fazladır. Dahadayev ilçesi Urari köyü *"Pir Mezarı,"* Şamil ilçesi Golotl köyü *"Şeyh Ali,"* Gunib ilçesi Keger köyü *"Abdurazaki-l Muhammed Efendi,"* Hunzah ilçe merkezi *"Şeyh Gvandini,"* Gazi-Kumuh ilçe merkezi *"Gazi Kalender,"* Ahtı ilçesi Lutkum köyü *"Vakuf Baba,"* Muharrem-Kent ilçesi *"Celil Baba,"* Kurah ilçesi Ştul köyü *"Hacı – Ramazan Baba,"* Agul ilçesi Kvardal köyü*"Şeyh İbrahim*

Halil Şami Türbesi" ve Kaya-Kent ilçesi Utamış köyü *"Şeyh Murtaz-Ali Efendi"* bu kategoreide yer alan ziyaret mekânlarıdır.

3.6.5. Kutsalın Varlıklarda Tezahür Biçimi Bakımından Ziyaret Yerleri Tipolojisi

3.6.5.1. Tabiat Varlıklarında Tezahür Eden Tipler

Toplum tarafından kutsal kabul edilen dağ, tepe, su kaynakları, ağaç vb. yerler bu kategoride yer almaktadır. Araştırma alanımızda bu gruba dâhil olan ziyaret yerleri oldukça yaygındır. Rutul ilçesi Şinaz köyü *"Tsiykul Dağı,"* Botlih ilçesi Andi köyü *"Ana Kız Tepesi (İla Yeşi Tepesi),"* Tabasaran ilçesi *"Curdaf Dağı,"* Kya-Kent ilçesi *"Şifalı Su,"* Lak ilçesi *"Kaya Ziyareti"* ve Gunib ilçe merkezi *"Uyuyan Güzel Dağı"* bu gruba örnek ziyaret yerleridir.

3.6.5.2. İnsanlar ve Onların Kalıntılarında Tezahür Eden Tipler

Bu tip ziyaret yerleri ziyarete konu olan zatlara ait kalıntılarda tezahür eden ziyaretlerdir. Bilhassa tasavvuf ve tarikat unsurları bu tip ziyaret yerlerinin en önemli bir unsurudur. Rutul ilçesi Şinaz köyünde Aiş-Gay sürekli ibadetle meşgul olduğu türbesinde ayak izi buna bir örnektir. Ayrıca türbelerin içerisinde yer alan ve zatlara ait olduğu iddia edilen kılıç, asa, seccade, kavuk vb. eşyalar bu zatlarla ilişkilendirilmekte ve toplum tarafından kutsal kabul edilmektedir. Tarikat müntesipleri daha hayattayken geniş kitleler üzerindeki nüfuzu ve sergiledikleri kerametleri; vefatlarından sonra onların mezarları ve kendilerinden geriye kalan tüm maddi ve manevi miras ve kalıntılar menkıbevi bir kutsiyete bürünmektedir.

3.6.5.3. Ev, Mağara vb. Yapılarda Tezahür Eden Tipler

Ziyarete konu olan yaşadıkları evler bu zatların yaşadıkları çevrede yer alan mağaralar, bu kişilerin vefatlarından sonra toplum tarafından ziyarete konu olabilmektedir. Araştırma alanımızda bu kategoride yer alan ziyaretler diğer tiplere nazaran daha sınırlı sayıdadır. Tabasaran ilçesi Hustil köyü yakınlarında yer alan *"Dürk Mağarası,"* Unstukul ilçesi Gimri köyü *"Şeyh Şamilin Evi,"* Lak ilçesi Uri-Mukar köyü *"Vali Abdullah Efendi Mağarası"* ve Muharrem-Kent ilçesi Yukarı-Yarag köyü *"Şeyh Muhammed al- Yaragi'nin Evi"* mezarlarıyla le birlikte ziyaret edilen evler ve mağaralar bu gruba örnek teşkil eder.

3.6.5.4. Tabiat Üstü Varlıklarla İrtibatlı Tipler

Bu grupta yer alan ziyaret yerler, özellikle Kuran-ı Kerim de sözü edilen tabiatüstü ilahi âleme ait varlıklarla ilişkilendirerek kutsiyet kazanan ziyaret mekânlarıdır. Özellikle Hızır (a.s.) izafe edilen

makam türbesi veya ziyaret bu kategoriye bir örnektir. Araştırma sırasında bu grupta yer alan tek bir ziyarete rastladık. Rutul ilçesi Amsar köyü yakınlarında *"Hızır Pir"* bu gruba örnek teşkil eder.

3.6.6. Kutsiyetin Menşeiler Bakımından Ziyaret Yerleri Tipolojisi

3.6.6.1. Tasavvuf ve Tarikat Menşeili Mürşit Veliler

Araştırma alanımızda tarikat ve tasavvuf menşeili ziyaret yerleri oldukça fazladır. Tasavvuf ve tarikat menşeili olan bu tipler, daha çok Dağıstan'ın Kuzey bölgesinde yaşayan Avar, Dargi ve Lak topluluklar arasında yaygınlık kazanmıştır. Tasavvuf ve tarikat mensubu olanların yanında şeyh, veli, evliya ve tekke gibi isimlerle zikredilenler bu kategoriye dâhil olan ziyaretgâhlardır. Ahvah İlçesi Karata Köyü *"Cemalettin Efendi Türbesi,"* Gunib ilçesi Sogratl Köyü *"Şeyh Muhammed al-Yaragi Türbesi,"* Buynaks ilçesi Yukarı-Kazanişe köyü *"Muhammed Yasub Efendi," "Muhammed Yasub Efendi," "Muhammed Arif Efendi," "Seyfullah Kadı Başlarov," "Abdurazaki-l Muhammed Efendi,""Şeyh Hasan Efendi al-Kahibi,"* Utsukul Arakani köyü *"Şeyh Said Arakanskiy," "İmam Gazi-Muhammed Türbesi,"* Kara-Budah-Kent ilçesi Kaka-Şura köyü "*Kakaşuralı Abdurrahman Efendi (Atlı Boyunlu),"*Gubden köyü *"Abumuslim Gubdalan Efendi," "Kara-Budah-Kentli Hacı Cemalettin Efendi"* bu gruba örnek tiplerdir.

3.6.6.2. Gaza ve Fetih Kahramanları

Dağıstan'ın fethi ve İslamlaşmasında görev almış kahramanlar bu gruba dâhildirler. Ayrıca Dağıstan'ın bağımsızlığı ve dinlerini koruma adına mücadelesinde görev almış kahramanlar bu gruba dâhil ziyaretgâhlardır. Bu kişiler gazi ve şehit gibi vasıflar ile anılmakta ve ziyaret edilmektedir. Bunlar arasında çeşitli tarikatların mürşitleri ve bu mürşitlere bağlı müritler de aktif rol almış zatlarda dâhil edilebilir. Bu bakımdan araştırma alanımızda bu tip ziyaretgâhlar oldukça yaygındır. Gaz-Kumuh ilçe merkezinde bölgenin İslamlaşması sürecinde ortaya çıkmış Selçuklu kumandanlardan, *"Gazi-Kalender türbesi,"* Hunzah ilçe merkezinde *"Ebu Müslim türbesi," "Hamzat-Bek Gotsatlinskiy,"*Untsukul ilçesi "*Gazi Muhammed türbesi,"* Şamil ilçesi *"Şehitlik"* gibi ziyaretgâhlar bu gruba örnektirler.

3.6.6.3. Kur' an-ı Kerim Menşeili Olanlar

Bu tip ziyaret yerleri Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen Hızır (as.) gibi varlıklara nispet edilmek suretiyle kutsiyet kazanan yerlerdir. Araştırma bölgemizde ancak bu tipte yer alan ziyaretgâhlar sınırlı

sayıdadır. Rutul ilçe merkezinde Kur'an-ı Kerim menşeili iki ziyaretgâh yer almaktadır: ilçe merkezinde "*Hızır Pir"* ve Pilek Köyünde *"Nuh Peygamberin Mezarı"* gibi ziyaretler bu gruba örnek teşkil etmektedir.

3.6.6.4. Hz. Ali ve Onun Neslinden Olanlar

Dağıstan bölgesinde Hz. Ali ve nesline nispet edilen ziyaretgâhlar bulunmaktadır. **Bizzat Hz.** Ali'ye nispet edilen ziyaret, atının ayak izinden oluşmakta ve bunlar araştırma alanımızın çeşitli bölgelerinde yer almaktadır.. Bunun yanı sıra soyu bizzat Hz. Ali'ye dayanan ve yine Hz. Peygamber'e soyu **Hz.** Ali vasıtasıyla oluşan ve Sevyid olarak isimlendirilen ziyaretgâhlar bulunmaktadır. Rutul ilçesi Una köyü *"Hz. Ali'nin Atı Dül Dül'ün Yeri,"*Kala köyü *"Hz. Ali Pir,"* Derbent şehir merkezi *"Dül Dül Ali,"* Dokuz-Para ilçesi Şal-Buz-Dağında yer alan *"İmam-ı Ali'nin Üzerinde Namaz Kıldığı Kaya* ve dağın yüksek tepesinde yer alan *İmam-ı Ali'nin Taşı," "Pir Erenler Mescidi (Hz. Ali Mescidi)"* yine aynı mevkide yer alan Pir Süleyman türbenin içerisinde "*Hz. Fatıma'nın ayak izi,"* gibi ziyaretler bu kategoriye örnek verebiliriz.

3.6.6.5. İsimsiz Olan Ziyaretler

Genellikle tarihi şahsiyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ziyaretlerdir, bunlar hakkında herhangi bir menkıbevi bilgi de bulunmamaktadır. Bu tip ziyaretler de yatır, Baba, Şehit gibi isimlerle anılan yatırlar ile şifalı su, kutsal taş, ziyaret esi vb. isimlerle anılan mekânlardan oluşmaktadır. Bu tip ziyaret mekânlarına araştırma bölgesinde sınırlı sayıda rastlanmaktadır. Dahadayev ilçesi Urari köyü*"Ziyaretlik türbe,"*Hudust köyü *"Türbe"* ve Dokuz-Para ilçesi Mikrah köyü "*Ziyaret"* gibi ziyaret mekanları bu kategoriye örnek teşkil eder.

3.6.6.6. Hz. Peygambere Nispet Edilenler

Bunlar tasavvuf ve tarikat ehlinden olan bir kısım ataların ve onların ziyaretgahının Hz. Peygamber'in neslinden geldiği iddia edilen ziyaretlerdir. Nesebi Peygambere ulaşan bu ziyaretlerdeki veliler "seyyid" olarak isimlendirilmektedir. Araştırma bölgemizde bu grupta yer alan tek bir ziyaret bulunmaktadır. Buynaksk şehir mezarlığında yer alan *"Seyid – Ağa – Mir – Hüseyn Türbesi."* Bu tip ziyaretlere bir örnektir.

3.6.6.7. Şia Çizgiler Taşıyan Ziyaretle**r**

Dağıstan bölgesinde Şia çizgiler taşıyan ziyaret yerleri, Derbent şehir merkezinde ve Dokuz-Para ilçe sınırları içerisinde, Miskince köyü civarında yer alan ziyaretlerdir. Bu grupta yer alan ziyaretler en güzel örneği Şalbuz –Dağ ve üzerinde yer alan on beş farklı ziyaret yeri örnek verebiliriz. Derbent, *"Narın Kale"* mevkide eski mezarlığın dışında *"On iki İmam Şehitliği."* bu kategoriye verilecek diğer bir örnektir.

3.6.6.8. Makam Türbeleri

Büyük velilere, kutsal, gerçek, tabiatüstü kişiliklere ve varlıklara manen atfedilen ziyaret yerleridir Bunların bölgede o dönemde kaldıkları yerler, o zatların hatıralarına nispeten makam olarak nitelendirilip değer verilmekte ve ziyaret edilmektedir. Bu grupta yer alan ziyaret yerleri araştırma bölgemizde sadece üç makam türbesi tespit edilmiştir. Rutul ilçesi Tsahur köyü *"Cebrail Efendi Tsahuri (1307-1890)Makamı,"*Agul ilçesi Riça köyü *"Makam Türbesi," "Pir Şeyh Şamsi"* bu gruba örnek ziyaretlerdir.

3.6.6.9. Muhayyel Tipler

Haklarında herhangi bir bilgi ve malumat bulunmayan ve genellikle ziyaret, kutsal ve şifalı gibi sıfatlarla isimlendirilen dağ, taş, su, ağaç vb. ziyaretlerdir. Bu tip ziyaretlerin gerçek bir veli ile irtibatı da genellikle şüpheli olarak görülmektedir.

3.6.6.10. Kadın Veliler

Dağıstan bölgesinde ziyarete konu olan çok sayıda kadın veli türbe, mezar, vb. yapılara rastladık. Rutul ilçesi Şinaz köyü *"Ayşe-Gay Türbesi,"* Şinaz köyü *"Peri Piri,"*Kara-Budah-Kent ilçesi Ağaçaul Köyü *"Vali Kız,"*Botlih ilçesi Andi köyü *"Ana-Kız Tepesi,"* Dahadayev ilçesi Harbukl köyü *"Kahraman Aşura,"* Lak ilçesi Gazi-Kumuh *"Partu Patima," "İcaza Tepesi," "Şeyh Reyhanat"* ve Kayakent İlçesi Alhocakent Köyü *"Oğlan Begi Piri"* bu tiplere bir başka örnektir.

3.6.6.11. İsimsiz Veliler

Bunlar genellikle tarihi kişilikleri ve menkıbeleri hakkında hemen hiçbir bilgiye sahip olunmayan yatırlardır. Araştırma alanımızda bu tip ziyaret yerleri Şehit yahut şehitlik, Baba, Derviş, Pir, vb. isimlerle anılmaktadır. Bu grupta yer alan ziyaretler daha çok Dağıstan'ın güney bölgesinde yaygın olarak rastlanmaktadır. Bu kategoride yer alan ziyaret yerlere örnek olarak Rutul ilçesi Cenıh köyü *"Derviş Piri,"* Dokuz-Para ilçesi Mikrah köyü *"Pir Türbe,""Ziyaretlik"* gösterilebilir.

3.6.6.12. Çoban Veliler

Bu tip ziyaret yerleri isimsiz veli tipine oldukça yakın bir özelliktedir. Ancak burada her zaman için çoban motifi devrededir. Bu tip ziyaretlerin menkıbeleri ve kerametleri hakkında az çok bilgiler mevcuttur. Lak ilçesi Uri-Mukar köyü *"Vali Abdullah Efendi,"* Rutul ilçesi Mişleş köyü *"Sultan Şeyh Amir Baba"* bu grupta yer alan ziyaretgâhlara, en güzel iki örnektir.

3.6.6.13. Meslek Pirleri

Bu motif Anadolu'da Selçuklular döneminden itibaren esnaf teşekkülleri aracılığıyla yer tutmuştur. Özellikle Ahiliğin Kur'an'a ve Hz. Peygamberin sünnetine dayandırılan prensipleri sonucunda bünyesinde birçok tasavvufi unsurları da toplamıştır. Ahilikte her mesleğin bir piri ya da şeyhi bulunmakla ve bu zatlar o meslek mensuplarınca velilik mertebesine yükseltilerek mezarları da ziyaretgâha dönüştürülmüştür. Araştırma bölgemizde bu grupta yer alana her hangi bir ziyaretgâha rastlanılmamıştır.

3.6.8. Cazibenin Artıp Eksilmesine Göre Ziyaret Yerleri Tipolojisi

3.6.8.1. Cazibenin Giderek Artan Tipler

Araştırma alanımızdaki bir kısım ziyaretler toplumsal, sosyal, kültürel, psikolojik sebeplerden dolayı cazibesi günden güne artmaktadır. Buynaksk ilçesi Novo-Çirkey köyünde yer alan *"Şeyh Sait Efendi al- Çirkavi,"* Buynaksk ilçesi Yukarı-Kazanişe köy mezarlığında yer alan birçok tasavvuf ve tarikat menşeili şeyh, evliya türbe ve mezarı bu gruba örnek gösterilebilir.

3.6.8.2. Cazibenin Giderek Yitiren Tipler

Araştırma alanımızdaki bazı ziyaret yerleri ise cazibelerini günden güne giderek kaybetmektedirler. Bu tür ziyaret tipleri özellikle kırsal kesimlerde yer alan ağaç, su taş, kaya, tepe vb. ziyaret fenomenleri bu tipe örnek teşkil etmektedir. Rutul ilçesi tsahur köyü *"Harabe mezar,"* Kalyal köyü *"Abbati Karanay Baba,"* vb. ziyaretgâhlar bu gruba bir örnek olacaktır. Dağıstan'ın özellikle dağlık bölgesinde zor şartlar ve kısıtlı imkânlar atlında hayatlarını sürdüren topluluklar, daha rahat ve müreffeh bir hayat yaşama isteğiyle asırlar boyunca yaşadıkları toprakları terk ederek kasaba ve şehirlere yerleşmişlerdir. Bu nedenle terk edilen yörelerde yer alan ziyaretgâhlar giderek cazibelerini yitirmektedir.

3.6.8.3. Cazibenin Henüz Oluşmakta Olduğu Ziyaret Yerleri

Bu tur ziyaret tipleri özellikle tarih olarak çok eski olmayan ziyaret yerleridir. Tabasaran ilçesi Hürik köyü *"Seracettin Hürikskiy,"*Buynaksk ilçesi Yukarı Kazanişe köyü *"Kuramuhammed Hacı ziyareti"* vb. bu türün karakteristik örnekleri oluşturmaktadır.

3.6.9. Ziyaret Usulü, Adabı ve Menasiki Bakımından Ziyaret Yerleri Tipolojisi

3.6.9.1. Periyodik veya Sistemli Usul ve Adaba Erişmiş Tipler

Yılın belli mevsimlerinde ve belli usuller çerçevesinde ziyaret edilen yerlerdir. Özellikle baharın başlangıcında topluca yağmur duasına gitmek, kıştan, soğuktan kurtulup bahara, bolluğa ulaşmayı kutlamak ve yine hasat mevsimi sonunda şükür amacıyla vb. nedenlerle topluca ziyaret edilen ziyaret yerleridir. Lak ilçesin Gazi-Kumuh çevreisnde yer alan *"Vatsilu Dağı," "Büyük Hacı Ali Efendi,"*Dokuz-Para ilçesi Lgar köyü *"Şalbuz-Dağ ve Pir Süleyman Türbesi,"* Untsukul ilçesi *"Ahulgoh Kalesi,"* bu tip ziyaretlere örnektir. Ayrıca ziyaret esnasında ziyaretçiler tarafından genel kabul görmüş bazı uygulamalar da bulunmaktadır. Adak kurbanı olanların kurbanı kesip tasadduk etmesi, çocuğu olmayanların delik taştan geçmesi, ziyaretlerin abdestli olarak ziyaret edilmesi vb. uygulamalar buna örnektir.

3.6.9.2. Genel Geçerli Usul ve Adaba Göre Ziyaret Edilenler

Bu tip ziyaret yerleri her türlü amaç, maksatlarla ve çeşitli hastalıklardan kurtulmak için ziyaret edilen yerlerdir. Bu tür ziyaret yerlerinde kişilerin amaç ve maksatlarına ulaşmak için ziyarete dua okuma, mum yakma, kutsal kabul edilen ağaçlara bez, çaput vb. bağlama, dilek taşlarına taş yapıştırma gibi genel usul ve adabın kurallarını sergilerler. Araştırma bölgemizde bu kategoride yer alan ziyaret yerleri oldukça fazladır.

3.6.1.0. Ziyaret Fenomeninin Yapısal ve Fonksiyonel Analizi

Dağıstan bölgesinde, büyük bir özenle tespit etmeye çalıştığımız bu ziyaret yerlerinin tamamına yakınını tespit ettiğimizi söyleyebiliriz. Fakat bazı bölgelerde ziyaret yerlerinin zamanla yok olması, yöre halkının bazı sebeplerden dolayı bize bilgi vermemesi, saklaması veya ziyaret mahalline giremediğimizden araştırmamıza dâhil olmayan ziyaret yerleri muhakkak vardır.

Araştırma alanımız olan Dağıstan bölgesinde ziyaret fenomeni üzerinde yaptığımız çalışmalar; ziyaret fenomeni, halk dindarlığının önemli bir yönü olduğunu göstermektedir. Bu durum, fenomonolojik ve morfolojik olarak kendilerinde olağanüstü manevi ve ilahi güç ve kudretlerin

bulunduğuna inanılan birtakım mezar, türbe, dağ, tepe, mevki, taş, ağaç, su kaynaklan, mağara, orman, kaya vb. yerlerin çeşitli amaç ve uygulamalarla ziyaret edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kendilerinde kutsallık atfedilen bu yerlerde olağanüstü manevi güç, feyz ve bereket olduğuna inanılması ziyaretlerin bulunduğu yöre insanı hatta uzak diyarlardaki toplumları kendilerine cezbetmektedir. Kutsal kabul edilen fenomenler, kendisi ile bir takım ritüel ve uygulamalarla ilişki kurulması durumunda aslında ziyaretçilerin kendilerine maddi ve manevi olarak bir yararı dokunacağı düşüncesi onları bu tip mekânlara sevk etmektedir.

Araştırma alanımızda yer alan inanç ve uygulamaları tipolojik olarak ele aldığımızda ziyaret fenomeni, mahalli birkaç örneğin dışında genel olarak henüz sistematik yazılı bir kültür ve toplumsal organizasyon düzeyine ulaşamamış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte ziyaret fenomeni, halk dindarlığı düzeyinde toplumun dini ve sosyal yaşantısı ile iç içe olup bütünleşmiş olarak görülmektedir. Bu bakımdan konunun tarihi, strüktürel, fonksiyonel ve kültürel boyutları ile ele alınması, hem konunun daha derinlemesine ve sistematik olarak kavranmasına, hem de fenomenin dış formundan deruni manasına ulaşılabileceği ifade edilmektedir.[524]

Ziyaret yerlerini cazip kılan güç, onlarda bulunduğuna inanılan kutsiyettir. Bu anlamda yapısal bakımdan ziyaret fenomeni; kutsal bir tezahür ve yaşamış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Yine, dinler tarihi ve din fenomenolojisi araştırmaları kutsalın çok değişik formlar altında tezahür ettiğini ve yaşandığını göstermiştir. Araştırma alanımızda gözlediğimiz ziyaret fenomeninin morfolojik ve tipolojik çeşitliliği, birbirinden tamamen ayrı fenomenler olmayıp aslında kutsalın yapısından kaynaklanan bir tezahür çeşitliliğidir.

Kutsalın tezahür etmesi bulunduğu ortamda şekillenmesi sebebi ile onun saf olarak kalamamasıdır. Zira o, daima tarihi bir zaman ve mekânda, sosyo-kültürel bir ortamda tezahür etmekte ve başka şeylerle bir etkileşim içinde canlı kalmaktadır. Pek çok din ve inanışın, "eklektik", "senkretik" ve "heterodoks" yapısı da bunun önemli bir göstergesidir.[525]

Kendilerine kutsallık atfedilen taşlar, kayalar, ağaçlar, sular, mezarlar vb. yapı ve oluşumlar sıradan birer ziyaret objesi olmaları, salt yapılarından kaynaklanan bir zorunluluktan ötürü değil de kutsal ile etkileşim içerisinde olduğuna, daha doğru bir şekilde ifade edilecek olursak kutsal gücün onlarda tezahür ettiğine inanılmasındandır. Bu şekli ile ziyaret yerleri ve objeleri temelde sembolik bir anlam ifade etmektedir.

---

[524] Ü. Günay, H. Güngör vd. *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri* (Kayseri Örneği) Kayseri 2001. s. 104.
[525] S. Şahin. *Sinop Çevresinde ziyaret yerleri Üzerine bir Fenomenolojik ve Tipolojik bir Araştırma.* Basılmamış Y.L. Tezi. Kayseri 2001. s.162.

Aslında, kutsalın önemli bir karakteristiği de onun irrasyonel ve esrarengiz olmasıdır. Bu nedenle sıradan gibi görünen objeler kutsal ile etkileşim içerisine girdiklerinde sembolik bir anlam kazanmaktadır. Öte yandan kutsal etrafında oluşan keramet görüşleri de, o objede var olduğuna inanılan gücün kanıtlanmasını sağlamakta ve pekiştirmektedir.

Kutsal yapıların ve varlıkların yapısı bakımından önemli bir özelliği de onun sirayet edici (bulaşıcı) olmasıdır. Kutsal ile ilişkileri düzenleyen ritüel sistemde bu görülmektedir. Ziyaret yerindeki mezara elini yüzünü sürme, kutsal taşı ağrıyan yere sürme veya koyma ya da üzerinde taşıma, toprağı veya taşı suya koyup o suyu içme, gece türbede yatma, elbise veya bir bez parçasını türbede bir müddet bırakıp geri alma, taş ve ağaçlara bez bağlama, dua ve ayet okuma, kutsal gücü olan delikli kayadan veya ağacın altından geçme, ölünce şeyhin yanına gömülme, bu sebeple de ölmeden mezar yeri ayırtma, şifalı su ile yıkanma veya zararından sakınmak amacı ile onu sıradan işlerde kullanmama ve onu kirletmeme, ağacı yakmamak, türbeyi yıkmamak vb. fiil ve uygulamalar hep kutsiyetle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir.

Diğer taraftan bazı fiiller de yeni bir oluşu veya dönüşümü sembolize etmektedir. Delikli kayadan geçme yeniden doğuş gibi sağlıklı ve saf olmayı amaçlamaktadır.

Böylece bütün bu uygulamalar ve bunların arakasında yer alan inanışlarla, araştırma alanımızda ziyaret fenomenini bireysel ve toplumsal hayatla fonksiyonel bir biçimde bütünleşmiş olarak görmekteyiz.

İmkânsızlıklar veya maddi yetersizlikler nedeni ile çaresizlikler içinde olan insanlar için ziyaret olayı bir arayış, bir alternatif ve bazen de son ümit kapısıdır. Kuraklık, hastalık, evlenme, çocuk sahibi olma ve afetlerden korunma gibi yaşamın temel ve kritik safhaları ve anları için o, bir umut ve güven kaynağıdır. İnsan hayatı için bu gibi önemli geçitler, sınavlar, arzu ve istekler bu yollarla korunmaya, beklentiye ve huzura kavuşmakta veya insanlar bu yolla alınamayan sonuçlar karşısında tevekkül ve kadere rıza anlayışları ile sonucu içlerine sindirebilmektedirler.

Ziyaret fenomeninde din, tarih, toplum ve kültür iç içedir. Dolaysıyla ziyaret yerleri ve oralarda yatan mübarek kişiler olan din büyükleri, tarihi, ve dini şahsiyetler, şehitler, gaziler, milli kahramanlar, ve onlarla ilişkide bulunan ya da onlardan geriye kalan kutsal ve sembolik değerlerdir.

Veliler ve gaziler daha hayatta iken saygınlıklarını ispat ederler. Dolayısıyla veliler daha yaşarken kutsal güç ve kerametlere sahip görülür ve kendilerine kerametler atıf olunmaya devam edilir. Bu güç ve kerametler onlar öldükten sonra da mezarlarında veya onlarla ilişkili görülen eşyada var olmaya ve tecelli etmeye devam eder.

Gaziler ve şehitler de ermişlik motifine büründükten sonra kutsiyet kazanırlar. Bu şekilde onlar da öldükten sonra bu mevki ve fonksiyonlarını devam ettirirler.

Ziyaretgâhlarla ile ilgili anlatılan kerametler, efsane, destan ve menkıbelerin kronolojik bir sıra takip etmemesi, onların zamanımıza kadar ulaşmış, güncelleştirmiş ve onları canlı tutulmuşlardır. Keramet sahibi olan veya olmayan veliler ve onların mezarları veya bunlarla ilişkilendirilen yerler olağanüstü gücün kaynağı şekline dönüşmüşlerdir.

Halkın gözünde onlar ak saçlı, aksakallı pir-i faniler olarak yaşamakta, yiyip içmekte, abdest alıp namaz kılmaktadırlar. Bu sebeple onların ihtiyaçlarını karşılamak için insanlar, türbelere su dolu ibrikler, seccade, tespih, havlu, leğen vb. şeyler bırakıp orayı aydınlatmaktadırlar. Bunların dışında bu mübarek kişi ve yerler, kendilerine ritüel uygulamalara başvuranlar için bir şifa, feyz, bolluk, bereket, ve çare kaynağı olmaktadırlar. Böylece ziyaret yerlerine saygı göstermek, yasaklarına uymak ve ahlaki çerçevede hareket etmek gerekmektedir.

Ziyaretgâhlarda dikkat çeken diğer bir husus ta; şeylerin, velilerin, kahraman ve gazi gibi zatların yahut dağ, tepe, kaya, mezar ve şifalı sular gibi oluşumların, toplumsal ve kültürel boyutları çerçevede kutsal bilinip ziyaret yeri olmasıdır. Bu durumun temel sebebi, keramet ve din unsurlarının üstlenmiş olduğu roldür. Bunun arka planında başka birçok psikolojik, sosyal, kültürel, tarihi ve ahlaki gibi unsurlar da etki etmektedir. Yukarda zikir edilen unsurların bir araya gelerek toplumların kutsal saydığı değerleriyle özümsenme ölçüsünde ziyarete konu edilen mekânlar olarak ayakta kalacaklardır.

Ziyaret fenomeni, kolektif şuurla icra edilen bir sosyo-psikolojik realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu realite birbirinden farklı olarak toplumda artan veya eksilen bir hareketlilik göstermektedir. Bazı ziyaret yerlerin şöhreti ve cazibesi artarken, diğer bazıların da sönerek ya kaybolmakta yahut yeniden canlanıncaya kadar varlıkla yokluk arasında gidip gelmektedir. Ziyaret fenomeni; dini, sosyal, psikolojik, tarihi ve kültürel bütünleşmesi, sahip olduğu toplumsal dinamizmi ve bu sosyal-psikolojik kaynaşması sebebi ile bir değer ifade etmekte, hayatiyet bulmakta ve fonksiyonel olmaktadır, özellikle dini ve mistik faktörler, diğerleriyle de birleşerek olayda hâkim faktör konumundadır. Hakikaten de ziyaret olgusu; halkın kültürü, dindarlığı, yaşantısı, örf ve adetleri ile ayrılmaz bir şekilde bütünleşmesi sebebi ile resmi dinin ve otoritelerin ve bazı farklı kesimlerin zaman zaman karşı tavırlarına rağmen toplumun dini, sosyal ve kültürel yaşamının ayrılmaz bir yönü olmuştur. Dağıstan bölgesindeki ziyaret fenomenine toponomik *(Toponimi, yer isimlerinin (toponimlerin), onların orijinlerinin, anlamlarının, kullanımlarının ve tiplendirmesinin bilimsel araştırmasıdır*) açıdan bakıldığında bazı yerleşim birimlerinin adları, orada yatan veya yattığı farz edilen zatlardan

almaktadır, mesela, *Kırklar Mezarlığı, Urus Bulak Mevkii, İcaza Tepesi, Ana Kız (İla-Yeşi)Tepesi, Puşkin Dağı (Puşkin Tau), Zahitler Tepesi, Şalbuz-Dağı,* Novo-Lak ilçe merkezi, *Hacı İbrahim Türbesi* su dolu ibrikler, seccade, tespih, havlu, leğen vb. şeyler bırakıp orayı aydınlatmaktadırlar. Bunların dışında bu mübarek kişi ve yerler, kendilerine ritüel ve uygulamalara başvuranlar için bir şifa, feyz, bereket, bolluk ve çare kaynağı olmaktadırlar. Bu nedenle oralara saygı göstertmek, tazimde bulunmak, yasaklarına uymak ve ahlaki kuralları çiğnememek gerekmektedir. Böylece ziyaret yerleri toplumsal ahlakın ve düzenin sağlanması ve korunması bakımındım da önemli bir fonksiyon görmektedirler. Yine onlar, savaş ve felaket gibi zor zamanlarda manevi güç, destek ve sığınak olmaktalar, hatta onlar bazen bizzat savaşa katılıp kahramanlık göstererek toplumsal fonksiyonlarını da yerine getirmektedirler.

Ziyaret fenomenine konu olan obje ve yerlerin Dağıstan bölgesinde yayılmasında ve yeniden şekillenip yerleşmesinde en etkin rolü oynayan tasavvufun, başlangıçtan itibaren Müslümanlar arasında yayılması ve sistemleşmesi, daha sonra da tarikatlar şeklinde halk arasına yerleşmesine paralel olarak pek çok itiraz ve tartışma da meydana gelmiştir özellikle Peygamberlerin mucizeleri ile benzerlik göstermesi, tevhit akidesini sisteminin temeli yapan ve bir tek Allah'a kulluk etmeyi esas alan İslam'a inanan müminler arasında, veli ve keramet temelli ziyaret fenomeninin yaygınlaşması, dini otoriteler arasında büyük tartışmalara sebep olmuştur. İbn-i Teymiyye ve Vahhabiliğin karşı duruşları özellikle Sovyetlerin yıkılmasından sonra Dağıstan bölge halkı gerçekten hem bölgede yaşayan Müslüman toplumlar için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Vehhabiliğin bu nihilist yönü Müslümanlar arasında bir bölünmeye neden olmuştur. Vahhabiler, Dağıstan'ın birçok bölgesinde toplumun yoğun rağbet ettikleri türbe ve ziyaret yeri *"toplum şirk ve sapkınlık içindedir"* gerekçesiyle ortadan kaldırmışlardır. [526]

Ziyaret usulü, adabı ve mensekleri arasında yer alan diğer İslami unsurların eklendiğini, böylece ziyaret fenomenini İslami dini yaşayışla bütünleştirip meşrulaştırma eğilimi, araştırma alanımızda da kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Ziyaret adabı ve menasiki arasında yer alan, orada yatanların ruhuna üç İhlas bir fatiha ye Kur'an'dan başka sureler ve ayetler okumak, orada namaz kılmak, dua etmek, onların da ibadetle meşgul olduklarını kabul ederek türbeye su, seccade, tespih vs. bırakmak, kurban ve adak kurbanım orada kesmek, yağmur duasını orada yapmak, bez parçalarına dualar okuyup oraya asmak, salavat getirmek, ilahiler okumak, tespih çekmek, özel gün ve gecelerde oraları ziyaret etmek gibi unsurlar hep bu eğilimin göstergeleridir.

[526] V. O. Bobrovnikov, "İslamskoe Vozrojdeniye v Dagestane: Davadtsat Let Spustya". *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*. No: 2. 2007. s. 161-172 .

Ziyaret fenomeni içinde yer alan önemli uygulamalardan biri de adaktır. Türk tolumu arasında adaklar çok çeşitlidir. Tabii olarak en makbul olanı ise kan akıtılmasıdır. Sığır, koyun, horoz gibi hayvanların yanında; mum, türbe ve mezar restore edilmesi ve vb. şeyler de adak yerine geçmektedir. Hemen hemen her şehir, kasaba ve köyün bir adak yeri vardır. Bu adak yerleri; yatır, türbe, taş, ağaç ve mevki olabildiği gibi; tekke, minare, su, kuyu, mağara ve kovuk gibi yerler de adak yeri olabilmektedir. Adak yerlerinde ağaç, taş, kaynak vb. yerler çoğunlukla bir efsaneye karışarak veya bir veli ile ilişkilendirilerek ya da yatır gibi yerlere yakın olarak kutsallık kazanmışlardır. Bir kısmı da önceki inanışların bir devamı niteliğinde olan yerlerdir.[527]

Ziyaret yerlerinde, ağaçlara, mezar taşlarına veya mezarın çevresinde yer alan başka şeylere adak niyetiyle bez, çaput bağlamak bir Şamanizm geleneğidir. Şamanistler, bu adağı genellikle Yer-Su, yani dağ, taş, orman, ağaç, su ruhlarına bağışlarken, Müslüman Türkler toplumlar ise bağlanan bez veya çaputla burada yatan zattan yardım dilemektedir. Yer-Su ruhları İslami dönemde mezarlara yerleşmişlerdir.

Adak, özellikle kadınlar arasında bir yaygınlık kazanmıştır. Çocuğunun dilenmesi, evde kalmış kızlarının evlenebilmesi vb.

Bu ritüel ve uygulamalarda, mensup oldukları dinlerini doğru anlayıp kavramanın yanı sıra, adetler, menfaat ve çıkar sağlamak unsurla da etkili olmaktadır. İnsanlar, verilmiş bir sadaka ve sundukları bir sunu *içten pazarlık* yapmış gibi dileklerini bir adakla ödediklerini ve kendilerini borçlu hissetmektedirler. Şayet adağı yerine getirmezse, bir daha isteğinin gerçekleşmeyeceğini düşünerek kendini suçlu gibi görmektedirler. |

Çocuk sahibi olmak için ziyaret bazen en değerli elbiselerini bazen de sıradan gömlek bırakmak, bazen geri alıp giymek, oradan taş, toprak alıp şifa niyetiyle alıp kullanmak yahut üzerinde taşımak, çocuk doğunca taş ve toprak gibi şeyleri geri bırakmak ziyaret yerinin çocuk verme yetisini kadına sihri yöntemlere örnek niteliği taşımaktadır. Ziyaretlere bırakılan her hangi bir eşya, velinin kudreti ile kutsiyete bürünerek dilek, çocuk vb. verme yetisine uygun hale gelir, güvence altına almaktadır.[528]

Araştırma bölgemizde araştırmaya konu olan ziyaretler konusu içinde bulunan önemli unsurlardan biri de kutsal taş unsurudur. Dünyanın değişik yerlerinde taşlar etrafında kutsalın tezahürünü görmek yaygın bir fenomendir. Taşın fiziki yapısından dolayı insanlar onu sağlamlığın, sürekliliğin, gücün ve silahın simgesi gibi kabul ederek anlamını somutlaştırma gayreti içinde olmuşlardır. Taşa kutsallık

[527] H. Tanyu, *Adak ve Adak Yerleri,* Ankara Ünivrsitesi Basımevi 1967. s.11.
[528] S. Şahin, a.g.t. s.168.

atfedilmesindeki temel prensip, onun bizim alışageldiğimiz diğer taşlardan ayırt eden, nitelik veya renk olarak farklı algılanmasından veya olmasından ileri gelmektedir. Zira bunlar *"sıradan"* taşlar değildir. Taşın özünde bir kuvvet kaynağı, bir ruh, bir mana olduğuna inanılmaktadır, ya bitki yahut ölüler ülkesinde ikamet ettiği tasavvur edilir. Bu farklılık sebebiyle insanlar ona bir *"güç"* izafe ederek kutsallık kazandırırlar. Söz konusu taşlara tapınılmaz ancak birtakım ritüellerde, törenlerde, tapınak ve sunak gibi belirli bir kutsal mekânda veya mezarlarda kullanılarak saygı ve tazim gösterilir. O, tanrının ya da yaratıcı gücün tezahürü yahut da tanrısal eylemlerin bir aracı olarak algılanır. Örneğin, Vişnu'nun *avatar*ı ve *salagması*, İslam'ın *Hacer'ul-esved'i*. Jüpiter'in *heykeli* vs. Taşa yüklenen mana din den ziyade, daha sihirle ilgilidir. Zira bu taşlar, halk arasında doğurganlık sağladığı, maddi ve psikolojik rahatsızlıkları tedavi ettiği, tehlikeli olabilecek durumları def ettiği, yağmur yağdırdığı veya dünyanın merkezi olduğu biçimindeki inançlardan dolayı değişik ritüellerin aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmamıza dâhil olan taşlar da böyle bir olağanüstü anlamlar yüklemesiyle değişik ritüel ve uygulamalarda bir araç olarak kullanılmaktadır.[529]

Taşla ilgili inanışlarda din ile büyü birlikte yer almaktadırlar. Evliya, yatır, kutsal mekân gibi yerlerdeki taş, ağaç vb. şeylerle o yer arasında bir bağlantı kurulmakta, evliya veya yatırın manevi kudreti taşlara geçmekte, ziyaret edenler de o taşa dokunmak, onu taşımak gibi uygulamalarla o manevi kudretten faydalanmak istemektedirler.

Daha çok semavi dinlerde görülen taş kesilme motifi, Anadolu da olduğu gibi Dağıstan toplulukların dini hayatında ritüel ve uygulamalarda önemli yer tutmaktadır. Bunların başında insan gelir. İnsanı sırasıyla hayvan, bitki, eşya ve tabiatüstü mahlûkların taş kesilmesi takip eder. Sel sularının ve denizin taş kesilmesi gibi ender rastlanılan efsane tipleri de vardır. Efsanelerin pek azında şahıslara ad verilmiştir. Bunlar arasında gerçekten yaşayanlar olduğu gibi, anlatmayı kolaylaştırmak için bir isme bağlanan şahıslar da vardır. Taş kesildiğini bildiğimiz insanlar, daha ziyade huysuz geçimsiz kimselerdir. Hayvanların taş kesilmeleri, daha ziyade sahipleri ile ilgilidir. Bitkiler arasında şekil değiştirmeye sık sık rastlanılır. Ancak taş kesilme hadisesi son derece az görülür. Zaman zaman insanların taş kesilme yerine bitki şekline dönüştüğünü de görebiliriz. Efsanelerde taş kesilen tabiatüstü mahlûkların başında ejderhalar gelir. Onu sırasıyla yılanlar, ayılar canavarlar ve devler takip ederler. Belli başlı tabiatüstü mahlûklar ejderha yılan canavar şeklinde ve devdir. Hepsi de dua ile taş kesilirler. *(Şalbuz-Dağı Ayı, Deve)* Bunların yarattığı tehlikelerle karşı karşıya kalanlar, şehir veya köy halkı çoban anne gelin alayı hükümdar kızlarıdır. Yine Anadolu' da rastlanan ve Dağıstan

[529] M. Ünal, "Kutadgu Bilig ve Divan-ü Lügat-it Türk'teki Halk İnanışlarına Fenomonolojik bir Bakış". *Türk Dünyası Araştırmaları*. Haziran No:114. 1998.s. 223.

bölgesinin pek çok yerinde görülen ayak ve nal izlerinin *(Hz. Ali'nin Atının Toynak İzi, Aiş-Gayın, Ayak İzi)* kayalar ve taşlar üzerinde kalması motifinin görmekteyiz.[530]

Bazı taşlar, çeşitli veliler vasıtasıyla kutsiyet kazanırlar. İki farklı köylerde yer alan Lebbeyir Baba'nın *Kayaları ve Kırklar mezarlığında yer alan Çocuk beşiği*, Hz. *Ali'nin Üzerinde Namaz Kıldığı Kaya* gibi. Buna bağlı olarak taş, uğurlu görülmüş, büyü aracı olmuş, onda bir ruh olduğuna inanılmış ve ziyaret yeri olmuştur.

Taşlar ontolojik ve *strüktüral* olarak insanlara iktidar, dayanıklılık ve süreklilik ifşa etmektedir. Taşın kutsallık tezahürü en mükemmelinden bir varlık tezahürüdür: Her şeyden önce, taş vardır, her zaman kendi olarak kalmakta ve değişmemektedir. Taş, insanı yok edilemez ve mutlak olmasıyla çekmekte, böylece ona benzetme ile varlığın yok edilemezliğini ve mutlaklığını ifşa etmektedir. Dini bir tecrübe ile kıvranılan taşın, kendine özgü varoluş tarzı insana, zamanın ötesinde kadere meydan okuyan mutlak bir varoluşu ifade etmektedir.[531]

Ziyaret fenomeni İslâmî motiflerle karışık bir kült ile halk dindarlığının yansıması olarak görülmektedir. Ziyaret fenomenolojisi toplumun dini, tarihi, kültürü ve toplumsal olaylarıyla iç içedir. Ziyaret fenomeni yaşadığı toplum içerisinde belli bir dini, sosyo-kültürel ortamda hayatiyet kazanmakta ve değer ifade etmektedir.

3.6.11. Ziyaret Fenomeninin Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutları

Araştırma alanımızda yaptığımız fenemenolojik çalışmaya benzer çalışmalar daha önceden Merhum Hikmet TANYU tarafından *Ankara ve Çevresinde*, Ünver GÜNAY, Harun GÜNGÖR vd. tarafından *Kayseri'de* İskender OYMAK *Malatya'da,* Abdulkadir KIYAK *Elazığ'da* yapılmıştır. Yine bunların dışında müstakil çalışmalar, değişik kitap, süreli yayınlarda yayımlanan makalelerde benzeri araştırmaları bulmak mümkündür. Bu çalışmaların her biri yöresel boyutta araştırmalardır. Bizim çalışmamız da böyledir. Ziyaret fenomenine, bütün bu çalışmaları göz önüne alarak, Dağıstan bölgesinde araştırmaya konu olan ziyaret yeleri, Anadolu da görülen ziyaret yerleri ve olayları ile karşılaştırdığımızda aradaki büyük benzerlik olduğu görülmektedir, bölgemizde keramet konusunda tespit ettiğimiz belirli tipleri, değişik inanç ve uygulamalar ve bunların oluşturdukları kategori ve tiplerde açık olarak görülmektedir.

---

[530] S. Sakaoğlu, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu.* Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 29 Halk Edebiyatı Dizisi: 5
Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara 1980. s. 36-59.

[531] M.Eliade, *Kutsal ve Dindışı* (Terc. M.A. Kılıçbay), Gece Yay. Ankara-1991, s.133-134.

Araştırmamızda ziyaret fenomenini genel olarak İslam dini ve tasavvufi boyutları açısından ele almıştık. Zira bu boyutlardan başka, olayın başka boyutları da vardır. Prof. Hikmet TANYU yaptığı bir çalışmada, olaya etki eden belli başlı 13 maddeyi söyle sıralamaktadır: 1-Animizm ve Animatizm. 2-Mahalli ilahlar. 3-Atalara tapınma. Ölüler kültü, 5-Ağaç kültü, 6-Su kültü, 7-Dağ kültü. 8-Ateş kültü. 9- Kurban kültü, 10-Büyü, 11-Falla ilgili hususlar, 12-Taş ve kaya kültü, 13-Hayvaıılarla ilgili inanışlar. Bu unsurlara birlikte dinler tarihinde görülen bereket, verimlilik ve yeniden doğuş kültleri gibi başka kültler de eklenebilir. Bu şekilde, ziyaret fenomenindeki ağaç, taş, kaya, su, dağ, tepe, mağara vb. unsurlar daha iyi açıklanabilir.[532] Bu unsurları araştırma bölgemizde yer alan bulgularda da açık ve bulanık olarak belli oranlarda görülmektedir. Ziyaret sırasında ziyarete mahallinde yer alan ağaca ya da türbenin duvarında sabit olan bir tahtaya çivi çakmak, toplumun içerisinde meydana gelen herhangi bir hırsızlık veya haksızlık, gidermek, kayalıkta yer alan deliğe taş atarak, atılan taşlardan birisi ya daha fazlası orada kalırsa dileğin gerçekleşeceği inanmanın ziyaret olayında dini ve mistik unsurlardan ziyade, sihri unsurların var olduğu sonucuna götürmektedir. Ağaç ve özellikle taş ile ilgili inançlarda büyü ve dinin yan yana yer aldığı din bilimi araştırmalarından bilinmektedir. Sonuçta, olaya bütünü ile baktığımızda, ziyaret fenomeni içerisinde tarihi olarak çok sayıda dini, tasavvufi ve sihri kültür unsurlarının birbirleri ile iç içe girmiş olarak var olduğu görülmektedir.

Öte yandan su kaynakları, ağaçlar ve bazı mekânların belirlenmesinde birinci dereceden belirleyici olan eski Türk dinidir. Evliya mezarları, türbe ve yatırlarla Hz. Ali ve Peygamber'e ait olduğu sanılan izler hususunda ise, belirleyici faktör İslamiyet'tir. Öyle olmazsa dahi genel kabul içinde değerlendirilerek ona meşruiyet kazandırmak amacıyla da olsa İslamileştirilmiştir. Yani, eski inançlarla birlikte gelen değerlerle, İslami değerler yan yana ve iç içe yaşamakta, eski kültür değerlerimiz bir takım menkıbelerle de desteklenerek varlığını yeni bir şekil ve canlılıkla devam ettirmektedirler.[533]

Türklerin eski ve köklü inançlarından biri ola *"atalar kültü"* arasında kısmi de olsa bir bağ bulunmadır. Bu kült bizzat atalara tapınma şeklinde de anlaşılmamalıdır. Nitekim eski Türkler ata ruhlarına büyük bir saygı, hürmet ve tazim göstermekle ve dar zamanlarda ata ruhlarının kendilerine yardım edeceklerine inanmaktaydılar. Onlar bu inanç sonucunda ata ruhlarından güç ve kuvvet temin etmeyi amaçlıyorlardı.[534] İslamiyet'ten önce toplumların ideolojik ve sosyo-kültürel alanın idare edici ve yönlendirici fonksiyonunu üstlenen Şamanlık, felsefi bir pratik akım olup Türk kültürünün bütün yönlerini kapsamaktaydı. Dağıstan topluluklar arasında, önemli bir yer teşkil eden ve toplumun her

---

[532] Ü. Günay, H. Güngör vd. *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması (Kayseri Örneği)* ERÜ Yay. Kayseri 2001. s.109, H. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi. 1967. s.301.
[533] H. Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. Kum Saati Yay. İstanbul 2008.s. 354.
[534] Y. Z. Yörükan, *Müslümanlıktan Evvel Eski Türk Dinleri Şamanizm Şamanizm'in Diğer Dinleri ve Aleviler Üzerinde Etkileri*, Yol Yay. İstanbul 2005. s. 32.

alanında hâkim olan Şamanlığı hakkında yapılmış hiçbir bilimsel çalışma yoktur.[535] Ancak bilim adamlarınca Kuzey Kafkasya Şamanlığı hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre bizdeki Şamanlık senkretik bir yapıya sahip olduğu sonucuna götürmektedir. Onun uyuşmazlığı, İslamiyet'in toplum içinde daha baskın ve etkin oluşundan kaynaklanmaktadır.[536] Diğer taraftan Dağıstan bölgesinde ziyaret yerleri etrafında oluşan *atalar, evliya, ağaç, dağ, taş* vb. kültlerin İslami uygulamalar içerisine adapte olarak devam etmektedir.[537] Günümüzde evliya ve şeyhlere ve onlara gösterilen saygı ile Şamanizm'deki uygulamalar ve onların durum ve faaliyetleri arasındaki uygulamaları arasında paralellikler kurmak mümkündür. Şamanizm, bir dinden ziyade karmaşık inanç ve uygulamalardan oluşan bir alt kültürdür. Türk kültüründe daha sonraki dönemlerde hayatiyet bulmuştur. Şu halde Şamanlık, Türklerin aslî dini biçimi olmayıp, söz konusu kültür içerisinde gelişmiş *"melez"* bir *dini, sihri, mistik* oluşum ve geleneksel Türk dininin bozulmuş halidir diyebiliriz.[538] Şaman, bir din adamından çok: ekstaz tekniğini uygulayan bir mistik, hastalıkları tedavi eden bir halk hekimi, olayları önceden haber veren bir kâhin ve bir büyücü görünümünde kendini göstermektedir. Her şeye rağmen üstün güçlere sahip olan ve Tanrı ile temasa geçebilen Şamanların durumu ile velilerin vecd, keramet ve inzivaları arasında bazı uzak benzer ve paralel yönlerinin olması bilinen bir gerçektir. Öte yandan Türk dini tarihinin kadim dönemlerden beri *natürizm, animizm ve animatizmin* değişik biçimlerine rastlandığı bilinmektedir.[539]

Araştırma konumuzdaki türbe ziyaretiyle Eski Türklerde ruhların insan biçiminde tasavvuru olmadığı için, putlara da rastlanmaz. Türkler gizli kuvvetin bulunduğunu düşündükleri tabiat olaylarını görüldükleri gibi kabul etmişler ve sadece onlara kutsallık atfetmekle yetinmişlerdir ki Orhun kitabelerinde *"Yer-Su"* olduğu ifade edilmektedir.[540]

Günümüzde var olan *taş, kaya, dağ, ağaç, su, kaynak, mezar, türbe, yapı, mevki* vb. kültler, temelde her kültür ve inanışta vardır. Dağıstan bölgesinde yer alan bu kültleri sadece tek bir eski inanç ve uygulamayı bağlamak şüphesiz eksik bir değerlendirmedir. Ancak Dağıstan kültür tarihi bakımından meselelerin Emevi-Abbasi-Selçuklu-Osmanlı-Çarlık Rusya ve nihayet Sovyetler Birliği çizgisinde geliştiği pek çok kültür değerinin geçmişten günümüze ortak olduğu ve benzerlik gösterdiği artık bilinen bir gerçektir.

---

[535] S. A. Tokarev, *Religiya v İstorii Narodov Mira*. 4. Baskı, Moskva 1986. s. 188.
[536] V. N. Basilov, *Perejitki Şamanstva u Turkmen-Geklenov. Drevniye Obryadı, Verovaniya i Kultı Narodov Sredney Azii*. "Nauka" Moskva 1986. 109.
[537] A. O. Buatov, *Perejitki Domonoteistiçeskih verovaniy Narodov Dagestana v XIX-naçale XX vv*. Dagestanskoe Knijnoe İzdatelstvo Mohaçkale 1990.s. 209.
[538] Ü. Günay, H. Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini*.Tarihi. Rağbet Yay. İstanbul 2007. s. 143
[539] Ü. Günay, H. Güngör vd. *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması Kayseri Örneği.* Kayseri 2001.s.101.
[540] İ. Kafesoğlu, *Eski Türk Dini.* Ankara 1980.s.45

Dinlerin tekâmülü ve onun diyalektik ölçümü arasındaki değişim ve bağların ne kadar önemli olduğunu anlamak için ortaçağ Dağıstan toplulukları arasındaki dinler tarihini ve sistemlerini iyi anlamak gerekiyor. Bu bölgede İslamiyet'ten önce yaşanmış olan Zerdüştlük, eski İran kültürünün bir mirası olarak Dağıstan toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır.[541]461 yılında Dağıstan'ın Güney bölgesi Sasani İran'a dâhil olmuştur. Kafkas Albaniasında Zerdüştlüğün yayılması, Sasani Kralı I. Şapurla anılmaktadır. Arkeologlar tarafından yürütülen çalışmalarda, Derbentteki mezar ve mezar taşları üzerine Sasaniler'in hâkimiyeti döneminde bölge halkının sosyo-ekonomik alanında önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Ateşin kutsal bir fenomen olarak kabul edilmesi Zerdüştlükten de önce yerli halklara özgü bir inanç türüdür. Tabi, bunun yanında hemen hemen bütün eski inançlarda olan *"güneş külünün"* toplum arasındaki önemini göz ardı etmemek gerekir.[542] Zerdüştlük dini dışında, VIII. yy. sonlarında Yahudiliğin de Dağıstan bölgesinde yayıldığı ve hatta bir dönem bölgenin hâkim bir unsuru olduğu ifade edilmektedir.[543] 313 Yılında Alban kralı Urayr Hıristiyanlığı kabul ederek devletin resmi dini ilan etmiştir ki, dönem itibarıyla Dağıstan'ın büyük bir bölümü Kafkas Albanyası'na bağlı bulunmaktaydı. Böylece yeni din bu topraklarda uzun asırlar hüküm sürmüştür.

Dağıstan VII. Yüzyılın 40-50'li yıllarında Emıeviler döneminde İslâmiyet ile tanışmış oldular. İslâm'ın gelmesiyle birlikte Paganizm, Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve Yahudilik gibi dinlere mensup olan Dağıstan toplulukları kademe kademe olarak Müslümanlaştırılmıştır.[544]

Dağıstan tarihi genel olarak Kafkasya tarihi ile birlikte incelenmiştir. Yüzyıllar boyu, özellikle Hazar Denizi'nin doğusundan gelen kavimlerin hareket sahası olan Kafkasya, bir taraftan Hint-Avrupa grubuna dâhil kavimlerin, diğer taraftan da Turan kavimlerinin akınlarına uğramıştır. IV. Asırda başlayan Türk ve Moğol akınları asırlarca aralıklı olarak devam etmiş, Kafkasya'nın siyasi ve etnik yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Slavların üzerine akınlar yapan Avarlarla Hazarların seferleri IV. Asırdan XIII. asra kadar devam etmiştir. (Volga) ve Kuzey Kafkasya arasında devlet kuran Hazar Türkleri VII. Yüzyılda Kafkasya'yı hâkimiyetleri altına almışlardır.

XI. Yüzyılda Büyük Selçuklular tarafından fethedilen Dağıstan, XII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Selçuklu Türklerinin yönetiminde kalmıştır. XI.-XII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde ve Dağıstan'da hüküm süren Kıpçaklar (Kumanlar) Dağıstan'a kadar sokularak bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Daha sonra sırasıyla İlhanlılar (1256-1353), Altın Ordu Hanlığı (1370-1506) ve Safeviler Dağıstan'a hâkim olmuşlardır. Dağıstan ile Osmanlılar arasında 1475 'de Kırım Hanlığı vasıtasıyla başlayan sıcak ilişkiler Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam

[541] V.G. Okonin; Kultura Sasanidskogo İrana, Moskva 1969,s.67
[542] M. G. Gadjiyev, *Doislamskiye Verovaniya i Obryadı Narodov Nagornogo Dagestana*, Mahaçkala 1991, s.28.
[543] A.İ.Novoseltsev, *Kavkazskiye Yevrei*, S.-Peterburg, 1999, s.20.
[544] D.A.Patruşev; *İslam,* Mahaçkala, 1960.s.113.

etmiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Haziran 1475'de Kefe'nin fethedilmesiyle Kırım Hanlığının Osmanlı Devletine bağlanması üzerine, bu Hanlığa bağlı bulunan Dağıstan Beyleri de Osmanlıya bağlılıklarını bildirdiler.[545]

Dağıstan'da ziyaret fenomeninin temelinde dini ve tasavvufi unsurun hâkim karakteri yatmaktadır. Dağıstan toplulukları VIII-X. yüzyıldan itibaren bölge bölge İslamiyet'i seçerken, bu dinin önemli ölçüde tasavvufi motiflerle Araplar aracılığı ile almışlardı. Bu konuda, Ebu Müslim, Gazi Kalender, Pir Süleyman, Sultan Şeyh-Amir gibi zatlar tasavvufla bütünleşmiş din anlayışının etkileri, talebeleri vasıtasıyla Dağıstan bölgesinde yayılmıştır.

Bunlar daha sağlıklarında çeşitli kerametler göstererek halkı kendilerine çekmişlerdir. Bu etki, onların ölümlerinden sonra da mezarlarının çeşitli amaç, dilek ve usullerle ziyaret yerine dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu velilerin sağlıklarında gösterdikleri söylenen kerametlerle ölümlerinden sonra da türbe, yatır ve mezarları ile ilgili olarak yeni efsaneler, hikâyeler ve menkıbeler eklenmiş hatta onlar bazı durumlarda yazılı kültüre de intikal etmişler ancak pek çoğu sözlü kültür olarak kalmış, onlara bir kronoloji eklenmemesi de her zaman güncel kalmalarına sebep olmuş ve canlılıklarını artınmıştır.

Bu arada olaya, yerli ve çevre kültürlerden başka unsurlar da eklenmiştir. Bunlardan, özellikle yazılı kültüre geçmemiş olanların bir kısmı unutulmuştur. Ancak, önceden mevcut olanlara daima yenileri eklenmiş, bu olay günümüze kadar devam etmiş ve bugün de etmektedir. Zaten, bir yerin ziyarete dönüşmesi için etrafında bir efsane veya menkıbenin oluşması gerekmektedir. Aynı zamanda bu süreç uzun bir zamanda gerçekleşmektedir.

Her halükarda, kökenleri Türklerin bilinen tarihlerinden öncelere dayandığı tahmin edilen. Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi için önem arz eden bu inanç ve davranış biçimleri zaman, çevre ve ortama bağlı olarak bir takım varlıklara kazandırılan kutsallık ve bu çerçevede icra edilen inanç ve uygulamaların tarihi süreçte değişen çevre ve şartlar içinde, geçmişte milletin ortaya koyduğu "ilk öze" uygun biçimde, değişik dönemlerde aynı veya benzer biçimlerde devam ettiği görülür. Bunlar, insanların zaman içinde kutsala karşı bir ürünü olarak, toplumların dini kültür değişikliği sürecinde değişik tepkilere (günümüzde yazılı-resmi İslami bakış açısının batıl ve hurafe değerlendirmesi gibi) maruz kalırlar ama özünü koruyarak motif değişiklikleri ile devam ederler. [546]

---

[545] N.Luxemburg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, (Terc: Sedat Özden) Kayhan Yay. İstanbul 1998.s.250.

[546] M. Ünal, "Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lügat-it Türklerdeki Halk İnanışlarına Fenomenolojik Bir Bakış" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran-1998, s. 224.

Sonuç olarak, araştırma alanımızda var olan ziyaret fenomeni, inanç, uygulamalar dini ve kültüre uzanan ve oradan aldığı ilk unsurlara, Dağıstan topluluklarının farklı devirlerde girdikleri çeşitli dinlerden ve kültürlerden alınan yeni motiflerin eklenmesi ile birlikte asıl İslamiyet'e girdikten sonra, bütün bu unsurların bu bölgede dini-tasavvufi bir potada eritilmesi sureti ile oluşmuş, oldukça kompleks unsurları meczeden. şahsına mahsus bir gerçekliktir. Yine olayı İslamileştirme süreci, günümüzde araştırma alanımızda da devam etmektedir. Nitekim olay, bu kompleks ve İslamileşen şekli altında nev-i şahsına münhasır olarak ülkemize aittir. Bununla birlikte, olayı kendine özgü kılan bir özellik de Dağıstan bölgesinin, İslamlaşmasına Türkleşmesinde efsaneleşen, velilerin ve çoğu isimsiz olan mezarların ziyaretgâha dönüştüğü gaziler, şehit ve evliyanın olayda aktif bir şekilde yer almaktadır.

IV. BÖLÜM

ZİYARET FENOMENİ ETRAFINDA OLUŞAN KÜLTLER VE DİNİ DAVRANIŞLAR

4.1.Atalar ve Ölüler Kültü

Erken dönem dini araştırmaları kapsamında araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalar, Atalar Kültünü bir dini form (biçim) içerisinde değerlendirmektedirler**.** Atalar ruhu, insanın hayati fonksiyonlarını yitirdikten sonra öteki âleme göç etmiş olan ve geride kalan yakın akraba ve soydaşların hayatlarına müdahale etme kudretine sahiptirler. Ataların ruhları hayatta kalanları üzerinde pozitif bir etki bırakabilmeleri için insanların atalarının ruhlarına saygı çerçevesi içeresinde olmaları, onların hizmetlerinde kusur etmemeleri gerekmektedir. Örneğin ruhları yedirmek ve içirmek vs. gibi aksi halde ilgisiz ve aç kalan ruhlar tarafından rahatsız edilecektir.

Dinler tarihi konularından olan atalar kültü araştırma ve incelemeleri dini form nispeten daha yeni sayılmaktadır. Dinler tarihçileri arasında Atalar kültü, ataerkil klanları oluşumu dönemlerinde ortaya çıkmış olduğu kanısındalar. Kabile topluluklarının gelişme ve büyüme sürecinde, toplumsal farklılaşma ve kabile içerisinde öne çıkmış "soylu ya da lider" in ölümünden sonra onların ruhlarına tazim ve hürmetle anılmaktır. Ölen atalara gösterilen hürmet ve tazim, genel anlamda belli bir özelliğiyle öne çıkmış olan aynı soydan gelenlerden ziyade, tüm ölmüş akraba ve soydaşları kapsamaktadır[547].

Ataerkil aile modelinin daha baskın olduğu toplumlarda karşılaştığımız atalar kültü, Türk halkları için de söz konusudur. Bu inanç sisteminde, topluma önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Türbe, kümbet, yatır, evliya ve erenler gibi ziyaret yerleri bu inanışla ilgilidir. Bir de ölüler kültü vardır ki, bu da kendi ölülerinin, ata ana-baba ruhlarının kutsanmasıdır. Bayram ve arife günleri yaptığımız mezar ziyaretleri ölüler kültünün bir göstergesidir.[548]

Atalar kültü içeresinde ölü ile hayatta kalanlar arasında sıkı bir temas tasavvur edilmektedir. Dolaysıyla hayatta kalanların ölmüş olanlara karşı gerçekleştirilen ritüelleri karşılığında, atalardan amellerinde, emellerinde arzu ve dileklerinde bir yardım, refah mutluluk, sağlıklı yaşam ve mutluluk gibi insanların hayatlarını devam edebilmeleri için maddi ve manevi çıkarlar düşünülmektedir. Ölüler kültünde ise insanlar ölülerin hoşuna gitmeyecek davranışlardan, onların düşmanca tavırlarından

[547]S.A.Tokarev, *Ranniye formı religii*, Moskva 1964, s. 276.
[548]H. Güngör, *Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar*. HÜ.Türkiyat AraştirmalariEnstitüsüYaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler HÜ 16-17 2007 s.1-2.

emin olmak için tatlılıkla ikna yolu tercih edilmektedir. Yapılan araştırmalar Dağıstan toplulukları arasında Atalar kültü ile ölüler kültü ayrımı varlığını göstermektedir.[549]

Atalar kültüne ait birçok unsur, özellikle evliya kültünde belirgin bir şekilde günümüze kadar varlığını korumuştur. Dağıstan'daki bazı topluluklarda, bir yakının ölümünün 3, 7, 30, 40 ve 52. günleri ile bazı gruplarda ölüm yıl dönümleri, yakın akrabaların yoğun katılımıyla anma törenleri düzenlenmektedir.

Bu anma günlerinde, Lezgi, Rutul ve Tsahur topluluklarından bir kısmı, misafirlere özel olarak hazırlanan yemekler ikram eder. İnanışa göre, ruhlar ancak bu yemekler sayesinde doyduğu için yemeğin hazırlanması zorunludur. O güne özgü yemekler arasında tereyağında kavrulmuş undan yapılan helva ile mayasız hamurdan açılıp üzeri hayvansal yağla yağlanan ince börek türleri bulunmaktadır.

Dağıstan bölgesinde yerleşik olarak yaşayan bütün topluluklarda sözünü ettiğimiz inanış bu iki çeşit yiyeceklerin kokulardan ölüler daha çok hoşlanmaktadırlar. Saydığımız özel günler dışında bir de haftalık olarak ta ölüleri beslenmektedirler. Bunun için perşembeyi cumaya bağlayan geceyi tercih ederler. Perşembeyi Cumaya bağlayan akşam, evde yemek pişirdikleri kazan, çömlek vs. cinsinden ev gereçleri, ertesi güne kadar yıkamamaktadırlar. Dolaysıyla yeni din ile tanışan topluluklar kendi örf, adet ve gelenekleri yeni oluşumlara uyarlamaya çalışılmıştır. A.O.Bulatov, İslamiyet'ten önceki dönemlerde ölülere ikram edilen yemekler için büyük olasılıkla Perşembeyi Cumaya bağlayan gecesi değil de, Çarşamba günü tercih ettikleri ifade etmektedir. Çünkü İslamiyet'ten önceki çağlarda, dağlı topluluklar arasında Çarşamba günleri herhangi bir fiziki güç gerektiren iş yapılmaz ve yola çıkılmazdı. Bu yasakları çiğneyenler mutlaka bir bela ve musibete uğrayacaklarına inanılırdı.

Bu argümanları esas aldığımızda, çarşamba günü ölülerin ruhlarıyla ilgilenmenin dışında daha önemli bir amel yada iş olmadığını görmekteyiz. Buna örnek olarak Lak toplumu arasında yaygın olan inanışa göre ölüler kendi yakınlarının evlerini, Çarşamba günleri ziyaret ederler. Çarşamba günleri, yukarıda tarif etmeye çalıştığımız yiyecekler hazırlanır ve sadaka olarak dağıtılırdı. Atalar ruhlarının doymaları için sadakalar dağıtıldıktan sonra yemek kimin adına hazırlandıysa ismen dua edilir. Çarşambayı perşembeye bağlayan gecede yemek yedikleri bulaşıklar tercihen yıkanmazdı, çünkü ruhlar o gece mutlaka o evi ziyaret ederler ve arta kalan yemeklerden istifade edeceklerine inanılırdı. Dağıstan halk arasında, ruhların hayatta olan insanlar için tehlike oluşturdukları, aç kalmış ruhlarla karşılaştıklarında ruhlar tarafından yaşam gücünü alacakları ve kan emeceklerine ve sonunda

[549]A.O. Bulatov, *Perjitki domonoteistiçeskih verovaniy narodov Dagestana v XIX- naçale XX v,* Mohaçkale 1990, s.81.

yaşamını yitireceklerine inanılırdı. Bununla ilgili halk arasında birçok hikâye anlatılmaktadır.[550] Ne tuhaftır ki, anlatılan hikâyelerde, aç kalmış ruhları yedirmek gibi sorumlulukları ihmal eden kendi akraba ve yakınlara saldırdığına dair bir bilgi mevcut değildir, aksine aç ruhların kurbanları yabancılardan seçtiklerine inanılır.

Lak toplumu arasında sağlığı için faydalı olduğuna inandıkları için zaman zaman küçük çocuk ve yaşlılara eritilmiş koyunun kuyruk yağı sürdükleri bilinmektedir. Ancak ölmüş olan ataları yağ kokusundan hoşlandıklarından onların evi ziyaret edeceği günlerde ölüler çocuk ve yaşlılara zarar vereceğinden endişelendiklerinden bu uygulamadan sakınırlar. Dağıstan'da (Avarlar, Kumuklar, Laklar, Lezgiler, Tsahurla vd.) gibi bazı topluluklar arasında, aileden birinin ölümünden sonra ruhun ilk 40 gün boyunca her gün daha önce yaşadığı evi ziyaret ettiğini, daha sonra ancak haftanın belli günlerinde ziyaretleri gerçekleştirdiklerine inanırlar. Bundan dolayı da ölünün ruhu evin yolunu bulması için ilk 40 gün evde ışık hiç söndürülmemektedir. Bu uygulama eve kılavuzluk yapmak için yapılmaktadır. Dağıstan topluluklarının bazıları tarafından ölülerin ruhları evlerini ziyaret etmeleri istenirken, hatta bundan hoşlanırken, bazı topluluklar arasında ölülerin ruhlarının evlerine huzursuzluk getireceklerine inanılırdı. Örneğin Dargi toplumunda, Kişa Köyü halkı ölü evden çıkarıldıktan hemen sonra, erkeklerin elbise ve şapkalarını asmak için kullanılan duvara saplanmış kazıkları beyaza boyanırdı, bununla ruhların evlerine dönmesini engelleme amacı güdülmektedir. [551]

Ölü korkusu, onun tekrar evlerine dönme endişesi, ölüler kültünün temel karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Ölüler kültü birçok değişimden ve dönüşümden geçerek bunun yansımaları defin merasimlerinde ve ölü gömüldükten sonraki günlerde görülmektedir. Efsaneye göre XIX. yy. sonlarında Lak hükümdarlarından acımasız ve zalim Aglarhan'ın defin merasimi sona erdiğinde kabirden bağırmalar ve iniltiler gelmeye başlamıştır. Lak halk inanışına göre zalim bir kişinin ruhu mezardan çıkarak masum insanlara sayısız bela ve musibeti getirir. Eski inanışlara göre bu gibi durumlarda, ölünün başı kesilip ve ayakların yanına konulması gerekiyordu, Aglarhan'a da aynısı uygulanmıştır.[552] N. Alibov bu uygulamalar Lak toplumu ile sınırlı kalmadığını ve buna benzer uygulamaların Avar toplumu arasında da yaygın olduğunu ifade etmektedir. Huçada köyünde yaşanmış bir hadiseyi şöyle aktarmaktadır; Rivayete göre bir zamanlar Kudatli adında insanların inançlarıyla alay eden dinsiz bir adam yaşamaktaydı, bir zaman sonra Kudatli ölür ve defnedilir. Defin merasimi sona erince Kudatli'nin mezarından korkunç sesler ve barışmalar duyulmaktadır köyün imamı mezarın başında Talkını okumaya başlar, o esnada Kudatli mezardan kalkar mezarın

[550]R.M. Halidova, *Mifologiçeskiye obrazı v ustnoy prıoze narodov Dagestana/Mifologiya narodov Dagestana*. Mohaçkale 1984, s.114-117.
[551]A.O.Bulatov, a.g.e. s.86.
[552] A.T.Vasilev, Kazı-Kumuhtsı, Etnografiçeskoe Obozrenıe No:3, 1899, s.93.

başında duran imama "Derhal okumayı kes ve burayı terk et, yoksa ben seni yanıma alırım" diyerek bağırmıştır. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde, köyün yaşlıları Kudatli'yi mezarından çıkartılarak başını keserek ayaklarının yanına konulmuştur.[553] Hayatta iken yaşadıkları yaşam alanlarını ziyaret eden ruhlar, torunları ya da soydaşları tarafından terk edilmiş olmalarına ve artık onlarla ilgilenecek kimselerin olmadıklarına çok üzüldüklerini aktarılır. Eski zamanlarda olduğu gibi günümüzde de bu inanış canlılığını korumaktadır. Bundan dolayı terk edilmiş evlerden, viranelerden aç olan ataların ruhların sesleri ve iniltileri duyulmaktadır.

Aç ve kimsesiz ruhların yattıkları mezarlardan çıkıp yeryüzünde dolaşarak insanlara zarar vermelerini engellemek için, inançlı kimseler tarafından terk edilmiş yerleşim merkezlerine, özellikle mezarları ziyaret edilir ve orada yiyecek cinsinden sadakalar dağıtılmaktadır. Halk inanışına göre, ölüleri doyurmak, onlara kurban sunmak, aslında hayatta olanları ataların ruhlarından gelecek kötülüklerden korumak amacıyla yapılmaktadır. O halde, yöre deli topluluklar arasında yaygın olan inanca göre, ruh soyut varlıktan ziyade onu somutlaştırmaktadırlar.

Bundan dolayı insanlar mezarları ziyaret ederek orada yağmur yağması adına çeşitli ritüelleri gerçekleştirmekteler, gökyüzünün bir şekilde ölüler ile irtibatlı olduğuna ve ölülerin de buna güç yetireceklerine inanılmaktadır. Ziyaret esnasında mezarlıklarda kesilen kurbanların etlerini tasadduk etmeleri ise, ölüleri bir şekilde teselli etmek, gönüllerini hoş tutmak, bazı durumlarda da onların gazaplarını yatıştırmak amacıyla yapılmaktadır. Ziyaretçiler bazen de ziyaret ettikleri mezarlara süt götürülür ve sadaka olarak dağıtıldıkları da görülmektedir. Mezarlara yağmur duasına çıkan ziyaretçiler, bazen de büyük kazanlarda hazırlanan çok eski yemek çeşidi olan aşureye benzer yemek hazırlanır ve mezarın etrafında toplanan ziyaretçilere ikram edilir. Mezar ve türbelere yapılan ziyaretlerden kesin netice alamadığı durumlarda, yağmur duasına çıkan ziyaretçiler, ölünün kemikleri mezardan dışarıya çıkartılır ve adeta ölüden ne istediklerini gösterircesine kemiklerin üzerine su dökülür. Lak toplumu arasında defin esnasında ölünü üzerine bir damla yağmur dahi düşerse, bundan dolayı çok uzun ve kesintisiz yağmurların yağacağı şeklinde yorumlanırdı.[554]

Dağıstan toplulukları arsında ataların ruhları genel itibariyle maddi olmayan, spritüel, soyut bir varlık anlayışı hâkimdir. Hatta haftanın belli günlerinde evleri ziyaret etmeleri beklenirken bile, onları görme arzusu da yoktur. Ancak atarlın ruhları her hafta kısa bir an için dahi olsa, belirli bir düzende devam eden ziyaretleri gerçekleştirdiklerine de inanırlar. Lak, Avar, Lezgi, Tsahur ve Rutul toplulukları arasında, ataların ruhları bazen de ataların ruhları aksakallı, bazen de sarık ve cübbeli ve

[553] N. Alibov, *İz vospominaniy Dagestanskogo gortsa*. Kavkaz, No: 65. 1874.
[554] A.O.Bulatov, *O nekotorıh semeynıh ı obşeselskih obryadah narodov gornogo Dagestana v XIX-naçale XX v. Svyazannıh vesenne- letnım kalendarnım tsiklom/ Semeynıy bıt narodov Dagestana*. Mohaçkale. 1980, s. 101.

elinde tespihi ile dede kılığında göründüğüne inanılır. Burada ataların ruhları dış görünümü itibariyle İslami giyim tarzı (kılık) na büründürme izlenimi verilmiştir.

Araştırma konumuzda ölüler kültü ile atalar kültü arasında net sınırlarının olmadığını görmekteyiz. Zaman olarak, varlığını çok gerilere, eski çağlara dayandığı için, atalar kültü ile ölüler kültü birbirinden ayırt etmek oldukça zordur.

Atalar ve ölüler kültü Dağıstan toplulukların folklor, inanç ve uygulamalarında hala canlılığını korumaktadır.[555]

4.2. Atalar Evliya ve Şeyh Kültü

Geleneksel dini düşünceler insanların manevi kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Dağıstan coğrafyasında eski çağlardan günümüze kadar korunmuş olan hem yöre halkı tarafından hem de dışarıdan gelen insanlar tarafından yoğun olarak rağbet edilen ziyaret yerleri birer ibadet mekânı olarak kabul edilmektedirler. Bölge halkı yerleşim merkezlerinde yer alan tarihi mirası ziyaretlerin birçoğunun kökeni hakkında kesin bilgi olmadığı halde söz konusu mekânları belirli kişilere atfederler.

Bu bölgede yer alan ziyaret yerlerinin, pirler, bazen de türbeler gibi ibadet mekânları senkretik bir yapıya sahip olduklarını görmekteyiz. Ziyaretçilerin, ziyaretleri esnasında İslamiyet'ten önceki dönemlere ait kalıntılarını uygulamalarına da görebiliriz. Dağıstan bölgesinde İslamiyet'ten önceki döneme ait atalar kültü ile ilgili sistemli bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, Dağıstan'ın güney ve güney batısında yer alan Azerbaycan ve Orta Asya coğrafyasında bu konu ile ilgili çok kapsamlı çalışmalar yapılmıştır.[556]Ancak Dağıstan bölgesinde M.A. Aglarov, A.O.Bulatov, A.R.Şihsaidov gibi araştırmacıların yapmış oldukları bölgesel çalışmaların yetersiz olduğu kanaatindeyiz. Milletlerin, halk inanış ve uygulamalarında önemli yere sahip olan ata ya da atalar kültü, dağ, taş, ağaç, orman, ateş vs. kültleri yer almaktadır. Tarihçi A.O.Bulatov'un araştırmalarını incelediğimizde, Bulatov; Dağıstan toplumu arasında İslamiyet ile tanışmadan önceki dönemler ait inanç ve uygulamalarda olduğu gibi günümüzde de yaygın olarak uygulanan atalar kültü içeresinde şamanlık kalıntılarını olduğunu ifade etmektedir[557]. Sovyetler birliğinin oluşumu sürecinde Dağıstan'da halk tarafından ibadet veya başka amaçlar için yoğun olarak rağbet edilen mekânlar, her yerde olduğu gibi ya tahrip

---

[555] A.O. Bulatov, *Perjitki domonoteistiçeskih verovaniy narodov Dagestana v XIX- naçale XX vv*, Mohaçkale 1990, s. 88-91.

[556] İ.İ.Menşikov, *Pirı Azerbaydjana*.İGAİMK. T. IX Vıp 4, 1931.
Z.İ.Yampolskiy, *O Pervobıtnıh kornyah kutla svyatıh v İslame// Materialı po istorii Azerbaydjana*, Baku 1962. G.P. Snesarev, *Reliktı domusulmanskih verovaniy i obryadov u Uzbekov Horezma*. Moskva 1969; V.N.Basilov, *Kult svyatıh v İslame*, Moskva 1970.

[557].O. Bulatov, *Perjitki domonoteistiçeskih verovaniy narodov Dagestana v XIX- naçale XX v*, Mohaçkale 1990, s.210.

edilmiştir, ya da iktidar hükümeti tarafından kesin olarak yasaklanmıştır. Ancak halkın inanç, ibadet ve uygulamaları yerine getirme de, caydırıcı önlemler ne olursa olsun önünü kesememiştir. Halk eskiden olduğu gibi mezar ve türbeleri ziyaret ediyor, sadakalar dağıtıyor, mezarlıklarda ve mezarlık dışında ayin ve törenleri yerine getiriyor. Konuya birkaç örnek vererek açıklayabiliriz.

Ahtı ilçe merkezine bağlı Yalacug köyünde yer alan Şerif-Ali Baba'nın mezarı birçok amaç ve dilek için ziyaret edilirdi. Uzun süren kuraklıklarda, yağışlarını dileyenlerin, fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkları olanlar sıhhati ve afiyeti, çocuksuz aileler, evlerinde huzur ve mutluluk isteyenler, mutlu bir yuva kurmak isteyen, evde kalmış kızlar vs. gibi ziyaretçilerin yoğun olarak ziyaret edilen mekânıdır. Şerif- Ali Baba kendisinin ziyaretine gelen hiç kimseyi eli boş geri döndürmez. Ziyaretçiler dileklerini, arzu ve isteklerini, bir aracı olmadan direk ve bizzat Şerif- Ali Baba'dan istemektedirler. Şerif- Ali Baba halk arasında yaşanan her şeyi görür ve bilir. Herhangi bir rahatsızlığı olan birine Şerif- Ali Baba'dan geriye kalan asanın okunduğu suyunun içmesi ise ağrıyı hafifleteceğine ve ya tamamen iyileştireceğine inanılmaktadır. Rivayete göre Yalacug'dan Hac vazifesini yerine getirmek için üç kişi yola çıkmıştır, ancak uzun zaman geçmesine rağmen dönen olmamıştır. Bir gün sabah Şerif-Ali Baba köy meydanında toplanan erkeklere, Mekke'ye giden üç kişiden birini öldüğünü ve onun ruhuna Fatiha okunmasını ister, ancak kimse ona itibar etmez ve hatta alay ederler, olay üzerinden çok zaman geçmez Mekke'den dönen hacılar Ahtı'ya kendilerine iki at göndermeleri için haber ulaştırırlar. İşte o zaman bir kişinin öldüğü anlaşılmıştır. Halk arasında Şerif-Ali Baba hakkında birçok menkıbe ve kerametinden bahsedilmektedir. Şerif-Ali Baba kilitli ortamlardan dışarıdan yardım almadan çıkabildiği, üstelik kapılarında kapalı ya da kilitli kaldığı aktarılmaktadır. Genellikle de abdest alırken göründüğü ifade edilmektedir.

Çarlık Rusya'nın resmi görevlileri tarafından kanıtlanmamış bir suçtan üç yıl hapis cezasına mahkûm edilen Şerif-Ali Baba at arabasına bindirilir, ancak atları ne kadar kamçılansa da fayda etmez abadan inen Şerif-Ali Baba hayvanların kulağına bir şeyler fısıldadıktan sonra atlar hareket etmiştir. Denize kıyısı olan bilinmeyen bir memlekette hapis yatan Şerif-Ali Baba alınan bütün tedbirlere rağmen her gün sabah saatlerinde hücresi kapalı olduğu halde gardiyanlar denizin kıyısından tutup getiriyorlardı. En sonunda bu sıra dışı mahkûmu Çar' a şikâyet ederler bu olay karşısında şaşkınlığını gizleyemez ve Çar ise mahkûmu derhal salıvermelerini emreder. Şerif –Ali Baba'nın vefatından sonra mezarı bu bölgenin en büyük ziyareti olan Şal-buz-Dağ ve onun eteklerinde yer alan Pir Süleyman mezarı ile aynı kutsiyete sahip olduğunu kabul edilmiştir.

Hakkında bilgi vermeye çalıştığımız zatın, insanlara şifa dağıtma, iyileştirme veya gaipten haber alma, kilitli, kapalı mekânlardan ikinci, üçüncü şahıslara temasa geçmeden kurtulma vs. gibi

durumları, çevresindeki insanların anormal olarak algıladıkları bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna benzer bir başka örnek olarak Mührek köyünde yaşamış Deli Sutayı gösterebiliriz. Halk arasında Deli Sutay asasını vurduğu yerden su çıkardığı içinona "sucu" adını verirler ve onun hayatı, su kaynakları, yerin altındaki sular ile doğrudan bağlantılı olduğu inancı hâkimdir. Ancak elindeki asasını sadece su çıkarmak için kullanmamıştır, rivayete göre bazen de Deli Sutay asasını iki bacak arasına alarak ata biner gibi bindiğini ve onunla mesafeler kat ettiği de aktarılır. Bir zamanlar Lak Hanı Mührek halkı ile kendi topraklarının sınırlarını çizdiği sırada, Deli Sutay asasının üzerine bindiği vaziyette olay yerine gelir ve asasını yere vurduğu an yerden su fışkırmıştır Deli Sutay, Hana hitaben: "Bundan böyle sınır burasıdır" diyerek uzun süren münakaşaları bitirmiş oldu. Deli Sutay'in öldüğünü kimse görmemiştir, ancak onun türbesi o gün o sınırı çizdiği yerde bulunmaktadır. Orta büyüklükte olan bir odanın içeresinde geyik boynuzları ve bir kaç asası günümüze kadar ulaşmıştır. Ziyaretçiler kurak mevsimlerde köy imamının önderliğinde asalardan bir tanesini dereye götürür ve dualar ve dilekler eşiğinde ıslatılır ve aynı şekilde geri götürülür. Deli Sutay hayatında su ile içli dışlı iken asası ile suyun toprağın yüzeyine çıkmasını sağlarken, öldükten sonra onun asasını gökyüzünden yağmurun inmesine bir araç olarak kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi Sutayın ölümünden sonra da asanın işlevselliğinde değişiklik olmamıştır. Bu zat semavi âlemi ile alt (yeraltı) âlemi arasında bir aracı olarak üçüncü bir âlem olan, dünya âleminin temsilcisi konumundadır. Sutayın ziyaret mahallinde yer alan geyiğin boynuzları ermiş (atalar kültüne konu olan) kişilerin geyik donuna girmesi pek çok kültlerde görünür. Burada da yabani hayvanlarla olan sıkı temasına işaret ederek, toplumun içeresinde hayvan kültünün korunduğunu görmekteyiz. Yani Deli Sutay'in arkaik bir yabani hayvan koruyucusu olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Beri taraftan bu bir Şamanî öznitelik olarak da değerlendirilebilir.[558]

Bilindiği gibi Kuzey- Doğu Asya toplumlarında Şamanların başına taktıkları boynuzlar hakiki geyik boynuzlarıdır.[559]En azından bu kutsal hayvanlarla ilintili inanç ve uygulamaları çok katmanlı olduğunu söyleyebiliriz.

Derviş ile geyikler arasındaki mistik bağa Orta Asya da rastlanmaktadır. Ahmet Yesevi' nin halifelerinden Hâkim Ata'nın mezarı, Bakırgan şehrini sular bastığından dolayı kaybolmuştur. Menkıbeye göre Hâkim Ata, Hoca Celalettin'in rüyasına girerek mezarın bulunmasını ister. Bu rüyadan sonra Hâkim Ata, Hoca Celalettin'in mezarını aramaya çıkar, fakat bir türlü bulamaz. Hoca Celalettin sonunda ihtiyar bir kadına rastlar ve ona söz konusu mezarın yerini sorar. İhtiyar kadın ona

[558] A.O.Bulatov, a.g.e. s. 231.
[559] V.N.Basilov, *İzbranniki duhov*. Moskva 1984, s. 101-102.

"Şu yakınlarda bir süs ağacı vardır, gece etrafında geyikler toplanır, tan vaktine kadar durup ziyaret ederler; mezarın yakınından geçenler zikir sesleri duyarlar; belki burasıdır" diye cevap verir. Hoca Celalettin o gece ihtiyar kadının tarif ettiği yere varır, geyikleri görür, zikir seslerini işitir ve uykuya dalar. Rüyasında yine Hâkim Ata'yı görür ve ondan mezarının yattığı yerden yedi adım uzakta olduğunu öğrenir. Uyandığında mezarın tam yerini bulur.[560]

Agul, Lezgi, Tabasaran, Tsahur ve Rutul toplumlarında Sofu Davud ile bağlantılı veya onun ismini taşıyan ziyaret yerleri meşhurdur ve hemen hemen her yerleşim merkezinde görmek mümkündür. Sofu Davut Pirlerin en meşhuru Magu-Dere geçitte yer almaktadır. Burası Tabasaranlar, Agullar ve Lezgiler tarafından yoğun olarak rağbet edilen ziyaret yeridir. Bunun haricinde Lezgi köyü olan Arhit ve Agulların önemli yerleşim merkezi olan Tpig köyü eski mezarlığında da Sofu Davut'a ziyaret bulunmaktadır.

Sofu Davut'un kerametlerinin on dört yaşında iken ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Rivayete göre bir gün köy meydanında sohbet eden köyün erkekleri komşu evden gelen bağrışmalarına koşup baktıklarında Sofu Davut omzunu tutmuş yüz üstü yattığını görürler. Ne olduğunu sorulduğunda Sofu Davut, "Magu-Dere'den sırtında hamile kadın taşıyan atın ayağı kayarken omzumla destekleyerek onun düşmesini engelledim" diye karşılık vermiştir. Ancak omzunu açıp gösterene kadar kimseyi inandıramamıştır. Omzunda nal izini gören kalabalık onun kâhin ve ya sihirbaz olduğunu düşündülerse de çok zaman geçmeden dereyi geçip köye ulaşan süvariler Sofu Davut'un anlattığıyla ve at nalını bire bir uyuşunca çocuğu evliya olarak kabul ettiler. Sofu Davut'un ölümünden sonra Magu-Dere de atın ayağı kaydığı mevkide ona ait ilk ziyaret yeri burada inşa edilmiştir. Sofu Davut'a ulaşılması ve geçilmesi zor dik dağ yamaçlarda at sırtına binip yamaçları aşma gibi kerametleri atfedilmektedir. Bunun dışında Magu-Dere ye gelen ziyaretçiler fakir ve kimsesizlere ve yolculara yiyecek bırakmaktadır. Maddi olanakları olan ziyaretçilerin para bıraktığı da görülmektedir. Halk arasında Sofu Davutun yetimlerin, fakirlerin ve yolda kalanların koruyucusu olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca Sofu Davut'un tasavvufta Tayy-ı mekân olarak bilinen "Mekânı aşarak bir anda değişik yerlerde görünebilme kabiliyetine sahip olduğu ifade edilmektedir.

Bulatov, Sofu Davut'un kerametlerin vecd halinde icra ettiğini ve Şamanların ayini ile paralellik arz ettiğini iddia etmektedir. Yukarda da ifade edildiği gibi Sofu Davut'a velilik makamına on dört yaşında iken ergenlik çağında ermiştir. V.G. Bogoraz, Şamanlık geleneğinde de belli mistik dereceleri

[560] A.Selçuk, *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul 2008, s.332.

de o yaşlarda ve bir anda gelişmekte olduğunu ve Sofu Davut'un Magu- Dere de ayağı kayan süvarinin kurtarılması da bir nevi Şamanlığın sessiz yankıları olduğunu da belirtmektedir.[561].

Alan araştırması yürüttüğümüz sırada yoğunlukta Güney Dağıstan bölgesinde yaşayan Tsahur toplumlunu incelerken bu toplum tarafından yoğun olarak rağbet edilen bir Dedyan Baba'dan bahsedilmektedir. Onun hakkında elde ettiğimiz bilgi yetersiz ve parça parça olduğundan net ve doyurucu bir bilgi olmamakla birlikte çalışmamıza dâhil etmeyi uygun gördük.

Geçmişte Tsahur toplumu tarafından yoğun olarak ziyaret edilen Dedyan Baba'dan bahsedilmektedir. Tsahur köyleri her yıl yaz mevsiminin ilk aylarında Dedyan Baba'nın mezarına vadide yer alan bütün köylerin sakinleri ziyaret edilir ve O'nun onuruna at yarışları düzenlenirdi. Halkın içeresinde Dedyan Baba'nın menkıbevi veya tarihi kişiliği hakkında bir bilgiye sahip birilerini bulamadık, ancak Dedyan Baba bilinmeyen bir sebeple buraları terk etmiş, bazılarına göre de bir anda kaybolduğunu ifade ediyorlar. Ancak Dedyan Baba'yı aramaya çıkanlar dağın tepesinde onun hiç yanından ayırmadığı asasını bulurlar. Rivayete göre asayı bulan kişi asayı eline alınca sağanak yağış başladığını ancak asayı yere bıraktığında yağmurun kesildiğini aktarıyorlar.[562] Bulatov, Dedyan Baba'nın Tsahur toplumunun tabiat tanrısı olduğu ihtimalinin yüksek olduğu ifade etmekte ve O'nun onuruna düzenledikleri merasimleri de O'nu teskin etmek, gönlünü almak için yapıldığını eklemektedir.[563]

Lak toplumu arsında yaşamış olan Pir Necmettin'in asası yukarıdaki konuya örnek teşkil edecek niteliktedir. Halk arasında Pir Necmettin'in elinde vurarak suyunun yer üstüne çıkmasını sağlayan asasından bahsedilir. XX. yy. başında Kumuh halkı tarafından söz konusu asa yağmur (çağırma)yağdırma ritüelinde kullanıldığı bilinmektedir. Kaynak kişilerin ifadesine göre uzun süren kuraklık dönemlerinde yöre halkı asayı yanlarına alıp Kumuh köyüne yakın Ula-ar çayırlık alanına gidilir. Merasimde bulunanlardan birisi asayı dualar eşliğinde yere sapladıktan sonra testi ile suladıktan kısa bir zaman sonra, öyle bir sağanak yağmur yağmış ki, orada bulunanlar yamaçtan zor inebildikleri aktarılıyor. D.N. Anuçin 1882 yılında Dağıstan bölgesine yapmış olduğu seyahatte Kumuh köyünde büyük bir camide Pir Necmettin'e ait olduğu iddia edilen asasının yöre halkı tarafından muhafaza edildiğini, yağmuru yağdırmada, zor geçen doğumlarda asayı ıslatarak suyunu da doğum yapan kadına içirildiğinde doğumunu hafiflettiği ifade etmektedir.[564] Kumuh''a daha sonra

[561] V.G. Bogoraz, "K psihologii Şamanstva u narodov Severo –Vostoçnoy Azii". *Etnografiçeskoe Obozreniye,* 1910 No: 1 Çast 2 s.11-13.
[562] Gadjiyev Taryel 1947 Tsahur köyü doğumlu. Emakli.
[563] A.O.Bulatov, a.g. e. 238.
[564] D.N. Anuçin, *Otçet o poezdke v Dagestan letom 1882g*. Tipografiya S.Suvorina Sankt-Peterburg 1884. S. 439

seyahat eden bir başka Rus araştırmacı M. Kozlovskiy de aynı asasından bahsederken, asanın üst kısmında yılan figürü aldığını aktarmaktadır.[565]

Yukarda ifade etmeye çalıştığımız konuyu toparlayacak olursak, Dağıstan toplumlar arasında atalar kültü içerisinde uygulanan birçok ritüelin, Şaman geleneğini arasında baskın bir şekilde işlevsel özelliği olan bir dizi ritüel ile bire bir benzerlik arz etmektedir. Mesela her hangi bir rahatsızlığı olan birine müdahale sonucunda o hastalıktan iyileştirmek, kısır olanların çocuk sahibi olmasını sağlamak, tabiat olayları özellikle hava şartları ayarlama, gaipten haber alma ya da verme gibi inanç ve uygulamalarıdır. Ortak uygulamalar arasında efsanelerde en çok karşımıza çıkan ise basit gibi görünen asa veya değnek şeklindeki araçlardır. Saha araştırmaları veli kişileriyle özdeştirdikleri bir bakıma basit gibi görünen asaları yer altından su çıkartmak için kullanıldığı gibi, derin sulardan, derelerden hem kendilerinin ve bazen de güttükleri hayvanların karşıdan karşıya geçişlerini sağlamak için köprü vazifesini de görmektedir.[566]

Veli zatların yanlarından hiç ayırmadıkları asa çoğu zaman ya doğrudan ya su ile bir bağlantısı vardır ya da dolaylı olarak bu amaçlar için kullanılmıştır, dolaysıyla mutlak bir ilişki içeresinde bulunuştur. Bazen de toprağın ve insanların doğurganlığı için bir araç olarak ta kullanılmıştır. Araştırtmamızın ikinci bölümünde Mişleş köyünde yer alan Sultan-Şeyh Amir Baba'nın da Mührek köyünden Deli Sutay, Novolak köyünden Şeyh Hacı İbrahim vd. gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür

Ziyaret fenomeni etrafında oluşan kültleri incelerken atalar kültünde Şamanlık izlerine rastlanılmaktadır. Bize kadar ulaşan çok eski Şamanî uygulamalarında evliya kültü içeresinde yer alan ritüellerde, su verimlilik kültü içeresinde değerlendirilmektedir, asa da verimliliğini elde etmek için bir araçtan ibarettir. Dağıstan şamanlığını karakterize ederken, Sibirya ve Orta Asya bölgelerinde yaşayan halklar tarafından uygulanan Şamanlık öğretisi arasında hiçbir unsurun değişmediğini görüyoruz. Evliyalara atıf edilen kerametlerinde yine klasik Şamanlığa ait ritüel ve uygulamalarının da bir bütün içeresinde değerlendirilmektedir.

4.3. Ağaç ve Orman Kültü

Dünya üzerindeki pek çok uygarlık, inanç ve mitolojide ağaç kültünün bulunduğu bilinmektedir. Şamanizm'de, İslamiyet'te, Hıristiyanlıkta, Yahudilikte Türk-İran-Germen-İskandinav Çin mitolojilerinde, Mayalarda, Kızıl derili geleneklerinde kutsal anlamlar yüklenen ağaç sembolünün; ruhsal tesirin yeryüzüne inişi, kozmostaki yaşam, yükselme ve tekâmülün dikey hareketliliği, ölüm

[565] M-M. Kozlovskiy, *Zakon i obıçay na Kavkaze*, Tipografiya A. İ Mamontova 1890, s. 148.
[566] V.N. Basilov, *Kült svyatıh v İslame*. Moskva 1970, s. 33.

ve yeniden doğum ile hiç bitmeyen bir hayat, üretici ve yenileyici süreçler, güç ve irtibat gibi açılımları vardır. Ağaç çeşitleri içerisinde özellikle İslamiyet'te zeytin ağacı, Şamanizm'de kayın ağacı, Kelt uygarlığında meşe ağacı, İskandinav mitolojisinde dişbudak ağacı, Hint kültüründe incir ağacı özel bir tür olarak kabul edilip kutsal sayılmıştır.[567]

Geleneksel Türk dininde yer alan *Yer-su* inancı içerisinde ağaç kültünün de önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Ağaç kültü bütün Türk topluluklarında varlığını devam ettirmiş, hatta ağaç bazı Türk topluluklarının türeyiş mitolojilerine konu olmuştur. Diğer taraftan kutsal kabul edilen ağaçlarda kutsalın tezahürü söz konusudur. Çünkü bir ağaç, maddî yapısından daha çok ifade ettiği Ağaçlara bez bağlayan kişi hastalıklı olup iyileşmek istiyorsa, elbisesinden bir parçayı ağaca bağlanması gerekmektedir. Bu uygulama, bir tür tedavi ritüelidir. Ağaçlara kutsiyet atfedildiği gibi tarih boyunca Türk toplumlarında suyun ruhu bulunan, kutsal bir varlık olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bir ağaç maddi yapısından ziyade, ifade ettiği güçten ya da daha üstün hakikati taşımasından ötürü kutsal kabul edilmektedir.[568]

Evrenin merkezinde durduğuna ve yer ile göğü birleştirdiğine inanılan "dünya ağacı", bütün bu temsil değerleri için tipik bir örnektir. Merkez simgeciliğinin en yaygın çeşidi olan dünya ağacının kökleri yeraltına inerken, dalları da dünya dağının zirvesine yükselir. Böylece dünyanın üç kozmik katını (gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı) bir eksen gibi birbirine bağlar. Burada dikkati çeken ilginç bir yön daha vardır: Üç sayısı, kök-gövde-dal olmak üzere ağacın üç temel bölümünü de sembolize eder. Bu bağlamda, Türk mitolojisindeki "hayat/gök ağacı" kavramı da dikkat çekicidir. Yaradılışın başlıca motiflerinden ve evrenin başlangıç sembollerinden biri olup, Tanrı'ya ve gökteki cennete kavuşmanın yoludur. Dalları bu yüzden oldukça yücedir ve göğe doğru yükselir. Kökleri ise, cehennem olarak kabul edilen yerin dibine dek inmektedir. Tanrı'nın ilahi özelliklerinin maddi yeryüzündeki sembolü olarak bir nevi tanrısallık niteliği gösterir. Hayatın başlangıcını, tek ve benzersiz olmayı, koruyuculuğu, ölümsüzlüğü temsil eder. 'Atalar ruhu' ile iç içedir. Gök Tanrıyı işaret ettiği için kutsaldır ve yalnızdır. Yeryüzünde de hakan/hükümdar ile özdeşleştirilir. İnanışa göre ilk insan, dokuz dallı bir ağacın altında yaratılmıştır. Öbür dünyada, her yaprağı bu yeryüzündeki bir insana ait olan bir ağaç vardır ve yaprağı sararıp yere düşen insan ölür. Kutsal ağaçla ilgili her vasıf, aynı zamanda Tanrı'nın sıfatlarıdır. İlk dönemdeki Şamanist etkiler, kültürel kodlarını İslam inancında da mübarek kabul edilerek sürdürmüştür[569]

---

[567] B. Ögel, Türk Mitolojisi C.II. Milli Eğitim Basım Evi 1971, s. 308-313.
[568] A. Selçuk "Dede Mezarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Tezahürleri". Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi No: 56. 2010, s.70.
[569] Ö. Öztekin, Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar. Millî Folklor, Yıl 25, Sayı 98. 2013, s. 61-62.

Genel olarak ağaç, insanların birbirleriyle ve doğanın da insanlarla bağını sembolize eder. Mitolojik unsurların hepsinde olduğu gibi, ağaç sembolü de aslında bir yapı-model olarak belli formüller sunar ve o formüllerle sonsuzluğa uzanır. Adı ister "dünya ağacı", ister "hayat ağacı" olsun; aslında olgusal anlamda bir *"yaşam ağacı"* dır o. Yaşam ağacı, ezoterik olarak *Yer, Yeraltı ve Gök'* ten oluşan üç mekânı birbirine bağlayan ve aralarında irtibatı sağlayan ekseni temsil eder. Yaşam ağacındaki ikincil semboller, dallarındaki kuşlar ve ölümsüzlük kaynağı olan meyveleridir. Ağaç miti, ruhsal bir yaşam modeli olarak düşünüldüğünde; kökleriyle yerin/dünyanın/maddenin bilgisini alarak bunları yukarıya/gökyüzüne yükselten, dallarıyla topladığı ruhsal etkileri de gövdesinde birleştiren canlı bir mekanizma gibidir. O halde, taşıdığı bunca bilgi ile ağaç belirtkesinin -simgesel bir gösterge olarak- göndermeleriyle uzlaşım ilişkisi içinde olduğu düşünülebilir. Belli işlevlere sahip görsel bir göstergeler dizgesidir ve aktardığı bildirileri kendine has içsel bir işleyişle sunar. Bu bildiriler, bazen ilk anda fark edilemeyecek kadar derinlere gömüldüğü için özel bir dikkat gerektirir.[570]

Ancak, Türkler onu, ruhların özelliklerine bağlı olarak iki gruba ayırmaktadır: İyi ruhların yaşadığı aydınlık-ışıklı ormanlar: Ata ruhları veya kutlu hayvanların ruhlarının dolaştığı ormanlar olarak bilinirler. Bu tür yerler dikkatli olmayı gerektirmektedir. Ruhları kızdırmamak ve hayır dualarını almak için sessiz, saygılı olunmalıdır. Adak ve saçı saçmak gerekmektedir. Kötü ruhların yaşadığı karanlık ormanlar: Kötü ruhların yaşadığı yerler *"lanetli yerler"* diye de adlandırılmaktadır. Lanet kelimesi "Allah'ın rahmetinden yoksun" anlamına geldiği için halk arasında söylenmesi en fazla yasaklanan kelimedir. Kelimenin kullanımı eskiden tabu iken, bugün çeviri Türkçesinde, yazılı ve görsel basında çok kullanıldığı için kanıksanır olmuştur. Bu vasıflandırmalar, Kuzey Türklerinde daha iyi yaşamakla birlikte, Türkistan'a (Orta Asya) ve Batı Türklüğüne gelince silikleşmektedir. Bütün Türk dünyası kültüründe ve mitolojisinde kutsal ağacın yaygınlığına ve canlılığına karşın, ormanların fazla bir önemi yoktur. O ancak, masallarda cinlerin, perilerin, devlerin yaşadığı ya da kutlu kahramanların onlardan kurtulmak için sihirli bir obje (tarak, vs.) ile meydana getirdikleri bir mekân tasvirinde yer almaktadır[571]

İnsanlık tarihini hemen hemen her döneminde ağaç ve orman kültü dünyanın değişik coğrafyalarda farklı bir biçimde uygulansa da ifade ettiği mana itibariyle hep aynı olmuştur. Geleneksel Türk kültürü ya da Türk din tarihi de diyebiliriz içeresinde ele alınan Yer-Su inanışları Dağıstan coğrafyasında yerleşik olarak yaşayan topluluklar arasında, özünden hiçbir şeyi kaybetmeden uygulanmaya devam etmektedir.

---

[570] Ö. Öztekin Ö. Öztekin, Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar. Millî Folklor, Yıl 25, Sayı 98. 2013, s. 61-62.

[571] P. Ergün, Türk Kültüründe Ruhlar Ve Orman Kültü. Millî Folklor, 22, Sayı; 7. 2010, s.114-115.

Ağaç kültü, araştırma alanımız olan Dağıstan Cumhuriyetinin özellikle güney bölgesinde yaşayan Agul, Azeri, Lezgi, Tabasaran, Tsahur ve Rutul toplulukların yaşadıkları bölgelerinde daha yoğun olduğunu görülmektedir. Kült konusu olan ve çevresinde türbe, mezar, ya da pir olmayan tek başına ayrı duran ağaçların olduğu gibi, zikrettiğimiz ziyaret yerlerinin etrafında yer alan ağaçları da dâhil etmek mümkündür. Araştırma alanımızda karşılaştığımız ağaçların cinsi genelde Akağaç, meşe, çam, dut, incir, çınar gibi meyve veren ağaçları olduğu gibi meyve vermeyen türden ağaçlardır. Bu ağaçlar dua, dilek, herhangi bir hastalık, vb. maksatlarla ziyaret edilmektedir. İnsanların ziyaretleri esnasında bez parçası (çaput) bağlama, ağaca yazı yazıp asma, ağacın dibinden toprak yeme veya vücuduna sürme, şeklindeki uygulamaları gözlemlenmiştir. Araştırma alanımızda kutsal olarak görülen ağaçların cinsi ve ziyaret amaçları ve ziyaret sırasında yapılan uygulamalar, bölgede yaşayan topluluklar arasında görülen ağaç kültü ile ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Geleneksel Türk inanışları içinde ağaç kültüyle ilgili yaygın bir uygulama ise *ağaçlara çaput* ve *bez bağlama* inanışıdır. Saçı ve Yalama adı altında değerlendirdiğimiz, bir tür kansız kurban olarak da adlandırabileceğimiz bu inançta, insanlar çeşitli dilek ve isteklerinin yerine gelmesi amacı ile söz konusu bez ve çaputları kendi kutsal bildikleri ağaçlara bağlamaktadırlar. Burada ağaçlara bağlanılan bezler onu bağlayan kişinin vücudunun bir parçasını sembolize etmektedir. Yoksa onlar basit bir bez parçası değildir.[572]

Ağaç teması, bütün ilkel dinlerde vardır. Ağaçlar, belirli bir bölgede köklenip yerleşmeleri ve göçememelerinden dolayı, yerleşikliği ve kök salmayı da sembolize eder. Tek tanrılı dinlerin insanın yaradılışını anlatan bölümlerindeki ortak nokta, ağaçtır. Ölümsüzlüğü bulamayan insanlar, ölümden sonraki hayat kavramı ile umutlarını sürdürürler.[573]

Halk inanışları içeresinde tabiatı çevreleyen olağanüstü güçlerin yüksek, yaşlı ve özellikle de tek başına duran ağaçlarla özdeşleştirilir. Geleneksel inançlar içerisinde bu cins ağaçları, hastalıklardan kurtulma, çocuk sahibi olma veya birbirileri ile husumeti olan kişilerin bu ağaçlar vasıtasıyla bir hastalık, hatta ölüme mahkûm etmeye kadar götürülür. Dağlı topluluklar arasında İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte ağaç külü kademeli olarak o süreç içerisinde İslamlaştırılmıştır.

Eski döneme ait olan ağaç süsleme geleneği, zaman içerisinde doğal olarak arzu ve dilek ağacı olarak anlamlandırılmıştır. Ağaçlara bağlanan bez parçaları ziyaretçilerin dilek ve arzuların sembolik bir ifadesidir. İslami kisvesine bürünmüş ağaç kültünü uygulayan toplumlar arasında, kutsiyet

[572] H. Güngör, a.g.m. s.1-2.
[573] S. Yurteri, F. N.Ölmez, "Türk Dokumalarında Ağaç Motifi". Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta 2009.

addettikleri ağla birlikte, o ağacın yetiştiği toprağın da kutsal olduğu kabul edilmektedir. Evrenselleştirici (ünversizm, üniversalizm)gücüne rağmen, İslam inancı toplum arasında hayati rol oynayan animistik kültleri, koruyucu ruh inancını, tabiat(doğa) mistisizmi ortadan kaldıramamıştır. İslami tinselliği ile paganist uygulamalarındaki doğanın gücüne olan ibadet ve uygulamaları neticesinde Dağlık toplumlarında halk dindarlığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Toplum içersindeki düzenin en belirgin tabakası ve animistik uygulamalarında bir değişiklik olamamaktadır. Araştırmacı V. Orlova dağ, kaya, taş, mağara, mevki ağaç, koru gibi kutsal saydıkları mekânlara karşı olan saygısı ve hürmeti sıradan toplulukların kendi dini hayatında arzu ve isteklerine cevap verecek bir makam arayışı içeresine girmiştir. Halkların dini hayatlarında eksik olan maneviyatı mitolojide ve halk inanışlarında buldukları ifade etmektedir.[574]

Türkler ile beraber diğer topluluklar arasında görülen kutsal ağaç ve ağaç kültü ile ilgili tespit edilen inanışlar benzerlikler göstermekte ve bu inanışların görüldüğü her yerde aynı zamanda ağaç evliya ilişkisine de rastlanılmaktadır. En eski devirlerden itibaren, hemen her Türk boyunun inanç sistemi içinde bazen aynı bazen de farklı ağaçların kutsal kabul edildiği görülmektedir. Başlangıçta, Tanrının ve hükümdarın sıfatı olan bu kutsal ağaç inancı, zamanla hükümdarlığı, ataları temsil etmiş ve en nihayet sülalenin ve boyun temsilcisi olmuştur. Böylece bu ağaç, kutsal ağaç, ölümsüzlük ağacı ya da hayat ağacı olarak da nitelendirilmiştir[575]

Dini tasavvurlarında kutsallık, ruhani varlıklar olan; tanrılar, ruhlar, melekler, kutsiyet isnat edilen dağ, mağara, kaynak sular, ağaçlar, mezarlılar vs. gibi objeler, olağanüstü mistik güçleri olan varlıklardır. Dinsel mistik tasavvurlarında kutsallık vasfı taşıyan şahıs ya da obje mutlak surette olağanüstü ve tanrısal güçlere sahiptir. Kutsal varlık veya kutsal objenin etrafı gizem çevrelenmiştir.[576]

Dağlık arazilerde, mezarların çevresinde ya da ağaçların sık olduğu yerleri Dağıstan topluluklar arsında kutsal kabul edilen ağaçların yanında kutsal kabul edilen korular da görülmektedir. Bu gibi yerler girmek oradan bir şeyler koparmak, zarar vermek uğursuzluk sayılmaktadır. Ağaç kültü Dağıstan'da yerleşik olarak yaşayan bütün topluluklar tarafından kabul edilir ve uygulanmaktadır, ancak kutsal koru özellikle Kumuk, Azeri, Lezgi, Tabasaran,Agul, Rutul ve Tsahur topluluklar arsında daha yoğun olduğu görülmektedir. Tsahurlar arasında Attal, Cenıh, Korş, Mişleş, Tsahur ve

[574] V.V. Orlov, *Poklonenie silam prirodı v magribinskom narodnom İslame (XVII-XIX vv.)Çelovek i Priroda v duhovnoy kulture Vostoka*. Moskva İV RAN, Kraft, 2004, s. 221-242.
[575] R.Işık FÜİFD. 9.2 2004, s.89-106.
[576] Y.G. Petraş, *İdeya svyatosti i kult svyatıh Publitsistika* 14.09. 2001. Sayfa Verilmemiş.

Muslah gibi köylerinin her birini kendilerine özel belli amaçlar için ziyaret edilen yerel özelliği olan korular bulunmaktadır.

Koruda metfun olan zatın rüyaya girip rahatsız edilmesi ya kendine ya da aileden ve ya çevreden birine zarar vereceğine inanılmaktadır. Korunu çevresinden kesinlikle herhangi bir şey alınmamalıdır, bilinçsiz olarak alınan her ne ise muhakkak geri konulmalıdır. Aksi halde orada yatan zat ya da ruh bundan rahatsız olur.

Ormanlarda ve korularda ruhların yaşadığına dair inanç bütün Türk dünyasının ortak motifidir. İster iyi olsun ister kötü, ruhların bulunması muhtemel yerlerde çok dikkatli olunması, hiçbir taşkınlığa meydan verilmemesi, saygılı olunması öğütlenmektedir. Şifa niyetiyle de olsa herhangi bir şey (ağaç dalı, meyve, av, vs.) alınırken izin istenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ruhların memnuniyeti için de dua edilmesi ve adak kurbanları kesilmesi gerektiğine inanılmaktadır.[577]

Ahvah topluluğu arasında, ormanlık alanlarında ayı, kurt, ceylan, yaban domuzu gibi vahşi hayvanların kılığında "ormanların sahipleri" olarak bilinen ve *Tatahe* dedikleri tanrıların varlığına inanırlardı. Ormanlık alanına girmeden dua edilir, aksi takdirde "orman sahipleri" ölesiye korkutabilirler veya akli dengesini yitirilmesine neden olabilir, evden uzaklaştırıp ormanın içlerine doğru sürükleyebilirler. "Sahiplerini" rahatsız etmemek için ormanda yüksek sesle konuşulmaz, münakaşada bulunulmaz.[578]

Dağıstan'da kutsal ağaç ve korular hakkında 1913 yılında N. Kuznetsov yapmış olduğu çalışmada; Dağlı topluluklar arsında ziyaret ağacından veya korudan her hangi bir şey (yaş veya kurumuş dal, çiçek, meyve) alan kimse acı çekerek öleceğine inandıklarını ifade etmektedir. Kutsal saydıkları ağaç ve korulara kesinlikle dokunulmaz, kurumuş bir dalın kesildiğinde kâfir olarak öleceğine, bir ağacı kesildiğinde ise toplu olarak bir sülalenin yok olunacağına, bir korunu kökünden yok edildiğinde ise o kabilenin veya köyün topyekûn helak olunacağına inanılmaktaydı. Kuznetsov devamında, Dağıstan topluluklar arasında Osmanlı'dan gönderilen imam ve hocaların her fırsatta toplumun ağaç ve korulara göstermiş olduğu yoğun ilgiyi azaltmak için sarf edilen üstün gayretler, halkın bu kutsal yereler ziyaret etmelerinin önünü kesememiştir. Halk yine her zaman olduğu gibi, özellikle bayram namazlarından sonra camide çıktıktan sonra kutsal mekânlara ziyaret etmekteydi.[579]

Dağıstan topluluklar arasında kutsal sayılan ağaçlar her toplumun yaşadığı bölgesinde yetişen ağaçlara göre farklılık arz etmektedir. Dağıstan topluluklar arasında kesilmesi ve zarar verilmesi

[577] S. Yurterı, F. N.Ölmez, a.g.m. s.120
[578] S. A. Luguyev, *Ahvahtsı. XIX- naçalo XX vv": İstoriko-etnografiçeskoe issledovaniye*, Mohaçkale 2008, s. 318.
[579]N.İ. Kuznetsov, *Vdebryah Dagestana*, Moskva 1913, s. 53-60.

yasak olan ağaçların yanında, fiziksel rahatsızlığı olan hastaların şifa diledikleri ağaçlarda yer almaktadır. Tsahurlar, Rutullar ve bir kısım Lezgiler arasında nazara karşı, horoz sesinin duyulmadığı, özellikle yeni doğan çocukların elbiselerine Dağdağan dedikleri ağaçtan bir parçasını delerek dikilmektedir. Bu uygulama Dağıstan bölgesinde bir başka topluluk arasında görülmemektedir. Ayrıca yine güney Dağıstan bölgesinde Anduz kökü dedikleri bitkinin dumanın her türlü hastalığa iyi geldiği ifade edilmektedir.[580]

Dağıstan toplulukların yaşadıkları evlerinin iç dekorasyonun merkezi yerinde yarım sütün şeklindeki ağaç gövdeleri (pilaster) yer almaktaydı. Evin merkezi yerine konulan yarım sütün yapısal işlevselliğin yanında bir de kült özelliği taşımaktaydı. Goldşteyn dağlı toplulukların yaşadıkları evleri tarif ederken evin orta bölümünde yer alan yarım sütünün bir evin veya bir sülalenin kutsal sembolü olduğunu ifade etmektedir. Avar toplumu arasında orta direk "sülalenin direği". Lezgier'de "sülalenin anası" olarak görülmekteydi. Evlerinin orta direkleri eski evden yeni eve geçerken taşınırken beraberinde götürülürdü ve nesilden nesile miras olarak aktarılmaktaydı. [581]

M.İ. Artamonov, Kafkas topluluklar arsında ağaç külü çok yaygın olduğunu ifade etmektedir. Kutsal saydıkları ağaçlara ve tanrılara at kurban edilirdi, kurbanın kanı ağacın gövdesinin etrafına dökülür derisini ağacın dallarına asılırdı.[582] Günümüzde Dağıstan'da Tsahur, Rutul, Agul, Terekeme, Tabasaran ve Lezgi topluluklar arasında benzer uygulamalar görülmektedir. Kurban bayramında kesilen hayvanın kanı meyve ağacın gövdesine veya çevresine dökülür.

Dağıstan topluluklar arasında koruların önemi oldukça büyüktür. Her koruda bir veya birkaç tanrını var olduğuna inanılırdı. Bu ilahlara küçük ve büyük baş gibi kanlı kurbanlar sunulduğu gibi, asırlık ağaçlara kılıç, zırh, miğfer gibi kansız kurbanlar da sunulurdu. Günümüzde bütün bunlar yerini renkli bez ve çaputlar almıştır. Ağaç ve korulara sunulan kurbanlar bahar aylarında ekilen ekinlerin bereketli olması, düşmana karşı galibiyetlerin, hastaların şifa bulmaları için ziyaretçiler dualar eşliğinde arzu ve dileklerde bulunurlar. Ziyaret mekânlara sunulan kurbanlardan en ufak bir şeyin alındığı takdirde hayatının acıklı bir ölüm sonlanacağı Dağıstan topluluklar arsında yaygın bir inançtır. Dağıstan halkın bir kısmı şeyhin mezarın çevresinde yer alan ağaçlara dilekte bulunan ziyaretçi çivinin altında kendisine ait elbise koyar ve çivisini çakar seri bir şekilde elbisesini çeker çakılmış çiviye takılmış

[580] Ş. Aliyeva, 1952 Kalyal köyü doğumlu, Emekli
[581] A.F. Goldşteyn, "Svoeobraznıe tipı planirovok Dagestanskogo jilişa". *Arhitekturnoe nasledstvo* No:23 Moskva 1975, s.12-17.
[582] M. İ. Artamonov, *İstroiya Hazar,* İzdatelstvo gosudarstvennogo Ermitaja S-Peterburg 1962, s. 200-206

elbiseden bir parça kalırsa yakında müjdeli haber alacağına ifade etmektedir. Dileği gerçekleşen ziyaretçiler tarafından ağacın altında kurban keser ve kanını gövdesine veya etrafına dökmekteler.[583]

Bugün Anadolu'da, dağların tepelerinde mezar kalıntısının bulunduğu sık ağaçlı yerler de koru diye adlandırılmaktadır. Oraya girmek, zarar vermek, oradan herhangi bir şey almak iyi sayılmamaktadır. Koruda yatan zatın rüyada gelip rahatsız edeceğine, evine, ailesine ya da kendisine zarar vereceğine inanılmaktadır. Oradan herhangi bir şey almak doğru değildir; alındıysa da (dal odun, taş, çiçek, vs.) hemen geri bırakılması öğütlenmektedir. Ormanlarda ve korularda ruhların yaşadığına dair inanç bütün Türk dünyasının ortak motifidir. İster iyi olsun ister kötü, ruhların bulunması muhtemel yerlerde çok dikkatli olunması, hiçbir taşkınlığa meydan verilmemesi, saygılı olunması öğütlenmektedir. Şifa niyetiyle de olsa herhangi bir şey (ağaç dalı, meyve, av, vs.) alınırken izin istenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ruhların memnuniyeti için de dua edilmesi ve adak kurbanları kesilmesi gerektiğine inanılmaktadır.[584]

4.4. Su Kültü

Su kültü dünyanın birçok toplum arasında çağlardan beri uygulana gelen bir halk inancıdır. Su, hayat kaynağı olarak hem göçebe halklar arasında, hem çiftçi için, hem dağda yaşayan, hem stepte yaşayanlar için kutsallık ifade etmektedir. Her kültün uygulamada toplumlara ve iklimsel özelliklere göre farklılık göstermektedir.

A.Şepetine göre; su bilgi taşımak için mükemmel bir iletkendir. Su birçok şeyi hatırlar ve çağları aşarak bilgi aktarma özelliğine sahiptir. Suyun bu özelliği hem *üfürükçüler* hem de *büyücüler* tarafından sıkça başvurdukları bilinmektedir. Bu bazen dua, bazen de beddua için suya konuşarak uygulanabilen bir ritüeldir.[585]

Su kaynakları kutsal olarak kabul etmenin temelinde, kuraklık dönemlerinde yağmurun yağması için ilk su kaynaklarına başvurulurdu. Halk inanışlarında gök ile su kaynağı arasında sıkı bir bağın olduğuna inancı vardır. Dağıstan'da yaşayan Hıristiyan toplumu arasında gökteki "kaynağın" açılabilmesi için bir yerleşim merkezinde yer alan kapalı bir bir kuyuyu açarlar, kuyuyu temizledikten sonra dualarla kuyudan çıkarılan su ile yıkanırlardı, ancak L. B. Gmırya'ya göre Hıristiyanlık bu bölgede etkisini yitirdikten sonra bu adetler Dağıstan halkalrı arsında şifalı olduğu inandıkları kaynak suları etrafında günümüzde kısmen de olsa uygulanmaktadır. Bazen de köyün büyüklerin

[583] Z. Sulltanov, 1952 Cenıh köyü doğumlu, İmam Hatibi.
[584] P. Ergün, a.g.e. s.120.
[585] A.Şepetin, Vı sami mojete zaryajat vodu, Konsultetivno issledovatelskiy tsentr "Enir" 2013.

önderliğinde gelen ziyaretçiler dua ederler akabinde suyun başında kurban kesilmekteydi. Asırlar boyunca yerli topluluklar tarafından kuraklık dönemlerinde uygulanmaktaydı.

Dağıstan toplulukları suyu kutsal kabul ederler ve suyu tedavi ve temizlenme ritüellerinde, verimliliği arttırmak ve ibadette kullanılmaktadır. Genel olarak Türk toplumun inanç sisteminde, akarsu, göl ve pınarlardoğaüstü güçlere sahip olduğundan, tıbbî amaçlar için de kullanılmıştır. Irmak ve göllerin ruhlarına özellikle kısırlığısularını içme veya kaynaktan avucuylaaldığı nesneyi yutmayla hamile kalınacağına inanılmıştır.[586]

Bu coğrafyada İslamiyet'in yayılamaya başladığı ilk asırlarda Avar topluluğu arasında ve bu tarz uygulamalar köyün ve ya beldenin imamın önderliğinde yapıldığı için İslami bir kisveye bürünmüş durumdaydı. Dağıstan'daki Ortodoks Hıristiyanların kutsal kabul edilen su kaynaklara kuyularına kuraklık zamanlarda buğday, arpa, tuz, demir cinsinden para kutsamış su vs. dökülürdü. Kuyun içinde kırma buğday dökülmesi yoğun ve sürecek yağmur yağması için büyüsel özelliği taşımaktaydı. Su, saf ve temiz bir eleman olduğundan hamile kadınların, hastaların ve ölüleri yıkayanların (gassalların) ziyaret ettikleri kuyudan, çeşmeden ve benzeri yapılardan temiz sayılmadıkları için suya dokunmaları ve oradan su almaları uygun değildir.[587]

Suyun temizleyici, koruyucu, vs. gücüne sahip olduğuna insan Dağıstan halkları birçok büyülü ritüellerinde suya başvurulmaktadır. Halkın kutsal ve şifalı saydıkları kaynak, çeşme, kuyu gibi yapılardan getirdikleri sularla kendiler, hayvanları bağ ve bahçeleri de sulamaktalar. Böyle bir ritüel için Dağıstan bölgesinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar suyu kutsal kabul ettikleri kaynaklardan, güneş doğmadan sabahın erken saatlerinde, daha doğrusu suyun uyandığı vakitte almayı tercih ederler. Geleneksel tıpta, şifa aracı olarak su geniş alanda kullanılmıştır. Daha çok çocuklarda görülen hastalıkların tedavisinde yine güneş ışığı görmemiş suyu kullanmayı tercih edilmiştir. Böyle durumlarda kuyu suyu tercih edilmektedir, getirilen su ile çocuk yıkanır, arta kalan suyu ağacın dibine dökmelerine dikkat edilir, ayrıca sayının kırk olması da önemlidir. Bunu dışında iki ya da üç derenin birleştiği veya üç, beş, yedi vs. kuyudan alınan su özellikle şifa bakımından daha etkili olduğu kabul edilmektedir.[588]

M. Halidova'ın ele aldığı Avar halk mitolojisinde Rikvanib köyünde yer alan ve ***dağa dönüşen*** iki kardeş efsanesi canlılığını korumaktadır. Dağıstan toplulukları arasında tarihi ve kültürel değeri olan

[586]A. Türkyilmaz, "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü Ve Günümüze Yansımaları". Bilim Ve Kültür, UKA Dergisi, Yıl: 01, Sayı: 04, 2013, s. 89.
[587] E. E. Levkieyevskaya, *Mifi Russkogo naroda*, Astrel Moskva 2010, s. 68-75.
[588] L. B. Gmırya, "Obryadı vızova dojdya v tradıtsıonnoy kulture Turkoyazıçnıh narodov prikaspiyskogo Dagestana", *Vestnik inistiuta İAE* No:3, 2010, s.105-110.

halk dindarlığının bir "Bahargan ve Modu" efsanesi nadir arkaik motiflerden sadece bir tanesidir. Günümüze kadar halk tarafından muhafaza edilen ve yoğun olarak ziyaret edilen dağı Avar toplumunun en önemli tanrı Tsob ve toprak anadan dünyaya gelen ikizlerden bahsedilmektedir. Kötü niyetli insanların iftiralardan ötürü, tanrılar iki kardeşten birini sarp kayalık olan Bahargan, diğerinin üstü yeşil bitki örüsü ile kaplı olan Modu dağına dönüştürmüştür. Her iki dağın dibine gömülü olan gözlerinden sular akmaktadır sarp kayalığından soğuk, güzel manzaralı Modu'nun zirvesinden halk arsında şifalı olduğu inandıkları su akmaktadır.[589]

Kumuklar arasında tanrıça Umay tasavvuru daha canlı iken, geçmişte halk inanç ve uygulamalarında oldukça yaygın olan Tengri tasavvuru halkın dini hayatında muhafaza edilmemiştir. Kumukların bu tasavvurları su ile irtibatlı olduğundan Umany deniz, Umay bulak (pınar). Kyahulay ve Tarki dağı yerleşim bölgelerinde yer alan Kırmızı Çubuk mevkiinde günümüze kadar ayakta kalan ve yerli halkı arasında Umay Bulak olarak bilinen pınar yer almaktadır. Umay dengiz (deniz) pınarı ortaya çıkış ile ilgi bir tarih verilmemektedir, ancak halk folklorunda ve halkın dini hayatında önemli yer teşkil etmektedir.

Altay Türk topluluklarında, Yer-su terimiyle ifade edilen tabiat kültü, büyük imparatorluklar devrinde gelişerek vatan kültü derecesine yükselmiştir. Söz konusu kült, Türklerin mukadderatını idare ediyordu. Nitekim Tonyukuk yazıtında, Göktürk vatanına saldıran düşmanlar, tanrı Umay ve yer-su ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır. Göktürk kitabelerinde ifade edilen mukaddes yer-sub, vatan kültü olan *yer-su* dur. Kimekler (Kumuklar) ise Irtış nehrini kutsal sayıp suyu tanrıları olarak tasavvur ederlerdi. Batı Göktürkleri de ateş ve havanın yanı sıra suyu takdis edip toprağa büyük önem vermişlerdir.[590]

Umay, Tengri ile birlikte askerleri himaye etmektedir. Eski Türk inanışına göre Kağanın eşi tanrıça Umay'a benzetilir, Kağan'ın kendisi ise Tengri aynı konumdadır. S. G. Klyaştornıy; mitolojide yer alan Tengri ile Uamy'ın tanrısal birleşimi insanlığın yaşadığı dünyası ile paralellik erz etmektedir.[591]

Kumukların tanrılar panteonunda, Karaçaylarda, Tatar ve diğer Türk topluluklarda olduğu gibi, bereket ve doğurganlık tanrısı Zemire, (Zemire aynı zamanda özellikleri bakımından yağmur tanrıça Sut-Kadın'a da benzemektedir), Suvanası, suyun anası veya ruhu, Gudurbay; bereket tanrısı gibi tanrılar yer almaktadır.

---

[589] M. Halidova, "Avarskaya mifologiya". *Jurnal Vozrojdenıe*, Mohaçkale 1993, s. 17.
[590] İ. Oymak, FÜİF. Dergisi 15,1 2010, s. 38
[591] S. G. Klyaştornıy; D. G. Savinov, Stepnıye imperii Evroazii, S-Peterbug 1994, s. 83.

Zemire ve Guderbay gibi tanrılar, insanlara bol yağmur ve bereketli mahsuller bahşettiği için onların iyi niyetli olduklarına inanırlar. [592]

Kumuk halk inanışlarında Zemire iri bir kadın tanrısal güce sahip olan tanrıçadır. Eski inanışa göre Zemire yağmur tanrıçası rolünü üstlenmekteydi. Kumuk topluluğu arasında kuraklık zamanlarında Zemire ritüeli evlenmemiş kızlar tarafından yapılırdı. Ritüel sırasında genç kızlar bir tahta parçası üzerine beyaz kil ve ya odun kömürü ile Zemire resmedilir. Zemireyi yücelten şarkılar eşliğinde kapı kapı dolaşarak her haneden buğday, fasulye, mısır, yağ, et gibi yiyecekleri toplanır, köy halkının katılımıyla kutsal kabul etikleri suyu ziyaret edilir toplanan yiyecekleriyle yemekler yapılır ve kadın erkek hep birlikte yenilir.

Buna benzer ritüeller Dağıstan'ın güneyinde yaşayan Rutul ve Tsahur toplulukları arasında da uygulanmaktadır, ancak burada su kaynağına ziyaret edildiği gibi Sultan Evliya Mazay Gagdı türbesi başta olmak üzere sırasıyla diğer kutsal mekânlarına ziyaret edilmektedir.

Ahvah bölgesinde Ratlub ve Kudiyab-Roso köy halkları arasında yağmur duasında çıkmadan köyün erkelerden birinin başına keçeden maske ve paçavraları giydirilir, kamış ve akağaç dallarıyla süslerler, bu ritüelde yer alan karaktere *Tsadalhi imihi "Yağmur merkebi"* adı verilir. Bazı köylerde (Tadmagitl köyü)*Yağmur merkebi* rolünde herhangi bir köy kadın da olabilirken, Tlyanub köyünde hem erkek hem kadın, Tsekob köyünde üç kadın tarafından icra edilmekteydi. Ritüel esnasında, Yağmur merkebi bir kaç defa suya daldırılır ve üzerine su serpilir. Bu, *"benzer benzeri doğurur"* ilkesine dayanan büyüsel bir işlemdir. Ritüel sırasında orada hazır bulunanlar: *"Biz yağmur merkebi ıslattığımız gibi Allah'ta toprağımızı ıslatsın"* diyerek dua ederler. Ardından ritüele katılanlar tarafından getirilen börek ve pasta cinsinden yiyecekler ve kurban etleri dağıtılarak merasim sona erdirilir. S. A. Luguyev, ritüelde Yağmur merkebi kılığına giren karakterin yağmur, tanrısının kişiselleştirilmiş biçimi olduğu ifade etmektedir.[593]

Kurak geçen mevsimlerinde Kumuklar tepelik bir yere küçük çocukları çıkarırlar ve onlardan kuzu gibi melemelerini isterlerdi. A. N. Genko, yapılan bu tarz yağmur duasının Kafkasya bölgesinde çok çeşitlilik gösterdiğini ifade etmektedir. Ziyaret yerlerinde Yağmur duası ritüeli uygulanış biçimi farklı olsa da Kafkasya bölgesinde yerleşik olarak yaşayan Karaçayların, Azeri Türklerin, Kabarteylerin, Çerkeslerin, Lezgilerin, Kumukların v.d. hemen hemen tüm topluluklar tarafından uygulanan bu ritüel kökleri itibari ile çok eskilere dayandığını ifade etmektedir.[594]

---

[592] S. Gadjiyeva, *Kumıki istoriçeskoe proşloe kultura, bıt.* Dagestanskoe knijnoe izdatelstvo Mhaçkale 2005, s.287- 291.
[593] S. A. Luguyev, a.g.e. s. 285.
[594] A.N.Genko, "Zadaça etnografiçeskogo izuçeniya Kavkaza". Sovetskaya Etnografiya No:4 5, Moskva 1936, s. 12.

Ş. M. Kaziyev, İ. V. Kaziyev' in "XIX. yy. Kuzey Kafkasya Toplulukların Günlük Yaşamları" ortak yürüttükleri çalışmasında, bölge inananın dini hayatları ele alırken şunları ifade etmektedirler; Lezgi toplumu arasında uzun ve ağır hastalıklılar geçiren çocukların tedavileri için birçok yola başvurulmaktadır. Lezgi, Tabasaran, Rutul ve bir kısım Tsahur topluluklar arasında, çocuklardaki fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkların tedavilere cevap vermeyen hastalıkların tedavilerinde, basitten daha karmaşığa doğru bir tedavi yolu izlenmektedir.

Geleneksel tıp yöntemi olan bitkisel ilaçları tedavide istenilen netice vermediği durumlarda, hastanın tedavisi için geleneksel dini ritüellerine başvurulmaktadır. Bahar mevsiminin başlamasıyla birlikte, havalar ısınırken, hastanın ebeveynleri kendi bahçelerinde yan yana iki çukur kazılır ve ortasında çocuğun geçebileceği kadar delik açılır ve sonrasında yedi kere hastayı o delikten geçirilir. Ritüelden önce şifalı veya kutsal kabul ettikleri su kaynağından su getirilir ve uygulama esnasında çocuğu delikten geçirildiği her seferinde şifalı suyundan püskürtürler. Yazarın ifadesinden Hunzah ilçe merkezinin mezarlığında ortası delikli olan bir kayanın yer aldığını Avarlar arsında benzer ritüelin büyüklere de uygulandığını anlıyoruz. Hastayı delikten geçirme, bir tür tedavi olup, sonrasında "yeniden doğuş" söz konusudur.

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi Ortodoks Hıristiyanlar arsında uygulanan 7 bazen 9 kuyu veya kaynaktan alınan suyu ve birçok hastalığın tedavisi için kullanılmaktadır. Dağıstan'da Müslüman topluluklar arasında benzer uygulamalar korunmuştur. Halk arasında kutsal mağaradan, çeşmeden veya bir şeyhin, velinin asasının darbesi ile ortaya çıkmış su da şifalı kabul edilmektedir.[595]

Rutul ilçesine bağlı Kalyal, Attal, Cenıh vd. köylerde, 1980 li yıların başlarında aynı uygulamaların yapıldığını anlatılmaktadır. Karşılıklı iki çukur kazılırdı ve ortasında yetişkinlerin de geçebileceği boşluk açılır bütün köy halkı o boşluğun içinden geçerdi ve ritüeli yöneten zat *"tütye"*[596] dediği suyu bir fırça ya da ile delikten geçenlerin üzerine serper.

Dağıstan'da Lak, Kumık, Tsahur, Rutul ve bir kısım Lezgi topluluklar arasında özellikle de bayanlar tarafından gördükleri ve hoşlanmadıkları rüyaları sabahın erken saatlerinde halk tarafından şifalı kaynak, pınar, çeşme, akarsu vs. gidilir gördükleri rüyayı başına bir musibet gelmesinde endişe edildiği için ya tabir edilir, su içeriği kötü olan suyu temiler. Dağıstan' da yaşayan diğer bazı Avar, Dargi, bir kısım Kumuk gibi topluluklar gördükleri rüyaları ateşe tabir ederler.

---

[595]Ş. M. Kaziyev, İ. V. Karpeyev, *Povsednevnaya jizn gortsev Severnogo Kavkaza v XIX v.* AO Molodaya Gvardiya, Moskva 2003, s. 360- 361.

[596] Tütye: Tsahur, Lezgi ve Rutul topluluklar tarafından ziyaret yerlerinden alınan Su, taş, toprak, ağaç kabuğu vs. gibi doğada rastladığımız nesnelerin, su ile temasıyla, ruhsal ve bedensel tedavilerinde kullanılan şifalı suya denir

Su halk inançlarında parlak geleceğin simgesidir. Rüyada su görmek aydınlıktır. Sıkıntılı rüyanın savuşturulması için suya anlatıldığı bilinir. Falda su aydınlık yol alarak algılanır. Yolcunun ardı sıra su dökülmesi ona ak yol dilemek anlamına gelir. Mezara su dökmek rahmet olarak algılanır.[597]

Lezgi toplumunda defin merasimlerinde karşımıza çıkan uygulama, Dağıstan'da başka topluluk arsında pek rastladığımızı söylenemez. Osmanov, Dağılk bölgesinde yaşayan Lezgi toplumun arasında yeniden doğuşa inandıklarını ifade ederler ve devamında: defin merasiminde çocuğu olmayan kadının, tabutun önünden yolunu geçerse kadının hamile kalacağına, hamile olan kadının ise tabutun altından geçerse ilerde doğacak olan çocuğu tabutta yatan ölünün tüm olumlu vasıfları taşıyacağı inandıklarını ifade etmektedir. Bu yolla doğduğu inandıkları insanların mezarları, toplum tarafından ziyaret kabul edilir ve hamile kadınlar, ruhsal rahatsızlığı olan insanlar tarafından mezar taşı üzerinde biriken su şifalı olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca bahsi geçen insanların abdestte kullandıkları su şifalı kaynaklardan getirilen su ile karıştırılarak, çocuğu olmayan kadınlara, ruhsal ve bedensel engelli, baş ağrısı vs. olanlara içirilmektedir.

Dağıstan'ın güney bölgesinde Azerbaycan'a sınır bölgesinde yer alan Kuruş, Mikrah, Kara-Küre ve diğer yerleşim merkezlerinde ölüyü yıkama esnasında kullanılan suyun şifalı olduğuna inanılırken, yine aynı bölgede yer alan Ahtı, Zırıh, Lutkun, Hryug gibi köylerde sözü edilen suyu değil kullanmak, dokunulması dahi yasaktır. Aynı toplumu arasındaki iki farklı görüş veya çelişkinin farklı zamanlarda ortaya çıktığını tahmin edilmektedir.[598]

Dağıstan'ın genelinde kutsal mağara, şifalı su, kaynak, kutsal dere, pınar, çeşme vs. inancı oldukça yaygındır. Kutsal suların bir kısmı tarihi ve menkıbevi oluşumu veya meydana gelişini bilinmezken, bir kısmı da tarihte rol oynamış belirli kişileri ile irtibatlıdır.

Derbent şehrin 7 km güney-batısında yer alan Yukarı Calgan köyünün batısında büyük bir ziyaret yer almaktadır. Burada Calgan köyü halkı tarafından kutsal kabul edilen hem meşe korusu, hem de *Urus Bulak* dedikleri mağara ve şifalı su yer almaktadır. Adını *Urus bulak* demelerinin sebebi, Rus çarı Deli Petro (I. Petr 1672) Dağıstan'a geldiği (1722) sırada bu mağaradan su içtiği rivayet edilmektedir. Çocuk sahibi olmak isteyen, çocuğu tutmayan kadınların, psikolojik (ruhsal), ve bedensel rahatsızlıkları olanların içmek ve yıkanmak için su aldıkları bilinmektedir.[599]

Türk toplumlarında dağ ve ırmakların mukaddes sayılmasındaki asıl sebep buralarda bir takım ruhların yaşadığı inancından kaynaklanmaktadır. Yer-su ruhlarının umumiyetle yaşadıkları yerler

[597] M. Ulutürk, Dinlerde su tasvvurları,27-29 Haziran "Su Medeniyeti Sempozyumu" Konya 2009, s. 10.
[598] M-Z. Osmanov, *Semeynıy bıt nardov Dagestana v XIX—XX vv. DES*. Mohaçkale 1980, s.14.
[599] Abulfez Latifov, 1979 doğumlu. Esnaf.

dağların zirveleri veya su kaynaklarıdır. Su kaynakları, hem suyun önemimden dolayı hem de yer-su ruhlarını barındırmaları sebebiyle kült konusu olmuşlardır. Çünkü Türkler bu kutsal mekânları çeşitli maddi ve manevi sıkıntılarında başvurdukları merkezler olarak telakki etmişlerdir.[600]

Dağıstan halkı arasında ölüyü definden hemen sonra özel olarak testide getirilen su mezarın üzerine dökülür. Kumuk topluluğu arasında, bu adet ergenlik çağına ermemiş çocukların vefatlarında uygulanmaktaydı. S. Ş. Gadjiyeva, haklı olarak bu uygulama ölünün günahlarından temizlendiğini üzrene dökülen su ölüyü uyandırdığını ve bundan itibaren kabir hayatı başladığını ifade etmektedir. Lezgi topluluğu arasında mezarın üzerine dökülen sudan bir damla burnun ucuna temas etmesiyle ölünün kabir hayatı başlayacağına inanılır.[601]

Dağıstan bölgesinde köylerin etrafında sok sayıda pınar olması daha öncede belirttiğimiz gibi evliya zatların toprağa veya kayalıklara asasının darbesiyle ortaya çıktığını inanılmaktadır. Bu inanış Dağıstan coğrafyasında yerleşik olarak yaşayan bütün topluluklar arsında yaygındır. Buna örnek olarak Mişleşli Sultan Şeyh Amir Baba, Sumbatl'den Vali Abdullah Efendi, Mührekten Şeyh Sutay, Hnyuh köyünden Mazay Gagdı, Tsahur köyünden Deyan Baba, Novolak'ta Bali Şeyh Kumuh'tan Necemttin Efendi vd. yaşadıkları yerlerde elindeki asaları çok fonksiyonel olarak kullanmışlardır. Toplum arasında bu zatların açtıkları su kaynakları ziyaret yerleri olarak bilinmektedir.

Toplumun dini tasavvurlarında asa, bir zatın elindeki sıradan bir sopanın ötesinde, yer ile gök arasında yağmur duası için önemli bir iletişim aracı hükmündedir. Bu zatların vefatlarından sonra hala birçok topluluk arasında muhafaza edilmiş asaları yardımı ile yağmur yağdırmaktadır. Yine Bulatov, şamanlık öğretisinde, bize kadar ulaşan kalıntılarda su, verimlilik kültü ile asa ise, suya ulaşmak için bir aracı olduğunu ifade etmektedir.[602]

Su kültü, top yekûn Türk ulusun ortak bir kült olarak görülmüş, suyun kutsallığına olan bu inancın ise şüphesiz günlük hayatta birtakım etkileri vardır. Tarihten günümüze kadar suyun kutsallığıyla ilgili inanışlar ve onun kullanılmasında bir takım yasak ve sınırlamalar, suyun kirletilmekten sakınma olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.[603]

Ağaçlara, kayalara, sulara bu tür saçılarda bulunmak, türbe parmaklıklarına çaput bağlamak veya duvarlarına taş yapıştırmak İslamiyet'te şirk olarak kabul edilmiş dine aykırı görüldüğü için bu tür

[600] İ. Oymak a.g.m. s. 42.
[601] S. Ş. Gadjiyev, *Kumıki*, İstorko etnografiçeskoe issledovaniye. Mohaçkale 1961, s.281.
[602] A. O. Bulatov, a.g.e. s.
[603] A. Türkyılmaz. s. 99

inançlarla mücadele edilmektedir. Bu itibarla bunlara İslam ülkelerinde rastlanılması geçmişe nazaran azalmıştır.

Baht açıp baht kapattığına inanılan su iyesinin insan hayatı ile de yakın bağlantısı olduğuna dair inançlar vardır.[604]

4.5. Dağ ve Taş Kültü

Dağ kültü, genel Türk kültür coğrafyasında halk inançları itibariyle sözlü edebiyatımızda da geniş yer tutmaktadır. Bu coğrafyanın Türk kültürlü halklarındaki dağ içerikli inançlar, eski Türk inanç sisteminden geldiğini kanıtlayacak birçok çalışma mevcuttur. Bununla beraber dağ kültünün izlerini, farklı bir biçimde de olsa diğer bazı dinlerde de görmek mümkündür.[605]

Dağları ve dağlık bölgelerinde yer alan ziyaretlere karşı saygı göstermek, ziyaret ederek onurlandırmak, Kafkas halklarının dini ve kültürel hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Dağlarda belli ritüeller düzenlenir. Dağların Sahipleri (*Dağların Ruhu*), Ana Tanrıçası, Koruyucular, Atalar vd. adına temizlenme ritüelleri düzenlenir, kurbanlar sunulur, bireysel ve toplu olarak ibadet edilmektedir.[606]

Eski Türklerin mitolojik inanç sisteminde önemli bir yer tutan dağ, orman, dere ve ağaç, mitolojik *Yer-Ana* kompleksine girmekle birlikte zamanla iye kategorisi bağlamında değer kazanmıştır. Doğada her bir nesnenin iyesinin bulunması ve onların her birinin farklı özelliklerinin olması dağ kültünde görülür. Hakikaten dağların ve obaların yalnız kendi iyelerinin değil, aynı zamanda diğer ruhların da barındığı yerler olduğu toplum bilimcileri tarafından ortaya koydukları verilerle tasdik edilmektedir. Bu nedenledir ki dağ, taş kültü Türk mitolojisinde kutsal mekânlar olarak bilinmektedir. Türk halklarının hemen hemen hepsinde görülen dağ kültü mitolojide taş ve oba kültüyle yapı halinde bir bütün durum sergilemektedir. Dağ ve onunla eşleştirilen dağ iyesi yalnız bir doğa kültürnün terkip kısmı olmakla kalmaz, aynı zamanda türeyiş mitinin de özelliklerini yansıtır.

Kafkas dağlı halkı, çevresindeki tabiatla iletişime geçmekteydi. Günümüzde de dağlık bölgesinde yaşayan toplumun önemli bir kısmı dağlar ile uyum içeresinde hayatlarını sürdürmektedirler.[607]

---

[604] Y. Kalafat, Ağrı Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürü Halklarda Su Kültü", Türk Kültüründe Ağrı, AKM, Ankara, 2009, s. 131- 145.
[605] Yaşar Kalafat "Türk Kültürlü Halklarda Dağ Kültü ve Ağrı Dağının Mitolojik Boyutu", Uluslar arası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, Iğdır, 28–29 Haziran 2008.
[606] S. M. Prozorov, *İslam na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii*. Endtsiklopodiçeskiy slovar. Moskva 1999 s. 157.
[607] A. M. Magomedov, *Etnopedogagiçeskaya kultura Dagestana v soderjanii vospitaniya*, Maykop 2005, s. 152.

Dağlar, karlı zirveler, yüksek şelaleler, fırtınalı dereler, soğuk pınarlar, dereler, çiçekli meralar, dağ patikaları, Dağda yaşayan insanın dini ve sosyal yaşantısında önemli bir etken oluşturmaktadır.

Dağlık bölgesinde yaşayan toplumların, arasında dağın yüksekliği itibariyle, Tanrı yukarıda olduğu inancından hareketle O'na yakın olduğu inancı vardı. Yüksek dağların tepelerinde insanın kendisini Tanrıya daha yakın hissedeceği inancı yaygındı. Kök Türklerdeki dağları ve mağaraları kutsal bulma inancı, onların atalarını korudukları için buradan gelmektedir.

Yer iyeleri kapsamında düşünülen *Dağ İyesi, Dağ Kültü* 'nün oluşmasını hazırlarken, inanç sisteminde her boy veya topluluğun birden fazla kutsal dağı, kutsal hayvanı ve bir de kutsal ağacı ve her topluluğun kutsal saydıkları ırmaklar, dereler, kaynaklar ve pınarlar vardı. Bu dağlar özel kutsiyet kazanıyor ve ata muamelesi görüyordu.[608]

Botlih'li Avar'ların arasında, Tandu dağın zirvesinde Samudiller olarak bilinen iyi niyetli tanrıların yaşarmış onların boyları çok uzundurlar ve çok güçlüdürler. Rivayete göre, bu bölgede İslamiyet'in yayılmaya başladığı ilk zamanlarda yeni dinin taraftarları, tanrılardan Allah'a tabi olmaları istemişler, ancak Samudiller bu isteği reddedince Allah, Tandu dağına fırtına gönderek onları yerle bir etmiştir. Bu fırtınadan mucizevî bir şekilde kurtulan Samudiller, yine de Allaha tabi olmazlar ve dağın yamacında buldukları mağaraya sığınırlar, ancak Allah'ın gazabından kutulamazlar, Allah, dağa kuvvetli bir şekilde üflemesiyle birlikte mağaranın içindeki Samudlillerle dağ donmuştur. Botlih halkı arasında, Tandu dağındaki karlar mucizevî parlaklıktadır, buradan akan su ise şifalı olduğu ifade edilmektedir.[609]

M. A. Aglarov Dağıstan'ın Orta ve Batı bölgelerinde yer alan dağların etrafında oluşan kültleri araştırmış, belirli bir düzeyde temasta bulunurken, yerel ideolojik merkezler hakkında yeterince bilgi vermemektedir. D. M. Magomedov, Didolar arasında görülen, dağ kültü hakkında bilgi verirken, Dağıstan topluluklar arsında geçmiş dönemlere ait kutsal kabul edilen dağların varlığından da bahseder, bu dağların yerel bir kült olma özelliği taşıdığı gibi, bölgesel, hatta merkezi konuma sahip olduğunu da ifade etmektedir. Dido topluluğu arasında İslamiyet öncesi döneme ait arkaik inanç ve uygulamaları günümüzde de canlılığını korumaktadır. Saha araştırmalar yerli halkın, dağları ve kayalıkları kutsal saydıklarını, oralarda küçükbaş hayvanların kurban ederek, bir takım ibadet ve uygulamalarını yerine getirdiklerini göstermektedir. Mesela, Mokok köyü halkı, diğer dağlardan bitki örtüsü bakımından farklı olan *Çitirioh* dağına çıkarlardı. *Çitirioh* dağından her sene kış mevsiminde çığ düşme neticesine hayvanlar telef olmasına sebep olduğu için toplum arasında sözü edilen dağdın

[608] Y. Kalafat, a.g.m. s.
[609] M. Halidov, *Avarskaya mifologiya*, Vozrojdenie No:3, Mohaçkale 1993. Sayfa verilememiştir.

cezalandırmasından korktukları ifade edilmektedir. *Çipi*r dağı İslamiyet öncesi dönemlerde Barih köyü halkın ibadet ve uygulamaların yapıldığı ve sıkça ziyaret ettikleri yerdir, yağmur duasına çıkan halkın burada kurbanlar sundukları rivayet edilmektedir. Yine aynı bölgede yer alan *Çildi* ve *Nahda* dağları Gişdatl köyü halkı tarafından kutsal kabul edilirdi. Dağıstan'ın güney- batı bölgesinde yaşayan topluluklar arsında dağ kültü oldukça yaygındır, burada her topluluğun hatta her köyün kendine göre kutsal olara kabul ettikleri dağ vardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, toplumun kutsal saydıkları dağların daha çok, yağmur yağma veya kış mevsiminde çığ gibi doğal afetlerin sonucunda, zarar gördükleri dağlardır. İnsanın aklının idrak edemediği doğala afetleri olağanüstü güçlere dayandırıldığı anlaşılmaktadır. Botlih bölgesinde yaşayan, Avar topluluğu arsında Ratlub köyüne 3-4 km kadar güney-doğu bölgesinde yer alan Kidelişan (Kukla Dağı) dağın kutsal kabul edilirdi.[610]

Danyal M. Magomedov, *Kidelişan* (Kukla dağı) bulunduğu konumu itibarı ile Asah topluluğun toplu ibadet ettikleri dağ olduğu ifade etmektedir. Ancak yapılan araştırmalar, bölgede yaşayan İlanhevi, Şuratl ve Asah gibi kırsal toplulukların kült merkezi olduğu göstermektedir. XIX. yy. dönemin tanınmış bilim adamları P. D. Tatarin, K. N. Rassikov, araştırmalar için bu bölgeyi gezerek kalıntılarla ilgili önemli tespitlerde bulunmuşlardır. İ. V. Megrelidze, Kidelişan'ın dağının bu bölgede yer alan en eski kült merkezi olduğunun ifade etmektedir. Bir kült merkezi olarak Kidelişan dağı tarihi geçmişi olarak çok gerilere gitmektedir, Bölge halkının İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da Kidelişan dağında bir takım ritüellerde bulunması, Kidelişan'ın köklü bir tarihi geçmişi olduğu düşünülmektedir. Muhtelif zamanlarda çok sayıda arkeoloji ve antropoloji bilim adamların araştırmalarına rağmen, Kidelişan dağı ve çevresinde yaşayan bölge halkın dini tasavvurları hakkında kesin bir bilgi verilmemektedir. Dağın en tepe yerinde çatı şeklinde kayalık bir çıkıntı yer almaktadır. Güney tarafındaki düzlük bir çayırlık alanda ziyaretçilerin kurban kesmek için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Dağın güney yönü dışında, bu alana birçok patika ve geçilmesi zor yollardan çıkılmaktadır. Alana yakın mesafede yine çeşitli dini ritüel ve uygulamalarda kullanılan su kaynağı yer almaktadır. Kidelişan dağında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, çok sayıda bronz ve çeşitli metallerden yapılmış insan figürler (heykelcik) bulunmuştur. Elde edilen figürleri bay ve bayan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Figürlerdeki ellerin tutuş şekli itibarı ile de üçe ayırmak mümkündür. 1) eller bel kısmında olan figürler, 2) eller yukarıya doğru kaldırılmış ve parmaklar açık, başparmaklar kulaklara temas edilmiş şeklindeki figürler, 3) parmaklar açık, eller hafif kaldırılmış ve bükülmüş olan figürler. Megrelidze, benzer figürlere Kafkasya'nın Savaniya, Kazbek, Hevsuriya, Tuşetiya gibi diğer bölgelerinde rastladıklarını ifade etmektedir.[611]

[610] A. A. İyessen, *Rabotı na Sulake*. Moskova 1935, s.34-35.
[611] İ. V. Megrelidze. *Arhiologiçeskiye Nahodki v Dido*. Sovetskaya Arhiologiya. No:5, 1951, s. 286-89.

Araştırmacılar, eski dönem üfürükçüler, bu heykelcikler yardımı ile tabiat olayları üzerine etki ettikleri aktarılmaktadır. İlanhevi topluluğun kült merkezi Şaitl köyün güney-doğu tarafından yerleşim merkezine 12-15 km mesafede Hilotl dağında yer almaktadır. Dağın zirvesinde Orzen gölü bulunmaktadır. Yerli halk, zaman zaman bu gölün çevresinde bronzdan imal edilmiş insan figürleri geyik, at vs. hayvan başları buldukları ifade ediyorlar. Hiç şüphesiz İlanhevi topluluğun kuraklık dönemlerde Hilotl dağında koyun ve keçi gibi hayvanları kurban edilir, kurbanın kanların da göle akmasına dikkat edilir ve ritüelin tamamlanması için heykelcikleri de göle atılırdı.[612] Taş topluluğu arasında, Bejuda dağın kutsal kabul edildiği bilinmektedir. Yine, uzun süre kuraklık dönemlerinde yöre halkın buraya gelerek belli ibadet ve uygulamaları yapılmaktaydı.

Ahvah ilçe sınırları içerisinde yer alan Arço köyü yakınlarında köye hâkim bir mevkide bulunan Beraki dağın zirvesindeki düzlük bir alanın, yerli halkın kurbanların sunulduğu bir alan olduğu tahmin edilmektedir. Arkeolojik kazılar neticesinde, Beraki dağın çevresinde A. P. Kruglov tarafından çok sayıda insan ve hayvan heykelciği ortaya çıkartmıştır. Andi-Koyusu nehrine yakın İnho, Gergebil ve Zuberhi gibi yerleşim merkezlerinde de benzer koşullar altında yine çok sayıda benzer heykelcikleri ortaya çıkartılmıştır.[613]

Dağıstan'ın batısında zirvelerin sürekli karlarla kaplı olduğu Aldala-Şuhgelmeer (4151 m.) dağı yükselir. M. Aglarov, Aldala-Şuhgelmeer dağın tüm böle halkının, kül merkezi olduğu ifade etmektedir. Ayrıca Gumbet ilçesinde kült merkezi olarak kabul edilen Tsobol-Goh (Tanrı dağı) bulunmaktadır. Bagulal ve Tindal toplulukların sadece kendileri tarafından ziyaret ettikleri, özel günlerde ibadet ve uygulamalarda bulundukları Hanibatl dağı, aynı zamanda bir kült merkezi olarak kabul edilmektedir. [614] Bölgede İslamiyet'in yayılmasından sonra, ilkel dinlere ait ibadet ve ritüellerin, kutsallık atfedilen dağ, taş ve benzeri yapıların yeni dinin kabulünden sonra boyut değiştirerek, aynı ritüel ve uygulamalara devam edilmiştir. Günümüzde de Dağıstan'da her bölgenin, hatta her topluluğun kendine özgü kutsiyet atfettikleri dağlar, tepeler, taşlar halkın dini hayatlarında canlılığını korumaktadır.

Kafkas toplulukları arsında *beyaz taş kültü* XIX. yy. ilk çeyreğine kadar muhafaza edilmiştir. Dağıstan'da, Tsez ve Dido topluluklar arsında *beyaz taş kültü* diğer bölgelerde yaşayan topluluklara nispeten canlıdır. Bunun başlıca sebebi, söz konusu topluluklar bölgede yaşayan diğer topluluklar arasında din olarak İslamiyet'i en son kabul etmesine bağlamaktadır. Danyal M. Magomedov, Asah

[612] K. P. Danilina, *Etnografiçeskoe Obsledovaniye Dido.*RF. İİAE. Mohaçkale 1928, s.71.
[613] A. P. Kruglov, *Kultovıye mesta gornogo Dagetsana*, Kratkie soobşeniya İnistituta istorii materialnoy kulturı Moskova 1946, s. 33.
[614]M. A. Aglarov, *Yazıçeskiye svyatilişa na verşine gorı Bahargan. Mifologiya narodov Dagestana*. Mohaçkale 1984, s. 37.

köyü yakınlarında, derenin kenarında oldukça büyük, kare şeklinde yerli halkın Tsov dedikleri(Tanrı) *beyaz taşın* bulunduğunu ifade ediyor. Asah köyü ile birlikte, bütün yöre halkı tarafından kutsal kabul edilen kaya, yeni Müslüman olmuş gençler tarafından bulunduğu yerden kaldırarak yuvarlamışlardır. Bu olay anında köyün büyüklerine bildirildi, onlar da gençlere kayanın derhal yerine koymalarını ve bir daha Tanrı'yı alaya almamaları hususunda uyarırlar. Bu topluluklar arsında toplanan hasattan ve kesilen hayvandan bir kısmı *beyaz taşa* üzerine "Bu sana Tsov (Tanrı)" diyerek bırakılırdı.

Dağıstan'ın kuzey bölgesinde yaşayan topluluklar ev, gözetleme kulelerin kale surların vb. yapıların inşasında, görünen yerlere üçgen ya da kare şeklinde beyaz taşın konulduğu bilinmektedir. Aynı bölgede, farklı yörelerde günümüze kadar ayakta kalan kalenin surların, kulelerin üst sırlarında kare şeklindeki taşları görmek mümkündür. Danyal M Magomedov, XIX. yy. Tindi topluluğu Mokok halkına vergi vermekle hükümlüydü ilk zamanlarda vergiler evcil hayvanlar cinsinden ödenirken sonraki dönemlerde beyaz taşlarla ödedikleri ifade etmektedir. Beyaz taş kültü diğer Kafkas toplumlar arasında özellikle de Karaçaylar arasında "*Çoppani taş*" Çoppa'nın taşı olduğu görülmektedir. Tuşetiya'nın bölgesinde özellikle Diklo, Şaneko, Omalo gibi köy merkezlerinde *Hinjruka* dedikleri beyaz taşlar yer alırdı. Özel günlerde burada mum yakılırdı. Aynı zamanda burada kurbanlar kesilirdi ve kesilen kurban etleri burada pişirilerek şölenler düzenlenirdi. Bunun dışında hasat mevsiminde ilk hasattan belli bir miktarı yine buraya getirilerek *Hinjiruka*'nın üzerine bırakılırdı.[615]

Ahvah ilçesi Tukida köyün dışında dağın yamacında, bütün bölgenin kutsal saydıkları ve sihirli bir güce sahip olduğu inandıkları bir kaya bulunmaktadır. Kurak mevsimlerde komşu köylerden gele halkı ile birlikte kayayı belli bir mesafeye kadar kaydırılır. Daha sonra yağmurun yağması için belli ritüeller yapılırdı. Dokuzpara ilçesine bağlı Uhul köyünün batısında yerleşim merkezine 2,5 km mesafede benzer taşların yer almaktaydı. Yine aynı köyde doğu tarafında "*Balkandin kvan*" (At taşı) dedikleri taş bulunuyordu. Aynı bölgede Ahtı ilçesi ve civarında yöre halkı tarafından kutsiyet atfettikleri "*Kur kvan*" (Kör taşı), "Kukudin kvan" (Keski kaya) kaya ya da kayalıklar yer almaktaydı.

Mehelta'dan Çilitli köyü yolu üzerinde *Turkida* mevkiinde hiçbir özelliğe sahip olmayan sıradan bir kaya bulunmaktadır. Bu yol üzerinden geçen herkes bu kayaya bir taş vurmak zorundadır. Yıllarca yapılan uygulama neticesinde, kayanın üzerinde bir boşluk meydana gelmiştir. Kayanın yanandan geçen her kimse unutarak veya başka bir sebeple kayaya bir taşı vurmazsa yolda başına bir kötülük geleceğine inanılmaktadır.

---

[615] D. M. Mohammedov, "Drevniye religioznıye vozzreniya Tsezov (Dodoytsev)". *Caiers du Monde russe ve sovietique*. Vol.29No:2 Avril-Jun 1988, s.195-208.

Dağıstan'ın güneyinde yer alan Lezgi topluluğu arasında Gutsar Suv (Tanrı Dağı) anlamına gelen Şal-Buz dağı bölgesel kült merkezi adına önemli bir örnek oluşturmaktadır. A.O. Bulatov, XIX. yy. kaynaklarına dayanarak Pir Süleyman'ın ölümü ile ilgili bilgi verirken O'nun vefatından sonra dört güvercin tarafından dağa götürülerek ve orada defnedildiğini ifade etmektedir. Şal-Buz dağında Pir Süleyman'ın dışında Peygamberin kızı Fatma'ya ait olduğu inanılan "*Fatıma Taşı*" dedikleri mezar taşı şeklindeki kayası, Hazreti Ali'nin atına ait olduğu inanılan ayak izi gibi birçok ziyaret yeri bulunmaktadır.

Şal-Buz dağında çocuğu olmayan ailelerin, bedensel ve ruhsal hastaların, yağmur duasına çıkan çiftçilerin, ticarette başarılı olmak isteyen tüccarın, aile içersinde huzuru arayan aile bireylerin ve kısacası toplumun her tabakadan insanların her çeşit istek ve arzu için Pir Süleyman'ın mezarına ziyaret ederek Allah'tan ve Pir Süleyman'dan dileklerin kabulü için dua eden insanları görmek mümkündür. Ayrıca burada iki kayalığın arasından geçerek, arınma ritüeli uygulaması görülmektedir. Şal-Buz dağın etrafında oluşan efsanelerde, kutsal dağın, adil ve katı bir hâkim tasavvuruna yer verilmektedir. A. G. Bulatova, Agul topluluğuna mensup bir çoban ve üç ağanın efsanesine yer vererek şöyle devam etmektedir: rivayete göre, dul kadının aç kalmış çocuklarına sürüden başkasına ait bir koyunun yediren çaban, arınma kayalığını geçerken bir koyunun münakaşasını yapan mal sahipleri iki kayalığın arasında sıkışıp kaldığını ifade etmektedir.[616]Bir başka rivayette Küçhür köyünden kışı geçirmek için dağın yamacına koyunlarını süren çoban ısınmak için bir ateş yakmıştır. Kışı burada geçiren çoban buradan ayrılırken "tekrar kış mevsiminde geri geldiğimde yanan bir kor bulursam çok sayıda koyunun kurban edeceğim" diyerek vaatte bulunur, yedi ay sonra geri geldiğinde yanan kor ateşi görür ve verdiği sözden ötürü pişman olmuştur. Sabah uyandığında taşlaşmış koyun sürüsü ile karşılaşmıştır. Şal-buz dağının zirvelerine yakın bir mevkide yer alan *Zam zam* gölünden alınan suyunu dereye dökerek yağmurun yağacağına inanılmaktadır. Agul topluluğu uzun zaman beklenen çocuğun doğumundan sonra genellikle bahar mevsiminde kurbanlık hayvanı Şal-Buz dağında kurban edilmektedir.

Hiç şüphesiz buradaki dağın üretkenliği, İslam'dan önceki dönemlere ait tasavvurlarla ilişkilidir. Açılıp kapanan kayalara gelince, bu kökleri itibarı ile tarihin eski arınma tasavvurlarıdır. Bir veli zatının hayvanlar tarafından defnedilmesi, İslam'dan önceki dönemlere ait inanışları araştıran bilim adamları bunu ***totem kılavuzla*** ilişkilendirmektedirler.[617]Bu örnekte dört güvercinin olduğunu görmekteyiz. Şal-Buz dağın kutsal bir dağ olarak kabul edilmesindeki asıl neden Pir Süleyman'ın burada defnedilmiş olası değil, bu dağın İslamiyet'ten çok daha önceki dönemlerde de burada bir

[616] A. G. B ulatova, *Spravedlivıye skalı. Problemı mifologii verovaniy narodov Dagestana*. Mohaçkale 1988, s. 160-161.
[617] G. P. Snesarev, Reliktı domusulmanskıh verovaniy i obryadov u Uzbekov Horezma Moskva 1969, s.314.

takım ritüellerin ve uygulamaların yapılıyor olması ayrıca halkın dini hayatlarında önemli yer tutuyor olmasıdır. Bir nevi Pir Süleyman ile özdeşleştirilen Şal-Buz dağ ise belli bir zaman sonra Peygambere yakın çevresinin isimleri kullanılarak ideolojik yaklaşımların bir ürünü haline gelmiştir. Böylece Şal-Buz dağ, taşlık ve kayalık bölgeden ziyade Müslüman halkın nezdinde mübarek ya da kutsal kimliği elde ederek itibar kazanmıştır.

Tabasaran, Agul ve Kaytag-Dargiler tarafından kutsal kabul ettikleri Cufudag dağı, güney Dağıstan bölgesinde yaşayan toplulukların merkezi olarak kabul edilmektedir. Cufudağın eteklerinde coşkulu kalabalıklar yaz mevsimin başlamasıyla yabani sarımsak toplama bayramında bir araya gelinmektedir. Cufudag'da kurak geçen mevsimlerinde yağmur duasına çıkılır ve burada kurbanlar kesilirdi. Tabasaranlar ve onlara komşu olan Dargiler tarafından Cufudag dağında yapılan uygulamalar genellikle tabii yolla ortaya çıkmış olan "kutsal köprü" ve kutsal mağara etrafında gerçekleştirirler.

G. F. Çursin, mezarlarında yer alan taş kaya vb. varlıklar, insanlar tarafından büyüsel yöntemleri kullanarak, hava şartlarına müdahale etmek için kullanıldığı ifade etmektedir..

Lak topluluğu arasında Vatsilu, Pabaku, Hanal-zunttu, Ziyarattal-zunttu gibi kendilerine özgü bölgesel merkezler bulunmaktadır. Genellikle yaz mevsiminde sabahın erken saatlerinde güneş doğumu karşılamak için Vatsilu dağına çıkılır ve burada ibadetlerini yerine getirilir, sonraki dönemlerde ise zikir halkaları oluşturularak ibadet şekillerinde bir değişiklikler olmuştur. Evlilik çağına gelmiş kızlar burada fala bakarak, hayatlarına olacak değişiklikler hakkında tahminlerde bulunurlar. Erkekler özel dans ve dualar eşliğinde geleneksel ayine katılırlar. Ayinin sona ermesiyle birlikte toplu olarak yemek yenilir ve en son olarak yine toplu olarak kayalık koridorundan geçerek arındıklarına inanırlar. Lakların, yerel kült merkezlerinden bir diğeri de Balhar köyünde yer alan "Ziyaratral zunttu" (Ziyaret Dağı) dağında yapılan uygulamalar nispeten İslamileştirilmiş olup buraya sadece yağmur duasına çıkılmaktadır, burada iki rekât namaz kılındıktan sonra kurbanlar kesilir ve etler dağıtılır. Halk arasında Pabakku dag dağında abdalların yaşadıklarına inanılır.[618]

Bunu dışında Kumuh köyüne yakın bölgede yer alan Kurunna dağı, Rutul içesi sınırları içerisinde yer alan Gelmets köyünün batısında bulunan Halitdağı, Guladtı köyün yakılarındaki Urtsem dağı, Şinaz köyün kuzeyinde yer alan Tsiykul vd. gibi Dağıstan bölgesinde yerel kült merkezleri olarak kabul edilmektedir.

[618] A. G.Bulatova, *Traditsionnıe prazdniki i obryadı narodov gornogo Dagestana*. Leningrad 1988, s. 66-68.

Vatsilu dağına herhangi bir sebeple çıkamayanlar, yaz mevsimi gün dönümünde Kumuh köyün yakınlarında yer alan Kurunna dağına çıkarak orada yapılan ibadet uygulamaların aynısını burada yapılmaktadırlar.

Gelmets köyün batısında yer alan Halitdag dağında kutsal kabul edilen *Kilbek* mevkii her sene mayıs ayında Dağıstan'ın güneyinde Acnaur vadisinde kış mevsimi geçiren çobanların sağ salim eve döndükleri için kurbanlar kesilir etleri bütün köy halkına dağıtılır. Kaynak kişilerin, eskiden burada piramit şeklinde bir yapının olduğunu ifade etmektedirler. Burası her hangi bir zata ait mezar ya da türbe değildir. Ancak dış görünüşü itibarı ile burası daha çok ***Obo'yu*** anımsatmaktadır. Obo'nun bu mevkiinin koruyucu tanrısına ait olduğuna inanılır.[619]

İbadet yeri olarak Obo eski dönemlerde yaygın olarak Moğol, Buryat, güney Sibirya ve Orta Asya toplumlar arsında yaygınlık kazanmıştır. Obo yapı itibariyle dağ yamaçlarında, dağ geçitlerinde bazen de yol kenarlarında halkın kendi elleri ile ortaya koydukları taş yığınıdır.[620] Her ne kadar bununla alakalı kesin bir bilgiye ulaşmasak da Kilbek dağın ruhuna kurban sunulduğu yer olarak tahmin edilmektedir.

Tsiykul dağı Şinaz halkı tarafından kutsal kabul edilen bir dağdır. İslam öncesi döneme ait inanışlarında Rutul topluluğu arsında Tsiykul dağında, Gınış dedikleri tanrının yaşadığını inanılırdı. Halkın buraya çeşitli arzu ve dilek için çıkılır. Ruhsal ve bedensel engelli hastaların kendileri veya yakınları, zengin olmayı arzulayan toplumun fertleri yine buraya gelerek çeşitli ibadet ve uygulamalarda bulunurlar. Tsiykul dağın zirvesine ancak, temiz düşünceli, iyi kalpli insanların çıkabileceklerine inanılırdı.[621]

Dağ veya dağlık bölgesinin toplum tarafından kutsal kabul edilmesine, bilimsel çevrelerince *Orolatriya* (Dağ kültü) terimi kullanılır. Sovyetler birliği döneminde yetişmiş bilim adamlarından S. A. Tokarev'e göre *Orolatriya* (Dağ kültü) özü itibariyle, tezahür şekilleri açısından, birbirinden farklı, birbirinden uzak tarihi dönemlerinde ortaya çıkmış olması ve insanların dini hayatında değişik şekillerde yansımasıdır. Tokarev, dağ kültü on sınıfa ayırmıştır.[622] Bu sınıflandırmada, yalnız iki bölümde konumuzla alakalı kısmi bir yakınlığı olduğunu görüyoruz. ***İlki*** *Dido topluluğunda olduğu gibi, dağın halk üzerinde bir tahakküm ve tehdit algısı olduğu****,*** ***ikicisi****, Halitdag* dağında *Kilbek* ve

[619] Vahiddin, 1952, Gelmets köyü doğumlu. Tarih öğretmeni
[620] N. L. Jukovskaya*, Lamaizm i rannie formı religii*. Moskva 1977, s. 35.
[621] A. İ. Ramazanov, Dağıstan Devlet Üniversitesi Fizik bölümü araştırma görevlisi. 1980 Şinaz köyü doğumlu
[622] S. A. Tokarev, "O kulte gor i yego meste v istorii religii". Sovetskaya Endtsiklopediya No: 3,1982, s. 107-113.

buna benzer mevkii ve geçitlerde, halkın arasında dağın ruhunun ya da sahibinin var olduğu inanışı ve buralarda çeşitli uygulamaların yapılıyor olmasıdır.

Lak topluluğu arasında eski inançlarına dayanan, evliya kültü içerisinde yabani hayvanların arkaik koruyucuların olduğunu görmekteyiz. Lak topluluğu arasında Pabaku görünmez ruhani varlıkları olan Abdalların yaşadıkları bir dağdır. Hatta Pabaku dağında yer alan su kaynağının yakınında ıslak ayak izlerine rastladıklarını rivayet edilmektedir. Abdallar bu ayak izleri kendilerine insanlar yaklaştıkları hissettiği anda bıraktıklarına inanılır. Halk arasında Abdallar ellerindeki asaları ceylan, dağ keçi gibi hayvanları avcıların kurşunlarının hedefi olmaktan koruduklarına inanırlar. Ancak, avcı Abdala dua ederek, bir avı dilerse Abdal dua karşılığında ona sürüden bir hayvan verebilir. Lak, Tsahur, Rutul topluluğu arasında Abdal, avcıya verdiği hayvanı tekrar diriltebilme yeteneğine sahip olduğu inancı yaygındır. Abdal avı verirken, avcıdan hayvanın kemikleri kırmamasını ve onları derinin içerisine sararak kayalığın üzerine bırakmasını ister. Halidov, Abdallar bazen beyaz giymiş bir insan ya da hayvan kılığında insanlara görünürler, ancak bu avcının akıbetin kötü olacağının işretidir.[623] 1970 li yıllarda Kalyal köyünde İsa adında bir avcı, yavrusu olan ceylanı vurduğu için ormanlık alanında öldürüldüğüne inanılmaktadır. Halk arasında, İsa'nın Abdalın uyarılarını dikkate almadığı için canından olduğuyla ilgili inanış yaygındır.

Halidov, genel olarak, Türk toplumlarda olduğu gibi, Dağıstan topluluklar arasında da yabani hayvanların koruyucu önce *zoomorfen* olduğunu, *antrpomorfizm* ise çok sonraları ortaya çıktığını ifade etmektedir[624]. Genel olarak Rutul ve Tsahur topluluklar arsında anlatılan efsanelerde özellikle dağlık bölgelerinde yaşamlarını sürdüren canlıların koruyucusu, aynı cins hayvan kılığında olduğu anlatılır. Hayvan koruyucuları, bir anda avcı ile insanın konuştuğu gibi konuşur sürüyü rahat bırakması için korkutur, bazen de avcıya hiç tükenmeyen içinde et ve peynir olan sihirli bir çuval verildiğine inanılır.[625]

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımızın dışında, Ahvah topluluğun her köyün farklı bir yağmur duanın yöntemleri bulunmaktadır. Ahvah ilçesine bağlı Lologonıtl köyünde, kurak geçen mevsimlerde köy halkı, imamın önderliğinde köyün güney yönünde yer alan göle gidilir gölde abdest alındıktan sonra toplu namaz kılınır akabinde zikir halkası oluşturulur. Zikirden sonra toplu halde "*Tsa Heda Tsabi*"

[623] H. M. Halidov, a.g.e. s.78.
[624] M. R. Halidova, Obraz pokrovitelya ohotı, zverey v predanyah i legendah narodov Dagestana;Dagestanskaya narodnaya proza. Mohaçkale 1982, s. 24.
[625] Heyet, Mifologiya narodov Dagestana. Mohaçkale 1984, s. 164-166.

(Yağmur taşları) doğru hareket edilir. Köylülerden biri "Yağmur taşın" üzerine çıkar: "Yerden bereket gökten rahmet insin" diyerek dua edilir.[626]

Dağıstan'ın Hasavyurt iline bağlı Burtunay köyüne yakın bölgede Avar koyusu nehrinin kıyısında Harakles dikmeleri dedikleri kayalıklar yer almaktadır. Çeşitli düzeyde güreş müsabakalara hazırlanan güreşçilerin bu dikmelerin çevresinde antrenman yaptıkları bilinmektedir. Burada müsabakalara hazırlanan güreşçiler, Herakles dikmelerinden güç aldıklarını ve böylece Avrupa, dünya ve olimpiyat şampiyonlukları elde ettiklerini bilinmektedir. Dağıstan'da yerleşik olarak yaşayan bütün topluluklar arasında yoğun olarak belli amaçlar doğrultusunda ziyaret ettikleri dağlar, kayalar veya kayalıklar, taşlar vs. kültü oldukça yaygındır. Her topluluğun veya bölgenin sadece belli bir grup insanın ziyaret ettikleri ve ziyaret esnasında bir takım ibadet ve uygulamalarda bulundukları dağlar, kayalar ve taşlar vardır. Diğer Türk toplumlarda olduğu gibi Dağıstan'da men her yörenin daha çok çocuksuz kadınların ve çeşitli ruhsal ve bedensel rahatsızlı ırtulmak isteyen hastaların ziyarette bulundukları delikli taşları mevcuttur.

Gerçekten boyların, soyların ve kabileleri birer kutsal dağlarının olması, soyun kendi ecdadını dağ ruhuyla birleştirmesi, bu iki mitolojik kategorinin ortak bir külte bağlanmış olduğunu gösterir. Diğer taraftan dünya modelinde dağın, yerin ekseni olması inancı dünya dağlarının veya demir dağların varlığına inancı doğurmuştur ki, bu da genel anlamda dağ kültürün bir başka boyutudur.[627]

SONUÇ

Dağıstan bölgesinde kutsalın bir yaşanış ve tezahür biçimi olarak ortaya çıkan ziyaret fenomeni, bölgede tarih boyunca değişik formlar altında tezahür etmiş ve yaşanmıştır. Araştırma alanımızda fenomenolojik metot başta olmak üzere karşılaştırmalı dinler tarihi metodolojisini kullanarak, yapmış olduğumuz bu çalışma, ziyaret fenomeninin, Dağıstan bölge insanının din, örf, adet, gelenek kısacası toplumun sosyal ve kültürel yapısıyla, bir bütünlük arz ettiğini göstermektedir. İnsanlık tarihinde ortaya çıkan hiçbir din yeni olmamakla birlikte, dinsel metin ve öğreti de eski inançları bütünüyle reddedemez. Bu anlamda dünyadaki kutsal kabul edilen bütün varlıklar, benzer karakteristik özelliklere sahiptirler. Bütün kutsallıklar, ortaya çıktığı coğrafyada ve temas ettikleri toplumların hâkim kültürlerinden belli ölçülerde etkilenmişlerdir. Bu sebeple, Dağıstan halkı eski din ve inanış, diğer din ve inanışlarla etkileşim içinde olmuşlar, onlardan aldıklarını özümseyerek kendi unsurlarına katarak günümüze taşımıştır. Bu bakımdan ziyaret fenomeninin, toplumsal bir olgu olduğu

[626]M. A. Bregadze, *Racıonalnıe osnovı nekotorıh obıçayev gruzınskıh zemledelcev*. Sovetsskaya Endtsıklopediya. No:2, Moskva 1967, s.144.
[627] F. Bayat, Türk Mitolojisinde Dağ Kültü, Folklor/Edebtya**t,** C: 12 Sayı: 46 2006/2, sayfa verilmemiş

anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, ziyaret fenomeni, her toplumda değişik şekillerde, farklı ritüel ve uygulamalarla kendini göstermektedir. Bu cümleden ziyaret fenomeninin evrensel bir inanç olgusu olduğu anlaşılmaktadır. Ziyaret fenomeni etrafında gösterilen inanç, uygulama ve ritüeller toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar arz eder. Bu yönüyle ziyaret fenomeninin, toplumsal bir olgu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber ziyaret fenomeni, farklı toplumlarda değişik yapı ve şekillerde, değişik ritüel ve uygulamalarla kendini göstermektedir. Bu yönüyle de, ziyaret fenomeni dünya ölçüsünde yaygınlığa sahip evrensel bir inanç olgusudur. Dağıstan bölgesinde, kutsalın simgesel tezahür biçimlerinden biri olarak kendini gösteren ve buna bağlı olarak mübarek bilinerek belli usul ve amaçlarla ziyaret edilip, onlarla temas edilen yerleri ve bunlarla ilgili inanç ve uygulamaları incelediğimizde, araştırma alanımızda ziyaret fenomeni zengin bir tezahür çeşitliliğine sahiptir. .

Araştırma alanımızda yer alan ziyaret mekânları, kendilerinde olağanüstü güç ve kuvvet bulunduğuna inanılan ve kendilerine kutsallık atfedilen, sıkıntıların giderilmesi, belli istek ve amaçlara ulaşmak için, belli usul, adap ve ritüellerle çerçevesinde insanlar tarafından rağbet edilen mekânlardır.

Veli zatların hayattayken gösterdiklerine inanılan kerametler, ölümlerinden sonrada devam edeceğine inanılmakta ve hatta ondan arta kalan asa, sarık, cüppe vs. eşyalara, yaşadığı yerdeki yatırının çevresinde yer alan ağaç, taş, su kaya vb. fenomenlere de yansımaktadır. İnsanların çaresiz ve ümitsizliğe düştüğü zamanlarda bu kutsal mekânlar insanlar için manevi bir ümit kapısı olmakta ve insanları kendine cezp etmektedir.

Günümüzde şehirleşme, modernleşme, eğitimin yaygınlaşması, toplumun refah seviyesinin yükselmesi, kitle ulaşım araçlarının yaygınlık kazanması gibi durumlara bağlı olarak, ziyaret fenomeni etrafında icra edilen bir takım ritüel ve uygulamalarda değişiklikler söz konusudur. Modern tıbbın ilerlemesi sonucunda sarılık, kısırlık, çeşitli cilt hastalıklarında rahatsız olan kişiler tarafından daha önce yoğun olarak rağbet edilen ziyaret yerleri, git gide cazibesini yitirmektedir.

Ziyaret yerlerinde eğitim ve kültür düzeyi hangi seviyede olursa olsun toplumun her kesiminden insanları görmek mümkündür. Bu mekânlar psikolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve daha birçok nedenden ve sorundan muztarip olan insanlar için bir ümit kaynağı teşkil etmektedir.

Araştırmamız kapsamında yapmış olduğumuz gözlem neticesinde, Dağıstan'ın Güney bölgesinde, şifalı su kaynakları, dağ, kaya, ağaç vs. toplumun kutsal kabul ettikleri varlıkların daha yoğun olduğunu tespit ettik. Bununla beraber Dağıstan'ın Güney bölgesinde ziyaret olayı daha çok kadınlara mahsus bir fenomen olarak kendini gösterirken, Kuzeyde ise erkek faktörü ön plana çıkmaktadır.

Bölgeler arasındaki farkları, yaş, seküler eğitim, dindarlık, kültür ve maddi seviyeleriyle ilişkilendirebiliriz. Ziyaretçilerin yaş seviyesi göz önüne alındığında ise daha çok yaşlı ilerlemiş kadınların yoğun olarak rağbet ettiği görülmektedir. Bütün bu nedenleri irdelediğimizde ziyaret fenomenini daha çok eğitim, kültür ve maddi seviyesi düşük olan toplumun alt tabakasına mensup insanlar, daha ziyade kadınlar etrafında cereyan ettiğini görürüz. Ancak son yirmi sene içerisinde ve özellikle Kuzey bölgesinde hızla yayılan Vehhabi ideolojisi, bölgede yer alan ziyaret yerlerinin bir kısmını tahrip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte araştırma alanı kapsamında olan Kaya-Kent, Sergo-Kala, Baba-Yurt, Kaspiysk, Kızıl-Yar, Dag-Ogni kısmen Hasavyurt, Kızıl-Yurt vd. ilçe ve şehir merkezlerinde herhangi ziyaret olgusuna rastlanılmamıştır. Bu durum, söz konusu kasaba, ilçe ve şehirlerinin 1950'den sonra yerleşim merkezleri haline gelmiş olmasına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Araştırma alnımızda ziyaret fenomeni adı altında ortaya çıkan inanç, uygulama ve ritüellerin temelini, İslamiyet öncesi Dağıstan bölge halkı arasında uygulanan bir takım inançlarına kadar uzandığını ifade etmek mümkündür. Araştırmaya konu olan türbe ve mezar ziyaretiyle beraber dağ, tepe, taş, kaya, su kaynakları vb. yaygın kutsallar, Geleneksel Türk kültürüyle kaynaşmış olan Dağıstn toplumunun bir takım kültlerle ve "yer-sub" inançları arasında geçmişten gelen kuvvetli bir bağ bulunduğu aşikârdır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdul-Azizov, M, *"Ustar Said Obodiyav",* Mohaçkale 2010.

Abdullayev, İ, Muhtarov, C, *"Dagestanskaya Pravda"* No: 299-301 12.10.1212

Abdullayev, M, "Arabo- Msulmanskiye uçennıye i mısliteli XVII-XIX vv", *Vozrojdeniye No: 3.* Mohaçkale 1993.

Abdullayev, M, *"Nezauryadnıy uçennıy, Mıslitel i Obşestvenno-politiçeskiy Deyatel", Dagestanskaya Pravda.* No:68 12.03.2009

Abdurahmanov, G, *"Dahadayevskiy rayon",* Vozrojdeniye, No: 10, 1996.

Abdurrahmanov, A, *"Musulmanskiye Svyatilişa (Pirı) Kumıkii",* Daguçpedgiz. Mohaçkale, 1984.

Açma, B., Yenişen, K., "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler. *Yönetim ve Ekonomi. C.20 Sayı:2 Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.* Manisa 2013

Aglarov, M. A, *"Andiytsı; İstoriko Etnografiçeskoye İssledovaniye",* İzd-vo Yupiter. Moskova.2002.

Aglarov, M. A, *"Andiytsı",* İzdatelstvo Yupiter, Mohaçkale 2002.

Aglarov, M. A, *"Yazıçeskiye svyatilişa na verşine gorı Bahargan. Mifologiya narodov Dagestana",* Mohaçkale 1984.

Aglarov, M. A, *"Yazıçeskoye Svyatilişe na Verşine Gorı Bahargan (k izuçeniyu jöşinnıh i regionalnıh kultov v Dagestane) Mifologiya narodov Dagestana",* Mohaçkale 1984.

Ahayev, A. K, *"Kumuklanı belgili âlimleri",* Mohaçkale. 1999.

Akayev, B., A, Atayev., Z., V., Gadjiyev B. S., vd. *Fiziçeskaya Geografiya Dagestana*. İzdatelstvo Şkola, Mohaçkale 1996

Akıner, Ş., Sovyet Müslümanları, (Terc. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu) İnsan Yay. İstanbul, 1995

Alekseyev, M., Kajenin, K, İ., Süleymanov, M., Dagestanskiye Narodı Azerbaydjana: Politika İstoriya, Kultura. İzdatelstvo Evropa. Moskva 2006

Alhasova, D.M, *"Tvorçeskoye Naslediye Davuda iz Usişa",Vzaimodeystviye Gosudarstva i Religioznıh Obyedeneniy: Sovremennoye Sostoyaniye i Perspektivı". Severo-Kavkazskaya Nauçno-Praktiçeskaya Konferenciya.* 15 Ekim Mohaçkale 2003.

Alibekov Ş.İ.., "Sostoyaniye i Razvitiye APK Respubliki Dagestan" *İnstitut ekonomiki i upravleniya. Upravleniye Nauçnımi Sistemami. No:33. 09*. Pyatigorsk 2011.

Alibekova, P.M, *"Jizn i tvorçeskoye naslediye Dibir Kadi iz Hunzaha",* İyali, 2009

Alibov, N, *"İz vospominaniy Dagestanskogo gortsa",* Kavkaz, 1874 No: 65

Ali-Gadji Çohskiy, *"Skazaniye Oçevidtsa o Şamile 1873".* Mohaşkale 1990.

Allayev, A, *"Hosreh i Hosrehtsı",* Moskva 2008.

Altuntaş, H, *"Tasavvuf Tarihi",* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. No:171. Ankara 1986.

Ana Britanica, *Olympos Dağı madd*. C. XVII. Ana Yay. İstanbul 1989.

Andalav Magomed, G, *"Abu-Bakar Hacı iz Aymaki, Jizn, Tvorçestvo i Nauçnoye Naslediye",* Mohaçkale 2005.

Andreyev, A. P, *"Vosstaniye 1877 goda v Dagestane", İstoriçeskiy Vestnik. No: 11.* 1903.

Anuçin, D.N, *"Otçet o poezdke v Dagestan letom 1882 g",* Tipografiya S.Suvorina Sankt-Peterburg 1884.

Aripov, G. G, *"Drevniy i Novıy Kahib"*, Mohaçkale. 2012.

Arslan, M, *"Türk Popüler Dindarlığı",*

Artamanov, M.,İ, *Hazar Tarihi*. (Terc. Ahsen Batur), Selenge, Yay. İstanbul 2004

Artamonov, M. *"İstroiya Hazar",* İzdatelstvo gosudarstvennogo Ermitaja S-Peterburg 1962.

Asker, A., "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler". AKM. Ankara 2012

Atabayev, M. *"Lyudi i relikvii", Mahaçkalinskiye novosti.* No 6. 20.06.2009.

Atasağun, G, *"Ziyaret Fenomeni",* SÜİFD. NO:21,2006.

Atayev, B.B, *"Kray ravninnıy-Kumıkiya"*, Mohaçkale 1996.

Ayan, E., "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarh Çözümlemesi". *ODÜ SBE Araştırmaları Dergisi C. 1 No: 2* Aralık 2010

Aytberov, T, *"Epoha Şaban- Kadi Obodinskogo (XVIIYy.)",* Mohaçkale 2012.

Aytberov, T. M, *"Drevniy Hunzah i Hunzahtsı",* Mahaçkala 1990.

Ayverdi, İ, Topaloğlu, A, *"Türkçe Sözlük",* (Kubbealtı Lügati) Kubbealtı Yay. İstanbul 2007.

Baddeli, J, F., *Zavoyevaniye Kavkaza Russkimi 1720-1860*. Tsentrpoligrf. Moskva 2011.

Bakihanov, Abbas Aga, *"Gücistan, İrem".* İzdatelstvo ELM Bakû 1991,

Barlas, C, *"Kafkasya Özgürlük Mücadelesi",* İnsan Yay. İstanbul 1999.

Basilov, V. N, *"Perejitki Şamanstva u Turkmen-Geklenov. Drevniye Obryadı, Verovaniya i Kultı Narodov Sredney Azii",* "Nauka" Moskva 1986.

Basilov, V.N, *"İzbranniki duhov",* Moskva 1984.

Basilov, V.N, *"Kult svyatıh v İslame",* Moskva 1970.

Basilov, V.N, *"Kült svyatıh v İslame",* Moskva 1970.

Batsadasa, M, *"İstoriya Seleniya Sasitli",* Dagestanskiy Nauçnıy Tsentr. RAN. Mohaçkale 1994.

Bayat, F, *"Türk Mitolojisinde Dağ Kültü",* Folklor/Edebty

Bedirhan, Y., "Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya Ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri". *Turkish Studies* - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 9/4 Spring, Ankara 2014

Bennigsen-C, A, Lemercier-Quelguejay, "*Sûfî ve Komiser (Rusya'da İslam tarikatları)",* Terc: Osman Türer, Ankara 1988.

Beylis, V, M., İstorii Dagestana VI-XI vv. İzvestiya İnistiuta Vostokovedeniya. Leningrad 1963.

Bobrovnikov, V. O, *"Dagestan: Selo Huştada. Portret Vostoçnogo Sela",* İnistitut Vostokovedeniya Moskva 1995.

Bobrovnikov, V. O, *"Gazi-Muhammed",* İNTBRİ Vıpusk 3.RAN S-Peterburg 2001.

Bobrovnikov, V. O, *"İslamskoe Vozrojdeniye v Dagestane: Davadtsat Let Spustya.Tsentralnaya Aziya i Kavkaz",* 2007. No: 2.

Bogoraz, V.G, *"K psihologii Şamanstva u narodov Severo –Vostoçnoy Azii"*//Etnografiçeskoe Obozreniye, No: 1 Çast 2,1910.

Bolşakov, O, G., Mongayta, A. L., Puteşestviye Abu Hamida al Garnati v Vostoçnuyu i Tsentralnuyu Yevropu (1131-1153) M1.oskva 1971

Bozan, O., "Emeviler Döneminde Müslüman-Hazar İlişkileri". *DÜSBED.* Nisan Yıl-6 2014

Bregadze, M. A, *"Racıonalnıe osnovı nekotorıh obıçayev gruzınskıh zemledelcev",* Sovetsskaya Endtsıklopediya. No:2 Moskva 1967.

Buatov, A. O, *"Perejitki Domonoteistiçeskih verovaniy Narodov Dagestana v XIX-naçale XX vv",* Dagestanskoe Knijnoe İzdatelstvo Mohaçkale 1990.

Budak, M., "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti". *Türkler*, C. XVIII. Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002.

Bulatov, A. O, *"Otgoloski Şamanstva v külte svyatıh u narodov Dagestana". Etnografiçeskoye Obozreniye No: 2.* 2004. 67-84

Bulatov, A. O, *"Reliktı Şamanstva v Kulte Svyatıh i Svyatıh Mest u Narodov Dagestana", Podvijniki İslama*. Mohaçkale 2003.

Bulatov, A.O, *"O nekotorıh semeynıh ı obşeselskih obryadah narodov gornogo Dagestana v XIX-naçale XX v. Svyazannıh vesenne- letnım kalendarnım tsiklom/ Semeynıy bıt narodov Dagestana",* Mohaçkale. 1980.

Bulatova, A. G, "*Spravedlivıye skalı. Problemı mifologii verovaniy narodov Dagestana",* Mohaçkale 1988.

Bulatova, A. G, *"Traditsionnıe prazdniki i obryadı narodov gornogo Dagestana",* Leningrad 1988.

Buniyatov, Z, M., "Dağıstan", İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV. Yay. C.VIII, 1994.

Bunyatov, M, Z., "Dağıstan" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. XVIII.

Butayev, İ-H, *"Gidatl İstoriçeskiye Etudı",* İzdatelstvo Lotos Mohaçkale 2013.

Cavathanov, D. K, *"Rasprostraneniye İslama v Dagestane",* Mohaçkale 2010.

Çiçagova, M, N., *Biografiçeskiy Oçerk Şamilya so dnya yego rojdeniya, do konçinı v Medine. Glava I.* İzdatelstvo Tonar. Moskva 1991.

Çog, M., *Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri*. Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007

Danilina, K. P. *"Etnografiçeskoe issledovaniye Dido"* RFİİYL. No:5.

Demirci, M., *Abbasîler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler (VIII-IX. Y.Y.)*. Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. No: 5. 2011

Demirtepe, Turgut., M., *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Ankara 2008.

Dictionnaire Larousee Ansiklopedik Sözlük. Milliyet Yay. C.II.

Dikkaya, M., and Yilmaz., R, "Socio-Economic Analysis of Dagestan",International EasternUniversity Journal, Vol. 1, No. 1, pp. 35-49. 1999

Djabrailova, U, "Tarihi Betlerinden: Oglanbegi Pir." Yoldaş, 7 Nisan 1994.

Donagı Hacı Murat, , *"Sverkayüşiy Gazavat, İmam Gazi-Muhammed",* Mohaçkale 2007.

Donogo Hacı Murat, *"Pobedit tot kto vladeyet Kavkazom", Miniatüri Kavkazskoy voynı 1817-1864*, Mahaçkala EKSMO 2005.

Duhovno Prosvetitelskaya Gazeta Assalam, No: 17 (414) Eylül. Mohaçkale 2012.

Dursun, D., "Kafkasya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. İstanbul 2001.

Eldarov, M., *Hazarlar Arasında İslamiyet'in Yayılması*. ERÜ. SBE. Basılmamış Y. L. Tezi. Kayseri

Eliade, M, *"Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu",* Terc.M. A. Aydın, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Eliade, M, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yay. İstanbul 2003.

Eliade, M, *Dinler Tarihine Giriş,* Terc Lale Arslan Kabalcı Yay. 2003.

Eliade, M, *Kutsal ve Dindışı*, Terc. M. Ali Kılıçbay Ankara 1991.

Eren, H, Gözaydın, N. Parlatır İ. vd. Keramet mad. Türkçe Sözlük Türk Tarih Kurumu Basım Evi C. II. Ankara 1988.

Erel, Ş., *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul Matbaası 1961

Ergün, P, "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", *Millî Folklor*, 2010.

Fahrettin, O, "Na Poroge k Tabasaranu", Gazeta Vatan No: 21 (1539)

Fenomenoloji, Ed. Taco Constantin, Terc. Havva Köser, İz Yay. İstanbul 2000.

Fyodor-Guseynov, G, S., İstoriya Proishojdeniya Kumıkov. Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo. Mohaçkale 1996

Gadisov, C., "Gidroenergetika yest: kuda rasti." *Dagestanskaya Pravda. No: 371-372.* 30.09.2014.

Gadisov, Cangiş, *"Utamış Zemlya Drevnyaya",* Dagestanskaya Pravda. No: 187-188. 10.06.2009

Gadjiev, V.G. *"Dagestan v armyanskoy dorevolutsionnoy literature",* Mahaçkala;1982.

Gadjiyev, B. İ, *"Dagestan v istorii i Legendah"*, Mohaçkale.1977.

Gadjiyev, G, *"İstoriya Dagestana", C.I.* Mohaçkale 1967.

Gadjiyev, M. G, *"Doislamskiye Verovaniya i Obryadı Narodov Nagornogo Dagestana",* Mahaçkala 1991.

Gadjiyev, M.S, *"Gorod-Muzey Derbent", Dagestanskiye Svyatını. C.I.* İzdatelstvo Epoha. Mohaçkale 2007.

Gadjiyev, S.Ş, *"Kumıki, İstorko etnografiçeskoe issledovaniye",* Mohaçkale 1961.

Gadjiyev, V, *"GİstoriyaDagestana",* İzdatelstvo Nauka, C.I. Mohaçkale 1965.

Gadjiyeva, M. S, *"Vorota Sudnogo Dnya v Derbente", Dagestanskiye Svyatını C.III.* Epoha Mohaçkale. 2007.

Gadjiyeva, S, *"Kumıki istoriçeskoe proşloe kultura i bıt",* Dagestanskoe knijnoe izdatelstvo Mhaçkale 2005.

Gadjiyeva, S,Ş., Kumıki: İstoriko-etnografiçeskoye issledovaniye. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1961

Gadjyev, M, G., Omarov., O, M, Şihsaidov., A, R, İstoriya Dagestana s drevneyşih vremen do kontsa XV v. İnistitut istorii, arheologii i etnografii. DNTS RAN Mohaçkale 1996

Gadlo, A.V., *Etniçeskaya istoriya Severnogo Kavkaza* V-VII v. Leningrad 1979

Genigutlinskiy, H, *"İstoriko biografiçeskiye istoçniki ve oçerki".* Mahaçkala 1992.

Genko, A.N, *"Zadaça etnografiçeskogo izuçeniya Kavkaza". Sovetskaya Etnografiya,* No:4 5, Moskva 1936.

Gerber, İ. G., Opisaniye stran i narodov vdol zapadnogo berega Kaspiyskogo morya 1718. Moskva 1958.

Gereyev, R, *"Nastavnik İmamov Muhammed Yaragskiy. Lezginskiy uçitel İmama Şamilya",* Nastoyasheye Vremya 28.03. 2012.

Gmırya, L, *"Religioznıe Predstavlaeniya Naseleniya Prikaspiyskogo Dagestana IV-VII vv",* Nauka DNTS Mohaçkale 2009.

Gmırya, L. B, *"Obryadı vızova dojdya v tradıtsıonnoy kulture Turkoyazıçnıh narodov prikaspiyskogo Dagestana",* Vestnik inistiuta İAE. No:3, 2010.

Gogitidze, M, D., *Voennaya Elita Kavkaza II, generalı i Admiraalı narodov Severnogo Kavkaza*. Meridian. Tiflis 2011.

Gogitilze, M, *"Voennaya elita Kavkaza II, Generalı i admiralı narodov Severnogo Kavkaza",* İzdatelstvo Meridiani, Tiflis 2011.

Goldşteyn, A.F, *"Svoeobraznıe tipı planirovok Dagestanskogo jilişa", Arhitekturnoe nasledstvo No:23* Moskva 1975.

Guseynov G.İ., "Hasan Alkadari", İzdatelstvo OOO. Mavel 2001.

Gustarin, P. V, *"Koran kak obyekt izuçeniy",* Saarbhryukken: LAP Lambert Academic Publishing, 2014.

Günay, Ü, Güngör, H, *"Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi",* Ocak Yay. Ankara.1997.

Günay, Ü. Güngör H, vd. "*Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması Kayseri Örneği",* Kayseri 2001.

Günay, Ü. Güngör, H, *"Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi",* Rağbet Yay. İstanbul 2007.

Gündüz, Ş, *"Mitoloji ile İnanç Arasında",* Etüt Yay. Samsun 1998.

Güngör, H, *"Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar"*, HÜ.Türkiyat Araştirmalari Enstitüsü Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler HÜ16-17 2007.

Güngör, H, *"Türk Bodun Bilimi Araştırmaları",* Kum Saati Yay. İstanbul 2008.

Halidov, M, *"Avarskaya mifologiya",* Vozrojdenie No:3, Mohaçkale 1993.

Halidova, M, *"Avarskaya mifologiya",* Jurnal Vozrojdenıe, Mohaçkale 1993.

Halidova, M. R, *"Obraz pokrovitelya ohotı, zverey v predanyah i legendah narodov Dagestana",* Dagestanskaya narodnaya proza. Mohaçkale 1982.

Halidova, M.R, "Vozrojdenie" DNTS İnistitut yazıka literaturı i isskustva im. G.Tsadası. . No:13. Mohaçkale 1993.

Halidova, R.M, *"Mifologiçeskiye obrazı v ustnoy prıoze narodov Dagestana/Mifologiya narodov Dagestana",* Mohaçkale 1984.

Halilov, A. M, *"Natsionalno-osvoboditelnoye dvijeniye gortsev Severnogo Kavkaza pod predvoditelstvom Şamilya",* Daguçpedgiz 1991.

Han- Magomedov, S. O, *"Derbent",* Moskva 1958.

Han Magomedov, S. O, *"Mavzolei i Piri Aulov Yujnogo Dagestana",* 1974.

Hanbabayev, K. M, *"Hristianstvo v Dagestane IV-XVIII vv. Sobraniye Trudov Tsentra Sistemnıh Regionalnıh İsledovaniy i Prognozirovaniya",* İSPİ RAN. *Yujnorossiyskoye Obozreniye. Vıpusk 20*, Mohaçkale 2004.

Han-MAgomedov, S. O, *"Agukskaya NarodnayaArhitektura",* İzdatelstvo Ladya. Moskva 2001.

Han-Magomedov, S. O, *"Lezginskoye Narodnoye Zodçestvo",* İzdatelstvo Nauka. Moskva. 1968.

Han-Magomedov, S.O, *"Lezginskoye Narodnoye Tvorçestvo",* Mahaçkala 1969.

Haydarbekov, M, *"Antalogiya Dagestanskih Uçennıh",* Rukopisnıy Fond İİAE, DNTS RAN. F.Z. 3. Op. 1. D. 180. L.4.

Heyet, Mifologiya narodov Dagestana. Mohaçkale 1984.

Işık, R, *"Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar Ve Bunlara Bağlı Kültler",* FÜİD. 9/2 2004.

İbn-i Rüşt, *İz knigi Dragotsennıh Kamney* (Terc. N. A. Karaulova) Tiflis 1903

İbragimov, M. N, *"Musa Balahanskiy",* Mohaçkale 2009.

İbragimova, Z. B, *"Duhovnıy Mir Dagestantsev", Svyatıni Dagestana II. C.* İzdatelskiy Dom "Epoha" Mohaçkale 2008.

İbragimova, Z. B, *"Gergebil- Aul Krepost (İstoriçeskiye Vehi)" Dagestanskiye Svyatıni C. III*. Mohaçkale 1913.

İbragimova, Z. B, *"Muhammed-Hacı i Şarafuddin Kikuninskiye-Sufii, Muhacırı", Dagestanskiye Svyatıni C. II.* İzdatestvo Epoha. Mohaçkale 2008.

İmam Şamil, (Terc: Sedat Özden) Kayhan Yay. İstanbul 1998.

İstoriya sela Yrkug Agulskogo rayona. Vesti Agula No: 29 (5789) 16 Temmuz 2010

İyessen, A. A, *"Rabotı na Sulake",* Moskova 1935.No:110.

Jukovskaya, N. L, *"Lamaizm i rannie formı religii",* Moskva 1977.

Kafesoğlu, İbrahim, *"Eski Türk Dini",* Ankara 1980.

Kaflı, K., "Şimali Kafkasya" İstanbul 1942.

Kagankatvatsi, M., İstoriya Agvan. S-Peterburg.1861.

Kalafat, Y, *"Ağrı Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürü HalklardaSu Kültü", Türk Kültüründe Ağrı, AKM,* Ankara, 2009.

Kamalov, İlyas, *"Toktamış Han Maddesi",* TDV. İSAM. C.41.

Kandemir, Mehmet Yaşar, *"Ziyâret", İslam Ansiklopedisi (I-XIII),* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978-1986

Karaman, H, Çağrıcı, M, vd. Neml, 27/ 16. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 2004.

Kasimov, İ. H, Hurdamiyeva, S. H, *"Mifologiçeskaya Osnova Predaniy i Legend Azerbaycatsev Derbentskogo Regiona".* İzvestiya DGPU. No:3(20) Mohaçkale 2012.

Kavcar Yardımcı, C. M, *"Efsanelerimiz",* Malatya, İnönü Üniversitesi Basımevi 1990.

Kayayev, A. *"Federalnaya gazeta. Nastoyaşeye vremya No 33".* 27 Ağustos Mohaçkale 2010.

Kayayev, İ, *"Gazi Kumuhskoye Şamhalstvo (XV-XII vv.)."* Federalnaya Gazeta *Nastoyaşeye Vremya No:38*. 26 Eylül. 2008.

Kayayev: İ, *"İnozemnıye familii Dağıstana",* Federalnaya *gazeta Nastoyaşeye vremya No 47*, 2009.

Kaymarazov, G. Ş, *"Oçerki İstorii Dagestana",* İzdatelstvo Nauka Moskava 1971.

Kaziyev Ş. M, Karpeyev İ. V, "*Povsednevnaya jizn gortsev Severnogo Kavkaza v XIX vekah",* A.O. *"Molodaya Gvardiya",* Moskva 2003.

Kaziyev, Ş. M, *"İmam Şamil",* İzdatelstvo Molodya Gvardiya, Moskva 2003.

Kazubskiy, E. İ, *"Ruskiy Arhiv",* Universitetskaya tipografiya Moskva1896.

Kılıçoğlu, G, "Kafkasya'da Dağıstan'ın Stratejik Önemi." Gebze SBE. (Basılmamış Y.L.) 2004.

Kıyak, A*, "Elazığ ve Yöresinde ziyaret Fenomeni Üzerine bir Din Bilimi Araştırması",* Kayseri. 2009.

Kitapçı, Z., Azerbaycan-Harzem ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet. Yedikubbe Yay. Konya 2005

Klyaştornıy, S. G, Savinov, D. G, *"Stepnıye imperii Evroazii",* S-Peterbug 1994.

Korotkova, Y, *"Kto ne posetil v Gunib tot nebıl v Dagetane."* Moskovskiy Komsomolets. 2.10.2009.

Kozlovskiy, M-M, *"Zakon i obıçay na Kavkaze",* Tipografiya A. İ Mamontova 1890.

Köprülü, M. Fuat, *"İslam Medeniyeti Tarihi",* Başbakanlık Basımevi Ankara.1977.

Kruglov, A. P*, "Kultovıye mesta gornogo Dagetsana, Kratkie soobşeniya İnistituta istorii materialnoy kulturı",* Moskova 1946,

Kur'an-ı Kerim *Kıyame* 36.

Kur'an-ı Kerim, *Müminun* 115.

Kurbanov H.T., *"Religiozno-politiçeskiy ekstremzm na Severo- Vostoçnom Kafkaze: ideologiya i praktika (na meterialah Respublikii Dagestan)"* İzdatelstvo SKNTS Rostov-na-Donu 2006.

Kuşeva, Y. N, *"Narodı Severnogo Kavkaza i ih svyazi s Rossiyey (Vtoraya polovina XVI-30-ye godı XVII veka)"* Moskva 1963.

Kuzgun, Ş., *Hazar ve Karay Türkleri*. Alıç Matbaacılık, Ankara 1993

Kuznetsov, N.İ, *"Vdebryah Dagestana",* Moskva 1913.

Labazanskiy, M-Hacı *"On ne pokidayet moye serdtse! (Vospominaniya vnukov o dede-Dostoçtimom Şeyhe Abdülhamid Efendi)."* Duhovno Prosvetitelskaya gazeta Assalam. No: 16(365). 2009

Lavrov L. İ, *"Epigrafiçeskiye Pamyatniki Kavkaza",* Moskva, 1968.

Lavrov L. İ, *"Etnografiya Kavkaza",* 1981.

Lavrov, İ. L, *"Epigrafiçeskiye pamyatniki Severnogo Kavkaza na Arabskom, Tureckom Persidskom yazıkah",* Çast I. Moskva 1966.

Lavrov, L. İ, *"Arheologiçeskiye Razvedki v Dagestane, 1947-1950 gg",* /Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR. C.14. Moskva-Leningrad 1953.

Lavrov, L. İ, *"Epigrafiçeskiye Pamyatniki Severnogo Kavkaza na Tureckom, Arabskom i Persidskom Yazıkah", Çast II. Nadpisi XVIII-XX vv. İzdaniye Tekstov, Pervodı, Kommentarii Statya. Prilojeniya*. Moskva 1968.

Levkieyevskaya, E. E, *"Mifı Russkogo naroda",* Astrel Moskva 2010.

Luguyev, S. A, *"Ahvahtsı. XIX- naçalo XX vv",* İstoriko-etnografiçeskoe issledovaniye, Mohaçkale 2008.

Luxemburg, N, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil,* (Terc: Sedat Özden) Kayhan Yay. İstanbul 1998

Luxenburg, N., *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz politikası ve İmam Şamil*, (Çeviren: Sedat Özden) Kayhan Yayınları, İstanbul 1998.

Magaramov, Ş. A. *Dagestan i Şirvan v Kontekste Kavkazskoy Politiki Gosudarstva Sevefidov i Turtsii v XVI veke.* İzvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskiy Region. Obşestvennıye Nauki. No: 5 2009

Magdiyev S., *"O Pismennom Nasledii Şeyha Camaluddina iz Gazi-Kumuha."* Nauka i Molodej. Vıpusk.5. Sbornik Statey Molodıh Uçennıh i Aspirantov po Gumanitarnım Naukam. Mohaçkale 2004.

Magdiyev, S, *"Sufiyskiye İdei v Dagestanskoy Araboyazıçnoy Literature XIX v."* Nauka i molodej No: 6. Mohaçkale 2003.

Magomedhanoviç, M., Geografya Dagestana, Goskomizdat, Moskova, 1996

Magomedov, A, *"Dagestan i Dagestantsı v Mire. İstoriko Politiçeskiy Oçerk",* İzdatelstvoYupiterMohaçkale 1994.

Magomedov, N. A. Magaramov, Ş. A. Dagestan v period osmano-sefevidskoy voynı 1578-1590 po dannım turetskogo avtora İbrahima Rahimzade. Vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta, Vıp. 4, 2012.

Magomedov, A, *Dagestan i Dagestantsı v Mire*, İzdatelstvo "Yupiter", Mahaçkala 1994

Magomedov, A. M, *"Etnopedogagiçeskaya kultura Dagestana v soderjanii vospitaniya",* Maykop 2005.

Magomedov, M. G, Şihsaidov, A. R, *"Kala-Koreyş",* İzdatelstvo Yupiter. Mohaçkale 2000.

Magomedov, R. M, *"Po Aulam Dagestana",* Daguçpedgiz. Mohaçkale 1979.

Magomedova, S, *"Jenşina Dagestana",* No:9/, 2013.

Magomedova, Z. A, *"Abdurrahman Hacı as-Suğuri Uçennıy Propagandist znaniy, pobornik Svobodı", Dagestanskiye Svyatınii. C. I.* İdatelstvo Epoha. Mohaçkale 2007.

Magomedova, Z. A, *"Gergebil- Aul-Krepost (İstoriöeskiye Vehi)" Dagestanskiye Svyatını C.III.* İzdatelstvo Epoha. Mohaçkale. 2013.

Magomedova, Z. A, Gazimagomedova, S. H, *"Kudali", İstoriçeskiy Oçerk. Dagestanskiye svyatını C.II.* İzdatelskiy dom Epoha. Mohaçkale 2008.

Mahmudov, T, *"Şeyh Seracettin al-Hüriki."* Vıpusk No: 2-3(6905-6906) 10 Ocak 2012.

Mahmudova, N. K, *"Şuayip Efendi al-Bagini (1853-1909). Vzaimodeystviye Gosudarstva i Religioznıh Obyedeneniy: Sovremennoye Sostoyaniye i Perspektivı".* Severo-Kavkazskaya Nauçno-Praktiçeskaya Konferenciya. 15 Ekim Mohaçkale 200.

Malyutin, D.A, *"Opisaniye voennıh deystviy 1839 goda",* S-Peterburg. 1850.

Markovin, V. İ, *"Dorogami i tropami Dagestana",* Mahaçkala. 1974.

Markovin, V.İ, *"Dorogami i tropami Dagestana",* İzdatelskiy dom "İskusstvo" Moskva 1974.

Mazanayev Ş., "Literaturnoye Mnogoyazıçeniye Dagestana", Musulmanskaya Sivilizatsiya, Şubat No: 2, 1995.

Megrelidze, İ. V, *"Arhiologiçeskiye Nahodki v Dido",* Sovetskaya Arhiologiya. No:5, 1951.

Menşikov, İ, İ, *"Pirı Azerbaydjana",* İGAİMK.(İzvesitiya Gosudartsvennoy Akademii İstorii) T. IX Vıp 4, 1931.

Mihailoviç, M. C, *"Put Verı",* Kit Yayınları. Mohaçkale 2011.

Mohammedov, D. M, *"Drevniye religioznıye vozzreniya Tsezov (Dodoytsev)" Caiers du Monde russe ve sovietique Vol.29*, No:2 Avril-Jun 1988.

Moisey, H, *"İstoriya Armenii",* (Terc. N. O. Emına) Moskva 1983,

Morozova, T, G., Pobedina, M., P., Ekonomiçeskaya geografiya Rossii. İzdatelstvo Yunti. Moskva 2000

Mufaradjeva, N. M, *"Tarikat i Tarikatskiye Şeyhi v Dagestane." Severo-Kavkazskaya Nauçno Praktiçeskaya Konferentsiya",* Mohaçkale 2003.

Muhin, V, *"Poludennıy Jar dolinı Dagestana",* Nezavisimaya Gazeta 26 Austos 2011

Murtazaliyev, A, Sultanov-Barsov, M, *"Umar-Hacı Andiyskiy. İstoriko-Filosofskiy Oçerk",* İzdatelskiy Dom, Narodı-Dagestana. Mohaçkale. 2013.

Musayev, M. *"Kaznit poveşaniyem... K voprosu o koliçestve kaznennıh Dagestancev i Çeçencev- rukovoditeley osvoboditelnogo dvijeniya v 1877 godu",* Ahulgo. No:2 (14) 2013.

Mustafazade, İ, *"Kuba Hanlığı",* Elm. Bakü 2005.

Novoseltsev, A.İ, *"Kavkazskiye Yevrei",* S.-Peterburg, 1999.

Okonin, V.G, *"Kultura Sasanidskogo İrana"*, Moskva 1969.

Oleariy, A*, "Opisaniye puteşestviya v Moskoviyu i çerez Moskoviyu v Persiyu",* Terc. A. Lovyagina. S-Peterburg 1906.

Orlov, V.V, *"Poklonenie silam prirodı v magribinskom narodnom İslame (XVII-XIX vv.) Çelovek i Priroda v duhovnoy kulture Vostoka",* Moskva İV RAN, Kraft, 2004.

Osmanov, M-Z, *"Semeynıy bıt nardov Dagestana v XIX—XX vv",* DES. Mohaçkale 1980.

Orazayev, G. M-R. *"Pamyatniki Turkoyazıçnoy Delovoy Perepiski v Dagestane XVIII v."* Mahaçkala 2002.

Oymak, İ, *"Anadolu'da Su kültünün izleri"* FÜİFD. No:15/1, 2010.

Ögel, B, *"Türk Mitolojisi II",* Türk Tarih Kurumu Basım Evi Ankara 1971.

Ögel, Bahattin, *"Türk Mitolojisi"*, Ankara, 1971.

Öztekin, Ö, "Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki FigüratifAnlamı: Divan Şiirinde Deyiş bilimselÖncelemeAlanı Olarak Biçimsel Sapmalar", *Millî Folklor*, 2013.

Patruşev, D.A, *"İslam",* Mahaçkala, 1960.

Petraş, Y.G, *"İdeya svyatosti i kult svyatıh", Publitsistika* 14.09. 2001.

Prozorov, S. M, *"İslam na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii",* Endtsiklopodiçeskiy slovarMoskva 1999.

Prozorov, S.M, *"Abu Muslim. İslam na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii",* Endtsiklopediçeskiy slovar. Vostoçnaya Literatura RAN. Vıpusk 1. Moskva 1998.

Prozorov, S.M, "al-Kadari. İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii", *Endtsiklopediçeskiy Slovar. II. Vıpusk*, Vostoçnaya Literatura RAN. Moskva 1998.

Ramazanov, R. A, Ramazanov, A. R, *"İstoriko-Epigrafiçeskiye Materialı Narodov Rutulskogo Rayona", Respublikanskaya gazetno-jurnalnaya tipografiya.* Mohaçkale. 2012.

Reno S. J., *"Hiyerofani Sembol ve Tecrübeler, Din ve Fenomenoloji, Din ve Fenomenoloji"*. Ed. Taco Constantin, (Terc. Havva Köser), İz Yay. İstanbul 2000

Rizahanova, M. Ş, *"Duhovnaya Kultura Lezgin, 20-ye godı XX v.-naçalo XXI v. Sovremennıye etnokulturnıye protsessı",* Mohaçkale 2009.

Rizahanova, M.Ş, *"Duhovnaya Kultura Lezgin 20-ye godı XX v.- naçalo XXI v. Sovremennıye Etnokulturnıye Protsessı",* İzdatelskiy dom "Epoha. Mohaçkale 2009.

Rizvanov, Z., Rizvanov, R., İstoriya Lezgin (Kratkiy Nauçno-Populyarnıy Oçerk). Mohaçkale 1990

Romanov, V., "Tretiy İmam". *Vokrug Sveta, No:6 (2753),* Haziran 2003.

Saidov, S. M, *"Kult Svyatıh v Dagestane",* İPTS. DGU. 2000.

Sakaoğlu, S, "*Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu".* Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 29 Halk Edebiyatı Dizisi: 5 Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara 1980.

Sakaoğlu, S, *"Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi", Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları*, 29 Halk Edebiyatı Dizisi: 5 Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.

Sâmî, Ş., *"Dâğıstân", Kâmûsu'l-A'lâm*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul 1891

Seferbekov R., *"İz Mifologii Rutultsev: Rekonstruktsiya Obrazov Panteona i Pandemoniuma",* Gramota. No: 12 (50), Çast II. Tombov 2014.

Seferbekov, R. İ, *"Agrarnıye kultı Tabasarantsev",* Mohaçkale 1995.

Selçuk A, “Dede Mezarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni VeKutsalın Tezahürleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, No: 56, 2010.

Selçuk, A. *“Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar”,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul 2008.

Selçuk, A., *Ağaçeri Türkmenleri*, Tahtacılar. IQ. Kültür sanat Yay. 2008.

Sıçev N, *“Kniga Dinastiy”,* İzdatelstvo ACT Vostok- Zpad. Moskva 2005.

Snesarev, G. P, *“Reliktı domusulmanskıh verovaniy i obryadov u Uzbekov Horezma”* Moskva 1969.

Snesarev, G.P*, “Domusulmanskiye verovaniya i obryadı v Sredney Azii”,* İzdatelstvo Nauka, Moskva 1975.

Snesarev, G.P, *“Reliktı domusulmanskih verovaniy i obryadov u Uzbekov Horezma”,* Moskva 1969.

Stepanaov, M,V., Ekonomiçeskaya geografiya Rossii. İzdatelskiy dom İnfra-m. Moskva 2005.

Şahin, S, *“Sinop Çevresinde ziyaret yerleri Üzerine bir Fenomenolojik ve Tipolojik bir Araştırma”,* Y.L. Tezi. Kayseri 2001.

Şehmagomedov, M. G, Şihaliyev, Ş. Ş, *“Svedeniya ob Uçennom bogoslove İ Sufiyskom Şeyhe Mamma-Dibire AR-Ruçi v Kontekste Dagestanskih Araboyazıçnıh Biografiçeskih Soçineniy. //Sovremennıye Problemı Nauki i Obrazovaniya”,* Mohaçkale 2012.

Şepetin, A, *“Vı sami mojete zaryajat vodu, Konsultetivno İssledovatelskiy Tsentr”* “Enir” 2013

Şihabudinov, M.Ş, *“Aul Oboda”,* Mohaçkale 1999.

Şihaliyev, Ş, *“Kifayet al-mürir” İlyas al-Tsudakari kak Pamyatnik po İstoriisufizma v Dagestane”,* Mir İslama 2 (11). 2013.

Şihaliyev, Ş, *“Sufiyskiy Şeyh Segodnya”,* Etnografiçeskoye Obozreniye. No:2 2006.

Şihaliyev, Ş, *“Sufizm i Rossiyskaya vlast v Dagestane v XIX- pervoy polovine XX veka. Materialı Vserossiyskoy nauçnoy konferencii 24-26 Sentyabrya.”* Karaçayevsk 2009.

Şihaliyev, Ş. Ş, *“İslamizatsiya Dagestna X-XI vv. İstoriöeskiye Aspektı”,* Mohaçkale 2007.

Şihaliyev, Ş. Ş, *"İz İstorii Poyavlaenya v Dagestane posledovateley Nakşibendiyskogo i Şaziliyskogo tarikatov. Gosudarstvo i religiya Dagestane", İnfomatsionno-analitiçeskiy bülleten Komiteta Pravitelstva Respubliki Dagestan po delam Religiy, No: 1* (14), 2003.

Şihaliyev, Ş. Ş, *"K voprosou o rasprostranenii sufizma v sredne vekovom Dagetane (X-XVI) VV", Şark el yazmaları Bölüm başkanı. İnistitut İstorii Arheologii i Etnografii Dgestanski Nauçnıy Tsentr. Rossiyskoy Akademii Nauk. Mediaprofil. No: 5.* Mohaçkale 2011.

Şihaliyev, Ş. Ş, *"Ustaz treh tarikatov: Seyfullah Kadı Başlarov", Dagestanskiye Svyatını C.I.* İzdatelstvo Epoha. Mohaçkale 2008.

Şihaliyev, D-M, *"Rasskaz Kumıka o Kumıkah",* Dagestanskoe Knijnoe İzdatelstvo Mohaçkale 1993.

Şihsaidov A. R, *"Rasprostranenie İslama v Dagestane/İslam i İslamskaya kultura v Dagestane"*. Moskva 2001.

Şihsaidov, A, R, Kemper, M, Bustanov, A, *"Uslada Umov v Biografiyah Dagestanskih Uçennıh".* İzdatelstvo Marcami Moskva 2012

Şihsaidov, A. R, "*Epigrafiçeskiye pamyatniki Dagestana X-XVII vv. Kak istoriçeskiy istoçnik",* Mohaçkale 1984.

Şihsaidov, A. R, *"Said Arakanskiy (Kratkiy oçerk jizni i tvorçeskoy deyatelnosti)", Dagestanskiye svyatını C.II.* İzdatelskiy dom Epoha. Mohaçkale 2008.

Şihsaidov, A.R, *"Epigrafiçeskiye pamyatniki Dagestana X-XII VV. kak istoriçeskiy istoçnik",* Moskva 1984.

Şihsaidov, A.R, *"Sufizm kak faktor sohraneniya mira i stabilnosti", Materialı respublikanskoy nauçno-praktiçeskoy konferentsii*. Mayıs 2004. Mohaçkale.

Şihsaidov, A.R, *"Svyaıni Dagestana"* C.II. Epoha Yayınları Mohaçkale 2011.

Şurpayeva, M, *"Legendı i Bılı Kazi Kumuha",* Mahaçkala 1993.

Şutanrıkulu, G, *"Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması-Derbent (Dağıstan Örneği)".* Kayseri 2012.

Şutanrıkulu, G., "Dağıstan-Derbent Şehri Ve Terekeme Köylerinin Tarihi Ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme*". Turkish Studies International Periodical For the*

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014.

Şutanrıkulu, G., "Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması-Derbent (Dağıstan Örneği)".Kayseri 2012

Tanhayeva, P, *"Udivitelnaya Sudba Datunskoy tserkvi. Hram, kotorıy vnov ojil pri Şamile vo vremya Kavkazskoy voynı"*, *Novoe Delo*, No: 90 19.10.2010.

Tanhayeva, P., *Posledniy Pohod Nadir Şaha*. Biznes i Uspeh, No:1(15) Nisan 2009.

Tanyu, Hikmet, *"Adak ve Adak Yerleri",* Ankara Ünivrsitesi Basımevi 1967.

Tanyu, Hikmet, *"Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri",* Ankara Üniversitesi Basımevi. 1967.

Tanyu, Hikmet, *"Türklerde Taşla ilgili İnançlar",* AÜİFD Yayınları NO: LXXXI. Ankara Üniversitesi Basımevi 1968.

Tavkul, U., "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi." 2023

Togan, Z.,V., "Hazarlar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. V İstanbul, 1964

Tokarev, S. A, *"O kulte gor i yego meste v istorii religii",* Sovetskaya Endtsiklopediya No: 3,1982.

Tokarev, S. A, *"Religiya v İstorii Narodov Mira",* Moskva 1986.

Tokarev, S.A, *"Ranniye formı religii",* Moskva 1964.

Trever, K.V., *Oçerki po İstorii i kulture Kavkazskoy Albanii*. Moskva1959

Tsahayev, M, *"Partu Patima-Simvol mujestva, svobodı, lyubvi k rodine."* Mahaçkalinskiye İzvestiya. Vıpusk № 33/ 23.08.2013

Tumalayev, B., "Bednıy Bogatıy Dagestsn". *Nasoyaşeye Vremya. No: 46 (367) 28* Kasım 2014.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.VIII, İstanbul 1993.

Türkyılmaz, A, *"İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları", Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi. No:4* 2013.

Türkyilmaz, A, "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü Ve Günümüze Yansımaları Bilim ve Kültür", *UKA Dergisi*, Sayı: 04 2013.

Ulutürk, M, "Dinlerde su tasvvurları", *27-29 Haziran "Su Medeniyeti Sempozyumu"* Konya 2009.

Uzunayev, B, "*Sultan-Mut, Sozidatel Smut "* Respublika. 16 Aralık. 2011.

Ünal, M, *"Kutadgu Bilig ve Divan-ü Lügat-it Türk'teki Halk İnanışlarına Fenomonolojik bir Bakış",*Haziran 1998. No:114.

Ünal, M., Din Fenomenolojisi. Geçit Yay. 1999.

Vagabov, M, *"Şarvili: Dva Mira Epiçeskogo Geroya",* Dagestanskaya Pravda.29. 10. 2008.

Vasilev, A.T, *"Kazı-Kumuhtsı",* Etnografiçeskoe Obozreniye, No:3, 1899

Wach, J., Dinler Tarhi. (Terc. Fuat Aydın) Ataç Yay. İstanbul 2004.

Yampolskiy, Z.İ, *"O Pervobıtnıh kornyah kutla svyatıh v İslame// Materialı po istorii Azerbaydjana",* Baku 1962.

Yıldız, M, Meçin., M, M, Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri. *EKEV Akademi Dergisi Yıl: 16 Sayı: 53,* Erzurum 2012.

Yörükan, Y. Z, *"Müslümanlıktan Evvel Eski Türk Dinleri Şamanizm Şamanizm'in Diğer Dinleri ve Aleviler Üzerinde Etkileri",* Yol Yay. İstanbul 2005.

Yurterı, S, Ölmez, F. N, *"Türk Dokumalarında Ağaç Motifi", Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü,* Isparta 2009

Zakaryayev, Z. Ş, *"Sultan Şeyh-Amir"*, İslamovedeniye. No: 3, 2011.

Zakaryayev, Z., Sotsialno-Politiçeskoe i Kulturnoye Razvitiye Dagesstana XI-XIX vv. Vladikavkaz 2012

Zeydlits, N. K, *"Kafkazskoye Gorskoye Upravleniye, Sbornik svedeniy o Kavkazskih gortsah",* Vıpusk II. 24 Aprel 1869. Materialı dlya İstorii Dagestana, Kazikumuhskiye i Kurinskiye Hanı. Tiflis 1869.

Musayeva, M. A, Şehmagomedova, M. G, *"Soçineniye Abdurrahmana iz Gazikumuha "Padeniye Dagestana i Çeçni vsledstvii podstrekatelstva Osmanov 1294/1884."* Vestnik Dagestanskogo Nauçnogo Tsentra. No:43. 2012.

KAYNAK KİŞİLER

Abdsusamet Samedov, 1978 Sabnava doğumlu. Serbest meslek.

Abdullah Abduragimoviç Havçayev, 1948 Kukni Doğumlu 2000-2001 yılları arasında Başkent Şehir Mahkemesi Başkanı Birinci Yardımcısı.

Abdullah Çupalayev, 1972 Utamış Doğumlu. Merhum Ahmet Hacı Çupalayev'in Oğlu.

Abdullah Salavatov, 1977 Gubden Doğumlu. İş Adamı.

Abdullayeva Rapiyat Bagautdinovna, 1977.Başlıkent Doğumlu Tarih Öğretmeni.

Abdullh Nazirov, 1949 Hıyağ doğumlu. Doktor.

Abduraşit Orazayev, 1968 Tamazatübe Doğumlu. İmam Hatip

Abidi Guseynov 1940 Guşi doğumlu. Emekli

Abu Abdullah Abdullayev 1974 Mohaçkale Doğumlu. Diş Hekimi.

Abulfez Latifov 1980 Derbent Doğumlu. Esnaf.

Cevat-Han Guseynov. 1972 Gergebil doğumlu. Üniversite mezunu.

Magomed Amaygadjiyev, 1976 Urari Doğumlu, İlahiyatçı

Ahberdilo Ahberdilav, 1968 Tidib köyü doğumlu. Tarih öğretmeni.

Aliyev Şarafudin Magomedoviç 1952 Kalyal Doğumlu. DGPU. Coğrafya Bölümü Dekanı.

Alşyeva Şamsiyat, 1952 Kalyal doğumlu. Emekli.

Amirov Magomed Amiroviç, 1991 Şulani Köyü Doğumlu. Üniversite Mezunu. Müezzin

Meriyem Aliyarova, 1954 Ahtı doğumlu. Öğretmen

A. Magomedov, 1955 Tindi doğumlu. Dağıstan Devlet Üniversitesi. Öğretim Üyesi

Mehdiyev Mehdi, Tekipir-Kent doğumlu, Dağıstan Kültür Bakanlığı'nda memur. Mohaçkale.

Atraş Ramazanoviç Ramazanov, Dağıstan, Devlet Üniversitesi Fizik bölümü araştırma görevlisi. 1980 Şinaz köyü doğumlu

Abdul-Basir, Gadjiyev, 1979. Gubden Doğumlu. İş Adamı

Abdulkerim Aliyev 1950 doğumlu Kostek köy okulu müdürü.

Abdul-Kerim Hacı, 1960 doğumlu Buynaksk ili merkez camii imamı

Ahmed. Magomedov, 1969 Riça Doğumlu. Tarih Öğretmeni.

Arsen Murtazaliyev 1950 Rikvani Doğumlu. Tarihçi

Arslan Agadjanov, 1978 Mohaçkale Doğumlu. Mimar

Asiyat Kukarova, 1971 Gunib Doğumlu. Dağıstan Devlet Teknik Üniversitesi Mezunu

Asiyat Omarova 1952 Kala KöyüDoğumlu. İlkokul öğretmeni.

Atab Adilgereyev, 1960 Kazanişe Doğumlu. Yukarı Kazanişe, Öğretmen.

Aydemir Omarov, 1958 Kala doğumlu. Çiftçi.

Aziz Miçigişiyev, 1982 Doğumlu. Dağıstan Baş Müftülük Çlışanı.

Bagomed Ramazanov, 1948 Kala-Koreyş Doğumlu. Kala-Koreyş Kalenin bekçisi.

Bagomedov Musa Rasuloviç 1990 Doğumlu. Dağıstan Devlet Üniversitesi Araştırma Görevlisi. Mohaçkale.

Bahtiyar Gadjiyev, 1979 Derbent doğumlu. Gardiyan.

Bakayev Ahmet 1948 Muslah köy İmam Hatibi

Baris İdrisov, 1980 Lyahlya Doğumlu. İlahiyatçı

Bisirat İsayeva, 1965 Lenin köyü doğumlu. Ev hanımı.

Celal İsmailov, 1977 Miskinca Doğumlu. Esnaf

Cemal Musayev, 1980 Derbent Doğumlu. Esnaf.

Cemalettin Hacı, 1968 Hryug Doğumlu. Öğretmen.

Destegül Djanayeva 1943 Attal köyü doğumlu. Azim Baba'nın kızı. Emekli

Dibirov Muhammed-Hacı, 1975 Maçada doğumlu. As-salam gazetesi Muhabiri.

Eldar Pir-Magomedov, 1976 Kusur Doğumlu. Üniversite Mezunu

Eldar Süleymanov, 1981 Tsahur Doğumlu. Murakıp.

Elmir Nurmagomedoviç Yakubov, 1956 Doğumlu. Hasavyutr İli "Rasul Gamzatov" Kütüphanesi Müdürü.

Faima İsrafilova, ERÜ Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı Doktora öğrencisi

Fayzullayev Kazbek Ramazanoviç, 1953. Goa Doğumlu. Muhtar.

Gadjimagomedov Magomed 1976 Untsukul köyü doğumlu. Muhasebeci

Gadjiyev Fizuli, 1982 Tsahur Köyü doğumlu. Yüzbaşı

Gadjiyev Osman 1943 Cenıh köyü doğumlu. Okul Müdürü.

Gadjiyev Taryel 1947 Tsahur köyü doğumlu. Emekli

Gamzatov Gamzat, 1976 Untsukul Doğumlu. Sosyal Sigortalar Kurumunda Memur.

Gasanov Bahavuddin Hagi-Kurbanismailoviç, 1952 Rutul Doğumlu. Rutul ilçe Müze Müdürü.

H. Haybullayev, 1969 Mohaçkale Doğumlu. Dağıstan Kültür Bakanlığı Anıtları Koruma Müdürlüğünde Memur.

Hacı-Murad Magayev, 1996 doğumlu, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Öğrencisi.

Hadis Hadisov, 1960 doğumlu Arakkul köy camii İmam Hatibi

Halilullayev Muhammed-Hüseyin, 1976 Tindi Köyü doğumlu DGU Fizik Bölümü Öğretim Üyesi

Harunov Ahmet, 1979 Tpig Doğumlu. Dağıstan Baş Müftülüğü. Murakıp.

Hatice Dibirkadiyeva 1953 Kudali Doğumlu. Emekli.

Hıdır Nebi Halilov 1979 Riça doğumlu.

Hybullah Hacı, 1950 Utamış Doğumlu. Utamış köyü İmam Hatibi.

Irazbiyev Tagır Ramazanovıch, 1943 Novo-Lak doğumlu. Emekli

İlyas Magomedov, 1975 Mohaçkale Doğumlu. Serbest Meslek.

İmaiddin 1979 Kara-Küre doğumlu. Tarih Öğretmeni

İntizar Mamutayeva 1951 İhrek köyü Doğumlu. Dağıstan Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Çocuk Hakları Komisyon Başkanı.

İsamudin Salahbekov, 1978 Karabudah-Kent Doğumlu. Lise Mezunu.

İsmail Bialiyev, (Abrek Zalimhan)1977 Balyurt Doğumlu. Esnaf.

Kamaluddin Magomedoviç Aliyev, 1947 Bammat-Yurt Doğumlu. Kumuk Ulusal gazetesi “Yoldaş”. Editör.

Kaminat Samedova 1977 Gaptsah köyü doğumlu. Ev hanımı

Kasum Hacı, 1965 Hnov köyü Doğumlu. İmam Hatibi.

Kazimuhammed İbragimov, 1971 Ahtı Doğumlu. Ahtı İlçesi Gençlik Parlamentosu Başkan Yardımcısı

Konul Aliyeva 1981Azerbaycan Gözbarah Doğumlu. Eczacı.

Kurban Musayev, 1978 Duakar. İş Adamı.

M. A. Celilov, 1943, Mikrah doğumlu. “Lezgi Gazet” Editör.

M. Ragimov, 1979 Novo-Maka Doğumlu. Polis memuru

Macid Macidov, 1972 Cemikent Doğumlu. İmam Hatip

Magdilav Omar 1955 Sogratl Doğumlu.

Magomed Ahduhanov, 1949 Alhoca-Kent Doğumlu. Araştımacı Yazar.

Magomed Hanakayev 1967 İçiçali Doğumlu. Üniversite Mezunu.

Magomed Magdilov, 1995 Arçib Köyü Doğumlu.

Magomed Ramazanoviç Ganiyev, 1935 Batsada Doğumlu. Emekli Öğretmen.

Magomed Rasulov 1957 Karata Doğumlu.

Mahaç Abdurazakov, 1975 Rugudja Doğumlu.

Mahmut Ahvahskiy, 1974 Ahvah Doğumlu. Çiftçi.

Mahmut Aliyev 1970 Hüstil doğumlu. Tarih öğretmeni.

Mahti-Hacı Abidov, Mohaçkale merkez Vaizi

Manaf İbiyev, 1965 Gelhen köyü Doğumlu. İmamı Hatibi.

Meryem 1952 Uri-Mukar Doğumlu. Emekli Doktor.

Molla Kerim Mallayev, 1950 Lyahlya köyü Doğumlu. Okul Müdürü.

Muhammed Ali Aliyev, 1960 Cenıh köyü doğumlu. Sosyal Bilgiler Öğretmeni.

Muhammed Rabadanoviç Atsiyev, 1987 Şalasi Doğumlu.

Muhammed Rasul Omarov, 1960 Batluh köyü doğumlu Dagıstan Müftülüğü Basın Sözcüsü.

Murad Gamidov, 1973 doğumlu. Üniversite mezunu

Murat Bacayev, 1979 Şari köyü doğumlu. Özel bir şirkette yönetici.

Murat Hacı, “As-salam Gazetesi” Muhabiri, 1972 Doğumlu.

Murzoyev Hamit 1948 Gemets köyü doğumlu. Tarih Öğretmeni

Muslim Magomedov, 1974 Tanusi Doğumlu.

Nazim İbragimov 1980 Hudig Doğumlu.

Nebi İshakov 1935 Usug doğumlu. Emekli.

Nizami Mallayev, 1980 Lyahlya köyü Doğumlu. İlahiyatçı

Peri Karibova, 1945 Hryug köyü doğumlu. Ev hanımı.

Pirmuhammed Muhammedov, 1980 Küryag Doğumlu. ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikoloji bilim Dalı. Doktora Öğrencisi.

Ragimat Adamova, 1985 Doğumlu, DGPU Öğretim Elemanı.

Ragneta Kurbanismailova, 1979 Gilyar Doğumlu. İlahiyatçı.

Ramazan Atraşeviç Ramazanov, 1948 Şinaz köyü doğumlu. Rus Dili ve Edebiyetı Öğretmeni.

Ramazan İbiyev, 1949 Gelhen köyü Doğumlu. Türbedar.

Ramazan-Hacı Magomedov. 1979 Botlih doumlu. Esnaf

Ramazanov Hıdır Hıdıroviç, 1925 Usug köyü Doğumlu. DGU. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Rauf Ramazanov, 1976 Rutul Doğumlu. Oğretmen.

Razidin Mirzametov, 1976 Tekipir-Kent Doğumlu.

Ruslan Kurbanov, 1976 Kurah doğumlu. Tarihçi. Araştırmacı-Yazar.

Rustam Hasanbekov, 1976 Hasavyurt Dogumlu. Serbest meslek.

Rustamova Farida Ahmedovna, 1978 Doğumlu. Cemikent köyü Tarih Öğretmeni.

S. Saidgasanov, 1933 Aşağı-Stal Doğumlu. Araştırmacı-yazar.

S.Nurmagomedov, 1961 Ahalçi doğumlu, Litso Kavkaza dergsinin Editörü

Said Saidov, 1974 Mohaçkale Doğumlu. Dağıstan İslam Üniversitesi. Öğretim Elemanı.

Salauddin Magomedov, 1989 Mohaçkale Doğumlu. Universite Mezunu

Sajidin Saidgasanov 1933 doğumlu Süleyman Stal selo Asaga-Stal. ilçesi (Araştırmacı yazar, Şair).

Seferaliyev Nurali, 1976 Aşağı-Calğan doğumlu. Esnaf

R. İ. Seferbekov, DGPU, Genel Tarih Bolümü Öğretim Üyesi.

Sergey Hagı 1969 Hryug Doğumlu. Cami görevlisi.

Seyyit-Ahmet Hidirov, 1981 Berikey Doğumlu. İmam Hatibi.

Sultanbek Aliyev, 1979 Tatil köyü doğumlu. ERÜ. Hadis Bölümü Doktora öğrencisi.

Sultanova Havva 1953 Cenıh köyü doğumlu. Emekli.

Şamsiyat Aliyeva, 1952 Kalyal köyü doğumlu, Emekli

Şahov Şarip, 1978 Çoh Doğumlu. Dağıstan Türizm ve Spor Kometesi Başkan Yardımcısı.

Şamil Aliyev, 1970 Doğumlu. Hunzah müzesi müdürü.

Şamil Guseynov, 1976 Derbent doğumlu. Polis Memuru.

Şamil Zaynalov, 1960 Geniçutl Doğumlu.

Şeyh Zagirov, 1980 Tatlyar Doğumlu. Çiftçi

Şihselim Seyidrızayev, 1974 Velikent doğumlu. Esnaf.

Tahir Djanayev, 1976 Attal köyü doğumlu. Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.

Timur Gadjiyev 1976 Borç doğumlu. Sosyal Sigortalar Kurumu. Memur

Vahiddin, 1952 Gelmets köyü doğumlu. Tarih öğretmeni

Yusuf Abbasov, 1943 Kalyal doğumlu. Emekli.

Zakari Murtuzoviç Nahibaşev, 1943 Ahvah Doğumlu. Dağıstan Devlet Pedogoji Üniversitesi Öğretim Üyesi

Zakir Sulltanov, 1952 Cenıh köyü doğumlu, İmam Hatibi.

Zamir İbragimov, 1968 Orat-Stal doğumlu İnşaat Ustası

Zeynullah Sultanoviç, 1949 Mührek doğumlu. Emekli.

Ziyar Omarov, 1980 Muğartı köyü Doğumlu. 2010 yılı 14 Nisan tarihinde, Hakkın Rahmetine kavuşmuştur.

İNTERNET KAYNAKLARI

1- http://alpan365.ru/perepischiki-iz-gazi-kumuxa/ (Erişim Tarihi: 02.04.2015)

2- http://agul.etnosmi.ru/one_stat.php?id=13163.Vesti Agula Selo Burşag Vıpusk No: 8 (5720) 05.03.2011. (Erişim Tarihi: 03.01.2014)

3- http://194.247.12.109/blogs/31136/30757 (Erişim Tarihi: 23.04.2015)

4- http://bubakiri.narod.ru/news/2011-11-29-1246 (Erişim Tarihi: 11.01.2014).

5- http://flnka.ru/glav_lenta/4007-o-proishozhdenii-muhammada yaragskogo.html.(Erişim Tarihi: 27.08.2014)

6- http://islamdag.ru/lichnosti/2955. (Erişim Tarihi: 13.03,2014)

7- http://odnoselchane.ru/?sect=1457 (Erişim Tarihi: 03.10.2014)

8- http://odnoselchane.ru/?sect=1459. (Erişim Tarihi: 18.02.2015)

9- http://odnoselchane.ru/?sect=1467 (Erişim Tarihi: 07.27. 2014)

10- http://www.gazavat.ru/history3.php?rub=12&art=717. (Erişim Tarihi: 03.03.2013)

11- http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/194895/#note_link_1(ErişimTarihi: 27.04.2015)

12- http://www.obzor-smi.ru/?com=articles&page=article&id=956 (Erişim Tarihi: 12.04.2015)

13- http://www.sufizm.ru/prophet&murshids/silsilaII/tidib/ (Erişim Tarihi: 22.12.2014)

14- http://kumukia.ru/article-9122/ (Erişim Tarihi: 27.03.2015)

15- http://daglegenda.blogspot.com.tr/2012/05/blog-post_20.html (Erşim Tarihi 22.02. 2015)

16- Y. Kalafat. Dağıstan Halk İnançları Üzerine bir Araştırma. http://daghestan.blogcu.com/dagistan-uzerine-bir-arastirma-yazisi/2253610 (Erişim Tarihi 12. 12. 2014)

EKLER

1- Ziyaret Yerleri Tablosu

2- Harita

EK 1. ZİYARET YERLERİ TABLOSU

Yerleşim Yeri Adı	Türbe, Tekke, Baba Mezarı	Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar	Su Kaynak.	Mağaralar ve Mevkiler	Muhtelif Yapılar

Agul İlçesi	Şeyh Şaban İsimsiz Veli Şeyh Muhammed Türbesi Molla Hasan Türbesi Pir Busay Şeyh Ramazan Türbesi Pir Türbe İsimsiz Türbe, Hafız Efendi Türbesi Derviş Hacı, Şaban Efendi (Şaaban), Şeyh Hasan Efendi, Usug köyü,Şeyh Kamil Şeyh Muhammed Usugskiy Pir Şeyh Şamsi. Sofi Davud Efendi Türbesi Türbe, Tekke, Baba Mezarı				Mağu Dere
Ahtı İlçesi	Bulat Baba Piri Halk kahramanı Şarvili Hacı Kişmiş Baba. Üç Kardeş Pir'i. Molla Yusuf Smugulskiy Sufi Baba Türbesi. Molla Receb Efendi Sofi Hüseyin Efendi Hacı Abdul-Halik Efendi. Sofi Davud Efendi. Vakıf Baba. Hazır Ana (Hıdır De).				Pir Sadaka
Ahavah İlçesi	Cemalettin Efendi Türbesi. Kara Ömer Efendi. Türbesi.				
Akuşa İlçesi	Usişalı Davud Efendi				
Babayurt İlçesi					
Bejta bölgesi			Şifalı Su		
Botlih İlçesi	Hacı Bedrettin Efendi Temir-Sultan Ziyareti Şeyh Ömer Hacı Andiyskiy Türbesi	Ana Kız (İlaYeşi)Tepesi. Bahargan ve Modu Dağı**.**			
Buynaksk İl Merkezi ve Civarı	Seyid-Ağa Mir-Hüseyin. Şeyh Aselder Türbesi Kadı Şihamat Efendi. Çirkeyli Hacı Tahir Efendi Hazarlı Şeyh Hanefi Piri Şeyh Said Efendi Türbesi Said-Muhammed Hacı. Seyfullah Kadı Başlarov Muhammed Yasub Efendi				
Yerleşim Yeri Adı	**Türbe, Tekke, Baba Mezarı**	**Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar**	**Su Kaynak.**	**Mağaralar ve Mevkiler**	**Muhtelif Yapılar**
Gunib İlçesi	Azize Tamara'nın Mezarı. Davud Kudalinskiy Abdurazaki-l Muhammed Efendi Şeyh Muhammed al-Yaragi Şeyh Abdurrahman as- Suğuri Şeyh Muhammed	Uyuyan Güzel			Şeyh Şamil'in Çardağı Ebu Müslim'in Kılıcı ve Bayrağı

	Hacı İsmail Şulani				Vatan Memoriali (Salanib Anıtı)
Gumbet İlçesi	Şehitlik İnholu Şeyh Abdülhamid Efendi				
Hasav-Yurt İlçe Merkezi	Köstekli (Kostek) Has-Bolat Efendi (öl.-189			Bay Töbe	
Hiv İlçesi		Meşe korusu Pirler Ağacı Peygamber Kayası Katırın Ayakları			Açık Hava Mescidi
Hunzah İlçesi	Şeyh Ebu Muslim Efendi Şeyh Hacı Ömer Şeyh Muhammed Şafi Efendi (Dibir Kadı at-Talti al-Hunzahi al Avari ad-Dağıtanı- 1742-1817) Şeyh Gvandini Mezarlığı ve Şehitlik Dağıstan ve Çeçenistan'ın ikinci İmamı Gamzat-Bek Gotsatlinskiy Ahalçili Hacı Murtaz-Ali Efendi (1826-1925) Şeyh Osman Türbesi Kadı Şaban Efendi Türbesi (1608-1668) Bilinmeyen ziyaret. Şeyh Muhammed-Hacı Efendi Makam Türbesi			Gökkuşağı	
Gergebil İlçesi	Zemzem Gölü Gergebilli Dalgat Efendi Abdul-Fatah al-Ansavi Türbesi Gazi Cebrail (Gaziyav Cabray) Ebubekir Aymaki 1711- 1791 Şeyh Muhammed Hacı Kukninskiy ve Şeyh Şerafuddin Kukninskiy Şehit İdris Efendi Kudutlili Musalav Efendi	Kaya Ziyareti			
Yerleşim Yeri Adı	**Türbe, Tekke, Baba Mezarı**	**Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar**	**Su Kaynak.**	**Mağaralar ve Mevkiler**	**Muhtelif Yapılar**
Çaroda İlçesi	Seyid-Ağa Mir-Hüseyin. Şeyh Aselder Türbesi Kadı Şihamat Efendi. Çirkeyli Hacı Tahir Efendi Hazarlı Şeyh Hanefi Piri Şeyh Said Efendi Türbesi Said-Muhammed Hacı. Seyfullah Kadı Başlarov Muhammed Yasub Efendi Şeyh Mubarak Mamma-Dibir Efendi Türbesi Şuayip Efendi al-Bagini. Hacı-İbrahim Efendi al-Kuçri (1868–1930)				

	Megebli Hacı Damadan Efendi.				
Dahadayev İlçesi	Seyid-Ağa Mir-Hüseyin. Şeyh Aselder Türbesi Kadı Şihamat Efendi. Çirkeyli Hacı Tahir Efendi Hazarlı Şeyh Hanefi Piri Şeyh Said Efendi Türbesi Said-Muhammed Hacı. Seyfullah Kadı Başlarov Muhammed Yasub Efendi Şeyh Mubarak Mamma-Dibir Efendi Türbesi Şuayip Efendi al-Bagini. Hacı-İbrahim Efendi al-Kuçri (1868–1930) Megebli Hacı Damadan Efendi. İsimsiz Türbe. Hiltin Mezarı (Hiltala Hiyab Şeyh Ali Efendi Türbesi İsimsiz Türbe Pir Mezarı. Kala Koreyş (Küreyiş Kalesi).		Şifalı Su (Hilisla Hinnits) Göğüsler Pınarı (Mammakad)	Büyük Mağara (Hulal Hinkubri) Durumhya (Etimolojisi bilinmemektedir)Geçidi Layla Hak (Etimolojisi Bilinmemektedir)Mevkii	
Derbent İl Merkezi ve civarı	Burunc Pir (Köşe Piri) Dede Korkut Piri (Dama Korkutnu Piri) Seyit Mir-Gafar Ağa Kırklar mezarlığı Tutu Bike Türbesi On İki İmam Şehitliği Ramazan Hacı Piri Pir Sultan Piri Aziz Kirkor Mezarı Gaib Pir Şeyh Eminin Ocağı Kırk Piri Şeyh Rahim'in Mezarı Şıhsalah Piri Hulaba Piri Şeyhin Mezarı Ğubaş Pir (Dilek Piri)zat Hepşin Piri	Dilek Ağacı Korku Piri Sidiklik Piri Dül-Dül'ün Toynak İzi Baş Ağrısı Piri (Muzula Piri) Diş Ağrısı Piri Demirav Piri (Cilt Mantarı) Sarılık Piri Kutsal Koru Taş Beşik Osuruk Mevkii	Şifalı Su (Yel Piri) İsitme Bulak Piri (Sıtma Pınarı) Urus Bulak (Rus Pınarı)		
Yerleşim Yeri Adı	**Türbe, Tekke, Baba Mezarı**	**Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar**	**Su Kaynak.**	**Mağaralar ve Mevkiler**	**Muhtelif Yapılar**
Dokuzpara İlçesi	Ağa-Kişi Baba. Lele Baba'nın Piri Ağa-Baba Bennet Şerif Ali Baba Pir Türbe	Dilek ağacı Şalbuz-Dağ (Gutsar Suv, "Tanrı Dağı") Büyük Pir (Çehi Pir) Pir Erenler Mescidi (Miski Erenler Pir) İmam-ı Ali'nin Üzerinde	Zemzem Gölü		

	Pir Hasan Şami Türbesi Pir Süleyman Türbesi Kanber Baba Hücresi ve Mezarı Şam-ı Şerif Türbesi (Murat Piri	Namaz Kıldığı Kaya İmam-ı Ali'nin Taşı Şah al – Burz'un Hücresi (Şalbuz-Dağ'ın Hücresi Şehadet Taşları Günahlardan Arınan Kaya ya da, İmam-ı Ali Kılıcıyla İkiye Böldüğü Kaya Şeytan Taşlama Yeri Ruhların Yatacağı Yer Peygamberin Devesi Şifalı Kayalar			
Karabudahkent İlçesi	Karabudah-Kentli Hacı Cemalettin Efendi Vali Kız Türbesi Abu Müslim Gubdalan Efendi Kakaşuralı Abdurrahman Efendi (Atlı Boyunlu) Şeyh İlyas Efendi Tsudaharskiy Türbesi. Şeyh Bağdat-Ali Tarkili Piri Şeyh Muhammed Emin	Delikli Taş (Teşik Taş) Adam Yarlar (İnsan Kayaları)			
Yerleşim Yeri Adı	**Türbe, Tekke, Baba Mezarı**	**Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar**	**Su Kaynak.**	**Mağaralar ve Mevkiler**	**Muhtelif Yapılar**
Kayakent İlçesi	Hamza Piri Utamış Pirleri Şeyh Murtaz-Ali Oğlan-Begi Piri		**Şifalı Su**		
Kaytag İlçesi	Kahraman Aşura.	Kaytag Gölleri.			
Kazbek İlçesi	Herakles'in Zafer Abideleri				
Kızıl-Yar İlçesi					
Kızılyurt İl Merkezi ve Civarı	Soltan Mut Tarkovskiy Şeyh Musa Türbesi Şeyh Meselasul Muhammed Efendi Türbesi				
Kuli İlçesi	Hacı Sullu Efendi Türbesi				
Kumtorkala İlçesi	Sarıkum Tepesi				
Kurah İlçesi	Hacı Ramazan Efendi Şehitlik Şeyh Sultan Ahmet Türbesi Şeyh İbrahim Halil Şami Türbesi				

	Hacı-Ramazan Baba				
Lak İlçesi	Şeyh Seyyid Cemalettin al-Gazi Kumuhi Şehit Gazi-Mandalı Gazi Kalender Ziyareti Şeyh Ahmadulla al-Yemeni Abduranman Gazi-Kumuhskiy. Kadı Hacı Muhiddin Efendi. Partu Patima Kabir Hacı Ali Efendi Şeyh Ebu-Bekir Ziyaret Alişi. Şeyh Reyhanat Muratz-Ali Han (1703-1743) Şeyh Hacı Ahmet Efendi Şeyh Efendi Türbesi. Musa Efendi Türbesi Şeyh Hacı Musa Efendi Abdullah Veli Efendi Türbesi	Vatsilu Dağı			
Levaşa İlçesi	Kuletsmalı Şeyh Hacı Ali Efendi				
Muharrem-Kent İlçesi	Celil Baba Binet Baba Piri Anifa Baba Türbesi	Samur Ormanlığı	Şifalı Su (Darman Su)		Şeyh Muhammed Yaragi'nin Evi.
Nogay İlçesi				Edige Efsanesi	
Novo-Lak İlçesi	Edige Efsanesi Haj İbrahim Türbesi Bali Şeyh Hasbolat Efendi				
Yerleşim Yeri Adı	**Türbe, Tekke, Baba Mezarı**	**Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar**	**Su Kaynak.**	**Mağaralar ve Mevkiler**	**Muhtelif Yapılar**
Rutul İlçesi	Han Baba Sofiler Ziyareti Şeyh Murad Piri Şeyh Ali Arakkulskiy Azim Baba Cenıh Köyü Dervişler Piri Şeyh Sultan Ahmet Türbesi Salavat Baba Türbesi Şeyh Ahmat Efendi Tekke Pervazlı Türbe Sultan Evliya Mazay Gada Hacı İbrahim Baba Türbesi Şeyh Cami Türbesi Şeyh Saadi Baba Kurban Efendi Şehitlik Hz. Ali Piri Abatti Karnay Baba Şehitlik Şeyh Ali-Muhammed Şeyh Ali Kelebskiy Pehlivan Hasan. Halife Davud Ziyareti Halife Ömer'in Türbesi Ali Arabi Türbesi Şeyh Sutay Türbesi Tamimuddara Ocağı Kuru Oğlan Ocağı Nuh Peygamberin Mezarı Şihamad Veli Türbesi	Dül-Dül'ün Nal İzi Kuşburnu Çiçeği (Çaran Vart) Lebbey Baba Kutsal Orman Lebbyir Baba'nın Atladığı Kaya Armut Ağacı Sarı Çalı Korusu Hz. Ali'nin atı Dül dül'ün yeri Draf ve Buraf Dağları		Âşıklar Tepesi Zahitler Tepesi (Zahitler Ziyareti)	Ucağ (Ocak) Baba Mistik Kuyu

	Veli Peri Türbesi Hacı Ramazan Efendi Garip Mezar Ayşe-Ana (Aiş-Gay)Türbesi Bilinmeyen Ziyaretler Cebrail Efendi Tsahuri Şeyh Mahmut Türbesi Kurban-Muhammed Ziyareti Hasan-Ali Baba Molla Recep Efendi-Harabe Mezar Bilinmeyen Ziyaretler Yukarı-Katruh Köyü Bilinmeyen Veli Türbesi				
Sergokala İlçesi					
Suleyman-Stal İlçesi	Lele Pir (Mustafa Lele (Lala) Paşa Piri Hasan al-Kadari Şehitlik Abdul-Kerim Nütügskiy Türbesi Pir Pir Pir-Baba Can Şeyh İbrahim Efendi Türbesi Şih-Baba Pir Bilinmeyen Türbe	Tsatsun Pir (Diken pir Kutsal Orman	Ateşler-Suyu Piri (Tsayar Tsin Pir). Ateşler Suyu Piri (Tsayar Tstin Pir). Hacının Gölü Sazlık Pınarı (Natshan Bulak) Kpul Yatar (Romatizma Suları)		
Yerleşim Yeri Adı	**Türbe, Tekke, Baba Mezarı**	**Ağaç, Dağ, Taş, Kayalar**	**Su Kaynak.**	**Mağaralar ve Mevkiler**	**Muhtelif Yapılar**
Tabasaran İlçesi	Başlı Pir Abdullah Efendi al-Kuruhi Nevruz Bey (Navruz Beg) Efendi Türbesi Şeyh Seracettin Efendi Türbesi Mizdan Gul Şihvaydar türbesi	Dilek Ağacı Gencin Kayası (Balin Ğarz) Dilek Ağacı Dilek Ağacı	Göz Bulak (Göz Pınarı).	Kılıç mağarası. Dürk Mağarası	Yedi Kardeş kalesi
Torumov İlçesi					
Tlyarata İlçesi	Muradulla Ziyaret, Bayil Şeyh Şeyh İsmail Türbesi				
Tsumada İlçesi	Şeyh Mamma-Dibir Hüseniyav Efendi Şeyh Hüseyin Efendi		Şifalı Kaynak Şifalı Su Reha	Holoda Tepesi	
Tsunta İlçesi	Şifalı Kaynak Şifalı Su Reha Şeyh Muhammed Hacı Sogratlinskiy Türbesi Huştada Türbesi Hacı Kuramuhammed Efendi				
Untsukul İlçesi	Şifalı Kaynak Şifalı Su Reha Şeyh Muhammed Hacı Sogratlinskiy Türbesi Huştada Türbesi Hacı Kuramuhammed Efendi Hiriyasul Alibek (1805-1839) ve Ahulgoh Şehitliği Şeyh Şamil Şeyh Said Arakanskiy İmam Gazi-Muhammed Şeyh Şamil'in oğlu Said (1837-1839).				
	Batluhlu Muhammed Efendi				

	Gidatlili Hacı Udurat Efendi Şehitlik. Türbeli Mescit Naip Mugurul Gitin Efendi (Muğurul Gitinav) Kahibli Şeyh Habibullah Efendi Şeyh Hasan Efendi al-Kahibi Muhammed Arif Efendi Hafız Muhammed-İbrahim Halil Efendi Türbesi HamzaEfendi Kudiyav Murt-Ali Efendi Şeyh Ali. Hacı İbrahim Efendi Husenil Muhammed Efendi				
Mohaçkale İl Merkezi	Ömer Kudalinskiy				
İzber-Baş		Puşkin Dağı (Puşkin Tau)			